КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 6

Частина 1

КИЇВський ВУЛ 2012 УНІВЕРСИТЕТ

Збірник наукових праць присвячено пам'яті визначних українських філологів Андрія Олександровича Білецького та Станіслава Володимировича Семчинського, велика і різнобічна наукова спадщина яких і досі не втратила своєї актуальності, продовжуючи надихати на нові звершення славістів, романістів та елліністів, істориків мови, компаративістів, перекладознавців, лінгводидактів, фахівців у галузі класичної філології та загального мовознавства.

У рамках цього збірника автори зосередилися на питаннях теоретико-прикладного (синхронного і діахронного) мовознавства, порівняльно-історичного, типологічного (зіставного) мовознавства; класичної філології; дискурсології, комунікативної лінгвістики; лінгвоконцептології, лінгвокогнітології; етнолінгвістики, міжкультурної комунікації; інтернет-лінгвістики тощо. Ці тематичні напрями, сподіваємося, відбивають широчінь наукових інтересів справжніх корифеїв лінгвістичної науки, якими були і залишаються професори А. Білецький і С. Семчинський. Це видання – данина великої шани Учителям, які гідно служили українській філології і культурі, високі моральні принципи яких продовжують надихати молодих науковців йти чесним і несхибним шляхом у філологічний науці, а ідеї – запліднювати творчу думку.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	**І. О. Голубовська, д-р філол. наук, проф.**
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**В. Ф. Чемес, канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.); Ф. С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.; В. В. Жайворонок, д-р філол. наук, проф.; Л. Л. Звонська, д-р філол. наук, проф.; А. Е. Левицький, д-р філол. наук, проф.; Ю. Л. Мосенкіс, д-р філол. наук, доц.; Ф. О. Нікітіна, д-р філол. наук, проф.; М. Г. Сенів, д-р філол. наук, проф.; О. С. Снитко, д-р філол. наук, проф.; О. В. Тищенко, д-р філол. наук, проф.; О. І. Чередниченко, д-р філол. наук, проф.; Т. О. Черниш, д-р філол. наук, проф.**
Адреса редколегії	**01601, м. Київ, б-р Шевченко, 14, к. 141** **☎ (+38044) 239 34 15**
Рекомендовано	**Вченою радою** **Інституту філології** **від 23.04.12 (протокол № 8)**
Атестовано	**Вищою атестаційною комісією України.** **Постанова Президії ВАК України** **№ 1–05/3 від 08.07.09**
Зареєстровано	**Міністерством юстиції України** **Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 13518-2402Р** **від 09.11.2007 р.**
Засновник	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**
Відповідальна за випуск	**Н. В. Руда, канд. філол. наук**

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012

СУЧАСНЕ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ МОВОЗНАВСТВО (ПРОБЛЕМИ ТА АКСІОМИ)

Білецький Андрій Олександрович
д-р філол. наук, проф.

У зв'язку з бурхливим розвитком різних напрямів описового мовознавства – структурально-функціональної лінгвістики, теорії автоматичного перекладу, теорій інформаційних мов, лінгвостатистики, генеративної граматики, трансформаційної граматики тощо – створюється думка, нібито порівняльно-історичне мовознавство вичерпало свої можливості і є "пройденим етапом" у розвитку сучасного теоретичного мовознавства. Ця думка може бути виправданою лише в тому розумінні, що в XIX ст., коли власне й виникла компаративістика на основі зіставлення окремих індоєвропейських мов, у цій галузі було зроблено значно більше відкриттів, ніж у XX ст. Треба, однак, не забувати, що майже кожна наука розвивається нерівномірно, і періоди бурхливого нагромадження нових фактів і блискучих узагальнень чергуються з періодами тривалого і непомітного для широкої громадськості копіткого опрацювання матеріалу. Такі періоди часто характеризуються серіями цікавих досліджень із далекосяжними висновками, що, нагромаджуючись, створюють умови для дальших періодів бурхливого розвитку. Значними досягненнями в галузі порівняльно-історичного мовознавства, зокрема в галузі дослідження окремих груп індоєвропейських мов, а також тюркських, фінно-угорських, монгольських, тунгусо-маньчжурських та інших мов, характеризуються особливо радянське мовознавство[1], хоч розвиток компаративістики в нашій країні був певною мірою загальмований у зв'язку з великим поширенням т. зв. яфетичної теорії і нового вчення про мову М. Я. Марра.

У передвоєнний період у нас не було створено великих компаративних праць, як, наприклад, порівняльно-історичної граматики індоєвропейських мов[2] або етимологічного словника цих мов чи навіть етимологічних словників окремих мов.

Незважаючи на всі зміни та нові теорії, порівняльно-історична програма, яка склалася ще в минулому сторіччі на основі вивчення відомих на той час індоєвропейських мов, не втратила свого значення і в наш час. Можна сказати, що колишні теореми компаративістики стали тепер аксіомами для подальших досліджень, зокрема в галузі індоєвропейських мов. Викладаємо далі ці, на нашу думку, аксіоматичні тези.

1. Відомі нам індоєвропейські мови – це спаціальні (просторові) і темпоральні (часові) варіанти тільки через них нам відомої доісторичної (дописемної) індоєвропейської прамови, яка в своєму поширенні виявляла територіальні особливості або діалектну диференціацію; стосунки латинської мови з романськими мовами лише з певними застереженнями можна порівняти з відношеннями індоєвропейської прамови з писемно зафіксованими історичними індоєвропейськими мовами, бо латинська мова в своїх досить докладних текстах виступає вже як уніфікована і нормалізована

---

[1] Див.: "Советское языкознание за 50 лет", М., 1967 (варто звернути увагу хоча б на перелік мов і мовних груп); "Мовознавство на Україні за п'ятдесят років", К., 1967, стор. 247-366.

[2] Єдиним винятком є перекладена з французької мови книга А. Мейє "Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков" (М. – Л., 1938) із статтею проф. М. В. Сергієвського та з докладною бібліографією. Однак, коли її було опубліковано у нас, вона вже не відбивала тогочасного стану компаративних досліджень та їх позитивних наслідків.

мова високорозвиненого класового суспільства, а індоєвропейська прамова була мовою примітивнішого суспільства, в якому ще не існувало писемності, але вже могло бути усне койне (релігійне та артистичне, за термінологією Т. Мілевського)[3].

2. Індоєвропейська прамова – це не тільки сукупність відповідностей фактів (у розумінні явищ фонології, просодії, морфології, лексики, синтаксису) відомих нам давніх і нових індоєвропейських мов, але й мова, що справді існувала в передісторичну епоху і зумовила спорідненість писемно зафіксованих індоєвропейських мов. Наш термін "прамова", що ґрунтується на російському "праязык", польському prajęzyk, німецькому Ursprache і означає власне "первісна мова", не потребує заміни його поширеним у нас після 1950 р. терміном "мова-основа" (пор. німецьке Grundsprache) і ще більш описовим "спільноіндоєвропейський мовний стан"[4].

3. Всі сучасні індоєвропейські мови виникли шляхом дивергентного розвитку, що веде від первісної єдності до наступної різноманітності мов. Графічно цей розвиток можна передати в такий спосіб:

ПРАМОВА:		A	
МОВНІ НАДГРУПИ:	B_1	B_2	$(A>B_1, B_2\ldots)$
МОВНІ ГРУПИ:	C_1 C_2	C_3 C_4	$(B_1>C_1, C_2)\ldots$
МОВНІ ПІДГРУПИ:	D_1 D_2 D_3 D_4	D_5 D_6 D_7 D_8	$(C_1>D_1, D_2)\ldots$
ОКРЕМІ СУЧАСНІ МОВИ	E_1 E_2 E_3 E_4E_5	E_6 E_7 E_8 E_9 E_{10} E_{11} E_{12} E_{13} E_{14} E_{15} E_{16}	$(D_1>E_1, E_2)\ldots$

При цьому, звичайно, не виключається і взаємодія мов у межах надгруп, груп, підгруп, окремих мов, територіальних діалектів та інших різновидів окремих мов з усіма можливими наслідками цієї взаємодії, а також сторонні впливи з боку мов, не споріднених із даною генетичною єдністю. Наслідки взаємодії мов залежно від ступеня спорідненості (коефіцієнта асоціацій) і мовного типу (суми типологічних індексів) можуть бути досить різноманітні: тут слід розрізняти однобічну дію (A>B, тобто мова A впливає на мову B) і взаємодію (A>B, B>A або A> < B), при яких варто зважати на спрямованість дії, на той чи інший складник мовної системи, на діакритичну підсистему, або катасистему (DC), на семантичну (SM) чи на синтаксичну (ST). Отже, при однобічній дії (A>B) теоретично можуть існувати такі ступені впливу:

1) A>B (DC),
2) A>B (SM),
3) A>B (ST),
4) A>B (DC+SM),
5) A>B (DC +ST),
6) A>B (SM+ST),
7) A>B (DC+SM+ST);

при взаємодії можливі схеми:

1) A (DC) > < B (DC),
2) A (SM) > < B (SM),

[3] Див.: T a d e u s z M i l e w s k i, O językach literackich starożytnej Grecji, "Grecja współczesna i starożytna", Kraków, 1960, стор. 89.
[4] Див.: И. М. Т р о н с к и й, Общеиндоевропейское языковое состояние, Л., 1967.

3) A (ST) > < B (ST),
4) A (DC + SM) > < B (DC + SM),
5) A (DC + ST) > < B (DC + ST),
6) A (SM + ST) > < B (SM + ST),
7) A (DC + SM + ST) > < B (DC + SM + ST).

Випадок 7 характеризує таку взаємодію, яка називається креольською, або гібридною, мовою; звичайно, ми торкаємося тут названої проблеми лише побіжно.

4. Процес дивергентного розвитку, що почався ще в прамові чи в доісторичному стані індоєвропейських мов, продовжується згодом в окремих мовах, які ретроспективно можуть називатися надгрупами (наприклад, гіпотетична італо-кельтська), групами (наприклад, романська), підгрупами (наприклад, іберійська, або іберо-романська) і окремими мовами (наприклад, іспанська, або кастільська), що охоплюють такі різновиди, як територіальні діалекти (наприклад, астурійський, леоно-арагонський, кастільський, андалузький)[5]. Цей процес в історичну епоху пов'язаний із формуванням етнічних величин (племен, союзів племен, народностей, народів, націй).

5. Протилежний до дивергенції процес конвергентного розвитку виявляється саме у взаємодії мов (№ 3), але його наслідки можна простежити лише в тому разі, коли відомі мови (переважно дві), через взаємодію яких склалася нова якість, тобто нова мова, що поєднала в собі складники мов, що вступають у контакти. Прикладом такої мови може бути піджін-інгліш, тепер державна мова Республіки Папуа на Новій Гвінеї; т. зв. мовні союзи, або мовні ліги, є наслідками часткової взаємодії, тобто без креолізації, або гібридизації, як, наприклад, сучасні балканські мови – албанська, новогрецька, румунська, болгарська[6].

Саме переважання дивергенції над конвергенцією уможливлює порівняльно – історичне, або компаративне, дослідження споріднених мов. Конвергенція мов аналогічна за своїми наслідками т. зв. мовній індукції, що виявляється в морфології як граматична аналогія, а в лексиці – як лексична контамінація, у фразеології – як фразеологічна контамінація.

6. Первісно всі споріднені мови, як просторово-часові варіанти прамови, характеризуються однаковим мовним типом, але з розвитком мов їх тип може зазнавати більших або менших змін. Так, в історії індоєвропейських мов спостерігається перехід від синтетичної будови до аналітичної, хоч критерії синтетизму та аналітизму не можна з певністю встановити для всіх мов з огляду на відносність морфологічного членування (сегментації) текстів. Наприклад, французьке j'écris порівняно з латинським scribo можна оцінювати і як аналітичну, і як синтетичну дієслівну форму, але французьке j'ai écrit порівняно з латинським scripsi треба оцінювати лише як аналітичну форму, бо між j'ai і écrit можливий ще якийсь елемент, наприклад, j'ai déjà écrit = iam scripsi[7]. Проте перехід від синтетизму до аналітизму в деяких склад-

[5] Див.: Э. Б у р с ь е, Основы романского языкознания, М., 1952, стор. 337.
[6] Див.: K r. S a n f e l d, Linguistique balcanique. Problèmes et résultats, Paris, 1930.
[7] Див.: Ш. Б а л л и, Общая лингвистика и проблемы французского языка, М., 1955; "Основы общего языкознания", ч. II, стор. 158–209.

никах мовної системи ще не можна зіставити з переходом від ізоляції до аглютинації чи від аглютинації до флексії з альтернацією. Здебільшого споріднені мови, хоч і можуть змінюватися з часом щодо свого граматичного типу і лексичного складу, але зберігають якусь кількість первісних, тобто успадкованих, граматичних фактів та елементів лексикону. Якщо були спроби встановити темпи змін у лексичному складі споріднених мов (т. зв. лексико-статистика, або глоттохронологія)[8], то, як відомо, ніхто ще не спробував застосувати аналогічний прийом щодо змін граматичної будови.

7. Реконструкція мовних явищ є завершенням порівняльно-історичної, або компаративної програми, що тепер складається з семи найважливіших процедур, а саме: а) сполучення зіставлення мов (паралельного вивчення, конфронтації) з історичним їх вивченням; б) вивчення стратифікації мовного матеріалу з вибірковим підходом до нього (поділ фактів на важливі та неважливі для реконструкції, визначення відносних архаїзмів і неологізмів); в) структуралістичний підхід до мовного матеріалу (факти вивчаються не ізольовано один від одного, а як пов'язані між собою в певній системі); г) фіксація відповідностей в усіх підсистемах конфронтованих мовних систем (фонематичних, морфологічних, лексичних відповідностей тощо); д) широке застосування відносної (релятивної) хронології фактів, або топологічного датування ("факт А мусив передувати факту В, а факт С – йти за фактом В" тощо), оскільки в компаративних дослідженнях найчастіше доводиться мати справу з абсолютно, тобто в розумінні хронологічного датування, не датованими фактами[9]; е) встановлення (за допомогою всіх перелічених процедур) спорідненості конфронтованих мов, їх спільного походження та генетичних зв'язків, інакше кажучи, того факту, що конфронтовані мови є темпоральними і спаціальними варіантами однієї первісної мови; є) реконструкції, якими заповнюються прогалини документованої текстами історії мов, і насамперед їх передісторії.

8. Реконструкції, що ґрунтуються на спорідненості досліджуваних мов, у всіх часових та просторових різновидах, мають на меті не тільки можливе до певної міри відновлення доісторичної прамови, але й відновлення найдавнішого (тобто також доісторичного) стану окремих мов – відповідно прамов кожної групи та підгрупи споріднених мов і гіпотетичне заповнення відновлюваними фактами лакун в історії кожної окремої мови. Звичайно, не слід забувати, що кожна реконструкція є гіпотезою доти, поки не виявляється її документальне (текстове, писемне) підтвердження. В історії індоєвропейської компаративістики відомий такий факт, як апріорне встановлення "сонантних коефіцієнтів", і дальша апостеріорна констатація наявності їхньої графічної фіксації в текстах однієї з анатолійських мов богазкеойського архіву[10]. Дві епохальні праці з індоєвропейського порівняль-

[8] Див.: "Метод глоттохронології", у зб.: "Новое в лингвистике", вып. V, М., 1960, стор. 9–110; Winfred P. Lehmann, Historical Linguistics, An Introduction, New York, 1966; "Study of Loss in Language"; "Lexicostatistics", стор. 107–114.

[9] Див.: Winfred P. Lehmann, Historical Linguistics, An Introduction, стор. 83–97.

[10] Див.: Winfred P. Lehmann, Proto-Indo-European Phonology, Austin, 1955; "Evidence for Laryngeals edited by Werner Winter", London – The Hague – Paris, 1965.

но-історичного мовознавства[11] показали, що реконструкції на основі компаративної програми досліджень матеріалу споріднених мов роблять можливим не лише сумарний огляд фактів, які належать до передісторії індоєвропейських мов, але й їх топологічне датування.

9. Кожне хронологічне датування (абсолютна хронологія) залежить від відомих нам "тут і тепер" фактів. Коли стають відомими нові факти, датування може змінитися і через це компаративісти ґрунтують свої висновки переважно на топологічному датуванні. Але воно значною мірою залежить від ерудиції та інтуїції дослідників, які іноді виявляються не досить надійними. Можна згадати класичний приклад із реконструкцією первісного вокалізму індоєвропейських мов, коли найархаїчнішим був визнаний вокалізм давньоіндійської мови на основі теорії "нарощування вокальної якості".

На підставі цього за часів А. Шлейхера ("Compendium der Vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen", 1861–1862) було накреслено схему індоєвропейського вокалізму, в якій голосні [e] і [o] вважаються вторинними варіантами основного голосного [a]; в ході дальших досліджень було доведено, що [a] індоіранської надгрупи є вторинним порівняно до трьох якостей первісного голосного: [e], [a], [o][12].

10. Встановлення подібності окремих елементів підсистем (основні катасистеми: діакритична, семантична, синтаксичні 1, 2, 3) двох або кількох мов не може бути доказом генетичної близькості, якщо не простежуються становлення і поетапний розвиток цих елементів. Так, наприклад, синхронічна схожість окремих лексичних елементів (семантем) різних мов не є доказом їх генетичних зв'язків: пор. румунське sat "село"і японське [sato] "те саме", фінське paimen "пастух" і давньогрецьке [poimēn], малгаське vorona [vurunə] "птах" і українське *ворона*, самоанське aeto "орел" і грецьке [aetos] "те саме", кіунгуджа (суахілі) *уаі* "яйце" і українське *яйце*. Те, що схожість тут синхронічна і руйнується в діахронії, можна побачити з першого наведеного прикладу: румунське sat (satul) походить від латинського fossatum, тобто castrum fossatum "табір, обведений ровом" (fossa). Це стосується і третього прикладу: українське *ворона* походить від праслов'янського *vorna, пор. старослов'янське *врана* і литовське varna, малгаське vorona споріднене з індонезійським burung "птах". Звичайно, подібності, навіть лише синхронічні, не в лексиці, а в граматиці (зокрема, в морфологічній парасистемі, в парадигмах іменників, прикметників, займенників, дієслів тощо) змушують дослідників поставитися до них уважніше, ніж до лексичних схожостей, і зобов'язують їх до позитивних висновків щодо наявності генетичних зв'язків. Якщо взяти будь-які дієслівні парадигми, скажімо, грецької та арабської мов, наприклад відповідно *затемнювати* і *мовчати*, ми не

[11] Див.: J. Kuriłowicz, Etudes indoeuropéennes, Kraków, 1935; E.Benveniste, Origines de la formation des noms en indoeuropéen, Paris, 1935 (Э. Бенвенист, Индоевропейское именное словообразование, М., 1955); пор.також: Н.Д. Андреев, Периодизация истории индоевропейского праязыка, ВЯ, 1957, 2, стор. 3–18; Jerzy Kuriłowicz, The Inflectional Categories of Indo-European, Heidelberg, 1964; "Directions for Historical Linguistics, A Symposium edited by W.P. Lehmann and Yakov Malkiel, Austin and London, 1968.

[12] Див.: F. Bechtel, Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlechre seit Schleicher, Göttingen, 1892.

спроможемося реконструювати якусь гіпотетичну первісну парадигму, що доводила б їх хоча б найвіддаленішу спорідненість.

1. [skotizō]	1. m. f. ['askutu]
2. [skotizeis]	2. m. [taskutu]
3. [skotizei]	3. m. [yaskutu]
4. [skotizomen]	4. m. f. [naskutu]
5. [skotizete]	5. m. [taskutûna]
6. [skotizusi]	6. m. [yaskutûna]

Проте і деяка часткова схожість окремих елементів зіставлюваних парадигм, наприклад латинського і фінського *знати*, не дає надійних підстав для реконструкції.

У латинській мові

1. scio	4. scimus
2. scis	5. scitis
3. scit	6. sciunt

У фінській мові

1. tiedän	4. tiedämme
2. tiedät	5. tiedätte
3. tietää	6. tietävät

Однак представників т. зв. ностратичної, або корейської, теорії, що націлена на встановлення генетичних зв'язків між індоєвропейськими, уральськими, алтайськими, картвельськими (чи взагалі іберо-кавказькими), семіто-хамітськими і деякими іншими мовами Європи, Азії та Африки, задовольняє навіть найприблизніша подібність формальної (фонематичної) та семантичної сторони конфронтованих мов[13].

11. Окрема реконструкція в межах якоїсь підсистеми має значення гіпотези нижчого порядку порівняно із взаємопов'язаними реконструкціями, що ґрунтуються на цілій системі відповідностей і мають значення гіпотез вищого порядку, як це виявляється в реконструкціях фонематичної і морфологічної парасистем індоєвропейської прамови. Проте не слід забувати, що ступінь імовірності реконструкцій поступово зменшується від нижчих до вищих класів генетичної класифікації досліджуваних мов: він більший для окремої мови (P = 6/7)[14], менший для мовної підгрупи (P = 5/7), ще менший для мовної групи (P = 4/7), значно менший для мовної надгрупи (P = 3/7) і мовної родини (P = 2/7), нарешті, найменший для мовної надродини, чи мовної формації (P = 1/7 – 0/7). Щоправда, тут багато залежить від мовного типу і якості мовного матеріалу.

[13] Див.: "Наука и человечество 1971–1972. Доступно и точно о главном в мировой науке". Международный ежегодник, стор. 106–119.

[14] Дріб імовірності (P – probabilitas) – тут, звичайно, лише для наочності без абсолютного значення.

12. Можна гадати, що розвиток мов, які виникли шляхом дивергенції з однієї первісної мови, був не прямолінійним, а різноманітним в окремих складових частинах споріднених мов. Якщо взяти, наприклад, латинську мову епохи ранньої римської імперії та її спадкоємицю – сучасну італійську мову, то в фонематичній парасистемі останньої спостерігаємо певне спрощення після зникнення протиставлення коротких і довгих голосних, а в морфології констатуємо спрощення лише в тому разі, коли перехід від синтетичних парадигм у відміні іменників і в деяких частинах дієвідміни (зокрема, аналітичні плюсквамперфект, другий майбутній час активу і всі форми пасиву) вважати за зворотну прямолінійну еволюцію – від складного до простого. Однак питання, яка з дієслівних парадигм – санскритська чи хеттська – ближча до первісної, залишається відкритим[15].

13. Для візначення спорідненості двох чи кількох конфронтованих мов важливим є дуже елементарне правило, яке можна назвати правилом ретроспективної конвергенції, чи, навпаки, правилом проспективної дивергенції: дві (або кілька) мови є генетично пов'язаними між собою, якщо в ретроспекції (тобто заглиблюючись у минуле) вони в кожній фазі інволюції (віддаляючись від даної фази до попередніх) виявляють більшу подібність у всіх своїх складниках (від катасистем до парадигм як найменших величин системного характеру). Додаткове до цього правило кореляції менших систем (катасистем, парасистем, парадигм як складників більшої системи, чи анасистеми, тобто кожної мови) можна формулювати так: якщо спостерігається схожість однієї з менших систем (щодо її структури та елементів) даної мови з відповідною меншою системою іншої мови, то треба шукати схожості і в інших системах конфронтованих мов. Наприклад, існує схожість (у синхронії досить далека) між латинською та ісландською дієслівними парадигмами *купувати* і *вчитися* (первісне значення для обох варіантів "мати, брати").

У латинській мові:		В ісландській мові:	
1. emo	4. emimus	1. (ég) nem	4. (viδ) nemum
2.emis	5. emitis	2. (θú) nemur	5. (θiδ) nemiδ
3. emit	6. emunt	3. (hann) nemur	6. (θeir) nema

Ця схожість означає, що між іменниковими парадигмами теж повинні бути відповідності. Як приклад можна навести латинське canis "собака" та ісландське hundur "те саме"[16].

У латинській мові:	В ісландській мові:
N. canis	N. hundur
G. canis	G. hunds
D. cani	D. hundi
Acc. canem	Acc. hund

[15] И. М. Тронский, зазнач. праця; "К вопросу о категориях индоевропейской глагольной флексии", стор. 82–101.

[16] Первісна індоєвропейська лексема – санскр. [śvâ], вірм. [šun], гр. [kyōn], ірл. [cū], авест. [spā] тощо – не збереглася у слов'янських мовах.

14. Найуразливішими місцями всіх реконструкцій сучасної компаративістики залишаються семантичні та синтаксичні реконструкції.

А. Для семантичних реконструкцій як лексичних елементів (інформальної, або лексичної семантики), так і граматичних форм (конструктивної семантики) дослідники не мають інших можливостей крім використання спостережень над сучасними мовами та їхньою документованою історією, тобто використання синхронного та діахронного матеріалу. Це означає, що, по суті, єдиним прийомом дослідження виявляється проекція відомих семантичних фактів і явищ у доісторію споріднених мов без огляду на хронологічну глибину відновлюваного матеріалу. Поки що одним з виходів із цього становища можна вбачати застосований деякими радянськими сходознавцями т. зв. метод ізосемантичних рядів С. С. Майзеля[17], суть якого полягає у встановленні типових семантичних зв'язків лексем у різних мовах. Так, наприклад, цілком природним нам здається семантичний зв'язок між дієсловом *літати, летіти* та іменником *птах*, польським ptak, російським *птица* тощо; ми констатуємо його в давньогрецьких [petesthai, eptēn] і [ptēnon], в арабських [yaTîru, Târa] "летить, летів" і [Tayr(un), Tuyûr(un) або 'aTyâr(un)] "птах, птахи або птаство", у фінських lentää і lintu, але в угорських repülni, szállni "літати" і madár "птах", як і в лексиці багатьох інших мов, цього гаданого зв'язку не знаходимо; нема його і в сучасній українській мові, проте на основі грецьких [petesthai] і [ptēnon] можна встановити для індоєвропейських мов первісну наявність такого зв'язку, який розкриває "внутрішню форму", або первісну інформу нашого слова птах = "той що літає". Не слід забувати, що лексика кожної мови дуже різноманітна й багата на синоніми. Якщо, наприклад, ми констатуємо відсутність формального зв'язку між латинським дієсловом volare "літати, летіти" та іменником avis "птах", то цей зв'язок все ж таки виявлявся внаслідок еліпсу (омісії) іменника в двочлені avis volucris, з якого через субстантивацію прикметника volucris (також volucer, volucre) у значенні avis. Отже, ізосемантичні ряди – це лише один з можливих прийомів, а тому цілком слушним є зауваження В. П. Стариніна в уже згаданій статті (стор. 354): "Він може подати особливо велику допомогу в етимологічних дослідженнях, але повинен поєднуватися з усіма іншими прийомами лінгвістичних досліджень".

Б. Для синтаксичних реконструкцій (незалежно від того, чи йдеться про многочлени – фразеологізми, словосполучення, зрощення, єдності тощо, чи про сполучення і розташування компонентів речення, чи про сполучення речень) до цього часу, – обмежимося тут лише мовами індоєвропейської родини, – у нас не було надійних критеріїв крім вивчення писемних текстів давніх мов – санскриту, авестійської, давньогрецької, латинської, готської, староірландської, старослов'янської і (зважаючи на її архаїчний характер) литовської. В кінці XIX – на початку XX ст. стали відомими тексти ще двох груп цієї мовної родини – тохарської та анатолійської (хетто-

[17] Див. В. П. Старинин, Изосемантические ряды, у зб.: "Проблемы семантики", М., 1974, стор. 349–354, його ж, К вопросу о семантическом аспекте сранительно-исторического метода, "Советское востоковедение", 1955, 4; Н. А. Сыромятников, Семантические компоненты родственных корней в японском языке, там же, стор. 355–364; ідея такого роду семасіологічних досліджень була висловлена нами у статті "О задачах дальнейшего сранительно-исторического изучения языков", ВЯ, 1955, 2.

лувійської з двома підгрупами: а) хетто-лідійською та б) лувійсько-лікійською), але щодо реконструкції найдавніших синтаксичних схем нововідкриті мови дали порівняно небагато, хоч, звичайно, дальше тлумачення їх текстів ще може пролити світло на передісторію індоєвропейських мов[18].

Спостереження над текстами давніх індоєвропейських мов, у тому числі анатолійських, показують, що крім займенників у їх синтаксичних схемах велику роль відігравали наголошені і ненаголошені частки типу давньогрецьких енклітик і проклітик. Первинність сурядності порівняно з підрядністю, звичайно, не підлягає сумніву. Добре відоме з текстів давніх мов широке використання дієприкметників (participia) та інфінітивів (дієприкметникові та інфінітивні звороти, що перекладаються на сучасні мови здебільшого підрядними реченнями) є риса високорозвиненої літературної мови; витіснення їх у сучасних мовах аналітичними конструкціями – аналогічне переходу від синтезу до аналізу в морфології.

15. Судячи з деяких пережитків (складені слова, форми кличного відмінка однини, форми наказового способу 2-ї особи однини, незмінні частини мови тощо), розвиток індоєвропейських мов у передісторичну епоху або, точніше, на перших стадіях розвитку індоєвропейської прамови відбувався у напрямі від дофлективного стану (подібного до стану мов з ізоляцією семантем) до власне флективного стану з альтернацією фонем, або з т. зв. морфонемами і фузією морфем[19].

Звичайно, сучасна компаративістика дуже далека від примітивно-еволюціоністської схеми А. Шлейхера (від ізоляції через аглютинацію до флексії з альтернацією і фузією морфем, або від китайсько-тібетського типу через урало-алтайський тип до семіто-хамітського і індоєвропейського типів), бо і сама мовна типологія від первісної емпіричної основи через сепірівську концептуально-реляційну класифікацію перейшла до структуралістичної характеристики мовних типів[20]. Проте, коли взагалі варто будувати гіпотези на дуже непевному фундаменті, то за браком інших імовірних гіпотез доведеться визнати, що гадану дофлективну стадію розвитку індоєвропейська прамова мала пройти на світанку свого існування, тоді як стадія, що безпосередньо передувала виникненню окремих мов, виявляла вже якийсь хоча б примітивний флективний тип. Залишається без певної відповіді пов'язана з цією інша проблема: Чи вважати відкриту Б. Грозним хеттійську мову хетто-лідійської підгрупи хетто-лувійських мов такою, що загубила первісне багатство флективних форм? Чи, навпаки, вона залишилася на стадії слабого розвитку цих форм і може бути зразком архаїчного типу індоєвропейських мов?[21]

16. Не з'ясованою також за браком цілком надійного матеріалу доводиться визнати і проблему іномовного субстрату індоєвропейських мов на стадії передісто-

[18] Див.: Вяч. Вс. Иванов, Общеевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, М., 1965; "Реконструкция синтаксических структур", стор. 185–290; пор.: А. Мейе, зазнач. праця, стор. 359–380.

[19] Термін Е. Сепіра (1884-1939) в його книзі "Language. An Introduction to the Study of Speech", New York, 1921 (Эдуард Сепир, Язык. Введение в изучение речи, М.–Л., 1934).

[20] Б. А. Успенский, Структурная типология языков, М., 1965.

[21] Див.: И. М. Тронский, зазнач. праця, стор. 86.

ричного розвитку. Спроба Й. Шмідта[22] виявити вплив аккадської мови в індоєвропейських числівниках зосталася майже поодинокою в розв'язанні цієї проблеми, хоч можливість шумеро-аккадійсько-індоєвропейських контактів на рубежах т. зв. родючого півмісяця на Близькому Сході здається цілком імовірною. Оригінальна гіпотеза М. С. Трубецького про виникнення індоєвропейської прамови через контактування семіто-хамітських, іберо-кавказьких і фінно-угорських мов[23] може тлумачитися як ще одна спроба виявити мовні субстрати цієї прамови. Звичайно, тут не йдеться про історичні адстрати, точніше, впливи неіндоєвропейських мов на окремі індоєвропейські мови. Гіпотеза давнього середземноморського субстрату грецької та італійської мовних груп (наприклад, П. Кречмера) втратила свою вагу після епохального дешифрування текстів кріто-мікенського лінійного письма класу В М. Вентрісом (1922–1956) і Дж. Чедвіком на початку 50-х років[24]. Проте у деяких дослідників, що вперто працюють над дешифруванням крітського лінійного письма класу А, а також у тих, хто схильний розглядати етруську мову як гібридну з індоєвропейськими та неіндоєвропейськими компонентами[25], залишається ще надія на доіндоєвропейський субстрат у Середземноморському басейні. Можливо, цей субстрат можна знайти в лаконічних і нечисленних етеокіпрських написах[26].

17. Після історико-географічного відокремлення первісних діалектів індоєвропейської прамови і дальшого дивергентного розвитку цих діалектів (як вторинних прамов можливих надгруп, третинних прамов окремих груп, таких, як праслов'янська, нарешті, четвертинних прамов окремих підгруп, як, наприклад, спільна східнослов'янська) найвидатнішими подіями передісторії до власне історії (писемної епохи) було виникнення дописемних культових і поетичних (артистичних) різновидів окремих мов та винахід або запозичення у більшості випадків письма з пристосуванням до фонологічних особливостей даної мови. До останнього часу в порівняльно-історичних дослідженнях не підкреслювалася необхідність зважати на можливі відмінності процесів розвитку мов у дописемну та писемну епохи, хоч апріорно визнавалася різниця між умовами розвитку мов у докласовому та класовому суспільствах. Успішний розвиток діалектології в XIX ст. відбився й на підвищенні інтересу до сучасних безписемних мов. Спроби реконструкції "первісних мов" або доісторичних мов на основі вивчення сучасних нам "інокультурних" мов, чи мов

---

[22] Див.: J o h a n n e s S c h m i d t, Die Urheimat der Indogermanen und das europäische Zahlensystem, Berlin, 1890.

[23] Див.: R. O. J a k o b s o n, Nécrologie Nicolay Sergejevič Trubetzkoy (16 April 1890–25 Juin 1938), "Acta Linguistica", 1939, 1, стор. 67–76; "Portraits of Linguist. A Biographical Source Book for the History of Western Linguistics", 1746–1963, edited by Thomas A. Sebeok, v.II, Bloomington and London, 1967, стор. 533–534.

[24] Див.: J o h n C h a d w i c k, The Decipherment of Linear B. The Key to the Ancient Language and Culture of Crete and Mycenae, New York, 1958; С. Я. Лурье, Язык и культура Микенской Греции, М.–Л., 1957.

[25] Див.: M a s s i m o P a l l o t t I n o, Was wissen wir heute von der etruskischen Sprache? Zürich, 1955; А. И. Н е м и р о в с к и й, А. И. Х а р с е к и н. Этруски. Введение в этрускологию, Воронеж, 1969.

[26] Див.: O l i v i e r M a s s o n, Les inscriptions Chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté, Paris, 1961, стор. 85-87.

окремих суспільств, що живуть поряд із сучасною цивілізацією в умовах, подібних до умов примітивних докласових суспільств, поки що не дали бажаних наслідків[27].

18. Граматична будова (тип) індоєвропейських мов, і зокрема їхня морфологія, значною мірою сприяла опрацюванню компаративної граматики цих мов, заснованої на реконструкціях "різної глибини". Сприяла цьому і надзвичайна їхня різноманітність – наявність багатьох писемних мов, належних до різних часів, і значна варіативність і розбіжність між ними в багатьох деталях. При конфронтації схожих між собою мов, належних до якоїсь однієї мовної родини, часова глибина реконструкцій не може бути значною. Однак тут слід зробити застереження: якщо, наприклад, зіставляється доісторична реконструйована індоєвропейська мова з такою ж семітською мовою, то цілком імовірно припустити, що друга аж ніяк не молодша за індоєвропейську, але довгий час на території Аравійського півострова семітська прамова залишалася порівняно незмінною і діалектно недиференційованою, тоді як індоєвропейська мова під тиском позамовних соціально-економічних чинників зазнавала змін і дивергентного розвитку. Щодо семітських мов, то вони у своїй будові мають чимало спільних з індоєвропейськими мовами особливостей, і тому порівняльно-історичні дослідження їх уже дали позитивні результати[28].

Багато ще неподоланих перешкод залишається на шляху до компаративного дослідження мов інших родин, не кажучи вже про генетично ізольовані мови, проте, очевидно, настав час, коли можливі досить широкі узагальнення і мають бути створені не лише компаративні граматики окремих мовних родин, але й підсумкові праці з компаративістики[29].

19. Визнання того, що кожна мова, якщо вміти правильно аналізувати її матеріал, на будь-якій стадії її розвитку до певної міри зберігає сама в собі свою історію, дало привід до застосування т. зв. внутрішньої реконструкції, яка, по суті, полягає в топологічному датуванні фактів, або розташуванні їх у порядку відносної хронології[30]. Використання внутрішньої реконструкції не змінило основ порівняльно-історичної програми і немає підстав протиставляти її цій програмі.

20. Дуже важливою тенденцією в розвитку сучасного порівняльно-історичного мовознавства є вимога перевірки реконструкцій з погляду "системи" або зважаючи на закономірності типології[31].

---

[27] Див.: A l f. S o m m e r f e l t, La langue aranta Caractères linguistiques d'une société primitive.

[28] Див.: И. М. Дьяконов, Семито-хамитские языки. Опыт классификации, М., 1965; Б. М. Гранде, Введение в сравнительное изучение семитских языков; А. М. Газов-Гинзберг, Символизм прасемитской флексии: О безусловной мотивированности знака, М., 1974.

[29] Одним із зразків такої праці ми вважаємо книгу Б. О. Серебренникова "Вероятностные обоснования в компаративистике" (М., 1974).

[30] Див.: Winfred P. Lehmann, Historical Linguistics. An Introduction; "The Method of Internal Reconstruction", стор. 99–106.

[31] "Спеціаліст у галузі історичного мовознавства мусить намагатися розглядати навіть найдрібніше явище з погляду системи, як частковий вияв більшого цілого, якоїсь підсистеми мовної системи" (O. J. L. Szemerényi, Trends and Tasks in Comparative Philology, An Inaugural Lecture Delivered at University College London 23 October 1961, London, 1962, стор. 7); така ж ідея була докладно розвинена в доповіді проф. А. Є. Супруна "Типологический аспект сравнительно-исторических исследований" (тезисы Всесоюзной научной конференции по теоретическим вопросам языкознания, 11–16 ноября 1974 г., М., 1974, стор. 45–49).

Системно-структурний і типологічний підходи до розглядуваного в історичній перспективі мовного матеріалу вносять істотні корективи в сучасні компаративні дослідження. Треба сподіватися, що саме таким шляхом можна буде значно вдосконалити порівняльно-історичну програму, яка склалася в основному ще в минулому сторіччі. Ми розглянули тут лише найзагальніші проблеми сучасної компаративістики, і тому вужчі проблеми, зокрема проблеми індоєвропейського порівняльно-історичного мовознавства, ми оминули як такі, що вимагають окремого і докладнішого висвітлення.

Уперше опубліковано у журналі "Мовознавство", випуск 3 за 1975 р., с. 3–12.

АДАПТАЦІЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО ОНОМАСТИКОНУ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ (ЧАСТИНА 1)

Білецький Андрій Олександрович
д-р філол. наук, проф.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПИТАННЯ ПРО АДАПТАЦІЮ

Звернення до питання про адаптацію давньогрецьких власних імен викликано проблемами насамперед сучасної перекладацької практики: за останні 25 років вийшло чимало творів давньогрецької літератури в українських перекладах. Ще більше творів давньогрецької літератури за цей же час було перекладено і видано російською мовою, серед яких були і такі, що до цього часу ще не перекладалися зовсім, або перекладалися лише частково.

Крім того, в планах наших видавництв на найближчі роки передбачається значна кількість перекладів на українську мову як із давньогрецької, так і з новогрецької. Навряд чи треба додавати до цього, що грецькі власні імена зустрічаються не лише в перекладах із грецької, але і в численних оригінальних творах як художньої, так і наукової, науково-популярної літератури, так і в статтях і книгах із історії науки і техніки, в періодичній пресі тощо.

ТРАНСКРИПЦІЯ, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ І АДАПТАЦІЯ

Для правильного трактування названої тут теми слід насамперед послідовно розрізнювати три основних поняття: а) транскрипцію (фонетичну і фонологічну), б) транслітерацію і в) адаптацію слів узагалі і, зокрема, власних імен (антропонімів, етнонімів, топонімів) однієї мови в іншій мові. Як побачимо з дальшого викладу, для перекладацької практики особливо важливою є адаптація чи пристосування іносистемного матеріалу до системи даної мови, бо це пристосування передбачає розв'язання і двох перед тим згаданих питань власне графічного і орфографічного порядку. Адаптація означає асиміляцію іншомовного лексичного матеріалу в широкому розумінні на фонологічному і семантичному рівнях, а у вужчому розумінні – власне на граматичному рівні.

Питання про адаптацію лексичного елементу виникає тоді, коли цей елемент функціонує в даній мові, коли він з'єднується з іншими елементами як синтагматичними (текстуальними), так і парадигматичними (системними чи систематичними) зв'язками. Коли ідеться про власні імена (антропоніми, етноніми, топоніми), звичайно ми маємо справу з іменниками і їх адаптація полягатиме в оформленні їх відмінкових закінчень. Якщо фонологічна транскрипція (зрозуміло, чому тут не йдеться про фонетичну транскрипцію) і транслітерація можуть виявитися потрібними в суто наукових творах, то адаптація іншомовного матеріалу взагалі і зокрема іншомовного ономастичного матеріалу потрібна буквально на кожному кроці як у науковій популяризації, так і в художній літературі і в щоденному вжитку.

В цьому випадку в нас не виникає тепер питання, як краще адаптувати назву міста Ἀθῆναι: Атени чи Афіни, бо останній варіант став тепер нормативним і в тому разі, коли йдеться про давню Грецію і коли йдеться про сучасну Грецію[1].

---

[1] Російсько-український словник, Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, т. І, "Наукова думка", Київ, 1968, стор. 26, Афины–Афіни.

У новому тритомному словнику, на який ми посилалися, не знаходимо "міфоніма" Ἀθηνᾶ, але, зважаючи на попередній приклад топоніма (астіоніма) Ἀθῆναι = Афіни, мусимо зробити висновок: Ἀθηνᾶ = Афіна (з наголосом на передостанньому складі), а не Атена (з наголосом на останньому складі). Перекладаючи давньогрецький текст, ми можемо натрапити на власне ім'я (антропонім) Ἀθηνοφάνης. Як його українізувати: Афінофан чи Атенофан? Звичайно, в науковому творі можемо обмежитися саме фонологічною транскрипцією цього імені з усіма необхідними застереженнями.

Фонологічна адаптація базується на відповідностях (паралелізмах) між фонологічними системами мов, що з них одна дає матеріал, а інша його засвоює і видозмінює, пристосовує до своєї системи, тобто адаптує.

Цілком зрозуміло, що адаптація давньогрецького матеріалу в східнослов'янських мовах[2] визначається насамперед традиціями читання давньогрецьких текстів чи відповідно – способами вимови компонентів цих текстів.

Давньогрецькі тексти можна читати так, як їх читають у Греції та в інших країнах сучасні греки відповідно до своєї фонологічної системи або так, як їх читають іноземці, що вивчають давньогрецьку мову в навчальних закладах різних країн за межами грекомовних країн на основі певної реконструкції фонологічних систем давньогрецьких діалектів[3].

Пересічному читачеві байдуже, чи буде гора в Середній Греції називатися Ета, Іта, чи Ойта, але він навряд чи погодиться з тим, щоб добре відомий йому Едіп перетворився на Ойдіпода чи Ідіпода, незважаючи на те, що ці форми були б рекомендовані елліністами як ближчі до першоджерела.

Еллініст скаже вам, що при адаптації таких імен, як Ἕλλη, Ἑλλάς, Ἑλένη, всі вони мають починатися в нашій мові або з літери Г, або з літери Е. Отже, Гелла, Геллада, Гелена чи Елла, Еллада, Елена? І всупереч цій рекомендації тепер маємо: Гелла, Еллада, Елена! Чи можна вважати, що в нас усе гаразд із традиціями?

Більшість негативних рис наших адаптаційних традицій випливає з відмінності фонологічних систем давньогрецьких діалектів і східнослов'янських мов. Так, наприклад, у російській і українській мовах на відміну від давньогрецьких діалектів:

1. Відсутня тональна характеристика голосних і складів як сермональна риса просодії[4].

2. Відсутнє сермональне протистояння довгих (двоморних) і коротких (одноморних) голосних і відповідно – складів.

3. Відсутнє сермональне протиставлення монофтонгів і дифтонгів (справжніх дифтонгів, а не дифтонгоїдів).

4. Відсутнє сермональне протистояння непридихових і придихових (muta et aspirata) змичних (зокрема глухих змичних).

5. Наявне сермональне протиставлення не палаталізованих і палаталізованих майже в усіх класах приголосних, чого не було в давньогрецьких діалектах.

---

[2] Тут і в інших місцях ми зважаємо на адаптацію в російській і українській мовах.

[3] E. H. Sturtevant. The pronunciation of Greek and Latin, Philadelphia, 1940.

[4] *Сермональний* (від латин. sermo) – належний до даної мови (інтертекстуальний) на відміну від *орацiйного* (від латин. oratio) чи текстуального, належного до окремого вияву даної мови.

ФОНОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ

Наша фонологічна адаптація давньогрецьких імен у багатьох своїх рисах виявляє посередництво латинської мови і таких західноєвропейських мов, як французька та німецька. Винятки з такої опосередкованої фонологічної адаптації пояснюються безпосереднім впливом новогрецької фонологічної стихії. Взаємодія цих двох традицій ще збільшує елементи ентропії, властиві кожній з них. Єдина можливість елімінації цих ентропічних елементів полягає в наближенні до реконструйованої давньогрецької фонологічної системи.

Для характеристики сучасного стану фонологічної адаптації давньогрецького ономастикону в нашій мові наводимо кілька яскравих прикладів.

ВОКАЛІЗМ

1. *Монофтонги:* Η, Υ. Норма: Η=Е, Υ=І, початкове аспіроване Η=ГЕ, початкове аспіроване Υ=ГІ.

Η: Δημητρ = Деметра, Θησευς = Тесей (вар. Фесей, Тезей), Πηλευς = Пелей, Ηως = Еос, Ληδη = Леда, Λητω = Лето, Ληθη = Лета. Μεσσηνη = Мессена, Мессенія, Διομηδης = Діомед (але о-ви Діоміда в Берінговій протоці), Ομηρος = Гомер, Πηνελοπεια = Пенелопа, Τηλεμαχος = Телемах, Σειρηνες = Сірени (але сирена), Ερμης = Гермес; Ηρα = Гера, Ηφαιστος = Гефест, Ηλιος = Геліос (вар. Гелій).

В и н я т к и: Αθηναι = Афіни, Θηβαι = Фіви, Κρητη = Кріт.

Υ: Μυκηναι = Мікени, Πυλος = Пілос, Κυπρος = Кіпр, Θερμοπυλαι = Фермопіли, Οδυσσευς = Одіссей, Ολυμπος = Олімп; Ὑδρα = Гідра, Ὑπερειδης = Гіперід, Ὑπνος = Гіпнос, Ὑμεναιος = Гіменей.

Літера "ю" для передачі грецького "υ" вживається іноді лише в спробах транскрипції, напр., Κυρος = Кюрос = Кір.

2. *Дифтонги:* ΑΙ, ΟΙ, ΕΙ. Норма ΑΙ = Е, ΟΙ = Е, ΕΙ = І, початкові аспіровані відповідно: ГЕ, ГЕ, ГІ.

ΑΙ: Αια = Ея, Αιας = Еант, Аякс, Αιγαιον = Егейське море, Αιγινα = Егіна, Αινειας = Еней, Αισχυλος = Есхіл, Αισωπος = Есоп, Езоп, Αιων = Еон, Αιθιοπες = Ефіопи, Αιολεις = Еолійці, Αιμων = Гемон, Αιμος = Гем.

В и н я т к и: Αιγυπτος = Єгипет, Αισα = Айса.

ΟΙ: Οιτη = Ета, Οιη = Ея (Αια = Ея!), Οιαξ = Еак (Αιακος = Еак!) Οινος = Ен (Αινος = Ен!), Οινευς = Еней (Αινειας = Еней!), Οιωνος = Еон (Αιων = Еон!), Οιδιπους (гомер. Οιδιποδης) = Едіп (замість Едіпод чи Ойдіпод), Βοιωτια = Беотія, Κροισος = Крес, Крез, Φοινιξ = Фенікс.

В и н я т к и: Φοινικη = Фінікія, Φοινικες = Фінікіяни, Фінікійці, Τροιη = Троя, Μοιρα = Мойра.

ΕΙ: Ατρειδης = Атрід, Ηρακλειτος = Геракліт, Πεισιστρατος = Пісістрат і Пейсістрат, Ειρηνη = Ірина, Ірена, Ейрена.

В и н я т к и: Πολυκλειτος = Поліклет замість Поліклiт чи Поліклейт, Πειθω = Пейто.

3. *Дифтонги:* ΑΥ, ΕΥ, ΗΥ, ΟΥ. Норма: ΑΥ = АВ, ΕΥ, ΗΥ = ЕВ (початкове неаспіроване ще ЄВ) ΟΥ = У, початкові аспіровані відповідно: ГАВ, ГЕВ, ГУ. ΑΥ: Αυγειας = Авгей, але Авгієві стайні, Αυτομεδων = Автомедонт, Αυλις = Авліда, Αυλων = Авлон, Ταυρος = Тавр, Κενταυροι = Кентаври, Αναυρος = Анавр.

В и н я т о к: Ταιγετον = Таігет (погано Тайгет).

ΕΥ: Ευτερπη = Евтерпа, Τευκρος = Тевкр, Ευνους = Евнус чи Евной, Ευρος = Евр, Ευρωπος (Δουρα – Ευρωπος) чи Ευρωπος = Европ, Европос, але Ευρωπη = Європа, Ευριπιδης = Евріпід, гірше Євріпід, Ευφρατης = Євфрат, Евфрат, Ευρησιβιος = Геврес ібій, Єврісівій.

Примітка: У власних іменах людей (в антропонімах) найчастіше спостерігається йотація початкового компонента ΕΥ: Ευγενιος = Євген, Ευσταθιος = Євстафій (Остап), Ευτυχιος = Євтіхій (Явтух).

ΟΥ: Ουρανος = Уран, Ουρανιη = Уранія, Επικουρος = Епікур, Θουριοι = Турії чи Фурії.

КОНСОНАНТИЗМ

Β = Б, В: Βακχυλιδης = Бакхілід, Вакхілід, Ιβυκος = Ібік, Івік, Αλκιβιαδης = Алкібіад, Алківіад, Ιαμβλιχος = Іамбліх, Ямбліх, Ямвліх, але Βοιωτια = Беотія, а не Віотія, Ευβοια = Евбея, а не Еввія.

Ζ = З (ніколи ДЗ, хоч на такому читанні наполягає гімназична традиція):

Ζευς = Зевс (рідко Дій), Αμαζονες = (краще) Амазони, (гірше) Амазонки, Ζευξις = Зевксід, Ζωπυριων = Зопіріон, Ζωσιμος = Зосім, Ζωσιμας = Зосіма.

Θ = Т, Φ: Αθηναι = Афіни (краще було б Атени), Αθηνα = Афіна (краще було б Атена), Θηβαι = Фіви (краще було б Теви), Φθιη = Фтія, Θεοδωρος = Феодор (Федір), для греків краще було б Теодор, Θεοκριτος = Феокріт, Теокріт, Θηρα = Тера, Фера, Θησευς = Тесей (гірше Тезей), Фесей, Θρασυβουλος = Трасібул, Фрасібул, Фрасівул, Θρακη = Фракія, Θεμις = Феміда (краще було б Теміда), Θεμιστοκλης = Фемістокл, Темістокл (ес), Θευστης = Фієст, Тієст, Θυρσις = Фірсіс, Тірсід, Αγαθυρσοι = Агатірси, Агафірси, Ματθαιος = Марфей (Матвій), Γοτθοι = Готи.

Κ = К: Κρονος = Кронос, Крон, Κουριον = Куріон, Курій, але успадковано віцд гімназичного читання латинських текстів: Κιρκη = Circe = Цірцея замість Кірка, Κυκλωψ = Cyclops = Циклоп замість Кіклоп.

Λ – Л або ЛЬ: Ελπηνωρ = Елпенор чи Ельпенор, але Αλκαιος = Алкей, Αλκμηνη = Алкмена.

Σ = С, між голосних ще З, що було успадковано від старої гімназичної традиції: Σαμος = Самос, Σολων = Солон, Σωκρατης = Сократ, але Αισωπος = Езоп (Есоп), Θησευς = Тезей (Тесей), Σισυφος = Сізіф (Сісіф), пор. Сізіфова праця; перед дзвінкими приголосними і сонорними краще було б З: Λεσβος = Лесбос, Лезбос, Κοσμος = Космос, Козмос.

Φ = Ф: Ορφευς = Орфей (Ορθαιος = Орфей!), Σωφρων = Софрон, Αφροδιτη = Афродіта.

Χ = Х: Αχιλλευς = Ахілл, Ахіллей, пор. Ахіллесова п'ята, Αχαιοι = Ахеяни, Ахеї, Ахейці (Ахайви), Χαριτες = Харіти, Χαρυβδις = Харібда, Χειρων = Хейрон, Хірон.

П р и м і т к а: Γ перед Γ, Κ, Χ, Ξ передається за допомогою нашої літери Н: Αγγελος = Ангел, Λυγκευς = Лінкей, Οξυρυγχος = Оксірінх, Σφιγξ = Сфінкс. Грецькі літери Ξ і Ψ передаються за допомогою сполучення літер КС і ПС: Φριξος = Фрікс (але Φριξ = Фрік, пор. Φρικων = Фрікон), Καλυψω = Каліпсо, Μοψος = Мопс.

ЕНТРОПІЯ АДАПТАЦІЇ Θ > Ф

Чому нерозрізнення Т і Θ краще за нерозрізнення Ф і Θ?

Фонеми, репрезентовані знаками Т і Θ, з фонологічного погляду належать до одного ряду змичних глухих передньоязичних (зубних) приголосних і перебувають у привативній опозиції: не придихове Т (–) і придихове Θ (+). На відміну від них, фонеми, репрезентовані знаками Θ і Ф, належать до різних рядів, оскільки Θ був передньоязичним, а Ф – губним, і перебувають в еквіполентній (рівносильній) опозиції. Вже давні римляни в запозичених із грецьких діалектів словах, зберігаючи на письмі протиставлення придихових глухих змичних (CH, PH, TH) і не придихових глухих змичних (C, P, T), не мали його в своїй фонологічній системі. Проте опозиція губного і передньоязичного PH і TH залишилася в них досить яскравою, напр., сплутати Thereus < Θηρευς і Phereus < Φηρευς вони не могли, хоч в еолійців загальногрецьке Θ перетворювалося на Φ: φηρες (кентаври) = θηρες (звіри).

Ми можемо рекомендувати для давньогрецьких Αθηναι і Θηβαι адаптацію "Атени" і "Теби", але знаємо, що ця рекомендація залишиться на папері, поки в шкільних підручниках існуватимуть "Афіни" і "Фіви".

Для тих, хто вважає, що кожне грецьке "Θ" має в наших мовах перетворюватися на "Ф" (отже, Феофраст, а не Теофраст; існують "теологія, теорія, терапія", що вже не стануть "феологією, феорією, ферапією"!), в нас є досить переконливий аргумент. Як бути зі сполученням двох придихових: ХΘ і ФΘ? Якщо прихильники "фітацизму" вважатимуть можливими "Ерехфея" і "Ерехфіон" замість "Ерехтея" і "Ерехтейона", що вони зроблять із гомерівськими Φθιη (місто мірмідонів) і Φθιωτις (країна мірмідонів)? Навряд чи в нас будуть колись "Ффія" і "Ффіотіда" замість "Фтії" і "Фтіотіди" так само, як не матимемо "оффальмології" замість "офтальмології"… Для всіх фонетистів і фонологів цілком зрозуміло, що (t) і (th) набагато ближчі одне до одного, ніж (t) і (f). Отже, адаптуючи Θθ через (t), ми не так далеко відхиляємося від давньогрецької фонологічної системи, як в адаптації (th) > (f).

ПОЧАТКОВА ЙОТАЦІЯ І ПОЧАТКОВА АСПІРАЦІЯ

Явище йотації початкових голосних, властиве східнослов'янським мовам, поширилося на всі грецькі імена, що мають першим (ініціальним) своїм компонентом ΕΥ: Ευγενιος > Євгеній (Євген), Ευδοκια > Євдокія (Явдоха), Ευρωπη > Європа.

Коли йдеться про давньогрецькі імена, бажано уникати цієї початкової йотації. Отже, Ευριπιδης краще буде Евріпідом, ніж Євріпідом. Найскладніше стоїть справа з ім'ям Ελενη, яке виступає в нас у формах: Гелена, Єлена, Олена. Для давньої Греції з цих форм можна рекомендувати першу. Парадоксальним винятком з початкової йотації і густої "аспірації" імен є назва країни: Ελλας = Еллада, а не Геллада, відповідно Ελληνες = Елліни і не Геллени. Чи не може цей важливий виняток стати аргументом на користь елімінації густого придиху серед ще не фіксованих літературною традицією власних імен?

ЕНТРОПІЯ АДАПТАЦІЇ Н > Г (G)

У фонологічній адаптації давньогрецького ономастичного матеріалу як російська, так і українська мова[5] наштовхуються на одну характерну фонологічну рису – відсутність еквіполентної опозиції (графічно зафіксованої) [g] ~ [h]. Так, наприклад, у сучасній російській і українській графіці і орфографії власні імена Ομηρος і Γομορρα мають на початку той самий знак г: Гомер – Гоморра. В російській вимові (Га!мьэр) – (Га!мора), в українській вимові (Гъо!мер) – (Гъ!мора). Це використання однієї і тієї ж графеми для двох різних фонем, із яких одна (h) була позиційно обмежена, створює ще додаткову ентропію в фонологічній адаптації давньогрецьких власних імен у східнослов'янських мовах, що користуються "кирилівським" письмом. Як можна було б усунути цю додаткову ентропію непротиставлення (g) ~ (h)? Колись в українській графіці для дзвінкого змичного задньоязичного (g) існував спеціальний знак, що був певною видозміною грецької гамми: Ґ ґ.

Оскільки він використовувався в небагатьох словах (іншомовних запозиченнях), його було скасовано за "нерентабельністю". Чехи і словаки, які користуються латиницею, залишили в своїй графіці знак G g, хоч він уживається лише в запозичених словах. У поляків цієї проблеми нема, оскільки вони зберегли латинське H h у вимові тотожнє з диграфом ch = (x). У сербів і болгарів, що користуються "кирилівським" письмом, для ([h]) відповідно давньогрецького πνευμα δασυ (знаку δασεια) вживається кирилівське Хх, напр., хидра = υδρα.

Можна сказати, що в російській вимові давньогрецьких імен усунення протиставлення [g]~[h]>[g]=[g] є ще глибшою адаптацією, ніж в українській вимові [g]~[h]>[h]=[h], бо поява на місці колишнього початкового придиху дзвінкого змичного задньоязичного (g) ще більше деформує інтерфонемні стосунки (стосунки в межах морфем), ніж заміна фонеми (g) фонемою (h), бо ця заміна має підпору принаймні в новогрецькій фонетиці.

Якщо вважати неможливим введення додаткових знаків (хоча б не рядкових, а підрядкових чи надрядкових діакритиків), то найкращим засобом усунення названої ентропії було б зведення нанівець початкового придиху в фонологічній адаптації як російської, так і української мов, тобто [h]~[g]> укр (–) ~ (h), рос. (–) ~ [g]. Звичайно, добрий рецепт, але що сказав би шкільний учитель, якби він побачив у підручнику історії "Омера, Еродота, Ермеса, Ефайста, Естію, Еракла, Елія" замість звичних "Гомера, Геродота, Гермеса, Гефеста, Гестії, Геракла, Гелія чи Геліоса"?

[5] Тут (г) = (g), а (гъ) = (h); ! = знак наголосу.

На прикладі "фономорфологічної" адаптації давньогрецьких імен у російській літературі ми бачимо, як змінювалися традиції в залежності від культурно-історичних обставин і настанов освітніх центрів[6].

Оскільки традиція адаптації власних імен не є "догмою", її можна видозмінювати та вдосконалювати, і не лише в нашій республіці, але і в масштабах Радянського Союзу. Метою нашої статті є поставити ці питання про фонологічну і морфологічну адаптацію давньогрецьких власних імен на компетентне обговорення і в зв'язку з цим висловити певні пропозиції чи побажання.

Отже, в галузі фонологічної адаптації залишаються непереборні труднощі, як, напр., відсутність у нашому вокалізмі опозиції "довгі ~ короткі". Протиставити Διομεδης ~ Διομηδης ми можемо лише в транскрипції або транслітерації.

A. BILECKIJ

QUMODO NOMINA GRAECA NOSTRIS IN LINGUIS ADAPTANTUR ET ADAPTANDA SINT

Summarium

Hac in commentatione de modis agitur nominum propriorum originis Graecae in linguis atque scriptis Slavorum Orientis adaptandorum qualis eorum accommodandorum usus nunc exstat et quomodo emendari possit. Scriptor huiusce commentationis proponit e. g. inter diphthongos Graecas αι et οι consequenter discrimen facere necnon θ Graecum sicut t (confer th in vocabulo Latino theatrum a Graeco θεατρον) legere sed nequaquam sicut f. eg. Αθηναι in partibus nostris Афіни, sed non Атени leguntur. Omnes eos modos qui nunc in scriptis nostris exstant commentator multa per exempla explicat et in nominibus Graecis adaptandis interpretes consequentes esse adhortatur.

Dubium non sit quin traditionem nominum originis Graecae quam nunc habemus emendare liceat quia in ea nitentes diversa nomina ut Οινευς et Αινειας in unum Еней vtl Ορθαιος et Ορφευς in unum Орфей vel Οιωνος et Αιων in unum Еон convertunt. Contra omnia discrimina quae inter Graecum et nostrum sermonem videntur in modo nominum adaptandorum certum ordinem sequi debemus ut quae nunc apud nos confusio exstat aliqua ex parte tollatur.

Уперше опубліковано у журналі "Іноземна філологія" за 1971 р., вип. 24, с. 17–23.

---

[6] И. М. Т р о н с к и й. Классические языки, зб. Советское языкознание за 50 лет, М., 1967, стор. 143–157 і зокрема й о г о ж, Лингвистические изучение древнегреческого языка в России (до 1917 г.), Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae, tomus XV, fasc 1–4, Budapest, 1967, стор. 1–26. В 1852 році питання про читання давньогрецьких текстів було адміністративно розв'язано, коли тодішній міністр народної просвіти П. А. Ширинський-Шихматов видав наказ про заборону еразмівської вимови (ЖМНП, 1852, Май–Июнь, Отдел I, ст. 149–150). Проте вже 1867 року всі університети Російської імперії висловилися на користь цієї вимови і проти рейхлінівського читання давньогрецьких текстів. Винятком серед прихильників Еразма став лише Новоросійський університет, заснований за два роки перед тим (у 1865 році) в Одесі, який уперто підтримував традицію рейхлінівської вимови аж до Жовтневої Революції. Щодо читання давньогрецьких текстів тепер у нас нема дискусії, але послідовне застосування Еразмової вимови часто поширюється навіть на читання середньогрецьких (середньовічних грецьких чи візантійських) і новогрецьких текстів, що являє собою доведенням названої традиції до абсурду і пояснюється лише відсутністю цікавості з боку деяких філологів-класиків до неоелліністики.

"ЯФЕТИЧНІ ЗОРІ" АКАДЕМІКА МАРРА

Білецький Андрій Олександрович
д-р філол. наук, проф., наук. консультант
Інституту археології АН УРСР

Хвороби, на жаль, властиві не лише живим істотам, але й наукам. Тяжка нежить дісталась у нас біології лисенківської доби, тяжко хворіло в нас і мовознавство та споріднені з ним науки – історія розумової культури, суспільствознавство, етнологія, етнографія. Хвороба мовознавства називалася спершу "яфетична теорія", згодом – "нове вчення про мову". Ця хвороба на кілька десятиліть затримала в нас розвиток мовознавства і навіть відкинула його назад, в епоху до виникнення порівняльно-історичного мовознавства.

Як це могло статися?

Тут варто згадати про дуже своєрідну особу, якою був у мовознавстві академік Микола (Ніко) Якович Марр (1864-1934). Він народився на Кавказі від батька-шотландця (Джеймса Марра) і матері-грузинки. Закінчивши класичну гімназію, обрав своїм фахом кавказьку філологію (це взагалі, а формально – вірменську філологію). Не можна не визнати його заслуг як видатного фахівця в галузі кавказознавства та відмінного знавця майже всіх мов Закавказзя й Передкавказзя. Він знайшов і видав багато давніх пам'яток грузинської та вірменської літератури, брав участь в археологічних розкопках.

Ще до Жовтневої революції його турбувала думка про місце грузинської та інших неіндоєвропейських мов Кавказу у світі: чому, наприклад, російська має стільки споріднених із нею мов-сестер, а в грузинської за межами Кавказу нібито немає й родичів?

Спочатку йому здавалося, що він знайшов таких родичів грузинської серед так званих семітичних мов (арабської, єврейської, сірійської, ефіопської та інших). Але, зрештою, відкинув ідею їхньої спорідненості і дійшов думки про "стадійний" розвиток цих мов. Суть ідеї полягала в тому, що всі мови (а спершу їх було нібито безліч), розвиваючись у зв'язку зі зміною однієї соціально-економічної формації на іншу, проходять певні стадії, що характеризуються й певними граматичними структурами, тобто морфологією та синтаксисом. На його думку, всі мови на Землі мали однакові стадії розвитку. То був єдиний глотогонічний процес (глотогонія – виникнення й розвиток мов).

Як же "яфетична теорія" дістала свою назву? Не обійшлося без біблії. У Ноя було троє синів – Сім, Хам, Яфет. Нащадками Сіма стали вважати семітів, нащадками Хама – всіх темношкірих, а нащадками Яфета мали стати всі інші люди. Марр використав ім'я Яфета спершу для означення народів Кавказу, а згодом для вигаданої ним спільності розвитку всіх мов. Слід віддати належне М. Я. Маррові – йому була властива багатюща, ґрунтована на палкій інтуїції, фантазія. На світанку антропогенезу, вважав учений, у розумних істот не було звукової мови. Вони спілкувалися жестами. Але згодом якась привілейована група суспільства (жерці) винайшла ту звукову мову і навчила її решту первісного суспільства. Весь словниковий склад цієї гаданої первісної звукової мови складався з чотирьох еле-

ментів, тобто чотирьох односкладових "коренів" із будовою "приголосний + голосний + приголосний". Із назв давніх племен Середземномор'я та Кавказу було виведено такі склади: сал, бен, йон, рош (згодом їх названо елементами А, В, С, Д). Нехтуючи історичним підходом до вивчення лексики, словникового складу мов, М. Я. Марр установлював свої "яфетичні" етимології, доводячи дослідження до цілковитого абсурду: не визнавалася жодна порівняльно-історична фонетика. Пріоритет мала "семантична палеонтологія", тобто бралися до уваги лише притаманні всім мовам "семантичні" зв'язки. Так він доводив, що один "елемент" мов яфетичної стадії міг мати значення "жінка-рука-вода". Такі етимології означали цілковите занедбання основного принципу історичного дослідження – встановлювати зв'язки слів не за даними формами (бо ж тут можливі й випадкові збіги), а за їхнім походженням, не за тим, які вони тепер є, а за тим, як вони такими стали. Так, наприклад, у японській мові "сато" означає село. І в румунській мові "сату" означає те саме. Але ж це звичайний збіг форм. Походження ж слів зовсім різне. Румунське слово виникло з латинського fossatum (селище, обведене рівчаком). А в японського слова такої історії немає.

Не слід забувати, що при всій різноманітності звуковий склад мов обмежений можливостями звукового апарата людей. Через це нас не дивують такі випадки, як, наприклад, ацтекське teo[tl] "бог" і грецьке theos – те саме; ацтекське tepe[tl] "горб, гора" і тюркське tepe – те саме; грецьке aetos "орел" і самоанське aeto "морський орел". Якісь висновки з цих збігів можна робити, лише знаючи історію даних слів. Для М. Я. Марра ніякої фактичної історії не існувало: була лише вигадана ним семантична палеонтологія.

Сумно було читати в закордонних наукових журналах про "яфетидологічні" публікації коротку констатацію: "Яфетичне – не має жодного наукового значення". Теорії Марра не були обов'язковими для всіх радянських мовознавців до того, коли запопадливі його учні запевнили: "Нове вчення про мову – це і є марксистське мовознавство". Відтак порівняльно-історичне мовознавство було оголошене "буржуазним", і представники його в нас зазнали всіляких переслідувань. Фактично М. Я. Марр та його послідовники завдали величезної шкоди вітчизняному мовознавству до так званої дискусії 1950 року, яка по суті зводилася до виступу Й. В. Сталіна. Почалася вона з публікацій академіків А. С. Чікобави, В. В. Виноградова, Л. А. Булаховського і тоді ще молодого Б. О. Серебрянникова. Всі ці виступи, підтримані солідними доказами, було скеровано проти антинаукових засад нового вчення про мову Марра та його послідовників. Дозвіл на них академік Арнольд Степанович Чікобава, очевидно, дістав від самого Сталіна, виступ якого ("Марксизм та питання мовознавства") був для широкої публіки цілковитою несподіванкою. З позиції марксизму вождь спростовував тезу Марра про те, що мова суспільства є надбудовою над соціально-економічною базою. Адже, згідно з Марром, зі зміною бази змінюється і її надбудова, тобто мова. Теза явно суперечила історичним фактам. Бо ж мова некласова. Після виступу Сталіна до нього почали звертатися із запитаннями. На цьому і скінчилася "дискусія", а колишні прихильники Марра

почали відхрещуватися від нього. Компаративісти діждалися свого виправдання, як справжні вчені.

Отже, для нашої науки ця дискусія була реабілітацією порівняльно-історичного мовознавства і ознаменувалася пожвавленням досліджень.

А скільки-то паперу витрачено на яфетидологічні публікації! Прикро, що чимало солідних учених намагалося навіть пристосуватися до цієї доктрини. У п'ятому томі "Избранных работ" М. Я. Марра вміщено схожий на марення божевільного трактат "Яфетические зори на украинском хуторе (Бабушкины сказки о Свинье Красное Солнышко)", вперше надрукований в "Ученых записках Института этнических и национальных культур народов Востока".

Схоже, що цей трактат із полемічними випадами проти "індоєвропеїстів" (тобто представників порівняльно-історичного мовознавства) було написано вже тоді, коли Марр утратив психічну рівновагу. Спроба довести нібито українські дієслова "рохкати, хрюкати" та іменник "льоха" (в Марра – "роха") мають чи мали щось спільне з "сонцем", звичайно, не завершилася успіхом. Для стилю Марра характерний початок цього трактату: "Кому Милосская Венера да Владимир Красное Солнышко, а кому богиня Мотыга или, что то же, богиня Рука, да Свинья Красное Солнышко. Неладно: нет солнышка женского рода". Здається, шановний академік забув про німецьке сонце – die Sonne, литовське і потиське saulé тощо. Проте, не в цьому річ. Хіба можна серйозно ставитися до твердження, що "правда" й "істина" походять "від семантичного архетипу "сонце"? Марр усупереч "історичній істині" розчленовує "правду" на "пра-в-да" і прагне пов'язати це слово з міфічним Прометеєм (членованим на Про-ме-те). А суть у тім, що "правда" пов'язана з "правий" (первісний зміст "прямий", порівняйте "кривда" і "кривий"). Закінчує він свій трактат констатацією: "яфетична теорія – не звір, в ліс не втече" На жаль, нове вчення про мову виявилося гіршим звіром в історії радянського мовознавства, бо пожирало не лише тіла (а було й таке з противниками Марра), а й уми довірливих людей, серед них і вчених.

Варто згадати, що в Марра у середині XIX століття був попередник, який не поступався своїми фантазіями перед яфетичними викрутасами. Це український поміщик Платон Лукашевич, сучасник Шевченка. Він своїм коштом друкував книги, в яких з усім запалом хуторянського невігласа виступав проти досягнень порівняльно-історичного мовознавства.

Незважаючи на всі яфетидологічні хитросплетіння, Маррові не вдалося довести, що українці (або правильніше сказати б – східні слов'яни) шанували сонце в образі "тотемічної" свині.

Можна беззастережно твердити – серед свійських тварин свиня ніколи не мала такого авторитету, як кінь і велика рогата худоба. Кожній людині зі здоровим глуздом зрозуміло, що українську назву тварини "свиня" ніяк не можна відокремлювати від російської назви "свинья", а далі й від польського świnia, чеського sviné, німецького schwein, англійського swine тощо. Але для Марра реальних історичних зв'язків не існувало. Вихопивши з низки слов'янських назв "конь" (kon, kun) та інших із

такою самою основою українське "кінь", Марр пов'язує його з грецьким kyon, kynos ("собака"), з посиланням на "функціональну семантику", тобто перенесення назв за функцією об'єктів. Собака, бачте, виконував колись таку саму функцію, як і кінь, тобто був "транспортною" твариною. У даному разі ігноруються водночас і географія, й історія.

Усупереч фактичній історії він міг наполягати, наприклад, на тому, що французька мова давніша за латинську, і таке інше.

Хотів би наголосити: порівняльно-історичне мовознавство з його законами звукових відповідностей не дає ніякого простору для антиісторичної фантазії, яку колись давали яфетична теорія та "нове вчення" про мову. На щастя, усе це вже позаду. Ми повернулися до справжньої науки. "Яфетичні зорі" не зійшли над українським хутором.

Уперше опубліковано у журналі "Наука і суспільство" за 1989 р., вип.11, с. 70–72.

ПРО ЛІНГВІСТИЧНУ СПЕЦИФІКУ СУБСТРАТУ (ХАРАКТЕР СЛОВ'ЯНО-СХІДНОРОМАНСЬКОЇ МОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ)

Семчинський Станіслав Володимирович
д-р філол. наук, проф.

В останній час увагу лінгвістів знову привертають проблеми мовної взаємодії, які висуваються на порядок денний самим життям і сучасним етапом розвитку суспільних відносин і культури. Серед цих проблем чи не найбільшої ваги набувають питання соціолінгвістики. У працях радянських лінгвістів роль національних мов і мов міжнаціонального спілкування в розвитку соціалістичного суспільства, взаємодія мов та її роль у процесах національного та культурного зближення та інші питання набувають першочергового значення. Проте відповіді на ці питання можна сформулювати переконливіше лише з позицій визнання цілісної та несуперечливої теорії взаємодії мов.

Якщо майже п'ятнадцять років тому радянські лінгвісти Р. О. Будагов, В. В. Виноградов, Б. В. Горнунг, М. М. Гухман, А. В. Десницька і Б. О. Серебренников у проблемній записці "Теоретичні питання мовознавства" відверто писали, що "успішній розробці теорії мови перешкоджає… майже повне заперечення взаємодії мов"[1], то за останні роки ставлення наших учених до проблеми взаємодії мов зовсім змінилося. Дослідження загальнотеоретичних питань мовної взаємодії має виняткове значення для розв'язання практичних проблем мовного контактування, що постійно виникають у різних районах земної кулі.

Посилення в наш час процесу конвергентного розвитку мов і процесу інтеграції мов, особливо в країнах Азії та Африки, які нещодавно вступили на шлях самостійного розвитку, привертає увагу соціологів до соціолінгвістичних проблем. Про значення соціолінгвістики свідчить інтерес до неї на VII Міжнародному конгресі соціологів (Варна, 1970), де вона вперше була визнана самостійною дисципліною. Проблемам соціолінгвістики були присвячені й доповіді на XI Міжнародному конгресі лінгвістів у Болоньї (Італія, 1972).

Тема "Мова і суспільство" є традиційною у радянському мовознавстві. Одразу після Великої Жовтневої соціалістичної революції радянські мовознавці активно включилися у справу створення письма і літературних мов для багатьох безписемних доти народностей. Ця важлива праця могла бути здійснена лише на основі правильного визначення суспільних функцій мови. Праці Л. П. Якубинського, Б. О. Ларіна, М. В. Сергієвського, В. М. Жирмунського, К. М. Державіна і насамперед Л. В. Щерби вивели радянську науку про мову на перше місце в світі в розробці соціолінгвістичних проблем. Щоправда, на працях 20−30-х років позначилися методологічні помилки вульгарно-соціологічного характеру, допущені М. Я. Марром у його "новому вченні про мову". Після дискусії 1950 р. на деякий час звузилося коло соціолінгвістичних проблем, які досліджувалися в попередні роки, через гіпертрофоване уявлення про дію внутрішньомовних факторів, поряд з якими зовнішньомовні (соціальні) фактори нібито не відіграють майже ніякої ролі.

---

[1] ИАН СССР ОЛЯ, т. XVIII, вып. 3, 1959, стор. 213–214.

Проте лінгвістична практика нашої країни постійно висувала на порядок денний різні аспекти соціолінгвістики. Зокрема, виникла проблема узагальнити величезний досвід СРСР у галузі прогнозування розвитку численних мов народів нашої країни. Разом з тим радянські мовознавці досліджують й інші проблеми соціолінгвістики. Так, праці І. К. Білодіда[2], Ю. С. Дешерієва[3], колективні монографії чи збірки статей наших учених[4] свідчать про те, що проблеми соціолінгвістики являють собою нині предмет особливої уваги радянської лінгвістики.

В зарубіжному мовознавстві ще з часів Г. Асколі та Г. Шухардта приділялась значна увага проблемі "змішування мов". У новітній час надруковано чимало досліджень, присвячених проблемі мовних контактів, двомовності, але для всіх цих праць характерне дослідження не в загальнотеоретичному плані, а лише в аспекті історії певної мови чи діалекту. Навіть праця У. Вайнрайха – "Languages in contact", (New York, 1953), що є найґрунтовнішим дослідженням з питань мовних контактів, спрямована на вивчення психологічного аспекту здійснення мовного контактування та його наслідків.

Проблематика соціолінгвістики та мовних контактів як її складової частини залишається надзвичайно актуальною і в радянському мовознавстві, яке на окремих ділянках соціолінгвістики (зокрема в галузі функціонального дослідження мовних явищ, чи, скажімо, у свідомій регламентації мовного розвитку) навіть значно випередило зарубіжне мовознавство. І все ж, незважаючи на досягнуті успіхи, в теорії мовних контактів є ще багато нерозв'язаних питань. Одним із таких питань є лінгвістичне тлумачення понять "субстрат", "суперстрат", "адстрат". Визначення, яке дається поняттю "субстрат" у Словнику лінгвістичних термінів О. С. Ахманової ("сліди переможеної мови в складі мови-переможниці при схрещуванні двох мов"), не можна вважати задовільним, оскільки це явище тлумачиться тільки як результат процесу схрещування, який, в свою чергу, розуміється надто вузько: "утворення креольських мов". Дехто називає субстратом мову-підоснову, елементи якої розчиняються у мові, що нашаровується[5]. Нарешті, існує погляд, за яким мовний субстрат – це "сукупність закономірних помилок, що їх роблять носії переможеної мови, переходячи на нову мову"[6].

І все ж, при всій різноманітності трактувань, найбільш узвичаєним у мовознавстві можна вважати розуміння субстрату як залишків однієї з взаємодіючих мов у структурі мови-переможниці внаслідок процесу інтенсивної мовної взаємодії: Оскільки мовний субстрат здебільшого походить із невідомих мов, то не буде помилкою називати й самі ці мови субстратом на основі природного перенесення за

[2] И. К. Белодед, Развитие языков социалистических наций СССР, К., 1969.

[3] Ю. Д. Дешериев, Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе, М., 1966.

[4] Див.: "Язык и общество", М., 1968; "Вопросы социальной лингвистики", Л., 1969; "Взаимодействие языков народов СССР", М., 1969; "Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке", Кишинев, 1971; "Проблемы двуязычия и многоязычия", М.,1972.

[5] "Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка", М., 1970, стор. 295.

[6] В. И. Абаев, О языковом субстрате, "Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР", IX, М., 1956, стор. 60.

принципом pars pro toto. Хоча поняття про субстрат існувало ще за часів Гумбольдта, сам термін с у б с т р а т був створений лише наприкінці XIX ст. італійським лінгвістом Г. І. Асколі, який пояснював специфічні риси романських мов впливом автохтонних мов на латинську, посилаючись при цьому і на вплив, що його зазнали індійські мови з боку автохтонних мов Індійського півострова[7].

У зв'язку з тим, що взаємодія мов – явище складне і багатогранне, в 1932 р. на Міжнародному конгресі з романської лінгвістики В. фон Вартбург запропонував відрізняти від субстрата с у п е р с т р а т , який має позначати сліди переможеної мови, що нашарувалася на мову-переможницю[8]. Приклад суперстрату Вартбург так само наводив із історії романських мов – сліди мови германського племені франків у французькій мові.

Нарешті в 1939 р. М. Бартолі ввів до наукового обігу у теорії взаємодії мов ще один термін – а д с т р а т . У доповіді, яку засновник неолінгвістики збирався виголосити на Міжнародному конгресі лінгвістів, він пропонував позначати цим терміном співіснування взаємодіючих мов, жодна з яких не опиняється у становищі переможеної[9].

Терміни субстрат, суперстрат, адстрат продовжують широко використовуватися в науковій літературі, причому існує навіть думка, ніби вони є назвами типів або форм мовних контактів[10]. Але слід застерегти, що ці терміни не можна ототожнювати з типами мовних контактів, бо вони відбивають не стільки лінгвістичні явища, скільки явища суспільного розвитку і етногенезу. Справді, чи існує якась істотна відмінність між типом мовних контактів часів латинсько-кельтської і часів романо-франкської взаємодії? Різниця полягає лише у долі мови місцевого населення: кельтські говірки були переможені латинською мовою, принесеною римськими завойовниками, а мова завойовників-франків поступилася перед романською мовою місцевого населення. Наслідки ж і одного і другого типу лінгвістичної взаємодії простежуються не лише в лексиці, а й у граматиці і в фонетиці французької мови.

Явище адстрату відрізняється досить суттєво від явищ субстрату і суперстрату, оскільки при адстраті йдеться про мову, яка продовжує існувати, а при субстраті і суперстраті – одна із взаємодіючих мов зникає, залишаючи сліди в тій, що зберігається. Як цілком слушно підкреслює О. Б. Ткаченко, "поняття субстрат і суперстрат пов'язані з уявленням про соціологічне розшарування народів – панівного й підкореного, перший з яких начебто нашаровується на другий"[11]. Але з цього випливає, що лінгвістичної відмінності між цими поняттями нема, бо й у випадку субстрату, й у випадку суперстрату в мові-переможниці залишаються сліди глибокого, якісного характеру, що призводить до істотних зрушень і зсувів у всій системі мови або, принаймні, на окремих її рівнях.

---

[7] G. I. Ascoli, Sprachwissenschaftliche. Briefe, Leipzig, 1887.
[8] W. V. Wartburg, Die Ausgliederung der romanischen Sprauchraume, Bern. 1960, стор. 155.
[9] M. Bartoli, Substrato, superstrato, adstrato, "Rapports au 5-me Congres International des linguists", Bruges, 1939, стор. 59.
[10] Див., наприклад: В. А. З в е г и н ц е в, Очерки по общему языковедению, Изд-во МГУ, 1962, стор. 205.
[11] О. Б. Ткаченко, Питання міжмовних контактів і деякі тенденції їх висвітлення в зарубіжному мовознавстві, "Мовознавство", 1971, 4, стор. 9.

Як відзначає В. А. Звегінцев, "поняття суперстрату поки що не набуло в мовознавстві широкого застосування, очевидно тому, що воно має багато спільного з субстратом"[12]. О. Б. Ткаченко вбачає причину меншого застосування поняття суперстрату в тому, що воно ще не з'ясоване у своїй специфіці такою мірою, як поняття субстрату[13]. Український мовознавець обстоює доцільність розрізнення понять субстрату і суперстрату, бо, на його думку, "у явищі суперстрату у порівнянні з явищем субстрату є й своя суто лінгвістична специфіка"[14]. Ця лінгвістична специфіка суперстрату, за О. Б. Ткаченком, "виявляється насамперед у галузі фонетики. Якщо субстрат може викликати зрушення в усій фонетичній системі, то наслідки суперстрату… у найкращому разі стосуються лише окремих випадків, наприклад, впровадження звукових змін, причому, як правило, таких, які в чомусь збігаються з внутрішніми тенденціями самої мови, що зазнає впливу суперстрату… На відміну від субстрату суперстрат, як здається, не виявляє свого впливу, або, принаймні, є менш впливовим у галузі граматики (зокрема, морфології). У вияві впливу суперстрату порівняно з субстратом є розбіжність і в галузі лексики. Якщо субстратна лексика тяжіє до центральних, глибинних шарів, до лексичного ядра мови, її основного словникового фонду, то лексика суперстратного походження займає переважно сфери лексики більш поверхневого характеру… Отже, можна відзначити розбіжності між впливом субстрату й суперстрату на всіх рівнях мовної системи[15]. Проте О. Б. Ткаченко слушно визнає, що висловлені ним міркування мають певною мірою характер попередніх припущень, які вимагають перевірки на більшій кількості фактів[16]. І справді, дані, наприклад, румунської мови не підтверджують викладених вище думок.

Але не тільки слов'янські елементи румунської мови, а й деякі інші явища різних мов не підтверджують особливої лінгвістичної специфіки суперстрату порівняно з субстратом, якщо останні визначаються лише на основі конкретно-історичних умов перебігу мовних процесів. Так, і О. Б. Ткаченко робить застереження, що "в деяких випадках якась мова (або група споріднених мов) щодо другої мови в різні періоди або на різних територіях може виступати то як субстрат, то як суперстрат", і додає, що "подібне явище відбиває частина слов'янських елементів у румунській мові"[17]. Справді, слов'яно-східнороманські мовні взаємини відзначаються неабиякою складністю, але в будь-якому випадку мова романського населення на території Траянової Дакії є нижчим у хронологічному відношенні шаром, ніж мова слов'янського населення, що розчинилося серед романців. Слов'яни до VI ст. н.е. не засвідчені на землях, де місцеве населення розмовляло романською мовою. Отже, слов'янські елементи румунської мови можна назвати лише суперстратом, але за своєю вагою вони цілком схожі на субстратні. Більше того, слов'янські елементи переважають не лише кількісно, а й якісно субстратні, т. зв. автохтонні елементи румунської мови. Так, у

[12] В. А. Звегинцев, зазнач. праця, стор. 212.
[13] О. Б. Ткаченко, зазнач. праця, стор. 13.
[14] О. Б. Ткаченко, зазнач. праця, стор. 14.
[15] Там же.
[16] Там же.
[17] Там же, примітка 44.

галузі фонетики румунської (відповідно, молдавської) мови субстратне походження приписується голосному ă та приголосному h, явищу ротацизму n і l в інтервокальній позиції, рефлексам приголосних груп kt, ks, палаталізації губних та деяким іншим незначним звуковим явищам. Але досі не доведене існування голосного ə у фракійській чи дакомісійській мові. З другого боку, багато лінгвістів схильні пояснювати виникнення звука (фонеми) ă в мові східніх романців цілком незалежно від субстрату[18]. Щодо приголосного h, то його поява в системі східнороманського консонантизму пов'язується саме із слов'янським впливом[19]. У всякому разі, навіть якщо вимова *h* збереглася у східних романців з дакомісійської мови, цей звук перебував на периферії фонетичної системи і не мав морфологічного значення. Академічний трактат з історії румунської мови визначає, що фонологізація і зміцнення статусу h в мові відбулися під впливом слов'янських запозичень, що містили в собі цей звук[20].

Ротацизм інтервокального n у слабкій позиції пояснюється не дією субстрату, а деназалізацією n у слабкій позиції[21]. Ротацизм інтервокального l так само пояснюється нормальною фонетичною еволюцією, а не дією субстрату, до того ж це явище не засвідчене ні в дакомісійській, ні в албанській мові[22]. Більше того, в субстратній лексиці румунської мови знаходимо слова, в яких інтервокальне l не зазнало змін, пор.: balegă, caciulă.

Розвиток латинських груп kt, ks > pt, ps пояснюється тим, що вони не відзначалися стабільністю в народній латині. В західнороманських мовах kt > it внаслідок процесу палаталізації, а в східнороманських мовах розвиток пішов по лінії лабіалізації: kt > pt (в албанській мові наявні обидва названі тут шляхи розвитку: directus > dreitē, lucta > luftē). Сполучення ks мало тенденцію до переходу в ss і лише в кількох словах румунської мови представлене сполученням ps[23].

Палаталізація губних є явищем дуже пізнім, і тому віднесення його до наслідків дії субстрату неприйнятне[24]. Інші фонетичні явища румунської мови, які пояснювалися дією субстрату, здобули витлумачення в межах романської еволюції звуків[25].

Таким чином, дія дакомісійського субстрату в східнороманській фонетиці обмежується, можливо, тільки появою окремих звуків (ă) та впровадженням певних звукових змін (лат. kt, ks > pt, ps), причому таких, які дещо збігаються із внутрішніми тенденціями нижньодунайської латині. Але подібні явища, як переконливо показав О. Б. Ткаченко, характеризують наслідки суперстрату, а не субстрату.

---

[18] O. Densusianu, Historie de langue romaine, t. II: Le seizième siècle, Paris, 1938, стор. 17; S. Puşcariu, Limba română, vol. I: Privire generală, Bucureşti, 1940, стор. 268.

[19] A 1. Rosetti, Istoria limbii române de la origini pina in secolul al XVII-lea, Bucureşti, 1968, стор. 302. На думку Г. Бринкуша, фонема h румунської мови субстратного походження, але його аргументація не дуже переконлива (Gr. Brincuş, Originea consoanei h din limba română, "Studii şi cercetări lingvistice", XII, 1961, №4, стор. 471).

[20] "Istoria librii române", vol. II, Bucureşti, 1969, стор. 321.

[21] Там же, стор. 206–208.

[22] Там же, стор. 208.

[23] A 1. Rosetti, зазнач. праця, стор. 127–129.

[24] "Istoria limbii române", vol. II, стор. 324.

[25] Див.: там же.

У галузі румунської морфології також немає жодних фактів, які можна було б пояснити тільки дією дакомісійського субстрату. Змішування давального і родового відмінків засвідчені ще в народній латині, і тому відносити це явище виключно до наслідків дії субстрату неможливо. Постпозиція означеного артикля пояснюється порядком слів (іменник + прикметник) і може залежати від дії субстрату, але може і не залежати від неї. Специфіка румунського середнього (обопільного) роду зумовлена внутрішнім розвитком мови, а не дією субстрату. Утворення кількісних числівників від 11 до 19 пояснюється калькуванням відповідних слов´янських форм. Займенникове закінчення -ne у формах знахідного відмінка особових займенників (mine, tine) та зворотнього (sine) засвідчене і в говірках італійської мови (mene, tene). Отже, і в морфології румунської мови субстратні наслідки зовсім незначні.

У лексиці румунської мови налічують від 30 до 160 слів, що гіпотетично походять з дакомісійської мови; з них близько 25 належать до основного лексичного фонду[26]. В галузі словотворення знаходять 14 суфіксів субстратного походження, серед яких є не тільки малопродуктивні чи непродуктивні, а й просто мертві (наприклад, -ză). Деякі з цих суфіксів можуть мати і романське або слов'янське пояснення (наприклад, -ac, -us). Серед префіксів три відносять за рахунок субстрату, але один з них (po-), безперечно, слов'янського походження.

Подивимося на слов'янський суперстрат у румунській мові. Як уже було сказано, східнороманськo-слов'янські мовні взаємини відзначаються складністю. Слов'янські племена в V–VI ст. поширилися, з одного боку, в Паннонії, на обох берегах середнього Дунаю і на Драві, а з другого, – в долинах Дністра, Прута, Серета, нижнього Дунаю. В VII ст. слов'яни засвідчені в Трансільванії та на території майбутнього Валаського князівства (Цара Роминяске), яка у візантійського літописця Феофілакта Сімокатти має назву С к л а в е н і я . В той самий час слов'яни просунулися і по Балканському півострову аж до островів Егейського моря. На всій цій величезній території мова слов'ян стала суперстратом, оскільки вона нашарувалася на інші мови місцевого населення. Але в Греції слов'яни дуже швидко деетнізувалися. На північ від грецького мовного масиву слов'янська мова перемогла місцеві, і тому є підстави говорити про фракійський субстрат болгарської мови. Очевидно, на сучасній території поширення сербохорватської мови також існували інші мови, які могли залишити після себе деякі сліди. Східнороманське населення займало території не тільки в Траяновій Дакії, а й на південь від Дунаю. Частина його збереглася (аромуни і мегленці), а частина деетнізувалася, отже, можна говорити і про східнороманський субстрат болгарської, а частково, і сербохорватської мови. Відмінність у розвитку сербохорватської мови від болгарської пояснюється, мабуть, і тим, що на Балканському півострові населення, яке розмовляло цими мовами, деякий час було роз'єднане смугою, на якій була поширена східнороманська говірка.

На території сучасної Румунії слов'яни нашарувалися на місцеве романське населення, і тому їх мова була суперстратом відносно мови романців. Щоправда, в окремих південно-східних районах сучасної Румунії, а також у певних частинах

[26] A. Graur, Incercare asupra fondului principal lexical al limbii române, 1954, стор. 59.

колишнього Молдавського князівства романці з'являються пізніше від слов'ян. Але на цій самій території згодом з'являються нові слов'янські поселення (втікачі з Болгарії, захопленої турками, та українці з Покуття, переселені молдавськими господарями на свої землі), які так само були суперстратом відносно романських. Проте це вже пізні нашарування, а найглибші сліди в східнороманській мові залишилися від слов'янського суперстрату, що сягає VII–XII ст.

Щодо датування початку слов'яно-східнороманських мовних контактів існують різні думки. Можна припустити, що ці контакти могли розпочатися після встановлення етнічних контактів, які, безумовно, сягають VII ст. н.е. Наслідки слов'янського суперстрату відчутні на всіх рівнях східнороманської мови (до її поділу на дакороманське, аромунське, істрійське, мегленське відгалуження).

У галузі фонетики, як уже вказувалося, слов'янським впливом пояснюється поява приголосного h чи, принаймні, його фонологізація. Крім того, фонетична система східнороманської мови зазнала змін і внаслідок запозичення фонеми j (ž). Слов'янський вплив сприяв перебудові протиставлень dz – z і g – j. Завдяки слов'янському суперстрату східні романці почали йотувати свої голосні переднього ряду. Певною мірою значення голосних переднього ряду в слов'янському вокалізмі вплинуло на процес палаталізації губних у східнороманських говірках[27]. Якщо додати сюди ще твердження Е. Петровича про те, що румунську мову можна розглядати як романську з слов'янською вимовою[28], то стає цілком зрозуміло, що у східнороманській фонетиці наслідки впливу слов'янського суперстрату значно переважають наслідки дії дакомісійського субстрату.

У морфології безперечним слов'янським запозиченням є закінчення вокативу слів жіночого роду; у словах чоловічого роду форма вокативу збереглася також під слов'янським впливом. На рахунок слов'янського впливу слід віднести і формування кількісних числівників: від 11 до 19 і форм десятків від 20 до 90. Втрату інфінітивного закінчення -re багато дослідників також вважають результатом дії слов'янського суперстрату. Становлення категорії рефлексиву східнороманських дієслів теж відбувалося при значній підтримці з боку аналогічної категорії в мові слов'ян.

В галузі лексики слов'янський вплив у румунській мові незрівнянно більший, ніж субстратний дакійський. Тільки в основному словниковому фонді румунської мови дослідники нараховують 305 слов'янських слів, що становить майже 22% цього фонду[29], а в загальному лексичному складі кількість слів слов'янського походження майже в п'ятнадцять разів більша і в усякому разі переважає відсоток успадкованих від латині слів (якщо не зважати на румунські новотвори). Серед засобів словотворення щонайменше сім префіксів і близько тридцяти суфіксів румунської мови мають слов'янське походження.

З огляду на все це треба визнати, що в румунській мові дія слов'янського суперстрату виявилася значно сильнішою, ніж дія дакомісійського субстрату. А коли так, то в чому ж полягає власна, "суто лінгвістична" специфіка суперстрату?

---

[27] Al. Rosetti, зазнач. праця, стор. 302.

[28] E. Petrovici, Kann das Phonemsystem einer Sprache dürch fremden Einfluss umgestalted werden? Zum slavischen Einfluss aus der rumānische Lautsystem, s-Gravenhage, 1957, стор. 43.

[29] A. Graur, зазнач. праця, стор. 59.

Та не тільки в східнороманських, а й в інших мовах вплив суперстрату не є поверховим, а виявляється досить значним. Хіба той факт, що велика частина лексики англійської мови походить з романського суперстрату, не є достатньо красномовним? І хіба в англійській мові дія суперстрату обмежилася тільки рівнем лексики? Хіба нове значення перфекта в болгарській мові, що виражає дію, свідком якої мовець не був, не є наслідком турецького суперстрату? Хіба германський суперстрат у французькій мові, що стосується V–X ст. н. е., зовсім незначний? Звичайно, В. фон Вартбург трохи перебільшив, коли заявив, що "французька мова – це особлива форма романської мови, яка створена франками і виникла в їхніх устах"[30]. Але ж чи на цій підставі заперечувати значення суперстрату і зводити його до поверхових впливів? Ще В. Пізані, обговорюючи термін субстрат, суперстрат, адстрат і посилаючись на М. Бартолі, писав, що "в усіх випадках йдеться про ті самі явища. Тому те, що говориться про субстрат, стосується і двох інших типів нашарувань у мові"[31].

З усього цього випливає, що з суто лінгвістичних міркувань протиставлення субстрату і суперстрату не обґрунтоване. Лінгвістичні наслідки взаємодії мов визначаються не тим, чи перемагає мова, яка нашарувалася на іншу, чи та, на яку нашарувалася мова іншого народу або племені. К. Г. Шенфельдер вважав, що існує відмінність у тому, чи в процесі мовної взаємодії відмовляється від своєї мови панівна меншість, чи підкорена більшість переймає мову переможної меншості[32]. Але відносини між взаємодіючими мовами далеко не завжди вкладаються в цю схему: панівна меншість одного етносу – підкорена більшість іншого етносу. Стосунки між народами не є завжди стосунками переможця і переможеного, про що свідчать німецько-франко-ретороманські мовні взаємини в Швейцарії або чувасько-марійська мовна взаємодія давнішого періоду, що їх не можна кваліфікувати як стосунки переможців і переможених. Очевидно, такий самий характер мали і стосунки східнороманського і слов'янського населення в Дакії (пор. згадки про слов'янсько-волоські воєводства – спільні державні утворення, до складу яких увіходили представники обох народностей).

Латинь перемогла у Галії та в Дакії, але поступилася в Греції та Македонії. Мова слов'ян перемогла у Фракії, але поступилася в Греції, Дакії та пізніше в Паннонії. Певно, причини перемоги однієї мови над іншою в умовах масової двомовності пояснюються не одним якимось фактором, а їх комплексом: чисельністю населення, яке стає двомовним, а також чисельністю населення, яке не вступає на шлях білінгвізму; соціально-економічними умовами розвитку двомовного населення; рівнями матеріальної та духовної культури етнічних угруповань, що контактують, та престижем їхніх мов; існуванням писемної традиції у народів, що вступають у контакт, близкістю структур взаємодіючих мов і т. ін. Тільки врахування всіх цих причин зможе дати дослідникові мовної взаємодії можливість правильно відповісти на питання про причини перемоги однієї мови над іншою.

---

[30] W. V. Wartburg, Die frankische Siedlung in Nordfrankreich im Spiegel der Ortsnamen, "Zeitschrift für romanische Philologie", 1939, 59, стор. 285.

[31] В. Пизани, Общее и индоевропейское языкознание, у зб.: "Общее и индоевропейское языкознание", М., 1956, стор. 115.

[32] K.–H. Schōnfelder, Problem der Vōlker- und Sprachmischung. Halle (Saale), 1956, стор. 55.

Уживання термінів с у б с т р а т і с у п е р с т р а т можна допустити для того, щоб позначити переможену мову, на яку нашарувалася мова-переможниця, і, відповідно, мову, що нашарувалася на мову-переможницю, не надаючи їм значень, які не підтверджуються порівняльним аналізом субстратних і суперстратних елементів у мовах, що сформувалися внаслідок інтенсивної лінгвістичної взаємодії. В одних випадках дія субстрату дуже значна (пор. вірменську мову), в інших – вона може бути поверховою. Так само і дія суперстрату може бути дуже глибокою, але може мати і поверховий характер. Різноманітність наслідків мовного контактування не можна втиснути в суворі рамки двох (субстрат і суперстрат) чи навіть трьох (адстрат) клітинок категоризації. Це безперервно відчувають дослідники конкретних фактів мовної взаємодії, які намагаються знайти й нові терміни для відкритих ними явищ. Так, М. О. Бородіна пропонує позначити терміном і н с т р а т тривалу і тісну взаємодію мов, розташованих на одній території, наприклад, стосунки між німецькою та сельвським варіантом ретороманської мови в Швейцарії. Вона відзначає, що в умовах повсякденного співіснування двох мов у побуті, в шкільній справі, в адмініструванні одна з них може запозичати з іншої ("інстратної") найнесподіваніші елементи, які в теорії взаємодії мов звичайно відносять до тих, що не підлягають або майже не підлягають запозиченню. Германізми можна засвідчити у вимові ретороманців, у морфології (зникнення звичайного або простого минулого, утворення майбутніх часів дійсного й умовного способів, афіксальні конструкції, прийменники, сполучники), у синтаксисі (конструкція складного минулого, а саме: розрив допоміжного дієслова і дієприкметника і розміщення дієприкметника в кінці речення)[33]. У зв'язку з цим згадаймо хоча б особливості і наслідки взаємодії мов народів СРСР з російською мовою, яку ніяк не можна звести до субстрату, суперстарту чи адстрату.

Для розв'язання проблеми про етногенез румунського народу і про утворення румунської мови велике значення має визначення характеру слов'яно-східнороманської мовної взаємодії. На жаль, інколи роль слов'янського елемента в етногенезі румунського народу описується поверхнево. Так, Т. Белаж у книзі "Румунія, країна і народ" ставить слов'ян в один ряд з готами, гуннами, гепідами, аварами, болгарами, уграми, печенігами, половцями і татарами, що "наринули одні за одними на ці землі в часи великого переселення народів", хоч і змушений сам визнати, що слов'янське населення взяло участь у процесі етногенезу румунського народу[34]. У цій же книзі відчутна недооцінка ролі слов'янських говірок у формуванні румунської мови.

---

[33] М. А. Бородина. Современный литературный ретороманский язык Швейцарии, Л., 1969.

[34] Теофил Бэлаж, Румыния, страна и народ, Бухарест, 1972, стор.40. До речі, деякі румунські автори заперечують таке ототожнення слов'ян з іншими мігруючими народами. Так, історик Х. Дайковічу пише: "З самого початку я мушу підкреслити, що не може бути загальної оцінки ролі міграцій дофеодального періоду; навпаки, оцінку слід формулювати залежно від конкретних умов. Не всі мігруючі народи відіграли однакову роль. Щодо території нашої країни цілком ясно, що роль гунів, наприклад, була зовсім іншою, ніж роль слов'янських племен; слов'яни, як відомо, сприяли прискоренню процесу феодалізації і взяли участь в румунському етногенезі" (див.: H. Diacoviciu, Pozitiv si negativ în douâ fenomene istorice, "Steaua", 1972, № 23, стор. 16).

Цей самий недолік характерний і для книги Я. Деметера, Е. Айзенбургера та В. Ліпатті "Про національне питання Румунії", де підкреслюється, що "використання слов'янського письма – кирилиці в церковному житті та в князівських канцеляріях не зачепило мови, на якій говорив і співав свої пісні народ. Вона зберегла неолатинську структуру і словниковий фонд"[35]. Безперечно, румунська мова є романською мовою і за своєю граматичною будовою, і за своїм лексичним фондом. Але ж твердження згаданих авторів занадто категоричне. Принаймні з XIII ст. і аж до XVII ст. державною мовою Васальського та Молдавського князівств була слов'янська, а хронологічні рамки використання слов'янської мови в церкві слід розсунути ще більше в обох напрямах. Сама румунська мова від найдавніших пам'яток і до середини XIX ст. користувалася виключно слов'янським письмом. Вважати, що писемна слов'янська мова протягом щонайменше чотирьох, а й то більше століть не залишила ніяких відчутних слідів у мові східнороманського населення, означає відмовитися від величезної культурної спадщини, створеної на придунайських романізованих землях слов'янською мовою. Тим часом провідні румунські вчені визнають цю культурну спадщину надбанням румунського народу. Але ще більший вплив на румунську мову зробили говірки тих слов'ян, що мешкали поряд з романським населенням, і його не можна обмежити лише "словами, що стосуються побуту і церковної служби", як вважають згадані автори. У зв'язку з цим варто нагадати слова класика румунської та молдавської літератури Алеку Руссо, написані понад сто років тому: "Слов'янізм є історичною необхідністю для нашої мови, подібно до того, як германізм, арабізм були історичною необхідністю неороманських мов"[36]. Безперечно, применшення наслідків слов'яно-східнороманської взаємодії, а інколи навіть прагнення зробити їх незначними та несуттєвими так само, як і перебільшення ролі слов'янського впливу на румунську мову, не відповідає історичній дійсності. Запорукою розв'язання характеру слов'яно-східнороманської мовної взаємодії є цілковита мовна об'єктивність.

Уперше опубліковано у журналі "Мовознавство" за 1973 р., вип.3, с. 50–59.

[35] Янош Деметер, Эдуард Айзенбургер, Валентин Липатти, О национальном вопросе в Румынии. Даты и факты, Бухарест. 1972, стор. 9.
[36] А. Руссо, Опере, Кишинев, 1967, стор. 114.

ПРО "НЕГАТИВНІ" СЕМАНТИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Семчинський Станіслав Володимирович
д-р філол. наук, проф.

У статті про семантичні запозичення з слов'янских мов у молдавській мові[1] ми звернули увагу на явище "негативного" семантичного запозичення. Якщо при звичайному семантичному запозиченні лексико-семантичний рівень мови збагачується за рахунок розширення полісемії (аж до омонімії) того чи іншого власного слова відповідно до іншомовної моделі, то при "негативному" семантичному запозиченні спостерігається втрата мовою певного слова чи значення, але так само внаслідок іншомовного семантичного впливу.

У згаданій вище статті ми наводили такий факт: в Румунії та Молдавії майже не збереглося розрізнення назв *руки,* яке характерне для західних романських мов (пор. фр. main та bras). Цей процес пояснюється тільки слов'янским семантичним впливом, бо саме слов'яни сприймають цю кінцівку людського тіла як ціле[2]. З іншого боку, східнороманське слово braț зберігається там, де ним позначають не безпосередньо *руку*, а інші поняття: braț – *рукав ріки*, braț de lemne – *оберемок дров*, пор. ще похідне дієслово a îmbrățișa – *обіймати*[3].

Свого часу ми не мали змоги навести більше прикладів "негативних" запозичень, і могло скластися враження, що це – дуже рідкісне явище. Але подібних мовних фактів ще чимало в румунській мові, яка зазнала досить помітного семантичного впливу з боку слов'янських мов. Нижче ми наводимо кілька семасіологічних етюдів, в яких саме і намагаємося простежити вплив лексико-семантичного рівня слов'янських говірок, поширених у минулому на території Дакії, на лексико-семантичний рівень романських говірок, що продовжують придунайську латинську мову.

* * *

Латинське дієслово pascere було полісемічним. Воно могло означати: 1) *пасти; пастися* (p. oves – *пасти овець*, vaccae pascebant Palatia – *корови паслися на Палатині*); 2) *годувати* (прям. і перен.) (fundus pascit erum – *земля годує господаря*, p. amorem – *мати* (рос. п и т а т ь) *любов*, p. spes inanes – *мати марні сподівання*); 3) *відрощувати* (p. barbam – *відрощувати бороду*); 4) *розводити* (p. equos – *розводити коней*); 5) *підтримувати* (p. flammam – *підтримувати вогонь*); 6) *обробляти* (p. agros – *обробляти поля*); 7) *тішити* (p. oculos in aliqua re – *тішити погляд чимось*); 8) *їсти, об'їдати*, *жерти (*p. silvas – *обгризати ліси, листя лісових дерев,* p. cibum – *їсти харч,* (грубо) *жерти).*

Нащадки цього дієслова на сході Романії значно звузили цю багатозначність (рум. a paşte означає *пасти; пастися* і, крім того, *чатувати, переслідувати*). Л. Шеїняну вбачав в останньому значенні вплив давньоєврейської мови[4], але ця гіпотеза

---

[1] С. В. Семчинський. Семантические заимствования из славянских языков в молдавском языке. – "Анале штиинцифиче", Университатя де Стат дин Кишинэу, вол. 81 (филоложие), 1967, с. 102–114.
[2] Пор. О. С. А х м а н о в а. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 1957, с. 45–47.
[3] Явище втрати значення рука словом braț без пояснення причини вперше було відмічене в статті: S. Pop şi E. P e t r o v i c i. Din atlasul lingvistic al României. – "Dacoromania", 1934, VII, c. 95–102.
[4] L.Saineanu. Incercare asupra semasiologiei limbei române. Bucureşti, 1887, c. 69.

не є ймовірною, бо серед румунів було дуже мало книжників, які б знали давньоєврейську мову, тим більше що це значення характерне не для книжного слововживання, а найчастіше зустрічається в народному мовленні. Тому тут ми маємо семантичну еволюцію: *пасти → стерегти → підстерігати,* підтриману слов'янським семантичним впливом, пор. давньорос. пасти – *пасти, стерегти*[5], а також опасьна грамота – *охоронна грамота*[6] та суч. рос. опасный – *небезпечний* (у XVI – XVII ст. – *обережний*), які походять від слова пасти; пор. ще укр. опас – *охорона; небезпека,* крк. слов. опасьнъ – *обережний.* У давніх румунських текстах дієслово a paşte зустрічається саме у значенні *стерегти.* Пор., наприклад, у пам'ятці XVII ст.: Am un…înger…de mă foarte paşte şi-mi păzeşte trupul – *у мене є ангел, який дуже мене стереже і береже моє тіло*[7]. З цим значенням зустрічаємо дієслово a paşte і в літописі I. Некулче: şi sosind boierii la Poartă, ş-au păscut prilejul – *і бояри, прибувши до Порти, підстерегли нагоду…*[8].

Аромунське pascu має значення *пасти, дивитися* (підметом при цьому значенні є іменник ocl'ilĭ – *очі*), *стежити*[9].

Тенденція до звуження полісемії pascere існувала вже в народній латині, оскільки і в західних романських мовах багато із значень pascere, вказаних вище, не збереглося. Так, іт. pascere в основному означає: 1) *пасти;* 2) *мати надію*; фр. paître – 1) *пасти, пастися;* 2) *їсти, годувати* (про птахів – les corbeaux se paissent de charogne, paître un oiseau); 3) *тішитися* (se paître de chimères); 4) *виганяти* (у сполученні з envoyer); ісп. pacer – 1) *пасти, пастися;* 2) *їсти, жерти;* 3) *гризти, обгризати.* (Пор. у зв'язку з цим зауваженням М. М. Покровського про асоціацію між pascor та дієсловами із значенням *їсти*)[10].

Ця тенденція у придунайській латині була підтримана під час слов'яно-східнороманської мовної взаємодії тим, що в слов'янських говірках дієслово *пасти* прагло до однозначності, щоправда, в церковних пам'ятках слов'янське *пасти* під впливом переносного значення давньогрецького βοσκω набуло ще значення *керувати* (паствою), *наставляти, напучувати*, проте це значення є специфічним для релігійної літератури; відбившись і в церковній латині, воно увійшло і до західних романських мов (пор. фр. Il faut qu'un curé ait soin de paître son troupeau). Що рум. a paşte успадкувало від народної латині не лише значення *пасти,* але принаймні й *годувати*, підтверджує вживання цього слова Д. Кантеміром: Hameleonului cu aer a se paşte şi cu vint a se hrăni firea fiindu-i – *вдача хамелеона повітрям годуватися та вітром харчуватися*[11].

Таким чином, можна вважати, що слов'яно-східнороманські мовні контакти підтримали тенденції до втрати полісемії дієслова pascere, у румунській мові зникло

[5] И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам, т. II, СПб., 1895, кол. 885.
[6] Там же, кол. 679.
[7] Цит. за кн.: H. Tiktin. Rumänisch-deutsches Wörterbuch, Bd.III. Bucureşti, 1924, c. 1130.
[8] Ion Neculce. Letopisețui Țării Moldovei şi o samă de cuvinte, ed. a. II, 1959, c. 207.
[9] T. Papahagi. Dicționarul dialectului aromîn ganerai şi etimologic, 1963, c. 820.
[10] M. M. Покровский. Избранные работы по языкознанию. М.,1959, c. 130.
[11] Operele principelui Demetriu Cantemir, vol. VI. Istoria ieroglifică. Bucureşti, 1883, c. 250.

навіть значення *їсти*, яке зберігається говірками західнороманських мов. Проте рум. a paşte розвинуло не без слов'янського впливу нове значення: *пасти → стерегти → підстерігати*.

Втрату полісемії, успадковану від латині, під слов'янським семантичним впливом можна простежити і на інших прикладах. Зокрема, вважаємо одним із них звуження значення лат. pectus. Цей іменник у латинській мові поряд із конкретним значенням *груди* дуже часто вживався із значеннями переносними: *душа, серце* (amare toto pectore – *кохати всім серцем); мужність, хоробрість* (forti pectore – *сміливо, мужньо*)*; розум* (toto pectore cogitare – *думати всім розумом*). Ці переносні значення збережені в окремих західнороманських мовах, пор. іт. petto – *серце, душа; мужність* (uomo di poco petto – *малодушна людина,* tenere in petto – *замовчувати*); ісп. pecho – *душа, серце; мужність, хоробрість* (hombre de pecho – *тверда, мужня людина*, tomar una cosa a pechos – *брати щось дуже близько до серця*). У французькій мові нащадок лат. pectus – pis внаслідок специфічного вживання з XVI ст. означає лише *вим'я*, а тому втрачає переносні значення.

В східнороманських мовах рум. piept, молд. пепт, аром. keptu, меглен. kept, істрорум. kl'ept продовжували означати *груди* в широкому розумінні, але переносні значення *душа, серце, мужність, хоробрість* були ними втрачені. Гадаємо, що ця втрата пояснюється також і відсутністю аналогічних переносних значень у слов'янського **грѫдь**, зміст якого вплинув під час слов'яно-східнороманської двомовності на зміст нащадка лат. pectus.

Відгомін колишнього переносного значення *мужність, хоробрість* до певної міри відчувається в румунському фразеологізмі a ţine piept – *не поступатися (перед кимсь), відбивати напад, вистояти,* це значення зустрічається і в аром.: ţînu keptu – *він вистояв*[12]. Проте аналогічні значення мають і постійні словосполучення сучасних слов'янських мов, пор. рос. *встать грудью на защиту*, болг. *браня с гърдите си*.

Румунська мова має ще одне значення слова piept, яке збігається з такими ж значеннями південнослов'янських мов: bolnav de piept – *туберкульозний* = србхрв. *болестан од груди* (пор. болг. *болят го гърдите*).

А втім це значення відоме й іншим мовам: фр. malade de la poitrine – *туберкульозний*, іт. mal di petto – *туберкульоз*, нім. brustkrank – *хворий на легені* (пор. рос. *грудная чахотка*). Тому в цьому випадку можна вбачати інтернаціональну ізосемію.

В румунській мові не збереглися латинські слова mancus та mancare. Лат. mancus означало *покалічений, позбавлений руки чи ноги* тощо, *неповний, недостатній, немічний, безсилий, слабий.* Дієслово mancare в класичній латині майже не вживалося, але було досить поширеним у народній латині, про що свідчать романські мови. Пор. іт. mancare – *бракувати, бути відсутнім, не вистачати* (та багато інших похідних значень), ісп. mancar – *калічити руки*, порт. mancar – *калічити кінцівки* (фр. manquer є запозиченням з італійської).

[12] T. Papahagi. Цит. праця, стор. 598.

На сході Романії mancare повинно було перейти в a mînca, проте таку саму форму набуло й лат. manducare внаслідок синкопування u перед наголосом[13]. Та не тільки омонімія призвела до зникнення нащадків mancare. Якщо онімія дуже заважала в дієслівних формах, то в прикметнику вона могла залишитися, пор. vivus > viu – *живий* та venio > діал. і арх. viu – *приходжу*. Проте прикметник mancus не зберігся, якщо не зважати на іменникову форму mînc, відому на невеличкій території Банату в значенні *увігнута частина ступні ноги.*

Втраті mancus сприяло також і те, що в слов'янських говірках Дакії, поняття, виражене ним, було відсутнє, пор. суч. болг. *сакат*, србхрв. *сакат*, рос. *калека*, укр. *каліка* і т. ін., які є запозиченнями. Рос. *увечный* та *увечить*, які за змістом найближчі до лат. manus та mancare, не мають відповідників у південнослов'янських мовах і у давньоруській мові не були широковживаними (пор. їх відсутність у "Матеріалах" І. Срезневського). Гадаємо, що відповідні поняття передавалися слов'янами складним прикметником, утвореним за допомогою префікса без-, як суч. укр. *безрукий, безногий*. Румунська мова виражає відповідні поняття або описово (fără mîna, fără picior), або запозиченими словами, пор. ciung – *безрукий* (угор. csonka має таке саме значення), olog – *безногий, хворий на ноги* (пор. рос. *улогий*). Щодо значень дієслова mancare, то значна їх частина також передається запозиченням a lipsi < гр. λειπω аор. ελειψα.

Як показують західнороманські мови (пор. іт. pianta, фр. plante, ісп. planta), у народній латині planta, крім значень, відомих з класичних текстів, а саме *саджанець* (figat humo plantas у Вергілія) чи *розсада* (plantam deponere in horto у Овідія), мало ще й значення *рослина.* Це латинське слово було утворене як віддієслівний іменник від plantare – *садити*, що в свою чергу походило від іменника planta (він став омонімом попереднього) – *стопа ноги*. Такий словотвір цілком зрозумілий, оскільки розсаду й сьогодні саджають у зроблені ногою ямки в землі. До речі, румунська мова ще в XVII ст. зберігала слово plîntă – *стопа ноги*, пор. în loc[ul] ce stătuse [el]au rămas tipărite plîntele lui – *на місці, де він стояв, лишилися викарбованими його стопи*[14], але інших слідів збереження цього слова не знайдено.

Про значення *рослина* – лат.-ром. planta – свідчить і німецьке запозичення Pflanze, яке має досить давню історію. В румунській мові поняття *рослина* передається з самого початку XIX ст. словами plîntă та plantă. Конкуренцію між цими двома варіантами виграє plantă вже в середині XIX століття. Безперечно, plantă є науковим запозиченням романського походження, оскільки в загальнонародній розмовній мові це слово не зустрічалося. Щодо plîntă – то воно такого ж походження, тільки закамуфльоване "латиністами" згідно з законами фонетичної еволюції румунської мови[15].

Лат. дієслово plantare збереглося в румунській мові тільки в складі похідного a împlînta, яке, до речі, в сучасній мові вже не має первісного значення (воно означає

[13] A. Rosetti. Istoria limbii române de la origini pină in secolul al XVII-lea. Bucureşti, 1968, стор. 151.
[14] Н. Tiktin. Цит. праця, с. 1190.
[15] Див. N. A. Ursu. Formarea terminologiei stiintifice romaneşti. Bucurşti, 1962, с. 256.

встромлювати – про кинджал, шаблю, пазурі або *встановлювати* – про прапор). Але в XVI ст. значення *висаджувати*, *садити* ще зберігалося у пам'ятках церковної літератури[16].

Що привело до втрати румунською мовою лат. planta? Гадаємо, що причиною цього був вплив слов'янського дієслова *садити* та його похідних. Слов'янським мовам так само, як і класичній латині, не було відоме поняття *рослина*, пор. давньорос. ***растєніє***, яке означало *зростання, вирощування, молодість*[17]. Дикоростучі трави позначалися термінами ***былиѥ***, *трава*, а рослини, які використовувалися в кулінарії, – ***зѣлиѥ***. Оскільки ліки виготовлялися як із дикоростучих, так і з культурних рослин, слова ***былиѥ*** та ***зѣлиѥ*** в однаковій мірі позначали і *ліки*. На основі цієї синонімії ***зѣлиѥ*** з часом розширило своє значення і почало означати *дикоростуча трава*[18]. Та крім цих термінів серед загальних назв рослин знаходимо й *садъ*, яке спочатку означало переважно *дерева* (*культурні*). Перебуваючи в безпосередньому зв'язку з дієсловом *садити*, яке означало *саджати*, але не тільки дерева, а й овочі[19], *садъ* набуло значення *рослина* (а не просто *дерево*, як раніше), пор. болг. діал. *сад – новопосаджений виноград*, *садиво – насіння для посадки, овочі*.

Під час інтенсивного мовного контактування з слов'янами східні романці запозичили від них і відповідне дієслово, й іменник, пор. рум. a sădi – *саджати*, що витіснило a împlînta, і sad – *рослина* (так само і в аромунській –

sad, тільки з обмеженим значенням *саджанець винограду*). Останнє слово було настільки широко відомим, що спочатку конкурувало з неороманським запозиченням XIX ст. plantă як науковий термін. Так, навіть "латиніст" Петру Майор у перекладі німецької книжки з плодівництва (Fr. Haintl. Invătătură pentru prăsirea pomilor. Buda, 1812, c. 26, 33, 62) вживає лише saduri. В іншому перекладі, цього разу з грецької (Polizoi Contu. Invătături de multe stiințe. Sibiu, 1811), говориться: sadurile, adecă ierburile şi copacii – *рослини*, тобто *трави і дерева* (с. 125). Пізніше, особливо в перекладах з французької чи німецької, рослини називаються plante, але тут же в дужках дається пояснення: (saduri)[20].

Таким чином, причиною зникнення лат. planta стало слов'янське запозичення румунської sad, тісно пов'язане з a sădi, що привело одночасно і до семантичної зміни в дієслові латинського фонду a împlînta.

Слов'яни внесли в румунську мову й інші слова цього кореня: sadină – *рослина* Andropogon gryllus (пор. болг. *садина* з тим самим значення), sadnită – *саджанець* (пор. сербхрв. *садница* з тим самим значенням), răsad – *розсада* (пор. болг. *разсад* з тим самим значенням), a răsăd – *садити розсаду* (пор. болг. *разсадя* з тим самим

[16] Приклади див. H. Tiktin. Цит. праця, с. 765.
[17] И. И. Срезневский. Цит. праця, т. III, кол. 87.
[18] Там же, т. I, кол. 970.
[19] Там же, т. III, кол. 240.
[20] Gr. Presoianul. Cele dintii cunostințe pentru trebuința copiilor care încep a citi. Craiova, 1828, traducere şi prelucrare din limba franceză, după P. Blanchard, c. 56; Carol Munde. Descrierea cu de a măruntul asupra aşezămintului de cura cu apă rece… Bucureşti, 1840, c. 16.

значенням), răsadniță – *парник* (пор. србхрв. *расадница* з тим самим значенням), а presădi, a prisădi – *пересаджуват* (пор. болг. *пресадя* з тим самим значенням).

З викладеного вище не можна робити висновок, що предкам румунського і молдавського народів не було відоме культурне плодівництво і що вони нібито навчилися йому від слов'ян, цьому заперечує дієслово a împlînta в архаїчному значенні *саджати*. Проте запозичення серії термінів говорить про тісні зв'язки між східними романцями і слов'янами, які розвивались в умовах спільного обробітку землі.

* * *

Говорячи про специфіку румунської лексики порівняно із західно-романською, лінгвісти підкреслюють, що словниковий склад румунської мови відбиває сільський спосіб життя її носіїв у давнину. Справді, такі поняття, як *місто, вулиця, стіна (кріпосна),* передаються в сучасній румунській мові запозиченими словами. Але чи справді відповідні слова були "забуті" предками румунів і молдаван, чи вони були просто витіснені запозиченнями? Чи міг існувати такий період в історії східних романців, коли вони втратили самі поняття *місто, вулиця, стіна (кріпосна),* щоб потім відновити їх за допомогою запозичень? Нам здається, що на ці питання слід відповісти заперечно. Ні, латинські villa, via, strata, ruga чи murus зникли в румунській мові не тому, що "вивітрилися" ці поняття у східнороманського населення, а внаслідок синонімічної конкуренції з угор. város, слов. ТЪРГЪ, УЛИЦА, ЗИДЪ при особливому впливі останніх.

Взяти хоча б лат. murus. Безперечно, воно було відоме східним романцям, оскільки в аромунській досі зберігається mur – *стіна*[21]. Непрямим доказом збереження значення *кріпосна стіна* і самого слова mur у румунській мові є збереження слова, яке позначає *фортецю* – cetate (< лат. civitas). Проте в період слов'яно-східнороманської двомовності до румунської мови увійшли запозичення слов'янського походження zid – *мур*, *стіна*, a zidi – *будувати*, zidar – *муляр* (пор. відповідно болг. *зид, зидам*, *зидар*). Ці слова, утворивши семантичну мікросистему, здійснили такий вплив на mur < лат. murus, яке до того було "самотнім", що не витримало конкуренції і зникло.

Тому, говорячи про зникнення окремих слів латинського походження, не слід посилатися завжди на втрату понять внаслідок особливого способу життя (який, до речі, не може пояснити відсутність поняття, оскільки східні романці не були відгороджені від інших народів, і якщо вони самі не жили в містах, поняття *місто* все ж мусили мати), а вдаватися до найвірогіднішого лінгвістичного пояснення. Цікаво, що румунська мова зберегла характерну для романських мов різницю між *стіною (будинку*) та *муром*: perete (< лат. paries) та zid.

* * *

Латинська мова чітко розмежовувала поняття *місяць* (небесне світило) та *місяць* (одиниця календаря), маючи для цієї потреби два різнокорінних слова: luna (етимологічно пов'язане з lucere – *світити*; думка Д. П. Горського, що лат. luna пов'язане

[21] T. Papahagi. Цит. праця, с. 714.

із словами, що означали *непостійний*, *капризний*[22], безпідставна) та mensis. Романські мови загалом зберігають це розмежування, пор., наприклад, іт. luna та mese, фр. lune та mois, ісп. luna та mes, порт. lua та mês, аром. lună та mes. Румунська мова (як і молдавська) обидва ці поняття виражає словом lună. Нам здається, що причина втрати одного з двох термінів полягає в семантичному впливі слов'янських мов.

Хоча слов'янські мови володіли також двома термінами для позначення небесного світила і календарної одиниці (пор. ст. сл. ЛОУНА – *світило* і **ѦѢЦЬ** – *одиниця виміру часу*; М. Фасмер відкидає думку, що рос. *луна* запозичене з латині чи церковнослов'янської мови[23]), проте в них перший термін з часом змінив свій зміст і позначає здебільшого *відблиск*, *заграва*. Одночасно другий термін використовувався й у функції першого, пор. давньорос. **ѦѢЦЬ** – luna та mensis, болг. *месец*, сербхрв. *месец*, укр. *місяць*, рос. *месяц*, польск. *miesiąc*, чеськ. *měsíc* і т. ін. При цьому збіг значень *небесне світило* і *одиниця календаря* належить до дуже давньої пори.

Безперечно, що і в слов'янських говірках Дакії měsęcĭ був єдиною формою виразу назви небесного світила і одиниці календаря. Цей спосіб вираження двох понять одним словом за часів слов'яно-романського білінгвізму був перейнятий романцями. Отже, тут маємо справу з так званим негативним семантичним запозиченням.

Постає питання: чому саме з двох термінів – luna та mensis – був вибраний той, який при фонетичній близькості до слова ЛОУНА все ж ніколи, як і його слов'янський відповідник, не позначав *місяць* (одиниця календаря)? Причиною цього вважаємо безпосередню предметність, конкретність і наочність поняття, яке виражалося словом luna, адже mensis ніколи не спостерігався у такій саме конкретності, як luna. Щодо датування цього негативного семантичного запозичення можна сказати, що воно належить до найстаршого періоду, оскільки, з одного боку, в румунській мові не лишилося ніяких слів mensis навіть у найдавніших пам'ятках, а з другого – аромунська, яка зберігає mes, все ж має значення *місяць (одиниця календаря)* і в слові lună[24].

* * *

Вище ми розглянули кілька прикладів слов'янського семантичного впливу на румунську мову. Не всі вони рівноцінні: в одних випадках під впливом слов'янської семантики румунською мовою були втрачені лише окремі значення успадкованих від латині слів, в інших – румунська мова втратила навіть відповідні слова.

Процес семантичного запозичення пояснюється таким чином: у мові "А" існує полісемічне слово "а" із значеннями "1" та "2"; у мові "Б" існує моносемічне слово "б" із значенням "1", яке збігається в основному із значенням "1" слова "а" з мови "А"; при двомовності колективу, який володіє мовами "А" та "Б", на основі ідентифікації значень "1" слів "а" та "б" у слові "б" виникає полісемія, аналогічна до полісемії слова "а". Слово "б" набуває й значення "2" і т. ін.

---

[22] Д. П. Горский. Роль языка в познании. – У кн.: Мышление и язык. – М., 1957, с. 105.
[23] М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, т. II. – М., 1967, стор. 533. Пор.: Ю.О. Карпенко. Походження астрономічних назв. – УМЛШ, 1971, № 4, стор. 88.
[24] T. Papahagi. Цит. праця, стор. 642.

Явище негативного семантичного запозичення передбачає кілька випадків:

1. У мові "А" існує моносемічне слово "а" із значення "1", у мові "Б" існує полісемічне слово "б" із значеннями "1", "2", "3"… При двомовності колективу, який володіє мовами "А" та "Б", на основі ідентифікації значення "1" слово "б" прагне до моносемії, стати "однаковим" із словом "а", втрачаючи при цьому свої значення "2", "3" (a paşte).

2. У мові "Б" є слова "б" та "в" із значеннями "1" і, відповідно, "2", але в мові "А" ці два різних значення виражаються одним словом. Тоді внаслідок семантичного впливу мови "А" за умов білінгвізму в мові "Б" значення "1" та "2" починають також передаватися одним словом ("б" або "в"), а друге слово втрачається (lună).

3. У мові "Б" є слово "б", значення якого "1" взагалі не передається окремим словом у мові "А", під впливом останньої слово "б" може зникнути (mancus).

4. У мові "Б" є слово "б", значення якого починає також передаватися і запозиченням "а" із мови "А". Під впливом запозичення слово "б" втрачається мовою "Б" (murus).

Власне негативними семантичними запозиченнями можна вважати лише випадки 1, 2, 3, бо в останньому четвертому випадку семантичний рівень мови не зазнає змін, оскільки те саме запозичення починає виражатися іншою фономорфологічною зовнішністю.

Слов'яно-східнороманські мовні взаємини мали особливий характер в давню епоху. Частина слов'янського населення Дакії поступово через різні ступені двомовності перейшла до вживання романської мови. При цьому вона перенесла до останньої звичні семасіологічні зв'язки між словами, які відбилися в семантичних запозиченнях румунської (і молдавської) мови. Семантичний вплив мови слов'ян здійснювався і в "негативному" плані: східнороманські говірки втратили певні слова і значення, успадковані від латині, або перебудували спосіб вираження певних значень за слов'янським зразком.

С. В. Семчинский

Об "отрицательных" семантических заимствованиях

Резюме

Семантическое заимствование (семантическое калькирование) является важным средством обогащения языка. При семантическом заимствовании язык использует собственные (унаследованные, незаимствованные) элементы для передачи значений по иноязычному образцу. Наряду с "положительными" семантическими заимствованиями следует учитывать и "отрицательные": речь идет о тех случаях, когда язык утрачивает отдельные значения в унаследованных словах в результате иноязычного влияния.

Славяно-восточнороманские языковые взаимоотношения старшего периода характеризуются и определенным числом "положительных" и "отрицательных" семантических заимствований. Ряд примеров подтверждает значение славянского семантического влияния на восточнороманские языки.

S. SEMČINSKY

SUR LES EMPRUNTS SEMANTIQUES "NEGATIFS"

Résume

L'emprunt sémantique est un moyen d'enrichissement de la langue par l'emploi des elements non-empruntés dans le but d'exprimer des significations d'après un modèle étranger. II faut tenir compte des "emprunts" sémantiques d'ordre négatif: il arrive parfois qu'une acception du mot tombe en désuétude sous l'influence d'une autre langue.

Ce qu'il y a de particulier pour les rapports linguistiques slavo-roumans c'est un nombre appréciable d'emprunts sémantiques "positifs" et "negatiis". Au moment de la symbiose slavo-roumaine la population slave a transplanté dans le roumain parlé par elle des procédés d'expression slave. Ainsi, ayant un seul mot **měsęcĭ** pour les deux sens "*lune*" et "*mois*" elle a introduit dans la langue roumaine l'emploi du mot **lună** pour tous les deux significations, en éliminant le mot latin **mensis**. D' autres cas confirment l'importance de l'infiuence sémantique slave sur le roumain.

Уперше опубліковано у журналі "Іноземна філологія" за 1973 р., вип. 31, с. 115–122.

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ СЛОВОТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ ПЕРСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Акульшина Наталія Тарасівна,
здобувач
Національна академія Служби безпеки України

Статтю присвячено аналізу способів словотворення, зокрема суфіксального способу, у сучасній перській військовій термінології під когнітивно-прагматичним кутом зору.

Ключові слова: словотворення, сучасна перська військова термінологія, афікс, суфікс.

Новітні наукові досягнення в галузі словотворення сучасної перської військової термінології (далі – СПВТ) розглядають останню, здебільшого, як об'єкт синтактики або семантики, а не як визначений спосіб сприйняття та кодування світу. Проте реальність – це внутрішній образ світу, який створений унікальною для кожної культури мовою через застосування визначених термінологічних полів, характерних для певних соціальних груп. Когнітивно-прагматичні аспекти способів словотворення (далі – КПАСС) термінологій є віддзеркаленням процесів конституювання мовної картини світу або власної лінгвокультурної компетенції певного етносу. Але на сьогодні без достатньої наукової уваги залишаються КПАСС спеціальних термінологій певних мов, зокрема СПВТ, яка є **об'єктом дослідження** цієї статті, що й зумовлює її **актуальність**.

Метою цього дослідження є аналіз способів словотворення СПВТ, а саме суфіксального способу, під когнітивно-прагматичним кутом зору.

Предметом цієї статті є когнітивно-прагматичний аналіз суфіксів, які використовуються в процесі словотворення СПВТ.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є однією з перших спроб дослідити особливості суфіксального способу словотворення СПВТ з когнітивно-прагматичної точки зору. Під час дослідження використовувалися сучасні джерела поповнення СПВТ, а також розглядалася новітня перська військова термінологія, яку було створено та впроваджено Академією перської мови та літератури.

На сучасному етапі розвитку мовознавства особливо актуальним є процес дослідження словотвору з метою з'ясування його особливих функцій у когнітивних процесах, які тісно пов'язані із етапами обробки та зберігання знань, із їх організацією у свідомості представників певної етнокультури, їх відтворенням та інтерпретацією учасниками когнітивних трансакцій, тобто з процесами категоризації досвіду людини. Вивчення когнітивного значення дериваційних елементів відкриває можливості для концептуальної інтерпретації дійсності.

Основні аспекти способів словотворення перської термінології висвітлюються російськими мовознавцями, такими як Ю.А. Рубінчік [Рубинчик 2001], В.Б. Іванов

[Иванов 2004], Г.Г. Наджафов [Наджафов 1976], але питання особливостей функціонування словотвірних одиниць СПВТ (галузь прагматики) та інтерпретації фактів словотвірної структури, яка є результатом розумового моделювання, використання та співставлення семантичних просторів різноманітних словотворчих засобів (когнітивний підхід) [Компанцева 2002, 4], залишаються відкритими.

Когнітивний підхід до вивчення словотвору здатний забезпечити нову інтерпретацію фактів словотвірної структури, а також спрямовується на розгляд когнітивних аспектів мовних явищ, тобто на їх пояснення з точки зору їх зв'язків із процесами пізнання світу та когнітивними феноменами, такими як сприйняття, пам'ять, увага, мислення тощо [Компанцева 2002, 13].

На сьогодні виділяються наступні основні способи словотвору: лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний та морфологічний [Виноградов 1975, 156-158].

Корпус СПВТ складається із власних й запозичених термінів та поповнюється трьома основними способами:

- створення нових термінів за вже існуючими моделями;
- надання загальновживаним словам нових термінологічних значень;
- запозичення термінів з інших, головним чином західноєвропейських, мов;
- використання інтернаціональних слів.

Усі терміни СПВТ можна умовно поділити на прості (терміни-слова) та складені (терміни-словосполучення) [Наджафов 1976, 7].

Прості терміни (терміни-слова) поділяються на:

- *прості:* ***битва*** – نبرد, ***наказ*** – امر, ***палуба*** – ارشه, ***реєстр*** – فهرست, ***база*** – پایگاه, ***ракета*** – موشک, ***штурм*** – هجوم;
- *похідні:* ***наступаючий*** – تهاجمی; ***ракетний*** – موشکی; ***оборонний*** – دفاعی;
- *складні:* ***бронетранспортер*** – نفربر; ***бронемашина*** – زرهپوش.

Складені терміни (терміни-словосполучення) достатньо поширені у СПВТ. У цьому дослідженні було виділено *прості словосполучення*, що складаються з одного стрижневого та одного залежного від нього слова, й *складні словосполучення*, що є сполученням одного стрижневого слова з декількома залежними словами.

Прості словосполучення бувають з ізафетним, прийменниковим, копулятивним зв'язком та зв'язком, що заснований на примиканні [Рубинчик 2001, 360].

Складні словосполучення можуть утворюватися на основі одного виду зв'язку (наприклад, ізафетного) або шляхом комбінації різних видів зв'язку.

Термін-просте словосполучення складається з двох самостійних слів, з яких одне – у ролі визначального. Наведемо приклади найбільш поширених моделей:

а) модель *іменник + іменник:* ***оборонна позиція*** – مواضع دفاع, ***штаб бригади*** - قرارگاه تیپ, ***система наведення*** – سیستم هدایت;

б) модель *іменник + прикметник (дієприкметник)* в СПВТ є дуже продуктивною. При цьому, як правило, на базі одного терміноелементу утворюється цілий ряд складених термінів, що різняться між собою іншими компонентами, тим самим конституюючи різні знання, наприклад:

نیروها – ***війська***

збройні сили	–	نیروهای نظامی
бронетанкові війська	–	نیروهای زرهی
сухопутні війська	–	نیروهای زمینی
миротворчі війська	–	نیروی حافظ صلح

Серед інших типів простих словосполучень в СПВТ набули поширення наступні:

- *прийменникові:* ***оборона району*** – پدافند از منطقه, *подолання* ***перешкод*** - از موانع گذشتن, ***район оборони*** – منطقه زیر پدافند;
- *препозитивно-прийменникові:* ***знищення*** – از بین بردن, ***дезорганізація порядків противника*** – یه هم زدن سازمان دشمن.

Термін – складне словосполучення складається з трьох, чотирьох та більше самостійних слів. До складу такого виду термінів, у свою чергу, можуть входити інші терміни, а також окремі слова. Найбільш часто компоненти словосполучень об'єднуються ізафетом: ***ракета на твердому паливі*** – موشک با سوخت ترکیبی, ***гаубиця*** – توپ لوله کوتاه, ***самовільна відлучка*** -نهستی بدون اجازه.

У перській мові можна виділити п'ять основних способів словотворення:

- *словотворення за допомогою афіксів* (афіксальне словотворення: суфіксальне та префіксальне);
- *напівафіксація* – поєднання дієслівних напівафіксів (основи теперішнього часу – ОТЧ) з іменною чи дієслівною основою;
- *словоскладання* – поєднання іменних та дієслівних основ;
- *транспозиція* – безафіксальне словотворення (перехід однієї частини мови в іншу);
- *лексикалізація словосполучень та речень* [Иванов 2004, 197].

Перші чотири способи відносяться до категорії модельного словотворення. Знання особливостей цих способів значною мірою полегшує розуміння та читання текстів військової тематики. Крім того, у СПВТ утворюються терміни та поняття за традиційними словотвірними моделями. Знання основних способів словотворення у СПВТ допомагає визначити його значення, оскільки в словниках дуже часто ці слова не фіксуються.

П'ятий спосіб – лексикалізація словосполучень та речень – не є продуктивним. У результаті частого вживання деяких складних термінів відбувається втрата синтаксичного зв'язку між їх елементами та ініціюється явище зрощення.

У процесі словотворення СПВТ бере участь велика кількість афіксів, які, залежно від частоти використання, поділяються на продуктивні та непродуктивні. Більша кількість афіксів за своїм походженням належить до іранського лексичного фонду, але існують й такі афікси, які є запозиченими з арабської, тюркських та західноєвропейських мов. Пропонуємо розглянути найуживаніші суфікси, які беруть участь у процесі словотворення термінів СПВТ, їх значення та когнітивні відображення у мовній картині світу носіїв мови.

За допомогою *афіксального способу* утворюються терміни-похідні слова. Вони складаються з *основи + суфікс або префікс*. Афікси є різними за характером конституйованих значень, але утворені за їх допомогою нові терміни отримують нову

галузь функціонування та змінене семантичне значення. Афікси приєднуються до основ іменників та дієслів.

Суфіксальне словотворення є одним із найпродуктивніших способів утворення термінів. Терміни, які позначають найменування різних осіб та предметів, у залежності від частоти використання, утворюються за допомогою суфіксів, кожен із яких несе певне значення, а також у поєднанні з яким інша словотворча частина терміна (іменник, основа дієслова тощо), що теж має своє значення, утворює певний термін чи поняття.

Розглянемо терміни, що утворені за допомогою суфіксів, та охарактеризуємо ці суфікси та те значення, що вони містять. У словотворчому процесі СПВТ можна виділити наступні продуктивні суфікси, такі як:

- *суфікс* – ***bān*** – ***"بان", "پسونده"بانی***, що походить від давньоіранського –pāna – охороняти та має значення:

1. *"Діяч, який щось охороняє";* приєднується до основи, що позначає *"об'єкт, який охороняється"* [Иванов 2004, 197]:

- پشت – спина + "بان" – پشتیبان (з середньоперської *охоронець*), утворилося: ***підтримка (охорона)*** – پشتیبانی.
- دریا – море + "بان" – دریابان, утворилося: ***віце-адмірал*** – دریابان.
- مرز – кордон + "بان" – مرزبان, утворилося: ***прикордонник*** – مرزبان.

До цієї ж семантичної категорії належать: ***охоронець*** – نگهبان; ***черговий офіцер*** – افسر نگهبان.

Проте в останніх двох прикладах основа не несе значення "*об'єкт, що охороняється"*.

2. *"Розпорядник, що управляє чимось"*. У цьому випадку суфікс приєднується до основи, що має значення "*об'єкта, яким управляють*": کشتی – ***корабель*** + ***"بان"***, утворилося: ***кормчий*** – کشتیبان, ***чатовий (спостерігач)*** – دیدبان.

До цієї ж семантичної категорії відноситься слово ***пілот*** – خلبان, хоча його основа самостійно не вживається.

- *суфікс* ***-iyyat*** – ***"پسونده"یت*** має два аломорфи (варіанти) – یت та یه, які походять з одного арабського суфікса یه, що містить ة te martuba [Иванов 2004, 203]. Похідні терміни утворюють абстрактні назви, наприклад: ***цілісність*** – تمامیت, ***прикриття (підтримка)*** – حمایت, ***наведення на ціль*** – هدایت, ***обстановка*** – وضعیت, ***операції*** – عملیت, ***безпека*** – امنیت;
- *суфікс* ***-či*** ***"پسونده"چی***, суфікс тюркського походження, який несе значення *"діяча, представника якоїсь професії"* та, як правило, приєднується до назви об'єкта чи явища, що займає основне значення в його діяльності [Иванов 2004, 198]: ***артилерист (навідник)*** – توپچی, ***радист*** – بیسیمچی, ***військовослужбовець військ зв'язку*** – تلفنچی, ***зв'язковий*** – تلگرافچی;
- *суфікс* ***-če*** ***"پسونده "چه*** використовується для зменшувального значення: ***саперна лопатка*** – بیلچه (*від* بیل - ***лопата), катер*** – ناوچه (*від* ناو – ***корабель)***;
- *суфікс* ***-āne*** ***"پسونده"انه*** походить із середньоперської –ānak /- ānag й утворює терміни та поняття, що мають у своєму складі відіменникові прикметники та прислівники та несуть наступне значення [Иванов 2004, 205]:

1. "*розподіл"* (в основному за часом): ***нічний політ*** – پرواز شبانه, ***денний політ*** – پرواز روزانه;

2. прислівники зі значенням *"образ дії"*, який вживається з неживими іменниками: ***переможний*** – پیروزمندانه ***(від*** – پیروزمند ***переможний), активний*** – فعالانه ***(від*** – پیروزمند***активний), розумна політика*** – سیاست عاقلانه ***(від*** – عاقل ***розумний);***

3. прикметники від числівників (тільки з аломорфом گانه):

سه – три + گانه – *потрійний*, یک – один + گانه – утворилося:

три види збройних сил – نیروهای سه گانه

одинарний – یگانه

• *суфікс* ***-i "ی" – "yā-ye masdari"پسونده*** походить від середньоперського -īh, в СПВТ утворює від прикметників чи іменників абстрактні іменники [Иванов 2004, 204]: ***розвідка*** – شناسایی, ***диктаторство*** – دیکتاتوری, ***партизанство*** – پارتیزانی, ***стійкість*** – پافشاری.

Цей суфікс є одним із найпродуктивніших суфіксів у сучасній перській мові та СПВТ. Кількість лексем, утворених за його допомогою, вимірюється тисячами.

• *суфікс* ***-i "ی" – "yā-ye nesbat"پسونده*** походить від середньоперського -īg (-īk), що утворює відносні прикметники, приєднуючись до іменника: ***військово-морські сили*** – نیروهای دریایی, ***воєнні дії*** – عملیات جنگی, ***військово-повітряні сили*** – نیروهای هوایی, ***сили охорони правопорядку*** – نیروهای انتظامی, ***ядерні сили*** – نیروهای هسته ای, ***сили спеціального призначення*** – نیروهای مخصوص, ***збройні сили*** – نیروهای مسلح, ***сухопутні війська*** – نیروهای زمینی [Акульшина 2011, 585], ***офіцер зв'язку сухопутних військ*** – افسر رابط زمینی, ***гарпунна пушка*** – توپ هارپونی, ***штабне чергування*** – ماموریت ستادی [Brassey's 1986, 909].

Цей суфікс також є одним із найпродуктивніших суфіксів у сучасній перській мові.

• *суфікс* ***-dān "دان"پسونده*** походить від індоєвропейського кореня dā- та загально іранського – dāna – встановлювати [Иванов 2004, 199]. В сучасній перській мові утворює іменники з наступним значенням та сприйняттям:

а) *посудина* (для рідкого та сипучого вмісту), суфікс приєднується до основи, що позначає вміст: ***бідон для нафти*** – نفت دان;

б) *сховище* для предметів (злічувальних), суфікс приєднується до основи, що позначає те, що зберігається: ***картотека*** – برگه دان;

в) *підставка* для чогось: ***жолоб (водостік)*** – ناودان.

• *суфікс* ***-zār "زار" پسونده*** утворює іменник зі значенням *"місця"*. Суфікс приєднується до основи, що позначає *"дещо, що знаходиться у даному місці у великій кількості"*: شن – пісок + زار, утворилося ***піщана місцевість*** – شن زار.

• *суфікс* ***-gar "گر" پسونده*** має іранське походження з давньоіранської основи – kara – *"той, що робить щось"*: ***переможець (той, що перемагає)*** – پیروزگر; ***окупант (той, що окупує)*** – اشغالگر; ***аналітик (той, що аналізує)*** – تحلیل گر ***[Brassey's 1986, 14].***

У неологізмах цей суфікс може вживатися в неживих іменниках, що позначають *прилади*: ***монітор (дисплей)*** – نمایشگر ***(від*** نمایش – ***вистава), монітор*** – پایشگر ***(від*** پاییدن – ***слідкувати).***

• *суфікс* ***-mand*** ***"پسوندهٔ"مند*** походить від загальноіранського суфікса прикметників та поєднується як з виключно перськими, так й із запозиченими основами, що утворюють прикметники зі значенням *"наявності якоїсь якості"* [Иванов 2004, 207]. Може вживатися у військовому дискурсі для характеристики певних якостей іменників: ***потужні сили*** – نیروهای قدرتمند; ***необхідний пристрій*** – دستگاه نیازمند; ***сильний ворог*** – دشمن نیرومند; ***закономірні дії*** – اقدامات قانونمند; ***корисний*** – سودمند [Рубинчик 1985, 67].

• *суфікс* ***-nak*** ***"پسوندهٔ"ناک*** є малопродуктивним суфіксом, який утворює якісні прикметники від іменників зі значенням *"негативних емоцій"* та може вживатися у військовому дискурсі для характеристики певних якостей іменників [Иванов 2004, 208]: ***страшний*** – بیمناک, ***небезпечна війна*** -جنگ خطرناک, ***страшні наслідки війни*** – نتایج هراسناک جنگ.

• *суфікс* ***-eš*** ***"پسوندهٔ"ش*** утворює назву дії від дієслів. До основи теперішнього часу дієслова додається аломорф (варіант суфікса) – eš. Утворює віддієслівні іменники, що сприймаються як:

1. *процес*: ***випробування*** – آزمایش, ***реагування (протидія)*** – واکنش, ***обробка даних*** – پردازش اطلاعات.

2. *результат дії чи процесу*: ***доповідь*** – گزارش, ***радіоприйом*** – پذیرش.

Отже, взаємодія суфікса та основної словотворчої частини терміна забезпечується наявністю в них концептуальних структур та погоджуючих елементів, що зумовлюють їх інтеракцію. З одного боку, наявність певних елементів у концептуальній структурі, які є репрезентованими основною словотворчою частиною терміна, визначає можливість поєднання з ними певних елементів концептуальної структури, що стоїть за тим чи іншим суфіксом. З іншого боку, напрям, в якому відбувається зміна вихідної концептуальної структури, задається певним набором погоджувальних із нею елементів концептуальної структури, які репрезентує той чи інший суфікс. Концептуальні структури, що передаються термінами з суфіксами, створюються в процесі деривації, під якою розуміється когнітивний процес творення нової структури знання в концептуальній військовій системі перської мови на основі вже створених концептів та концептуальних структур.

Сучасне термінознавство, яке поступово виходить за межі лексикології, постаючи як самостійна лінгвістична галузь, характеризується багатовекторною інтеграцією з різними лінгвістичними галузями і, зокрема, з когнітологічними дослідженнями. Розгляд терміна як вербалізованого концепту та визначення когнітивної функції терміносистеми створює підґрунтя для з'ясування когнітивної проекції процесів термінотворення, встановлення співвідношення терміносистем різних мов та відповідних фрагментів наукової картини світу, прийнятої світовою спільнотою науковців або носіями певної мови [Селіванова 2008].

Статья посвящается анализу способов словообразования, а именно суффиксального способа словообразования, в современной персидской военной терминологии с когнитивно-прагматической точки зрения.

Ключевые слова: процесс словообразования, современная персидская военная терминология, аффикс, суффикс.

The article observes the analysis of the word building of Persian military terminology and word building by means of suffixes from cognitive-pragmatic point of view.

Key words: word building, Persian military terminology, affix, suffix.

Література:

1. *Акульшина Н. Т.* Основи військового перекладу (перська мова):підручник / Н. Т. Акульшина ; за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : Логос, 2011. – 595 с.
2. *Виноградов В. В.* Вопросы современного словообразования / В. В. Виноградов // Избр. труды: Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – 275 с.
3. *Иванов В. Б., Гладкова Е. Л.* Учебник персидского языка. Часть II / В. Б. Иванов, Е. Л. Гладкова. – М. : Филоматис, 2004. – 320 с.
4. *Компанцева Л. Ф.* Морфемика. Словообразование. Структурные и функциональные аспекты / Л. Ф. Компанцева. – Луганск, 2002. – 84 с.
5. *Наджафов Г. Г.* Проблемы терминологии современного персидского языка (на материале транспортно-торговых терминов) : автореф. дис. … канд. филол. наук / Г. Г. Наджафов. – М., 1976. – 21 с.
6. *Рубинчик Ю. А.* Грамматика современного персидского литературного языка / Ю. А. Рубинчик. – М.: Издательская группа "Восточная литература" РАН, 2001. – 600 с.
7. *Рубинчик Ю. А.* Персидско-русский словарь: в 2 т. Свыше 60 000 слов. Т. I / Ю. А. Рубинчик. – М. : Рус. яз., 1985. – 800 с.
8. *Рубинчик Ю. А.* Персидско-русский словарь: в 2 т. Свыше 60 000 слов. Т. II / Ю. А. Рубинчик. – М. : Рус. яз., 1985. – 864 с.
9. *Селіванова О. О.* Когнітивний аспект термінотворення / О. О. Селіванова. – Черкаси, 2008. – 11 с.
10. Brassey's Multilingual Military Dictionary. – Tehran : Imam Hossein University, 1986. – 1047 p.

УДК 811.112.2'42:33

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДІЖНИХ ІНТЕРНЕТ-ЩОДЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Волосенко Ірина Василівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто жанрові особливості молодіжних інтернет-щоденників та їхні жанрові модифікації.

Ключові слова: жанр, інтернет-щоденник, жанрові модифікації, молодіжна мова, функції зображальних елементів тексту.

Мета статті – дослідити жанрову систему молодіжних інтернет-щоденників та їхню модифікацію у сучасному комунікативному просторі молоді.

Наукова новизна статті полягає у визначенні ролі провідних тенденцій розвитку жанру молодіжного інтернет-щоденника та виявленні жанрових особливостей молодіжного інтернет-дискурсу.

Об'єктом статті є жанр молодіжного інтернет-щоденника в німецькомовному комунікативному просторі. **Предмет статті** – жанрові характеристики молодіжних інтернет-щоденників.

Актуальність дослідження пов'язана з підвищеною динамікою розвитку молодіжної щоденникової культури в мережі інтернет, а також розвитком та систематизацією нових міжгалузевих знань про інтернет-жанри.

Вивченню жанрів в електронній комунікації останнім часом філологи присвячують багато уваги, оскільки це сприяє формуванню теоретичних основ лінгвістичного дослідження жанрової специфіки віртуальних текстів у різних галузях людської діяльності. До лінгвістики поняття "жанр" було інтегровано лише у другій половині XX століття. У галузі функціональної стилістики жанр розглядали "як різновид літературного твору, що характеризується, залежно від сфери спілкування, різними особливостями свого призначення, спрямованості змісту, обсягом форм та побудов текстів у композиційно-сюжетному плані, розміром, а також певними іншими ознаками" [Кожина 1972, 91].

Тлумачення жанру в різних лінгвістичних школах має свої особливості. Так, у німецьких лінгвістів практикується зближення або поєднання жанрових категорій із поняттям "тип тексту" [Link 2003, 26]. Останнє в лінгвістичній інтерпретації часто збігається із літературознавчим розумінням жанру як групи текстів, що мають зближене конституювання із певним соціокультурним контекстом [Копистянська 2005]. Однак ці поняття не завжди збігаються в лінгвістиці. Як тип тексту може розглядатися базова форма тексту в комунікації (тип передавання інформації, художнє оформлення повідомлення, наприклад: інформативний, експресивний, апелятивний засоби), а жанр тексту розглядається як історично зумовлена, усталена форма мовного твору, яка відображає "найвищі гетерогенні вияви текстуальності", втілені в аргументації, у фіктивних текстах, інструкціях, інтерв'ю тощо [Капацинская 1977, 36].

Відтак, жанр постає як певна схема мовленнєвої організації тексту, тобто певний прототип мовленнєвої сутності тексту як одиниці спілкування. Жанрами є

історично й культурно зумовлені комплексні зразки розв'язання періодично повторюваних комунікативних проблем. Кожна історична доба визначає тональність нових жанрів – через періодичність процесів збагачення або збіднення національної мови [Бахтин 1998].

Важливим фактором розвитку жанрових систем стає інтернет, який перетворюється на комунікативний простір мовних та жанрових інновацій. Електронні жанри досліджуються в інтерактивному напрямку насамперед в аспекті їхньої еволюції у віртуальному середовищі. Показовим прикладом динамічного розвитку жанру стає жанр щоденника, який зазнав суттєвих модифікацій в онлайновій мережі. На даний момент не існує чітких класифікацій щоденника як літературного жанру, незважаючи на те, що окремим аспектам цього жанру у лінгвістичній літературі було приділено чимало уваги, зокрема питанням еволюції жанру щоденника [Couleau 2010, 13; Langenfeld 2008, 56]. Однак на сьогодні не вистачає лінгвістичного аналізу цього жанру в віртуальному просторі. Такий стан справ також пов'язаний із обережністю дослідників щодо визначення жанрових меж складних мовних феноменів у мережі інтернет. Тим не менш, на наше переконання, дослідження жанрового різноманіття віртуальної щоденникової культури дає можливість зрозуміти складні явища сучасної інтернет-мови. Складність проблем становлення та розвитку жанру щоденника в віртуальному комунікативному просторі також можна пояснити численною кількістю підходів до вивчення категорії жанрової проблематики. Сучасні віртуальні щоденники суттєво відрізняються від своїх друкованих попередників тим, що їхні записи постійно оновлюються та інтегрують до нових типів тексту. Сучасні щоденники вже не залишаються єдиними співрозмовниками своїх авторів, а перетворюються на своєрідні запрошення до спілкування, адресовані до необмеженої кількості читачів.

Поширення соціолінгвальних взаємодій молодіжних блогерів у віртуальному комунікативному просторі Німеччини відображено насамперед у жанровій варіативності щоденникових текстів. Їх дослідження дає можливість вивчати певні комунікативні та когнітивні структури молодіжних блогерів, що потрібні їм для об'єктивного світосприйняття. Останніми роками продукування й трансляція текстів стали більш мобільними. Інтерактивне оперування текстами вимагає певних навичок – для адекватного розуміння, інтерпретації та відповідної оцінки фахових та культурних кодів інтернет-комунікації. Структурному оформленню жанрової системи молодіжних інтернет-щоденників (МІЩ) Німеччини сприяє активне приватне й інституційне спілкування, позначене інтенсивними інтердискурсивними взаємодіями. Динамічна еволюція МІЩ віддзеркалюється у різноманітних жанрових формах.

За тематичним критерієм виділяємо такі типи МІЩ, які присвячено:

- шкільному життю (http://bk12bah.wordpress.com);
- університетському життю (http://www.icu.uni-halle.de);
- інтеграційним питанням (http://migrationintegration.wordpress.com);
- культурним подіям (http://www.jugend-kulturell.de);
- обговоренню літературних творів (http://albannikolaiherbst.twoday.net/stories/die-fenster-von-sainte-chapelle-alle-kapitel-der-reiseerzaehlung);
- питанням освіти, навчання (http://blogs.msdn.com/b/edublog);
- молодіжній моді (http://www.modepilot.de);

- дослідницькій роботі (http://www.scienceblogs.de);
- подорожам та враженням від них (http://zweireisende.de);
- спортивним подіям (http://libertaerejugendsu.blogsport.de) тощо.

МІЩ також можуть бути типологізовані за ***критерієм авторської приналежності блогерів***. До таких відносимо індивідуальні та колективні інтернет-щоденники (напр., блоги за інтересами, корпоративні блоги).

Розповсюдження МІЩ свідчить також про "переселення" сфери інтимного в світ колективних мовців. Інтимні теми нерідко презентуються як певні видовищні акти, наприклад, у вигляді реклами, відеострічок про персональні події, повідомлення чи огляду подій приватного життя. Таким чином, сучасний жанр щоденника в віртуальному середовищі репрезентує себе як модель відображення інтимно-особистісного світу мовця, а також знань у певній галузі спілкування, культурних цінностей і конкретних ситуацій мовного спілкування. Відтак, МІЩ віддзеркалює мовленнєву специфіку багатьох жанрів й широку (мовну і позамовну) специфіку персонального дискурсу людини, відображеного у сучасній молодіжній інтернет-мові.

МІЩ можна розглядати як певну галузь формування та розкриття персональної і колективної ідентичності. Сучасна жанрова система німецьких молодіжних блогерів продукує стільки текстів із наративами презентації своєї ідентичності, що її можна вважати невід'ємною частиною соціальної ідентичності сучасної молодої людини. У взаємодіях авторів електронних щоденників також відображені ознаки їхньої особистісної та соціальної психології, опосередкованої суспільною ідеологією та сімейним вихованням. На це вказує також П. Серіо: "У комунікативній взаємодії сучасних мовців відображена особлива ментальність, яка сприяє активізації деяких характеристик мови, передбачаючи, врешті-решт, особливу граматику й особливі правила вживання лексики, створюючи особливий ментальний світ" [Серио 1999, 40].

Аналіз жанрової варіативності МІЩ Німеччини засновується на вивченні не тільки мовних характеристик, але й різноманітних соціокультурних контекстів, лінгвокультурних зразків комунікативної поведінки мовця. Такі дослідження спрямовані, перш за все, на визначення способів мовленнєвої комунікації молоді та мовного оформлення когнітивної й комунікативної функцій в галузі приватного та колективного спілкування.

Таким чином, визначення чітких жанрових меж МІЩ залежить від специфіки жанрових взаємодій, які, особливо в мас-медійному просторі, є досить ускладненими [Пилипенко 2005]. У віртуальних щоденниках можна виділити такі функції зображальних елементів:

- репрезентативну функцію, яка відтворює комплекс іконічних елементів, поданих у діалоговому вікні. До цих елементів належить персональна інформація, а також інформація про читачів, предмет розмови тощо;
- експресивну функцію, відображену через посилення виразності цілого тексту завдяки використанню іконічних елементів. Експресивність надає мові тієї якості, яка може привернути увагу адресата. Експресію зображення передають композиційні засоби віртуального тексту, кольори, шрифти і символи;
- функцію привертання уваги, яку втілено в організації візуального ладу елементів веб-сторінки й розташованого на ній діалогового вікна. Імпульс привабливості – це комплекс мовних та іконічних засобів, утілених у широкому виборі можливостей;

- інформаційну функцію, яка у віртуальних текстах посилюється широким використанням графічних засобів молодіжної мови;
- символічну функцію віртуальних текстів, які уособлюють символи, подані на веб-сторінках. До візуальної символіки належать, передусім, знаки-емблеми автора щоденника.

Поряд з іншими важливими функціями зображень у МІЩ слід відзначити також аргументативну й іміджову функції. Значну роль відіграють акустична й візуальна функції, які користувач (автор або читач) МІЩ може активізувати у віртуальному режимі спілкування.

До перспективних напрямів дослідження жанрових особливостей МІЩ відносимо аналіз антропоцентричних факторів впливу на жанрову модифікацію молодіжного комунікативного простору. Такі фактори репрезентують еволюцію ідентичності мовної особистості автора щоденника у віртуальному середовищі та його стосунків із реципієнтами. У цих стосунках відображені процеси інтенсивного зростання мовних інновацій, посилення інтердискурсивних зв'язків, зростання вживання ідеологем та алюзій національно-культурного змісту, а також широкого впровадження екстралінгвальних засобів віртуальної ідентифікації учасників мережі Інтернету.

Отже, МІЩ є трансдискурсивним феноменом, який поширюється серед молоді різних соціальних прошарків. МІЩ стають невід'ємною частиною розвитку всієї молодіжної культури та одним із основних джерел формування лінгвокультурної ідентичності молоді.

В статье рассмотрены жанровые особенности молодежных интернет-дневников и их жанровые модификации.
Ключевые слова: жанр, интернет-дневник, жанровые модификации, молодежный язык, функции изобразительных элементов текста.

The article observes the genre characteristics of online-diaries of youth and their genre modifications.
Key words: genre, online diary genre modifications, youth language, features figurative elements of the text.

Література:

1. *Бахтин М. М.* Тетралогия / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Лабиринт, 1998. – 607 с.
2. *Капацинская Е. В.* Изобразительность и выразительность художественной речи / Е. В. Капацинская // Лексика. Терминология. Стили. – М., 1977. – Вып. 6. – 98 с.
3. *Кожина М. Н.* О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / Маргарита Николаевна Кожина. – Пермь, 1972. – 178 с.
4. *Копистянська Н. Х.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Нонна Хомівна Копистянські. – Л. : ПАІС, 2005. – 368 с.
5. *Пилипенко Р. Є.* Німецький економічний дискурс: методологія, моделі, жанри : [монографія] / Ростислав Євгенович Пилипенко. – К. : Видав. Дім Дмитра Бураго, 2005. – 316 с.
6. *Серио П.* Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса ; [пер. с фр. и порт.]. – М. : Прогресс, 1999. – С. 14–53.
7. *Couleau C.* Les blogs: écritures d'un nouveau genre? Christèle Couleau et Pascale Hellégouarc'h / C. Couleau. – P. : L'Harmattan, 2010. – 197 p.
8. *Langenfeld I. R.* Die Welt bloggt: Tagebuch und Weblogs im Vergleich / Ina Ragnhild Langenfeld. – Marburg : Tectum-Verl., 2008. – 169 s.
9. *Link J.* "Normalität" im Diskursnetz soziologischer Begriffe / Heraus. : Jürgen Link, Hartmut Neuendorff. – Heidelberg : Synchron, Wissenschaftlicher Verlag der Autoren, 2003. – 231 s.

УДК 811.111'364"17"

ПОНЯТТЄВА КАТЕГОРІЯ "МІСТИЧНЕ" В АНГЛІЙСЬКОМУ ГОТИЧНОМУ РОМАНІ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Галич Оксана Борисівна,
канд. філол. наук
Київський національний лінгвістичний університет

У статті висвітлено філософський та літературознавчий аспект *містичного* як жанрової ознаки англійської готичної прози XVIII століття, встановлено функціональний статус поняттєвої категорії "містичне" в англійському готичному романі.

Ключові слова: поняттєва категорія, готична проза, жанрова ознака, категоріальне значення, смисловий інваріант.

Культура та мова дають змогу панувати над світом завдяки поняттям. Однак, це панування вимагає зв'язку свідомих концепцій мислення з творчістю, яка є удосконаленням "моделей-концепцій мисленнєвої діяльності". Визнання поняттєвої сфери одним із рівнів людського мислення викликає низку питань щодо тих оперативних сутностей, у формі яких воно здійснюється. Оскільки екстралінгвальна реальність та логічний апарат мислення спираються на певні закони та оперують власними одиницями, то і поняттєва сфера послуговується своїм інвентарем, або фондом, з котрого виокремлюються мисленнєві одиниці для активації мовленнєвого процесу.

У лінгвістичній літературі поняттєву категорію визначають як семантичну єдність смислових компонентів загального характеру, що виступають безпосередніми виразниками норм свідомості й пов'язують мовний матеріал з організаційними принципами процесу мислення, отримуючи конкретно-мовну реалізацію (О. В. Бондарко, С. Д. Кацнельсон, І. І. Мєщанінов, А. О. Худяков).

Вивчення природи *містичного* неодноразово здійснювалося вітчизняними та зарубіжними літературознавчими студіями (О. В. Матвієнко, С. Монк, Е. Мюррей). Поняття *містики* і *містицизму* були предметом аналізу у філософії (Л. І. Василенко, Р. Кавендіш, Ю. О. Шабанова) й культурології (Б. Маліновський, Р. Отто, О. М. Фрейденберг), питання змістової структури містичного досвіду частково розроблялися в працях із психології (К. Ізард, А. Кемпінські, Н. Фріжда) та естетики (Е. Берк). Водночас сучасні мовознавчі студії не приділяють достатньої уваги дослідженню *містичного* в усьому розмаїтті його конкретних семантичних виявів у мові художньої прози. Звернення до аналізу мовних репрезентацій *містичного* сприяє глибшому розумінню особливостей його реалізації в площині текстової семантики і визначає **актуальність** дослідження.

Мета статті полягає у конкретизації поняттєвого підґрунтя *містичного* в англійському готичному романі XVIII століття.

Об'єктом дослідження є категорія *містичного*, представлена в мові англійської ранньоготичної прози.

Предметом дослідження виступають мовні засоби репрезентації *містичного* в англійському готичному романі XVIII століття.

Наукова новизна праці вбачається у доповненні усталеного уявлення стосовно лінгвістичного статусу *містичного* як поняттєвої категорії в межах англійської готичної прози згідно з новітніми інтегративними тенденціями дослідження мовних явищ у річищі функціоналізму та лінгвокультурології.

Розмаїття засобів вираження поняттєвих категорій у різних мовах слугує для відтворення єдиного змісту відомих понять, які є продуктом історичного процесу розвитку людського суспільства [Мєщанінов 1945, 7]. Такі поняття не описуються мовою, а маніфестовані в її лексико-граматичному складі. Відомо, що поняттєва сфера впорядковує явища логіко-психологічного рівня. Водночас когнітивна теорія доводить, що логіка становить лише деяку частину мислення, а все інше належить інтуїції та досвіду.

Із положення В. фон Гумбольдта про сугестивно-магічну функцію мови [Гумбольдт 2000, 316–323] випливає, що саме у поєднанні з сакральним предметом мова ще на ранній стадії свого розвитку створювала для людини власний ментальний світ, здійснюючи безпосередній вплив на психологічні настанови реципієнта. Показово, що ефективність цього процесу залежала від органічності синтезу різних семіотичних кодів. Онтологічний зв'язок між знаком (символом) і його референтом є джерелом семантичних правил, тому він здатний виконувати функцію позамовного, онтологічного детермінанта значення. Як твердить Н. Гудмен, у реципієнта з'являється можливість встановлення меж взаємного узгодження індивідуальних концептуальних схем [Лєбедєв 2001, 375; Goodman 1978, 7–17], які можуть розглядатися як конструктивні системи ментальних репрезентацій, завдяки їх відношенню до позамовної дійсності, що зумовлює відтворення цих елементів мовними засобами.

Проблема визначення поняттєвого підґрунтя *містичного* в процесі ірраціонального пізнання виявилася актуальною під час вивчення специфіки масштабних художніх систем. У цьому контексті видається доречним звернути увагу на особливості середньовічного світогляду, що мав неабиякий вплив на розвиток готичного роману в Англії:

- домінуюча роль церкви у суспільстві;
- поширення антиреалістичних ідей;
- спіритуалізм (від лат. *spiritualis* – духовний) – об'єктивно-ідеалістичне вчення, у відповідності з яким дух (душа) є першоосновою світу;
- апеляція мистецтва до сфери потойбічного, ірреального;
- суб'єктивність містичних переживань і заснована на них віра в можливість безпосереднього спілкування людини з надприродним;
- обмеженість логічного мислення;
- схильність до фаталізму.

Модель світу в такому вимірі виступає одним із своєрідних кодів, а її роль полягає у концентрації та породженні змісту. На наш погляд, саме чинник породження нового змісту і створює передумови для визначення *містичного* як жанрової ознаки готичної художньої прози.

Найпродуктивнішим і найорганічнішим, на думку О.В. Матвієнко [Матвієнко 2000, 17], можна вважати синтез готичного начала з романтизмом та неоромантиз-

мом. Романтизм уповні розгортає міфопоетичний потенціал класичної готики, здійснюючи масштабну міфологічну революцію, до якої залучені не лише традиційні образи й мотиви християнських та середньовічних легенд, але й античні, юдейські та інші міфологеми з їхнім докорінним переосмисленням. Так само романтиків приваблює метафізична заглибленість готики, її суворий моральний пафос, орієнтація на психологічний вимір буття, інфернальна тема, яка в романтичній інтерпретації підкріплена апологією богоборства. Розвиваючи помічену зацікавленість готичної літератури тіньовою стороною психіки, неоромантизм відкриває сферу підсвідомого, досліджує механізм його роботи, зв'язок породжуваних підсвідомістю образів із реальністю. Прихована театральність, широкий діапазон драматичних і видовищних ефектів, естетизація жахливого в готиці продовжують приваблювати вчених різних галузей наукового знання.

У нашій праці категорія *містичного* пов'язана з мовою англійського готичного роману через систему певних реляційних понять, що оперують комплексом різнорівневих мовних засобів, які відтворюють їхні значення. При цьому мовна референція спрямована не безпосередньо на явища "реального" світу, а на певні ідеальні сутності – мисленнєві референти, які внаслідок креативності людського розуму здатні конструювати та структурувати ірреальні предмети та нереальні ситуації. Процес використання засобів мови здійснюється за допомогою інтегрованої взаємодії систем сприйняття, репрезентації та продукування інформації, тобто когніції.

Таємниче, примарне, ірреальне, що не можна пояснити на раціональних засадах, є ключовою темою готичного роману, тим змістовим стрижнем, довкола якого побудована композиція твору.

Згідно з В. М. Жирмунським, на зміну релігійній абстракції добра і зла приходить загадковий і складний, поетизований і фантастичний світ надприродних істот – ельфів, примар, духів стихій, могутніх, але не всесильних, безсмертних, але відкритих для пристрастей і страждань, а головне – таких, що не підлягають однозначній моральній оцінці з точки зору традиційних критеріїв добра і зла. Ці істоти виявляються дивним чином пов'язаними з людиною: вона може спілкуватися з ними і навіть підпорядковувати власній волі, хоча б на деякий час [Жирмунський 1967, 265–266; Тузков 2010, 19].

Іншим джерелом *містичного*, поряд з таємничим, виступає страх. Аналіз філософських, соціальних, психологічних аспектів цієї емоції дозволяє відобразити його універсальну поняттєву основу: страх – тривале або короткочасне емоційне переживання, властиве будь-якій людині, незалежно від її культурної приналежності [Вежбицька 1999, 547]. В англійській готичній прозі XVIII ст. страх сприймається як відчуття вищого порядку [Burke 1998, 57–58].

Потреба у цій емоції виникає як необхідність відмови від "тривіальної" реальності, від логічного і повсякденного. Таємниця пов'язана зі страхом. Уявлення можливої небезпеки і тривога, викликана цим очікуванням, є визначальними в естетиці жахливого. Розкриття таємниці (mystery) визначає напруженість розвитку драматичного "готичного" сюжету (suspense), де страх (fear) виступає його рушійною силою.

Сприймаючи навколишній світ на основі власного досвіду, людина створює знак, здійснюючи подвійну операцію класифікації: формальну, яка реалізується в утворенні форми нового знака, і семантичну, в результаті якої встановлюються семантичні зв'язки зі знаками, що вже існують [Кірковська 2010, 27]. Слідом за О. В. Бондарком [Бондарко 2007, 65], ми припускаємо, що власне поняттєві категорії універсального характеру, як-от категорія *містичного*, належать до глибинного рівня, водночас їх конкретно-мовна семантична інтерпретація, організація мовних засобів, які слугують для вираження конкретного значення, розподіл семантичного навантаження між одиницями різних рівнів – до поверхневого. Відтак, переходячи у зовнішнє мовлення, поняттєві категорії отримують мовне втілення, глибинна семантика трансформується у поверхневу, яка має конкретно-мовну організацію й закріплена за певними граматичними, словотвірними та лексичними мовними засобами.

З іншого боку, на рівні текстової системи мовні компоненти, які мають ту чи іншу потенційну категоріальну семантику, вступають у певні взаємовідношення не лише з ближнім, але й віддаленим оточенням і, відповідно, здатні відтворювати безпосередньо як мовну граматичну чи функціональну категоріальну семантику, так і узагальнено-категоріальне значення ширшого контексту.

Звідси можна зробити висновок про необхідність виділення *спільних узагальнених домінуючих* функціонально-семантичних *категоріальних значень* на кожному такому мікро- та макрорівнях. На користь зазначеного положення спрацьовує ідея *асиметричного дуалізму мовного знака* С. Й. Карцевського, згідно з якою на різних формальних рівнях мовні елементи (структури, одиниці) здатні репрезентувати однаковий зміст, і, навпаки, різний функціональний категоріальний зміст може бути відтворений однаковими мовними компонентами [Карцевський 2001, 79].

Отже, підставою для виокремлення категорії *містичного* як окремої поняттєвої категорії є той факт, що, являючи собою опосередкований універсальними законами мислення результат людського досвіду та інтуїції, а також слугуючи для відтворення єдиного змісту відомих філософських понять, які є продуктом історичного процесу розвитку людського суспільства, вона виявляє себе у мові англійського готичного роману через систему різнорівневих (лексичних, словотвірних, граматичних) мовних засобів, котрі відтворюють її значення.

Очевидно, що зіставлення всіх доступних засобів маніфестації поняття у системі мови дозволяє виявити його зміст. Перспективним убачається діахронне дослідження *містичного* в різних літературних жанрах та порівняння особливостей функціонування його мовних реалізацій в межах германської групи мов як з позицій теорії функціоналізму, так і лінгвокультурології.

В статье освещен философский и литературоведческий аспект *мистического* как жанрового признака английской готической прозы XVIII века, установлен функциональный статус понятийной категории "мистическое" в английском готическом романе.

Ключевые слова: понятийная категория, готическая проза, жанровый признак, категориальное значение, смысловой инвариант.

The article highlights philosophical and literary perspectives of the *mystic* as a genre characteristic of the English Gothic prose of XVIII century, focuses on the functional status of the conceptual category "mystic" in the English Gothic novel.

Key words: conceptual category, Gothic novel, genre characteristic, categorical meaning, semantic invariant.

Література:

1. *Бондарко А. В.* Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – М. : Эдиториал УРСС, 2007. – 208 с.
2. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776 с.
3. *Жирмунский В. М., Сигал Н. А.* У истоков европейского романтизма / В. М. Жирмунский, Н. А. Сигал // Фантастические повести. – Л.: Наука, 1967. – С. 249–84.
4. *Карцевский С. И.* Об асимметрическом дуализме лингвистического знака / С. И. Карцевский // Введение в языковедение : [Хрестоматия : учеб. пособ. для вузов] / сост. А. В. Блинов, И.И. Богатырева, В.П. Мурат. – М. : Аспект Пресс, 2001. – С. 76– 81.
5. *Кірковська І. С.* Категорія рестрикції у сучасній французькій мові: семантико-структурний і комунікативно-прагматичний аспекти : дис. … канд. філол. наук : 10.02.05 / Кірковська Інга Станіславівна. – К., 2010. – 296 с.
6. *Лебедев М. В.* Микротехнологии Гудмена / М. В. Лебедев // Способы создания миров / [пер. с англ. А. Л. Никифорова, Е. Е. Ледникова и др.]. – М. : Идея-Пресс, Праксис, 2001. – С. 363–376.
7. *Матвієнко О. В.* Традиції готики в англійській літературі XIX століття : автореф. дис … канд. філол. наук: спец. "Література зарубіжних країн" 10.01.04 / О. В. Матвієнко. – Донецьк, 2000. – 20 с.
8. *Мещанинов И. И.* Понятийные категории в языке / И. И. Мещанинов // Труды Военного ин-та иностр. яз. – М. : Изд. Акад. Наук СССР, 1945. – № 1. – С. 5–17.
9. *Тузков С., Тузкова И.* Мотивы тайны и ужаса в английском готическом романе XVIII века (на материале произведений Г. Уолпола и А. Радклиф) / С. Тузков, И. Тузкова // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія "Філологічні науки (Мовознавство)". – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. Винниченка, 2010. – Вип. 89, № 5. – С. 15–19.
10. *Burke E.* A Philosophical Inquiry of Our Ideas of the Sublime and Beautiful / E. Burke. – L. : Penguin, 1998. – 197 p.
11. *Goodman N.* Ways of Worldmaking / N. Goodman. – Indianapolis : Hackett Press, 1978. – 164 p.

УДК 81'42:82-1005

МОВА ПОЕЗІЇ: У ПОШУКАХ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гливінська Леся Костянтинівна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто методологічні принципи аналізу поезії як мовно-естетичного феномену.
Ключові слова: поетична мова, метод, кількісний аналіз, текстова домінанта.

Свого часу Леся Українка назвала поетичну мову найприроднішою мовою [Українська афористика 2001, 114], очевидно, вбачаючи в мистецтві слова невдаваність, справжність, а відтак принадну необхідність.

Мовна поетичність, передусім, є категорією наджанровою, ширше – надстильовою: конкретно-чуттєве бачення світу, орієнтація на емоційно-естетичне сприйняття – ці маркери поетичності виявляються не лише в художніх текстах, а й у розмовних, публіцистичних тощо [Єрмоленко 1999, 323]. Поетичне – це ідеал, досконалість, "вищий ступінь творчості взагалі й насамперед творчості словесної" [Виноградов 1963, 207, 161]. Водночас доцільно називати поетичною мову поезії, віршову мову.

Мова поезії, органічна і природна для митця, перед дослідником нерідко постає матерією багатовимірною, ірраціональною. Зрештою, поезія має бути відпочинком для душі, втомленої від боротьби "з гідрою-дійсністю"; має бентежити уяву дивовижними видіннями, "світлими хвилями ефіру, названого в людей мистецтвом" [Майков 1985, 78]. "Практика будь-якого літератора показує, що впродовж свого шляху він був і лишається непогамовним експериментатором, творячи високохудожні тексти – зі "сміття", за Анною Ахматовою; зі "словесної руди", за В. Маяковським; "з диму", за М. Гоголем" [Гуляк, Науменко 2011, 64]. Поезія й потрібна людині для того, щоб повноцінно назвати, а отже, пізнати важливе, складне й неясне [Григорьев 1979, 66]. "Поети схожі один на одного тим, що ні на кого не схожі, окрім як на самих себе…" [Кацнельсон 1999, 137].

Інакшістю, що спонукає до розуміння, поезія традиційно привертає увагу мовознавців. Про актуальність лінгвопоетичної проблематики в україністиці свідчать матеріали багатьох конференцій, тематичних збірників, дисертацій. Вивченню індивідуально-авторської мовотворчості присвячено, зокрема, монографії С. Єрмоленко (Мовно-естетичні знаки української культури, 2009), О. Маленко (Лінгвоестетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну), 2011), А. Мойсієнка (Мова як світ світів. Поетика текстових структур, 2008).

Мета пропонованої статті полягає у визначенні методологічних принципів аналізу поезії як мовно-естетичного феномену. Це питання викликає особливий інтерес у контексті нинішньої міждисциплінарної інтеграції, адже ефективність, результати різновекторного наукового пошуку безпосередньо залежать від того, наскільки чіткою, обґрунтованою є процедура опису мовленнєвого континууму.

Фактом інноваційного підходу до багатоаспектного вивчення художнього стилю є "Частотний словник сучасної української поетичної мови" – інтернет-проект співробітників лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського

національного університету імені Тараса Шевченка [Частотний словник…]. Джерельна база словника – це поетичні тексти п'ятнадцяти українських авторів, опубліковані протягом 1975 1995 рр. Об'єктом лексикографічного опрацювання стала віршова спадщина, зокрема, Ю. Андруховича, М. Вінграновського, О. Забужко, Л. Костенко, В. Стуса. Важливо, що користувачі можуть ознайомитися й з інтегрованим словником української поетичної мови (обсяг вибірки – 300 000 слововживань), і з поетичними словниками різних авторів. Для всіх слів (словоформ) наведено статистичні показники: абсолютну частоту, середню частоту, міру коливання середньої частоти, коефіцієнт стабільності абсолютної частоти. Електронна база даних допомагає ефективно та оперативно здійснювати масштабні філологічні дослідження на рівні сучасної наукометрії. Можливі сфери використання інформації, зафіксованої в словнику, надзвичайно широкі. Словник містить репрезентативний матеріал щодо функціонування лексичної підсистеми української поетичної мови, а також полегшує підбір текстових ілюстрацій для підручників, збірників диктантів, методичних видань. Такі лексикографічні розробки потрібні для визначення лексичного мінімуму, достатнього при вивченні певної мови як іноземної. Матеріал частотних словників різних мов можна використовувати для зіставлення закономірностей функціонування лексики цих мов з погляду розподілу в них слів за частотою, з погляду співвідношення частин мови, лексико-семантичних груп тощо. "Частотний словник сучасної української поетичної мови" має важливе значення для лінгвостилістичних студій. У виявленні системності мовно-виражальних засобів, у встановленні типологічних ознак поетичного ідіолекту особлива роль належить квантитативному аналізу. Точні кількісні дані наближають дослідника до об'єктивних, аргументованих узагальнень про індивідуально-авторську мовно-художню картину світу, а отже, допомагають уникнути ймовірнісних, інтуїтивних рішень, науково не доведених висновків.

Матеріал "Частотного словника сучасної української поетичної мови" було використано автором статті для виявлення домінантних одиниць в актуалізованих лексиконах М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника і Д. Павличка. Зауважимо, що актуалізований лексикон – це "вербальна "сітка" індивідуальної картини світу, репрезентована в художньому творі, кількох творах і в усій творчості того чи іншого автора" [Праведников, Хроленко 2000, 5]. У кожному з обраних частотних словників **предмет** нашого дослідження становили перші сто повнозначних лексем. За методикою домінантного аналізу, розробленою науковцями Курської лінгвофольклористичної школи на чолі з проф. О. Хроленком [Праведников, Хроленко 2000], саме в такому списку наявні слова, що є важливими для мовної картини світу особистості (письменника), ширше – соціальної групи, етносу.

Відомо, що рангові списки частотних словників починаються найбільш кількісно репрезентативними одиницями. Високочастотними виявляються службові слова, набір яких збігається в різних текстах [Перебийніс 1985, 139, 161]. Ці одиниці, вжиті без стилістичного забарвлення, а виключно для вираження відношень між словами, є нейтральними щодо втілення індивідуальності авторського стилю. Водночас службові слова в кожному реєстрі мають свою частоту, відтак здатні демонструвати й стилерозрізнювальну потужність [Перебийніс 1985, 170]. У цілому ж, вважається, що параметрами стилю є насамперед повнозначні слова, зокрема, висо-

кочастотна лексика вказує на основні складові більшості текстів певного жанру, а також увиразнює ключові елементи культурно-мовної картини світу певної спільноти, конкретного автора.

Важливо, що з-поміж домінант у досліджуваних словниках поетів-шістдесятників і в Генеральному частотному словнику поетичної мови зафіксовано в цілому 27 спільних одиниць [Гливінська 2006, 55–56, 218–219]. Крім того, нараховано 58 слів, за якими ототожнюються поетичні лексикони М. Вінграновського і Л. Костенко. Список домінант у словниках М. Вінграновського і Д. Павличка містить 56 спільних одиниць. А, наприклад, у реєстрі високочастотних лексем, дібраних із художніх текстів М. Вінграновського, І. Драча й Б. Олійника, виявлено 52 спільних слова. Варто наголосити, що для тих самих одиниць у кожному словнику фіксуються різні статистичні показники [Гливінська 2006, 218–225].

Отже, аналізовані поетичні лексикони мають значну кількість спільних слів у складі першої сотні одиниць, що не випадково, зважаючи на споріднений хронологічний і жанрово-тематичний характер обстежуваних вибірок.

Виникає питання про співвідношення між величиною лексичного зв'язку різних поетичних словників і ступенем індивідуальності авторських стилів. Доцільно говорити про різні прояви стилетворчості:

1. Виявлення статистично значимих розходжень між різними лексиконами може бути свідченням того, що квантитативному аналізу підлягали саме ті одиниці й категорії, які є найбільш репрезентативними щодо індивідуальності стилю.

2. Істотність розходжень статистично досліджуваних одиниць може бути невелика, а це означає, що аналізований матеріал або не відбиває особливостей авторської манери, тому її слід шукати в іншому матеріалі, або на індивідуальність стилю вкаже не кількісний, а якісний аналіз [Перебийніс 1985, 188].

Кількість спільних слів дає лише приблизну оцінку лексико-стилістичної близькості обстежуваних поетичних словників. Хоча лексичні реєстри подібні за рахунок високочастотних слів, говорити про істотність / неістотність розходжень між авторськими стилями доречно тільки в разі порівняння кожної пари списків спільної лексики як із позиції статистичної однорідності, так і з позиції функціонального навантаження в тексті.

У цілому, параметризована база даних сучасної української поетичної мови дозволяє одержати 105 зіставно-порівняльних списків спільної лексики – і це тільки один із перспективних способів використання бази, який дає цікавий різноманітний матеріал для продукування нових знань про мову взагалі й про поетичну мову зокрема.

Показово, що на сучасному етапі фахівці зі стилістики художньої літератури схильні до вироблення найзагальнішої типології словесно-поетичних прийомів, індивідуально-авторських смислів, до пошуку провідних, домінантних мовленнєвих засобів у масиві текстів. Так, дослідниця лінгвопоетичної проблематики Л. Бабенко звертає увагу на різні способи вираження текстової домінанти, а саме:

- оформлення смислу специфічними лексико-синтаксичними засобами, зокрема його актуалізація в сильних позиціях – заголовка та епіграфа;
- повторюваність у тексті, висока частота вживання: поширеність певних граматичних явищ, переважання лексики конкретних словотвірних типів, тематичних

груп, домінування функціонально-стилістичного забарвлення лексики, певного типу значення вживаних слів (пряме, метафоричне, метонімічне) тощо;

- нестандартне використання мовних одиниць, що досягається незвичним сполученням морфем, слів, речень [Бабенко 2000, 280–281].

Будь-які типології є, звичайно, до певної міри відносними, адже розгортанню особливої – естетичної – реальності в поетичному тексті підпорядковуються всі одиниці, усі виражальні засоби. А втім, класифікаційні схеми – раціональний спосіб упорядкування різнорідного матеріалу поетичної мови. І в цьому контексті заслуговує на увагу теза про те, що категорія "індивідуального створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності" [Ставицька 1986, 61–62].

Таким чином, окреслена методика лінгвістичного спостереження над поетичним текстом – із залученням кількісного аналізу – видається доцільною. Її застосування скеровує увагу дослідника на важливі факти індивідуально-авторської мовотворчості, а отже, забезпечує послідовне розв'язання актуальних наукових завдань, унаочнює повноту і достовірність здобутих результатів.

В статье рассмотрены методологические принципы анализа поэтического языкотворчества.
Ключевые слова: поэтический язык, метод, количественный анализ, текстовая доминанта.

This article is devoted to the methodological principles of linguistic analysis of poetry.
Key words: poetic language, method, quantitative analysis, text dominant.

Література:

1. *Бабенко Л. Г.* Лингвистический анализ художественного текста: учебник для студ. вузов, обучающихся по специальности "Филология" / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 534 с.
2. *Виноградов В. В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
3. *Гливінська Л. К.* Поетичне слово Миколи Вінграновського: лінгвостилістична інтерпретація : монографія / Леся Гливінська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський ун-т", 2006. – 227 с.
4. *Григорьев В. П.* Поэтика слова (на материале русской советской поэзии) / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 344 с.
5. *Гуляк А., Науменко Н.* Творча лабораторія як метафора письменницької праці / Анатолій Гуляк, Наталія Науменко // Українське мовознавство. – 2011. – Вип. 41/1. – С. 63–68.
6. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / Світлана Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
7. *Кацнельсон А.* Поезія – мистецтво високе / А. Кацнельсон // Дніпро. – 1999. – № 12. – С. 132–140.
8. *Майков В. Н.* Литературная критика. Статьи. Рецензии / В. Н. Майков. – Л. : Художественная литература, 1985. – 408 с.
9. *Перебийніс В. С.* Частотні словники та їх використання / В. С. Перебийніс, М. П. Муравицька, Н. П. Дарчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 204 с.
10. *Праведников С. П., Хроленко А. Т.* В поисках методик исследования идиолекта / С. П. Праведников, А. Т. Хроленко // Идиолект : сб. науч. тр. – Курск : Изд-во КГВУ, 2000. – Вып. 1. – С. 4–14.
11. *Ставицька Л. О.* Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 61–65.
12. Українська афористика X–XX ст.; під заг. ред. Івана Драча та Володимира Черняка. – К. : Просвіта, 2001. – Т. 1. – 320 с. – (Класика світової афористики).
13. Частотний словник сучасної української поетичної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mova.info.

УДК 81'1 (075.8)

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЇ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Голубовська Ірина Олександрівна,
д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

"Я не могу себе представить Вселенную и Человеческую жизнь
без какого-то осмысленного начала, без источника духовной "теплоты",
лежащего вне материи и её законов"
Акад. А. Д. Сахаров

"Современная физика сделала неизбежным предположение о наличии в мире
Универсального Сознания, весомо подкрепив гениальную догадку Ньютона о Всевышнем Творце"
Д-р физ.-мат. наук, проф. Ю. Н. Кулаков (Новосибирск)

"Объективно мы пришли к выводу, что Мир имеет в своей основе Сознание как единое мировое начало…
Поле Сознания порождает всё, и наше сознание – часть его"
Д-р физ.-мат. наук, проф. А. В. Московский (Москва)

"Я знаю, что Бог есть, я вижу Его за своими уравнениями.
Существование Тонких Миров – реальность, встающая передо мной в ходе научных исследований"
Д-р физ.-мат. наук, проф. Г. И. Шипов (Москва)

"Всю жизнь я посвятила изучению самого совершенного органа – человеческого мозга.
И пришла к выводу, что возникновение такого чуда невозможно без Творца"
Д-р мед. наук, проф., акад. РАН и РАМН Н. П. Бехтерева (Санкт-Петербург)

"Принцип Самовпорядкування, закладений в природі як одна з невід'ємних властивостей Матерії,
і є Дух (Абсолют, Ідея, Творець), який керує світом і створює все його різноманіття"
Д-р фіз.-мат. наук, проф. О. Олійник (Київ)

"Весь процесс мирового бытия есть лишь один из аспектов бытия и существа Бога"
С. Л. Франк

Розглядаються проблеми методології сучасних лінгвістичних і ширше – наукових досліджень – з огляду на карколомні відкриття у точних і природничих науках. Обґрунтовується необхідність формування нового наукового світогляду.

Ключові слова: методологія, зміна парадигм, антропологічна парадигма, теоантропокосмічна парадигма, синергетика.

Ще ніхто не наважився з'ясувати, **чому** так відбувається, проте, як правило, рубіж століть (вже не кажучи про стик тисячоліть) позначений фронтальними змінами у соціально-політичній, літературно-мистецькій, науково-освітянській сферах життя людства. Виникає якась нагальна необхідність у зміні погляду на світ, неможливість продовжувати існування (ще більше – буття) у рамках усталених наукових уявлень. Порубіжжя XX–XXI ст. позначилося саме такими "флуктуаціями", причому пафос наукового пошуку може бути визначений як спроба проникнути туди, куди людина ще ніколи не ступала і побачити те, що бачити людині **апріорі** не дано. При цьому фізика, ця королева наук, здобутки якої від початків її форму-

вання зумовлювали загальнофілософську картину світу людства, у черговий раз опинилася "диспетчером" на шляхах наукового поступу.

Американські фізики Раймонд Девіс і Девід Бом незалежно один від одного виявили **факти зникнення матерії**. Було експериментально доведено, що за певних умов матерія може зникати, а за інших умов взаємодії віртуальних хвиль – виникати з небуття. Епістемічну цінність цього відкриття важко переоцінити: довічне "головне" питання філософії відносно первинності виникнення матерії або свідомості, схоже, розв'язується на користь другого члена опозиції[1]. Цікаво, що зміна дослідницьких пріоритетів і підходів у лінгвістиці кінця XX – початку XXI століття розпочалася ще задовго до цього епохального відкриття: системоцентрична (по суті матеріалістична в Радянському Союзі) лінгвістика поступилася місцем лінгвістиці антропоцентричній (по суті ідеалістичній за головною епістемологічною установкою), коли Людина з її Свідомістю, Мисленням, Знанням, "як медіум для проникнення у мову" потрапила у фокус дослідницького інтересу.

В рамках цієї статті ми намагатимемося розібратися в "еклектичному симбіозі різних методологій і наукових парадигм" (О. Селіванова), який склався на початку третього тисячоліття; спробуємо з'ясувати причини такого стану речей і спрогнозувати подальші шляхи розвитку мовознавчої науки у майбутньому.

Почнемо з широко розтиражованого у сучасній лінгвістиці поняття "зміни наукової **парадигми**", загальнонаукове визначення якої належить автору відомої монографії "Структура наукових революцій" Томасові Куну: *"визнані усіма наукові досягнення, котрі протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх розв'язання науковому суспільству"* [Кун 1977, 11]. Таке "широке" розуміння наукової парадигми можна доповнити "вузьким", лінгвістичним – *пануючий у дану епоху погляд на мову, пов'язаний із певною філософською течією чи напрямом у мистецтві* [Степанов 1985, 4]. Поняття зміни парадигми, таким чином, імплікує появу "нового погляду на стару річ". Питанням виділення та класифікації мовознавчих парадигм у діахронії займалися такі відомі вчені, як **Т. Гамкрелідзе, Ф. Березін, О. Кубрякова, Ю. Степанов, В. Постовалова.** Зробимо короткий екскурс в "парадигмальну" лінгвоісторіографію.

На погляд грузинського вченого Тамаза Гамкрелідзе, історію європейської лінгвістичної науки можна представити як зміну або чергування таких наукових парадигм: 1) "універсальна граматика" Арно і Лансло;2) "порівняльно-історична граматика" (Ф. Бопп, молодограматики, А. Мейє); 3) "яфетичне мовознавство" М. Марра; 4) "синхронічна лінгвістика" Ф. де Соссюра: а) "структурна лінгвістика" (М. Трубецькой, Р.Якобсон); б) "дескриптивна лінгвістика" (Л. Блумфілд); в) "структурна типологія і лінгвістика універсалій" (Дж. Грінберг, Г. Клімов); 5) "трансформаційно-породжувальна граматика" Н. Хомського; 6) "структурно-типологічна компаративі-

[1] Матеріалізм (від лат. *materialis* – речовий), один із двох головних філософських напрямів, який вирішує основне питання філософії на користь **первинності матерії**, природи, буття, фізичного, об'єктивного і розглядає свідомість, мислення як властивості матерії на противагу ідеалізму, у рамках якого за вихідне приймається дух, ідея, свідомість, мислення, психічне, суб'єктивне.

стика" (Р. Якобсон, О. Семереньї, В. Леман, Т. Гамкрелідзе / В. Іванов); 7) "ностратика та мовні макросім'ї" (Х. Педерсен, В. Ілліч-Світич, А. Бомхард, С. Старостін) [Гамкрелидзе 2005, с. 3].

Юрій Степанов, розглядаючи різноманітні "образи мови" в лінгвістиці XX століття ("мова як мова індивіда", "мова як член родини мов", "мова як структура", "мова як система", "мова як тип і характер" тощо), співвідносить їх зі зміною "стилів наукового мислення" [Степанов 1995], які, безумовно, пов'язані з вихідними дослідницькими імплікаціями відносно природи об'єкта.

Валентина Постовалова виокремлює у розвитку лінгвофілософських ідей XIX–XX ст. три основні парадигми дослідження мови, а саме: 1) іманентно-семіологічну, для якої характерним є розгляд мови "у самій собі і для себе"; 2) антропологічну, у рамках якої мова розглядається у тісному зв'язку зі свідомістю та мисленням людини, її духовним світом у цілому; 3) теоантропокосмічну (трансцендентальну), за якої мова розглядається у такому понятійному контексті, як Бог, людина, світ – в аспекті "містичної прагматики" [Постовалова 1999, 28].

Для Федора Березіна основними лінгвістичними парадигмами виступають молодограматична, структуралістська та генеративістська [Березин 2000, 10].

На думку Олени Кубрякової, останні два століття в історії мовознавства були ознаменовані зміною порівняльно-історичної парадигми знання структуральною і далі – генеративною [Кубрякова 1995, 167-171].

Існують і більш узагальнені виокремлення:

- Мовознавство ***до*** В. фон. Гумбольдта (накопичується матеріал про мови світу, але мови ще не вивчаються крізь призму їх історичних та генетичних зв'язків; людська мова розглядається переважно як заданий засіб комунікації зі своїм інструментарієм – фонетикою, лексикою, граматикою).
- Мовознавство ***після*** В. фон. Гумбольдта (з відкриттям порівняльно-історичного методу мови світу починають усвідомлюватись як єдність відмінностей в процесі історичної генези та діалектичного розвитку. Відтак, мови визнаються одним з найголовніших джерел встановлення генетичної правди людства і пізнання скарбу національної людської свідомості – духу різних народів) [Манакін 2011, 35].

До наших цілей не входить критичний порівняльний аналіз запропонованих генералізацій епістомологічних осмислень мовного розвитку, проте, як видається, більшість з них побудовані на еклектичних засадах щодо розуміння змістового наповнення терміна **методологія, який, на мій погляд, має виступати провідним при виділенні тієї або тієї "парадигми".**

Як відомо, під **методологією** у наукознавстві розуміють вчення про найзагальніші філософські принципи дослідницької діяльності, які врешті-решт зумовлюють світогляд вченого. У вужчому і конкретнішому сенсі – це **методи** і **методики** дослідження, які адекватні модусу **розуміння природи** й **сутності** досліджуваного **об'єкта** і забезпечують досягнення поставлених цілей. Дуже важливою характеристикою методології дослідження є **вихідні метанаукові презумпції та переконання відносно природи об'єкта**, які прийняті як вихідні певною науковою спільнотою професіоналів і не піддаються сумніву доти, доки до цього не будуть спонука-

ти певні кризові явища у розвитку наукового напряму. Можна навіть твердити, що **саме зміна презумцій призводить до зміни наукових парадигм.** Під таким кутом зору видається логічним визнати **тільки три парадигми в доступній нам історії мовознавства**: ***порівняльно-історичну*** (***метод*** **– порівняльно-історичний**, внутрішньої та зовнішньої реконструкції, **історизм** як принцип розуміння природи досліджуваного об'єкта та **діахронія** як вихідна *ціннісна настанова*, *ціль* – **відновлення форм мови-предка** та встановлення подальших дивергенційних процесів її розвитку з відокремленням споріднених мов), ***системно-структурну*** (*методи* – **безпосередніх складових, опозицій, трансформаційний, компонентний аналіз**, – максимально формалізовані; **синхронія, системність і знаковість мови** як вихідна *ціннісна настанова*, *ціль* – **встановлення внутрішньосистемних протиставлень і кореляцій**); ***антропологічну*** (*методи* – **концептуальний, прототиповий, фреймового/гештальт-аналізу**, etc., – фактично всі з елементами внутрішньої інтроспекції як способу одержання знання; вихідна *ціннісна настанова* (презумпція) – **первинність когнітивних структур відносно мовних**, *ціль* – **вивчення структур зберігання знання у свідомості людини та їх мовних проекцій**.

Рушійною силою парадигмальної переорієнтації можна визнати і політико-ідеологічний чинник. Так, у період безроздільного панування марксистсько-ленінської ідеології філософія лінгвістичних досліджень ґрунтувалася на принципах матеріалістичної діалектики, що перебувало в різкому контрасті з філософським підґрунтям ідеалістично заангажованих напрямків неопозитивізму, прагматизму, екзистенціалізму, феноменології, неотомізму та сенсуалізму[2]. Проблема онтології мови (її генези, ієрархії кореляцій ідеального і матеріального в мовному знакові) вирішувалася на користь абсолютної матеріальності і субстанціональності. Цікаво, що широко тиражована в радянський час цитата з "Німецькій ідеології" К. Маркса і Ф. Енгельса "На дусі з самого початку лежить прокляття – бути обтяженим матерією, яка виступає тут у вигляді шарів повітря, що рухаються, звуків –словом, у вигляді мови" [Маркс, Энгельс 1960, 29], трактувалася як пряме обґрунтування первинної матеріальної природи мови, хоча, як видається, тут мова скоріше йде про її початкову дуальну матеріально-ідеальну сутність, яку цілком відображає специфіка мовного знака. Як зазначає акад. О.С. Мельничук: "Знаки мови, як і інші види знаків в людському суспільстві – загальноприйняті жести, кольори світлофора, умовні трубні сигнали і т.п., є різні різновиди *єдності матеріального і ідеального: матеріальної природи і закріпленої суспільством ідеальної функції* [Мельничук 1988, 43, Курсив мій – І. Г.]. Незважаючи на прескриптивні ідеолого-філософські догми свого часу, Великі Вчені, до числа яких, безумовно, належить О. С. Мельничук, завжди вміють піднятися над ними, **прагнучи Істини**. Так, О. Мельничук, розмірко-

[2] В. П. Даниленко в рамках філософської гносеології пропонує виділити шість гносеологічних напрямів: 1) ідеалістичний абсолютизм, 2) матеріалістичний абсолютизм, 3) ідеалістичний релятивізм, 4) матеріалістичний релятивізм, 5) ідеалістична діалектика, 6) матеріалістична діалектика. На його думку, діалектико-матеріалістичне мовознавство досі не створено, незважаючи на те, що за радянських часів такі спроби мали місце (Р. Будагов, Б. Серебренников, В. Панфілов, Ф. Філін та ін) [Даниленко 2009, 93–99].

вуючи про постійне у взаємопереходах та взаємопроникненні матеріального і ідеального, про активний вплив (як творчий, так і руйнівний) ідеального на матеріальне, про труднощі чіткого розмежування і осмислення їхнього ієрархічного статусу, доходить висновку, що діалектичний характер взаємозв'язку ідеального і матеріального "… робить практично недоцільним і теоретично необґрунтованим прагнення до їх обов'язкового послідовного розрізнення і протиставлення в усіх сферах суспільного життя і в усіх видах людської діяльності" [Op. cit., 30]. Очевидно, що, незважаючи на пануючі у радянські часи епістеми, Учений у своїх міркуваннях виходить з матеріально-ідеальної, соціально-психічної природи мови, що, фактично, і робить її **"явищем третього роду", оскільки перебуває вона і в людині, і поза нею**[3]. Дійсно, з одного боку мова якнайтісніше пов'язана з психічною, мисленнєвою сферою людської діяльності та її результатами, мова як така є недоступною безпосередньому спогляданню, що й створює її "ідеальність", відносить до сфери свідомості. Проте водночас мова проявляється у мовленні, де набирає матеріально-природних форм, постає у вигляді текстів як наслідків мовленнєвої діяльності людини, що робить її доступною для експериментального дослідження. Цю **фундаментальну амбівалентність мови** відбито у метамові лінгвістичного опису за допомогою термінів мова/мовлення, система/реалізація, норма/узус, система/корпус, компетенція/використання тощо.

Проте, незважаючи на дуальний характер мови як надскладного, багатомірного, різноаспектного явища, у різні часи розвитку мовознавчої науки до центру дослідницької уваги фахівців потрапляють дивним чином то її матеріальна, то ідеальна іпостась. І якщо прийняти вище наведену періодизацію мовознавчої науки за В. М. Манакіним, то треба буде водночас визнати, що другий період " Мовознавство **після** В. фон. Гумбольдта" (друга половина XIX та друга половина XX ст.) було переважно мовознавством **без** Гумбольдта[4], поза рецепцією його розуміння мови як еманації народного духу, як субстанції, в якій діяльність Духу знаходить своє досконале відбиття.

І тільки зараз ідеї Великого Німця одержують друге життя.

Ми наполягаємо на тому, що найбільш адекватним позначенням сучасної парадигми лінгвістичного знання виступає все-таки номінація **антропологічна**: у річищі орієнтованості на людину сучасних об'єктів наукового вивчення розвиваються **не тільки когнітивна лінгвістика**, а й лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, прагмалінгвістики, теорія комунікативних актів, дискурсологія, медіалінгвістика, політична лінгвістика, тощо. Тоді у рамках цієї мегапарадигми можна постулювати виділення субпарадигм, кожна з яких характеризується своїм модусом конструювання предмета дослідження, набором методів і методик, метамовою наукового опису (пор., наприклад, за цими параметрами сучасну лінгвістичну комунікативістику та лінгвістичну концептологію). Більше того, скидається на те, що більшість

[3] Загдаймо у зв'язку з цим визначення мови геніальним В.фон Гумбольдтом "…світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини" [Гумбольдт 1985, 304].

[4] За винятком хіба що теорій В. Вундта, Г. Штейнталя та Н. Хомського.

лінгвістів вже задовольняє розтиражоване твердження авторитетних вчених про "поліпарадигмальність" сучасної ситуації в лінгвістиці (О. Кубрякова, В. Телія, Ю. Степанов), яка, по суті, означає відмову від пошуків єдиної методології лінгвістичного пошуку, який би кореспондував здобуткам точних і природничих наук. Воду на той самий млин ллє і широко цитований вислів французького філософа мови Поля Серіо: "… у лінгвістиці (і загалом в гуманітарних науках) парадигми не змінюють і не відкидають одна одну, а накладаються одна на одну, співіснують, водночас ігноруючи одна одну" [Серио, 1993, 52]. Безсумнівно, що різні інтерпретації мови (мова як знакова система; мова як член родини мов, мова як певний тип і характер, мова як система і структура, мова як засіб доступу до знань людини; мова як інструмент комунікації; мова як носій етнічної ментальності і культури) не протиставлені одна одній, і можна погодитися з самою собою у 2004 р.: "Культурно-філософська інтерпретація мови, … не протиставлена інструменталістській і перебуває з останньою у відношеннях, так би мовити, додаткової, а не контрастної дистрибуції" [Голубовська 2004, 20]. Все це так, проте настав час "збирати каміння" – сучасна лінгвістика нагально потребує вироблення принципово нового, холістичного погляду на мову, у рамках якого все здобуте у теоретичному та практичному вимірах протягом попередніх періодів розвитку мовознавства буде осмислене на якісно іншому щаблі розуміння й узагальнення. А поки що, на жаль, можна констатувати методологічну кризу у лінгвістичній науці, яка проявляється в еклектизмі найрізноманітніших підходів, методологічній невизначеності, редукціонізмі, інерції наукового мислення у дусі атомізму молодограматиків. Цікаво, що ще за часів існування Вищої атестаційної комісії, було знято вимогу зазначати в авторефераті дисертації рубрику "методологія дослідження".

Що ж може стати адекватною методологічною основою інтеграції найрізноманітніших модусів лінгвістичних досліджень? Як видається, таким підґрунтям здатна виступити **синергетика**, котра, скоріш за все, стане **методологічною основою теоантропокосмічної парадигми** у лінгвістиці (термін В. І. Постовалової), у рамках якої мовні характеристики будуть вивчатися у максимально широкому контексті "Бог – Космос – Людина". Для становлення такої парадигми, як видається, вже існують суттєві передумови у форматі насамперед здобутків сучасних точних (теорія фізичного вакууму, торсійні поля) та природничих наук (розшифровка геному людини, встановлення структури ДНК та РНК як елементів генетичного коду людини), не кажучи вже про здобутки новітньої (О. Ф. Лосєв, С. М. Булгаков, П. О. Флоренський) та античної філософій (Платон, Сократ, Парменід, Плотин).

Нам пощастило жити у час "Великої Інтеграції Науки, Релігії та Мистецтва" (В. Л. Правдивцев), коли кардинально змінюються людські уявлення про світ, коли піддається мутації сама свідомість Людини. Радикально, на наших очах **змінюється наукова картина світу.**

Наука поступово відмовляється від поділу природи на живу та неживу, на природничий та гуманітарний цикл; у математиці оперують нечіткими множинами чисел, жорсткі таксономічні класифікації поступаються місцем польовим моделям з нечітко окресленими контурами; зникають грані між цілими науковими напрама-

ми і дисциплінами, – натомість виникають нові, комплексні науки – психофізика, біосиметрика, хронобіологія, екологія та багато інших, у лоні яких інтегруються ідеї, підходи, методи, метамови. На другий план відходять формальна логіка та раціональне мислення, поступаючись місцем інтуїтивним інсайтам, осяянню.

Таким синкретичним науковим напрямком є **синергетика**, яка вивчає принципи самоорганізації динамічних нелінійних систем. Як зазначає один із очільників цього напряму, І. Р. Пригожин: " … наука оволодіває новими вимірами… Світ більше не є музеєм (яким він був згідно класичних уявлень…), в якому прийнято, що кожна одиниця зберігається, – швидше він є світом процесів…" [Пригожин 1980, 54]. Чи не нагадує нам це формулювання інше, яке належить вже визначному представнику лінгвістичної філософії XX ст. Л. Вітгенштейну: "Світ є сукупністю фактів, а не речей" [Маслова 2008, 15], у якому також акцентується динамічна компонента людського сприйняття та злиття пізнаваного об'єкта із суб'єктом когнітивної діяльності?

Синергетику (від гр. συν – "сумісно" та εργος – "який діє") можна визначити як науку про принципи самоорганізації та розвитку складних систем, які існують в природі й суспільстві. Засновником синергетики як нового міждисциплінарного напряму є Герман Хакен, німецький фізик-теоретик, який вперше впровадив цей термін у науковий обіг в курсі лекцій, прочитаних у 1969 р. у Штутгартському університеті. Саме він сформулював ключові положення цієї науки, котра вивчає складні багатокомпонентні системи нелінійної взаємодії і наразі висуває серйозні претензії щодо перетворення на **новий концептуальний світогляд людства**.

Пафос синергетики полягає насамперед у спробі опису на основі фундаментальних ідей і образів схожих процесів розвитку у складних фізичних, хімічних, біологічних, географічних, соціологічних, лінгвістичних, культурологічних, дидактичних системах з їх подальшим можливим математичним моделюванням (Див. праці: С. Капица, Л. Кірбаба, С. Курдюмов, К. Князєва, О. Кобляков, Л. Киященко, В. Аршинов, О. Пономаренко, Д. Чернавський, В. Буданов, А. Волошинов, В. Зінченко, В. Степін, В Войцехович, М. Каган та ін.). Це дає підстави деяким вченим міркувати про можливість нової масштабної наукової революції, співставної за глибиною і далекосяжністю спричинених наслідків до ефекту теорії відносності Ейнштейна та квантової механіки (М. Планк, А. Зоммерфельд, Л. де Бройль, Е. Шредингер, В. Гейзенберг), що стане **базисом для формування принципово нового бачення й розуміння Світу Людиною:** "Ми переживаємо той період наукової революції, коли докорінній переоцінці піддаються місце та сама сутність наукового підходу, – період, який дещо нагадує виникнення наукового підходу у Давній Греції або його відродження у часи Галілея" [Пригожин 1980].

Наукознавці-філософи твердять про спорідненість даосизму, буддизму, брахманізму та індуїзму із синергетичною (постнекласичною) картиною світу, що виявляється у центральному Образі цих вчень – образі Великої пустоти (Сяючої пустоти) як основі всього сущого. У даосизмі забороняється говорити про Неї словами, оскільки Образ Пустоти внаслідок цього антропоморфізується, його сутність викривлюється: номіноване Дао – викривлене Дао [Войцехович 2004, 182].

Як ми намагалися продемонструвати, у сучасному світі створені передумови для остаточного розв'язання основного питання філософії про співвіднесеність буття і мислення, матеріального і духовного в термінах первинності Духу або Матерії як в екзистенціальній, так і в епістемологічній сферах. **Для методології мовознавства це означає насамперед таке моделювання предмета лінгвістичного дослідження, яке б ураховувало ціннісну установку (презумпцію) Творця, ідею потужного Супермозку, Розуму польової форми.** Про це вже багато написано в термінах ноосфери, глобального інформаційного поля, просторово-часового континууму (див. роботи В. І. Вернадського, В. М. Манакіна, О. О. Корнілова, А. Гіруцького та ін.), проте на сьогоднішній день цей постулат ще **не став світосприймальною домінантою мислення вчених (не тільки лінгвістів).**

Щиро сподіваюся на те, що висловлені у рамках цієї статті міркування знайдуть своїх адептів, а ідеї, про які йшлося, поступово будуть все більше поширюватися у науковому соціумі, виформовуючи світоглядні позиції Учених та модуси їхнього розуміння Всесвіту.

На фоне развёрнутого исторического контекста рассматриваются проблемы методологии современного языкознания и – шире – современной науки в контексте новейших открытий в области точных и естественных наук. Отстаивается необходимость формирования нового научного мировоззрения.

Ключевые слова: методология, смена парадигм, антропологическая парадигма, теоантропокосмическая парадигма, синергетика, научное мировоззрение.

On the background of historical context methodological problems of contemporary linguistics and – wider – contemporary science are being discussed. Urgency of new scientific outlook formation is accentuated taking into consideration the break-through discoveries in the field of exact and natural sciences.

Key-words: methodology, paradigms' change, anthropological paradigm, theoanthrouniversal paradigm, synergetics, scientific outlook.

Література:

1. *Березин Ф. М.* О парадигмах в истории языкознания XX в. / Ф. М. Березин // Лингвистические исследования в конце XX века : сборник обзоров. – М., 2000. – С. 8–15.
2. *Вернадский В. И.* Мысли о ноосфере / В. И. Вернадский // Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – М. : Наука, 1989. – С. 178–242.
3. *Войцехович В. Э.* Куда эволюционирует наука? К синергетической парадигме познания / В. Э. Войцехович // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С. 173–183.
4. *Гамкрелидзе Т.* Об одной лингвистической парадигме / Т. Гамкрелидзе // Вопр. языкознания. – 2005. – № 2. – С. 3–5.
5. *Голубовская И. А.* Этнические особенности языковых картин мира / Ирина Александровна Голубовская. – К. : Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2002. – 293 с.
6. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
7. *Голубовська І. О.* Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій / І. О. Голубовська, І. Р. Корольов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – 223 с.
8. *Гумбольдт фон В.* Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
9. *Даниленко В. П.* Общее языкознание и история языкознания. Курс лекций / Валерий Петрович Даниленко. – М. : Изд-во "Флинта", 2009. – 270 с.

10. *Демьянков В. З.* Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 310–320.

11. *Каган М. С.* О синергетическом подходе к построению современной онтологии / М. С. Каган // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С. 351–368.

12. *Кубрякова Е. С.* Эволюция лингвистичеких идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М., 1995 – С. 167–171.

13. *Кун Т.* Структура научных революций / Томас Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.

14. *Лакофф Дж.* Языковые гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – 1981. – Вып. X. – С. 350–368.

15. Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы. Тезисы международной конференции / [под ред. И.М. Кобозевой]. – М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1995. – Т. 1–2.

16. *Манакін В. М.* Мова і загальна симетрія універсуму / В. М. Манакін // Мовознавство. – 2011. – № 3.

17. *Маркс К., Энгельс Ф.* Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения. – 2-е изд. – Т. 3. – С. 7–544.

18. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика. Учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – 3-е изд., перераб и доп. – Минск, 2008. – 271 с.

19. *Мельничук О. С.* Методологические проблемы анализа соотношения идеального и материального в области языка / О. С. Мельничук // Методологические проблемы языкознания. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 29 – 56.

20. *Паршин П. Б.* Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX в. / П. Б. Паршин // Вопросы языкознания. – 1994. – № 2. – С. 19–42.

21. *Постовалова В. И.* Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1999. – С. 8–70.

22. *Правдивцев В. Л.* Эти загадочные зеркала…Взаимодействие человека с зеркалами / Виталий Леонидович Правдивцев. – Изд. 3-е, стереотип. – М. : Изд-во "РИЦ МДК", 2004. – 576 с.

23. *Пригожин И. Р.* От существующего к возникающему. Время и сложность в физических науках / Илья Романович Пригожин. – М., 1980.

24. *Серио П.* В поисках четвёртой парадигмы / П. Серио // Философия языка: в границах и вне границ. Т. 1. – Харьков : "Око", 1993. – С. 37–52.

25. *Степанов Ю. С.* В трёхмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 332 с.

26. *Степанов Ю. С.* Изменчивый "образ языка" в науке XX века / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 7–34.

УДК 811.161.2. – 26'01'373.43"16"

НЕОЛОГІЗАЦІЯ В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ XVII СТОЛІТТЯ

Грицина Світлана Вікторівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснено комплексний аналіз основних процесів неологізації в староукраїнській літературній мові XVII ст., зумовлених екстралінгвальними чинниками, деталізується барокова неологія як один із виявів естетизації слова.

Ключові слова: староукраїнська літературна мова XVII ст., неологізм, неологізація, індивідуально-авторська неологія, запозичення, бароко.

Неологізми завжди перебували в центрі лінгвістичної уваги. Зокрема, словотвірну будову неологізмів різних частин мови досліджували В. Ковальов [Ковальов, 1983], Н. Клименко [Клименко, 2002]; вивченню семантико-стилістичного потенціалу нових слів присвячені праці І. Білодіда [Білодід, 1973], О. Пономаріва [Пономарів, 2000]. Одним із найбільш відкритих для фіксації неологізмів є стиль засобів масової інформації, аналізу нових слів у якому присвячені дослідження Н. Колесникової [Колесникова, 2002], О. Стишова [Стишов, 2003]. Індивідуально-авторські неологізми є одним із мовознавчих зацікавлень Ж. Колоїз [Колоїз, 2007]. Лінгвістичний статус неологізмів у художніх текстах був предметом дослідження А. Калєтнік [Калєтнік, 2008].

Передусім дослідники опрацьовували лексичний матеріал здебільшого сучасної української літературної мови. Разом із тим, процеси неологізації в староукраїнській літературній мові періоду бароко не були предметом спеціальної лінгвістичної розвідки.

Лінгвістичний аналіз барокової неологізації спирається на дослідження з історичної лексикології та лексикографії (Д. Гринчишин, У. Єдлінська, Р. Керста, О. Кровицька, Н. Осташ, Р. Гринько). Окремої уваги заслуговують праці Л. Полюги "Українська абстрактна лексика XIV – першої пол. XVII ст.", В. Німчука "Лексика давньоруського побуту", М. Худаша "Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст." та інші.

Актуальність дослідження полягає в комплексному аналізові основних процесів неологізації, що характеризують період українського бароко, зокрема загальномовних та індивідуально-авторських неологізмів, зумовлених лінгвістичними та соціокультурними умовами XVII ст.

Метою статті є висвітлення того, яким чином історичні реконструкції характеризують процеси неологізації в староукраїнській літературній мові XVII ст., а також визначення сукупності соціальних і культурних чинників, авторських інтенцій творення нових слів в умовах українського бароко.

Для реалізації визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: проаналізувати нові слова в бароковій естетиці на матеріалі текстів XVII ст., виявити загальномовні та індивідуально-авторські новотвори, окреслити лінгвістичні та соціальні умови доби бароко для комплексного вивчення міжкультурних контактів, що засвідчить більш чітку картину неологічних тенденцій XVII ст.

Джерельна база дослідження представлена текстами різних жанрів і стилів, передусім художнього та почасти полемічного, в яких найбільшою мірою виявляється барокова естетика. Значення слів та їх походження уточнювалися за сучасними історичними словниками (староукраїнської мови XIV–XV ст., української мови XVI – першої половини XVII ст., старобілоруської мови, старопольської мови, етимологічний словник української мови), а також за тогочасними історичними словниками Л. Зизанія та П. Беринди.

Об'єктом дослідження є новотвори в староукраїнській літературній мові XVII ст., **предметом** – процес творення нових слів в староукраїнській літературній мові XVII ст.

Статичність не може бути ознакою жодної живої мови, адже лексика, за словами В. М. Русанівського, нагадує живий організм, в якому народжуються нові й відмирають старі клітини, їх життєдіяльність підтримується введенням корисних речовин ззовні, відбувається постійний процес взаємообміну між усіма його частинами [Русанівський 1974, 46]. Ця цитата досить влучно характеризує неологізми, які виконують функцію "живлення" лексичної системи мови. Варто зауважити, що надмірне використання нових слів може призвести до засмічення мови і втрати її самобутності та національного колориту.

В сучасній українській мові неологізми поділяють на загальномовні та індивідуально-авторські, поява яких зумовлена різними причинами: необхідність дати назву новим реаліям; авторська рефлексія, що породжує нову образність і вторинні смисли.

Щодо процесів неологізації в XVII ст., можна виділити два аналогічні сучасній українській мові напрями, проте для їх визначення важливими є насамперед історичні реконструкції, що дають змогу з'ясувати особливі соціальні та культурні умови, актуальні саме для XVII ст.

Яскравим способом творення нових слів у староукраїнській мові XVII ст. є індивідуально-авторська неологія, що відображає неповторну свідомість барокового автора, в якій поєднались християнське та античне світовідчуття й світобачення, що спричинилося до переосмислення значень, появи нових смислів, які відображають барокову естетику, культурно-історичні особливості цього періоду та індивідуально-авторські трансформації.

Враховуючи барокову специфіку прикрашання та урізноманітнювання навколишнього реального та художнього світу яскравими метафоричними фарбами, автори XVII ст. намагалися відтворювати власне сприйняття дійсності відповідною курйозною лексикою, яка була б цікавою не лише семантично, а й стилістично.

За словами Д. Чижевського, XVII ст. характеризується поєднанням надзвичайної сміливості нових думок та устремлінь з тяжінням до традиції, "унутрішня суперечливість – одна з найхарактерніших ознак стилю бароко. У ньому складно поєднані поганські та християнські, середньовічні й ренесансні елементи" [Чижевський 2003, 22].

Цьому значною мірою сприяли екстралінгвальні чинники розвитку українських земель XVII ст., адже соціокультурні умови визначають творення неологізмів будь-якого періоду в історії літературної мови.

Першим "ковачем слів" в українській мові Іван Франко вважав І. Вишенського. Часто цього полеміста називають першим представником бароко, тому його тексти репрезентують характерний для досліджуваного періоду процес неологізації. Полемізуючи з опонентами, він продуктивно творив оказіоналізми.

За нашими спостереженнями, у своїх текстах автор використовує градацію однотипних форм (іменників) із повтором другого елемента ***-їд***: "*ще ти* ***кровоїд, м'ясоїд, волоїд, худобоїд, звіроїд, свиноїд, куроїд, гускоїд, птахоїд, ситоїд, ласоїд, маслоїд, пирогоїд"*** (ІВ, 51)*,* ***-спал:*** *"ще ти* ***периноспал, м'якоспал, подушкоспал"*** (ІВ, 51)*,* ***-любець****: "ще ти* ***перцьолюбець, шафранолюбець, імбиролюбець, гвоздиколюбець, тминолюбець, цукролюбець*** *та іншої бридні* ***гірко-*** *і* ***солодко-любець"*** (ІВ, 51). Серед них можна виділити такі, в яких дублюється друга частина ***-любець, -носець*** у композиті: *"єпископ має бути ... не* ***сріблолюбець"*** (ІВ, 89), *"задовольнивши* ***золотолюбців****..."* (ІВ, 90), *"зараз-таки пізнав учителя фантазій ваших милостей,* ***світолюбця"*** (ІВ, 71), *"потім з* ***дароносцем*** *разом нагло згине і щезне"* (ІВ, 26), *"даси мені, дияволе, бути папою, кардиналом ... чи якимось іншим* ***іменоносцем*** *духовного стану"* (ІВ, 26).

Крім того, бароковий автор також практикує повтор першого сегмента: "*ще ти* ***гортанобішеник****, ще ти* ***гортанограч****, ще ти* ***гортаномудрець****, ще ти дитина, ще ти маля"* (ІВ, 51). Використовуючи сполучення частки ***ще*** та вказівного займенника ***ти***, до того ж, вживаючи їх неодноразово, І. Вишенський посилює докір опонентові: *"ще ти* ***тілоугодник****, ще ти* ***тілолюбитель****, ще ти* ***кровопрагнитель"****.* Очевидно, з функціонального погляду творення нових слів було зумовлено визначенням характеристики "відступників" від православної віри, за формулюванням І. Вишенського, а також бажанням вплинути на читача, що розширювало арсенал барокової образності.

Із функціонального погляду композити І. Вишенського співвідносяться переважно з підрядною сполукою слів. Смислові відношення між компонентами можна означити як об'єктні (їх найбільше): *золотолюбець, сріблолюбець (срібнолюбець), іменоносець, духоглядець, козогласно, ісусогудник, кровоїд, волоїд, звіроїд, периноспал, м'якоспал, перцьолюбець, гортанобішеник, світолюбець, світоненависник, танцевідець та ін.*, атрибутивні: *гологоловець, біднорозкішник, скверноначальник, звіролютість* та адвербіальні: *єдиномудро, гіркодорогий, огуднобрехливий*. Також трапляються неологізми, утворені суфіксальним способом (*черевич**ище**, гнил**изн**а, скрин**иськ**а*), префіксально-суфіксальним (*осмішник*).

Із наведених прикладів можна зробити висновок, що новотвори І. Вишенського – це, в основному, композити, які в стилістичному плані надавали авторському стилю барокового колориту. Основу їх становлять іменники та прикметники, меншою мірою зустрічаються інші частини мови. Граматично композити співвідносні переважно з підрядним способом зв'язку.

Творення неологізмів у панегіриках, наприклад, "Євхаристиріоні", присвяченому Петру Могилі, частіше відбувається за іншим принципом. Показовим є те, що автор твору використовує античні образи та символи, накладаючи їх на слов'янський ґрунт, поєднання яких утворює нові значення, відображаючи специфіку доби.

Софроній Почаський, створюючи бароковий текст, надає інших функцій античним образам, що засвідчує перебування автора в рамках канону. Образи античних божеств та міфічних істот вживаються здебільшого в переносному значенні. Так, Києво-Могилянський колегіум автор порівнює з Парнасом: *"Фундаторе побожний,цних наук патроне, ... Твой Парнас літоралі вдячнії видаєт"* (УЛ, 250), *"...згола на здуміваннє Мінерві. Умислила прето, наш добродію, гору тобі виставити. Гору, мовлю, Парнасу і Гелікону"* (УЛ, 241), а також з Фебовим палацом: *"Кгде ясний палац Фебов, розний в будуванню"* (УЛ, 246); відповідно Петра Могилу – з Фебом (Аполлоном), що повсякчас перебуває з Геліконідами (музами): *"В особі твоїй світлой, ...Вітаю кроля, вижу тріумф презацнійший. Юж Геліконід з Фебом розкішним ховати Не позволю…"* (УЛ, 243). З'ясовуємо також несподіване поєднання античного та християнського: *"Кролевая наук Мінерва православно-кафоличеськая"* (УЛ, 240), *"оттоманським цербером"* (УЛ, 241), *"Приступи, Геліконе, дай честь, познай пана, Опустивши жовнірство, привітай гетьмана"* (УЛ, 243), *"Пречеснійший наш отче, Прометейом званий"* (УЛ, 244), *"Дай покой, Кліо, прошлим в дільності поганом, Христов живот описуй, іди юж за паном"* (УЛ, 251). Відомо, що для барокових текстів також характерний образ саду, який є досить частотним у тексті панегірика: *"Музика – сад утіхи, жродло мислій вдячних"* (УЛ, 245), який набуває вторинних смислів, поєднуючись з українськими реаліями XVII ст.: *"Фебе, ... Завітай до Печерських садов цнотородних І до країв Російських, в науку голодних"* (УЛ, 254).

Загальномовні неологізми XVII ст. черпалися українськими книжниками здебільшого з польської та латинської мов.

Запозичення з польської мови активізувалися внаслідок сукупності обставин, зокрема обговорення питань віри. Ще з 80-х рр. XVI ст. актуалізується полемічна література, спрямована на захист православ'я. Найвидатніші полемісти (Герасим Смотрицький, Христофор Філалет, Мелетій Смотрицький, Йов Борецький, Захарія Копистенський, Стефан і Лаврентій Зизанії) добре володіли **польською** мовою, яка в XVI – XVII ст. на українських землях була державною та "відігравала роль літературної мови" [Хижняк, Маньківський 2003, 71]. Також відомо, що засвоєння полонізмів відбувалося завдяки активним перекладам українськими книжниками польських текстів.

Відомо, що полонізми входили в староукраїнську мову ще до XVII ст., до того ж, на думку деяких дослідників, бароко "прийшло" на Україну саме з Польщі, що сприяло запозиченню не лише культурної традиції, а й нових слів. Для прикладу наведемо декілька з них, що були зафіксовані в барокових текстах та перевірені за словниками: **вилґотность** ж. (стп. wilgotność) волога: *"пало настѣнѧ... на камєни, и на мѣсца(х) нєплодны(х), гдє длѧ нєдостаткоу **вилґотности** и мокрости зсохло"* (СлУМ, 4, 57); **єдночитисѧ** дієсл. недок. (стп. jednoczyć się) єднатися, поєднуватися: *"... зъ Богомъ **едночитися** мешкати въ святихъ Его приказаняхъ"* (СлУМ, 9, 83); **жарливость** ж. (стп. żarliwość) вірність, щирість: *"той ... того Царѧ взбꙋдилъ **жарливость**..."* (СлУМ, 9, 127); **вправитисѧ** дієсл. док. (стп. wprawić się) навчитися: *"И самъ жєбсѧ **вправилъ**, И дрꙋгихъ наставилъ"* (СлУМ, 4, 258); **єднохода** ж.

(стп. jednochoda, jednohód) однохідь: *"нєдармо славный… Політі(к)…, в҃ Книзѣ по(д) имєнємъ Мачꙋзского выданой, ѧзыкъ Латінскі(й), оученои Конскои* ***єдноходы****: а Грєцкїй до прироженои ровнає(т)"* (СлУМ, 9, 83); **вздумѣванє** с. (стп. zdumienie) здивування, подив: "*…Православного Дꙋховєнства, тѧ(ж)ки(м)* ***вздꙋмѣва(н)єм҃*** *сꙋть ѡтѧгчоныє"* (СлУМ, 4, 21).

У більшості випадків польська мова слугувала посередником для засвоєння латинських слів. Це лексика пов'язана з католицькими церковними ритуалами: **алба** ж. (стп. alba, лат. alba) (білий довгий одяг, який католицькі священники одягають під ризу) алба: "*тамже при томже костеле на розных местцахъ … орнаты, капы… ручники,* ***албы****, дзвоны, дзвоньки… позакопывал и поховал*" (СлУМ, 1, 89), слова, які часто використовувались в контексті судочинства: **бенедикция** ж. (стп. benedykcyja, лат. benedictio) дозвіл, згода: *"од которого [старосты]* ***бенедикцию*** *на реч нижей менованую отрымавши…"* (СлУМ, 2, 73); назви елементів одягу: **велюмъ** ч. (стп. welum, лат. velum) серпанок: *"Сибил(л)а єритьтрєа… ходила в҃ мнишо(м)* ***ѡдѣѧнїю*** *и* ***вєлюмъ*** *на головѣ носила"* (СлУМ, 3, 225), сполучники: **алеть** спол. (стп.alić) (протиставний) але, однак: *"тєпє(р)… вєсєлишъсѧ, тєпє(р) та(н)цоуєш, по годинѣ по д҃ни,* ***алє(т)*** *плачешъ, алє лѧмєнтоуєшъ"* (СлУМ, 1, 97); **алиасъ** спол. (стп. alias, лат. alias) або, тобто: *"доперож казалъ передние двери до церкви з притвору,* ***алиасъ*** *бабинъца, выбитъ"* (СлУМ, 1, 97) та інші.

На українських землях XVII ст. очевидним був стійкий авторитет **латини**, що підтверджувала діяльність Києво-Могилянського колегіуму, випускники якого "вільно розмовляли й писали латиною, виголошували орації, писали листи, вели каталоги бібліотек" [Хижняк, Маньківський 2003, 71]. Варто також зауважити, що поширенню латинської мови неабияк сприяла діяльність братських шкіл.

Безпосередні запозичення з латинської мови стосуються насамперед абстрактної лексики: **викътория** ж. (лат. victoria) перемога: *"котории… заледве з манастыра и з шпиталя с такою* ***викъториею*** *пречъ отошли"* (СлУМ, 4, 57), назви екзотичних дерев та рослин: **анакардъ** ч. (лат. anacardium) назва субтропічного дерева: *"anacardium,* ***анака(р)дъ*** *дрєво и(н)ди(й)скоє"* (СлУМ, 1, 102), назви ссавців: "**балѣна** ж. (лат. balaena) кит: *"balana,* ***балѣна****, ріба"* (СлУМ, 2, 15), астрономічні поняття: **аспектъ** ч. (лат. aspectus) положення планети чи зірок відносно Сонця у час народження кого-небудь; погляд, певне розуміння чого-небудь: *"Вотꙋйте, бы мѣлъ фаворъ Зодїакꙋ, В бѣгꙋ дорочномъ бы сѧ тѣшилъ з҃ знакꙋ, Бы вєдлꙋгъ єго ходила* ***аспєкта****: Кажда Планєта"* (СлУМ, 1, 140).

Проникнення неологізмів в староукраїнську літературну мову було закономірним процесом в умовах полілінгвальності на території України XVII ст. Крім того, засвоєнню нових слів сприяло знання книжниками декількох мов, лексику яких вони активно використовували в різних барокових жанрах. Аналіз джерел XVII ст. підтверджує історичну особливість неологізації в добу бароко: процес запозичення на загальномовному рівні (безпосередні та опосередковані засвоєння нових слів із латини, а також із польської мови) розширював можливості творення індивідуально-авторської неології, що відображала барокову своєрідність автора.

В статье осуществлен комплексный анализ основных процессов неологизации в староукраинском литературном языке XVII в., обусловленных экстралингвальными факторами, детализируется барокковая неология как одно из проявлений эстетизации слова.

Ключевые слова: староукраинский литературный язик XVII в., неологизм, неологизация, индивидуально-авторская неология, заимствования, барокко.

The complex analysis of the fundamental trends of neologization in the old-ukrainian literary language of XVII century, caused by extralinguistic factors was made in the article and also the baroque neology as manifestation of the word aesthetization was detailed.

Key words: the old-ukrainian literary language of XVII century, neologism, neologization, individual-author's neology, loanwords, baroque.

Список умовних скорочень назв джерел:

ІВ – Вишенський Іван. Твори / Іван Вишенський ; [пер. з книжної укр. мови В. Шевчука]. – К. : Дніпро, 1986. – 247 с.

СлУМ – Словник української мови XVI ст. – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). – Львів, 1994 – 2006. Вип. 1–13.

УЛ – Українська література XVII ст. / за ред. О. В. Мишанича. – К : Наукова думка, 1987. – 596 с.

Література:

1. *Дем'янюк А. А.* Композити в староукраїнській літературній мові кінця XVI – XVII ст.: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / А. А. Дем'янюк. – К., 2004. – 18 с.

2. *Калєтнік А. А.* Неокласична неологія: лінгвістичний статус : [монографія] / А. А. Калєтнік. – К., 2008. – 304 с.

3. *Клименко Н. Ф.* Неологізми у різних стилях сучасної української та новогрецької мов / Н.Ф. Клименко // Проблеми семантики слова, речення та тексту: збірник наукових статей. – К., 2002. – Вип. 8. – С. 388–394.

4. *Ковальов В. П.* Словотвір художніх неологізмів / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 6. – С. 25–29.

5. *Колесникова Н. В.* Лексичні неологізми в рекламі / Н. В. Колесникова // Вісник – Запоріжжя, 2002. – № 3. – С. 77–78.

6. *Колоїз Ж. В.* Українська оказіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.

7. *Ніка О. І.* Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : [монографія] / О. І. Ніка. – К. : Київський національнй університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.

8. *Пономарів О. Д.* Стилістика сучасної української літературної мови : підр. для студ. гуманіт. спец. / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

9. *Русанівський В. М.* Історія української літературної мови : [підручник] / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк. – 392 с.

10. *Русанівський В. М.* Народження слова / В. М. Русанівський // Українське мовознавство. – 1974. – Вип. 2. – 93 с.

11. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

12. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 587 с.

13. *Хижняк З. І., Маньківський В. К.* Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 184 с.: іл.

14. *Чижевський Д.* Український літературний барок : [нариси] / Д. Чижевський ; за ред. Л. Ушкалова. – Харків : Акта, 2003. – 460 с.

УДК 811(112.1+118.6):81'131

ОСОБЛИВОСТІ УРБАНОНІМІКОНУ БРИТАНСЬКОГО ТА АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Гулей Тетяна Василівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається функціонування урбанонімної лексики в британському та американському варіантах англійської мови, національно-марковані лексичні одиниці, що сформувалися в результаті процесу урбанізації.

Ключові слова: варіант англійської мови, лакуна, урбанізація, урбанонімікон.

Актуальність статті полягає у зростанні інтересу до лексичних одиниць англійської мови, які утворилися під час перебігу урбанізаційних процесів в Англії та США. Крім того, цікавим є винайдення спільних та відмінних рис серед урбанонімної лексики британського та американського варіантів англійської мови.

Головною **метою** роботи є дослідження принципів функціонування урбанонімної лексики в британському та американському варіантах англійської мови та виявлення характерних для обох варіантів національно-маркованих лексичних одиниць, що сформувалися в результаті процесу урбанізації.

Предметом дослідження є особливості функціонування номінативних одиниць міст у британському та американському варіантах англійської мови, що утворилися під впливом процесу урбанізації.

Об'єктом статті є номінативні одиниці на позначення міських реалій та внутрішньоміських об'єктів в Англії та США.

Матеріалом дослідження стали назви внутрішньоміських реалій, що утворилися на урбанізованих територіях Англії та США.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення проблеми функціонування лексичних одиниць на позначення міських реалій Англії та США, до розгляду номінативних принципів формування внутрішньоміських назв у британському та американському варіантах англійської мови, особливостей їх структурних характеристик.

В ході урбанізаційних процесів англійська мова суттєво поповнилася великою кількістю номінацій, що позначають міські реалії [Ощепкова 2006, 87]. Так, у результаті впровадження нових оригінальних проектів сфери будівництва в містах США в англійську мову потрапили номінації, що характеризують нові концепти забудови міських територій (*land office, lot, outlands, waterfront, house-subdivision*), типи власності (*log cabin, adobe*), види міських житлових споруд (*frame house, apartment, tenement house, shack, shanty; project, condominium, townhouse, split-level, mobile home, multi-family; driveway, breezeway, backyard, dooryard; clapboard, siding, trim, baseboard; stoop, family room, den; and, in recent years, HVAC, central air, walkout basement*) [Американский вариант…].

Особливу групу номінацій складають слова, які функціонують в англійській мові як на території Англії, так і в США, а також в яких специфічно американським є лише одне із властивих їм значень [Телія 1986, 38]. Наприклад, іменник *pavement*

для англійця значить "тротуар", а для американця – "бруківка". Термін *outside lane* в BrE означає високошвидкісну обгінну полосу (passing lane – в AmE), а в американському лексиконі прислівникове словосполучення *outside lane* стосується зміни напрямку смуг дорожнього руху. До американізмів належать також слова, які в Англії перетворилися на архаїзми та діалектизми, але й досі знаходяться у широкому вжитку в AmE: *apartment* – "квартира" замість франко-норманського *flat* [Тер-Минасова 2000, 125]. Також у США утворилися *University High Schools*, які не мають нічого спільного зі статусом вищих учбових закладів, проте є одна державна установа, *Central High School of Philadelphia*, де можна отримати ступінь бакалавра. Натомість подібні установи Англії містять у своїх назвах слово латинського походження *college* (з лат. collegium – община, суспільство, цех): *Bishop Grosseteste University College Lincoln, City of Westminster College, Lincoln College* [American and British English…].

Розгортання світової програми капіталізму, розвиток міської індустрії та матеріальних інновацій впродовж останніх століть стали джерелом появи принципово нової урбанонімної лексики та назв міських реалій. Велика кількість таких номінації складає вокабуляр сфери транспортного обслуговування та автоперевезень (*commutation ticket, concourse, to board (a vehicle), to park, double-park and parallel park (a car), double decker, terminal*), підприємницьких та бізнес-центрів (*department store, supermarket, thrift store, gift shop, drugstore, motel, main street, gas station, hardware store, savings and loan, hock*), міських концептів та інновацій (*automated teller machine, smart card, cash register,dishwasher, reservation (as at hotels), pay envelope, movie, mileage, shortage, outage, blood bank*) [American English…].

Всеохоплююча хвиля урбанізації не залишила поза своєю увагою також і англомовну номінативну базу сфери облаштування доріг, транспорту та забезпечення безпеки пересування громадян містом (*dirt roads, back roads, freeways, parkways, parking lot, overpass, rest area*), яка характеризується найбільшою кількістю лексичних розходжень в American та British English, що, перш за все, пояснюється наявністю індивідуальних та незалежних концептів проектування міської дорожньої інфраструктури Англії та Америки [Томахин 1982, 189 – 191; British-American dictionary…; British and American Vocabulary…; American English…].

Таблиця 1

Лексичні одиниці AmE та BrE, що характеризують міграційні процеси у містах

American English	British English
divided highway	dual carriageway
overpass	flyover
rural road	road
freeway (highway)	motorway (Mway)
sidewalk	pavement
construction zone	roadworks
railway	railroad
Amtrak	British Rail

Закінчення табл. 1

American English	British English
Pedestrian Crossing (without lights)	Zebra Crossing
Pedestrian Crossing (with lights)	Pelican Crossing
Motorway Junction	Highway Exit
Level Crossing, Grade Crossing	Railway Crossing
Crossing Guard	Lollipop Lady
bypass	ringway
highway	motorway
freeway, expressway	motorway, carriageway
highway	main road
interstate, freeway	motorway
underpass	subway
subway	underground, tube
superhighway, expressway	motorway
divided highway	dual carriageway
dirt road, unpaved road	unmade road
cross walk	zebra (pedestrian) crossing
sidewalk	pavement
pavement	platform
blacktop	tarmac
hood, car	bonnet
box car	goods waggon
bleachers	terrace
crossing guard	lollipop man
traffic jam	tailback
long distance bus	coach
gas station	filling station
freight train	goods train
harbor	harbour
airplane	aeroplane
track	road surface
traffic circle	roundabout
cab	taxi
cab-stand	taxi-rank
streetcar	tram
cart	trolley
intersection	crossroads

Лексичні одиниці американського варіанта англійської мови на позначення міських реалій автодорожньої тематики характеризуються помітним спрощенням, оскільки спостерігається повторення застосування одного компонента словосполучення або й цілого словосполучення для позначення різних реалій, яким у британському варіанті надаються окремі номінативні одиниці. Наприклад, американське *highway* є узагальненим поняттям, яке поєднує в собі значення британських *motorway* та *mainroad*. Атрибутивний іменник *highway* рідко входить до складу ур-

банонімів на позначення міських шосе Англії та США, наприклад, *Ratcliffe Highway* [Highways]. Проте він часто застосовується з метою називання об'єктів, що знаходяться неподалік або просто входять до складу назв компаній чи організацій, наприклад, *Manhattan Bridge Orthodontics Highway, Greater Highway Deliverance Temple, Karma-Highway, Lost Highway Films* тощо [Online Etimology Dictionary].

Також, порівняно з американським варіантом англійської мови, лексичні одиниці британської урбанонімної лексики характеризуються тяжінням до традиційності. Наприклад, їх широко розповсюджене *tram* (фламандського походження) було зареєстроване в історичних хроніках ще на початку XVI ст., тоді як американське *street-car* – лише у середині XIX ст. [The Highway]. Британська лексема *trolley* з'явилася у суффольському діалекті англійської мови і потрапила до транспортного реєстру Англії ще на початку XIX ст., в той час як американське *cart* стало використовуватися на позначення тролейбусів значно пізніше, хоча саме слово *cart* утворилося ще у XIII ст. і походить від давньоанглійського *cræt* (так називали придворні колісниці) [Online Etimology Dictionary].

Багато лексичних бінарних опозицій спостерігається у соціальній сфері життєдіяльності населення: різноманітні навчальні та розважальні заклади, житлові будівлі, магазини, облаштування осель тощо [American and British…; British-American dictionary…; British and American Vocabulary; American English].

Таблиця 2.

Лексичні одиниці AmE та BrE, що відображають соціальний аспект урбанізації

American English	British English
public school	state school
apartment	flat
duplex	semi-detached house
track housing	housing estate
city parade	carnival
parking lot	car park
parking garage	multi-storey car park
trash can	bin, dustbin (the one outside)
hardware store	ironmonger
store	shop
superstore	store
cafeteria	refectory
elevator	lift
phone booth	call box
jail	prison
botanical garden	botanic garden
daycare center, nursery school	a day nursery
office of the justice of peace	registry office
funeral home	funeral parlor
check room	cloakroom; left-luggage office
city/municipal government	corporation

Закінчення табл. 2

American English	British English
condo (minium)	block of flats
corporation	company
curb	kerb
diner	caff
dorm(itory)	hostel; residence hall
dry goods store	drapery, haberdashery
fruit/vegetable store	greengrocery
gas station	petrol station
liquor store	off licence/wine merchant
mall	shopping centre
marriage clerk's office	register office
sub-division	housing estate
truck stop	transport cafe

Особливості лексичних одиниць на позначення міських реалій американського та британського варіантів характеризуються змінами на рівні слова та визначені національно-маркованим лексичним матеріалом чи лексико-семантичним варіантом загальноанглійського слова у складі словосполучення [Ощепкова 2006, 230]. Наприклад, *high school – grammar school, daycare center – day nursery, cart – trolley, sidewalk – pavement, phone booth – call box*. Також відмінності можна виявити у структурі та лексичному наповненні словосполучення. В такому випадку вони мають місце лише на рівні словосполучення. Наприклад, *parking garage – multi-storey car park, long distance bus – coach, duplex – semi-detached house, office of the justice of peace – registry office*.

Оскільки окремі лексичні одиниці одного національного варіанта мови, що характеризують урбанізаційні процеси країн, не мають однорівневої (еквівалентної) відповідності в іншому варіанті, то можна стверджувати про наявність лакунарних явищ в американському та британському варіантах англійської мови. Так, *downtown* (AmE) – *the business center of a town or a city* (BrE); *disaster area, distressed area* (AmE) – *a place which has suffered a lot of damage because of a disaster such as a food* (BrE) тощо [Американский вариант…].

Все ж таки американський та британський варіанти англійської мови мають більше спільного, ніж відмінного, особливо в галузях науки та мистецтва. На сьогоднішній день американський варіант англійської мови здійснює вагомий вплив на подальший розвиток світової англійської нормативної мови, що пояснюється багатьма факторами: кількісне домінування англомовних громадян США серед носіїв англійської мови у світі, потужніші потенціали США у багатьох сферах: економічній, технічній, освітній, туристичній тощо.

В статье рассматривается функционирование урбанонимной лексики в британском и американском вариантах английского языка, национально-маркированные лексические единицы, которые сформировались в результате процесса урбанизации.

Ключевые слова: вариант английского языка, лакуна, урбанизация, урбанонимикон.

The attention is focused on the problem of urban names' functioning in British and American English as well as nationally marked lexical units.

Key words: English variant, lacuna, urbanization, urban names.

Література:

1. *Ощепкова В. В.* Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М. : Глосса, 2006. – 336 с.
2. *Телія В. М.* Конотативний аспект семантики номінативних одиниць / В. М, Телия. – М. : Наука, 1986. – 216 с.
3. *Тер-Минасова С. Г.* Язик и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.
4. *Томахин Г. Д.* Америка через американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.
5. BBC News UK. BBC News. – 12 january 2008.

Джерела ілюстративного матеріалу:

6. Американский вариант английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Английский_язык_в_США.
7. American and British English differences [Electronic source]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/American_and_British_English_differences.
8. American English [Electronic source]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/American_English.
9. British-American dictionary [Electronic source]. – Access mode: http://esl.about.com/library/vocabulary/blbritam.htm.
10. British and American Vocabulary [Electronic source]. – Access mode: http://www.woodlandsjunior.kent.sch.uk/customs/questions/americanbritish.html.
11. American English [Electronic source]. – Access mode: http://igorkalinin.com/langs/english/american.ru.html.
12. Highways [Electronic resource]. – Access mode: http://www.aidan.co.uk/photos13-Highways.php.
13. Online Etimology Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=tram&searchmode=none.
14. The Highway [Electronic resource]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Highway.

УДК 81'42

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВОПРОСА

Дедушкина Татьяна Александровна,
ст. препод.
Национальная академия Службы безопасности Украины

В статье рассматриваются существующие в современной лингвистике подходы к толкованию термина *языковая игра*, функции языковой игры, которые способствуют ее широкому употреблению в различных видах дискурса.

Ключевые слова: языковая игра, лингвокреативная деятельность, языковая норма, речевая норма.

Феномен игры рассматривается с различных позиций учеными-философами, культурологами, психологами, педагогами. Философы рассматривают игру как продукт общества: игра – элемент культуры, через игру происходит социализация личности (Г. Спенсер, В. Вундт, Й. Хейзинга и др.). Игра представляется неким символом, моделью особого поведения и нестандартного отношения к происходящему.

Термин "игра" обозначает различные, порой мало схожие между собой явления, которые изучаются в психологии, педагогике и даже в физиологии.

Частным видом игры, проявляющейся в речевой деятельности, выступает языковая игра (далее – ЯИ). Понятие языковой игры было введено австрийским философом Л. Витгенштейном, который называл ЯИ любой вид деятельности, связанный с языком. В его толковании языковая игра предстает как "…целое, состоящее из языка и тех видов деятельности, с которыми он сплетен" [Витгенштейн 1985, 79]. Термин "языковая игра" в современной науке получил двоякое толкование: первое – широкое, философское (вслед за автором), второе – узкое, собственно лингвистическое (особый вид речевой деятельности, связанный с осознанным нарушением норм).

Явление языковой игры стало предметом пристального внимания лингвистов только в конце XX века, что, очевидно, было связано с тем, что языковая игра вышла за рамки художественной литературы и разговорной речи и стала широко распространена в рекламе, СМИ, языке политиков и юристов. Это, в свою очередь, связано с процессами демократизации общества, что не могло не отразиться и на языке.

Цель данной статьи – проанализировать существующие в современной лингвистике подходы к толкованию понятия *языковая игра*. **Задачи** статьи: 1) проанализировать различные определения термина "языковая игра"; 2) рассмотреть функции языковой игры, которые способствуют ее широкому употреблению в различных видах дискурса.

В последние десятилетия XX – начале XXI века в лингвистике появилось много исследований, посвященных рассмотрению особенностей употребления языковой игры в различных видах дискурса: разговорном (Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова) художественном (О. Аксенова, Т. А. Гридина, Б. Ю. Норман, В. З. Санников, А. В. Усолкина, Т.В. Устинова), масс-медийном (С. В. Ильясова, Л. В. Лисоченко, О. В. Лисоченко), рекламном (Л. П. Амири). Начинают появляться статьи, посвященные вопросам употребления языковой игры в политическом дискурсе (Т. Бочарова) и интернет-дискурсе (М. С. Рыжков).

Трактовка ЯИ неоднозначна. Разные авторы вкладывают в этот термин подчас не вполне одинаковое содержание. Так, Т.А. Гридина [Гридина 2002] связывает ЯИ с креативной речедеятельностной активностью языковой личности. "При осознанном нарушении языкового канона мы имеем дело с ЯИ как особой формой лингвокреативной деятельности, отражающей стремление (интенцию) говорящих к обнаружению собственной компетенции в реализации языковых возможностей – при понимании условности совершаемых речевых ходов, но в то же время рассчитанных на "опознание" реципиентом негласно принятых правил (игрового кода) общения. Эти правила "выводимы" только при опоре на языковой стереотип, опрокидывание которого и составляет парадокс восприятия соответствующей тактики (приема, сценария и т.п.) ЯИ. Будучи особой формой лингвокреативного мышления, имеющего ассоциативную природу, ЯИ всегда нацелена на использование лингвистических приемов, подчеркивающих парадокс между стандартной формой и/или значением знака (а также принятым алгоритмом его образования и использования) и новой ассоциативной обработкой того или иного вида языкового знания" [Гридина 2002, 26].

Авторы монографии "Русская разговорная речь" Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова считают, что ЯИ "можно рассматривать как реализацию поэтической функции языка" чаще всего "в виде установки на комический эффект" [Русская разговорная речь 1983, 172-173]. Такое понимание ЯИ оценивается иногда как слишком широкое. Как отмечает В.З. Санников, под это определение подпадает вся художественная литература, "поскольку нет автора, который не стремился бы к большей языковой выразительности" [Санников 2002, 15].

Широкое распространение получила точка зрение В.З. Санникова: "Языковая игра – это некоторая языковая неправильность (или необычность) и, что очень важно, неправильность, осознаваемая говорящим (пишущим) и намеренно допускаемая. При этом слушающий (читающий) также должен понимать, что это "нарочно так сказано", иначе он оценит соответствующее выражение просто как неправильность или неточность. Только намеренная неправильность вызовет не досаду и недоумение, а желание поддержать игру и попытаться вскрыть глубинное намерение автора, эту игру предложившего" [Санников 2002, 23].

Схожее определение дает автор статьи "Языковая игра" в "Стилистическом энциклопедическом словаре" Н.В. Данилевская: "Языковая игра – определенный тип речевого поведения говорящих, основанный на преднамеренном (сознательном, продуманном) нарушении системных отношений языка, т.е. на деструкции речевой нормы с целью создания неканонических языковых форм и структур, приобретающих в результате этой деструкции экспрессивное значение и способность вызывать у слушателя / читателя эстетический и, в целом, стилистический эффект" [СЭС 2003, 657].

Иной точки зрения на ЯИ придерживается В.И. Шаховский, который считает, что ЯИ является отклонением от определенных правил, но в пределах нормы: "На настоящий момент совершенно ясно, что языковая игра не является злокачественным нарушением языковых и речевых норм. Она – результат их оригинального, нестандартного варьирования на базе креативной компетенции коммуникантов в определенном эмотивном дискурсе" [Шаховский 2008, 367].

Автор статьи "Языковая игра" в словаре-справочнике "Культура русской речи" А. П. Сковородников проводит систематизацию разнообразных подходов к ЯИ и отмечает, что необходимо проводить четкое разграничение между терминами "языковая игра", "игра слов" и "каламбур", которым даются следующие определения:

"Языковая игра – творческое, нестандартное (неканоническое, отклоняющееся от языковой/стилистической/речеповеденческой/логической нормы) использование любых языковых единиц и/или категорий для создания остроумных высказываний, в том числе – комического характера". "Игра слов – разновидность языковой игры, в которой эффект остроты достигается неканоническим использованием слов и фразеологизмов (трансформациями их семантики и/или состава)". "Каламбур – разновидность игры слов, в которой эффект остроты (в основном – комической) достигается неканоническим использованием полисемантов, омонимов, паронимов, псевдосинонимов и псевдоантонимов" [Культура русской речи 2003, 802].

Таким образом, несмотря на разнообразие определений ЯИ, почти все исследователи сходятся на том, что ЯИ является разновидностью лингвокреативной деятельности, связанной с преднамеренным нарушением языковых и речевых норм и направленной на достижение определенного эффекта (стилистического, эстетического, комического и др.). Следует различать факты ЯИ и речевые ошибки. Н. В. Данилевская полагает, что критерием их разграничения является языковая компетенция говорящего: "В отличие от речевых ошибок ЯИ строится благодаря знанию системных языковых связей и владению стилистическими закономерностями употребления единиц языка, а также учету жанровой специфики речепроизводства. ЯИ имеет двойную направленность: это языковое и собственно речевое явление, ибо для реализации ЯИ первостепенное значение имеет умение творчески нарушить (перестроить) усвоенные модели стандартного употребления языка" [СЭС 2003, 657–658].

Следует также учитывать, что ЯИ достигнет желаемого эффекта только при условии, что слушающий / читающий готов к ее адекватному восприятию. На это, в частности, указывают Л. В. Лисоченко и О. В. Лисоченко, рассматривая ЯИ с позиций когнитивной лингвистики. "Когнитивная и прагматическая сущность ЯИ воплощается в единицах плана содержания, организуемых правилами, или условиями, ЯИ, которые заключаются в том, что ЯИ представляет собой оперирование декларативными и процедурными знаниями – фреймами и скриптами – языковой личности, под которыми нами понимаются неоперациональные (экзистенциальная, прагматическая, культурологическая, филологическая, а также лингвистическая) и операциональные (логические) пресуппозиции. Оперирование знаниями сопровождается апелляцией к декларативным (экстралингвистическим и языковым) знаниям (статичным фреймам), содержащимся в "индивидуальной когнитивной системе" адресата, и в вовлечении адресатом в процесс понимания речи – вывода нового знания – процедурных знаний (динамичных фреймов, скриптов), связывающих тем или иным видом логических отношений "видимый и слышимый текст с невидимым и неслышимым подтекстом" [Лисоченко 2000, 140].

ЯИ многофункциональна. Как отмечают большинство исследователей, самой важной функцией ЯИ является комическая. Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова считают, что помимо этой функции в разговорной речи ЯИ "может использоваться и как реализация эмотивной (экспрессивной) функции языка <…>, может выступать как средство "смягчения" речи <…>, может служить для более точной передачи мысли, для образной и выразительной передачи сообщения. И наконец, языковая игра может иметь изобразительный характер – служить для имитации человека, чьи слова передает говорящий, или для наглядного изображения ситуации говорения" [Русская разговорная речь 1983, 174 – 175].

В. З. Санников выделяет такие функции ЯИ: 1) языкотворческая: "Языковая игра – один из путей обогащения языка" [Санников 2002, 26]; 2) стремление развлечь себя и собеседника, а также стремление к самоутверждению; 3) маскировочная: "Шутка позволяет "замаскировать" сообщение и благодаря этому выразить те смыслы, которые (по разным причинам) находятся под запретом" [Санников 2002, 27].

Кроме того, ЯИ выполняет оценочную функцию, на которую указывают, в частности, Л. П. Амири, С. В. Ильясова [Ильясова, Амири 2009], В. И. Шаховский [Шаховский 2008], и связанную с нею манипулятивную функцию. Последние две функции ЯИ делают ее особенно привлекательной для рекламного, масс-медиального и политического дискурса.

Итак, в современной лингвистической литературе существуют различные подходы к толкованию термина *языковая игра*, равно как и отношений между языковой игрой и языковыми и речевыми нормами. Большинство лингвистов сходятся на том, что языковая игра является разновидностью лингвокреативной деятельности, связанной с преднамеренным нарушением языковых и речевых норм и направленной на достижение определенного эффекта. При этом языковая игра не должна восприниматься как речевая ошибка, а желаемый эффект будет достигнут только при условии, что слушающий / читающий готов к адекватному восприятию языковой игры, что, в свою очередь, зависит от уровня языковой компетенции говорящего. ЯИ многофункциональна. Среди основных функций языковой игры исследователи выделяют комическую, экспрессивную, оценочную и манипулятивную. Многофункциональность языковой игры и ее ориентация на достижение определенного эффекта обусловливает широкое употребление языковой игры в различных видах дискурса.

У статті розглядаються різні підходи до трактування терміну *мовна гра*, які існують у сучасній лінгвістиці, функції мовної гри, що сприяють її широкому використанню в різних видах дискурсу.

Ключові слова: мовна гра, лінгвокреативна діяльність, мовна норма, мовленнєва норма.

The article deals with different interpretations of the term *language game* in modern linguistics, as well as with functions of the language game that make it widely used in different types of discourses.

Key words: linguistic game, linguocreative activity, linguistic norm, speech norm.

Литература:

1. *Аксенова О.* Языковая игра как лингвистический эксперимент поэта (Лексика и грамматика в стихах Александра Левина) / О. Аксенова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.levin.rinet.ru/ABOUT/Aksenova3.html.

2. *Бочарова Т.* Имя политика как объект языковой игры / Т. Бочарова // Политическое поведение и политические коммуникации: Психологические, социологические и филологические аспекты : тезисы и тексты докл. науч.-практ. конф. – СПб. ; Красноярск ; Иркутск, 1994. – С. 25.

3. *Витгенштейн Л. С.* Философские исследования / Л. С. Витгенштейн // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16. Лингвистическая грамматика. – С. 79–97.

4. *Гридина Т. А.* Языковая игра как лингвокреативная деятельность / Т. А. Гридина // Язык. Система. Личность. Языковая игра как лингвокреативная деятельность. Формирование языковой личности в онтогенезе. – Екатеринбург, 2002. – С. 26–27.

5. *Гридина Т. А.* Языковая игра: стереотип и творчество / Т. А. Гридина. – Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. педагог. ун-та, 1996. – 225 с.

6. *Ильясова С. В., Амири Л. П.* Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы / С. В. Ильясова, Л. П. Амири. – М. : Флинта, 2009. – 296 с.

7. Культура русской речи : энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М., 2003. – 840 с.

8. *Лисоченко Л. В., Лисоченко О. В.* Языковая игра на газетной полосе (в свете металингвистики и теории коммуникации) / Л. В. Лисоченко, О. В. Лисоченко // Эстетика и поэтика языкового творчества : межвуз. сб. науч. тр. – Таганрог : Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 2000. – С. 128–140 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://teneta.rinet.ru/rus.

9. *Норман Б. Ю.* Игра на гранях языка / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 344 с.

10. Русская разговорная речь / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. – М. : Наука, 1983. – 277 с.

11. *Рыжков М. С.* Людемы интернет-дискурса / М. С. Рыжков // Лингвистика: Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2009. – № 6 (2). – С. 338–345.

12. *Санников В. З.* Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.

13. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожиной. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 696 с.

14. *Шаховский В. И.* Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 414 с.

УДК 811.112.2'373.7

СЛОВОТВІРНА ПРОДУКТИВНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Дмитренко Олена Петрівна,
канд. філол. наук
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджуються потенційні словотвірні можливості фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій та їх роль у збагаченні словникового фонду сучасної німецької мови.

Ключові слова: відфраземна деривація, твірна фразеологічна одиниця, відфраземний словотвір, відфраземні деривати, словотвірна продуктивність, словоскладання, іменники-, дієслова-, прикметники-деривати.

Постановка наукової проблеми, її актуальність. Розгляд мови як системи поглибив проблему взаємозв'язку та взаємообумовленості всіх її рівнів, у тому числі лексичного та фразеологічного. Одним із актуальних завдань лінгвістичної науки сьогодення є ґрунтовне й усебічне вивчення шляхів розвитку та збагачення словникового складу сучасних мов на базі їх внутрішніх ресурсів. З позицій динамічного підходу дослідження мовної системи надзвичайного значення набувають відношення похідності, або дериваційні відношення. Погляди вчених спрямовані на дериваційні процеси у фразеологічній сфері мови, що уможливить проникнення у закономірності механізму розширення та поповнення словникового складу мови. **Актуальним** видається студіювання словотвірних можливостей ускладнених мовних знаків з позицій системно-семасіологічного підходу.

Метою даного пошуку є демонстрація потенційних дериваційних можливостей фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій (далі ФОСЕР), встановлення словотвірних моделей відфраземних дериватів та ролі ФОСЕР у поповненні словникового складу німецької мови новими експресивними одиницями.

Новизна даного пошуку в тому, що з точки зору дериваційної теорії мови продемонстровано безперервний дериваційно-мотиваційний процес на базі фразеологічних одиниць соціально-економічної сфери у сучасній німецькій мові.

Значення фразеологічних одиниць не обмежується їх особливими функціями та призначенням у мові. Ускладнені мовні знаки, які довгий час вважалися статичними мовними одиницями, свого роду "скам'янінням", що існують протягом віків та передаються незмінними з покоління в покоління того чи іншого етносу, перебувають у постійному русі, результатом якого є утворення нових мовних одиниць. Утворення слів на базі фразеологічних одиниць (далі ФО) не є випадковим явищем, оскільки у мовній дійсності "постійно спостерігаються діаметрально протилежні явища, з одного боку, універбація фразеологічних зворотів і, з іншого, – фразеологізація слів [Шанський 1972, 300]. Зворотній процес утворення мовних знаків від фразеологічних одиниць та його результат – новостворені мовні одиниці – становлять значний лінгвістичний інтерес і привертають увагу великої кількості дослідників вже не одне десятиліття.

Активні дослідження процесу утворення слів на базі фразеологічних одиниць, розпочаті у 70-х роках XX століття [Попов 1972; Ужченко 1982; Семенова 1971; Шанський 1972; Чернышева 1970; 1977], продовжуються й по нині. Особливо активні пошуки велися і ведуться на базі російської, української, англійської мов [Белоусова 2000; Омельченко 1988, Петров 2003; Пугач 1997; Стишов 1991; Ташлыкова 1991]. Дослідження відфраземної деривації у німецькій мові не набрало бажаного розмаху й сьогодні. У сучасній германістиці наявні лише окремі роботи з цієї проблеми [Duhme 1991; 1995; Fleiser 1997; Földes 1988; Gréciano 1987; Лазоренко 2009; Дмитренко 2010; Ольшанский, Чернышева 1970; 1977].

Новостворені лексеми-деривати досліджувалися вченими різнобічно, однак цей лінгвістичний феномен "залишається ще невизнаною системою і вимагає комплексного розгляду та ґрунтовної лексикографічної розробки" [Ермакова 2007], не було створено й цілісної концепції відфраземного словотвору. У лінгвістиці відсутній також і єдиний термін для позначення цього феномену. Його називають: лексикалізацією (Р. Н. Попов [Попов 1972]), відфраземним словотвором (В. Н. Пугач [Пугач 1972]), відфраземним словотворенням (А. М. Бушуй [Бушуй 1980]), семантичним стисненням (Т. Н. Семенова [Семенова 1971]), оказіональною лексичною деривацією (М. А. Алексєєнко), дефразеологічною деривацією (В. Фляйшер, А. В. Петров [Петров 2003; Fleischer 1997]). Відсутній у мовознавстві й єдиний термін для позначення мовних одиниць, що утворилися на основі фразеологічних одиниць (далі ФО).

У своєму пошуку ми користуємося терміном відфраземна деривація, під якою розуміємо процес утворення нових слів, нових значень слів та похідних від фразеологічних одиниць чи їх стрижневих слів-компонентів. Слова, утворені в процесі відфраземної деривації, називаємо за частиномовною належністю іменники-, прикметники- та дієслова-деривати.

На базі емпіричного матеріалу відфраземні деривати найчастіше утворюються *морфологічним* (зрощення та словоскладання) та *лексико-семантичним способом*. Морфологічний спосіб утворення ЛО властивий тим ФОСЕР, що утворилися за моделями змінних словосполучень і співвідносяться з частиною речення. Зрощення та словоскладання характерне ФОСЕР структурного типу "перехідне дієслово + іменник у знахідному відмінку: *etw. in Betrieb nehmen* / *setzen* – "пускати, вводити в дію, здавати в експлуатацію" [НУФС, т.1 1981, 96] утворилися ЛО *die* ***Inbetriebnahme***, *die* ***Inbetriebsetzung*** (papierdt.) – "введення в експлуатацію" [DUW 2002, 758], а також *etw. in Gang* / *Funktion bringen* / *setzen* – "пускати, вводити в дію, здавати в експлуатацію" [НУФС, т.1 1981, 236] утворилися дві ЛО das ***In-Gang-Setzen***, das ***In-Funktion-Setzen***, – "введення в експлуатацію" [DUW 2002, 758], а також *in den Tag hinein leben* – "жити безтурботно" → das *In-den-Tag-hinein-leben* – "безтурботне, безпечне життя" [DUW 2002, 1509].

При утворенні складнопохідних слів від трьох- і більше компонентних ФОСЕР має місце *вибірковість компонентного складу* [Чернышева 1970]. Ця закономірність поширюється й на ті ФОСЕР, які вже мають у своєму складі композиту. Наприклад, ФОСЕР *auf den Bärenhaut liegen* та її варіант *sich auf die Bärenhaut legen* – "ледарювати" [RW, B.11 1992, 93], [DUW 2002, 208] не дають механічного слово-

складання трьох основ, тобто у мові не виникла ЛО *der Bärenhautlieger*, а *der Bärenhäuter* – "ледащо" [БНРС, т.2 2004, 202]. Такі утворення німецький фразеолог В. Фляйшер розглядав як значеннєві еквіваленти ФО і назвав їх "паралельними назвами", але не виокремив їх у самостійну категорію фразеологізмів. Обов'язковою умовою "паралельних назв" вчений вважає те, що вони виникають лише внаслідок переоформлення ФО у композиту. Дослідники називають такі композити порізному і відносять їх до фразеології або ж виносять за її межі. Так, німецький дослідник М. Думе зараховує їх до фразеологічного складу німецької мови і називає ці одиниці "Einwortphraseologismen" – "однослівними фразеологічними одиницями" [Duhme 1991; 1995]. Відфраземні ЛО-композити містять "згущене значення" твірної ФО і для розкриття свого змісту вимагають знання значення свого прототипу. Але такі композити не є фразеологічними одиницями (ФО складається щонайменше з двох компонентів), лише їх дериватами.

З морфологічної точки зору відфраземні деривати можуть бути *іменниками*, *прикметниками* та *дієсловами*. Основну частку відфраземних дериватів-іменників складають назви осіб (nomina agentis) та назви дій (nomina actionis). Найчастіше *nomina agentis* утворюються від фразеологічних єдностей з високим ступенем образної мотивації за наступною моделлю: незмінний перший компонент ФОСЕР + основа другого компонента (дієслова) + суфікс (– ***er)***. Наприклад, *das Pflaster treten* – "байдикувати, тинятися без діла" → ЛО *der* ***Pflaster + tret*** + ***er*** – "ледащо"; *flau machen* → *der* ***Flau*** + ***mach*** + ***er*** – "спекулянт, що грає на пониження" [БНРС, т.1 2004, 202]; *Geld schneiden* – "загрібати гроші, наживатися" → ЛО *der* ***Geld + schneid + er*** – "марнотратник".

Типовими моделями утворення *nomina actionis* є: ***незмінний перший компонент*** + з'єднувальні ***– e / – s*** + ***основа другого компонента*** + суфікси ***– st, – ist, – ung, – ismus***. Наприклад: *dem Mammon dienen* [*frönen*] – "ставити багатство понад усе" [DI 1993, 521] → ***der Mammonsdienst*** – "поклоніння багатству", а також і ***Mammonismus*** 1) "жадібність"; 2) "влада золота" [БНРС, т.2 2004, 54]; *jdm. die* ***Hand reichen*** – "допомогти кому-н. [БНРС, т.1 2004, 592] → *die Handreichung* – "допомога, підтримка".

Високий словотвірний потенціал виявили компаративні ФОСЕР. Відфраземні деривати, що утворилися на основі компаративних ФО, називають "стиснутими фразеологізмами" [Чернышева 1970, 170]. Новостворені мовні знаки позначають осіб і характеризують їх за їхніми властивостями, якостями, діями тощо. Вони утворюються у такий спосіб: слово-компонент, що у складі ФОСЕР є порівнянням, стає смисловим центром складного іменника (незалежно від того, яку позицію він займає у складному слові), а основи чи словоформи перших компонентів утворюють його означення, наприклад: ФОСЕР *fleißig wie die* ***Biene*** – "надто працьовитий (як бджола)" → *der Bienenfleiß* – "надзвичайна, невтомна працьовитість" [БНРС, т. 1 2004, 261], [DUW 2002, 258]; *arbeiten wie ein* ***Tier*** – "працювати дуже важко" → *der Arbeits**tier*** – "особа, змістом життя якої є праця"; ФОСЕР *wie ein Hund leben* – "жити в тяжких умовах" → *das Hundeleben* – "собаче життя" [DUW 2002, 742]. При утворенні відфраземних дериват діє також і закон аналогії, наприклад: *die Hundearbeit* – "каторжна праця", *der Hundelohn* – "надто низька заробітна плата", *das Hundegeld* –

"жалюгідні гроші" [БНРС, т. 1 2004, 651]. У процесі утворення іменників-дериватів має місце явище персоніфікації та метафоризації.

Дієслова-деривати, що утворилися внаслідок вербалізації основ стрижневих смислових слів-компонентів ФОСЕР, успадковують їх семантику, мають високий ступінь експресивності і є зрозумілими лише на їх основі. У подальшому значення дієслів-дериватів вдосконалюється за допомогою префіксів, що надають їх значенню різних видових та семантичних відтінків. Так, наприклад, на основі ФОСЕР *bei jmdm. tief in der Kreide stehen* / *sein* / *stecken* – "сильно заборгувати комусь" [БНРС, т. 2 2004, 746], [DUW 2002, 896] виникло дієслово *ankreiden* (veraltet) з двома значеннями, які фіксуються сучасними словниками: 1."записувати в рахунок боргу, записувати на чийсь рахунок"; 2. пригадувати комусь щось, приховати образу на кого-н. за що-н. [DUW 2002, 114], [БНРС, т. 1 2004, 103], а також *etw. im Schwarzhandel kaufen* – "купити щось на нелегальному ринку" [НУФС, т. 2 1981, 182] та похідне дієслово *schwarz kaufen*. Генетичним джерелом дієслів-дериватів ***büffeln*** та ***ochsen*** є також компаративні ФОСЕР *arbeiten wie ein Büffel* / *Ochsen* – "тяжко працювати" [DUW 2002, 1093]. Дієслово-дериват *blauen* – "прогулювати, не вийти на роботу" утворилося нещодавно (за Г. Кюпером) від ФОСЕР *blau machen* [НУФС, т. 1 1981, 107]. Утворення дієслів на основі ФОСЕР є не продуктивним у досліджуваному матеріалі.

Відфраземи прикметники-деривати, або прикметники з "підсилювальним" значенням (*verstärkende Zusammensetzungen*) [Fleischer 1997], становлять найбільшу групу у фактичному матеріалі. За семантико-синтаксичними зв'язками компонентів прикметники-деривати є означально-підрядними. Вихідною моделлю прикметників з "підсилювальним" значенням є: а) основа іменника, що позначає предмет порівняння + прикметник, наприклад ФОСЕР ***fleißig*** *wie die* ***Biene*** – "надто працьовитий (як бджола)" → *bienenfleißig* – "бути надто старанним" [БНРС, т. 1 2004, 261], [DUW 2002, 258]; б) основа дієслова + основа прикметника + ***nd***: *Gewinn bringen* – "приносити дохід" → *gewinnbringend* – "прибутковий, рентабельний" [SW, 279]; в) основа іменника + прикметник, наприклад: одне із значень багатозначної ФОСЕР *fest im Sattel sitzen* / *sein* – "добре знати свою справу" → *sattelfest* – "добре знати справу / діло, бути добре підготовленим" [БНРС, т. 2 2004, 285]; г) основа іменника + основа віддієслівного іменника у множині + ***ig***: *auf die Börse gehen* – "торгувати на біржі" → *börsengängig*; ґ) основа іменника + суфікс – ***mäßig***: *auf die Börse gehen* – "торгувати на біржі" → *börsenmäßig* – "той, що котирується на біржі" [БНРС, т. 1 2004, 281]; д) основа іменника-деривата, утвореного на базі ФОСЕР + суфікс – ***isch***: *der Müßiggänger* – "дармоїд" → *müßiggängerisch* – "бездіяльний, лінивий" [БНРС, т. 2 2004, 119].

У ході дослідження було виявлено, що відфраземи деривати здатні до подальшого свого розвитку у мові, мають широкі сполучувальні властивості, утворюють нові ФО та виражають нові поняття, як-от: *flau machen* → *der Flaumacher* – "спекулянт, що грає на пониження" → *die Flaumacherei* – "гра на біржі на пониження" [БНРС, т.1 2004, 481]; *fleißig wie die Biene* – "надто працьовитий (як бджола)" → *der Bienenfleiß* – "надзвичайна, невтомна працьовитість" → *den Bienenfleiß entwickeln / an den Tag legen* – "розвивати надзвичайну працьовитість" [БНРС, т.1 2004, 261], [DUW 2002, 258], як у наступному контексті: *Fräulein Müller* ***legte*** *heute so* ***einen Bienenfleiß an den Tag****, sie will wohl früher Feierabend machen (W. Friederich).*

Отже, словотвірні процеси в сфері ФОСЕР демонструють явні, відкриті, а також і приховані механізми еволюції німецької мови. Корпус ФОСЕР є дійсно реальним джерелом поповнення словникового складу сучасної німецької мови новими ЛО, що є різними за структурою та функціональним типом. Утворені в результаті міжрівневої взаємодії відфраземні деривати перебувають у відношеннях формально-структурної і семантичної похідності з твірною ФОСЕР, є її семантичними "згустками", що стисло, лаконічно виражають поняття та називають об'єкти. Результати даної розвідки сприятимуть поглибленню теоретичних основ словотвору на основі фразеологічного фонду, сприятимуть побудові цілісної мовної моделі відфраземної деривації.

Перспективним видаються дослідження нових чинників та закономірностей розвитку словникового складу сучасної німецької мови на базі її фразеологічного фонду, подальша доля відфраземних дериватів, їх валентні зв'язки та продуктивність у мові.

В статье рассматриваются потенциальные словообразовательные возможности фразеологических единиц, обозначающих социально-экономические реалии в современном немецком языке, показан непрерывный деривационно-мотивационный процесс на их основе, их роль в обогащении словарного состава новыми лексическими единицами, определены основные словообразовательные модели.

Ключевые слова: отфразеологическая деривация, производящая фразеологическая единица, отфразеологическое словообразование, словосложение, словообразовательная продуктивность, дериват-имя существительное, дериват-глагол, дериват-прилагательное.

The article is devoted to researching of potential ability for the word-formation of the phraseological units for designation social-economic realities in modern German. The article analyzes and describes the word-formation models, their productivity and the role of the phraseological units for designation social-economic realias in the increasing the vocabulary of modern German.

Key words: phraseological derivation, productive phraseological unit, word-formation, word-formation models, derivative noun, derivative verb, derivative adjective.

Література:

1. *Адливанкин С. Ю., Мурзин Л. Н.* О предмете и задачах дериватологии / С. Ю. Адливанкин, Л. Н. Мурзин // Деривация и текст. – Пермь, 1984. – С. 3–12.
2. *Белоусова Т. П.* Словообразование на базе именных фразеологизмов в современном русском языке / Т. П. Белоусова // Русская филология. Украинский вестник. – Харьков, 2000. – № 1–2. – С. 22–27.
3. *Бушуй А. М.* К изучению деривационных процессов во фразеологии / А. М. Бушуй // Проблемы фразеологии. – Тула, 1980. – С. 53–59.
4. *Дмитренко О. П.* Фразеологічні одиниці на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові : структурний та семантичний аспекти : дис. … канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 / Олена Петрівна Дмитренко. – Херсон, 2010. – 257 с.
5. *Ермакова Е. Н.* Импликация как форма движения от фразеологизма к слову / Е. Н. Ермакова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – № 20. – С. 54–59.
6. *Кубрякова Е. С., Панкранц Ю. Г.* Деривация / Е. С. Кубрякова, Ю. Г. Панкранц // Лингвистический энцеклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 129–130.
7. *Лазаренко О. О.* Дефразеологічні деривати в сучасній німецькій мові: структура і семантика : автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. О. Лазаренко. – К., 2009. – 20 с.
8. *Мокиенко В. М.* Славянская фразеология : учеб. пособие для вузов по спец. "Русский язык и литература" / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 287 с.
9. *Омельченко Л. Ф.* образование императивных композит на базе деривационно активных фразеологизмов / Л. Ф. Омельченко // Филологические науки. – 1988. – № 5. – С. 78–82.
10. *Ольшанский И. Г.* О некоторых активных процессах в синтаксисе немецкого словосочетания / И. Г. Ольшанский // Иностранные языки в школе. – 1976. – № 1. – С. 18–25.

11. *Петров А. В.* Деривационные отношения между фразеологизмом и словом / А. В. Петров // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 40. – С. 164–169.
12. *Попов Р. Н.* Словообразование на почве фразеологических единиц / Р. Н. Попов // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1972. – С. 53–63.
13. *Пугач В. Н.* Межуровневая деривация в сфере фразеологии современного русского языка : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10. 02. 01 / В. Н. Пугач. – Волгоград, 1997. – 25 с.
14. *Семенова Т. П.* К вопросу о семантическом сжатии во фразеологии / Т. П. Семенова // Вопросы семантики фразеологических единиц. – Новгород : ЛГПИ, 1971. – Ч. 1. – С. 239–244.
15. *Степанова М. Д., Чернышева И. И.* Лексикология современного немецкого языка. Раздел "Фразеология" / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – М. : Изд-во "Высшая школа", 1962. – 240 с.
16. *Стишов О. А.* Отфраземные образования в современном украинском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / О. А. Стишов. – К., 1991. – 18 с.
17. *Ташлыкова М. Б.* Словообразующие возможности фразеологизмов / М. Б. Ташлыкова // Семантические вопросы словообразования. Производящее слово. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1991. – С. 253–272.
18. *Ужченко В. Д.* Творення слів на базі фразеологічних одиниць / В. Д. Ужченко // Вісник Харківського університету. – 1982. – № 237. – С. 54–61.
19. *Чернышева И. И.* Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева. – М. : Изд-во "Высшая школа", 1970. – 200 с.
20. *Чернышева И. И.* Актуальные проблемы фразеологии / И. И. Чернышева // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 34 – 42.
21. *Шанский Н. М.* Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1985. – 160 с.
22. *Duhme M.* (1991) Phraseologie der deutschen Wirtschaftssprache: eine empirische Untersuchung zur Verwendung von Phraseologismen in journalistischen Fachtexten / Michael Duhme. – Essen: Verl. Die Blaue Eule, 1991. – 220 s.
23. *Duhme M.* (1995) : Lauschangriff und Rollkommando – "Einwortphraseologiesmen" in der Pressesprache am Beispiel des Nachrichtenmagazins FOCUS. In: Rupprecht S. Baur / Christoph Chlosta (Hg.) : Von der Einwortmetapher zur Satzmetapher. Akten des Westfälischen Arbeitskreises Phraseologie / Parämiologie. – Bochum, – S. 83–93.
24. *Fleischer W.* Das Zusammenwirken von Wortbildung und Phraseologisierung in der Entwicklund des Wortschatzes // Wortbildung und Phraseologie. – Tübingen : R. Wimmer, F. -J. Berens (Hrsg.). Institut für deutsche Sprache. 1997. – S. 9–25.
25. *Földes C., Györke Z.* "Wortbildung auf der Grundlage von Phrasoelogismen in der deutschen, russischen und ungarischen Sprache" // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. 1988 b. – Jahrgang 41 / 1. – S. 102–112.
26. *Gréciano, Gertrud* (1987): Idiom und Text. In: Deutsche Sprache, 15. – S. 193 – 208.

Словники:

1. (БНРС, т. 1) Большой немецко-русский словарь : в 2 т. Т. 1 / под. рук. О. И. Москальской. – М. : Рус. язык, 2004. – 760 с.
2. (БНРС, т. 2) Большой немецко-русский словарь : в 2 т. Т. 2 / под. рук. О. И. Москальской. – М. : Рус. язык, 2004. – 680 с.
3. (НУФС, т. 1) *Гаврись В. І., Пророченко О. П.* Німецько-український фразеологічний словник. Т. 1. – К. : Рад. шк., 1981. – 416 с.
4. (НУФС, т. 2) *Гаврись В. І., Пророченко О. П.* Німецько-український фразеологічний словник. Т. 2. – К. : Рад. шк., 1981. – 416 с.
5. (DI) Deutsche Idiomatik: die deutschen Redewendungen im Kontext / von Prof. Dr. Hans Schemann. – 1. Aufl. – Stuttgart; Dresden: Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1993. – 1037 s.
6. (DUW) Duden. Deutsches Universalwörterbuch / hersg. und bearb. vom Rat der Dudenredaktion. [Red. bearb. Matthias Wermke…]. – 3.,völlig neu. bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2002. – 1816 s.
7. (RW, B.11) Duden (in 12 Bänden) Band 11. Redewendungen und sprichtwörtliche Redensarten. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Dudenverlag. – Mannheim, Leipzig, Zürich, 1992. – 864 s.

УДК 811.111'373

ФУНКЦИИ ПОВТОРОВ В ПОДЪЯЗЫКЕ РАДИООБМЕНА ПИЛОТ – ДИСПЕТЧЕР

Дупикова Наталия Николаевна,
Национальная Академия Авиации Азербайджана

В статье рассматриваются повторы как средство выражения избыточности в подъязыке радиообмена, приводятся причины использования значительного количества повторов в диалогах радиообмена, дается классификация повторов и анализируются их функции.

Ключевые слова: подъязык радиообмена, повторы лексические, синтаксические и лексико-синтаксические, избыточность, дублирование информации, стандартизированность, параллельные конструкции, коммуникативный сбой.

Данная работа посвящена исследованию подъязыка радиообмена гражданской авиации (РГА), являющегося результатом функционального развития профессионального языка авиации, используемого в качестве средства коммуникации между авиадиспетчером и пилотом и имеющего отличительные черты практически на всех уровнях системы.

Исследование направлено на изучение типологии дискурса данной профессиональной коммуникации, на выявление структурно-синтаксических и прагмалингвистических особенностей, присущих подъязыку РГА.

Актуальность темы исследования исходит, прежде всего, из неоценимой важности подъязыка РГА для обеспечения безопасности в гражданской авиации и определяется текущей ситуацией, когда применение английского языка в качестве международного языка гражданской авиации узаконено "де-юре" и ориентировано на международные стандарты.

Научная новизна исследования непосредственно вытекает из ее актуальности. Это первый комплексный и всесторонний анализ подъязыка РГА.

Целью работы является исследование речевых актов профессиональной коммуникации пилот-авиадиспетчер на предмет выявления и описания лингвистических особенностей подъязыка РГА.

Объектом исследования является профессиональная коммуникация пилот-авиадиспетчер в определенной ситуации, а именно в условиях выполнения полета. Соответственно, **материалом** для исследования послужили руководящие документы, определяющие правила ведения радиообмена и содержание фразеологии радиообмена, а также тексты диалогов радиообмена.

В данной статье исследуется явление повторов в подъязыке радиообмена как одной из его структурно-синтаксических особенностей.

Подъязык радиообмена отличается от естественного языка высокой степенью избыточности. Исследования показали, что "избыточность при переговорах диспетчера и пилота оказалось равной 96 %" [Кондратов 1966, 39]. Показатель избыточности в естественных языках почти одинаков для всех языков и "колеблется в пределах 70–80 %" [Кондратов 1966, 39]. Причиной такого высокого процента избыточности в специальном языке радиообмена, по сравнению с естественным языком, является необходимость дублирования информации. Повторы (лексические, синта-

ксические и лексико-синтаксические) можно рассматривать как средство выражения избыточности в подъязыке радиообмена.

Существует мнение, что хотя повтор ничего не добавляет к предметно-логической информации, термин "избыточность" для повтора может быть употреблен только с оговоркой, так как "повторы передают значительную дополнительную информацию эмоциональности, экспрессивности и стилизации" [Арнольд 1973, 221]. Повторы можно также рассматривать как одно из "наиболее действенных средств языкового манипулирования", оказывающего определенное воздействие на адресата [Москвин 2002, 85].

В подъязыке радиообмена повтор не несет эмоционально-экспрессивной нагрузки в силу того, что одно из основных требований к речи воздушных переговоров – нейтральность. Как средство языкового манипулирования повторы не используются в подъязыке радиообмена, так как манипулирование предполагает воздействие на адресата помимо его воли, в то время как в основе конструирования диалога радиообмена лежит принцип коммуникативного сотрудничества.

Повторы в естественном языке служат средством связи между предложениями. Эта функция повторов проявляется и в специальном подъязыке. Кроме того, как и в телефонных переговорах, которые являются дистантным и опосредованным общением, повторы в ПР указывают на общую коммуникативную интенцию его участников.

Повторы в диалогах воздушного радиообмена – это не только средство связи предложений и индикатор общей интенции собеседников. Условия коммуникации, а именно: дистантность (временная и пространственная) и опосредованность, а также важность передаваемой информации предполагают, что повторы, в первую очередь, призваны дублировать основную информацию, исключая возможные ошибки при передаче и декодировании информации.

Кроме этого, в условиях общения, когда успех коммуникации зависит от качества связи, элементы высказывания, выполняющие роль дублеров, уменьшают возможность ослышки и позволяют говорящему контролировать степень правильности восприятия информации слушающим.

Повторы также играют роль интенсификаторов действия. В ПР усилительные слова, интенсифицирующие действия, почти не применяются. Поэтому повторы могут выполнять их функцию.

Опосредованность воздушных переговоров требует от их участников периодической проверки действия канала связи. Однако если в диалогах телефонных разговоров, которые по способу общения приближены к воздушным радиопереговорам, эту функцию выполняют речевые наполнители или вокализированные паузы, не несущие какой-либо смысловой нагрузки [Шустер 1993, 12], то в радиотелефонных воздушных переговорах для этого используются повторяющиеся лексические единицы, которые в условиях отсутствия зрительного ряда, когда в процессе коммуникации один из ее участников (авиадиспетчер) находится на связи сразу с несколькими самолетами, а также существует реальная возможность вмешательства в диалог неопознанного коммуниканта, идентифицируют участников диалога и служат маркерами границ высказывания.

Значительное количество повторов в диалогах радиообмена можно объяснить экстралингвистической спецификой воздушных переговоров, а именно: а) тематической ограниченностью воздушных переговоров; б) постоянно повторяющейся ситуацией коммуникации, определяющей направление развития диалога, его структуру и лексическое наполнение; в) требованиями единообразия, ведущими к стандартизированности высказываний и использованию большого количества клишированных оборотов.

Лексические повторы – явление довольно распространенное в диалогах радиообмена. Лексические повторы выступают опознавательными знаками наиболее важной информации, так как повторяются ключевые для данного текста слова.

PIL: Baku Ground, Azerbaijan 073, stand 12 request ***start up****, information Bravo* ***QNH 1013****.*
CTL: Azerbaijan 073, Baku Ground, ***start up*** *at 35* ***QNH 1013****. (1)*

CTL: Iberia 113, line up and ***take off*** *immediately* ***runway 09****.*
PIL: ***Taking off runway 09****, Iberia 113. (6)*

Лексические повторы часто представляют собой остаточные элементы синтаксических структур, которые подвергаются эллипсису в силу условий коммуникации.

CTL: SF309, Ground, your ATC ***clearance****.*
PIL: ***Clearance****, 309. (3)*

CTL: ... taxi into the runway and leave the runway third, ***third to your left****.*
PIL: ***Third to the left****, OK. (4)*

Лексический повтор может выполнять уточняющую функцию.

CTL: Can you copy QNH ***in inches****?*
PIL: ***In inches****? Stand by. (9)*

CTL: ... One estimate ***Aer Lingus 712****.*
PIL: One who? ***Aer Lingus 712****? (16)*

Повторение одних и тех же лексических единиц в специальном подъязыке связано с образованием многокомпонентных терминов в той области, которую обслуживает подъязык радиообмена.

PIL: ... we have an engine failure. We intend to return to Rexbury, but we have to dump 40 tons of ***fuel*** *first.*
CTL: Roger… proceed to ***fuel dumping area****, at 5000 feet…*
PIL: ... 5000 feet…
CTL: All aircraft Rexbury Control, ***fuel dumping*** *in progress… avoid flight below 5000 feet within 10 nautical miles of* ***fuel dumping track****. (3)*

В диалогах радиообмена выделяются параллельные конструкции, повтор одной и той же грамматической формы, а также сочетания параллельных конструкций с лексическим повтором.

Повтор грамматической формы в первую очередь относится к употреблению одной и той же формы глагола в диалогах радиообмена.

Подъязык радиообмена используется для обслуживания сферы управления воздушным движением. В целях обеспечения безопасности полетов авиадиспетчер руководит действиями пилота в воздухе. Наиболее распространенной формой волюнтативного высказывания авиадиспетчера является высказывание, построенное на предикативной основе, с глаголом в форме повелительного наклонения. В ответной реплике пилот докладывает о выполняемом действии или о намерении выполнить его в будущем. В спонтанных диалогах ответная речевая реакция получателя информации, как правило, отсутствует. Визуальный контакт позволяет собеседнику, выполняющему руководящую роль, следить за ситуацией. В диалогах воздушных переговоров пилот всегда докладывает о выполняемых действиях. При отсутствии возможности наблюдать действия пилота вербальное подтверждение выполняемых команд позволяет авиадиспетчеру контролировать ситуацию и компенсирует отсутствие зрительного ряда.

*CTL: ... **descend** to altitude 2000 feet, QNH 1013.*
*PIL: **Descending** to altitude 2000 fet QNH 1013… (1)*

*CTL: ... **turn** left heading 010.*
*PIL: ... **turning** left heading 010… (4)*

Синтаксический параллелизм в подъязыке РГА упрощает взаимопонимание между коммуникантами, так как снимается сложность декодирования разнообразных грамматических конструкций. Использование однотипных конструкций, обязательных для употребления в диалогах радиообмена, – один из примеров проявления языкового стереотипа. Особенностью ПР является то, что синтаксический параллелизм сочетается в диалогах радиообмена с лексическим повтором. Подобное сочетание можно рассматривать как лексико-синтаксический повтор.

*CTL: ... Sunair 939, **descend to flight level 190**.*
*PIL: ... **descending to flight level 190**. (3)*

*CTL: ... **maintain flight level 270**, **expect descent** at 20.*
*PIL: ... **maintaining flight level 270** and **standing by for descent**. (5)*

Следующие повторы употребляются в репликах авиадиспетчера или пилота для передачи сообщения, в котором по какой-либо причине передана информация, требующая исправления.

*CTL: ... Caution, **marked trench on right side**. Correction, **marked trench on left side**. (6)*

*CTL: ... give way to DC-10 entering **taxiway 5**. Correction **taxiway 9**. (6)*

Параллельные конструкции в репликах одного из участников диалога могут говорить о том, что произошел коммуникационный сбой, и собеседник проверяет канал связи.

CTL: Station calling Bournemouth, stand by.
CTL: Station calling Bournemouth, say again your call sign.
CTL: Station calling Bournemouth, try again. (9)

Фразовый повтор в диалогах воздушной связи выполняет функцию привлечения внимания партнера по коммуникации к передаваемой информации, подчеркивая ее важность, а также играет роль интенсификатора действия, тем более что иногда может употребляться с усилительным словом "immediately".

PIL: ... Mugan, 500 feet, I say again 500 feet, ***engine losing power, engine losing power****. (1)*
CTL: ***Stop your descent immediately****, AZQ4113,* ***stop your descent immediately****. (4)*

Для установления и проверки канала связи в диалогах радиообмена употребляются слова или словосочетания, обозначающие позывной воздушного судна и название наземной диспетчерской службы.

По правилам ведения радиообмена при выходе воздушного судна на связь перед сообщением пилот называет позывной наземной станции, затем свой позывной. В ответ диспетчер называет позывной самолета и называет себя – связь установлена.

Позывной воздушного судна, либо как номинацию говорящего в репликах пилота, либо как обращение к слушающему в репликах авиадиспетчера, можно встретить в 70% реплик участников радиообмена на английском языке.

PIL: ***Zurich Tower****, hallo,* ***SWR 833W****, holding short runway 28.*
CTL: ***SWR 833W****, hallo,* ***Zurich Tower****. (13)*

SWR833W является эллипсисом предложения *This is SWR833W*, соответственно *Zurich Tower* – эллипсис предложения *This is Zurich Tower*. Но в диалогах полная форма подобных предложений употребляется редко (0,2%).

Название наземного диспетчерского пункта встречается в диалогах радиообмена реже, так как, продолжая диалог, и пилот, и диспетчер опускают название диспетчерского пункта, однако позывной самолета должен употребляться в репликах обоих коммуникантов.

PIL: ***Tower 9H-UMK*** *good morning.*
CTL: ***9H-UMK Tower*** *good morning.*
PIL: ***Tower****, with information Whiskey, request engine start-up,* ***9MK****.*
CTL: ***9MK*** *start-up approved QNH 1018.*
PIL: Start-up approved ***9MK****. (15)*

Один из участников общения, авиадиспетчер, всегда определен и известен обоим коммуникантам, в то время как второй участник диалога, пилот, нуждается в

дополнительной идентификации, потому что отсутствие зрительного ряда и возможное наличие потенциальных участников коммуникации, других воздушных судов, находящихся в зоне ответственности авиадиспетчера и имеющих возможность подключиться к диалогу на той же частоте, может привести к сбою в информационном обмене, когда определенная полетная информация не передается по назначению.

CTL: Roger 23. I've seen a small amount of smoke come from – looks like the undercarriage. You check your temperatures.
*PIL: Was that for **Tiger 10**?*
*CTL: **Tiger 10** affirmative… (6)*

Авиадиспетчеру запрещено передавать, а пилоту выполнять безадресные указания. Когда связь между коммуникантами ограничена лишь слуховым каналом, обращение выполняет не только функцию установления контакта, которая "конкретизируется в таких подфункциях, как апеллятивная и вокативная" [Формановская 1997, 14], но и служит средством уточнения участников коммуникации, особенно в тех случаях, когда в зоне ответственности авиадиспетчера находится не одно воздушное судно.

*PIL 1: **Tower**, good evening, **SAA 275**.*
*CTL: **SAA 275**, good evening, line up runway 16.*
*PIL 1: Line up 16, **SAA 275**.*
*CTL: **SWR 736K**, behind RJ 100, line up runway 28.*
PIL 2: Behind RJ 100, line up…
*CTL: **SWR 770**, wind 050 degrees, 4 knots runway 28, cleared for take off.*
PIL 3: Cleared for take off 28, 770.
*PIL 4: **Tower**, good evening, **AFR 3478**, established 14.*
*CTL: **AFR 3478**, **Tower**, good evening… (13)*

Подобные рамочные конструкции являются маркерами границ диалогического целого, выполняя сигнальную функцию начала и окончания диалога диспетчера с определенным участником коммуникации.

При ответе или при вызове наземной станции пилот также называет свой позывной, обозначая тем самым второго участника диалога. В условиях полета, когда авиадиспетчер "ведет" не один, а несколько самолетов, подобное "опознавание" необходимо авиадиспетчеру для того, чтобы обеспечить нужную направленность диалога. Сообщая свой позывной в ответной реплике, пилот тем самым называет исполнителя указания или отправителя информации.

*PIL: Winton Tower, **Sunair 323**, over outer marker, good morning.*
*CTL: **Sunair 323**, good morning, you are number 2 for landing, report short final.*
*PIL: Number 2 to land, **Sunair 323**.*
(pause)
*PIL: **Sunair 323**, short final.*
*CTL: **Sunair 323**, the aircraft in front of you is unable to vacate the runway, go around.*
*PIL: Going around, **Sunair 323**. (3)*

С точки зрения лексического наполнения такие повторы избыточны и могут быть опущены без ущерба для самого сообщения. Но для реализации стратегической цели коммуникации *пилот-авиадиспетчер*, т.е. обеспечения максимальной безопасности полета, такие повторы необходимы и ситуативно оправданы. Их можно рассматривать как одно из средств компенсации отсутствия видеоряда в условиях непрямого общения.

Таким образом, мы можем утверждать, что избыточность в подъязыке радиообмена, выраженная большим количеством повторов, обусловлена необходимостью дублировать информацию, чтобы избежать ошибок при ее передаче и декодировании. Повторы (лексические, синтаксические и лексико-синтаксические) в диалогах радиообмена выполняют как функции, присущие повторам в спонтанных диалогах, а именно, обеспечение когерентности текста, так и специфические функции, к которым относятся: а) установление и проверка канала связи; б) дублирование основной информации с целью исключения возможных ошибок при ее передаче и декодировании.

У статті розглядаються повтори як засіб вираження надлишковості у підмові радіообміну, наводяться причини застосування значної кількості повторів у діалогах радіообміну, пропонується класифікацію повторів, аналізуються їх функції.

Ключові слова: підмова радіообміну, повтори лексичні, синтаксичні і лексико-синтаксичні, надлишковість, дублювання інформації, стандартизованість, паралельні конструкції, комунікативний збій.

The article considers phenomenon of iterations as a means of expressing redundancy in radiotelephony communication, investigates the reasons for the use of considerable number of iterations in radiotelephony dialogues, suggests classification of iterations and analyzes their functions.

Key words: Language of radiotelephony communication, iterations, lexical, syntactical, lexico-syntactical, redundancy, information duplication, standardization, parallel structures, communication error.

Литература:

1. *Арнольд И. В.* Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) : учеб. пособ. для студ. фак-тов и ин-тов иностр. Языков / И. В. Арнольд. – Л. : Просвещение, 1973. – 302 с.
2. *Кондратов А.* Звуки и знаки / А. Кондратов. – М. : Знание, 1966. – 206 с.
3. *Москвин В. П.* Типология повторов как стилистической фигуры / В. П. Москвин // Русский язык в школе. – 2002. – № 5. – С. 81–85.
4. *Формановская Н. И.* Русский речевой этикет: лингвистический и методологический аспект / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1997. – 157 с.
5. *Шустер Л. С.* Просодия устного высказывания в условиях телефонной реализации : автореф. дисс. … канд. фил. Наук / Л. С. Шустер. – Пятигорск, 1993. – 15 с.

Список источников иллюстративного материала:

1. *CAP 413* (Radiotelephony Manual) www.caa.co.uk – 2008.
2. Radiotelephony Manual in Civil Aviation of Azerbaijan Republic. – Baku, 2003. – 84 p.
3. Recorder Transcript: AZQ4113/DLH1484. DFS Deutsche Flugsiherung – 2003.
4. *Robertson F. A.* Airspeak Radiotelephony Communication for Pilots / F. A. Robertson ; Centre of Applied Linguistics, University of Besancon and Air Inter, Paris ; in ass. with Edward Johnson Wolfson, Cambridge. – Phoenix ELT, Prentice Hall International (UK) Ltd, 1995. – 220 p.
5. *Архарова Т. А.* Учебник английского языка по основам ведения радиообмена / Т. А. Архарова. – 2-е изд. доп. – М. : Воздушный транспорт, 1993. – 392 с.
6. *Ливсон Л. Ф., Касс М.* Небесный разговор: радиообмен "земля-воздух" на английском языке / Л. Ф. Ливсон, М. Касс. – М. : Транспорт, 1993. – 208 с.

7. *Попова Г. В., Корнеев Ю. В.* Основы ведения радиотелефонной связи на английском языке : учебник : в 2 ч. / Г. В. Попова, Ю. В. Корнеев. – СПб., 1993. – Ч. 1. – 130 с. ; Ч. 2. – 128с.

8. *Саватеева А. А.* Универсальный курс изучения радиотелефонного обмена на английском языке по стандартам ИКАО для летного и диспетчерского состава : справочно-методические указания : в 2 ч. / А. А. Саватеева. – СПб. : Аполлон, 1998. – Ч. 1. – 234 с. ; Ч. 2. – 347 с.

9. *Тюльпанов А. А., Подсонная Л. В., Ключников Ю. И.* Авиационный английский язык и его применение при полетах на воздушных трассах мира : методическое пособие / А. А. Тюльпанов, Л. В. Подсонная, Ю. И. Ключников. – СПб., 1992. – 106 с.

10. http://more.abcnews.go.com/sections/us/twa1209_transcript/index.html – 2002.

11. http://act.rndavia.ru/transcript.shtml – 2003.

12. http://aviation-safety.net/ – 2005.

13. Final Report of the Aircraft Accident Investigation Bureau (№ 1813). Federal Department of the Environment, Transport, Energy and Communications. – Bundeshaus Nord, CH-3003 Berne. – 2003.

14. Final Report of the Aircraft Accident Investigation Bureau (№ 1849). Federal Department of the Environment, Transport, Energy and Communications. – Bundeshaus Nord, CH-3003 Berne. – 2004.

15. Bureau of Air Accident Investigation (№ 01/05). Ministry for Competitiveness and Communications. Malta. – 2005.

16. Bureau of Air Accident Investigation (№ 02/05). Ministry for Competitiveness and Communications. Malta. – 2005.

УДК 001.4=71:61:616

МОВНІ ЗАСОБИ КАТЕГОРІЇ "ПРИЧИНА – НАСЛІДОК" У НОЗОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ

Кісельова Олена Григорівна,
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті розглядається питання категорії зв'язків "причина-наслідок" у медичній терміносистемі номенклатури нозологічних одиниць на прикладах, які репрезентують категорію причини і є найбільш актуальними з погляду теорії патології. Доведено, що відображення категорії каузальності у медичних термінах – нозологічних назвах зумовлено екстралінгвістичними причинами.

Ключові слова: нозологічна одиниця, медична термінологія, клінічна номенклатура, причина-наслідок, грецькі форманти.

Дослідження у XX ст. довели, що формування нозологічних одиниць відбувалося за вимоги їх конкретної характеристики та одночасно пов'язано з виділенням етіологічних ознак хвороби. Як зауважив Д.С. Саркісов, до відхилення від цього шляху необхідно ставитися критично. Це можна підтвердити, проаналізувавши назви групи хвороб, які створені не за їх суттєвими ознаками (в першу чергу етіологічними), а за вторинними, "зовнішніми", ознаками [Саркисов, Пальцев, Хитров 1995, 164]. Статистика вказує, що лише 28 % нозологічних одиниць утворені з врахуванням семантичної структури семи каузальності. Це можна пояснити екстралінгвістичними причинами: у зв'язку із недостатнім рівнем вивчення проблем патології наразі продовжуються дослідження у сфері етіології та патогенезу хвороб. Це, з одного боку, вимагає коригування або створення нових нозологічних одиниць, назви яких враховували б більш точні знання, але з іншого – у зв'язку із продовженням та поглибленням вивчення проблеми – унеможливлює процес глобальної трансформації одиниць нозології. Іншою причиною існування конкретних нозологічних одиниць є уніфікована у європейському мовному просторі традиція використання. Класичним прикладом є така назва, як атеросклероз (atherosclerosis, is f від гр. athere – каша; sklerosis – ущільнення), де термін вказує тільки на зовнішні ознаки спостереження при автопсії [Энциклопедический словарь 1982, 101; Ілюстрований Медичний Словник 2002, 223].

У нозологічних назвах віддзеркалюються різні аспекти проблеми причинності: кондиціоналізм, монокаузальність, поліетіологізм, ознаки внутрішніх та зовнішніх факторів виникнення хвороби, закономірності причинно-наслідкового взаємовпливу у процесі розвитку патології.

Частина нозологічних одиниць містить вказівку на екзогенні фактори ушкодження структур організму та на порушення норми самого організму, які є причиною хвороби або патологічного стану (ендогенні фактори).

Клінічні терміни, які відображають категорію каузальності, з'явилися ще у XIX столітті. Це пов'язано із дослідженням впливу на організм ушкоджуючого агента. Таким чином, дослідження у цій галузі стали можливими тільки на певній стадії розвитку європейської медицини. Як і в попередні часи, особистість автора терміна-неологізма впливала на його виникнення та використання морфем відповідної, зручної для автора мови. Засновник оториноларингології М.П. Сімановський опи-

сав клінічну картину хвороби, яку його вчитель С.П. Боткін назвав "фінляндською ропухою", оскільки родина Боткіна захворіла на дачі у Фінляндії. За 10 років німецькі лікарі К. Плаут та Г. Венсан, досліджуючи причини хвороби, знаходять та описують її збудників, які існують у вигляді симбіозу веретеноподібної палички та спірохети порожнини рота, – на підставі чого називають цю хворобу "фузоспірохетоз", а пізніше цей термін замінюється на "ангіна Сімановського-Плаута-Вінсана" [Солдатов, Гофман 2000, 42]. Всім відомий термін "інфекція" (від лат. inficio, infectum, inficere – просочувати, заражати) – біологічне явище, сутністю якого є потрапляння та розмноження мікроорганізмів у макроорганізмі з наступним розвитком різних форм взаємовпливу – від переносу збудників до розвитку хвороби [Ахманова 2005, 419]. На сьогодні інфекційні нозологічні одиниці є найбільш експліцитними для розкриття категорії етіологічності мікротерміносистеми. Так, у наявному випадку словотворчі ряди або серії похідних термінів із формантами -оз та -іаз мають загальне категоріальне значення "наслідок", що відповідає дисциплінарному значенню "захворювання або патологічний стан загального характеру" і категоріальним значенням причинності та дисциплінарним значенням "етіологічності", які фіксуються атрибутивним терміноелементом. Терміноелемент похідного терміна відображає такі концепти, як "назва бактерії, гриба" тощо, оскільки в назвах на морфологічному рівні відображені патогенні мікроорганізми, які і впливають на розвиток хвороби. Наприклад: токсоплазмоз (toxoplasmosis, is f – паразитарна хвороба групи протозойних зоонозів, яка викликається внутрішньоклітинним паразитом Toxoplasma gondii) [Энциклопедический словарь 1984, 186]. Ця номенклатурна одиниця, побудована за моделлю "терміноелемент + оз" (збудник + формант – захворювання), є високопродуктивною також і для назв гельмінтозів (helmins, helmintos – хропак), наприклад: тернідентоз (ternidentosis, is f) – гельмінтоз групи кишкових нематодів, що викликається Ternidens deminutus; спарганоз (sparganosis, is f) – гельмінтоз з групи цистодозів, виникає у результаті вторгнення в органи та тканини, найчастіше в очі, личинок Spirometra (Diphyllobothrium) erinacei europei) [Энциклопедический словарь 1984, 178].

Використання моделі з формантами -оз, -іаз характерно для побудови термінів або номенклатурних одиниць інших терміносистем або номенклатур, а також заповнення препозиції структури морфемою, яка не вказує на збудник, але використовує терміноелемент, який має полісемічне значення. Наприклад: ацидоз (acidosis, is f – лат. acidus, -a, -um – у складних словах означає "кислий", "кислота", "кислотність" – форма порушення кислотно-лужної рівноваги в організмі) [Энциклопедический словарь 1982, 111]; ліпоїдоз (lipoidosis, is f від гр. lipos – жир, жирна кров(поет.); lipoidosis idiopathica – хвороба накопичення, характеризується ксантоматозом шкіри та слизових оболонок гепатомегалією, ліпемією, гіперхолестеринемією) [Энциклопедический словарь 1983, 137]; артроз (arthrosis, is f від гр. arthron – суглоб) – загальна назва хвороб суглобів, у підґрунті яких лежить дегенерація суглобового хряща, яка призводить до його стоншення та розволокнення, а також оголення кістки, з поступовим кістковим розростанням та порушенням конгруентності суглобових поверхонь [Энциклопедический словарь 1982, 94]. При аналізі запро-

понованої моделі з наведених прикладів можемо спостерігати необмеженість щодо причинно-наслідкових зв'язків нозологічних одиниць.

Інтерпретація подібних номенклатурних одиниць та їх змістова диференціація на ментальному рівні суб'єкта-реципієнта інформації вимагає включення роботи концептуального апарату дисциплінарних знань у царині медицини. Змістова характеристика номенів, які ґрунтуються на поданій моделі, залежить не лише від експліцитно зафіксованого значення терміноелементів-морфем, а також від їх імпліцитних кореляцій належності до різних лексико-семантичних полів та когнітивно-інтерпретаційних можливостей реципієнта, яких він набуває під час професійної підготовки та діяльності.

На думку О. О. Потебні, слово – форма думки, а поняття – результат розумових операцій, що і підтверджується попереднім тезисом. О. О. Потебня уявляв понятійний простір як еластичну сферу, яка може стискатися до точки та розширюватися до безкінечності. Всередині цього простору можлива різна комбінація часточок змісту, яка і кваліфікується як семантичне варіювання. Зв'язок за типом "причина-наслідок" є безумовним компонентом наукового мислення, який може реалізуватися в атрибутивному термінологічному поєднанні. У словосполученні деяких нозологічних одиниць значення актуалізується та конкретизується, таким чином повністю розкривається зміст наукового концепту. Словосполучення – це одиниця рівня термінології, в якій схема "причина-наслідок" може повністю розкритися. У словосполученнях взаємодіють експліцитні та імпліцитні способи репрезентації каузальності.

На рівні словосполучення функціонують правила релевантності каузативних конструкцій, на які звертає увагу О. С. Ахманова, коли вказує, що під релевантністю каузального висловлювання ми розуміємо його співвідношення із загальними уявленнями людини про зв'язок "причина-наслідок" і можливість включення конкретного висловлювання в певну мовленнєву ситуацію [Ахманова 2005, 7]. Таким чином, мова іде про відповідність висловлювання тим вимогам, які до нього висуваються ситуацією з урахуванням компетенції людини, яка говорить, і людини-реципієнта щодо питань зв'язку "причина-наслідок".

Таким чином, питання категорії зв'язків "причина-наслідок" у номенклатурі нозологічних одиниць медичної терміносистеми є найбільш актуальними з погляду теорії патології, що підтверджується прикладами, які репрезентують категорію причини. Отже, відображення категорії каузальності у медичних термінах (нозологічних назвах) зумовлено екстралінгвістичними дисциплінарними причинами.

В статье рассматриваются вопросы категории отношений "причина-следствие" в медицинской терминосистеме номенклатуры нозологических единиц на примерах, репрезентирующих категорию причины и являющихся наиболее востребованными в теории патологии. Доказано, что отражение категории каузальности в медицинских терминах – нозологических единицах обусловлено экстралингвистическими причинами.

Ключевые слова: нозологическая единица, медицинская терминология, клиническая номенклатура, причина-следствие, греческие форманты.

The article observes the category links "cause-consequence" in medical terminological nomenclature of nosological units on examples that represent a category of cause and are the most demanded in the theory of

pathology. As it proved the expressing of casual category in medical terms – nosological names is caused by extralinguistic factors.

Key words: nosologycal unit, medical terminology, clinical nomenclature, the cause-consequence, Greek formants.

Література:

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Комкнига, 2005. – 576 с.
2. *Саркисов Д. С., Пальцев М. А., Хитров Н. К.* Общая патология человека / Д. С. Саркисов, М. А. Пальцев, Н. К. Хитров. – М.: Медицина,1995. – 410 с.
3. Энциклопедический словарь медицинских терминов : в 3 т. / под ред. В. Б. Петровского. – М. : Советская энциклопедия, 1982–1984. – Т. 1. – 464 с. ; Т. 2. – 447 с. ; Т. 3. – 512 с.
4. *Солдатов И. Б., Гофман В. Р.* Оториноларингология / И. Б. Солдатов, В. Р. Гофман. – СПб., 2000 – 268 с.
5. Ілюстрований Медичний Словник Дорланда : в 2 т. W.B.Saunders company division of Elsevier science ст. 1042 Philadelphia, Pennsylvania, USA. Nautilus publishing house Lviv, Ukraine, 2002. – Т. 1. – 1354 с. ; Т. 2. – 2687 с.

УДК 371.3:619:372.462

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ КОРЕКТУРНИХ ВПРАВ У НАВЧАННІ ПРАВОПИСУ СТУДЕНТІВ ВЕТЕРИНАРНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Колєнцова Віра Михайлівна,
канд. пед. наук
Одеський державний аграрний університет

Стаття присвячена розробці та експериментальній перевірці доцільності використання коректурних вправ у навчанні правопису студентів-ветеринарів. Наводяться зразки коректурних орфографічних та пунктуаційних вправ, обґрунтовано їх місце у навчальному процесі.

Ключові слова: коректурні вправи, правопис, орфографія, навчання правопису.

В умовах національно-культурного відродження нашої держави ставляться нові вимоги до підготовки фахівців різних профілів, здатних реалізувати у своїй майбутній діяльності не лише набуті знання з фахових дисциплін, а й української мови. З-поміж стратегічних напрямів модернізації національної системи освіти, висвітлених у законах України "Про освіту", "Про вищу освіту" та "Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті", одним із актуальних постає завдання щодо підвищення грамотності студентів вищих навчальних закладів. Проблему навчання орфографії досліджували Р. Блюмберг, О. Коломийченко, В. Макарова, Д. Богоявленський, І. Куликова, І. Хом'як та інші науковці. У вітчизняній лінгводидактиці розроблено велику кількість методів та прийомів навчання правопису, однак доцільність використання коректурних вправ (вправи на пошук та виправлення помилок) не знайшла однозначної інтерпретації, що й зумовлює **актуальність** та доцільність цієї публікації. **Мета** статті – розробити та експериментально обґрунтувати доцільність використання коректурних вправ у навчанні правопису (у процесі підготовки студентів-ветеринарів). Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення таких **завдань**: розробити орфографічні та пунктуаційні коректурні вправи, модель їх використання у навчальному процесі; експериментально перевірити доцільність їх використання.

Л. Г. Вишнякова, Д. С. Горбатов та деякі інші вчені пропонують застосування коректурних (какографічних) вправ. Щодо доцільності цих вправ існує й діаметрально протилежний погляд: проти них виступали А. Томсон, К. Кульміна, П. Солоніна, В. Шереметєвський. Основним аргументом проти застосування коректури є побоювання шкідливого впливу зорового сприйняття і виправлення помилкових написів на орфографічну грамотність. Однак у ході експериментальних досліджень (виконання коректурних вправ, де кожне слово зустрічалося по шість разів) виявилося, що рівень грамотності значно зріс [Вишнякова 1973, с. 9]. Основними видами коректурних вправ є такі: виправити помилку, визначити, як вона впливає на зміст речення, виправити помилку, вказавши перевірочні слова [Вишнякова 1973; Горбатов 1996]. У навчанні правопису ветеринарних термінів студентів вищих аграрних навчальних закладів було запропоновано вправи на коригування написання окремих слів; на коригування правопису слів у цілісному тексті; на коригування розділових знаків; на редагування текстів. Наведемо приклади цих вправ.

Вправа 1. *Прочитайте подані слова, знайдіть у них помилки, виправте їх, поясніть правопис цих слів.*

Афебрильний, гастрит, дефібринація, адаптаційний, колатеральний, гангрена, десквамація, альбумінурія, агамаглобунемія, аероцистит, базофілія, бронхографія, іррадіація, бронхогенний, глосит, гіперхромний, гіперацидний, дезінтоксикація, дисбазія, аутоінтоксикація, конкременти, компрессія, конюнктивіт, антиперистальтика, спленомегалія, рінофарингіт, креатинурія, омфалофлебіт, регенеративний, олігемія, ринотрахеіт, сенсибілізація, симптоматологія.

Вправа 2. *Прочитайте речення, знайдіть слова, у яких допущено помилки, виправте їх, поясніть правопис цих слів.*

Адгезія може бути обумовлена як між-молекулярними взаємодіями, так і хімічними зв'язками. Адгезійна міцність залежить від енергії зв'язку, що забезпечує адгезія, повноти контакту, що визначається рел'єфом поверхні, міжфазної поверхневої енергії, змочування та інших поверхневих явищ, а також від умов формування контакту. Арахноідит – запалення павутинної оболонки головного (цирибральний арахноідит) або спинного (спінальний арахноідит) мозку. Лікування арахноідиту консирвативне (антибіотики, рентгено- і фізиотерапія) або хірургічне.

Вправа 3. *Прочитайте подані слова, знайдіть у них помилки, визначте, як помилка впливає на значення цього слова.*

Кардіоспазм, плевроперикард, еритема, силікоз, сколіоз, протеїнотерапія, псевдоанемія, проліфорація, параневрит, остеодисплагія, остеомієліт, міокардіодистрофія, ларингостеноз, колапс, анафілаксія, ангіоневроз, артеріоліти, вапоризація, білірубінурія, брадипноє, гепатизація, геморагічний, піротерапія.

Вправа 4. *Прочитайте подані речення, перепишіть, виправте пунктуаційні помилки та поясніть їх.*

Асканійські кросбреди це великі, скороспілі, міцної конституції тварини з високою вовновою, м'ясною, і молочною продуктивністю, вони високотехнологічні спокійної натури, легко стрижуться, барани безрогі, у вівцематок добре виражений, материнський інстинкт. Ці вівці чутливі до високого рівня годівлі й добре пристосовані до умов півдня України.

Середня жива маса асканійських кросбредних баранів становить 124 кг, довжина вовни – 18,7 см, настриг чистої вовни: 9,3 кг при виході 72 %; вівцематок – відповідно 77 кг, 15,7 см, 5,6 кг і 71 %. Рекордні настриги чистої вовни в асканійських кросбредних баранів – 12,8 кг, річняків – 10,3, маток – 8,8, ярок – 8,9 кг при коефіцієнті вовновості відповідно 102, 115, 95 і 119 г/кг.

Вправа 5. *Відредагуйте подані речення. Проаналізуйте помилки.*

Латвійська запряжна являє собою багатопородну суміш, одержану схрещуванням місцевих кобил з жеребцями багатьох європейських напів-кровних, запряжних і ваговозних порід. Основний вплив на її формування мали Ганноверська і Ольденбурзька породи. В ході створення латвійської породи застосовувався однорідний добір при неспоріднених схрещуваннях. Лише незначна частина жеребців – одержана з використанням інбрідингу. Робота по виведенню латвійської запряжної породи проводилась на племфермах господарств Латвії і в радгоспі "Окте", укомплек-

тованому високоякісним поголів'ям ольденбурзьких жеребців і кобил, яких ще до війни у великій кількості завозили в Латвію. Коні латвійської породи мають гармонійну тілобудову, міцну конституцію, добре розвинені м'язи, високий зріст, костистість. З недоліків екстерьєру найчастіше зустрічаються груба голова коротка шия сирість кінцівок шаблюватість. Масть переважно гніда і руда з великими плямами на голові і кінцівках. Для породи характерні універсальність робочих якостей, висока плодючість кобил, довговічність, спокійний норов.

Для перевірки ефективності коректурних вправ у навчанні правопису було проведене експериментальне дослідження. Констатувальний експеримент був організований у природних умовах. Його основною метою було перевірити рівень сформованості орфографічних та пунктуаційних умінь студентів першого року навчання ветеринарного факультету. Учасниками констатувального експерименту стали 88 студентів.

Для перевірки було запропоновано словниковий диктант (25 слів), текстуальний диктант (150 слів) та списування з орфографічним завданням (25 слів).

Метою словникового диктанту була перевірка знань та вмінь правопису ветеринарних термінів під диктовку. Метою текстуального диктанту була перевірка рівня сформованості умінь правильного написання пунктуаційних знаків. Метою списування з орфографічним завданням була перевірка умінь вирішувати орфографічні завдання без слухової опори.

Результати констатувального експерименту оцінювалися за 10-бальною шкалою. За словниковий диктант найвища оцінка була 10 балів, яка передбачала "0" помилок. За кожну помилку віднімалося 0,5 бала. Таким чином, за 1 помилку – 9,5 бала, за 2 помилки – 9 балів, за 3 помилки – 8,5 бала і т.д. Відповідно, високий рівень навченості складали результати від 9 до 10 балів, середній – 7–8,9 бала, низький – 5–6,9 бала. Якщо студенти набирали менше 5,0 бала, їх рівень був незадовільним. Такі ж самі критерії були задіяні і до списування з орфографічним завданням. Текстуальний диктант, оскільки передбачав перевірку лише рівня пунктуаційних умінь, оцінювався таким чином: за один неправильно поставлений чи пропущений розділовий знак від 10-и балів віднімали 0,5 бала.

Таким чином, рівень сформованості орфографічної компетенції у студентів-ветеринарів під час констатувального зрізу виявився досить низьким (див. таб. 1).

Таблиця 1
Рівень орфографічної компетенції
(на етапі передекспериментального зрізу)

Завдання	Середній коефіцієнт навченості	ВР	СР	НР	НЗР
Словниковий диктант	0,51	3 %	18 %	27 %	52 %
Текстуальний диктант	0,63	11 %	50 %	34 %	5 %
Списування з орфографічним завданням	0,37	0 %	4 %	16 %	80 %

Формувальний експеримент проходив у природних умовах. Учасниками формувального експерименту були 92 студенти першого року навчання ветеринарного факультету (47 студентів у експериментальних групах, 45 студентів – у контрольних групах). Його основною метою було перевірити рівень сформованості орфографічних та пунктуаційних умінь студентів, у навчанні яких використовувалися коректурні вправи.

Експериментальне навчання тривало 20 годин (10 тижнів). Коректурні вправи використовувалися на всіх десяти заняттях у такому співвідношенні: вправи на виправлення орфографічних помилок – 8 разів, вправи на виправлення пунктуаційних помилок – 6 разів, вправи на коректуру стилістичних помилок – 5 разів. Усі коректурні вправи подавалися на завершальному етапі вивчення тієї чи іншої орфограми, після вправ на орфографічний аналіз, орфографічні промовляння, на списування з орфографічними завданнями, словникових та текстуальних диктантів. Коректурні вправи упроваджувалися в навчальний процес паралельно з розвитком усного та писемного мовлення та вивченням інших розділів української мови – морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису, лексикології, орфоепії, фонетики.

Після експериментального навчання було проведено післяекспериментальний зріз. Завдання післяекспериментального зрізу були релевантні завданням передекспериментального зрізу: а) словниковий диктант (25 слів), б) текстуальний диктант (165 слів), в) списування з орфографічним завданням (25 слів). Основною метою післяекспериментального зрізу була перевірка рівня сформованості орфографічних та пунктуаційних умінь студентів першого року контрольних та експериментальних груп, а також порівняння їх результатів.

Результати післяекспериментального зрізу виявилися такими (табл. 2, 3).

Таблиця 2
Рівень сформованості орфографічних та пунктуаційних умінь студентів контрольних груп

Завдання	Середній коефіцієнт навченості	ВР	СР	НР	НЗР
Словниковий диктант	0,67	25 %	16 %	53 %	6 %
Текстуальний диктант	0,71	27 %	17 %	52 %	4 %
Списування з орфографічним завданням	0,44	12 %	13 %	58 %	17 %

Таблиця 3
Рівень сформованості орфографічних та пунктуаційних умінь студентів експериментальних груп

Завдання	Середній коефіцієнт навченості	ВР	СР	НР	НЗР
Словниковий диктант	0,82	39 %	43 %	16 %	2 %
Текстуальний диктант	0,78	37 %	44 %	17 %	2 %
Списування з орфографічним завданням	0,75	36 %	40 %	18 %	6 %

Для того, щоб зробити висновки, необхідно здійснити статистичну обробку даних, які репрезентують рівні орфографічних та пунктуаційних помилок студентів контрольних та експериментальних груп. Для обробки даних скористаємося *U*-критерієм Манна-Уїтні, який призначений для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем якоїсь ознаки, вимірюваної кількісно [Баева 2001; Сидоренко 2002]. Емпіричне значення критерію *U* відображає те, наскільки велика зона збігу між рядами. Тому чим менше $U_{\text{емпір.}}$, тим більш ймовірно, що різниця достовірна. Для обробки даних необхідно виділити гіпотези: H_0 та H_1.

H_0 – рівень орфографічної компетенції студентів у експериментальних групах не перевищує рівень компетенції в контрольних.

H_1 – рівень орфографічної компетенції студентів у експериментальних групах перевищує рівень компетенції в контрольних.

Значення *U* визначається за формулою:

$$U = \left(n_1 \cdot n_2\right) + \frac{\left(n_x\left(n_x+1\right)\right)}{2} - T_x.$$

Проведемо зіставлення загальних результатів, здобутих на початку експерименту та наприкінці. Підрахуємо рангові суми за вибірками студентів контрольних груп. У експериментальних групах $T = 2414$, у контрольних групах $T = 2017$.

Скористаємося тепер формулою для обчислення $U_{\text{емпір.}}$

$$U_{\text{емпір.}} = \left(45 \cdot 47\right) + \frac{\left(47\left(47+1\right)\right)}{2} - 2825.$$

$U_{\text{емпір.}} = 418$.

Критичними значеннями для відповідних *n* є такі:

$$U = \begin{matrix} 766\ (p \le 0{,}05) \\ 684\ (p \le 0{,}01) \end{matrix}.$$

$U_{\text{емпір.}}$ (418) < 766, отже, ($U_{\text{емпір.}} < U_{\text{крит}}$), що дає підстави прийняти гіпотезу H_1, а H_0 відкинути.

Таким чином, статистична обробка даних експерименту підтвердила: використання вправ на коригування написання окремих слів, на коригування правопису слів у цілісному тексті, на коригування розділових знаків, на редагування текстів сприяє значному підвищенню орфографічної компетенції студентів.

Статья посвящена разработке и экспериментальной проверке целесообразности использования корректурных упражнений в обучении правописанию студентов-ветеринаров. Подаются образцы корректурных орфографических и пунктуационных упражнений, обосновано их место в учебном процессе.

Ключевые слова: корректурные упражнения, правописание, орфография, обучение правописанию.

The article is devoted to development and experimental verification of expedience of the use of proof-reading exercises in teaching spelling of students-veterinaries. The standards of proof-reading orthographic and punctuation exercises are given, their place in an educational process is graund.

Key words: proof-reading exercises, spelling, orthography, teaching spelling.

Література:

1. *Баева Т. Е.* Применение статистических методов в педагогическом исследовании : учеб.-метод. пособ. для студ. и асп. ин-та физкультуры / Т. Е. Баева. – СПб. : С-Пб гос. академия физкультуры им. П.Ф. Лесгафта, 2001. – 81 с.

2. *Вишнякова Л. Г.* Применение корректурных упражнений при обучении орфографии : автореф. дисс. … канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения русского языка" / Л. Г. Вишнякова. – М., 1973. – 31 с.

3. *Горбатов Д. С.* Корректурные упражнения на уроках орфографии / Д. С. Горбатов // Рус. яз. в шк. – 1996. – № 5. – С. 46–49.

4. *Сидоренко Е. В.* Методы математической обработки в психологи / Е. В. Сидоренко. – СПб. : ООО "Речь", 2002. – 350 с.

УДК 811.133.1:81'373.611

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ. НЕОЛОГІЗАЦІЯ

Косович Ольга Василівна,
канд. філол. наук, доц.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті розглядаються динамічні процеси у лексичній системі французької мови. Автор визначає основні шляхи розвитку лексичного фонду мови. Розглядаються неологізми, оказіоналізми, а також визначаються основні соціальні чинники, які впливають на розвиток лексичної системи мови.

Ключові слова: лексичний склад, динамічність, неологія, неологізми, оказіоналізми.

Як відомо, мова – це досить динамічна одиниця. Її лексичний склад не залишається у перманентному вигляді, а постійно змінюється. При цьому необхідно наголосити, що зміни є дуже швидкими. І тому лексичний стан будь-якої мови потребує постійного дослідження – на певному синхронному зрізі та в діахронії.

Зміни в будь-якій мові можуть виражатися, по-перше, у тому, що певні лексичні одиниці виходять із вжитку або стають маловживаними; по-друге, у мові з'являються нові одиниці, які або замінюють ті, що вийшли із вжитку, або починають функціонувати поряд із ними протягом тривалого або короткого проміжку часу; по-третє, уже існуючі в мові одиниці можуть набувати нових значень; по-четверте, існуючі в мові одиниці можуть видозмінюватися. Саме на трьох останніх шляхах мовних змін ми і хотіли б зупинитися.

В останні десятиліття проблемі неології приділяється доволі багато уваги як вітчизняними, так і закордонними дослідниками (В. І. Заботкіна, Ю. А. Зацний, О. С. Кубрякова, В. О. Чередниченко, R. Barnhard, A. Blank, D. Crystal, D. Reah).

Підвищений інтерес до інновацій обґрунтовується тим, що останнім часом в англійській мові з'явився великий прошарок нових слів та словосполучень, утворених під впливом різноманітних соціальних чинників. Усі ці новотвори потребують комплексного аналізу, нових досліджень основних джерел, способів та механізмів творення.

Новими одиницями (інші терміни: неологізми, інновації, новотвори) зазвичай вважаються слова, а також їх окремі значення, вислови, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку, і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми), або які були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми); у цьому випадку мова може йти про оказіоналізми.

Надамо ще одне трактування терміна "неологізми". Неологізми – це слова й словосполучення, які носії літературної мови окремого національного варіанта сприймають як нові (за формою або змістом) [Зацний 2007, 4]. Отже, як можна побачити з наведених дефініцій, слова та словосполучення об'єднують у групу неологізмів саме за критерієм їх новизни в мові.

Неологізми можуть бути поділені на: лексичні (нові слова); фразеологічні (нові стійкі словосполучення); семантичні (нові лексико-семантичні варіанти слів або нові варіанти стійких словосполучень) [Зацний 2007, 4].

На думку багатьох науковців, кількість інновацій на лексичному рівні не піддається точним підрахункам, оскільки неологізми виникають не в мові взагалі як у системі соціально-закріплених знаків, здатних об'єктивно існувати, а у реалізаціях цієї системи – у мовленні конкретних носіїв. До того ж не всі вони закріплюються в мові. Саме тому у світлі дихотомії "мова – мовлення" виникають проблеми, пов'язані з "оказіональністю" – "узуальністю" новотворів. "Оказіональні" одиниці навіть протиставляють неологізмам, стверджуючи, що вони створені лише для конкретного випадку.

Погодитися з такою думкою можна лише частково. Адже, дійсно, деякі нові одиниці утворюються авторами тільки для конкретного контексту, поза межами якого вони втрачають право на існування. Але при цьому необхідно зазначити, що більшість неологізмів, зафіксованих словниками, спочатку виникли як оказіоналізми. Завдяки своїй популярності, розповсюдженості та загальновживаності вони перейшли до розряду неологізмів.

Цікавим є той факт, що передбачити, стане чи ні оказіоналізм справжнім неологізмом, зовсім неможливо. Мабуть, єдиним критерієм прогнозування є той факт, що "закріплюються в мові насамперед ті одиниці, що передають поняття, пов'язані з важливими проблемами сучасності" [Зацний 2007, 4-5]. Отже, можна говорити про те, що закріплюються в мові нові одиниці, які виникли в тих сферах життя людини, які розвиваються найбільш активно. У зв'язку з тим необхідно виділити основні соціальні чинники, що впливають на розвиток словникового складу мов на початку XXI століття.

Сьогодні все частіше з'являються нові поняття в таких важливих сферах життя, як політика, інформаційні технології, економіка тощо. Нові реалії вносять у мову свої найменування: ***blogeoisie*** ("еліта" блогів), ***blogodiversité*** (сукупність блогів, на яких спілкуються на різні теми), ***paparatzitisme*** (еквівалент для англійського слова *"popesquatting"*, створеного за аналогією до *"cybersquatting"* для позначення запису осіб-кандидатів на вибори папи перед засіданням конклаву 2005 року). Цей процес можна позначити формулою: "нові явища – нові слова". Різні явища за своєю дією на мову та суспільство "подібні на революцію". Це пояснюється декількома причинами: розширюється склад учасників масової комунікації: нові прошарки населення приєднуються до ролі ораторів, до ролі тих, хто пише в газети та журнали; послаблюється і навіть зникає цензура, люди кажуть та пишуть вільно, отож послаблюється "внутрішній цензор"; зростає особистісний почин у мовленні; безлике та бездарне мовлення змінюється мовленням особистісним; розширюється сфера спонтанного спілкування: люди вже не читають попередньо написані виступи; змінюються ситуації та жанри спілкування: офіційний диктор радіо чи телебачення змінюється ведучим, який роздумує, жартує, висловлює власну думку; зростає частка непідготовленості та послаблюється офіційність.

Зрозуміло, що перелічені позамовні чинники не могли не відобразитися на лексичному фонді сучасної французької мови, оскільки внаслідок суспільної ситуації відбувається закономірне оновлення мовних процесів. Так, у зв'язку із прийняттям у Франції закону "Про перший трудовий контракт", ініційованого прем'єр-

міністром Домініком Вільпеном, який спровокував масовий протест молоді, з'явилися новотвори оказіонального характеру: ***villepinien, gaulliste-villepiniste, villepincite, devillepin-renouveaugaulliste***.

Або такі новотвори ***ségolénade, sarkonnerie, sarkospam, sarkoogle, sarkaille*** – "*Ségolénades et Sarkonneries. On l'accable. On l'éreinte. On l'humilie.*", ***ségoshère:*** *"Ségoshère: les jeunes avec Ségolène Royal"*, виникнення яких обумовила виборча кампанія на пост президента Франції. Серед претендентів були Ніколя Саркозі та Сеголен Руаяль. У вищенаведених прикладах вважаємо, що немає потреби згадувати про відсутність правильності у більшості дериваційних серій, долучаючи до них ті, що з'являються у значній кількості, які є найбагатшими або ж найбільш "продуктивними" за кількістю лексичних одиниць.

Неологізми виникають, як правило, у мові певного соціуму в певній соціальній, професійній групі і, тим самим, у багатьох випадках вважаються "нестандартними", тобто такими, "що ще не прийняті в стандартну мову" [Partridge 1978, 201]. Щодо лінгвістичної ідентифікації оказіоналізму, то вона ґрунтується на визначенні обсягу даного новотвору та встановленні комплексу його диференційних ознак. У мовознавчій науці міцно утвердилася думка про його лексичний статус (О. І. Александрова, Б. О. Бєлова, О. А. Габінська, О. А. Земська, М. У. Калніязов, О. Г. Ликов та ін.).

Починаючи від Н. І. Фельдман і до сьогоднішнього дня, переважна більшість лінгвістів поділяють її погляди щодо утворень "на випадок", уживаних лише один раз у конкретному мовленнєвому відрізку. Слід зауважити, що схарактеризоване в такий спосіб явище позначається терміном "оказіональне слово".

Розглянемо ще одну групу лексичних одиниць, що розширюють словниковий склад мов – це видозмінені одиниці. Частіше видозміна проявляється на рівні фразеологічних одиниць. Під видозміненими одиницями ми розуміємо варіанти фразеологічних одиниць. Поняття фразеологічного варіанта застосовується в дослідженнях із фразеології по відношенню до різних мовних явищ: від компонентів фразеологічних одиниць, що можуть заміщати один одного у складі фразеологізмів, до оказіонального, індивідуально-авторського вживання фразеологічних одиниць. Ми дотримуємося думки про необхідність розмежування узуального та оказіонального вживання фразеологічних одиниць, узуальних та оказіональних змін у складі фразеологічних одиниць.

Під узуальними змінами у складі фразеологічних одиниць ми розуміємо частотні, загальновживані, зафіксовані словниками форми однієї й тієї ж фразеологічної одиниці.

Під оказіональними ми розуміємо індивідуально-авторські, одиничні, не зафіксовані словниками зміни у складі фразеологічних одиниць. Таким чином, узуальними ми вважаємо фразеологічні варіанти, а оказіональними – фразеологічні модифікації [Чередниченко 2005, 99]. Про фразеологічні варіанти йде мова тоді, коли допустимі формальні зміни фразеологізмів [Пташник 2001, 116], а також тоді, коли фразеологізми мають аналогічну структуру, однакове значення, спільні ознаки і є взаємозамінюваними в контексті.

Таким чином, окреслені вище явища дають нам право наголошувати на такій характерній рисі лексичної системи французької мови, як рухомість, або динамічність. Динамічність, як вже було зазначено вище, свідчить про зміни в мові, а тому вимагає постійного дослідження.

В статье рассматриваются динамические процессы в лексической системе французского языка. Автор определяет основные пути развития лексического фонда языка. Рассматриваются неологизмы, окказиональные слова, а также определяются основные социальные факторы, которые влияют на развитие лексической системы языка.

Ключевые слова: лексический состав, динамичность, неология, неологизмы, окказиональные слова.

The article deals with the problem of dynamics in languages. The author defines the main ways of languages lexical fund development. The article considers neologisms, occasionalisms and variants as the main ways, defines the main social factors that influence language lexical fund development.

Key words: lexic structure, dynamism, neology, neologisms, occasional words.

Література:

1. *Зацний Ю. А.* Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Ю. А. Зацний. – Львів : ПАІС, 2007. – 228 с.
2. Неологізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Неологізм.
3. *Пташник С. Б.* Фразеологічні модифікації: термінологічні проблеми / С. Б. Пташник // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Іноземні мови. – 2001. – Вип. 9. – С. 112–120.
4. *Чередниченко В. О.* Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / В. О. Чередниченко. – Запоріжжя, 2005. – 220 с.
5. *Partridge E.* Usage and Abusage / E. Partridge. – Harmondsworth : Penguin Books, 1978. – 380 p.

УДК 811. 161.2'366.5

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ МОРФОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Костусяк Наталія Миколаївна,
канд. філол. наук, доц.,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті здійснено комплексне вивчення морфологічних категорій, визначено їхнє місце у граматичній структурі української мови, описано систему класифікаційних ознак, що лежать в основі виокремлення аналізованих мовних явищ, подано дефініцію поняття "морфологічна категорія".

Ключові слова: морфологічні категорії, синтаксичні категорії, словотвірні категорії, грамема, парадигма.

До важливих аспектів вивчення питань функціонально-категоріальної граматики належить застосування функціонального аспекту в дослідженні та класифікації граматичних категорій та наскрізна концепція їхньої ієрархічності. Втілення таких принципів можливе за розгляду граматики як цілісної системи, що об'єднує певні категоріальні зони. До сфери останніх належить морфологія як окремий напрям лінгвістики, об'єктом якої є передусім морфологічні одиниці й типи морфологічних категорій, їхні найважливіші функції. В. В. Виноградов зазначав, що вчення про граматичну структуру слів, їхні форми та утворення цих форм зазвичай називають морфологією й відрізняють від синтаксису як учення про словосполучення та речення [Виноградов 1986, 14]. У новітніх фундаментальних працях, присвячених описові особливостей граматичного ладу української мови, запропоновано більш аргументовану трикомпонентну класифікацію категоріального апарату, пов'язану з розподілом граматичних категорій "передусім на три великі угруповання – категорії морфологічні, словотвірні та синтаксичні" [Вихованець 2004, 29]. За ознакою виокремлення вказаних різновидів категорій українська функціональна граматика як граматика "роздільного" типу відмінна від інтеграційної граматики, у якій нівельовано протиставлення морфологічних і синтаксичних категорій у їхньому функціональному різновиді. Зразком останньої є російська граматика в інтерпретації О. В. Бондарка [Бондарко 1976]. Свою теорію дослідник будує на морфології, але для висвітлення її залучає майже всі мовні рівні. Через те в "сукупних" граматиках нечітко висвітлено специфіку морфологічних, синтаксичних і словотвірних одиниць та категорій, зігноровано деякі суто синтаксичні, морфологічні та словотвірні явища, функціонування яких становить одну з головних проблем теорії мови. Подані аргументи засвідчують, що питання, пов'язані з диференціацією категоріальної системи, визначенням місця морфологічних категорій у граматичній структурі української мови та описом комплексу класифікаційних ознак морфологічного категоріального апарату, ще не належно висвітлені й потребують глибшого опрацювання, що й мотивує ***актуальність*** нашої студії. ***Мету*** праці вбачаємо в цілісному, системному вивченні морфологічних категорій сучасної української мови, теоретичному обґрунтуванні їхньої специфіки, типологічних характеристик та визначенні сукупності кваліфікаційних ознак. Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких ***завдань***: 1) з'ясувати місце морфологічних категорій у граматич-

ній системі української мови; 2) обґрунтувати класифікаційні засади вивчення зазначених компонентів; 3) подати дефініцію морфологічних категорій. ***Об'єктом*** дослідження є морфологічні категорії сучасної української мови. ***Предмет*** наукового аналізу становить комплексне вивчення морфологічної категоріальної системи, що передбачає виокремлення сукупності її диференційних параметрів. ***Наукова новизна*** дослідження полягає у висвітленні особливостей морфологічних категорій, їхніх кваліфікаційних ознак, що дає змогу подати дефініцію вказаних мовних одиниць.

Сучасна "диференційована" граматика української мови відрізняється від граматичних концепцій інтеграційного характеру не лише її поділом на функціональну морфологію, функціональний синтаксис та функціональний словотвір із властивими їм одиницями, а й наявністю категоріального підходу, який визначає сукупність граматичних категорій, притаманних українській мові. Виділення морфології, синтаксису та словотвору в окремі лінгвістичні дисципліни передбачає встановлення ієрархічних стосунків між ними. Закономірним є розгляд функціонально-категоріального синтаксису як вищого рівня в граматичній ієрархії. За такого трактування він підпорядковує собі функціонально-категоріальну морфологію, у якій поряд із цим простежуємо й ознаки автономності. Вони полягають у тій складності й суперечності морфологічних парадигм, які не можна пояснити із суто синтаксичних позицій [Загнітко 1991, 56]. Крім того, морфологія "допомагає" синтаксисові формально закріплювати опорні пункти взаємодії двох граматичних рівнів, типові функції граматичних одиниць, категорій тощо. Розглядаючи проблеми граматики у зв'язку із засобами їхньої реалізації й поєднуючи синтаксис із функціонально-комунікативним аспектом, а морфологію – із функціонально-когнітивним, Н. О. Слюсарева з цього приводу зазначає, що морфологічні категорії слугують для зв'язку функціонально-когнітивного з функціонально-комунікативним [Слюсарева 1984, 37]. З-поміж трьох складників граматики на особливу увагу заслуговує функціонально-категоріальний словотвір, якому відведено проміжне місце між категоріальним синтаксисом і категоріальною морфологією. Такий статус словотвору зумовлений формуванням його категорій на основі реченнєвих структур та використанням мінімальної морфологічної одиниці – морфеми [Вихованець 1996, 181]. Подана концепція висвітлення граматичних категорій засвідчує системний характер мови, відображає специфіку протиставлення та взаємопроникнення її підсистем.

Відповідно до своєї функціональної багатоплановості граматичні категорії української мови як поняття узагальненого плану структурують взаємозумовлені та взаємопов'язані морфологічні, синтаксичні та словотвірні категоріальні одиниці. Для кожного з указаних розрядів характерні специфічні класифікаційні ознаки, що лежать в основі внутрішньої диференціації всіх типів категорій. У сучасній лінгвістиці морфологічні категорії зазвичай дефінують як різновиди граматичних категорій, що становлять системи взаємопротиставлених морфологічних форм з однорідним значенням. Таке визначення побудоване на пріоритетності форми над значенням. Опис морфологічної системи, спрямований від значення до форми, вважаємо продуктивнішим і переконливішим. Взявши за основу вказаний аспект, терміном *морфологічна категорія* дослідники позначають узагальнене граматичне значення, ро-

зчленоване на грамеми й виражене системою спеціалізованих граматичних форм [Вихованець 2004, 31]. На подібні міркування натрапляємо в монографії М. В. Мірченка: "Морфологічна категорія – підпорядкована граматичній категорії як родовому поняттю сукупність морфологічних одиниць (частин мови), що об'єднує загальним морфологічним змістом грамеми (складники морфологічної категорії) з однорідним значенням" [Мірченко 2004, 68]. До визначальних кваліфікаційних ознак морфологічних категорій належить наявність системних опозицій та парадигм – закономірних морфологічних змін слова. Опозитивні відношення між її складниками формують структуру морфологічної категорії й виступають носіями видового значення щодо загальнокатегоріальної родової величини. Співвідносячись із парадигматичною віссю, вони становлять певну модель, яка відображає принципи внутрішньої організації, функціонування, певні властивості морфологічної категорії. Її структуру формує система грамем, об'єднаних категоріальним значенням і виражених відповідними морфологічними засобами. Морфологічні категорії як двобічні (за наявністю значеннєвої та формальної організації) мовні величини з домінуванням змістових ознак спрямовані на визначення частиномовної дефініції слів, зокрема на формальне закріплення частиномовної семантики. Це забезпечує наступне входження слова в ієрархічно вищі мовні утворення, для кожного з яких характерний власний інвентар визначальних морфологічних категорій. Систему морфологічних категорій української мови формують підсистеми іменних і дієслівних категоріальних одиниць як носії частиномовного значення двох фундаментальних взаємоспрямованих і взаємопротиставлених мовних понять – субстанційності та процесуальності. За ранговими характеристиками морфологічні категорії варто поділити на дві групи: центральні й периферійні. Центр аналізованих граматичних величин становлять ті категорії, що засвідчують визначальність для певної частини мови. Відповідно до цього категорії відмінка, числа й роду центральні у структурі іменника та периферійні щодо прикметника. Водночас хочемо наголосити, що кваліфікація морфологічних категорій як єдностей граматичних значень і граматичних форм зумовлена не тільки зорієнтованістю на парадигматичні ознаки слів, а й особливостями їхньої реалізації в мовленні. На думку А. П. Загнітка, "головним завданням МК (морфологічної категорії – *Н. К.*) є матеріалізація семантичних завдань, що постають перед синтаксичним ладом мови для виконання нею головної, комунікативної функції" [Загнітко 1996, 5].

В українській мові морфологічні категорії потребують розгляду, з одного боку, крізь призму спільності їх для певної частини мови та семантичної однорідності їхніх структурних компонентів – грамем, а з іншого – як неоднорідних груп мовних величини. Відповідно до цього їх поділяють на словозмінні та класифікаційні. Морфологічні категорії, реалізовані словоформами однієї лексеми, називають словозмінними. Такого статусу, зокрема, надають категоріям відмінка й числа іменників. Класифікаційними називають морфологічні категорії, словоформи яких протиставлені не тільки конкретним значенням певних категоріальних явищ, але й мають різне лексичне значення. Класифікаційною є іменникова морфологічна категорія відмінка.

У лінгвістиці відома спроба диференціації морфологічних категорій за ознакою корелятивності/некорелятивності форм у межах того самого слова. Зважаючи на таку спеціалізацію, О. В. Бондарко виокремлює три різновиди категоріальних одиниць: 1) послідовно корелятивні – категорії, у яких ознаки корелятивності представлені послідовно. Їхню центральну сферу становить категорія відмінка іменника, а також відмінок, число й рід прикметника; 2) непослідовно корелятивні – категоріальні величини як непостійні, непослідовні репрезентанти корелятивності, тобто їм властива двоїста природа – поєднання корелятивності з некорелятивністю. По-перше, у цих категоріях наявні співвідносні форми того самого слова, по-друге, вони водночас можуть бути представлені різними лексемами. До непослідовно корелятивних категорій належить число іменників; 3) некорелятивні – категорії, спрямовані не на форми всередині одного слова, а на різні слова, наприклад, категорія роду іменника [Бондарко 1976, 76–77].

Морфологічні категоріальні одиниці аналізують, зважаючи на їхні внутрішньоструктурні параметри, що уможливлює виокремлення різнокомпонентних мовних явищ, на протилежних полюсах яких перебувають мінімально структуровані категорії – двограмемні, з одного боку, та ієрархічно найскладніша категорія, структурована сімома грамемами, з іншого. До перших належать число іменника, вид дієслова, а до других – морфологічна категорія відмінка. Проміжну зону формують трикомпонентні (категорії роду, часу) та чотирикомпонентні (спосіб дієслова (умовний, наказовий, спонукальний, бажальний)) категоріальні одиниці.

Ґрунтовне вивчення системи морфологічних категорій дає змогу розглядати їх в аспекті семантичної чи формально-граматичної домінанти їхнього змісту. "З цього погляду відмінкові притаманна найпослідовніше виражена порівняно з іншими морфологічними категоріями іменника семантична спеціалізація. <…> На противагу відмінкам найменш семантично спеціалізована категорія роду іменників, яка виявляє двоїсту природу і тому має ознаки проміжної категорії, перебуваючи між семантично спрямованими категоріями і формальними класами" [Вихованець 1987, 9].

Морфологічні категорії необхідно кваліфікувати за ознакою їхніх транспозиційних особливостей. В українській мові всім категоріальним одиницям іменника властиве позаіменникове функціонування. Водночас хочемо наголосити на певних зонах їхнього міжчастиномовного спрямування. Зокрема, відмінок дериваційно пов'язаний із прикметником та числівником, рід і число – із прикметником і дієсловом (лише минулого часу та умовного способу). Наявність дериваційних характеристик спостерігаємо за аналізу деяких морфологічних категорій дієслова. Спираючись на поняття похідності/непохідності, дієслівній валентності надаємо статусу непохідної категоріальної одиниці, а валентності транспонованих прикметників, прислівників, числівників та вторинних (віддієслівних та відприкметникових) іменників – похідної категорії. На тлі похідності/непохідності потребує розгляду й категорія виду, яка в дієслові має непохідний характер, а у віддієслівних субстантивах набуває похідності.

Отже, *морфологічна категорія* – узагальнене поняття, структуроване відповідною сукупністю грамем як репрезентантів окремих видових граматичних значень,

об'єднаних спільною категоріальною семою та виражених системою спеціалізованих граматичних форм. Диференціація морфологічних категорій повинна ґрунтуватися на таких кваліфікаційних ознаках: 1) частиномовній приналежності (іменні та дієслівні категорії); 2) вияві форм у межах однієї лексеми чи різних слів (словозмінні та класифікаційні); 3) наявності/відсутності тотожного лексичного значення слова за відмінності категоріальних значень граматичних форм (послідовно корелятивні, непослідовно корелятивні, некорелятивні); 4) внутрішній структурі (дво-, три-, чотири-, семикомпонентні); 5) домінуванні семантико- чи формально-граматичного змісту; 6) похідності/непохідності. Послідовне дотримання всіх поданих принципів уможливить найповніше та найбільш адекватне вивчення морфологічних категорій і забезпечить повне й цілісне уявлення про граматичну систему сучасної української мови.

В статье осуществляется комплексное изучение морфологических категорий украинского языка, описывается система классификационных признаков, лежащих в основе выделения рассматриваемых языковых явлений, подается дефиниция понятия "морфологическая категория".

Ключевые слова: морфологические категории, синтаксические категории, словообразовательные категории, граммема, парадигма.

In the article a comprehensive study of the morphological categories is carried out, their place in the grammatical structure of the Ukrainian language is defined, the system of classification criteria is described, definition of the term "morphological category" is served.

Key words: morphological category, syntactic category, derivational category, grammeme, the paradigm.

Література:

1. *Бондарко А. В.* Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.
2. *Виноградов В. В.* Русский язык : грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. *Вихованець І. Р.* Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
4. *Вихованець І. Р.* Принципи категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство, 26–29 серп. 1996 р., Харків. – Харків, 1996. – С. 177–181.
5. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови / [І. Вихованець, К. Городенська] ; за ред. чл.-кор. НАН України І. Вихованця. – К. : Університетське вид-во "Пульсари", 2004. – 398 с.
6. *Загнітко А. П.* Центр і периферія функціональної морфології / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 54–60.
7. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
8. *Мірченко М. В.* Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392 с.
9. *Слюсарева Н. А.* Синтаксис и морфология в свете функционального подхода / Н. А. Слюсарева // Науч. докл. высш. шк. Филологические науки. – 1984. – № 5. – С. 36–41.

УДК 811.111'42+81'221

СЕМАНТИЧНИЙ ДІАПАЗОН СВІТЛОПОЗНАЧЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ НОМІНАЦІЯХ МІМІЧНИХ ЕКСПРЕСІЙ

Кузнєцова Дарія Юріївна,
канд. філол. наук, ст. викл.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто семантичний потенціал світлономінацій, які використовуються на позначення невербального компонента комунікації "вираз обличчя" у сучасному англомовному художньому дискурсі. У роботі виокремлено корпус світлопозначень лицьових експресій, розроблено їхню типологію за критерієм емоційної орієнтації та характером ядерної семи. Проведений аналіз підтверджує здатність досліджуваних одиниць інтегрувати значний обсяг різноманітної інформації, не перевантажуючи когнітивну систему.

Ключові слова: невербальний компонент комунікації "вираз обличчя", світлопозначення, номінація, семантичний аспект, художній дискурс.

Усебічне вивчення специфіки обміну інформацією передбачає, з-поміж іншого, звернення до потенціалу невербальної поведінки людини, безпосередня роль якої у створенні емоційного клімату, збільшенні експресивності мовлення і забезпеченні зворотного комунікативного зв'язку вже не викликає сумнівів [Горелов 2007; Крейдлин 2002; Сєрякова 2004; Солощук 2006]. Необхідність вивчення різноманітних аспектів лінгвального втілення невербальної поведінки в цілому і, зокрема, окремих невербальних компонентів пов'язана з їхнім інформативним потенціалом [Токарева 2007; Ekman 2007]. Специфіка вербалізацій невербального компонента "вираз обличчя" все ще залишається недостатньо висвітленою, набуваючи особливої **актуальності** в ракурсі номінативно-прагматичного підходу до вивчення дискурсу. Відповідаючи інтегративним тенденціям розвитку мовознавства, вивчення лінгвальних засобів втілення конкретних невербальних виявів уможливлює співвіднесення їхнього номінативного плану з когнітивним, емотивним і прагматичним аспектами комунікативної взаємодії. Відтак, **об'єктом** дослідження в статті є англомовні номінації невербального компонента комунікації "вираз обличчя" у художньому дискурсі, а його **предметом** – семантичний діапазон представлених у них світлопозначень. **Мета** цієї роботи полягає у встановленні корпусу англомовних світлових номінацій, які використовуються на позначення лицьових експресій, а також розкритті особливостей їхньої семантики.

Комунікація є цілеспрямованим процесом передачі, отримання, обміну інформацією та взаємовпливу людей один на одного, що актуалізує соціальні стосунки та являє собою безпосередній емоційний контакт, який є неможливим без такого інформативного невербального засобу, як обличчя людини. Комплексний підхід до її вивчення передбачає звернення до дисциплін філософського, культурологічного, психологічного, природознавчого та лінгвістичного циклів, що сприяє цілісному розумінню виразу обличчя як інформатора емоційного стану, засобу самопрезентації особистості, індикатора міжособистісних стосунків комунікантів, необхідного комунікативного посередника [Абрамова 1997; Хьюбер 2006; Ekman 2007; Kaiser 2002]. У цій роботі вираз обличчя визначаємо як невербальний знак

емоцій із властивими йому формою, значенням і функціонуванням. Так, форма цього невербального знака представлена парадигмою трьох видів виразу обличчя: (1) ***лицьовими виявами*** – комплекс різних мімічних рухів, що сприймаються недискретно і позначаються в дискурсі лексемами *an expression*, *a grimace*, *a look* та інші; (2) ***лицьовими жестами***, які представляють динамічний аспект виразів обличчя і вербалізуються мовними засобами на зразок *a frown*, *a gape*, *a smile* та інші; (3) ***виявами психофізіологічних реакцій*** на обличчі, тобто неконтрольованими вегетативними змінами кольору шкіри обличчя людини, які репрезентуються номінаціями типу *to blush*, *to pale*, *to redden* та інші [Кузнєцова 2009, 30]. Значення невербального знака "вираз обличчя" є полісемантичним, контекстно зумовленим і базується на інтегральній діаді когніції та емоцій. Його функціонування – різноманітне: з одного боку, воно визначається об'єктивною природою цієї кінеми, а з іншого – підлягає впливу лінгвальних та екстралінгвальних факторів процесу інтеракції [Кузнєцова 2009, 30].

Пізнання виразу обличчя, а відповідно й вербалізація цього невербального компонента, безпосередньо пов'язані з процесом сприйняття, який, слідом за І. Г. Рузіним, визначаємо як "систему дій, спрямованих на обстеження об'єкта і створення його образу" [Рузин 1994, 93]. На позначення якісних характеристик образу відчуття, його виражених диференційних ознак, що належать до певного сенсорного аналізатора (зорового, слухового, нюхового, смакового або дотикового), у роботі використовуємо термін "модальність" [Редька 2009, 5–6]. Метафоричні перенесення, які відбуваються лише у межах зорового аналізатора, або візуальної перцептивної модальності [Сабанадзе 1987, 71], тобто від однієї ознаки, що сприймається за допомогою зору, до іншої, вважаємо мономодальними. Мономодальна метафора будується на основі схожості ознак або дій під час зорового сприйняття, яке, на думку психологів, не є простим перекодуванням сіткового образу в свідомості, а механізмом актуалізації всієї сукупності відчуттів інших модальностей, які зберігаються в пам'яті [Ванагас 1973, 53]. Спільним для всіх мономодальних метафоричних номінацій лицьових експресій є те, що суб'єктом речення може бути як обличчя-лик (*Her **face brightens**. "Turquoise. That's what I meant. These ones are too pale"* [Kinsella 2008, 337]), так і обличчя-особистість (*Emily protested with uncommon fierceness, **flushing bright pink*** [Bradford 2004, 68]).

Вираз обличчя людини можна представити крізь призму світла за допомогою одиниць, які належать до різних лексико-морфологічних розрядів і вербалізують пріоритетні для англомовного лінгвокультурного середовища уявлення про феномен обличчя і світла. Ми виділяємо:

- субстантивні номінації, які вказують на факт "світіння" обличчя в цілому і окремих його частин; іменник-назва емоції чи емоційного стану є факультативним: *a beam*, *brightness*, *brilliance*, *a flash*, *a glare*, *a gleam*, *a glimmer, a glint*, *a glow*, *a glower*, *a light*, *lightness*, *a luster*, *radiance*, *a spark*, *a sparkle*, *a twinkle.* Наприклад, у наведеному нижче уривку вираз очей чоловіка, які світилися від здивування та люті, надовго запам'ятався Хелен: *But looking up at the window, joking to Helen about Duggers working late at his algorithms, I remembered meeting him coming into the*

Centre on a Sunday morning as I was leaving it, and the ***glare of surprise and fury*** *he gave me through the glass doors, and the penny dropped* [Lodge 2001, 328];

- атрибутивні номінації з факультативним другим компонентом-іменником, що є назвою емоції, яка освітлює обличчя людини або окремі його частини: *alight*, *beaming*, *blazing*, *bright*, *brilliant*, *dazzling*, *glaring*, *gleaming*, *glistening*, *glittering*, *illuminated*, *lit up*, *luminous*, *radiant*, *shimmering*, *shiny*, *sparkling*, *starry, sunny*, *twinkling*. Наприклад: *Reaching out, Audra took Christina's hand in hers and her bright blue* ***eyes were radiant with happiness*** [Bradford, AW, 526];
- дієслівні номінації: *to beam*, *to blaze*, *to brighten*, *to flame*, *to flare*, *to flash*, *to flicker*, *to glare*, *to gleam*, *to glint*, *to glisten*, *to glitter*, *to glow*, *to glower*, *to light up*, *to smoulder*, *to spark*, *to sparkle*, *to shine*, *to twinkle*. Дієслівні номінації можуть містити вказівку на емоцію. До цієї групи ми також зараховуємо напівтавтологічні дієслівні сполучення *to sparkle with light*, *to light with a flame*. Аналіз представленого емпіричного матеріалу показує, що "світлові" позначення лицьових експресій тяжіють саме до дієслівної репрезентації, що пояснюємо динамічним характером світла як фізичного явища: ***Mr. Lamb's face brightened.*** *He swiveled around in his chair and gave her the benefit, and took a generous drink of whiskey* [Ford 2003, 121];
- адвербіальні номінації, які деталізують характер мімічної дії: *beamingly*, *brightly*, *brilliantly*, *gloriously*, *luminiously*, *radiantly*, *sparkingly* та інші. Наприклад: ***Her young face suddenly became gloriously alive****, lost its petulant look, and all of her rebelliousness seemed to fall away from her* [Bradford 2001, 518].

Проведений семантичний аналіз словникових дефініцій "світлових" номінацій виразів обличчя, а також випадків їх вживання в художньому дискурсі дозволяє класифікувати їх, виходячи з ядерної семи, на:

- номінації, в яких підкреслюється інтенсивність "світіння": *beam* (n, v), *beamingly, to blaze*, *blazing, to brighten*, *brightness*, *brilliance*, *dazzling*, *glare* (n, v), *to gleam*, *glint* (n, v), *glow* (n, v), *luminous*, *a luster*, *radiance*, *radiant*, *radiantly, shimmering*, *to shine, shiny*, *sparkling* тощо;
- номінації, які позначають неінтенсивний характер "світіння": *gleam* (n, v), *gleaming*, *glimmer* (n, v), *shimmering* тощо;
- номінації, які вказують на скороминущість "світіння" і, відповідно, мімічної кінеми: *flare* (n, v), *flash* (n, v), *spark* (n, v), *sparkle* (n, v), *twinkle* (n, v) тощо;
- номінації, в яких природа світла пов'язується з вогнем: *blaze* (n, v), *blazing*, *flame* (n, v), *flaming*, *smoulder* (n, v).

За критерієм емоційної орієнтації виділяємо наступні підгрупи:

- номінації вияву негативних емоцій: *blaze* (n, v), *blazing*, *glare* (n, v), *glaring, glower* (n, v);
- номінації вияву позитивних емоцій: *beam* (n, v), *beaming*, *to brighten*, *brightness*, *brilliance*, *illuminated*, *radiant, shiny*, *sparkling*, *sunny*;
- номінації, емоційна спрямованість яких визначається умовами реалізації у конкретній комунікативній ситуації: *bright with*, *flash* (n, v), *to glisten*, *glittering with*, *to light up*, *lit up with*, *to radiate, to shine, twinkle* (n, v). Проілюструємо цю думку такими прикладами:

(1) *Her skin paled a bit, but it was* ***anger not pain that lit her eyes*** *now* [Kauffman 1995, 110];

(2) ***Trish's face is all lit up with anticipation****, and I feel a huge twinge of guilt for what I'm about to do* [Kinsella 2006, 130].

Наведені фрагменти художнього дискурсу спростовують поширену думку про те, що обличчя людини "світиться" лише від сильних емоцій і почуттів (радість, щастя, кохання та інші). Так, очі героїні в прикладі № 1 випромінювали злість, хоча трохи згодом вони сяяли від болю, а обличчя жінки в прикладі № 2 світиться від приємного очікування, передчуття чогось надзвичайного. В обох фрагментах емоційні експресії описані лексемами зі спільним коренем *light*, однак за контекстом вони опиняються на протилежних точках шкали емотивності.

Сяяння обличчя і очей можна вважати доказом щирості емоційного вияву, оскільки, як і у випадку з психофізіологічними реакціями, такі зміни майже не піддаються маніпуляціям. Проте люди не відмовляються від спроб оволодіти повним контролем над невербальною поведінкою з метою приховування справжніх почуттів і думок. Проаналізуємо такі приклади:

(3) *I can't help* ***a beam spreading across my face*** [Kinsella 2006, 178];

(4) *I see* ***a flash of annoance*** *pass* ***over*** *Eric's* ***face,*** *which he manages to convert into* ***a bright smile*** [Kinsella 2008, 191].

Так, справжність мімічного вияву героїнею емоційного комплексу "радість, щастя, задоволення" в першому фрагменті є незаперечною, а його висока інтенсивність підкреслюється мимовільною появою експресії – жінка не може не сяяти (*I can't help a beam spreading across my face*). Діаметрально протилежною є ситуація у наступному уривку. Блискуча усмішка на обличчі чоловіка є не щирою експресією, а маскою, за якою приховано незадоволення рішенням дружини.

Лицьові експресії здатні виступати, з одного боку, універсальним засобом кодування різноманітної інформації (раціональної та емоційної), а з іншого – своєрідним ключем її декодування. Складність полягає в знаходженні саме тієї номінації, яка б і в адресата генерувала адекватні емоції. Звернемося до ще одного прикладу:

(5) *Phoebe came in with her latch-key, put down her sunshade and stood looking at herself in the glass.* ***Her cheeks were flushed as if the sun had burned them****; her lips were parted in a smile* [Krantz 1991, 128].

У наведеному художньому фрагменті, описуючи колір обличчя героїні, автор конкретизує мовну одиницю *flushed* порівнянням *as if the sun had burned them*. Так створюється образ не просто рум'яної жінки, а жінки закоханої, щасливої, життєрадісної. Автор делікатно натякає на це, залишаючи для читача можливість домислити: чи то в неї справді була легка засмага, чи то вона зустрічалася з коханим і тому була такою збудженою, а, можливо, і те, й інше. Загалом у цьому контексті номінація має позитивний оцінний знак, позначаючи емоції радості й захоплення.

Уявлення англомовної спільноти про "сяючі" лицьові експресії відображаються в порівняльних конструкціях різних типів. У таких номінаціях підкреслюється висока інтенсивність "світіння", що є ознакою щирості мімічного вияву. Зазвичай референтами порівняння виступають ювелірні прикраси, наприклад, намисто (*a necklace*): *His expression was merry and his green* ***eyes were all sparkly like the***

necklace *Auntie Gwen wore when they went to tea at her house in Headingley* [Bradford 2001, 305]; сигнальні вогні (*a beacon*): *"Oh my God!' Suze's* ***face lights up like a beacon*** [Kinsella 2008, 140]; вираз обличчя під час свят, наприклад, Різдва (*Christmas Day*): *His* ***face is all lit up as though it's Christmas Day*** [там само, 97].

Концептуальні уявлення про світло традиційно формуються у тісній опозиції з аналогічними уявленнями про темряву. Проте, якщо більшості світлових номінацій мімічних експресій властивий саме змінний характер емотивної забарвленості, оскільки, як вже було доведено, освітлювати обличчя і його окремі частини можуть інтенсивні позитивні й негативні емоції та почуття, то мовним засобам на позначення відсутності світла на обличчі і в очах людини, за нашими спостереженнями, притаманна лише негативна аксіологічна спрямованість. Більше того, їхній реєстр значно менший. До його складу входять іменники *darkness*, *a shade*, *a shadow*; прикметники *clouded*, *dark*, *dim*, *dull*, *foggy*, *grim*, *saturnine*, *shadowy*, *somber* та інші; дієслова *to cloud*, *to darken*, *to dim*, *to glaze*, *to shade* та інші; прислівники *darkly, dimly* та інші. Звернемося до аналізу емпіричного матеріалу:

(6) *She* ***glared****, and her* ***eyes darkened*** *in the middle, and he understood it was the way she looked when she wanted to seem angry* [Ford 2003, 31];

(7) *He was tall, lean and trim in build, with his mother's dark good looks, her large, light-blue eyes; but his somewhat serious,* ***saturnine face*** *made him appear older than his twenty-five years, give him a dignified air* [Bradford 2001, 25];

(8) *"Welcome to Britain." He shakes Danny's hand with* ***a grim smile*** [Kinsella 2008, 258].

Якщо в прикладі № 6 метафора темряви в номінації виразу очей героїні (*eyes darkened*) разом із дієсловом на позначення тривалого непривітного погляду (*glared*) стають показниками її емоційного стану, створюючи образ дуже розлюченої жінки, то у наступному уривку (приклад № 7) непривітна експресія молодого чоловіка додає йому років і поважності, тобто виступає індексом фізичних і соціальних характеристик носія кінеми. В останньому фрагменті посмішку, з якою персонаж промовляє вітання (*a grim smile*), вважаємо індексом його ставлення до комунікативного партнера. Похмурий мімічний вираз маркує некооперативну налаштованість мовця, оскільки він свідомо обирає таку тональність спілкування, провокуючи тим самим комунікативну девіацію.

Таким чином, використання світлопозначень у номінаціях виразу обличчя дозволяє ефективно кодувати великий обсяг різноманітної інформації, зокрема емоційної, не перевантажуючи когнітивну систему. Завдяки своїй конкретності й раціональності, вербалізації цього типу здатні усунути конфлікт між бажанням назвати лицьові експресії і можливістю зробити це за допомогою закріплених у мові лінгвальних засобів на їх позначення. Перспективним об'єктом подальших наукових досліджень вважаємо визначення когнітивних основ номінацій невербального компонента комунікації "вираз обличчя".

В статье рассматривается семантический потенциал светономинаций, которые используются для обозначения невербального компонента коммуникации "выражение лица" в англоязычном художественном дискурсе. В работе выделен корпус светообозначений лицевых экспрессий, разработана их типология согласно критерию эмоциональной ориентации и характеру ядерной семы. Проведенный

анализ подтверждает способность исследуемых единиц интегрировать значительный объем разнообразной информации, не перегружая когнитивную систему.

Ключевые слова: невербальный компонент коммуникации "выражение лица", светообозначения, номинация, семантический аспект, художественный дискурс.

This article presents a semantic study of light nominative units used for designating facial expression as a nonverbal component of communication in modern English fictional discourse. The body of these designations has been singled out; their typology based on the criterion of emotional orientation and the specificity of the nucleus seme has been suggested. The analysis has led to the conclusion about their informative potential and emotive significance.

Key words: nonverbal component of communication, facial expression, light designations, semantic aspect, fictional discourse.

Література:

1. *Абрамова Н. Т.* Невербальные мыслительные акты в "зеркале" рационального сознания / Н. Т. Абрамова // Вопросы философии. – 1997. – № 7. – С. 99–113.
2. *Ванагас Д.* Зрительный анализатор человека как "активная система" узнавания / Д. Вангас // Биофизика зрения. Проблемы зрительного восприятия. – Вильнюс, 1973. – С. 53–71.
3. *Горелов И. Н.* Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов ; [отв. ред. В. Н. Ярцева; предисл. В. И. Карасика]. – [3-е изд.] – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 103 с.
4. *Крейдлин Г. Е.* Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
5. *Кузнєцова Д. Ю.* Номінативне поле "вираз обличчя" в сучасному англомовному художньому дискурсі: емотивний та прагматичний аспекти : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Кузнєцова Дарія Юріївна. – К., 2009. – 235 с.
6. *Редька І. А.* Синестезійна образність поетичного тексту : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської жіночої поезії кінця XIX – початку XXI століття) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. А. Редька. – К., 2009. – 20 с.
7. *Рузин И. Г.* Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И. Г. Рузин // Вопросы языкознания. – 1994. – № 6. – С. 79–100.
8. *Сабанадзе М. Я.* Синестезия в подъязыке языковедения: на материале английского языка : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Сабанадзе Марина Яковлевна. – Л., 1987. – 167 с.
9. *Сєрякова І. І.* Магія невербальної комунікації : [навч. посібник] / І. І. Сєрякова. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2004. – 95 с.
10. *Солощук Л. В.* Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 300 с.
11. *Токарева М. А.* Феномен улыбки в русской, английской и американской культуре: автореф. дисс. … канд. культурологии : спец. 24.00.01 "Теория и история культуры" / М. А. Токарева. – М., 2007. – 25 с.
12. *Хьюбер Ч.* Первое впечатление: язык мимики и жестов / Ч. Хьюбер ; [пер. с исп. О. Г. Мунтяновой]. – М. : АСТ : Астрель, 2006. – 188 с.
13. *Bradford B*. Act of Will / B. Bradford. – L. : Harper Collins Publishers, 2001. – 528 p.
14. *Ekman P.* Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Personal Life / P. Ekman. – N. Y. : Holt Paperbacks, 2007. – 320 p.
15. *Ford R.* A Piece of My Heart / R. Ford. – L. : Vintage, 2003. – 297 p.
16. *Kaiser S.* The role of facial behaviour in social interactions / S. Kaiser // Semiotica. – 2002. – № 138. – P. 313–319.
17. *Kauffman D*. The Three Musketeers: Born to Be Wild / D. Kauffman. – N.Y. : Bantam Books, 1995. – 211 p.
18. *Kinsella S.* Shopaholic & Baby / S. Kinsella. – L. : Black Swan, 2008. – 447 p.
19. *Kinsella S.* The Undomestic Goddess / S. Kinsella. – L. : Black Swan, 2006. – 416 p.
20. *Krantz J*. Dazzle / J. Krantz. – L. : Bantam Books, 1991. –576 p.
21. *Lodge D*. Thinks... / D. Lodge. – L. : Secker & Warburg, 2001. – 342 p.

УДК 811.112.2'373.

ГРАМАТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ОДИН ІЗ РІЗНОВИДІВ ЇХНЬОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ У МОВЛЕННІ

Лалаян Наталія Степанівна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто основні види граматичних модифікацій фразеологічних одиниць сучасної німецької мови як однієї з підгруп структурно-семантичних трансформацій стійких зворотів, виокремлено морфологічні та синтаксичні модифікації.

Ключові слова: граматичні модифікації, фразеологічна одиниця, морфологічні та синтаксичні модифікації.

Фразеологія є одним із яскравих та дієвих засобів мови. Метафоричність, емоційність, експресивність – всі ці якості фразеологізмів надають мові образності та виразності, адже фразеологізми не лише відображають уявлення кожного народу про світ та їхні специфічні ментальні особливості, а й усю складність і багатогранність мови. Специфіка фразеологічних одиниць (ФО) як особливих знаків вторинної номінації спонукає мовознавців до нових досліджень у сфері фразеології, зокрема до вивчення природи модифікацій фразеологізмів (М. Гавриш, С. Денисенко, Д. Добровольський, H. Burger, W. Fleischer, C. Palm та ін). Віддаючи належне дослідницькій праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, слід зауважити, що існує необхідність подальшого вивчення й уточнення модифікаційних типів ФО, оскільки склад ідіом, які зазнали індивідуально-авторських перетворень, постійно поповнюється. Отже, ***актуальність*** дослідження зумовлена потребою подальшого вивчення особливостей функціонування ФО у тексті та специфіки модифікацій цих мовних одиниць.

Метою даної розвідки є дослідження граматичних модифікацій ФО сучасної німецької мови як однієї з підгруп структурно-семантичних трансформацій стійких зворотів.

Предметом дослідження є граматичні модифікації фразеологізмів сучасної німецької мови.

Об'єктом аналізу є ФО сучасної німецької мови як особливі ускладнені мовні знаки.

Фразеологічними модифікаціями вважаються креативні зміни в складі ФО, що не відповідають формі, зафіксованій у словнику, та зумовлені цілями певного контексту [Burger, 2003, 114]. Під граматичними модифікаціями ФО ми розуміємо морфологічні та синтаксичні видозміни структури фразеологізмів, пов'язані з різноманітними стилістично обумовленими відхиленнями від початкової форми, які викликані конкретним призначенням ФО і привносять суттєві конотативні доповнення до загального значення звороту. У кількісному відношенні група граматичних модифікацій досить об'ємна. Це твердження обумовлено тим, що граматичні модифікації виступають не лише як самостійний механізм модифікування, але й часто зустрічаються в поєднанні з іншими прийомами.

До морфологічних модифікацій фразеологізмів належать різноманітні зміни граматичної форми компонентів ФО. Морфологічні зміни розглядаються нами як модифікації лише в тому випадку, якщо вони торкаються тих конституентів ФО, які в узуальному вживанні виявляють граматичні рестрикції, тобто обмежену здатність до трансформацій. Якщо ж такі рестрикції відсутні, то граматичні зміни компонентів стійких зворотів ми розглядаємо як засіб морфологічно-синтаксичної інтеграції ФО у реченні.

Досліджуваний матеріал дає змогу виокремити такі різновиди *морфологічних модифікацій* ФО:

- ***ступенювання прикметникових компонентів ФО***

До найчастотніших перетворень у рамках цього підтипу належить утворення вищого ступеня порівняння прикметників, які узуально вживаються у звичайному ступені:

Und wieder im Dunkeln nimmt sie sich vor, von nun an nett zu sein, und sie stöhnt und barmt, jetzt helfe es nicht mehr, ich müsse ihn noch kürzer halten (H. Böll, Ansichten eines Clowns, c. 77). Вихідна ФО *j-n kurz halten* – "тримати когось у залізному кулаці".

Утворення вищого ступеня порівняння прикметників іноді супроводжується додаванням підсилюючих часток:

Das kann doch nur Schramm gewesen sein Dieses linke Gesindel macht sich immer mausiger (H. Jobst, Der Findling, c. 37). Вихідна ФО *sich mausig machen* – "корчити з себе важливу персону".

Звичайний ступінь прикметникового конституента ФО може замінюватися також на найвищий:

Der Landesvorstand beschloß mit 13 gegen 2 Stimmen, direkt zur Sache zu kommen und die Koalitionsverhandlungen mit der CDU aufzunehmen. So saßen die Delegationen gestern schon zusammen, um die bitterste Pille für die Wähler, den Finanzrahmen zu klären (Tageszeitung, 9.06.1999, c. 6). Узуальна ФО *eine bittere Pille für j-n sein* – "бути для когось неприємним".

- ***модифікаційна зміна граматичного числа конституентів ФО***

Фактичний матеріал засвідчує зміну узуальної форми множини іменника одниною:

Im Entwicklungsgebiet Biesdorf-Süd sind Häuser für unter 350 000 Mark zu haben. Trotzdem sieht Stachel keinen Konkurrenzdruck: "Da würden sie ja einen Apfel mit einer Birne vergleichen", sagt er mit Blick auf das gehobene Ambiente "seiner" Wohnungen (Berliner Zeitung, 10.10.1998, c. 22). Узуальна ФО *Äpfel mit Birnen vergleichen* – "поєднувати несумісні речі".

У багатьох випадках утворення однини іменників поєднується з розширенням структури узуальних ФО:

Mit einem gelösten Rätsel trägt der Leser Eule in sein Privat-Athen (Berliner Zeitung, 27.12.1997, c. 4). *Ich will keine weitere Eule nach Athen tragen, nur resümieren* (Ruof, c. 21). Узуальна ФО *Eulen nach Athen tragen* – "нести сов в Афіни".

Зустрічаються також випадки заміни форми однини іменників множиною: *Das ist doch wieder einmal typisch für Töchter Evas – ihr urteilt nur nach dem Gefühl*

(Duden, Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten, с. 726). Узуальна ФО *eine Tochter Evas* – "пихата, марнолюбна дівчина; жінка".

Dann sollte ich weit zurückbleiben, mein gütiger Herr, denn mir folgt eine ziemliche Menge Ärger auf den Fersen (H. Howell, Unter dem Schutz des Highlanders, с. 25). Узуальна ФО *j-m auf die Ferse folgen* – "гнатися за кимось, слідувати по п'ятах".

Утворення множини номінальних компонентів часто поєднується із редукцією чи розширенням структури звороту:

Alle Zöpfe weg? (Tageszeitung, 28.07.1999, с. 7). Узуальна ФО einen *alten Zopf anschneiden* – "позбутися пережитків минулого".

Oh, wie ist das schön! Schwarzkopf ist im Fußballfieber und drückt unseren WM-Ladies fest die Daumen (Freundin, 15.06.2011, с. 13). Узуальна ФО *j-m den Daumen drücken* – "бажати комусь успіху".

- ***зміна граматичного часу або стану дієслова:***

Doch bei den Behörden wird er von Pontius zu Pilatus geschickt (Spiegel 46/84, с. 12). Узуальна ФО *j-n von Pontius zu Pilatus schicken* – "посилати когось від Понтія до Пілата".

Jetzt waren ihm die Schuppen von den Augen gefallen (M. Hoffer, Unschuldig, с. 192). Узуальна ФО *da fielen mir die Schuppen von den Augen* – "у мене пелена з очей впала; мені все стало зрозумілим".

Певні морфологічні зміни структури узуальних фразеологізмів пов'язані з відхиленням від статусу фразеологічної стійкості. ФО сприймаються у такому оформленні як дещо нове, а це збільшує їхні експресивні можливості.

До *синтаксичних модифікацій* зараховуємо зміну нормативного порядку компонентів ФО у реченні, утворення дієприкметників та віддієслівних іменників, а також синтаксичне переоформлення структури ФО.

- ***зміна нормативного порядку компонентів ФО у реченні:***

"Nee! Nee!" – wehrte Hackendahl ab. "Det muß ick selber machen. Nachher heißt es bloß, ich weiß von nichts, mein Name ist Hase" (H. Fallada, Der eiserne Gustav, с. 185). Узуальна ФО *Mein Name ist Hase (ich weiß von nichts)* – "Моя хата з краю, я нічого не знаю".

- ***утворення віддієслівного іменника:***

Цей вид синтаксичних модифікацій застосовується до ФО, які містять вербальний компонент:

Im Vergleich zu den leicht bedienbaren Benutzeroberflächen dieser Websites ähnelt das Studium der Kleinanzeigen, die Tageszeitungen traditionell ihren Lesern anbieten, der mühsamen Suche nach der Nadel im Heuhaufen. (DW, 20.03.1999, с. 23). Узуальна ФО *eine Stecknadel im Heuhaufen suchen* – "шукати голку в копиці сіна".

- ***утворення дієприкметника або дієприслівника:***

Зустрічаються також випадки утворення дієприкметника, який приєднується в ролі означення до номінативного конституента ФО:

Himmelsstürmer. Kein Gezerre, kein Rempler, kein gestelltes Bein kann ihn stoppen. Er gleitet elegant darüber hinweg (Spiegel, 4.07.1994, с. 178). Узуальна ФО *j-m ein Bein stellen* – "зіграти з кимось підступний жарт".

Zur Salzsäure erstarrt blickte ich auf meinen blassen, verheulten Freund und das strenge Gesicht seiner Mutter, die ihn eher als Gefangenen mit sich schleppte, denn wie eine Mutter ihren Sohn führte (H. Fallada, Heute bei uns zu Hause, c. 79). Вихідна ФО *zur Salzsäure erstarren* – "скам'яніти (від жаху, подиву тощо)".

- ***синтаксичне переоформлення структури ФО:***

Die Letten haben weder für uns was übrig noch für die Russen. Noske hat uns schon heimgerufen. Der tanzt, wie die Engländer pfeifen (A. Seghers, Die Toten bleiben jung, c. 67). Основою для створення даного звороту у формі складнопідрядного речення слугував фразеологізм *nach jemandes Pfeife tanzen* – "танцювати під чию-небудь дудку".

Die Laus, die angeblich über die Leber läuft, belästigt einen an empfindlichster Stelle, so dass man gereizt wird (C. Puetzfeld, Jetzt schlägt's dreizehn, c. 58). Вихідна ФО *ihm ist die Laus über die Leber gelaufen* – "його зачепило за живе".

- ***іноді зустрічається переорієнтація ФО на окремі елементи:***

Und ich wusste plötzlich: Alles ist eine Frage der Sprache und nicht nur dieser einen deutschen Sprache, die mit anderen geschaffen wurde in Babel, um die Welt zu verwirren (I. Bachmann, Alles, c. 140). Узуальна ФО *die babylonische Sprachverwirrung* – "вавилонське стовпотворіння".

Випадки оказіональних граматичних модифікацій ФО зумовлені контекстуальним вживанням ідіом, стилістичними і комунікативними завданнями. За рахунок модифікацій автори органічно вводять ФО в контекст, підсилюючи при цьому їхню емоційно-експресивну функцію, підвищуючи інформативність та виразність стійких словосполучень. Модифікація ФО – це пошуки нових шляхів оновлення думки, закладеного у фразеологізмі образу, це свідчення невичерпності виражальних властивостей мови [Білоноженко, Гнатюк, 1989, 144]. Фразеологічні модифікації фіксують увагу читачів, надають додаткових відтінків висвітлюваній темі, виступають засобами гумору, іронії тощо.

Перспективи подальших розвідок полягають у з'ясуванні чинників, які сприяють граматичним змінам ФО та набуттю ними певного стилістичного значення.

В статье рассматриваются основные виды грамматических модификаций фразеологических единиц современного немецкого языка как одной из подгрупп структурно-семантических трансформаций устойчивых словосочетаний, выделены морфологические и синтаксические модификации.

Ключевые слова: грамматические модификации, фразеологическая единица, морфологические и синтаксические модификации.

The article deals with basic types of grammar modifications of phraseological units in the modern German language as one of structural-semantic transformations subgroups of stable word combinations, morphological and syntactical modifications are distinguished.

Key words: grammar modification, phraseological unit, morphological and syntactical modifications.

Література:

1. *Білоноженко В. М., Гнатюк І. С.* Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.

2. *Burger H.* Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / H. Burger. – 2., überarbeitete Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH @ Ca, 2003. – 224 S.

УДК 811.135

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЗАЦІЇ РУМУНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960–1980-х рр.: "МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ" У ПОЄДНАННІ З ЛІНГВІСТИЧНИМ "НАЦІОНАЛІЗМОМ", "ЛІНГВІСТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ", "ДАКОМАНІЯ"

Лучканин Сергій Мирославович,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості ідеологізації румунського теоретичного мовознавства другої половини 1960-1980-х рр. за часів правління Румунією Ніколає Чаушеску (1965–1989). На відміну від тогочасного радянського офіційного мовознавства, у румунській лінгвістиці меншою мірою говорилося про марксизм-ленінізм як "методологічну основу" та роль мовознавства в "ідеологічній боротьбі". Дозволялася структуралістична парадигма як така, що знаходиться поза політикою, натомість у СРСР структуралізм лише толерувався. У румунській тогочасній теоретичній лінгвістиці набули поширення ідеї "національних старожитностей", "науковізації", боротьби з діалектизмами, перебільшення ролі даккського субстрату.

Ключові слова: мовознавство й ідеологія, теорія мови, мовна політика, субстрат.

Після закінчення Другої світової війни 1939-1945 рр. Румунія опинилася у складі керованого СРСР соціалістичного табору, 6 березня 1945 р. румунський уряд майже виключно сформували представники Румунської компартії, нечисленної у міжвоєнний період, а після насильницького зречення короля Міхая 30 грудня 1947 р. уся влада в країні на 42 роки опинилася в руках виключно компартії та її керманичів – Георге Георгіу-Дежа (1945–1965) та Ніколає Чаушеску (1965–1989). У цей період румунська лінгвістика, як і вся румунська культура, аж до 1989 р. перебувала під ідеологічним пресом правлячої компартії, особливо в перші 20 років, а також протягом останнього десятиріччя.

У Радянському Союзі, як відомо, величезного значення надавалося ідеології, тому ідеологічний прес марксизму-ленінізму став наріжним каменем радянського (а з ним і українського, після Другої світової війни – і в країнах "соціалістичної співдружності", зокрема, у Румунії, безумовно, неоднаковою мірою) теоретичного мовознавства. При цьому розуміємо "ідеологічну боротьбу" не як витіснення внаслідок великодержавної імперської мовної політики однієї (кількох) мови іншою (панівною), а "методологічно", як філософське осмислення природи мови, її системно-структурної організації, методів дослідження мови тощо.

Протягом 1950–1965 рр. у загальномовознавчих працях, що виходили в Румунії – "Introducere în lingvistică" ("Вступ до мовознавства", 1958; 1965), "Sdudii de lingvistică generală" ("Загальномовознавчі студії" Александру Граура, 1955) [Graur 1955], "Scurtă istorie a lingvisticii" ("Коротка історія мовознавства" Александру Граура та Лучії Валд, 1961 і 1965) [Graur 1961; Graur 1965] – чимало місця відводилося аналізові "марксистської лінгвістики", "сталінських праць із мовознавства", що, як побачимо далі, безумовно гальмувало розвиток загальномовознавчих студій у Румунії, подавало науку у викривленому вигляді. Ситуація змінилася лише з середини 1960-х років, коли в Румунії стали активно проводитися дослідження філософії мо-

ви (праці Ал. Граура, Лучії Валд), методології мовознавства, структури мовної системи (вирізняються праці Міоари Аврам), стилістики й діалектології (праці Йона Котяну), набула поширення структурно-математична і прикладна лінгвістика, психолінгвістика (праці Георге Доки), семіотика, історія загального мовознавства. 1977 року побачило світ 3-є видання "Історії мовознавства" Ал. Граура та Л. Валд, позбавлене будь-якої ідеологізації, з'явилися дослідження давньоіндійського й античного мовознавства, раціональних граматик, лінгвістичних концепції Локка, В. Лейбніца, Вільгельма фон Гумбольдта, І. О. Бодуена де Куртене, П. Ф. Фортунатова, Фердинанда де Соссюра й французької соціологічної школи (особливо вирізняються праці Лучії Валд, найретельнішого дослідника історії загального мовознавства).

Як і в СРСР, ідеологізація румунського мовознавства, передусім теоретичного, зберігалася і після розриву румунського компартійного керівництва з "радянським зразком побудови соціалізму", що стався всередині 1960-х рр. (Г. Георгіу-Деж не прийняв критики культу особи Сталіна М. С. Хрущовим на ХХ з'їзді КПРС в лютому 1956 р. і розпочав політику поступового дистанціювання від СРСР). Лінгвістичними складовими цієї політики "віддалення" від "обіймів радянського ведмедя", яку став дуже поступово проводити Г. Георгіу-Деж після виведення радянських військ із Румунії у травні-червні 1958 р., були скасування обов'язковості вивчення російської мови 1963 р. та поступова заміна "ідеологічного пресу" з радянських партійних кліше на місцевий націоналізм з більшою чи меншою складовою марксистської доктрини соціалізму. Самому Георгіу-Дежу приписують крилату фразу: *Nici să nu sărim peste cal, nici să nu învîrtim sabia lui Damocles în vînt* [Şperlea 2001, 156] "Не стрибаймо ні через коня, не махаймо Дамокловим мечем з допомогою вітру", тобто варто поволі, "з великим тактом, без жодного поспіху" віддалятися від СРСР в усіх ділянках суспільно-політичного та культурного життя; при цьому зауважуємо, що для Георгіу-Дежа Дамоклів меч обертався "за допомогою вітру", що зайвий раз свідчило про малоосвіченість румунського компартійного лідера.

У румунській лінгвістиці 1960–1970-х, як і в усій культурі, відбувається передусім "реабілітація" національних лінгвістичних шкіл кінця XVIII – першої третини XX ст. – Трансильванської, історико-етимологічної Т. Чіпаріу та С. Пушкаріу, в "Історії румунського мовознавства" 1978 р. навіть з'явилося твердження, цілковито неприйнятне для румунської лінгвоісторіографії 1950-1960-х рр., про наукову вагомість праць румунських мовознавців міжвоєнної доби: "Навіть у порівнянні з нинішньою повоєнною епохою, ці лінгвістичні праці міжвоєнного часу заслуговують на значну увагу. Хоча їхні концепції та метод можуть видатися застарілими, натомість, стосовно ґрунтовності та значною мірою свого монументального характеру, вони на даний момент не мають аналогів" [Istoria lingvisticii româneşti 1978, 132]. Тобто, якщо при ідеологізації румунського мовознавства 1950-першої половини 1960-х рр. наголошувалося на необхідності повного розриву з минулим, з попередніми лінгвістичними парадигмами і вибудовування "марксистсько-сталінської лінгвістики", то теоретичне румунське мовознавство доби Чаушеску постійно апелює до національних лінгвістичних традицій. Відбувається активне й систематичне освоєння національної лінгвістичної спадщини, видаються й перевидаються лінгві-

стичні праці минулого ("Румунська граматика" Дімітріє Євстатієвича Брашовяну, "Grammatica linguae daco-romanae sive valachicae" С.Міку та Г.Шінкая, "Румунська граматика" Й.-Е.Редулеску та ін.), що були недоступні для румунських мовознавців 1950 – першої половини 1960-х рр. Певною мірою подібну картину можна спостерігати і в Українській РСР 1960–1970-х рр. (серія "Пам'ятки української мови"), однак, безумовно, у Румунії процес рецепції й нового прочитання національної мовознавчої спадщини відбувався сильніше й незрівнянно ширше.

Румунському мовознавству другої половини 1960–1970-х рр. характерне активне звернення до тогочасної західноєвропейської й американської лінгвістики, передусім структуралізму. Показуючи яскраво виражений відхід від ортодоксальної радянської "марксистсько-ленінської" ідеології, зокрема і в теоретичному мовознавстві, румунське керівництво дозволило і навіть наполягало на на широкому входженню до науки ідей, доволі далеких від марксистських постулатів класовості, ідеологічної боротьби, діалектичного матеріалізму і т.ін. Догматичний марксизм зникає, навіть починають піддаватися сумніву окремі положення марксистської філософії, набувають поширення ідеї Б. Кроче (разом зі Школою естетичного індивідуалізму К. Фосслера), екзистенціалістів Камю та Сартра і т.п. Як зазначає сучасний російський культуролог-румуніст Т. Г. Біткова, особливістю другої половини 1960-першої половини 1970-х рр. у розвитку румунської культури "став підвищений інтерес до різних течій, які вписувалися в авангардистські, модерністські пошуки західноєвропейської культури, а також відобразили прагнення до розширення можливостей реалістичної традиції" [Биткова 1999, 9]. Структурно-математичну лінгвістику румунські партійні ідеологи за Чаушеску особливо не критикували, структуралістська парадигма не ввважалася за небезпечну для комуністичної ідеології. Чимало місця приділено структурно-математичній лінгвістиці в третьому виданні підручника А. Граура та Л. Валд (1977), що зумовлюється цілком прихильним ставленням до структуралізму в тодішній Румунії, де за Чаушеску структуралізм (як і в літературі авангардизм, модернізм) сприймався як спосіб увіходження румунської лінгвістики (та і всієї культури) до європейського контексту. У цьому полягає відмінність у ставленні до структуралізму в Румунії та в Україні в 1960–1980-х рр.: якщо в Україні (як і в усьому СРСР) час від часу відбувалися антиструктуралістські кампанії, то в Румунії до структуралізму ставилися як до одного з лінгвістичних методів дослідження (поруч із описовим, порівняльно-історичним, типологічним), нам практично не потрапляли критичні зауваження в румунській лінгвістиці 1960–1980-х рр. на адресу структуралізму як "буржуазно-ідеалістичного вчення", між тим у тогочасній українській лінгвістичній літературі вони були наявні.

Однак ідеологізація румунської науки середини 1960-1980-х рр. не зникає цілковито, як і поняття марксистської філософії, наукового соціалізму, реалізму в літературі, які тлумачаться як "динамічні пошуки сьогодення", обов'язковими для цитування більшою чи меншою мірою (звісно, не порівняно із СРСР) залишаються К. Маркс та Ф. Енгельс і навіть В. І. Ленін, що доволі несподівано для румунської компартійної ідеології середини 1960 – початку 1970-х рр. Утім, навіть сам Н. Чаушеску виступив 17 квітня 1970 р. з доповіддю на урочистому зібранні в Бухаресті з

нагоди 100-річчя з дня народження Леніна (у СРСР з цієї нагоди з'явилося чимало літератури з теми "Ленін і мовознавство", усуціль заідеологізованої), але у промові акцентувалося передусім на зв'язках Леніна з Румунією та румунськими революціонерами-комуністами (Замфір Арборе-Раллі). Тому "марксистсько-ленінські" (частіше просто "марксистські")[1] тези у вигляді цитат продовжували й надалі проникати в румунські лінгвістичні тексти, що зумовлювало наголошуванням одних тем на шкоду іншим; подібне явище пропонуємо називати "програмною ідеологізацією теоретичного мовознавства"[2].

1971 р. за редакцією А. Граура, С. Статі та Л. Валд побачила світ у Бухаресті солідна колективна праця "Tratat de lingvistică generală" ("Трактат із загального мовознавства"), де викладено такі традиційні загальномовознавчі теми як природа і сутність мови, мова і мислення, місце мовознавства в системі наук, концепції та методи лінгвістики, мова та мовлення, система та структура мови, аналіз мовного знака, структура мовної системи, мова як історична категорія (діахронічна лінгвістика), генеалогічна й типологічна класифікація мов, автоматичний переклад, мовні контакти. Автори орієнтувалися передусім на порівняльно-історичний, соціологічний та структурний методи, однак ідеологізація під виглядом "діалектичного матеріалізму" усе-таки наявна. Зокрема, засуджується "нове вчення про мову" Марра (безумовно, без будь-яких сталінських цитувань), що було цілковито неактуальним для радянського мовознавства початку 1970-х рр.: "Відомо, що М. І. Марр спробував створити марксистську лінгвістику, але, не усвідомивши реальну суть мови, догматично використав тези історичного матеріалізму, опинившись таким чином у багатьох моментах на ідеалістичних позиціях" [Tratat 1971, 23]. В обов'язковому порядку наводяться слова Маркса й Енгельса про мову як практичну свідомість [Ibid., 25], через марксистську теорію пізнання пояснено зв'язки між синхронією та діахронією [Ibid., 349-350], особливо при цьому наголошується, що вони не протиставляються, а співіснують (як про це писав і О. О. Реформатський). Однак загалом колективна праця "Трактат із загального мовознавства" (1971) не обтяжена цитатами класиків марксизму, посилання на Чаушеску відсутні цілком, її можна порівняти з другим виданням "Загального мовознавства" нашого незабутнього Вчителя – С. В. Семчинського (1996) – лінгвістичну теорію викладено з матеріалістичних позицій, однак без зайвої ідеологізації й наступального пафосу "марксистського мовознавства", наявного в силу обставин у 1-му виданні підручника 1988 р.

Прояви офіційної марксистської ідеології в румунській лінгвістиці посилилися після 1971–1974 рр., коли Чаушеску зробив рішучий крок у бік "націонал-комунізму", що, з одного боку, спирався на традиційні марксистські догмати, з ін-

[1] У Румунії із середини 1960-х частіше писали "марксистський" замість "марксистсько-ленінський" (цим підкреслювалася близькість Румунії до Європи), "науковий соціалізм" замість звичного в СРСР до 1988-1989 рр. "науковий комунізм". Термін "науковий соціалізм" замість "науковий комунізм" у пізньому СРСР уживав М.С.Горбачов у доповідях 1988-1990, зокрема в Києві 28 вересня 1989 р. на пленумі ЦК Компартії України, коли було звільнено В.В.Щербицького з посади першого секретаря ЦК КПУ.

[2] Адже існує програмна музика.

шого – апелював до національної історії. На той час режим усвідомив, що цілковито розхитувати догми класовості та партійності небезпечно, тому й почалася нова ідеологізація супільно-політичного і науково-культурного життя Румунії. З 1974 р. знову було запроваджено в Румунії облігаторно вивчення на всіх факультетах незалежно від спеціальності "марксистської філософії", "політичної економії" й "наукового соціалізму"[3]. Не можемо цілковито погодитися з вище згадуваною російською дослідницею румунської культури другої половини XX ст. Т. Г. Бітковою, що "керівництво РКП [Румунської комуністичної партії – С.Л.], відчуваючи алергійну реакцію на все, пов'язане із СРСР, не бажало згадувати ні Леніна, ні ту партійність, про яку звично писали радянські видання" [Биткова 1999, 33-34]. У солідній колективній праці "Introducere în lingvistică" ("Вступ до мовознавства") за редакцією А. Граура 1972 р. фіксуємо чимало традиційних посилань як на Маркса-Енгельса, так і на Леніна у зв'язку з проблемами мови і суспільства, "дійсної, практичної свідомості", соціальної диференціації (традиційно критикується Марр), походження мови, становлення національних мов [Introdecere în lingvistică 1972, 10, 24, 33, 35, 38, 224, 280]. Хоча, звичайно, посилань на Леніна (особливо), як і на Маркса[4] й Енгельса, у румунських загальнолінгвістичних працях 1970-1980-х рр. значно менше, ніж за відповідний період у радянських. Скажімо, у солідній "Istoria limbii române" ("Історія румунської мови", 1978), що становить собою, швидше за все, історичну граматику румунської мови, Ф. Енгельса процитовано традиційно лише одного разу у зв'язку з необхідністю пов'язувати синхронію з діахронією [Istoria limbii române 1978, 20][5]. Відсутні й такі типові для радянської лінгвістичної періодики передові статті, присвячені черговим партійним форумам чи знаменним комуністичним датам та їхнього "значення" для мовознавства. Узагалі дивує те, що в румунській лінгвістиці зовсім не відображено культу особи Чаушеску, який, натомість, набув потворно-гротескних форм в офіційній румунській літературі та мистецтві 1970–1980-х рр[6]. А в радянській (українській радянській зокрема) лінгвістичній літерату-

[3] У вишах СРСР ці "предмети" мали національно-ідеологічну специфіку: "марксистсько-ленінська філософія" (підкреслювалося значення Леніна), "політична економія" (тут без відмінностей), "науковий комунізм" (у дусі "Програми побудови комунізму", ухваленої XXII з'їздом КПРС 1961 р., яка була чинною до 1986 р.).

[4] На відміну від Леніна, на Маркса посилалися доволі часто за Чаушеску, оскільки, як відомо, у Маркса наявні негативні висловлювання щодо колоніальної політики царської Росії на Балканах. Це вписувалося в загальні ідеологічні настанови політики "націонал-комунізму".

[5] Для порівняння зазначимо, що приблизно того самого часу в підручнику "Історична граматика української мови" (1980) М. А. Жовтобрюза, О. Т. Волоха, С. П. Самійленка та І. І. Слинька у вступних методологічних розділах на десяти сторінках наявні аж сім посилань на Маркса, Енгельса, Леніна [див.: Жовтобрюх 1980, 3-12].

[6] У румунському образотворчому мистецтві 1970-1980-х рр. стали дуже популярними картини, на яких зображали Ніколає Чаушеску ("генія Карпат") та його дружину Єлену ("карпатську Зірку") в оточенні радісного натовпу танцівників у румунських національних костюмах: ідея єднання "вождя" з народом виражена настільки непереконливо й улесливо, що зараз викликає гротескний сміх. "Золоту епоху" Чаушеску уславлювали офіційні румунські письменники (подібне – постійна функція "придворної літератури).

рі наявні (щоправда, нечасті) цитування тодішніх партійних керманичів – Хрущова, Брежнєва, Горбачова, Щербицького, Програми КПРС.

Ідеологізація румунського мовознавства 1970–1980-х рр. відчувалася передусім у соціолінгвістиці, зокрема, у таких моментах, як "питання культури мови за соціалізму" (власне, це властиве й українському радянському мовознавству 1960–1980-х рр., саме з 1967 р. став виходити міжвідомчий збірник "Культура слова"), у лексикографії, дослідженні територіальної та соціальної стратифікації мови, розвитку мови у зв'язку з історією народу. Скажімо, конфесійний стиль румунської мови був дуже розвинутий як у давню епоху, так і в нову до приходу комуністів до влади. Натомість в авторитетній "Істрії румунської літературної мови" А. Росетті, Б. Казаку та Л. Ону 1971 р. (2-е видання) читаємо: "спостерігається звільнення румунської літератури від впливу мови релігійних текстів, її наближення до народнорозмовної мови" [Rosetti 1971, 36], тобто формування літературної мови на основі народнорозмовної і часом штучне витіснення конфесійного стилю оцінюються цілковито позитивно (це властиве й українському радянському мовознавству). Безумовно, зберігається конотативне ідеологічне навантаження в румунській тогочасній лексикографії, скажімо, у тлумаченні таких інтернаціоналізмів як *комунізм, соціалізм, капіталізм, марксизм, актив (партійний), критика і самокритика (на партзборах)* і под. Як звертання в офіційних партійних заходах уживається слово східнослов'янського походження *tovarăş* "*товариш*", яке, хоч і було наявне в румунському фольклорі (зокрема, у відомій баладі XVI ст. про майстра Маноле, перекладеної українською мовою Іваном Франком [див.: Хрестоматія румунської поезії 2002, 27-31]) та румунській класичній літературі, однак у 1950-1980-х рр. у румунській мові набуло виразно партійного забарвлення, тому від нього відмовилися відразу після падіння режиму Чаушеску, зараз *tovarăş* набуло швидше гумористично-негативного відтінку[7]. Л. Валд у згаданому "Вступі до мовознавства" 1972 р. зазначала, що після перемоги соціалізму на всій планеті можливе витворення єдиної мови для всіх землян [Introducere în lingvistică 1972, 265], про що не зважувалися вка-

[7] На одних зборах під час виборів Президента Румунії 2004 р. тодішній Президент Румунії Йон Ільєску (член Румунської компартії за Чаушеску, однак представник її реформаторського крила), очевидно, за традицією партзібрань часів комунізму надав слово "товаришеві" (*tovarăş* замість звичного *domnul* "пан") тодішньому голові румунського парламенту й однопартійцеві Ільєску Адріану Нестасе, що викликало сміх у залі і серйозно знизило передвиборчий рейтинг цього кандидата в президенти, який, зрештою, вибори і не виграв. У сучасній Румунії звертання *tovarăş* рідковживане, переважно сприймається негативно. Натомість в сучасній Україні звертання *товариш* досить поширене, скажімо, серед військових (*товаришу полковнику*), членів Комуністичної та Соціалістичної партій, друкованим органом останньої є газета "Товариш". З цього приводу О. Д. Пономарів зазначає: "Останнім часом ми повертаємо собі багато цінного з того, що було втрачене на "переможних" шляхах до "світлого" майбутнього. На тих шляхах не одне покоління українців відучили від нормальних звертань одне до одного. Після запровадження в Україні більшовизму всі прийняті в нашому суспільстві форми звертання було скасовано й замінено словом *товариш*, чим завдано шкоди насамперед цьому прекрасному слову. *Товариш* – це людина, пов'язана з кимось почуттям дружби, щирий приятель; однодумець, спільник… Фальшивість слова *товариш* у звертанні до першої-ліпшої людини (це все одно, що кожну жінку називати високим ім'ям кохана) одразу викликала появу не зовсім рівноцінних, а то й цілком недоречних замінників: *мужчино*!.." [Пономарів 2011, 173-174].

зувати в тогочасному радянському теоретичному мовознавстві. Ідеологізацією перейнята й монографія Л. Валд "Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului" ("Прогрес у мові. Коротка історія мовлення", 1969), чимало говориться в дусі діалектичного матеріалізму й "наукового соціалізму" про позамовні чинники розвитку мови [див.: Wald 1969]. Хоча проблему "прогресу в мові" у лінгвістиці соціалістичних держав було надто заідеологізовано, однак гадаємо неправомірним, що зараз про прогрес у мові, і загалом прогрес як філософську категорію ні в Україні, ні в Румунії не говорять.

Ідеологічну спільність можна помітити в тлумаченні територіальної та соціальної диференціації мов. Як відомо, в українських (та й в усіх радянських) лінгвістичних працях доби СРСР говорилося, що "в процесі соціалістичного будівництва" відмінності між діалектами та літературною загальнонародною мовою поступово зникають через підвищення освітнього рівня і т.д. У румунській загальномовознавчій літературі тих часів також писалося про поступове зникнення діалектних відмінностей у процесі "побудови і вдосконалення соціалізму". Ось кілька цитат: "Діалекти поступово втрачають свою силу і можна передбачити їхнє подальше зникнення в не досить віддаленому майбутньому" [Graur 1963, 56]; "за соціалізму процес нівелювання діалектів, їхнього зникнення відбувається інтенсивно" [Vraciu 1980, 68]; "кінцевим пунктом, поки що віддаленим, цього процесу є зникнення діалектів" [Gheţie 1978, 25]. Відзначимо, що, коли 1963 р. А. Грауру здавалося, що стирання відмінностей між діалектами та літературною мовою відбудеться в "недалекому майбутньому", то за 15 років Й. Геціє цей процес переносить у віддалене прийдешнє. Справді, якщо за соціалізму відбувалася поступова нівеляція діалектних відмінностей, то зараз, навіть за глобалізації, окремі діалекти румунської мови, у першу чергу мараморський, молдовський, виявили значну мовну стійкість. Навіть у молдовських говірках Одеської області України зберігаються регіоналізми на зразок *pîne* (нормативне *pîine* "хліб"), *mîne* (літературне *mîine* "завтра") і под.

Для румунської лексикографії 1950-1980-х рр. характерне перенасичення навіть суто лінгвістичних словників (тлумачних, перекладних зокрема) термінами і професіоналізмами (з металургії, фізики, хімії[8] та інших природничих наук) цілком у річищі чаушесківського прагнення до "науковоподібності" в усьому. Дефініції слів мали враховувати всі відтінки значення, повинні бути особливо чіткими, у моді були перекладні двомовні термінологічні словники, які, за умови зовнішньополітичної ізоляції Румунії особливо в 1980-х рр. мали обмежене застосування.

Нарешті, у румунському мовознавстві 1970–1980-х рр. набула поширення "дакська течія", біля засновників якої були Дімітріє Кантемир та Б. П. Хашдеу. IX з'їзд

[8] Тут знову відчутний позамовний чинник: дружина Ніколає Чаушеску Єлена вважала себе "видатним хіміком", керувала Румунською АН, була першим заступником прем'єр-міністра Румунії, а фактично – другою посадовою особою в тодішній державі. Якщо Чаушеску величали "генієм Карпат", то Єлену Чаушеску – "Зорею Карпат". Тому хімічна термінологія була широко представлена в румунських тлумачних і перекладних словниках 1970–1980-х рр.

Румунської компартії (1974) визначив офіційні тези[9], що стосувалися основних моментів історії Румунії[10]. У відповідності з ними, історія країни розпочиналася з фракійців, що надало офіційного статусу фракійській теорії: про фракійців стали говорити як про одну з найбільших цивілізацій античності, поруч із греками та римлянами, перебільшувати значення даккського субстрату у формуванні румунської мови. 1980 р. на державному рівні в Румунії було урочисто відзначено "2050-річчя формування першої держави на теренах Румунії – царства Буребісти", при цьому пішли на елементарну хронологічну фальсифікацію, адже Буребіста жив (дані найімовірніші) у 82-44 рр. до н.е., воював із Римом Гая Юлія Цезаря. Не ставиться під сумнів даккський субстрат румунської мови [див., зокрема: Istoria limbii române 1978, 65–74], однак не можна всі нез'ясовані етимології румунських слів (саме так їх позначають у DEX-і – "Dicţionar explicativ al limbii române", "Тлумачний словник румунської мови", у ньому традиційно вказують і на етимологію слова) зводити до субстрату, як це траплялося часто і в Хашдеу, і в окремих працях за Чаушеску, ця "фракійсько-даккська теорія" має своїх прихильників і нині. Одним із політично зумовлених філологічних абсурдів було те, що часто румунську поезію почали виводити з Овідія. Так, З. Думітреску-Бушуленга, провідний румунський літературознавець того часу, 1974 р. у передмові до антології румунської поезії зазначала: "Овідій, засланий у Томи, уперше поетично повідав світові про наші місця із суворим кліматом та їхньою красою, на той час дикою. Тому ми й подаємо Овідія як символ нашої романськості на початку антології румунської поезії" [Dumitrescu-Buşulenga 1974, 1].

Однак, ще раз наголосимо, ідеологізм у румунській науці не був настільки помітним, як у радянській. Подібне стосувалося і розвитку літератури. "На національній конференції письменників Соціалістичної Республіки Румунії, що відбулася в липні 1981 р., – зазначав С. В. Семчинський, – було підкреслено різноманітність форм і стилів сучасної прози. Така ж різноманітність характеризує і румунську повість, яка своєю повсякчасною увагою до найпекучіших проблем життя і художнього пізнання історичного минулого і сучасного завоювала визнання читачів" [Сучасна румунська повість 1982, 439]. Письменники, як і румунські мовознавці, прагнули вийти за межі офіційної ідеології, недарма Чаушеску після 1981 р. жодного разу не скликав письменницьких зборів чи з'їздів, не дозволяв нікого приймати до Спілки письменників Румунії, щоб "не вирощувати дисидентів".

---

[9] Можна пригадати, що 1954 р. компартійною верхівкою СРСР та УРСР було схвалено "Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією", які надали єдино можливого тлумачення визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького, обмеживши її 1648-1654 рр., хоча доба Руїни по смерті Хмельницького тривала майже до кінця XVII ст., що знайшло відображення і у відомій приказці: *Від Богдана (Хмельницького) до Івана (Мазепи) не було гетьмана*.

[10] Також із 1976 р. стала загальнообов'язковою дисципліна "Історія батьківщини" на першому курсі всіх спеціальностях румунських ВНЗ, у якій історію Румунії викладали в суворій відповідності до приписів Н. Чаушеску. Нині цей предмет не є облігаторним, на відміну від України, де історію держави продовжують вивчати студенти всіх спеціальностей.

Про даків, водночас із посиленням "марксизму в мовознавстві", стали активніше писати в Румунії у 1985–1989 рр., бо Н. Чаушеску категорично не сприйняв політики "перебудови" й "гласності" М. С. Горбачова[11]. Недарма на зустрічі керівників країн Варшавського договору в Бухаресті 7–8 липня 1989 р. Чаушеску реактивізував майже зовсім забутий концепт "класової боротьби", про який навіть у СРСР тоді вже не згадували: "Скільки існують антагоністичні класи, класова боротьба залишається фундаментальним законом розвитку суспільства" [цит. за: O istorie a românilor 1998, 352]. Однак це твердження не встигло потрапити до мовознавчих праць. Народне повстання в Румунії у грудні 1989 р. проти тоталітаризму поклало край як диктатурі клану Чаушеску, так і марксистській ідеологізації науки з румунським відтінком. Більш ніж тисяча загиблих у тих подіях потрібно додати до десятків тисяч жертв, що приніс комунізм у Румунію. "Цим жахливим фіналом комуністичної диктатури в Румунії країна була "оригінальною" і в її трагедії, як "оригінальним" був і комуністичний режим à la roumaine" [Pop 1998, 162].

В статье рассматриваются особенности идеологизации румынского теоретического языкознания второй половины 1960-1980-х гг. во времена правления Румынией Николае Чаушеску (1965-1989). В отличие от официального советского языкознания того времени, в румынской лингвистике меньше говорилось о марксизме-ленинизме как о "методологической базе" и о роли языкознания в "идеологической борьбе". Поощрялось развитие структурализма, который мыслился вне политики, в то время как в СССР к структурной лингвистике относились не всегда положительно. В румынском теоретическом языкознании середины 1960-1980-х гг. распространились идеи "национальных древностей", "наукоподобия", борьбы с отживающими диалектизмами, преувеличения роли дакийского субстрата.
Ключевые слова: языкознание и идеология, теория языка, языковая политика, субстрат.

The features of ideologization of Romanian theoretical linguistics of the second half 1960-1980th during ruling Romania Nicolae Ceauşescu (1965-1989) are examined in the article. Marxism-leninism as a"methodological basis" and role of linguistics in an "ideological fight" was talked less in Romanian linguistics in contrast to soviet official linguistics of that time. Paradigm of structuralism, which was out of politics was allowed, but in the USSR structuralism was tolerated. The idea of "national ancientry", "Scientification", control of dialects, exaggeration of the role of Dacian substrate were widespread in Romanian theoretical linguistics of that time.
Key words: linguistics and ideology, theory of language, linguistic policy, substrate.

Література:

1. *Биткова Т. Г.* Традиционализм и западничество в современной румынской культуре / Тамара Г. Биткова. – М. : ИНИОН РАН, 1999. – 70 с.
2. *Жовтобрюх М. А.* та ін. Історична граматика української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. – К. : Вища шк., 1980. – 320 с.

[11] Міжнародна ізоляція й консерватизм Н.Чаушеску привели до його несподіваного зближення у 1985-1989 рр. зі східнонімецьким лідером Еріхом Хонеккером, між якими в минулому були прохолодні відносини внаслідок політики Чаушеску на дистанціювання від Москви та вірності Хонеккера Радянському Союзи "брежнєвських часів". У румунській історіографії так схарактеризовано цей антиреформістський альянс двох лідерів: "Антирадянізм Чаушеску не перетворив його в антисталініста. Навпаки, прорадянськість Хонеккера відразу зникла після появи Горбачова на міжнародній сцені. Два лідери, Чаушеску і Хонеккер, об'єдналися навколо абсолютної вірності марксистській догмі, яка для них стала не лише інструментом збереження особистої влади, але й щось на зразок релігії" [O istorie a României 1998, 354].

3. *Пономарів О. Д.* Культура слова: Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – 4-е вид., доповн. – К. : Либідь, 2011. – 272 с.

4. Сучасна румунська повість / Упоряд., післямова та біогр. довідки про авторів С. В. Семчинського. – К. : Дніпро, 1982. – 439 с. – (Серія "Дружба").

5. Хрестоматія румунської поезії XIX–XX ст. Двомовне видання румунською та українською мовами / упорядкування, передмова та примітки С. М. Лучканина. – К. : Наук. світ, 2002. – 158 с.

6. *Dumitrescu-Buşulenga Zoe.* Antologia poeziei româneşti / Zoe Dumitrescu-Buşulenga. – Bucureşti : Ed. didactică şi pedagogică, 1974. – 470 p.

7. *Gheție Ion.* Istoria limbii române literare. Privire sintetică / Ion Gheție. – Bucureşti : Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică, 1978. – 267 p.

8. *Graur Al.* Studii de lingvistică generală / Alexandru Graur. – Bucureşti : Ed. Academiei, 1955. – 192 p.

9. *Graur Al.* Evoluția limbii române. Privire sintetică / Alexandru Graur. – Bucureşti : Ed. Ştiinţifică, 1963. – 75 p.

10. *Graur Al.* Scurtă istorie a lingvisticii. Ediția a III-a revăzută şi adăugită / Al. Graur, L. Wald. – Bucureşti : Ed. didactică şi pedagogică, 1977. – 275 p.

11. *Graur Al.* Scurtă istorie a lingvisticii. Ediția a II-a revăzută şi adăugită / Al. Graur, L. Wald. – Bucureşti : Ed. ştiinţifică, 1965. – 182 p.

12. *Graur Al.* Scurtă istorie a lingvisticii / Al. Graur, L. Wald. − Bucureşti : Ed. Ştiinţifică, 1961.

13. Introducere în lingvistică / Elaborată de un colectiv condus de acad. prof. Al. Graur. – Ed. A III-a, revizuită şi adăugită. – Bucureşti : Ed. Ştiinţifică, 1972. – 382 p.

14. Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic / Coordonator: Florica Dimitrescu. – Bucureşti : Editura didactică şi pedagogică, 1978. – 380 p.

15. Istoria lingvisticii româneşti / Coordonator: acad. Iorgu Iordan. – Bucureşti : Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978. – 280 p.

16. O istorie a românilor. Studii critice / Coordonatori: Stephen Fischer-Galați, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop. – Cluj-Napoca: Ed. Fundației Culturale Române, Centrul de Studii Transilvanene, 1998. – 409 p.

17. *Pop I.-A.* Românii si România. O scurtă istorie / Ioan-Aurel Pop. – Bucureşti : Editura Fundației Culturale Române, 1998. – 166 p.

18. *Rosetti Al.* Istoria limbii române literare. Vol. I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea. Ediția a doua, revăzută şi adăugită / Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu. – Bucureşti : Editura Minerva, 1971. – 672 p.

19. *Şperlea F.* De la Vlad Țepeş la Ceaușescu. Expresii memorabile româneşti explicate în contextul lor istoric / Florin Şperlea. – Bucureşti : Corint, 2001. – 168 p.

20. Tratat de lingvistică generală / Redactori responsabili: acad. Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald. – Bucureşti : Editura Academiei, 1971. – 560 p.

21. *Vraciu Ariton*. Lingvistică generală şi comparată / Ariton Vraciu. – Bucureşti : Ed. didactică şi pedagogică, 1980. – 344 p.

22. *Wald Lucia.* Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului / Lucia Wald. – Bucureşti: Editura ştiinţifică, 1969. – 213 p.

УДК 81'367.625.43+164.2

ДІЄПРИКМЕТНИК У ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТА

Мединська Наталія Миколаївна,
канд. філол. наук, доц.
Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. акад. С. Дем'янчука

Стаття присвячена функціональній специфіці дієприкметника. Автор концентрує увагу на особливостях реалізації предикативної функції дієприкметника у структурі речення.
Ключові слова: категорійне значення дієприкметника, предикат, ознакові слова, валентність.

Функціональний підхід до вивчення граматичних одиниць (як синтаксичних, так і морфологічних) у сучасній лінгвістиці є панівним. Основне завдання функціонального синтаксису, який виступає у двох своїх різновидах – семантичному і формальному, полягає у виявленні семантики синтаксичних одиниць і з'ясуванні їхніх первинних та вторинних функцій у процесі комунікації.

Дієприкметник – один із найбільш складних та суперечливих феноменів мови. У мовознавстві різних історичних періодів побутувало неоднозначне трактування його сутності, що спричинило різнобій у визначенні частиномовної належності. Дієприкметник розглядають: 1) як дієслівну атрибутивну форму (О. О. Потебня, М. А. Жовтобрюх, І. К. Кучеренко, В. М. Русанівський, О. М. Тихонов, Г. М. Гнатюк); 2) як іменну форму дієслова (традиційний підхід); 3) як особливе утворення, яке посідає проміжне місце між дієсловом і прикметником, тобто "своєрідний гібрид (вербоїд), що має ознаки обох цих частин мови" (В. В. Виноградов), хоча це утворення тісніше пов'язане з дієсловом та входить у систему дієслівних форм; 4) або розглядають як прикметник дієслівного походження (Л. А. Булаховський, Ю. В. Шевельов, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко); чи 5) як самостійну частину мови (В. В. Бабайцева, А. Н. Тихонов, М. М. Шанський). У сучасному потрактуванні частиномовної належності дієприкметника наголошується на дієслівній основі цього утворення – прикметника [Трофимов 1964, 198].

Розкриваючи специфіку значення дієприкметника, О. О. Потебня зазначав: "Дієприкметник передає, як і ім'я, ознаку дану, але так, що при відтворенні її зберігається пам'ять про виникнення її від зусиль особи, а тому ця ознака в дієприкметнику виступає наявною в певний час" [Потебня 1958, 143-144].

У працях, що характеризують дієприкметник як форму дієслова або як окрему частину мови, констатується його семантична двоїстість: це форма дієслова, у якій поєднуються значення двох частин мови (дієслова та прикметника), тобто яка виражає значення дії та власне означальне [РГ – 80 1980, 665]. "Основна властивість дієприкметника – це його синкретичне категорійне значення: у ньому поєднуються значення дії та ознаки предмета" [Бабайцева 2000, 324]. За словами М. М. Шанського, категорійне значення дієслова домінує, якщо йдеться про "дію або стан, то дієприкметники виражають як часову ознаку" [Шанский 1987, 205]. З іншого боку, "дієприкметник позначає дію (стан, відношення та ін.) як процес, що має свого носія, і лексично не відрізняється від інших форм дієслова" [Современный русский язык 1999, 556].

Характеризуючи дієприкметник як прикметник дієслівного походження, І. Р. Вихованець і К. Г. Городенська зазначають, що він є різновидом віддієслівного прикметника з нейтралізованими основними дієслівними категоріями часу, способу й особи та збереженою дієслівною категорією виду, що у морфологічному плані сприяє диференціації сукупності прикметникових граемних флексій категорій роду, числа, відмінка [Вихованець, Городенська 2004, 150].

Отже, переважає думка про похідний характер дієприкметникових утворень: дієприкметник сформувався на основі прикметника та дієслова, поєднавши в собі як динамічні, так і статичні якісні характеристики. Але проблему зарахування дієприкметника до класу дієслів чи до класу прикметників і, відповідно, визначення граматичної природи, його функціонування на сучасному етапі лінгвістичної науки остаточно не розв'язано.

Актуальність наукової розвідки вмотивована необхідністю з'ясування функцій дієприкметника (ознакового слова чи форми дієслова), що дозволить глибше пізнати граматичну природу, семантичну структуру, зокрема специфіку представлення його в реченні у позиції предиката.

У статті поставлено за **мету** з'ясувати особливості вияву функцій дієприкметника як ознакового слова, що реалізуються в реченні у реальних предикативних зв'язках словоформи із суб'єктним компонентом.

Поняття "функція" мовної одиниці або форми, за О. В. Бондарком, пов'язано з питанням "для чого слугує ця одиниця, яке її призначення?". "Функція того чи того мовного засобу – це його роль, призначення, мета його вживання" [Бондарко 2002, 343]. Поняття "значення" мовної одиниці або форми пов'язане із поняттям "функції" [Бондарко 2002, 339]. Стосовно мовного статусу дієприкметника дослідники зазначають, що дієприкметник – мовне утворення, яке має ознаки дієслова і прикметника, а отже, і потенціал його функціонування зумовлений характером ознак дієслова та прикметника, можливістю комбінування. Якщо для фінітних форм дієслова основною є функція предиката, то для дієприкметника характерне функціональне роздвоєння – займати позицію предиката чи атрибута. Отже, функціональні поля дієслова та прикметника перетинаються в дієприкметнику щодо виконання предикативної функції. Поняття функціонального плану тісно взаємодіє з поняттям семантичного плану. Г. О. Золотова зазначає, що "синтаксичні можливості слова зумовлені передусім його категорійною семантикою" [Золотова 1982, 59]. Через відмінність категорійного значення предикативні функції дієслова та прикметника не є абсолютно тотожними передусім в аспекті часової віднесеності до дійсності.

Хоча семантику дієприкметника можна представити у вигляді простої суми: "дія" + "ознака", де функціональний потенціал його постає не як сума функцій дієслова та прикметника, а як їхня складна взаємодія, В. В. Виноградов зауважує, що взаємодія категорійних значень прикметника та дієслова у семантиці дієприкметника виражена не тільки в їхньому поєднанні, але й у їхній "боротьбі", що допускає можливу асиметричність ознак як домінування однієї з них [Виноградов 1972].

Ситуація ускладнюється тим, що в рамках однієї частини мови співіснують кілька підкласів або розрядів, причому їхня семантика не завжди відповідає категорій-

ній семантиці частини мови, у складі якої вони виділяються [Кубрякова 1978]. Відтак можна твердити, що семантика дієприкметника становить собою своєрідну "арену" взаємодії категорійної семантики двох частин мови: дієслова та прикметника, враховуючи і їхні різноманітні підкласи [Кубрякова 1978].

Функціонально-семантичні дослідження дієприкметника базуються на поняті синтаксеми – мінімальної семантико-синтаксичної одиниці, ознаками якої є: 1) категорійно-семантичне значення; 2) морфологічна форма, яка їй відповідає та 3) відповідний набір синтаксичних функцій-позицій [Золотова 1982].

Диференціація функцій дієприкметника як форми ознакового слова представлена в системі мови на основі класифікації функцій-позицій дієприкметника у реченні.

Семантична класифікація ознак дієприкметника базується в основному на класифікації предикатів (О. М. Селіверстова, Т. В. Булигіна, Є. В. Падучева, Й. Ф. Андерш, І. Р. Вихованць та ін.). За семантичною сутністю предикати семантико-синтаксичної структури речення поділяють на класи (семантичні типи предикатів): предикати дії, предикати стану, предикати якості, предикати кількості та ін. [Вихованець 1992; Мірченко 2001]. Дієприкметниковий предикат "визначається як у синтаксичних, так і в семантичних термінах – як набір семантичних ознак, які здатні фігурувати у синтаксичних правилах" [Семантические типы предикатов 1982, 11]. Класифікаційною основою, що об'єднує функціональну та семантичну класифікації, є характер співвіднесеності ознаки з віссю часу. За основу семантичної класифікації дієприкметників прийнято семантичні типології предикатів, хоча вони не становлять окремого класу слів. Для характеристики ознак-дієприкметників необхідно враховувати позицію, яку вони займають у структурі речення. Оскільки дієприкметник пов'язаний із дієсловом, то важливо враховувати наявність у ньому семи ознаки. "Все те, що було розірвано, повинно бути знову об'єднано. Відрив ознаки від предмета дає можливість у подальшому об'єднати їх атрибутивним зв'язком" [Арутюнова 1999, 47]. Зміни синтаксичної функції можуть супроводжуватися змінами у семантиці атрибута-дієприкметника, а відтак може змінюватися і його класифікаційний ранг або їхня комбінація, якщо атрибут-дієприкметник має властивості кількох типів, при цьому сам набір рангів залишається незмінним.

Та чи інша форма дієприкметника має зовнішні морфологічні показники, наприклад, типізовані суфікси, а також зберігає семантичні зв'язки з певним дієсловом. Дієприкметник як віддієслівний прикметник відображає семантику семантико-синтаксичних категорій, які він реалізує в структурі речення: предикатності, атрибутивності, суб'єктності / об'єктності, категорію семантико-синтаксичної валентності. М. Я. Плющ зазначає, що "дієприкметник як структурний компонент синтаксичного звороту виявляє в реченні формально-граматичні зв'язки із суб'єктом – субстантивним словом, а також смисловий зв'язок із дієсловом-присудком. Ця особливість… зумовлюється властивостями дієприкметника як форми дієслова, яка поєднує дієслівні граматичні значення часу, виду і стану із прикметниковими ознаками – здатністю узгоджувати свої форми з іменником у роді, числі, відмінку" [Плющ 201, 32].

Семантико-синтаксичні категорії неоднорідні за своєю граматичною природою і характеризують об'єктивний та суб'єктивний зміст речення. До категорій об'єктив-

ного семантико-синтаксичного змісту належать категорії предметності (субстанціональності) та категорії ознаковості (предикатності). Сучасні лінгвісти стверджують, що категорія предикатності (ознаковості) ґрунтується на здатності окремих частин мови здійснювати функцію предиката речення [Вихованець 1992; Мірченко 2001]. Семантичне значення предиката є центральною величиною категорії предикатності. До того ж значення предиката не може бути довільним, а повинне вказувати на ознаку, стан або ж відношення до інших предметів тощо. Синтаксеми предиката вирізняються змістовими опозиційними ознаками: динамічністю / статичністю, часовою локалізованістю, фазовістю, активністю / пасивністю суб'єкта тощо. Втілення в структурі предиката семантичних ознак має складний характер і засвідчує багатогранність природи цього знака в мові.

Функціонування дієприкметника (як і прикметника) у сфері категорії предикатності тісно пов'язане з грамемою предиката якості. Прикметник виражає ознаку пасивну, а дієприкметник – активну. Як зауважує В. О. Трофімов, прикметник – ознака закладена, дієприкметник – ознака відтворювана [Трофимов 1964, 198].

У системі мови предикатні знаки виступають як позначення динамічної ознаки [Вихованець 1983, 26]. Поняття ознаки виражається у кожній мові, де чітко і послідовно виявляється поділ на частини мови: прикметником, дієсловом (чи його формами – дієприкметником, дієприслівником) і прислівником. Дієслівні, ад'єктивні та інші ознакові імена в сучасній лінгвістиці з її гіпертрофованим інтересом до логічних аспектів функціональної мови і мовотворчості не розмежовуються, а розглядаються в сфері вивчення семантичних предикатів. "У значенні ознакових частин мови переплітаються два ряди категорій: у прикметників – ознака і якість, властивість; у дієслів – ознака дії, стану; у дієприкметників, дієприслівників і прислівників – ознака другого ступеня – поняття простору, часу та інших обставин перебігу дії. Отже, у природних мовах виділяються три різні категорії "ознаковості": ознака предмета, ознака події й ознака ознаки" [Леута 2007, 23-24.].

Синтаксична позиція дієприкметника зумовлена порядком слів у реченні. Переважно у препозиції до іменника дієприкметник виконує роль означення: *Земля здригалася від вибухів бомб, <u>занімілі</u> дівчатка лежали на підлозі вагона* (Ле, Клен. лист, 1960, 69) [СУМ, т. III 1972, 231], а в ролі присудка – у постпозиції: *Остап і Соломія <u>були стомлені</u> дорогою (М. Коцюбинський).* Проте предикатність дієприкметника зберігається і в препозиції, якщо предикат виділено за допомогою логічного наголосу: *<u>Покопані й поорані</u> чумацькі дороги (Я. Щоголів).*

Як зазначає М. Я. Плющ, одиничний дієприкметник з атрибутивною функцією повинен займати периферійні позиції. У минулому він функціонував як незалежна від дієслова форма і з часом здавна почав відігравати другорядно-предикативну роль, виражаючи додаткове повідомлення, що доповнює основну предикацію, та переміщуючись ближче до центральних позицій. У сучасній українській мові, входячи в речення через подвійний семантичний зв'язок із дієсловом-присудком та з підметом, дієприкметник (утворюваний ним зворот) виражає значення другорядного предиката й одночасно характеризує іменникове (пояснюване) слово як атрибут [Плющ 2010, 38].

Предикативна функція дієприкметника є вторинною. Категорійна трансформація та зміщення його функціонального діапазону засвідчує синтаксичний перехід (транспозицію) до фінітних форм дієслова.

Предикативний дієприкметник пов'язується з підметом насамперед за допомогою абстрактної зв'язки *бути (бувати),* що виражає граматичні значення способу, часу й особи або роду і числа, які формально обслуговують предикативний зв'язок координації головних членів: *Поранений генерал Бонамі був захоплений в полон російськими гренадерами (Кочура, Зол. грамота, 1960, 299)* [СУМ, т. III 1972, 390]. *Його чорна, густа борода була немов перетикана пурпуровими нитками (Фр., II, 1950, 327)* [СУМ, т. VI 1975, 295]. *Двері були зачинені й защеплені ... Хата була засунена (Панас Мирний).* Інколи зв'язка може опускатися, але ступінь предикативності дієприкметника стає вищим у порівнянні з тим, коли він виражає логічні відношення, причини, умови тощо: *Іду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає (Коцюб., II, 1955, 233)* [СУМ, т. V 1974, 114]. *Д'Аннунціо – письменник – аристократ, прихильник індивідуалізму, ... людина пересичена житом і славою (Рад. літ-во, 3, 1957, 102)* [СУМ, т. VI 1975, 277]. *За кілька хвилин щілина готова, дно її застелене пахучою травою (Гончар, I, 1954, 115)* [СУМ, т. III 1972, 328]. Порівняймо: *На широкому столі… стояли стакани після чаю, ще не перемиті (Н.-Лев. IV, 1956, 50)* [СУМ, т. VI 1975, 226], де дієприкметник виконує функцію напівпредикативну й одночасно – роль поширеного відокремленого означення.

Предикативність дієприкметника у деяких випадках підсилює заперечна частка **не**. *Я ж досі не заквітчана! (Леся Українка). Толока не орана, вівці не лічені, пастух рогатий (Нар. тв.).* Конструкції "дієслівна зв'язка – ад'єктив" функціонують тільки в межах іменного складеного присудка. В українській мові форма предиката такої моделі є певною мірою варіативною. Предикативний дієприкметник може поєднуватися із дієслівними зв'язками, що не втратили повністю свого лексичного значення: *робитися, виявлятися, визнавати, сприйматися та ін.* Наприклад, *Шумахер визнав себе переможеним (Публ.). Тому ми вважаємо, що злочин слід визнавати розкритим у тому разі, якщо кримінальну справу розглянуто в суді й винесено законний, обґрунтований вирок, який набрав законної сили. (Держава і право. Книга, 2011). Очі в Маланки стали налякані, круглі (М. Коцюбинський).* Предикативний дієприкметник може варіативно вживатися як у називному, так і в орудному відмінках. Наприклад: *Столітній дід, що їхав у рідний край вмирати, видно, зовсім не був зацікавлений у розмові (Ірчан, IV, 1958, 184)* [СУМ, т. III 1972, 396]. *Коли він (Володимир Івасюк) мав три роки, він вже був зацікавленим музикою. (Вебсайт – Пласт Оттава). Журавлик стояв зворушений, схвильований і піднесений (О. Іваненко). "Наш колектив був зворушеним цим листом, адже передані монітори вже важко було використовувати нашим працівникам ("Рівне вечірнє").*

У функції предиката дієприкметникові властива семантико-синтаксична валентність, яка полягає в здатності його як предиката формувати реченнєву конструкцію. Одновалентний дієприкметниковий предикат може передавати семантику фізичного або психічного стану особи та зовнішнього вигляду суб'єкта: *Обидва були стомлені і виснажені, з облич їх не сходив вираз тупого терпіння, що його карбують тривалі незгоди (Джек Лондон).*

Дієприкметниковий предикат здатний також формувати конструкцію, в якій прогнозує наявність двох залежних компонентів – суб'єкта, що заповнює лівобічну семантико-синтаксичну позицію, та об'єкта, що займає правобічну позицію. Наприклад: *Марта і Степанида були убрані в білі прозорі сукні і в білі гірлянди (І. Нечуй-Левицький). Поперед Василя йшли дві дівчини. Голови в їх були заквітчані червоними квітками (І. Нечуй-Левицький).* Дієприкметник у предикатній позиції може відкривати позицію локатива: *Товар завезений в Україну з Китаю закинутий у великий контейнер.* Предикатна функція дієприкметника сприяє активізації його валентних можливостей: виступаючи у ролі іменної частини присудка, вони "втягуються в зону активних синтаксичних зв'язків і фактично зближуються за валентними ознаками з дієсловом" [Степанов 1981, 10].

Виражаючи локативну та об'єктну характеристику предмета, предикативний прикметник виступає як тривалентний у синтаксичній конструкції: *У 1782 році Потоцьким був побудований у Києві так званий Старий палац. (Публ. "Українські чудеса потребують диво"). Інші записи (Дума про козака Голоту) були зроблені В. Білозерським на Чернігівщині в 1844 р. ("Українська література").*

Отже, дієприкметник як дієслівна форма здатний реалізувати семантику синтаксичних категорій предикатності, модальності, суб'єктності, об'єктності та валентності. Але виражає ці категорійні значення не самостійно, а пов'язуючись із абстрактною або іншою дієслівною зв'язкою у функції іменного складеного присудка. Тільки разом із зв'язкою (формально вираженою чи нульовою) як предикат якості, властивості, стану дієприкметникова форма експлікує денотативну ситуацію, формуючи синтаксичну конструкцію двоскладного речення. Утворюючи ж відокремлену в реченні синтагму, дієприкметник експлікує семантичний предикат із другорядно-предикативною функцією.

Статья посвящена функциональной специфике причастия. Автор концентрирует внимание на особенностях реализации предикативной функции причастия в структуре предложения.
Ключевые слова: категориальное значение причастия, предикат, признаковые слова, валентность.

The article is devoted to the functional specificity of participles. The author focuses on the features of participles predicative function realisation in sentence structure
Keywords: categorical value of participles, predicate, predicative words, valence.

Література:

1. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. *Бабайцева В. В.* Явление переходности в грамматике русского языка: [монография] / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
3. *Бондарко А. В.* Теория значения в системе функциональной граматики (на материале русского языка) / А. В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
4. *Виноградов В. В.* Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1972. – 616 с.
5. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.

6. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 256 с.

7. *Вихованець І. Р.* Семантико-синтаксична структура речення [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.

8. *Золотова Г. А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. –368 с.

9. *Кубрякова Е. С.* Части речи в ономасиологическом освещении. / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 114 с.

10. *Леута О. І.* Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова: [Текст] / О. І. Леута. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 404 с.

11. *Мірченко М. В.* Структура синтаксичних категорій: [монографія] / М. В. Мірченко. – Луцьк : Вид. "Вежа" Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.

12. *Плющ М. Я.* Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти) : навчальний посібник / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.

13. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. I–II. – 536 с.

14. Русская грамматика / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1980. – Т. I–II. – 1492 с.

15. Семантические типы предикатов / отв. ред. О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1982. – 364 с.

16. Словник української мови / [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.] : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1. – 1970. – 799 с. ; Т. 2. – 1971. – 550 с. ; Т. 3. – 1972. – 744 с. ; Т. 4. – 1973. – 840 с. ; Т. 5. – 1974. – 840 с. ; Т. 6. – 1975. – 832 с. ; Т. 7. – 1976. – 723 с. ; Т. 8. – 1977. – 927 с. ; Т. 9. – 1978. – 916 с. ; Т. 10. – 1979. – 658 с. ; Т. 11. – 1980. – 699 с.

17. Современный русский язык: Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис: [учеб. для вузов по филол. специальностям / Л. А. Новиков, Л. Г. Зубкова, В. В. Иванов и др.] / под общ. ред. Л. А. Новикова. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Лань, 1999. – 854 с.

18. *Степанов Ю. С.* Имена. Предикаты. Предложения: Семиологическая грамматика [Текст] / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

19. *Трофимов В. А.* Современный русский литературный язык. Морфология / В. А. Трофимов. – Л., 1957. – 282 с.

20. *Шанский Н. М., Тихонов А. Н.* Словообразование. Морфология / Н. М. Шанский, А. Н. Тихонов // Современный русский язык. – 2-е изд., испр. доп. – М. : Просвещение, 1981. – 256 с.

УДК 811.161.2' 367

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ ВАРІАНТИ СУБСТАНЦІЙНИХ СИНТАКСЕМ

Межов Олександр Григорович,
канд. філол. наук, доц.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто позиційні формально-синтаксичні та комунікативні варіанти субстанційних синтаксем (суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної та локативної) у структурі речення, проблеми співвідношення формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів простого елементарного речення в сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: субстанційна синтаксема, суб'єкт, предикат, об'єкт, синтаксичний зв'язок, член речення, тема, рема.

Функціональний багатоаспектний підхід до аналізу синтаксичних одиниць, поширений у сучасному українському мовознавстві, зумовив виділення двох рядів членів речення: формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних, серед яких особливе місце посідають субстанційні синтаксеми: суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні й локативні [Вихованець 1993, 92; Городенська 1991, 99; Загнітко 2001, 25 – 30; Шульжук 2004, 48 – 55]. Проблема субстанційних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, незважаючи на їх вивчення на матеріалі різних мов (у працях Л. Теньєра, С. Д. Кацнельсона, Ч. Філлмора, У. Чейфа, М. Д. Степанової, Г. Гельбіга А. М. Мухіна, Г. О. Золотової, Д. С. Станишевої, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Т. Є. Масицької, М. В. Мірченка, та ін.), залишається однією з найбільш дискусійних. Деякі питання, пов'язані з їхнім системним вивченням, ще не отримали аргументованого розв'язання, у трактуванні окремих положень маємо суттєві розбіжності. Отже, **актуальність пропонованого дослідження** зумовлена, з одного боку, посиленим інтересом лінгвістичної науки до проблем аналізу конститутивних одиниць синтаксису, багаторівневої організації речення, з іншого – потребою цілісного й системного опису всієї сукупності мінімальних семантико-синтаксичних одиниць у тісному взаємозв'язку їхніх семантичних, морфологічних та позиційних варіантів.

Мета роботи – здійснити комплексний аналіз формально-синтаксичних і комунікативних варіантів субстанційних синтаксем у семантично елементарних та ускладнених простих реченнях сучасної української літературної мови; охарактеризувати форми синтаксичних зв'язків субстанційних компонентів з різними частиномовними класами предикатів; виявити співвідношення семантико-синтаксичної структури різнотипних простих речень з їхнім формально-синтаксичним та актуальним членуванням.

Об'єкт дослідження – субстанційні синтаксеми в структурі простого речення**, предмет дослідження –** позиційні варіанти субстанційних синтаксем.

Наукова новизна. У статті висвітлено специфіку функціонування субстанційних синтаксем у формально-синтаксичних позиціях головних і другорядних членів речення, комунікативних позиціях теми й реми; з'ясовано характер симетрії / асиметрії семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної та комунікативної структур речення.

Субстанційні синтаксеми як мінімальні семантико-синтаксичні одиниці можуть реалізуватися не лише у семантичних та морфологічних варіантах, але й формально-синтаксичних, тобто виступати в позиціях головних і другорядних членів речення, виділюваних на основі формальних ознак. Формально-синтаксичні варіанти субстанційних синтаксем залежать передусім від їхніх морфологічних форм вираження та типу синтаксичного зв'язку із предикатним компонентом. Підметом найчастіше виступають суб'єктні синтаксеми у формі називного відмінка, напр.: *І навчає мене* ***дід*** *коней запрягати* (П. Сингаївський); *Так* ***серце*** *не існує поза тілом* (В. Коротич). У двоскладних реченнях з невідповідністю (асиметрією) семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структур позицію підмета заступає об'єктна синтаксема в називному відмінку, тоді як суб'єктний компонент у непрямому відмінку виконує формально-синтаксичну функцію сильнокерованого другорядного члена речення. Такі особливості простежуємо у деяких конструкціях з предикатами: а) емоційно-оцінного ставлення: *Сучасну літературу… хвилюють* ***проблеми*** *глобальні* (О. Гончар); ***Наташа*** *сподобалась йому …* (О. Гончар); б) сприйняття, які виражені дієсловами на *-ся*, напр.: *І згадались Несторові* ***шахісти*** … (Р. Іваничук); *Озерам сниться* ***море*** (В. Лазарук); *Йому привиділася …* ***гора*** (В. Шевчук); в) якісно-модального відношення: *Султанові потрібні* ***слуги*** (Р. Іваничук); г) володіння: ***Будівлі*** *належать державі* (П. Загребельний); *У нас є…****документи*** (П. Загребельний); ґ) розумового стану: *Усім знане витончене* ***ім'я*** *[Галина]* (І. Вихованець); *Серед інших небесних тіл були відомі людям* ***комети*** і ***метеорити*** ("Українське народознавство"). У художніх творах нерідко вживається речення з називним об'єкта порівняння, який реалізується у нетиповій присудковій формально-синтаксичній позиції, напр.: *Лиш любов –* ***як*** *у серці* ***багнет*** (В. Сосюра); *Була вона для нього* ***наче сонце*** (Леся Українка); *Земля –* ***мов казка*** (В. Симоненко); *А очі ближніх –* ***зведені курки*** … (Л. Костенко).

В українській мові, крім називного суб'єктного і об'єктного відмінків, у позиції підмета може стояти адресатно-суб'єктна синтаксема, виражена кличним відмінком. Підметова формально-синтаксична функція кличного є морфологічно обмеженою, тому що вона зумовлена лише дієсловами наказового способу. "У спонукальних реченнях у кличного відмінка наявні ті самі ознаки (двобічний зв'язок із присудком, наявність типових для предикативного зв'язку елементів форми координації), що й у називного відмінка" [Вихованець 1993, 218]. Пор.: *За волю стань,* ***юначе*** (І. Нехода); *Не ридайте,* ***діти*** (П. Воронько) і *Тече віками* ***Влтава*** (І. Нехода); *Старіють* ***люди*** (І. Муратов).

Зрідка у семантично елементарних простих реченнях із предикатами кількості підмет може бути виражений нетиповою для цієї позиції формою родового відмінка у функції суб'єкта кількісної ознаки. Напр.: ***Людей*** *було небагато* (Б. Харчук); ***Грошей*** *обмаль* (О. Іваненко); *Півтисячі* ***нас*** *було* (О. Гончар). "Усунення типової для позиції підмета форми називного відмінка пояснюється перенесенням у реченнєву структуру форми родового відмінка, що функціонує у кількісно-іменних сполуках" [Вихованець 1992, 113]. Пор.: *На тому літаку летіло* ***двадцятеро дітей*** (М. Трублаїні) ← ***Дітей було двадцятеро*** + *Діти летіли на тому літаку*. В екс-

пресивних варіантах двоскладних речень уживається родовий підметовий відмінок у семантико-синтаксичній функції партитивного суб'єкта. Форма родового відмінка заступає форму називного, пор.: *Своїх* ***людей*** *наїхало !* (Б. Харчук) і *Свої* ***люди*** *наїхали; Нападало* ***горобців****!* (Б. Харчук) і ***Горобці*** *нападали.*

Суб'єктні синтаксеми у непрямих відмінках, крім розглянутих вище родового і кличного, можуть виступати у позиції лівобічного керованого другорядного члена речення відповідно до лівобічної семантико-синтаксичної валентності предиката. Інші субстанційні синтаксеми (об'єктна, адресатна, інструментальна та локативна) перебувають у формально-синтаксичній позиції правобічного керованого другорядного члена речення. "Для української мови типовою є правобічна позиція керованого компонента, тоді як лівобічна звичайно стосується явищ координації, регульованої предикативним зв'язком підмета і присудка як головних членів двоскладного речення" [Вихованець 1992, 77]. Напр.: ***Мені*** *сумно* (Р. Іваничук); ***Люді*** *не спалося* (М. Трублаїні); *Він дарував розкішні* ***букети нареченим*** (В. Симоненко); *Він ніяк не міг накреслити* ***ручкою*** *свій план будинку* (Р. Іваничук); *Ми йдемо* ***по Львову*** (Д. Павличко).

У ролі опорних слів, які керують субстанційними синтаксемами у непрямих відмінках і прийменниково-відмінкових формах, найчастіше виступають дієслова. Сполучуваність лише з дієсловами характерна для знахідного суб'єкта та об'єкта, які не можуть залежати від прикметників та іменників. Напр.: ***Митю*** *усього аж* ***пересмикнуло*** (О. Іваненко); *У дворі Галя* ***прала білизну*** (В. Шевчук). Прикметники здебільшого керують прислівними другорядними членами речення, у позиції яких перебувають суб'єктні синтаксеми, виражені давальним відмінком, об'єктні синтаксеми в непрямих прийменникових та безприйменникових відмінках, адресатна синтаксема в давальному відмінку при предикативному прикметнику *винний*, напр.: – ***Мені потрібний*** *човен* (М. Трублаїні); *...я* ***серцем молодий*** (В. Сосюра); ***На мене*** *люди* ***стали злі*** (Д. Павличко); *Мій Роман* ***був лагідним до мене*** (Р. Федорів); ***Вам*** *ми* ***винні нагороду*** (Леся Українка). Предикативні прислівники здатні керувати давальним та місцевим відмінками у функції суб'єкта стану, а також непрямими відмінками в об'єктній функції, напр.: *Весело і* ***тепло було шпакам*** (М. Вінграновський); ***В*** *осіннім* ***полі порожньо*** *і дико* (І. Муратов); ***Чутно*** *тиху* ***розмову*** *закоханих* (А. Головко); *За вікном* ***було видно****...****місто*** (С. Скляренко).

Лівобічний керований другорядний член речення, позицію якого займають суб'єктні синтаксеми у непрямих відмінках, поєднаний з опорним словом сильним підрядним зв'язком. Функції сильнокерованого компонента набуває і об'єктна синтаксема передусім в знахідному та родовому відмінках. Інші непрямі відмінки сполучаються з присудком сильним підрядним зв'язком внаслідок їхнього переміщення в позицію знахідного об'єкта, напр.: *Все прогресивне людство сьогодні* ***шанує*** *великого російського* ***поета*** (Б. Олійник); *–Я ж тобі* ***добра бажаю****, як рідная неня…* (М. Куліш); *Томас палко* ***дякував Бутакову*** *за представлення і за прекрасну характеристику* (З. Тулуб); *Ярослав Івашкевич всю дорогу* ***захоплювався*** *українськими* ***краєвидами*** (Д. Павличко). Дещо послаблюється синтаксичний зв'язок адресатної синтаксеми в давальному відмінку та транспонованих прийменниково-

відмінкових формах, для якої характерна формально-синтаксична позиція напівсильнокерованого другорядного члена речення, напр.: *Воєвода Мостовик свого часу* ***віддав*** *значну прислугу великому* ***князеві*** (П. Загребельний); *Воронцов того вечора* ***розповів присутнім*** *одну свою мисливську* ***історію*** (О. Гончар); *Ніхто* ***для всіх*** *не* ***принесе*** *і щиро не оддасть, якщо самі її ми не обстоїм* (О. Богачук); *Ганс сам* ***почав підносити*** *тяжкі цебри* ***до Віри*** (У. Самчук). Ще слабкішим порівняно з адресатною синтаксемою підрядним зв'язком характеризується локативна синтаксема напрямку (початкового і кінцевого пунктів руху), яка займає формально-синтаксичну позицію напівслабкокерованого другорядного члена речення: ***Прибули*** *хлопці* ***до*** *далекого* ***села*** (М. Стельмах); *Батьки* ***з села*** *до обласного центру* ***перебралися*** (В. Дрозд). Орудний безприйменниковий відмінок спеціалізований на вираженні інструментальної синтаксеми, слабкого керування і периферійної позиції слабкокерованого другорядного члена речення, напр.: *Чумаченко* ***багнетом розрізав*** *халяву* (Григорій Тютюнник); *Луки* ***росами гаптує*** *Тиша…* (О. Слісаренко). Слабкий характер зв'язку опорного і залежного компонентів речення посилює в цій позиції конкуренцію орудного відмінка і прийменників, напр.: *До театру* ***під'їжджали автомобілем*** (І. Вільде) і *До театру* ***під'їжджали на автомобілі***. Локативна синтаксема шляху руху в орудному відмінку також набуває ознак слабкого підрядного зв'язку: ***Шляхом*** *простував Данилко* (Б. Харчук). Позицію прислівного слабкокерованого другорядного члена речення займають і валентно пов'язані субстанційні локативні синтаксеми в місцевому відмінку та інших прийменниково-відмінкових формах при локативних предикатах *бути, перебувати, опинятися, розташовуватися, стояти, лежати, сидіти, висіти*, напр.: *Осташко* ***сидів біля віконця*** (Р. Іваничук); ***Лежать під лісом*** *люди* ***на траві*** (Л. Костенко).

За актуального членування простого речення для суб'єктної синтаксеми типова комунікативна позиція теми, для правобічних субстанційних синтаксем (об'єктної, адресатної, інструментальної та локативної) – комунікативна функція компонента комплексної реми. Напр.: *Гриць / допомагав* ***братові*** (Б. Харчук); *Мудрий Пірі Мехмед / прислав шовковий згорток* ***Сулейманові*** (П. Загребельний); *Петро / набирав* ***лопатою*** *із засіки* ***жито*** (Б. Харчук); *Брат / приїхав* ***машиною*** (П. Загребельний); *Малуша / босими ногами прийшла* ***з-над Росі до Києва*** (С. Скляренко). Таке комунікативне членування простежуємо в нейтральному, не деформованому особливими факторами висловленні. На думку І. І. Ковтунової, "правильна логічна побудова стилістично нейтрального літературного мовлення потребує, щоб тема, як вихідний пункт висловлення, часто відомий слухачеві або читачеві, перебувала на початку речення, а рема, яка повідомляє дещо про тему і містить переважно нове, невідоме читачеві, – у кінці речення, після теми. Порушення цього правила … веде до порушення логічної послідовності викладу" [Ковтунова 1976, 13].

Морфологічне (відмінкове чи прийменниково-відмінкове) вираження і формально-синтаксична позиція субстанційних синтаксем, як правило, не впливають на їхню комунікативну функцію. Типову комунікативну позицію теми займає суб'єктна синтаксема як у називному, так і непрямих відмінках, комплексної реми – правобічні субстанційні синтаксеми в будь-яких відмінкових і прийменниково-від-

мінкових варіантах. Напр.: *Жінки / несли їм фрукти, козиний сир, бринзу, молоко…*(О. Гончар); *Мама* / *напекла тістечок* (А. Дімаров); *Іваниха /чавила товкачем у цебриці картоплю* (Б. Харчук); *Люди / подались у бік двору* (Р. Іваничук); *Їй [Наталочці]* / *страшно* (П. Воронько); *Його / вже огортала образа* (А. Дімаров); *В кабінеті* / *жарко* (Б. Харчук); *Всемилостивий Христе*, / *дай снаги* (І. Муратов). Навіть якщо суб'єктна синтаксема в непрямому відмінку перебуває в позиції другорядного члена речення, а об'єктна в називному виступає підметом, комунікативну функцію теми зберігає за собою суб'єкт. Напр.: ***Мені*** / *потрібен паркет* (А. Дімаров); ***Сироватці*** / *знана ця гірка повість* (Ю. Мушкетик); ***У мене*** / *є граната* (О. Гончар).

Якщо суб'єктна синтаксема перебуває в позиції теми, а інші субстанційні синтаксеми разом з предикатом – в позиції компонента комплексної реми, комунікативне членування речення відповідає семантико-синтаксичному, тобто простежуємо симетричність обох структур. За відповідного комунікативного завдання суб'єктна синтаксема може пересуватися у позицію реми, тоді на неї падає фразовий (логічний) наголос, напр.: *Дике поле…вздовж і впоперек об'їздили / його* ***предки*** (Ю. Мушкетик). За таких умов у позицію теми або компонента комплексної теми переходять правобічні субстанційні синтаксеми: а) об'єктні: ***Театр*** *Леся Українка / любила змалку* (Л. Костенко); ***Про*** *таку* ***подію*** */ негайно мусять сповіщати посольство* (О. Гончар); б) адресатні: ***Продавцеві*** */ дав таблетку снодійного* (В. Лис); *Першою принесла* ***Зозульці*** *звістку про статтю в районній газеті* / *дружина* (О. Іваненко); в) інструментальні: *Своїми* ***руками*** / *копав я траншеї* (П. Воронько); ***На*** *в'ючених* ***мулах*** *і* ***верблюдах*** */ пробивалися купці крізь натовп* (Р. Іваничук); г) локативні: ***Мимо нього*** */ пройшов Олексій Петров* (Р. Іваничук); ***Полем*** *бігли / озброєні люди* (М. Трублаїні); ***По борозні обіч дороги****/ йшли заводіяки всі* (А. Головко).

Частки *тільки, лише (лиш), навіть, саме, не, і(й)* при субстанційних синтаксемах вказують на їхнє перебування в комунікативній позиції реми, незалежно від місця у лінійній реченнєвій послідовності слів, напр.: ***Лише попіл*** / *на порозі залишиться* (І. Муратов); *В наших селах жили* / ***не тільки українці*** (П. Загребельний); ***Навіть баба Майориха*** */ не сиділа на лавочці під двором* … (В. Дрозд). У питальних реченнях займенникового різновиду частка *же (ж)* стає підсилювальною і виділяє рему, виражену питальним займенниковим словом у функціях суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя, локатива: ***А хто ж****/ вам право дав одняти у народу його велику гордість і пісні?* (Л. Костенко); ***Що ж****/ ти приніс мені?* ***Кому ж****/ написати листа?* ***Чим же****/ доїхати додому?* ***Куди ж****/ ти йдеш?* У непитальних реченнях постпозитивна частка *же (ж)* при іменниковій синтаксемі є свідченням того, що остання стоїть у комунікативній позиції теми, напр.: ***А я ж*** / *Вас знав* (В. Коротич). Нерідко слово, яке виражає субстанційну семантику, повторюється, що свідчить про перебування іменникової синтаксеми у комунікативній позиції реми: ***Всі*** / *моєї Батьківщини мову розуміють на планеті.* ***Всі!*** (І. Нехода); *Бурхливий /* ***він*** *[Дунай]. Могутній /* ***він*** *[Дунай]* (І. Нехода). Логічний наголос також дає змогу кваліфікувати субстанційний компонент як рему висловлення: ***І друзі*** / *там є* (Л. Костенко). Пауза (у писемному мовленні їй відповідає певний розділовий знак) перед субстанційною синтаксемою є інтонаційним засобом її виділення як реми. Наприклад, у реченнях *А в лі-*

сопарку / – *солов'ї* (І. Муратов); *По цей бік* / – *ворог скаче. По той бік* / – *ворон кряче* (І. Нехода); *А за річкою* / – *Ковпак* (П. Воронько) ремою виступає суб'єкт, а темою – локатив. Порядок слів також слугує засобом вираження актуального членування. Зокрема, за відповідного комунікативного завдання може відбутися взаємопереміщення компонентів у пасивних двоскладних конструкціях, внаслідок чого увагу буде акцентовано не на виконавцеві дії в орудному відмінку, а на носієві результативного стану в називному, який входитиме до складу реми: *Енеєм / кинута я, бідна* (І. Котляревський).

В експресивно та стилістично нейтральних висловленнях тема передує ремі. Такий порядок слів називають об'єктивним [Матезіус 1967, 239 – 245; Виноградов 1975, 278 – 279]. "Якщо – внаслідок специфічного мотивування (зумовленого схвильованістю, внутрішнім зацікавленням мовця, його бажанням підкреслити щонебудь і т. д.) – виникає необхідність граматично виразити емоції, ставлення мовця до предмета повідомлення, тоді утворюється суб'єктивний порядок слів, що набуває вигляду "рема – тема" [Виноградов 1975, 278]. У таких експресивних комунікативних варіантах суб'єктна синтаксема перебуває у властивій їй початковій позиції, але завдяки логічному наголосові, часткам, повторам та іншим засобам вираження актуального членування речення, вона є не даним (темою), а новим (комунікативним ядром повідомлення, ремою). Так само й інші субстанційні синтаксеми, виступаючи в типовій для них правобічній лінійній позиції стосовно предиката, виконують комунікативну функції теми або компонента комплексної теми. Наприклад, висловлення ***Бережан*** */ замурував сховок цеглою* (В. Барка) із суб'єктною синтаксемою в позиції реми, що виділена логічним наголосом, дає відповідь на питання: ***Хто*** *замурував сховок цеглою?* Якщо в комунікативній позиції комплексної реми перебувають одночасно декілька субстанційних синтаксем, постає необхідність вирізнити актуальну значущість компонентів такої реми. Тоді маємо кількаступінчастість актуального членування, за якого можливе виділення першої та другої реми (позначено двома скісними рисками), напр.: *Я вже давно отак/ не їхав поїздом // у снігову Вкраїну* (І. Драч); *Вам /нести мене прийдеться// аж до нової оселі* (Леся Українка); *Діти/ несуть у школу //завиті в хустину книжки* (М. Рильський).

Отже, відповідно до функціональних типів субстанційних синтаксем можна виділити такі різновиди керування і пов'язане з ними центральне/периферійне місце керованого другорядного члена речення: сильне керування і відповідне йому центральне місце керованого компонента (об'єктна і суб'єктна синтаксеми в непрямих відмінках), напівсильне керування нецентральне/непериферійне місце керованого компонента (адресатна синтаксема), напівслабке керування і напівпериферійне місце керованого компонента (локативна синтаксема напрямку), слабке керування і периферійне місце керованого компонента (інструментальна синтаксема, локативна синтаксема шляху руху в орудному відмінку і статичної локалізації в непрямих відмінках, а також суб'єктна синтаксема в орудному відмінку пасивних конструкцій). Актуальне членування тісно пов'язане із семантико-синтаксичною організацією речення, але не збігається з нею, являючи собою автономний аспект речення, спрямований у мовлення. Для суб'єктної синтаксеми типова позиція теми.

Правобічні субстанційні синтаксеми разом із предикатом входять до складу комплексної реми, а іноді виконують функцію реми самостійно. Рідше суб'єктна синтаксема в реченні виступає ремою, а інші іменникові компоненти – темою. У зв'язку з цим частіше простежуємо симетричність комунікативної та семантико-синтаксичної структури речення, ніж їх асиметричність. Перспективними у даному напрямку є дослідження позиційних варіантів вторинних предикатних синтаксем.

В статье рассмотрены позиционные формально-синтаксические и коммуникативные варианты субстанциальных синтаксем (субъектной, объектной, адресатной, инструментальной и локативной) в структуре предложения, проблемы соотношения формально-синтаксического, семантико-синтаксического и коммуникативного уровней простого элементарного предложения в современном украинском литературном языке.

Ключевые слова: субстанциальная синтаксема, субъект, предикат, объект, синтаксическая связь, член предложения, тема, рема.

In the article the position formal-syntactic and comunicative variants of the substations sintaxem (subject, object, adressi, instrumental and locativ) are considered in the structure of sentence, problems of correlation of formal-syntactic, semantic-syntactic and comunicative levels of simple elementary sentence in modern literary Ukrainian.

Key words: substation sintaxema, subject, predicate, object, syntactic connection, part of sentence, theme, rema.

Література:

1. *Виноградов В. В.* Основные вопросы синтаксиса предложения: На материале русского языка / В. В. Виноградов // Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 254–294.
2. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук, думка, 1992. – 222 с.
3. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993.– 368с.
4. *Городенська К. Г.* Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
6. *Ковтунова И. И.* Современный русский язык: Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.
7. *Матезиус В.* О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239-245.
8. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. – 408 с.

УДК 811.134.2'37(045)

ЯВИЩЕ ВАРІАНТНОСТІ У ПАРЕМІЯХ З АНІМАЛІСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Мішкур Валерія Геннадіївна,
асп.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядається явище варіантності паремій з анімалістичним компонентом у сучасній іспанській мові. Виділяються види лексичних і структурних пареміологічних варіантів, пояснюються причини їх виникнення.

Ключові слова: паремія, анімалізм, варіант, варіантність.

Пріоритетним напрямком сучасної лінгвістики є вивчення особливостей мовної ментальності народу. З цією метою науковці все частіше звертаються до паремій, поетичних за формою народних висловів повчального характеру, оформлених за зразком синтаксично замкнених, відтворюваних і семантично цілісних речень, що узагальнено-образно виражають певні життєві закономірності, правила або істини [Дуденко 2002, 67].

В останні роки інтерес багатьох дослідників викликає явище варіантності паремій. Варіантність є невідмінною складовою процесу модернізації лексичних одиниць шляхом оновлення або зміни образу, утворення відтінків значення, посилення емотивності. Причини таких видозмін мають культурно-історичний, прагматичний або психологічний характер [Покровська 2007, 165].

Пареміологічні варіанти на матеріалі різних мов вивчалися такими мовознавцями, як В. П. Жуков [Жуков 1986, 161–184], О. В. Мерзлікіна [Мерзлікіна 2001, 52–78], І. Л. Покровська, [Покровська 2007, 163–170], Н. Н. Семененко [Семененко 2002, 87–106]. Варіанти іспанських паремій з анімалістичним компонентом на разі досліджені не були, що обумовлює **актуальність і наукову новизну** нашої статті.

Метою є виявлення та аналіз узуальних варіантів паремій з анімалістичним компонентом у сучасній іспанській мові.

Об'єктом дослідження виступають 1700 паремій іспанської мови з анімалістичним компонентом (ПАК), **предметом** – явище варіантності паремій.

Природа семантичного варіювання лежить у специфіці узагальненого значення паремії. Оскільки формальними засобами вираження узагальненості паремії виступають лексичні групи, позбавлені здатності конкретизувати зміст структури [Тарланов 1999, 44], концепти можуть легко вербалізуватися не лише за допомогою еквівалентних у народній свідомості слів, але і без їхньої безпосередньої участі.

Варіанти можуть мати різний лексичний і граматичний склад, але разом із тим і певний ступінь семантичної близькості, вираженої на рівні концептуального відображення життєвої ситуації [Семененко 2002, 112].

У лінгвістичній літературі існують вузький та широкий підходи до розмежування пареміологічних варіантів.

При широкому підході до варіантності паремії [Архангельський 1964, 232; Телія 1986, 76] досліджується план змісту при майже незмінному плані вираження.

Вузьке розуміння цього явища передбачає вивчення варіантів, закріплених лексикографічною нормою [Жуков 1986, 172; Назарян 1987, 225], що розглядаються як видозміни у межах тієї самої структурної моделі. У такому разі варіанти характеризуються єдністю внутрішньої форми і не порушують семантичної тотожності паремії, тобто повної семантичної однозначності, яка полягає у тотожності кількості та якості значень варіантів [Кунін 1986, 175; Соколова 1981, 56; Чернишова 1970, 112].

Деякі науковці також відносять до варіантів такі кореляції, які відрізняються не за значенням, а за вживанням [Мерзлікіна 2001, 71]. Наприклад, стилістичними варіантами можуть виступати паремії *La curiosidad mató al gato* (досл.: Цікавість вбила кота) і *Escarbó el gallo, y descubrió el cuchillo* (досл.: Копав півень і знайшов ніж). Ці прислів'я різняться за компонентним складом і денотативним значенням, проте мають спільне конотативне значення: "людина може постраждати від надмірної цікавості".

Таке розуміння суттєво розширює межі варіантності, проте, на нашу думку, ускладнює розмежування пареміологічних варіантів і пареміологічних синонімів.

Інше питання, яке викликає інтерес дослідників, – це розмежування узуальних і оказіональних варіантів паремії. Науковці тлумачать ці терміни по-різному, однак усі вони відзначають такі притаманні їм ознаки: узуальні варіанти характеризуються закріпленістю у мові, поширеністю і відображуваністю у словниках, тоді як оказіональним властива спонтанність, індивідуальність, одноразовість вживання та невідривність від контексту [Болдирєва 1967, 9; Молотков 1977, 137; Попова 1984, 29].

У межах цього дослідження нас цікавлять традиційні, закріплені у лексикографічних джерелах, узуальні варіанти паремії, які ми вивчаємо, спираючись на досвід прихильників вузького розуміння варіантності.

Варіантність є системним явищем, яке обумовлене низкою лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників. До зовнішніх причин належать насамперед часові, територіальні, соціальні та стилістичні чинники. Наприклад, поширена іспанська паремія *En boca cerrada no entran moscas* (досл: До закритого рота мухи не залітають) в Андалузії, у розмовній мові якої існує тенденція до синкопи (усічення звуків), має варіант *En boca cerrá no entran moscas.*

До власне лінгвістичних причин Н. Н. Семененко відносить велику кількість фокусів спостереження, позицій оцінки ситуації; відсутність візуально спостережуваного зв'язку між паремією і подією, що спричинила її виникнення; вторинність тексту паремії [Семененко 2002, 122–126].

Варіювання словникового складу паремій також може бути обумовлено оновленням їх лексичного складу шляхом заміни архаїзмів новими словами.

Аналіз 1700 іспанських паремій з анімалістичним компонентом дає змогу виявити низку лексичних і структурних варіантів. Загальна кількість дібраних нами варіантів паремій складає 70 пар.

Найчастіше варіювання відбувається на лексичному рівні, що пояснюється насамперед узагальненістю значення паремії. Модифікований елемент зазвичай не вносить істотних змін до семантики цієї одиниці. Наприклад, у ПАК *Oración de perro (burro) no va al cielo* (досл.: Молитва собаки (віслюка) не підіймається до неба) заміна анімалізму *perro* на *burro* не призводить до суттєвих змін у значенні ви-

слову, образна основа залишається єдиною, завдяки чому зберігається тотожність змісту двох варіантів.

Лексична варіантність у пареміях не провокує модифікацій на рівні семантики навіть тоді, коли варіюється більш ніж один елемент. Так, у прислів'ях *A buey viejo, cencerro nuevo* (досл.: Старому волові – новий дзвоник) і *A burra vieja, alabarda nueva* (досл.: Старій ослиці – нове сідло) компоненти "віл" – "ослиця", "дзвоник" – "сідло" не впливають на суть паремії, її значення розкривається через ті лексичні елементи, які не піддаються модифікації, тобто парадигми паремій характеризуються наявністю стійкої синтаксичної моделі, в межах якої периферійні денотати не можуть суттєво вплинути на загальне значення.

До лексичних варіантів ПАК належать 1) **заміна назви тварини назвою людини:** *A toro (moro) muerto, gran lanzada* (досл.: Гарний удар списом, коли бик (мавр) мертвий); 2) **заміна одного анімалістичного компонента іншим:** *Al león (tigre) le conocen por las uñas* (досл.: Лева (тигра) пізнають по кігтям); *El que no conoce a Dios, ante cualquier mono (chancho, buey) se arrodilla* (досл.: Той хто не знає Бога, перед будь-якою мавпою (свинею, волом) стає на коліна); 3) **заміна назви тварини синонімічною:** *Quien bien quiere a Beltrán, quiere a su* can (досл.: Хто любить Бельтрана, любить і його пса); *Quien bien quiere a Pedro, no hace mal a su perro* (досл.: Хто любить Педро, не шкодить і його собаці); *A burro (asno) muerto, cebada al rabo* (смисл.: Мертвому віслюку ячмінь не потрібен); 4) **заміна назви дорослої тварини назвою її нащадка:** *A cada cerdo (lechón) le llega su San Martín* (досл.: Кожній свині (кожному поросяті) приходить свій Святий Мартин); *Aunque vestido de lana, no soy oveja (borrego)* (досл.: Хоч я і в шерсті, але не вівця (ягня)); **5) заміна гіпероніма гіпонімом:** *Cada fiera (lobo) por su senda* (досл.: Кожний звір (вовк) йде своєю стежкою); *A la res (mula) vieja, alíviale la reja* (досл.: Старій скотині (ослиці) полегши ношу); 6) **заміна анімалізму іншим словом:** *Sardina que lleva el gato, no vuelve jamás al plato* (досл.: Сардинка, яку вкрав кіт, ніколи не повернеться на тарілку); *La presa que robó el gato, no vuelve jamás al plato* (досл.: Здобич, яку вкрав кіт, ніколи не повертається на тарілку); *Tajada que lleva el gato, tarde vuelve al plato* (досл.: Шматок, який забрав кіт, пізно повернеться на тарілку); 7) **заміна компонента, що не є анімалізмом:** *Gallina que cacarea (canta) pierde el huevo* (досл.: Курка, що кудкудакає (співає), втрачає яйце); *A perro flaco (sarnoso) todo son pulgas* (досл.: На худого (коростявого) собаку всі блохи скачуть).

Найбільшої уваги, на нашу думку, заслуговують паремії, у яких варіюється саме анімалістичний компонент. Анімалізми, шо входять до складу 12 з 70 пар варіантних паремій, є спорідненими: лев – тигр; баран – вівця; бик – віл; качка – індик. Такі варіанти поряд із тими, у яких модифіковані компоненти виступають синонімами (5 пар), і тими, у яких назва дорослої тварини заміщується назвою її нащадка (4 пари), демонструють подібність мотивацій іспанського етносу, на основі яких виникли згадані паремії. Наявність паремій, у яких анімалістичний компонент заміщується назвою неспорідненої тварини (14 пар) або іншим лексичним елементом (10 пар), по-перше, свідчить про те, що риса, яка лежить в основі цих паремій, може бути властива більш, ніж одній тварині, і, по-друге, відображає самобутні асоціації носіїв іспанської мови.

Проте варіація лексичних елементів відбувається не лише шляхом зміни корелятів. Зокрема, лексеми у варіантах можуть добиратися за римою.

Ж.-К. Анскомбр зазначає, що з декількох варіантів одного прислів'я зазвичай у пам'яті народу зберігається лише те, яке є римованим і двочленним за формою [Anscombre 1999, 27], наприклад з паремій

Canes que ladran, ni muerden, ni toman caia
Perro ladrador, nunca buen mordedor
Perro ladrador, mal mordedor, pero buen avisador
Perro ladrador, poco mordedor

у сучасній іспанській мові часто використовується лише остання, яка єдина має однакову кількість складів у тема-ремі і є римованою.

Можна спостерігати, як прислів'я "підлаштовуються" під наведену схему. Нерімоване *A caballo regalado, no le mires el diente* існує також у таких варіантах:

Al caballo de presente, no le mires el diente
A caballo regalado, no le mires el bocado
A caballo regalado, no le mires el dentado.

Про структурну варіантність ПАК йде мова тоді, коли змін зазнає синтаксична структура паремії. Наприклад, у пареміях *Hijo de gata, ratones mata* (досл.: Син кицьки вбиває мишей); *Hijo de gato caza ratón; hijo de pillo sale bribón* (досл.: Син кота полює на мишу, син хулігана стає шахраєм) спостерігається явище експлікації (доповнення паремії додатковими компонентами). У подібних варіантах друга частина дублює за значенням першу і пов'язана з нею "відносинами співставлення" [Тарланов 1999, 229]. Друга частина може також містити додаткове оцінне значення і прикрашати форму паремії.

При перестановці компонентів паремії місцями, на нашу думку, відбувається зміна конотативного значення ПАК: ***Con rabia, el perro muerde a su dueño;*** *El perro con rabia a su dueño muerde* (досл.: Лютий собака кусає свого хазяїна).

Отже, варіантність паремій – це системне явище, один із шляхів удосконалення і розвитку пареміологічного складу мови. Аналіз 1700 іспанських паремій з анімалістичним компонентом дав змогу виявити численні лексичні і структурні варіанти.

Лексичні варіанти відіграють значну роль для виявлення особливостей мислення і світовідчуття народу. Найбільшу групу утворюють паремії, у яких варіюється найменування тварини, які свідчать про виникнення різних асоціацій при сприйнятті одного явища, а також про те, що актуальне для мовця значення паремії полягає саме в абстрактно-логічній моделі вислову і принципово не залежить від метафоричного образу, взятого за основу при творенні паремії. Лексичні варіанти, як правило, базуються на єдиній синтаксичній структурі, яка є невід'ємною частиною плану вираження ПАК.

На відміну від лексичної, структурна варіантність передбачає зміни у синтаксисі паремії. Такі варіанти являють собою один із найпродуктивніших шляхів поповнення пареміологічного фонду мови.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у дослідженні взаємозв'язку трансформації паремій і змін у мовній картині світу іспанців.

В статье рассматривается явление вариантности паремий с анималистическим компонентом в современном испанском языке. Выделяются виды лексических и структурных паремиологических вариантов, объясняются причины их возникновения.
Ключевые слова: паремия, анимализм, вариант, вариантность.

The article observes the phenomenon of paremiological variation in the contemporary Spanish language. The types of lexical and structural paremiological variants are distinguished, the reasons of their apperance are explained.
Key words: paremia, animalism, variant, variation.

Література:

1. *Архангельский В. Л.* Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1964. – 315 с.
2. *Болдырева Л. М.* Стилистические особенности функционирования фразеологизмов : дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Л. М. Болдырева. – М., 1967. – 172 с.
3. *Дуденко О. В.* Номінативна та комунікативна природа українських паремій : дис. … канд. філол. наук: 10.01.01 / О. В. Дуденко. – Умань, 2002. – 218 с.
4. *Жуков В. П.* Русская фразеология / В. П. Жуков. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
5. *Кунин А. В.* Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.
6. *Мерзлікіна О. В.* Комунікативно-прагматичний аспект функціонування прислів'їв у художніх текстах (На матеріалі творів М. Сервантеса) : дис. … канд. філол. наук: 10.02.05/ О. В. Мерзлікіна. – К., 2001. – 203 с.
7. *Молотков А. И.* Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 283 с.
8. *Назарян А. Г.* Фразеология современного французского языка / А. Г. Назарян. – М. : Высшая школа, 1987. – 288 с.
9. *Покровська І. Л.* Національна специфіка семантики турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом: дис. … канд. філол. наук: 10.02.13 / І. Л. Покровська. – К., 2007. – 290 с.
10. *Попова З. Д.* Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения) / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
11. *Семененко Н. Н.* Лингвокультурологическое описание структуры и семантики паремии: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. Н. Семененко. – Белгород, 2002. – 180 с.
12. *Соколова Г. Г.* Составляющие коннотативного значения фразеологических единиц / Г. Г. Соколова // Лингвистические проблемы перевода. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – С. 54–61.
13. *Тарланов З. К.* Русские пословицы: синтаксис и поэтика / З. К. Тарланов. – Петрозаводск : Российский гуманитарный научный фонд (РГНФ), 1999. – 448 с.
14. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
15. *Чернышева И. И.* Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева. – М.: Высшая школа, 1970. – 200 с.
16. *Anscombre J.-C.* Estructura métrica y función semántica de los refranes / J.-C. Anscombre // Paremia. – Madrid, 1999. – № 8. – P. 25–36.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. *Canellada M. J.* Refranero español: refranes, significación y uso / M. J. Canellada, B. Pollares. – Madrid : Editorial Castalia, S. A., 2001. – 442 p.
2. *Junceda L.* Diccionario de Refranes / L. Junceda. – Madrid : ESPAÑA, 1998. – 516 p.

УДК 811.161.2'04

БАРОКОВА ПРОПОВІДЬ XVII ст. І РОЗВИТОК СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Ніка Оксана Іванівна,
д-р філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На матеріалі проповідей А. Радивиловського проаналізовано польський вплив на розвиток ораторсько-проповідницького жанру староукраїнської літературної мови XVII ст.

Ключові слова: староукраїнська літературна мова XVII ст., барокова проповідь, польський вплив, А. Радивиловський.

XVII ст. у староукраїнській літературній мові репрезентує барокову проповідь, вимоги до якої були сформульовані в гомілетичному трактаті І. Галятовського "Наука, альбо способ зложеня казаня" (1659). Він обґрунтував основні принципи текстобудови, акцентував увагу на актуальному доборі "концептів" і бароковій образності, що засвідчило орієнтування на нові, латино-польські зразки і, відповідно, їх синтез із греко-візантійськими традиціями.

Так, у "Науці" з'ясовано особливості добору матеріалу проповідником ("казнодією"): це передусім Біблія, патристичні твори, до яких активно долучались тексти історичного, природничого характеру, що мали на меті задовольнити релігійну цікавість слухача чи читача і досягти спрогнозованого мовленнєвого впливу на реципієнта. Відповідно до визначених функцій "концепти" ("приклади" як основа нарації) не обмежувалися релігійним дискурсом, більш того – актуалізовано "вмонтовувалися" в цей дискурс; не тільки репрезентували православний канон, але й ілюстрували синкретичність у різнопланових поєднаннях античності і середньовіччя, греко-візантійського і латино-польського зразків [Мацеевич 1870; Характеристика 1875].

Розквіт барокової ораторсько-проповідницької школи другої половини XVII ст. засвідчили стародруковані збірки казань І. Галятовського ("Ключ розуміння", "Небо новое", "Скарбниця потребная", "Гріхи розмаїтії"), А. Радивиловського ("Огородок Марії Богородиці", "Вінець Христов") та ін.

В історичній українській лінгвістиці проповідь XVII ст. була предметом окремих досліджень про барокову образність, експресивний синтаксис, особливості текстопобудови, зокрема структурні і функціональні параметри проповідницької інтродукції, а також риторичну термінологію [Зелінська 2009; Полюга 2000]. Значним досягненням історичної текстографії (наукова серія "Пам'ятки української мови") стала публікація "Ключа розуміння" І. Галятовського (Гал.) з передмовою І. П. Чепіги.

Поза лінгвістичною увагою залишаються питання широкого висвітлення польського, латинського впливів на розвиток жанру староукраїнської проповіді протягом XVII ст., розкриття її статусу в жанрово-стильовій систематиці літературної мови, оцінку нового типу проповіді з погляду барокової естетики слова, фрази, специфіку української барокової проповіді, яка складалася під впливом нових зразків.

Актуальність лінгвістичного аналізу цих текстів у розвитку літературної мови зумовлена: загальною природою ораторсько-проповідницького жанру, що передбачає "повабити до слухання": інтерактивність, діалогічність, процесуальність, інтер-

претаційність, функціональну синкретичність (інформативну, пізнавальну, емоційно-експресивну) у використанні виражальних засобів, адекватне текстопородження, мотивоване позалінгвальними чинниками, бароковою естетизацією; новими підходами до їх дослідження з позицій комунікативної і когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології.

Перспективи лінгвістичного дослідження проповіді XVII ст. передбачають вивчення таких аспектів: періодизації розвитку латино-польського типу проповіді, встановлення її зв'язку з іншими жанрами і стилями староукраїнської літературної мови, зокрема Учительними євангеліями та полемікою, з'ясування польського впливу на розквіт староукраїнської проповіді, розкриття її барокової специфіки.

В Україні проповіді латино-польського типу умовно визначають із початку XVII ст., від ранньобарокових стародруків Леонтія Карповича "Казаньє двоє", 1615 (Карп.), Мелетія Смотрицького "Казаньє<:> на чест(ъ)ны(й) погребъ…" Леонтія Карповича, 1620 (См.).

Утім, функціонування нової проповіді фактично починається з 30-х рр. XVII ст. і пов'язано з іменем Петра Могили (" Кр(с҃)тъ Хр(с҃)та Сп(с҃)телѧ и кождого чл҃ка на казаню публичномъ" (Мог.). Найбільшого поширення вона сягає в другій половині XVII ст. (І. Галятовський, А. Радивиловський, В. Ясинський). Безперечно, на розвиток проповіді вплинули бароко, теорія і практика викладання в Києво-Могилянській колегії, поглиблення ідеї інтерактивності, що набула актуальності в українському соціумі кінця XVI–XVII ст.

Принагідно зауважимо, що в оцінці періодизації ораторсько-проповідницького жанру староукраїнської літературної мови істотно орієнтуватися не тільки на друковані видання, але й рукописні: так, ще з першої половини XVII ст. збереглось кілька рукописних збірок українських проповідей (К.; Кн.), виникнення яких М. І. Петров співвідносив із впливом польськомовних казань єзуїта Петра Скарги.

Загалом функціональне розширення староукраїнської літературної мови у другій половині XVI–XVII ст. засвідчено розвитком нових чи оновлених жанрів, зорієнтованих на інтерактивність: полеміки, Учительних євангелій і казань. В історичній українській лінгвістиці кожен із цих жанрів окремо не набув окремого і повного лінгвістичного висвітлення, як і не з'ясовувались питання про їх комплексну оцінку з погляду теорії історії літературної мови.

У цьому разі одним із перспективних напрямків функціонального дослідження є висвітлення генетичного зв'язку, стильової специфіки та дифузії проповіді порівняно з іншими жанрами і стилями (передусім Учительними євангеліями та полемікою) у староукраїнській літературній мові другої половини XVI і XVII ст. Так, актуалізація євангельської науки в доступній формі мотивувала появу нового жанру в історії староукраїнської мови – Учительних євангелій. Нові наративні принципи тексту і роботи з ним культивують полемісти, які через абсолют Святого Письма розглядають соціальні проблеми. Пошук ефективної аргументації, акцентування індивідуальної відповідальності в питаннях віри підкреслювало роль суб'єктивного модусу в полемічних текстах кінця XVI – початку XVII ст. [Ніка 2009].

Якщо для полемічних текстів цього періоду характерне апелювання до опонента зі спростуванням помилковості висловлених ним поглядів, суспільне реагування на

тогочасне релігійне життя, то в Учительних євангеліях і казаннях полемічний аспект редукується. На відміну від Учительних євангелій, казання збільшували світський елемент, бароковість, які казнодія "вплітав" у канву релігійної інтерпретації, тому й були адресовані широкому колу реципієнтів.

Після 30-х рр. XVII ст. полеміка, як і Учительні євангелія, або розвиваються в контексті могилянської епохи, втрачаючи свої публіцистичні акценти, або поглинаються бароковою проповіддю.

З'ясування жанрово-стильових характеристик польського впливу в українських проповідях і простеження їх динаміки в XVII ст. зосереджується на: визначеності структурних параметрів тексту (екзордіум, нарація, конклюзія), популярності "концептів", які використовуються з "Римських діянь", "Гостинця" Ф. Дзіловського, "Великого зерцала". Часто українські проповідники взорують на латинських (Меффрета), польських (Петра Скаргу, Фому Млодзяновського) у плані барокових прийомів і засобів, пізнавальності, "народності". Унаслідок таких впливів і взаємовпливів розгортається непряма евіденційність (переповідність): наприклад, в українському казанні активно цитуються святі Августин, Ієронім, які не були визнані святими у православній традиції. Виразність польського впливу на українське казання цього часу часто характеризують як "латино-польська проповідь".

Серед проповідників другої половини XVII ст. А. Радивиловський повно репрезентував польський вплив на староукраїнську схоластичну проповідь. Очевидно, це пояснює той факт, що друковані збірки казань цього лаврського проповідника були заборонені патріархом Іоакимом ("Огородок Марії Богородиці") або надруковані без патріаршого дозволу ("Вінець Христов").

Синтез полікультурних парадигм зумовлює появу нових сполук слів, що передусім узвичаює проникнення реалій того часу в релігійну сферу: в А. Радивиловського Іоан Богослов – "секретарь" неба, Іоан Хреститель – "маршалок" Господа, він скликає "вольный собор". Відповідно, в українському тексті стають очевидними лексичні полонізми, типологічні конструкції (заміна називного предикативного на орудний предикативний), словопорядок за латино-польським зразком.

А. Радивиловський вільний у виборі "концептів" для з'ясування складних релігійних понять. Так, у "**Слові •в҃• на н(д҃)лю •в҃• по Сошествіи Ст҃гѡ Дх҃а**" розкриває сутність основної тези "**щасливый той чл҃вк(ъ) которы(й) скоро почꙋе(т) на ср(д҃)цꙋ своемъ ижъ егѡ Хс҃ Сп҃ситель до наслѣдованѧ себе в(ъ) якой цнѡтѣ, взываетъ; заразъ все ѡставивши, наслѣдꙋетъ егѡ в(ъ) ней**", удаючись до давньогрецької міфології і римського твору "Тускуланські бесіди" Цицерона. Нарацію українського казання складає розповідь про дамоклів меч: "**пишетъ славный красомовца Цицеро ѡ Діѡнисїи тирантѣ царю сиракꙋзанско(м), велце богато(м) и роскошно(м), ижъ едного часꙋ пришолъ до него оубогїй члвѣкъ на имѧ Дамоклє(с)**".

Дієвість "концепту" досягалася динамічним і детальним опрацюванням діалогічних відношень у нарації, яскравим оживленням барокової образності, експресії

для підсумування доведеної тези: **тымъ постѹпкомъ Діѡнисїй тиранъ яснє барзо выразилъ, ижъ жаденъ члѣкъ хоч бы нє вѣдати в(ъ) якихъ на сєм(ъ) свѣтѣ ѡплывалъ богатства(х), хоч бы нє вѣдати яких(ъ) заживалъ оутѣхъ и роскошей; за щасливогѡ и бл҃гословєнногѡ сєбє почитати нє можє(т)** (Р.). Загалом "концепти" визначали барокову проповідь, проте "поєднання непоєднуваного" стосувалося їх закріплення у православному релігійному дискурсі, адресованості православному слухачеві.

На основі своєрідних для бароко опозицій небесного/земного, праведного/гріховного, вічного/минущого А. Радивиловський побудував "**Слово второє на нєделю • з҃ • по Сошєствіи Ст҃гѡ Дх҃а**", в якому протиставляється слава людська Божій: **Слава лю(д)скаѧ єстъ, нє вѣрнаѧ и нє щираѧ, бо такихъ єстъ многѡ що чл҃вѣка в(ъ) очи хвалѧт(ъ), а за очи сѧ з(ъ) нєгѡ насмѣваютъ; Слава за(с) Бж҃аѧ вѣчнаѧ єстъ и щираѧ. слава лю(д)зкаѧ нє статєчнаѧ єстъ, з(ъ) малои причины ѡ(т)мѣнѧєтсѧ, бо которыи тєперъ члвка хвалѧтъ, оутрѡ єгѡ ганѧтъ, которыи тєперъ въ всє(м) оугажаютъ, оутро з(ъ) того жъ смѣхъ строѧтъ; Слава за(с) Бж҃аѧ сталаѧ и статєчнаѧ єстъ. слава людзкаѧ єстъ коро(т)каѧ, бо хвалѧ(т) тыи которыи тєперъ албѡ оутро оумрѣти могѹтъ: а так(ъ) з(ъ) ѹмирающими оумрє(т) и слава. ґды запытаєшъ, гдє похвалы Юлїѹша цєсара, Помпієѹша, Аѵгѹста, и прочїи(х) славны(х) цєсарєй? Прє(й)дѡша и съ оумирающими оумрѡша; Слава за(с) Бж҃аѧ долголѣтнаѧ и вѣчнаѧ єстъ** (Р.).

Крім барокової майстерності казнодії (анафора, антитеза, симетричність синтаксичного оформлення висловлень, що вербалізують протиставлювані смисли, градація), відзначимо його апелювання до **похвал Юлїѹша цєсара, Помпієѹша, Аѵгѹста, и прочїи(х) славны(х) цєсарєй**, аби протиставити їх славі Божій. У підсумку ця релігійна інтерпретація підкріплюється цитуванням апостола Павла, що стало характерним для православного дискурсу, на відміну від католицького: **Хвалѧйсѧ ѡ Г(с)дѣ да хвалитсѧ, нє хвалѧй бѡ сєбє сєй искѹсєнъ, н ѡ єгѡ жє Бгъ восхвалѧєтъ** (Р.).

Отже, розвиток проповіді у староукраїнській літературній мові XVII ст. проілюстрував синтез греко-візантійської та латино-польської культурно-релігійних парадигм, поляризованих у середньовічний період.

Акцент на духовності, що часто співвідносять із греко-візантійськими традиціями, визначив специфіку української проповіді XVII ст., яка не стала повтором нових дискурсивних практик. Культивована як шкільний жанр у Києво-Могилянській колегії, староукраїнська проповідь, на відміну від польської, не відображала актуальних для цього періоду політичних контроверсій. Виняток становлять п'ять рукописних "слів" А. Радивиловського, написаних "часу войны" з турками і татарами (Рад. Рук), хоча інші його рукописні проповіді за своїм змістом ближчі до Учительних євангелій.

Важливо відзначити, що настанови на інтерактивність, діалогічність, доступність і пізнавальність староукраїнської проповіді XVII ст. засвідчили зближення писемної мови з усною, народною, орієнтованість і на книжників цього часу, і на ширше – на "посполитих людей".

У передмові до "Науки" І. Галятовський популяризував написання проповіді, так розкриваючи образність назви свого трактату: **Длѧ тогѡ таѧ книга ключємъ сѧ называєтъ: же сїєнникомъ до казанѧ двери ѡ(т)мыкаєтъ, хиба кто самъ нє схочєтъ и бꙋдєтъ лѣноватисѧ, той нє напишєтъ казанѧ, маючи тꙋтъ такъ яснꙋю наꙋкꙋ, и такъ латвый способъ зложєнѧ казанѧ** (Гал.). Його передмова звернута і до "ляиков" (до світських людей), що свідчить про соціокогнітивні параметри казнодії: **и дїѧкѡны и закѡнники, и по школахъ стꙋдєнти, албо дѧкѡвє, и лѧиковє иншыи, людє свѣцкїи, которыи могꙋт(ъ) зостати дꙋховными, чємꙋ жъ тыи молодыи и здорѡвыи нє маютъ до казанѧ заправоватисѧ? Длѧ сїсєнїѧ своєгѡ и людского? Чємꙋ маютъ порожнєвати и часъ дармо тратити? И порожнєваньємъ своимъ Бга ѡбражати?** (Гал.).

Розуміння нових вимог часу (обстоювання релігійної ідентичності, навернення до віри) визначало зміни у мовній свідомості староукраїнських книжників, нові дискурсивні практики (наприклад, барокова проповідь І. Галятовського, А. Радивиловського, В. Ясинського; "Учительне євангеліє" К. Транквіліона-Ставровецького, як і полемічні тексти (лист, послання, теологічний трактат, "відповідь") у викладі Г. Смотрицького, Лаврентія та Стефана Зизаніїв, Клірика Острозького, Христофора Філалета).

Лінгвістичні дослідження цих жанрів розвивають специфіку мовностильового синкретизму, синтезу книжного і народного, запозиченого і питомого, що виявляється в динамічних співвідношеннях і визначає напрямки порівняльно-історичного вивчення жанрово-стильової динаміки слов'янських літературних мов XVI–XVII ст.

У підсумку відзначимо, що староукраїнська барокова проповідь XVII ст. розширює сферу інтеракції, культивує тип проповіді, який орієнтується на латино-польські зразки. Разом із тим характеризувати її як винятково "латино-польську" не доводиться, бо вона не стала її повтором, засвідчивши полікультурну трансформованість, синтез греко-візантійських традицій із новими, латино-польськими впливами.

На материале проповедей А. Радивиловского проанализировано польское влияние на развитие ораторско-проповеднического жанра староукраинского литературного языка XVII в.

Ключевые слова: староукраинский литературный язык XVII в., барокковая проповедь, польское влияние, А. Радивиловский.

Polish influence on the development of the Ukrainian oratorical homiletic gender of the XVII century is analyzed on the material of the Radivilovsky sermons.

Key words: Old literary Ukrainian language in the XVII century, baroque sermons, Polish influence, A. Radivilovcky.

Література:

1. *Зелінська О. Ю.* Інтродуктивний блок у структурі тексту барокової проповіді / О. Ю. Зелінська // Мовознавство. – 2009. – № 6. – С. 59–69.

2. *Мацеевич Л.* Польский проповедник XVII века езуит Фома Млодзяновский / Л. Мацеевич // Труды КДА. – 1870. – Т. 2. – К., 1870. – С. 108–153.

3. *Ніка О. І.* Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. / О. І. Ніка. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.

4. *Полюга Л. М.* До джерел українського красномовства в релігійній проповіді (Іларіон – Галятовський – сучасність) / Л. Полюга // Християнство й українська мова : м-ли наук. конф., Київ, 5–6 жовтня 2000 р. ; відп. ред. В. В. Німчук ; Львівська Богословська Академія. – Львів, 2000. – С. 444–448.

5. Характеристика южнорусской схоластической проповеди в связи с проповедью западноевропейскою и польскою // Руководство для сельских пастырей. – 1875. – № 8. – С. 251–264.

Умовні скорочення назв джерел:

Гал. – Галятовський І. Ключ розуміння / Підгот. І. П. Чепіга. – К. : Наукова думка, 1985. – ("Пам'ятки української мови").

К. – Казання, початок XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ, Ш.286П(73) КПл.

Кн. – Книга трєтяѧ каза(н)я розныє, перша половина XVII ст. – Рукопис ЦНБВ, Ш. – 289П (61).

Карп. – Карпович Л. Казаньє двоє. Єв'є, 1615. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. 4479.

Мог. – Могила П. Кр(с҃)тъ Хр(с҃)та Сп(с҃)телѧ и кождого чл҃ка на казаню публичномъ. К., 1632 // Титов Хв. Матеріали до книжної справи на Вкраїні в XVI – XVIII в. – К., 1924.

Р. – Радивиловський А. Вѣнєцъ Хс҃въ , К., 1688. – Ст.-др. ЦНБВ. Ш. Кир. 59.

Рад. Рук. – Радивиловський А. Вѣнєцъ Хс҃въ . – Рукопис ЦНБВ, Ш. 1, 5544-5546.

См. – Смотрицький М. Казаньє<:> на чест(ъ)ны(й) погребъ… Леонтія Карповича, Вільно, 1620. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кир. 728.

УДК 811.112.2'367.623'38

SEMANTISCHE VERBINDBARKEIT DER ADVERBIEN MIT DEN VERBEN

Niemczyk Halyna,
Dr.
Öffentliche internationale Universität "Ukraina" von Tscherniwzi

Der Beitrag untersucht semantische Verbindbarkeit der Adverbien mit den Verben in den deutschen Prosatexten. Semantische Subklassen von Adverbien und Verben sowie ihre Vorkommenshäufigkeiten, syntagmatische und paradigmatische Eigenschaften werden analysiert. Es wurde festgestellt, dass semantische Merkmale die Verknüpfungspotenzen der Konstituenten bestimmen und deutliche stilistische Markierungen aufweisen.

Schlüsselwörter: Adverb, Verb, Verbindbarkeit, Subklasse, Gebrauchshäufigkeit.

Aufgaben und Problemstellung

Die vorliegende Arbeit behandelt ein Problem, das jeder Beschreibung der Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache Schwierigkeiten bereitet und deshalb von hoher Aktualität ist: die Frage der semantischen Klassifizierung sowie Verbindbarkeit der Adverbien. Es ist eine universale Eigenschaft sprachlicher Einheiten, sich untereinander auf der Grundlage jeweils spezifischer Gesetzmäßigkeiten zu verbinden. Insbesondere die Lexikologie und Phraseologie stehen gegenwärtig noch vor der Frage die Gesetzmäßigkeiten der Verbindbarkeit der Lexeme umfassend zu untersuchen [Böhme 1976, 331].

Die Wortklasse Adverb ist am wenigsten erforschte problematische Wortklasse nicht nur des Deutschen. In den Grammatiken und Wortbildungslehren wird sie meist nach Kriterien, die untereinander schlecht kompatibel sind, behandelt. Die Gründe hierfür liegen zum Teil in den systematischen Schwierigkeiten, die die Adverbien in den strukturbezogenen, syntaktischen und semantischen Argumentationen bieten. Die Frage, wie dem Adverb linguistisch beizukommen ist, bleibt seit dem 2. Jahrhundert v. Chr. unbeantwortet. Die Einleitung des Adverbs in eine Wortklasse geht zurück auf Platon, Aristoteles und die Stoiker. Es handelte sich um ein unflektierbares Wort, das das Verb modifiziere oder dem Verb hinzugefügt werde [Droescher 1974, 280]. Heutzutage werden die Adverbien häufiger zum Objekt der Erforschung in der Linguistik. Und das ist nicht zufällig, weil das Adverb im System der Wortarten neben dem Substantiv, dem Verb und dem Adjektiv durch hohe Gebrauchshäufigkeit gekennzeichnet wird. Das Adverb verfügt über: a) eine große Zahl der Verbindungen miteinander und mit anderen Wortarten; b) eine Universalität, weil es in mehreren Sprachen vorhanden ist. Die Adverbien spielen aber eine unterordnende Rolle und erweitern die Semantik anderer Wortarten. Es ist das Ziel dieses Artikels, die semantischen Eigenschaften der deutschen Adverbien zunächst festzustellen und sie schließlich in Bezug auf ihre Subklassen und deren Verbindbarkeit mit Verben zu interpretieren.

Das Adverb, das das Merkmal der Handlung oder das Merkmal eines anderen Merkmals bezeichnet, bezieht sich meistens auf das Verb und fungiert gegebenenfalls als Adverbiale. Also die Wörter, die das im Satz genannte Geschehen räumlich und zeitlich im Hinblick auf Gründe und Folgen, Qualität und Intensität u. Ä. näher bestimmen, nennt man die Adverbien (Umstandswörter) Duden [Duden 1998, 361]. Sie sind aber nicht

flektierbar und im Allgemeinen nicht zur Bildung von Vergleichsformen fähig. Deutsche Adverbien sind Satzglieder, können Satzakzent tragen, sind monolexematisch und fungieren in einem Satz nie als Subjekte [Schmöe 2002, 79].

Untersuchungsgegenstand einer Theorie der Verbindbarkeit der Lexeme sind das Lexem, seine Verknüpfungspotenzen und die Lexemverbindung. Semantische Verbindbarkeit bedeutet nach Apresjan die Fähigkeit eines bestimmten Wortes, sich mit einem beliebigen Wort zu verbinden, in dessen Bedeutung ein bestimmtes semantisches Merkmal zu finden ist [Apresjan 1975, 81]. Erscheinungen der semantischen Verbindbarkeit sind semantisch verallgemeinerbar. Für sie kann nach Kopylenko die Verallgemeinerung "Lexem + Gruppe von Lexemen" angenommen werden [Kopylenko 1973, 31]. Unter semantischer Verbindbarkeit verstehen wir nach Levickij die Fähigkeit eines semantisch realisierten Wortes, die Verbindung mit anderen Wörtern auf der Ebene einer lexikalischen Subklasse einzugehen [Levickij 1989, 63]. Die lexikalischen Subklassen (Teilsysteme) können nach ihrem Umfang relativ größere oder kleinere Wortgruppierungen darstellen.

Material und Forschungsmethoden

In dieser Arbeit werden die quantitativen Methoden angewandt, weil sie der Forschung die Beweiskraft angeben. Zahlen beweisen, dass sie unbestreitbare Tatsachen lehren, mit denen man rechnen muss [Best 2003, 17]. Die Quantität ist immer in enger Abhängigkeit und Verbundenheit mit der Qualität, deswegen ist es logisch, bei der Erforschung der qualitativen Besonderheiten der sprachlichen Einheiten die statistischen Methoden der Analyse mit den distributiven anzuwenden. Die quantitative Erforschungsanalyse gibt die Antwort auf die Fragen: 1) ob die Verteilung der Häufigkeit einer Erscheinung wesentlich ist; 2) ob die Verteilung der Häufigkeiten für verschiedene Erscheinungen gleich ist. Auf der Grundlage ausgewählter Arbeiten von G. Altmann 1995, K.-H. Best 2003, B. N. Golovin, V. V. Levickij 1989, V. I. Perebyjnis 2002, J. Tuldava, 1995, die die wichtigsten statistischen Methoden und Begriffe und deren Anwendung in der Sprachwissenschaft darstellen, wurde eines der möglichen statistischen Aufdeckungsverfahren für die Untersuchung der lexikalisch-semantischen Verbindbarkeit eines Wortes ausgearbeitet.

Für unsere Forschung wurden 20 abgeschlossene literarische Prosatexte der Gegenwart ausgewählt, an denen die Zahlung der Adverbien in Verbindbarkeit mit den Verben vorgenommen und begründet wurde.

$\chi 2$ Test (Gebrauch des $\chi 2$ Testes)

Die Berechnungen werden mit Hilfe des $\chi 2$ Testes ausgeführt, der dazu dient, die zwischen einer Beobachtung und einem theoretischen Modell festgestellte Abweichung im Hinblick auf ihre Wahrscheinlichkeit zu bewerten, wie groß auch die Anzahl der Veränderlichen sei. Er wird in der Linguostatistik wie auch in anderen Bereichen angewandt, und seine Handhabung ist einfach [Levickij 1989, 28]. Wenn man einen beobachteten oder tatsächlichen Wert mit O und einen berechneten oder theoretischen Wert mit E bezeichnet, lautet die allgemeine Formel des Testes:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}.$$

Die Zahlen sind nicht das Endziel der Forschung, sondern dienen nur als Indikatoren bestimmter Qualitäten [Altmann 1995, 7]. Für die Wortart Adverb ergibt sich aus der ganzen Masse der Stichprobe eine Subklassifizierung. Diese Subklassen orientieren sich an dem semantischen Bezugsbereich der Adverbien und sind zunächst einmal semantisch fundiert [Köhler 2004, 40].

Häufigkeitsverteilung der Adverbien

Alle Adverbien der erhaltenen Stichprobe werden in 6 Subklassen eingeteilt:

1. *Temporaladverbien*: jetzt, bald, damals, neulich, eben, immer, langst, niemals, bisher, oft, manchmal, häufig, mehrmals, monatlich, seitdem, vorher, unterdessen, bisweilen, allezeit.

2. *Modaladverbien*: gern, so, vergebens, umsonst, derart, ebenfalls, vielleicht, zwar, allerdings, eigentlich, etwa, wohl, sogar, ohnehin, natürlich, offenbar.

3. *Lokaladverbien*: da, dort, hier, überall, daher, hierher, links, nirgends, oben, unten, innen, bergauf, daher, hierhin, seitwärts, fort, dorthin, woher, abwärts, rückwärts, weg, überallhin.

4. *Adverbien der Intensität*: äußerst, höchst, ganz, genug, etwas, ziemlich, sehr, fast, kaum, beinahe, viel, wenig, besonders, nur, oft, zumindest, teilweise.

5. *Kausaladverbien und Finaladverbien*: deshalb, daher, seinetwegen, folglich, sonst, demnach, infolgedessen, andernfalls, trotzdem, gleichwohl, seinetwillen, ihretwegen, darum, nämlich.

6. *Frageadverbien:* wie, wo, wann, warum, wozu, woher, wohin, weswegen, wodurch.

Adverbien sind Modifizierer des Verbs, aber können sich auf jede beliebige andere Konstituente beziehen. Abgesehen davon werden die Verben, mit denen die Adverbien verbunden sind, auch in semantische Subklassen eingeteilt:

1. *Übergabe, Erhalten*: nehmen, geben, schicken, kriegen, holen, liefern, leihen, senden, finden, gewinnen, bringen, borgen, pachten, bekommen usw.

2. *Geistestätigkeit, Bewertung*: äußern, meinen, denken, negieren, schätzen, tadeln, urteilen, loben, preisen, klagen, glauben, analysieren, beurteilen.

3. *Wahrnehmung*: sehen, schauen, gucken, erblicken, hören, lauschen, riechen, empfinden, fühlen, spüren, tasten.

4. *Bewegung*: gehen, kommen, laufen, fallen, springen, fliegen, reiten, reisen, nahen, wandern, marschieren, sich bewegen, winken, aussteigen, umziehen.

5. *Kommunikation*: singen, sprechen, plaudern, schreien, heulen, stöhnen, flüstern, bellen, miauen, brüllen, erschallen, klingeln, piepsen, hupen, lauten.

6. *Zielerreichung*: erreichen, erzielen, treffen, richten, streben.

7. *Handlung*: passieren, vorkommen, sich vollziehen, geschehen, verlaufen.

8. *Wunsch, Bitte*: wollen, wünschen, gönnen, bitten, beten, dürfen, sollen, mögen.

9. *Zustand*: sich freuen, zittern, lächeln, büßen, schämen, genieren, seufzen, weinen, jubeln, jauchzen, sich ausruhen, schlafen, liegen, aufstehen, erwachen, sterben, gebären, dauern, beginnen, starten, enden, endigen.

10. *Arbeit*: machen, arbeiten, hobeln, drehen, kochen, putzen, schreiben, korrigieren, tapezieren, renovieren, basteln, schieben, sanieren, säen, pflanzen.

Anfangs wurde die quantitative Analyse der Gebrauchshäufigkeit der Adverbien nach ihrem Umfang durchgeführt, die die Ungleichmäßigkeit der Häufigkeitsverteilung behauptet hat. Am häufigstem kommen die Modaladverbien vor, dann folgen Temporal-, Intensitäts-, Lokaladverbien und zuletzt – Frage-, Kausal- und Finaladverbien.

Gebrauch der Tabelle

Die Analyse der Verbindbarkeit der Adverbien mit den Verben auf der Ebene der Subklassen ist in der Tabelle 1 veranschaulicht.

Tabelle 1

Ergebnis der Häufigkeitsverteilung der Adverbien in Verbindung mit den Verben

	Adverbien Verben	**Temporal**	**Modal**	**Lokal**	**Intensität**	**Frage**	**Kausal Final**	**Insgesamt**
1	Übergabe Erhalten	115	84	20	14	7	8	248
2	Geistestätigkeit Bewertung	538	250	26	59	42	12	927
3	Wahrnehmung	253	233	41	29	10	32	598
4	Bewegung	495	277	230	50	22	26	1100
5	Kommunikation	240	428	7	59	11	13	758
6	Zielerreichung	30	25	3	19	4	2	83
7	Handlung	19	18	8	3	2	3	53
8	Wunsch, Bitte	111	105	17	36	16	11	296
9	Zustand	841	889	455	240	68	68	2561
10	Arbeit	1058	1152	254	171	49	62	2746
	Insgesamt	3700	3461	1061	680	231	237	9370

Wie den in der Tabelle 1 dargestellten Ergebnissen zu entnehmen ist, erweist sich die höchste Vorkommenshäufigkeit für Temporaladverbien und die niedrigste für Frageadverbien. Das Ganze legt die Vermutung nahe, dass die Gebrauchshäufigkeit der Subklasse von ihrem Umfang abhängt, je größer der Umfang ist, desto höher ist die allgemeine Häufigkeit der Verbindbarkeit der Subklasse. Diese Abhängigkeit gilt z. B. für Modal und Frageadverbien. Aber die weitere Untersuchung bestätigt diese Hypothese nur teilweise.

Es sei zu erwähnen, dass semantische Merkmale der analysierten Adverbien können so gefunden, an Beispielen belegt schließlich in einer Tabelle dargestellt werden. Mit der folgenden quantitativen Analyse unternahmen wir einen Versuch ein Indiz über die Häufigkeit der Verbindbarkeit der untersuchten Adverbiensubklassen zu gewinnen. Tabelle 2 enthält die Reihenfolge der Verteilung der Adverbiensubklassen und die Häufigkeit der Verbindbarkeit.

Tabelle 2

Ergebnis der Häufigkeit der Verbindbarkeit. der Adverbiensubklassen

Adverbien	**Umfang**	**Verbindbarkeitshäufigkeit**
Temporal	2	1
Modal	1	2
Lokal	4	3
Intensität	3	4
Kausal und Final	6	5
Frageadverbien	5	6

Mit den in dieser Tabelle aufgeführten Beispielen hoffen wir gezeigt zu haben, dass die Häufigkeit der Modaladverbien nach dem Umfang den ersten Platz und nach der Verbindbarkeit den zweiten Platz einnimmt. Man sieht keine Identität in allen Positionen. Aber der Unterschied ist nicht besonders gewichtig. Daraus folgt, dass die Häufigkeit der Verbindbarkeit der Subklasse nicht nur vom Umfang abhängt, und der Umfang nicht das einzige quantitative Merkmal der Funktionierung des Wortes im Kontext ist. Da die lexikalisch-semantischen Funktionen der Temporal und Modaladverbien im Text groß sind, werden diese Subklassen am häufigsten gebraucht. Prägend ist, dass die zu beobachteten Unterschiede im Gebrauch der semantischen Adverbiensubklassen auf die unterschiedliche Autorenstils zurückzuführen sind.

Untersuchung der Subklassen der Verben

Auf Grund statistisch signifikanter Untersuchungsergebnisse und der Daten der Tabelle 1 werden auch die Untersuchungen der Verben, mit denen die Adverbien verbunden sind, durchgeführt. Am häufigsten kommen die Verben der 10. Subklasse (Arbeit, Schöpfen, physiologische Handlung) vor, und der 9. Subklasse (Zustand, Dasein). *Frau Dorn* ***bohnerte*** *einfach zu* ***glatt*** (Walser 1991, 218). *Aber er macht es. Er* ***macht*** *es* ***wirklich****!* (Grass 1984, 120). *Im April 1949* ***hatte*** *er der Mutter von Leipzig* ***rechtzeitig geschrieben****, sie möge für den 3.Mai gelbe Rosen besorgen* (Walser 1991, 172). *Wir müssen aufpassen, dass wir* ***vorn liegen*** *und dass keiner an uns vorbeigeht* (Lenz 1997, 139). *Er kaufte es sofort und* ***lächelte vieldeutig****, als er den lächerlichen Preis bezahlte* (Walser 1991, 195).

Syntagmatische und paradigmatische Eigenschaften der Adverbien

Um die Gesetzmäßigkeiten der Verbindbarkeit der Lexeme zu untersuchen, ist es notwendig damit verbundene syntagmatische und paradigmatische Eigenschaften lexikalischer Einheiten zu erlernen. Das macht es erforderlich, aus jeder semantischen Subklasse die vorkommenshäufigsten Adverbien auszugliedern. Es wurden intensive

Verbindungen zwischen den Adverbien jeder Subklasse und den Verben festgestellt. Schließlich wurden paradigmatische Gruppierungen von Adverbien untersucht.

1. **Temporaladverbien**

Eine große Menge der Temporaladverbien situieren den bezeichneten Sachverhalt als vorzeitig (*eben, ehemals, einmal, einst einstmals, gestern, neulich, vorhin, bisher, seitdem, seither, längst*), gleichzeitig (*augenblicks, gerade, heute, heutzutage, jetzt, nunmehr*) oder nachzeitig (*bald, demnächst, gleich, morgen, nachher, sofort, weiterhin, künftig, fortan, schon, einstweilen*). Die Temporaladverbien dienen zur Bezeichnung eines Zeitpunktes (bzw. eines Zeitabschnitts), einer Zeitdauer, der Wiederholung, einer Zeit, die sich auf einen anderen Zeitpunkt bezieht.

Die höchste Gebrauchshäufigkeit erweisen Lexeme: *dann, nun, manchmal, sofort, da, plötzlich*, *jetzt, wieder, immer, noch, schon, nie, später.*

Alle Temporaladverbien zeigen hohe Verbindungsintensität mit den Verben: *dann + öffnen, löschen, gehen; wieder + gehen, ablaufen, heimfahren, aufheben, holen, steigen, kommen, umkehren; immer + schieben, bleiben, tragen, stecken, ziehen, mitbringen, runterholen, wenden, existieren, leben, scheinen, gelten, schlafen, träumen; schon + haben, besitzen, geben, nehmen, zurücknehmen, vergreifen, borgen*; *nun + wissen, meinen, denken, spülen, verschönern, vorbeilassen, verlesen, backen, einlassen, einmachen, verjagen; nie + leben, vergessen, ankommen, brauchen, gelten, vorkommen, wissen, glauben, kennen; später + bleiben, aussehen, sehen, hören, erleben, erkennen, sich erinnern, sich äußern, zeigen, sagen, vertrösten, sprechen, melden, fragen; manchmal + sehen, verbluten; sofort + entstehen, finden; da + zwingen, lächeln, beanstanden; plötzlich + ausmachen, wechseln.*

Die höchsten darunter sind: *sofort + finden, dann + gehen. Thiele… **findet sofort** ein vollkommenes Gleichgewicht* (Walser 1976, 166). *Gleich, mein Kind, noch ein paar Minuten, **dann geht's los*** (Böll 1995, 205). *Ja, Uli, **jetzt läufst** du **wieder** zu gewohnter Form **auf,** so muss es weitergehen…*(Lenz 1985, 10). *Im Allgemeinen erzählt uns Nora alles, ihren Namen aber **hat** sie noch **nie erwähnt*** (Lenz 1985, 170). *Horn **ging längst wieder** ruhig zu Fuß* (Walser 1976, 136). *Nicht **immer gleich** ins Kino **rennen**!* (Walser 1991, 80).

Aufgrund semantischer Verbindbarkeit mit den Verben werden folgende paradigmatische Gruppierungen von Temporaladverbien gebildet: *noch ~ jetzt, noch ~ schon, noch ~ nun, noch ~ wieder, noch ~ dann, noch ~ da, noch ~ immer, jetzt ~ wieder, jetzt ~ schon, jetzt ~dann, jetzt ~ da, jetzt ~ nun, jetzt ~ manchmal, wieder ~ dann, wieder ~ nun, wieder ~ schon, schon ~ nun, schon ~ immer, immer ~ nun, nie ~ plötzlich.*

2. **Lokaladverbien**

Eine große Häufigkeit äußern auch die Lokaladverbien, die die Umstände des Ortes und der Richtung eines Sachverhalts näher bestimmen. Sie dienen dazu, die räumlichen Vorstellungen des Sprechers/Schreibers sprachlich zu vermitteln

Gewichtig ist die Häufigkeitsverteilung folgender Lokaladverbien**:** *da, hier, dort, draußen, nah, überall, oben.*

Prägend ist die intensive Verbindbarkeit der Adverbien mit Verben: *nah + kommen, treten, gehen; draußen + schweigen; überall + sehen*; *dort + sitzen, schlafen, wohnen;*

hier+ bleiben, arbeiten, geschehen; da + sein, finden, liegen. Je ***näher*** *sie der Stadt* ***kamen****, desto spürbarer wurde die Hitze im Bus* (Lenz 1985, 120). *Die Bummlerin verschwand und Martin* ***trat näher****...*(Böll 1995, 205). *Es war natürlich ein Schlag für uns beide,* ***überall*** *diese Dinger zu* ***sehen****...*(Böll 1995, 125). *Er sah auf und wurde erst jetzt, nachträglich gewahr, dass* ***da*** *ein Mädchen unter den zwölf Männern in der Kneipe* ***gesessen hatte*** (Wolf 1966, 60).

Bei den Lexemen erweisen sich intensive paradigmatische Verbindungen:

da ~ darin, überall ~ draußen, dort ~ oben, da ~ hier.

3. **Modaladverbien**

Die Modaladverbien dienen zur Bezeichnung der Art und Weise, des Grades und Maßes, des Instruments und Mittels, der Erweiterung, eines restriktiven, spezifizierenden und adversativen Verhältnisses.

Modale Lexeme *eigentlich, so. wirklich*, *vielleicht*, *gern*, *natürlich*, *rasch*, *leise, lange, einfach* gehören zu den häufigsten.

Die Verbindungen *eigentlich + lieben, wissen, beginnen, geben; so + aussehen, passen, bleiben, heißen; gern + haben, werfen, machen, stellen, besuchen; natürlich + sich befinden, stehen; lange + stehen, lagern; leise + sagen, sprechen, erzählen*; *einfach + liegen*, *spüren, kaufen; rasch + antun, fallen; schnell + verlieren, machen; wirklich + sehen, tun; rasch + antun, fallen* werden in den Texten am häufigsten realisiert und sind stilistisch markiert. ***Eigentlich liebte*** *er die Mädchen überhaupt nicht, liebte...*(Grass 1960, 240). *…und jetzt* ***sah*** *es* ***so aus****, als ermögliche dieses Studium...*(Walser 1991, 103). *Es ist unerklärlich, ich* ***spüre*** *es* ***einfach****…*(Lenz 1985, 132). *Und* ***natürlich stand*** *auf dem Flügel im Silberrahmen das Bild...*(Walser 1991, 103). *…und ließ sie* ***rasch*** *auf die Schreibunterlage* ***fallen****...*(Lenz 1985, 100). *Lotte, du weißt, dass ich dich* ***gern habe****, und manchmal meine ich, du* ***hättest*** *mich auch* ***gern*** (Böll 1985, 248). ***Vielleicht arbeiteten*** *sie an einem Photoband, dachte Nora, an einer Dokumentation: Die Stadt erwacht* (Lenz 1985, 80). Paradigmatisch intensiv verbunden sind: *vielleicht ~ wirklich, vielleicht ~ natürlich, vielleicht ~ so, natürlich ~ vielleicht, natürlich ~ so, natürlich ~ gern, wirklich ~ vielleicht, so ~ natürlich, so ~ vielleicht, gern ~ natürlich.*

4. **Adverbien der Intensität**

Diese Subklasse dient zur Bezeichnung des Grades und Maßes (der Quantität und Intensität). Adverbien *mehr, sehr, nur mehr*, *nur*, *wenig*, *viel*, *kaum* zeigen die höchste Gebrauchshäufigkeit.

Intensive Verbindbarkeit erweisen solche Lexeme: *sehr + vermissen; wenig + bringen, nehmen; viel + wissen, denken. ...das er seit Jahren nicht* ***mehr*** *gesehen hat, dass ich* ***sehr vermisse*** (Grass 1960, 230). *Sie* ***denken*** *zu* ***viel*** *an sich* (Lenz 1985, 120). Das Verb wissen verknüpft sich mit vielen Intensitätsadverbien: *wissen + viel, wenig, genau, sicher, gut, schlecht, längst, voraus, bestimmt. Ich* ***weiß*** *von dir genau so* ***viel*** *wie von Bert* (Lenz 1997, 249).

Zahlreich sind folgende paradigmatische Gruppierungen: *wenig ~ mehr*, *mehr ~ nur*, *kaum ~ nur, nur~ mehr, nur~ kaum, nur~ wenig, nur~ viel, wenig~ mehr, wenig~ nur, wenig~ kaum, kaum~ nur, kaum~ mehr, kaum~ wenig, mehr~ nur, mehr~ wenig, mehr~ kaum, viel~ nur.*

5. **Kausal und Finaladverbien**.

Hohe Vorkommenshäufigkeit erweisen Kausaladverbien, die Grund, Bedingung, nicht zureichenden Grund, Folge und Zweck bezeichnen.

Lexeme *sonst, dennoch, darum, deshalb* gehören zu den häufigsten Lexemen dieser Subklasse. Die Vorkommenshäufigkeit der Wortverbindungen *dennoch + stehen, deshalb + stellen, sonst + haben* ist in unserer Stichprobe von Bedeutung. ***Sonst*** *aber* ***hatten*** *fast alle etwas von den Frühlingen des Chefs…*(Walser 1976, 46). ***Dennoch stand*** *er vereinzelt, durch Schugger Leo erkannt und gezeichnet, zwischen der Trauergemeinde…*(Grass 1960, 160). *Sie hatten genug Geld,* ***deshalb stellten*** *sie ein zweites Bett ins Zimmer…*(Böll 1995, 135). Adverbien *deshalb ~ darum, deshalb ~ demnach* zeigten hohe paradigmatische Verbindung.

6. **Frageadverbien**

Frageadverbien erweisen niedrige Vorkommenshäufigkeit. Auffällig ist, dass bewertende Adverbien *wo, wann, wie, warum, wohin* häufiger, als andere auftreten.

Wesentliche Häufigkeitsverteilung realisieren adverbial-verbale Wortverbindungen: w*o + bleiben, sitzen, grenzen; wie + machen, arbeiten, geht es; warum + hören, antworten, sein; wann + kommen, machen, fahren, anfangen; wohin + gehen, laufen.*

Intensive paradigmatische Verknüpfung zeigen folgende Adverbien: *wo ~warum, wie ~ wo, wohin ~ wo, wie ~ wann.*

...nicht in Berlin, ***wo*** *Sie nur ein paar kuchenlüsterne Damen* ***schockieren****, sondern in Bonn,* ***wo*** *die politische Macht* ***sitzt*** (Grass 1984,101). *…Ullis rasselnder Atem*: ***warum hörte*** *sie ihn* ***wieder****, hörte die Lauten von seinen Lippen platzen…*(Lenz 1985, 90). ***Wie geht es*** *heute, Doktor?* (Grass 1984,150).

Trotz der Kürze der Argumentation stellt sich in der Gesamtzusammenfassung jedenfalls zusammen, dass die Vorkommenshäufigkeit der Adverbiensubklassen mit ihrer Semantik verbunden ist. Semantisch geben die Adverbien an, unter welchen Umständen ein Sachverhalt existiert oder sich vollzieht, in dem sie der Situierung im Raum und Zeit sowie der Angabe modaler und kausaler Beziehungen dienen [Helbig/Buscha 2001, 307]. Dies ist zum einen deshalb von besonderem Interesse, weil alle oben erwähnten Merkmale emotional-expressiven Charakter tragen und für Eingebundensein der Lexeme im Text nötig sind. Prägend ist, dass die Häufigkeitsverteilung adverbial-verbaler Wortverbindungen deutliche stilistische Markierungen aufweist, die ihre Verwendung in bestimmten Textsorten beeinflussen.

Zusammenfassung

Es wird versucht, auf der Grundlage von literarischen Prosatexten der Gegenwart mit der Anwendung der quantitativen Methoden die Besonderheiten der Verbindbarkeit der Adverbien mit den Verben darzustellen. Es wird davon ausgegangen, dass lexikalisch-semantische Merkmale die Verknüpfungspotenzen des Lexems bestimmen. Beständigkeit und Idiomatizität werden als Grundeigenschaften von Lexemverbindungen angesehen. Bezugnehmend auf die Valenztheorie gelingt es, Adverbien in semantische Subklassen zu klassifizieren.

Aufgrund der in der vorliegenden Untersuchung angestellten theoretischen Überlegungen und empirischen Befunde ergibt sich eine Reihe von Schlussfolgerungen, aus denen sich weiterführende Perspektiven für zukünftige Forschungen ableiten lassen:

- Es gilt festzustellen, dass die Gebrauchshäufigkeit der Temporaladverbien am höchsten ist.
- Die größte Verbindbarkeit der Adverbien erwies sich mit den Verben, die die Arbeit, Schöpfen, physiologische Handlung bezeichnen.
- Die Gebrauchshäufigkeit ist von den Besonderheiten der Semantik beider Komponente (Adverb +Verb) abhängig.
- Alle Subklassen der Adverbien zeigen bei der Verbindbarkeit die Abhängigkeit von der semantischen Charakteristik der Verben.
- Prägend ist, dass in einem deutschen Satz viele Adverbien gebraucht werden, die deutliche stilistische Markierungen aufweisen: *Zuerst sieht er noch rasch zu Liszt hin, der nickt einmal langsam von ganz oben nach ganz unten und lässt von unten den Kopf zurückschnellen nach normal* (Walser1976, 166).

Dieser Untersuchungsgegenstand, der die Verbindungen von Lexemen einbezieht, soll es ermöglichen, durch tiefgründigere Erkenntnisse über die syntagmatischen Eigenschaften lexikalischer Einheiten weiterführende Aussagen über paradigmatische Gruppierungen in der Lexik zu treffen.

У статті досліджується семантична сполучуваність прислівників з дієсловами у сучасних німецьких художніх текстах. Подано загальну характеристику сполучуваності прислівників з дієсловами на рівні підкласу та окремого слова, а також виявлено синтагматичні й парадигматичні зв'язки досліджуваних прислівників. Описано підкласи прислівників та дієслів за семантичними ознаками і встановлено частоту їх реалізації, яка детермінована семантикою обох лексем. Прислівники, пов'язуючись з дієсловами, підсилюють або доповнюють їхні основні характеристики.

Ключові слова: прислівник, сполучуваність, підклас, дієслово, частотність.

The article deals with problem of the combinability of the German adverbs with verbs in the perspective of their semantic realization in the belles-lettres texts. The differential meanings of adverbs of "time", "place", "cause, purpose", "manner", "modality", "degree" in the Modern German and the verbs in the form of semantic subclasses of words have been singled out. The system of relationships that is confirmed by adverbs and verbs have been revealed and comprehensively analysed, as well as its statistical parameters have been presented. The core of the most used adverbs lexicon has been determined. The adverbs combined with the verbs intentify and complement their basic characteristics. The tasks and perspectives of the research are given in the article.

Key words: combinability, adverb, verb, frequency of usage, semantic subclass, paradigm level.

Literatur:

1. *Altmann G.* Statistik für Linguisten / G. Altmann. – Trier : Wiss. Vlg. Trier, 1995. – 243 s.
2. *Apresjan Ju. D.* Leksiceskaja semantika / Ju. D. Apresjan. – Moskva : Posvescenije, 1975. – 367 s.
3. *Best K.-H.* Quantitative Linguistik. Eine Annäherung / K.-H. Best. – 2. Auflage.– Göttingen: Peust & Gutschmidt, 2003. – 149 s.
4. *Best K.-H.* Zur Worthäufigkeit in Texten deutscher Kurzprosa der Gegenwart / K.-H. Best // Glottometrics: Lüdenscheid. – RAM Verlag, 1996. – Nr. 16.– S. 276–285.
5. *Böhme U.* Bemerkungen zum Problem der Verknüpfbarkeit der Lexeme / U. Böhme // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig : Herder-Institut, 1976. – Nr. 6. – S. 330–335.
6. *Droescher W. O.* Das deutsche Adverbialsystem / W. O. Droescher // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig : Herder-Institut, 1974. – Nr. 5. – S. 279–285.
7. Duden Grammatik. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1995. – 864 s.
8. *Golovin B. N.* Jasyk i statistika / B. N. Golovin. – Moskva : Prosvescenije, 1971. – 192 s.

9. *Helbig G., Buscha J.* Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Berlin ; München ; Wien ; Zürich ; New York, 2001. – 655 s.
10. *Köhler R.* Korpuslinquistische Untersuchungen zur quantitativen und systemtheoretischen Linguistik / R. Köhler [Electronic source]. – Access mode: http://ubt.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2004/279.
11. *Kopylenko M. M.* Socetaemost leksem v russkom jasyke / M. M. Kopylenko. – Moskva : Prosvescenije, 1973.– 135 s.
12. *Levickij V. V.* Statistisceskoje isucenije leksiceskoj semantiki / V. V. Levickij. – K. : UMK VO, 1989. – 155 s.
13. *Perebyjnis V. I.* Statisticni metody dlja linguistiv / V. I. Perebyjnis. – Vinniza : Nova knyha, 2002. – 172 s.
14. *Schmöe F.* Das Adverb – Zentrum und Peripherie einer Wortklasse / F. Schmöe. – Wien : Ed. Praesens, 2002. – 106 s.
15. *Tuldava J.* Methods in Quantitative Linguistics / J. Tuldava. – Wiss. Vlg. Trier, 1995. – 187 p.

Quellenverzeichnis:

1. *Böll H.* Gruppenbild mit Dame / H. Böll. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985. – 210 s.
2. *Böll H.* Haus ohne Hüter / H. Böll. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1995. – 318 s.
3. *Grass G.* Die Blechtrommel / G. Grass. – Darmstadt ; Berlin ; Spandau ; Neuwied am Rhein : Hermann Luchterhand Verlag, 1960. – 493 s.
4. *Grass G.* Örtlich betäubt / G. Grass. – Darmstadt ; Neuwied : Hermann Luchterhand Verlag, 1984. – 190 s.
5. *Lenz S.* Brot und Spiele / S. Lenz. – Hamburg : Hoffmann und Campe, 1997. – 300 s.
6. *Lenz S.* Der Verlust / S. Lenz. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985. – 233 s.
7. *Walser M.* Die Verteidigung der Kindheit / M. Walser. – Frankfurt am Main : Surkamp, 1991. – 519 s.
8. *Walser M.* Jenseits der Liebe / M. Walser. – Frankfurt am Main : Surkamp, 1976. – 175 s.
9. *Wolf Chr.* Der geteilte Himmel / Chr. Wolf. – Leipzig : Philipp Reclam jun. Verlag, 1966. – 235 s.

УДК 811.134.2

ГОТСЬКИЙ СУПЕРСТРАТ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Патєха Юлія Ігорівна,
магістр
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається вплив мови вестготів на іспанську мову. Також наводяться приклади прямих та опосередкованих запозичень, їх адаптації та функціонування в різних підсистемах мовної системи (фонетична, морфологічна, лексична).

Ключові слова: прямі та опосередковані запозичення, топоніми, антропоніми.

Проблема визначення наслідків мовних контактів в історії розвитку різних європейських мов є надзвичайно **актуальною**. Дослідження цього питання має бути комплексним, тобто враховувати не лише лексичні запозичення, але й взаємодію на рівні фонетики і граматики. Слід зазначити, що велика кількість іспанських дослідників приділяла увагу цьому питанню. Серед них слід виділити Рамона Кано Агілара, праці якого присвячені питанням історії мови [CanoAguilar 1997]. Комплексним дослідженням є книга ще одного іспанського науковця – Рафаеля Лапеси, який також приділяє увагу впливу інших мов на формування сучасної іспанської [Lapesa 1995]. На пострадянському просторі добре відома праця Е. Бурсьє "Основи романського мовознавства" (перше видання російською мовою 1952 р.), в якій простежуються, зокрема, запозичення і з готської мови [Бурсье 2008]. Українські науковці також займалися дослідженням готських запозичень у різних мовах. Насамперед слід згадати працю Івана Огієнка, присвячену іноземним елементам в українській та російській мовах [Огиенко 1915]. С. В. Семчинський, розглядаючи слов'янські елементи в румунській мові, не оминає також питання про готські лексичні запозичення [Семчинский 1992].

Актуальність теми даного дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на вивчення культурного фактора в мові. Важливим є аналіз процесів готських лексичних запозичень та їх семантичної та морфологічної адаптації в іспанській мові. Врахування історичної ретроспективи дає можливість докладніше дослідити процеси та причини запозичень та їхній вплив на формування сучасної іспанської мови.

Мета полягає в розкритті шляху проникнення слів мов германських племен, зокрема мови вестготів, в іспанську, визначенні особливостей семантичної та морфологічної адаптації запозиченої лексики.

Предмет: лексичні запозичення готського походження в сучасній іспанській мові.

Об'єкт: лексика мови вестготів та іспанська мова.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні причин процесу запозичення лексики мови вестготів в сучасну іспанську мову з урахуванням історичних факторів.

Пояснити лексичні запозичення із готської мови в сучасній іспанській мові неможливо без короткого екскурсу в історію. Ці відомості подаємо за даними колек-

тивної праці сучасних московських дослідників [Введение в германскую филологию 2003]. У II–I ст. н. е. готи переселилися зі Скандинавії до гирла річки Вісли та в Сілезію. У III ст. вони просунулися на південь і поширилися від Дунаю до Дніпра. З середини II ст. готи почали здійснювати спустошливі набіги на Римську імперію. На деякий час ці успішні військові операції були призупинені імператором Клавдієм II, а готи осіли в північному Причорномор'ї, де і розділилися на остготів (степових готів) та вестготів (лісових готів).

У IV ст. сутички з римлянами поновилися з новою силою. Однак, рятуючись від тюрко-монгольських завойовників-гунів, вестготи звернулися до візантійського імператора Валента з проханням дозволити їм поселитися на території Римської імперії. Однак умови життя готів виявилися такими складними, що вони повстали проти римлян за підтримки римських рабів та колонів. У битві при Адріанополі у 378 р. загинули імператор Валент та 40 тис. римських солдатів.

Вестготи є частиною германських племен, які вторглися на Піренейський півострів на початку V століття, коли Римська імперія була у стані занепаду. В Іспанію перші германські народи прийшли близько 409 року. Серед них були вандали, свеви і алани, які розселилися на завойованому півострові. Незабаром після цього прийшли вестготи. Вони знищили аланів, а свевів загнали в глухий кут на північному заході півострова, змусивши також і вандалів тікати до Північної Африки. На Піренейському півострові готи заснували своє королівство, яке проіснувало до 711 р. Мовний спадок, залишений вестготами, пояснюється історичними даними [Lapesa 1995]; [Cano Aguilar 1997]; [Kremer 2004]. Спершу вестготське населення трималося осторонь від римського. Так, наприклад, змішані шлюби були заборонені через різні віросповідання (вестготи сповідували аріанство, в той час як римляни – християнство західного зразка). Тим не менш, ситуація змінюється з переходом у католицтво Рекаредо (король вестготів з 586 до 601 року), що згодом допомогло зруйнувати релігійний бар'єр та дозволило вестготам вступати у шлюб з представниками місцевого населення. Слід також зазначити, що населення вестготів щільно заселило півострів, що сприяло його відносинам з місцевим населенням. Інтеграція двох народів стала вирішальним пунктом соціальних відмінностей: дворяни і вищі класи осіли у містах (Барселона, Толедо, Севілья, Меріда, Кордова), в той час як решта населення проживала в сільських районах. Взаємодія між двома племенами була такою, що обидва народи нарекли єдиним терміном hispanus. Також вестготи мали істотний вплив на право та деякі звичаї місцевого населення [Kremer 2004, 137]. Ідея, висловлена Д. Кремером, заслуговує на пильну увагу та подальший розвиток. Адже саме на час існування готського королівства на Піренейському півострові припадає період формування іспанського різновиду романської мови: V – X ст. Цей період Б. Н. Нарумов називає недокументованим періодом [Нарумов 2001, 417]. Вірогідно, що саме мовні факти, збережені з тих часів, допоможуть зрозуміти, які саме суспільно-правові зрушення в римській провінції на Піренеях спричинив готський етнічний елемент.

Готи, розселившись на величезній території, внаслідок цього втратили свою мову, однак залишили свій вагомий внесок не лише в загальноєвропейській історії та

культурі, а також і в мовах народів, із якими спілкувалися. Таким чином, готський вплив помітний у багатьох слов'янських та романських мовах. За даними С. В. Семчинського, у 1990 р. у румунській пресі готам приписувалося понад 1.000 слів румунської мови [Семчинский 1992, 34]. Що стосується впливу на мову, то у випадку іспанської, зокрема, найбільш помітний вплив зводиться до лексики, і навіть у цій області більшість запозичень є непрямими (за посередництвом латинської мови). Хоча слід зазначити, що кожна з мовних систем зазнала змін.

1. Лексика вестготського походження в сучасній іспанській мові.

Як вже було зазначено, найсильнішого впливу мови вестготів іспанська мова зазнала в лексиці [Kremer 2004, 142]. Більша частина слів германського походження увійшла в іспанську мову опосередковано через латину. Такі запозичення завдяки торгівельним відносинам спочатку поповнили латинську мову, а згодом іспанську: *sapône>xabón>jabón* (мило); *thahsu>taxō >tejón (бавовна)*; *burgs>burgus>burgo (поселення)* [Lapesa 1995, 112–115], [Cano Aguilar 1997, 41], [Quilis 2003, 65], [Kremer 2004, 139], [García Aranda 2005, 17]. Це можна пояснити тим, що германцям були відомі різноманітні ремесла (ткацтво, виробництво мила та фарбників для тканин, обробка металів). Отже, вони могли запропонувати своїм сусідам пожвавлену торгівлю, яка велася не лише в мирний, але й у воєнний час [Введение в германскую филологию 2003, 12]. Тут дуже цікаво простежити за розвитком семантики запозичених слів. Як зазначав Пліній, римляни запозичили у кельтів (галів) мило і його назву (sāpō; acc. – saponem). Тому не випадково, що відомий латинсько-російський словник І. Х. Дворецького джерелом запозичення подає кельтську мову [Дворецкий 2003, 685]. Однак у германістиці більш поширеною є гіпотеза, згідно якої римляни запозичили мило не в кельтів, а в германців [Левицкий 2010, том 1, 437], у яких цим словом називалася фарба для волосся на основі попелу. І. О. Єршова вважає, що найдавніші кельтські запозичення проникли до германських діалектів тоді, коли кельти та германці були близькими сусідами у центральній Європі і їх іноді вважали за одну племінну групу [Ершова 2002, 18]. Що стосується лексеми зі значенням 'бавовна', можна припустити, що спільноєвропейський корінь, який містився і в латинській мові (texo – ткати) [Дворецкий 2003, 769], і в готській мові (*teuh-/tauh – зв'язувати, тягнути) [Левицкий 2010, том 1, 543], набув нового значення 'тканина з бавовни' спочатку в латинській мові під впливом готської, а потім у такому значенні перейшов до сучасної іспанської мови.

Привертає увагу велика група лексики, яку умовно можна назвати суспільно-правовою термінологією: *werra>guerra (війна)*; *wardja>guardia (армія)*; *warnjan> guarnir (ставити гарнізон, розташовуватися на позиціях)*, *ban>bannum>bando (наказ, декрет)*; *fëhu>fevum, feudo>feudo (феодальний договір, феодальний податок)*; *hariwald>heraldo (глашатай, вісник)*; *andbahti>embajada (посольство)*; *triggwa>tregua (мир, перемир'я), laistjano* чи *laistôn>lastar (завдавати шкоди)*; *saio>sayón (кат, альгвазил)*, *haribairgo>albergue (привал)*; *espaura* чи *esporo> espuela, espolón (шпори)*; *helm>yelmo (шолом)*; *sakan>sacar (виймати зброю з піхов)*; *sagjis>sagio, spaiha>espía (таємний агент, шпигун)*. З військовою тематикою пов'язані також іспанські дієслова espiar (від готськ. spëhôn – шпигувати), esquivar (від готськ. skuihan – уникати), ст.-ісп. guarir (warjan – захищати) [Бурсье 2008, 163].

Поява такої кількості термінів суспільно-правового характеру, пов'язаних з війною та військовою організацією, пояснюється тим, що війна у готів мала інший характер, ніж у римлян. Війна для германців була насамперед ремеслом та засобом для існування. Л. Н. Соловйова вказує на те, що розпад родового устрою в готів супроводжувався виділенням спадкової родової аристократії, яка формувалася з племінних вождів, воєначальників та їхніх дружинників. Цей розпад збігся в часі із падінням Римської імперії. При завоюванні римських володінь готам потрібно було замість римських органів управління створити свої, і найближчим представником народу-завойовника був воєначальник [Введение в германскую филологию 2003, 17]. Л. Н. Соловйова зазначає, що Тацит неодноразово пов'язує військову звитягу та знатне походження давньогерманських дружинників [Введение в германскую филологию 2003, 11].

Тут можна пригадати ідею З. В. Рожченко про те, що в давні часи предметом лексичних запозичень часто стають суспільно-правові терміни, які з'являються у народів, що перейшли до вищого щабля суспільної організації [Рожченко 2007]. Подібні запозичення з готської мови можна спостерігати також і в українській мові: *варта* (із готськ. *wardja*) [Левицкий 2010, том 2, 95], *шолом* (із готськ. *helm*) [Левицкий 2010, том 1, 255].

Особливу групу становить лексика, яка має емоційне забарвлення: *orgôli>orgullo (гордий)*; *skernjan>escarnir (насміхатися, знущатися)*; *marrjan>marrire>extarrire> desmarrido (español antiguo "triste") (сумний, невдоволений)*. Пояснення таким запозиченням можна знайти у С. В. Семчинського, який розглядає аналогічні випадки появи слов'янських лексичних елементів у румунській мові: "Слід вважати, що саме двомовні слов'яни включали слов'янське слово у своє румуномовне висловлювання, і румуни сприймали його як більш експресивний термін" [Семчинский 1992, 32].

Також слід згадати деякі прикметники: *riks>rico (багатий);frisk>fresco (свіжий); blank>blanco (білий), gris>grîs(сірий)*.

Кількість прямих запозичень із мови вестготів не дуже істотна. Їх можна класифікувати таким чином [Gamillscheg 1967, 87-89], [Lapesa 1995, 120-121], [Cano Aguilar 1997, 41], [Quilis 2003, 65-66], [Kremer 2004, 139], [García Aranda 2005, 17]:

1. Терміни, пов'язані з сільськогосподарською сферою та домашніми обов'язками: *brŭt>brote, brotar (покриватися зеленню, квітами, розпускати паростки)*; *parra>parra (виноградна лоза, глиняний глечик для меду)*; *kast>casta (рід,покоління)*; *skilla>esquila (місце і час для стрижки овець)*; *sahrja>sera, serón (парна корзина, яка кріпиться на спині у коня)*; *tappa>tapa (рогова оболонка копита)*; *spitus>espeto (кочерга)*; *haspa>aspa (мотовило)*; *rukka>rueca (прядка)*; *alms> álamo (тополя)*.

2. Слова – назви тварин: *gans>ganso (гусак)*; *gabila>gavilán (яструб-перепелятник)*.

3. Терміни, які мають емоційне забарвлення: *ufjo>ufano (самозакоханий)*; *ganô> gana (бажання)*; *triscan>triscar (розважатися)*; *grimus>grima (невдоволеність)*.

Присутність германського елемента (за посередництвом готського) в іспанській можна віднайти в географічних назвах (топонімах). В будь-якому випадку слід зазначити, що більшість із них є непрямими запозиченнями, тобто мають основу готського походження, яка зазнала романської (латинської) еволюції. Розглядаючи основні тенденції у створенні топонімів, їх можна поділити на дві групи [CanoAguilar 1997, 51], [Quilis 2003, 83], [Kremer 2004, 155], [GarcíaAranda 2005, 31]: 1) топоніми,

створені за участю власної назви, взятої з латини (як, наприклад, *villaocastrum*) та іменника готської мови в родовому відмінку, наприклад, castrum Sigerici> *Castrogeriz*; villade Agiza>*Villeza*; 2) топоніми, які мають германське походження, але зазнали романської еволюції: *-reiks> -ricus> -rigo, -ris, -riz: Aldariz, Gandariz, Mondariz*; *-měreis> -mirus> -miro, -milo; -miri> -mir, -mil: Aldemir, Framilo, Toumil*; *-Wulfs> -ulfus: Adaufa, Adaufe, Cachoufe*; *-munda> -mundus; -mundi> -monde, -munde*: *Adamonte, Aldemunde, Vaamonde*; *-harjis> -arius* (збігається з латинським суфіксом): *Tosar, Tosal, Condal*; *-gild> -gildus; -gild> -gilde, -gil: Fuentearmegil, Arbejil, Frogil*; *marhs> -mar: Gondomar, Guimar*.

Ще одним прикладом того, де можна побачити вплив мови вестготів на іспанську мову, – це власні імена людей, або антропоніми. Серед імен людей, які мають германське походження, можна виокремити такі: *Alfonso, Alonso, Álvaro, Fernando, Hernando, Gonzalo, Rodrigo, Elvira* [Lapesa 1995, 130], [Kremer 2004, 142].

На думку деяких учених, існують дві схеми формування германських антропонімів: одноосновні та двоосновні. Двоосновні складаються з двох імен, які вільно сполучені між собою, бо не мають єдиного літературного змісту. Наприклад: Alfonso складається з двох лексичних компонентів, кожен з яких має своє значення: hapu (бій) та funs (хоробрий) [Kremer 2004, 142]. Одноосновні імена, в більшості, є спрощеним варіантом двоосновних, до яких у деяких випадках можуть додаватися суфікси. Так, наприклад, Teude-ricus може вживатися як одноосновне ім'я, *Téude, Teudáne*, і з додаванням суфікса *Téud-ila* [Kremer 2004, 142].

До цих імен готського походження згодом додалися інші, які при цьому зазнали впливу ще одного германського племені – франків. Причиною цього стали два фактори: перший – це завоювання Каталонії франками (в цей період з'явилися такі імена, як *Bernardo, Guillelmo, Bertrando, Geriberto, Rodlando);* другий – це вплив середньовічних орденів, заснованих при монастирях [Kremer 2004, 143].

2. Морфологічні елементи вестготського походження в сучасній іспанській мові.

Морфологічні ознаки готського походження ми спостерігаємо у суфіксах та їх значеннях. Наприклад, суфікс -engo та його оглушений варіант -enco походить від давнього готського суфікса *–ingôs.* Цей суфікс мав юридичний характер і означав "приналежність до людини чи сім'ї", в сучасній іспанській мові одержав значення присвійності, наприклад, *realengo (королівський, державний; йдеться, загалом, про земельні володіння), abolengo* чи *abadengo (родовий маєток, спадок)*; що стосується оглушеного варіанта цього суфікса, то ми зустрічаємо такі приклади: *podenco* або *mostrenco чи bienes mostrencos (рухоме майно, яке переходить у володіння держави)* [Quilis 2003, 100].

Деякі вчені вказують на те, що іспанські патронімічні суфікси -ez, -iz також мають відношення до готської мови. Патроніми – це особові імена предків по батьківській лінії; вони йшли одразу після імені людини для того, щоб назвати усіх відомих пращурів по лінії батька. Згодом ці патроніми перейшли в іспанську мову у вигляді прізвищ. Прикладом можуть слугувати такі сучасні іспанські прізвища: *Rodríguez, Ruiz, Fernández* [Kremer 2004, 145-147].

Розглянувши лексичні та морфологічні елементи готського походження в іспанській мови, можна зробити висновок про те, що до цього факту логічно застосувати

термін "суперстрат". Е. Бурсьє у праці 1949 року цей термін ще не застосовує, хоча він, за даними В. Пізані, був впроваджений В. фон Вартбургом ще у 1936 році [Пизани 1956, 116]. У даній роботі ми свідомо не торкалися фонетичних елементів готського походження в латинській та сучасній іспанській мовах, що може стати предметом окремого розгляду. Також перспективним є звернення до близькоспоріднених з іспанською каталанською, галісійською мов та мови ладіно з метою пошуку елементів готського походження на різних рівнях мовної системи.

В статье рассматривается влияние языка вестготов на испанский. Также приводятся примеры прямых и косвенных заимствований, их адаптации посредством латинского языка, их функционирования в различных подсистемах языковой системы (лексической, морфологической).
Ключевые слова: прямые и косвенные заимствования, топонимы, антропонимы.

The article examines influence of Visigoths' language on Spanish. Moreover, there are examples of direct and indirect borrowings, their adaptation by means of Latin language, their functioning in different subsystems (lexical and morphological).
Key words: direct and indirect borrowings, toponims, antroponims.

Література:

1. *Бурсье Э.* Основы романского языкознания / Эдуард Бурсье ; под ред., с предисл. и примеч. Д. Е. Михальчи. – Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 680 с.
2. Введение в германскую филологию : учеб. для филол. ф-тов / М. Г. Арсеньева, С. П. Балашова, В. П. Берков, Л. Н. Соловьёва. – М. : ГИС, 2003. – 320 с.
3. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М. : Русский язык-Медиа, 2003. – 846 с.
4. *Ершова И. А.* Введение в германскую филологию. Выпуск III: Лексика древнегерманских языков : учебное пособие / Ирина Александровна Ершова. – М. : Издательство Московского университета. 2002. – 68 с.
5. *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков : в 2 т. / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница : Новая Книга, 2010. – 739 с.
6. *Нарумов Б. П.* Испанский язык / Б. П. Нарумов // Языки мира: Романские языки. – М. : Academia, 2001. – 411 с.
7. *Огиенко И. И.* Иноземные элементы въ русскомъ языке / Иван Иванович Огиенко. – К., 1915. – 136 с.
8. *Пизани В.* Общее и индоевропейское языкознание / В. Пизани // Общее и индоевропейское языкознание. Обзор литературы. – М. : Издательство иностранной литературы, 1956. – С. 83–199.
9. *Рожченко З. В.* Українська суспільно-правова лексика давньогерманського походження / Зоя Володимирівна Рожченко // Мовні і концептульні картини світу : зб. наук. пр. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2007. – Вип. 21, Ч. 3. – С. 54–59.
10. *Семчинский С. В.* Актуальные вопросы изучения славяно-румынских языковых контактов / Станислав Владимирович Семчинский // Polono-SlavicaVarsoviencia. – 1992. – С. 27-34.
11. *Cano Aguilar, R.* El español a través de los tiempos / Rafael Cano Aguilar. – Madrid : Arco Libros, 1997. – 63 p.
12. *Gamillscheg, E.* Germanismo, en M. Alvar et alii (dirs.): Enciclopedia lingüística hispánica / Ernst Gamillscheg. – Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1967. – Vol. II. – P. 79–91.
13. *García Aranda, M. A.* La romanización de la Península. Los pueblos germánicos en la Península / Maria Angeles Garcia Aranda. – Madrid : Aguilar, 2005. – P. 17–45.
14. *Kremer D.* "El elemento germánico y su influencia en la historia lingüística peninsular" / D. Kremer // Historia de la lengua española / R. Cano Aguilar (coord.). – Barcelona : Ariel, 2005. – P. 133–148.
15. *Lapesa, R.* Historia de la lengua española / Rafael Lapesa. – Madrid : Gredos, 1995. – 140 p.
16. *Quilis, A.* Introducción a la historia de la lengua española / Antonio Quilis. – Madrid : Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2003. – 212 p.

УДК 81'373

ПОВТОР ЯК МОВНА І МОВЛЕННЄВА УНІВЕРСАЛІЯ

Пахолок Зінаїда Олександрівна,
канд. філол. наук, доц.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглядається повтор як мовна і мовленнєва універсалія з погляду діахронії та синхронії. Залучається матеріал різносистемних мов. Встановлено, що повтори, незалежно від системи мови, знаходять відображення у здійсненні різноманітних функцій: вони є продуктивним граматичним способом слово- або формоутворення, одним із основних принципів текстоутворення.

Ключові слова: повтор, гемінація, редуплікація, ономатопея, універсалія, діахронія, синхронія, різносистемні мови, текст.

Проблема універсалій, з'явившись у Давній Індії, продовжує досліджуватися у філософії більш ніж два тисячоліття. Спочатку універсалії розглядалися як локально-загальне явище – тотемні класифікації, згодом це спричинило появу першого універсального коду культури – античної філософії, висунення інваріантних смислів змінних феноменів – ейдосів та ідей у Платона, форм і матерії у Аристотеля. У добу середньовіччя велися запеклі суперечки з приводу універсалій, починаючи з Августина і закінчуючи Оккамом і Суаресом, "середньовічна філософія вперше усвідомлено звернула увагу на роль мовлення у формуванні мислення, зробивши предметом свого вивчення мовні (передусім граматичні) форми маніфестації людського осягнення – від іменування до різних модусів позначення у мові" [Неретина, Огурцов 2006, 16]. В новоєвропейській філософії, зокрема в німецькій діалектиці Канта і Гегеля, універсальне розумілося як конкретно-загальне. У філософії XX ст. цією проблемою займалися Б. Рассел, У. ван О. Куайн, Л. Вітгенштайн, К. Поппер і Д. Армстронг. Поступ у розумінні універсалій у минулому столітті розпочався з їхнього тлумачення як псевдопроблеми і закінчився постмодерністським неприйняттям. Однак без універсалій неможливе розуміння дійсності й взаєморозуміння між людьми.

Наприкінці XX ст. відбувся "поворот філософії до проблем мови – спочатку штучної мови математики і логіки, а потім до аналізу природної мови, лінгвістичний поворот у філософії загострив інтерес до фундаментальної значимості мови у ментальних процесах і актах, призвів до зміни точки відліку – логічний синтаксис змінюється логічною семантикою, шукаються шляхи об'єднання синтаксису і семантики, усвідомлюється різноманіття інтенсіональних контекстів у житті мови та її універсалій. Виникає нова галузь досліджень – семантика культури, яка також шукає універсалії природних мов і пріоритети тієї або іншої культури" [Неретина, Огурцов 2006, 40].

Предметом сучасної філософії, передусім філософії мовної комунікації К.-О. Апеля і Ю. Хабермаса, стали умови, які спричиняють мовленнєву взаємодію серед мовців, "універсалії виконують роль вузлових точок в мережі комунікацій… Ці норми трансцендентальні за своєю сутністю і носять характер заборон, які мають регулятивний, а не конститутивний характер" [Неретина, Огурцов 2006, 970].

Термін "універсалія" (від лат. universalis – загальний) "використовувався у середньовічній логіці для позначення загальних понять, загальних ідей" [Кондаков

1976, 626]. Стосовно його вживання у науковому обігу заслуговує на увагу думка Б. О. Серебрєннікова, який вважав, що "мовознавці минулого не були позбавлені розуміння типового, вони мали уявлення про універсалії і широко застосовували їх у своїх наукових дослідженнях, хоча і не використовували термін "універсалія"" [Серебренников 1972, 6]. У лінгвістичних дослідженнях даний термін уперше зустрічається у 1948 р. [Андерш 1976, 152]. "Термін "універсалії мовні" розповсюдився в лінгвістичній літературі, починаючи з Нью-Йоркської конференції (13–15 квітня 1961 р.)… " [Рождественский 1968, 3], він "призначається для систематизації наших знань про безліч природних мов і в цьому смислі – для опису мов-об'єктів" [Вардуль 1969, 21].

Під мовними універсаліями "розуміють будь-яку мовну аналогію, яка проводиться не в межах однієї системи, а між системами" [Бархударов 1969, 324], "спільні для усіх або більшості мов світу ознаки, явища, закономірності, властивості, структури, тенденції, які демонструють спільність мовної будови при всій різноманітності людських мов" [Семчинський 2000, 688], "властивість або універсальне відношення між неуніверсальними властивостями мов" [Вардуль 1969, 21].

За визначенням Б. О. Серебрєннікова, "мовна універсалія – це однаковий, ізоморфний спосіб вираження внутрішньосистемних кореляцій мовних елементів або однотипний за своїм характером процес, який дає однакові результати, що проявляються з достатньо високим ступенем частотності у різних мовах світу" [Серебренников 1972, 5].

Основою проблеми діалектико-матеріалістичного розуміння універсалій є "діалектика одиничного, особливого і загального" [Доброхотов 1989, 673]. Дискусію з цієї проблеми можна прослідкувати впродовж всієї історії мовознавства. Початок обговорення цього питання сягає античності, далі йде через Граматику Пор-Рояль і В. фон Гумбольдта до нашого часу. Цілком слушно зауважив Г. В. Колшанський, що "виявлення універсалій у мові безпосередньо і прямо співвідноситься з дослідженням сутності мови" [Колшанский 1972, 547], бо "якщо б не було цих універсальних ознак, притаманних кожній конкретній мові без винятку, то сім'я людських мов розпалася б" [Колшанский 1972, 551]. У другій половині XX ст. ця проблема отримала нове висвітлення у зв'язку з розвитком типології мов.

Однак варто зазначити, що вивчення універсалій та вивчення типології мов мають абсолютно різні предмети та мету. Мовні універсалії лише складають той емпіричний матеріал, на базі якого будується типологічна теорія. Оскільки "морфологічна і синтаксична типологія, як і універсальна граматика, що лежить в її основі, пов'язана передусім з "граматичними поняттями" (concepts) в термінології Сепіра" [Якобсон 1996, 191], то "дослідження проблеми мовних універсалій з необхідністю веде до постановки більш широкої проблеми загальних семіотичних констант" [Якобсон 1996, 197].

Мовні універсалії "виникають на основі єдності навколишньої дійсності та способів її осмислення мовою через свідомість, загальне комунікативне призначення усіх мов як особливих знакових систем та логіки пов'язаного з мовою мислення" [Семчинський 2000, 688–689].

Важливу думку стосовно характеру універсалій висловила В. М. Ярцева: "якщо підходити до універсалій як до змістовних категорій мови, важливо вирішити не тільки в історико-гносеологічному, але й у синхронно-функціональному плані питання про те, які з універсалій є більш всеосяжними, а які частковими або вторинними" [Ярцева 1981, 18].

Імпульсом, який спонукав до пошуку універсалій, "була ідея ототожнення людської мови з живим організмом" [Серебренников 1972, 6], тому це, в свою чергу, спричинило до труднощів, пов'язаних із виявленням універсалій. Французький мовознавець Клод Ажеж писав, що "встановлення універсалій у лексиці змушує нас, як і в синтаксисі, користуватися загальними критеріями. Такими критеріями слугує те, що можна назвати шкалами градації. Мова йде про регулярне варіювання, яке дає загальну основу для міжмовних зіставлень" [Ажеж 2008, 62]. До шкал градації вчений відносить: об'єм синонімії, об'єм полісемії, ступінь довільності, точності в таксоніміях і число обов'язкових категорій [Ажеж 2008, 62].

Для визначення кожної універсалії, на думку Б. О. Серебрєннікова, мають бути наявними три складові: по-перше, показова частотність ізоморфних явищ; по-друге, встановлення імплікативного зв'язку між явищами; по-третє, з'ясування причин існування виявленої універсалії [Серебренников 1972, 10].

Розуміння під мовними універсаліями найбільш загальних закономірностей, явищ, властивостей, притаманних всім природним мовам і, тим самим, людській мові взагалі, ще раз доводить, що у мові матеріалізується думка. З цього випливає, що одних психологічних аргументів для їх пояснення недостатньо і слід залучати до розгляду субстрат мови [Андерш 1976, 168–169].

З цього приводу М. І. Журинська пише: "В основі будь-якої природної мови лежить певна логічна схема. Будь-яка мова відображає реальний світ, який в основних рисах є однаковим для всіх людей землі. Будь-яка мова насамперед є засобом комунікації, – це найголовніша причина виникнення та існування мови, і будь-яка мова є засобом передачі й зберігання інформації. Природно тому припустити, що, оскільки основа будови будь-якої мови одна і та ж, остільки це обов'язково повинно відбитися в певній спільності конкретних мовних структур. Очевидно, дослідження зв'язків системи мови з логічною її основою має здійснюватися шляхом виявлення і аналізу так званих глибинних синтаксичних і семантичних структур мови. Деякі закони побудови будуть спільними для всіх мов, а деякі – для груп мов, що й дозволяє лінгвістам говорити про мовні універсалії і про різновиди цих універсалій" [Журинская 1972, 521–522].

Встановлення універсалій має спиратися "на реальне використання мови, в якій універсалії функціонують як зразки узусу слів і речень, як норми і правила використання, які створюють певні можливості мовної практики і які накладають певні заборони на те або інше актуально здійснюване, але позбавлене змісту використання" [Неретина, Огурцов 2006, 51].

Накопичений у мовознавстві досвід переконує у тому, що "інтерпретація і верифікація накопичених універсалій може полегшити пошук нових універсалій, зробивши його не тільки емпіричним, але й апріорним" [Николаева 1990, 536].

До мовних універсалій С. В. Семчинський цілком слушно відносив "своєрідні загальні закони функціонування мови. Однак поряд із ними існують і загальні закони розвитку мови" [Семчинський 1996, 379].

Загальні закони організації мови породжують повтори її дискретних компонентів. Не існує мови, у якій не повторювалися б літери, морфеми, слова, словосполучення, речення, etc. Такі повтори співвідносяться з поняттям частотності того або іншого елемента в окремому сегменті тексту. Кількісна параметризація елементів мови і підрахунок частотності у текстах окремих елементів не завжди пов'язується з якісними властивостями цих одиниць, хоча є очевидним, що частотність використання їх у мові похідна від тих або інших особливостей змісту і належить до вмотивованого виду мовної форми. Своєрідність вмотивованості полягає у тому, що за допомогою квантитативних характеристик фіксується не ознака позначуваної реалії, а ступінь активності внутрішніх якостей даної реалії, їхня важливість і роль у житті носіїв мови. Яскравим прикладом повтору є голосні та приголосні літери, які утворюють слово. В одному і тому ж слові можуть повторюватися одні й ті ж голосні – явище сингармонізму. Наприклад, російською мовою засвоєні тюркізми: *ба**ра**бан, ка**п**ка**н**, ме**ч**еть, су**р**гу**ч*** та ін., а при повторі одних і тих самих приголосних спостерігається гемінація. У російську мову прийшла велика група запозичених слів термінологічного характеру: *а**фф**ект, а**пп**арат, ба**рр**икада, диску**сс**ия, ко**рр**еспондент, ма**сс**аж, о**пп**онент* тощо, серед них немало власних імен та географічних назв: *А**нн**а, Бел**л**а, И**нн**а, Жа**нн**а, Но**нн**а, Ри**мм**а, Сте**лл**а, Э**лл**а* та ін.; *Та**ллинн**, Оде**сс**а, Бе**сс**арабия* та ін.).

Повтори у індоєвропейських і семітських мовах мають афективне походження і виконують різні функції: "Одна з найбільш чітких – вираження завершеної дії. Таку функцію виконує подвоєний перфект у давньогрецькому дієслові. Повторюючи початковий склад кореня, підкреслювали семантичну значимість дієслівної форми. У семітській мові подвоєння в дієсловах полягає тільки у подовженні приголосної, тобто у заміні за допомогою так званої подвійної приголосної приголосної простої. Тут афективне значення дуже чітке. Відтак, бачимо наступні лексеми для вираження сили будь-якої дії в арабській мові: *chábat* (*він вдарив*), *chábbat* (*він вдарив сильно*), *kasar* (*він розбив*), *kassar* (*він розбив на шматки*) і т. п." [Вандриес 2001, 148].

Принагідно варто зауважити, що у сучасному мовознавстві термін "повтор" не набув чіткого визначення, оскільки під ним розуміють явище повторюваності, процес повторення, а також одиниці різних мовних рівнів, утворені у результаті цієї дії. На наш погляд, слід послідовно розділяти одиниці, що виникають у процесі повторення звуків, складів, слів, словосполучень, речень. Так, при повторі звуків і складів виникають нові слова та їх значення; при повторі слів – редуплікації та лексичні повтори; словосполучень та речень – синтаксичні повтори.

При вивченні явища повторюваності необхідно чітко розрізняти способи словотвору з діахронічної і синхронічної точок зору. Серед повторів у діахронному аспекті ми виділяємо прості слова, які виникають із звуконаслідувань: *кукурікати*, *шушукатись*, і так звані "дитячі слова": *биби* (машина), *цаца* (іграшка). Ономатопеї і дитячі слова відносяться до морфологічного способу словотворення, вони являють

собою кореневе подвоєння. Тільки етимологічний аналіз дозволяє виділяти подвоєння у складі подібних простих з точки зору сучасного стану мови слів, які слугують словотвірною базою для лексем.

Повторюваність звуків призводить до виникнення явища ономатопеї, під яким розуміють закономірний зв'язок між звуковим складом слова й акустичною ознакою позначеного (звуками тварин, неживих предметів, явищ природи тощо), що є основою мотивації номінативних одиниць. У 60-ті рр. XX ст. було розроблено універсальну класифікацію ономатопеї за принципом співвіднесеності з денотатом; "звуконаслідування, пов'язані з одним денотатом, у різних мовах світу мають різний фонемний склад, що визначається специфікою сприйняття й імітації етносом звуків істот і неістот" [Селіванова 2006, 431].

Звуконаслідування можуть виступати джерелом збагачення новими коренями будь-якої мови: "такі слова, як лат. *tinnio* 'бринчу' і *tintinnio* 'дзвеню', пов'язані з *tintinnabulum* 'дзвоник', *tinnitus* 'бренькіт і т. д., *cuculus* 'зозуля' з *cuculare* 'кричати ку-ку' і *cucubio* 'випускаю крик філіна', *ululare* 'вити' з *ulula* 'сова', пор. грецьк. *δλᾶυ* 'гавкати' і т. д., утворені зі складів, які наслідують певні звуки, причому ці склади самі по собі знаходяться за межами мови, але, засвоюючи морфологічні прийоми і стаючи виразниками деяких понять, входять в її систему і утворюють нормальні слова" [Пизани 1956, 109].

Усі способи українського словотвору із синхронічної точки зору, залежно від кількості твірних основ або слів, прийнято поділяти на дві групи. До першої відносяться способи утворення простих похідних слів, які мають одну твірну основу: *донині, фарбувати*; до другої – утворення складних похідних слів, що мають дві або більше твірних основ: *полководець, життєствердний*. Спосіб утворення композит за допомогою редуплікації відноситься до першої групи: *далеко-далеко*, *хоч-не-хоч*.

За кількістю основних словотвірних засобів у межах кожної з груп визначають чисті способи словотворення похідних слів, яким властивий один словотвірний засіб, і змішані (комбіновані), до складу яких входять два і більше основних словотвірних засобів. Редуплікованi одиниці за кількістю основних словотвірних засобів можуть належати як до чистого способу словотвору, так і до комбінованого. До чистого способу словотвору відносяться ті композити, які складаються з подвоєння основи твірного слова: *білий-білий, так-так*. Компоненти редуплікованого утворення знаходяться у відносинах сурядності. Якщо у складі похідного слова є два словотворчі засоби, причому один із них – подвоєння кореневої морфеми твірного слова, то перед нами редуплікація, утворена комбінованим способом: *просто-напросто, тишком-нишком*. Набір словотворчих засобів може бути різним, крім повтору може включати префікс або суфікс. Перший компонент композити – основний, тому що саме він служить словотвірною базою для похідного слова, носієм морфологічних показників: *(з) діда-прадіда, рано-пораненьку*. Ознаками суцільнооформленості складного слова, утвореного за допомогою редуплікації, є закріплений порядок елементів і єдиний наголос, написання через дефіс.

До мовних універсалій, згідно з Б. А. Успенським, прийнято відносити в мові на морфологічному рівні та в мовленні редуплікацію (повну або часткову) як продук-

тивний граматичний спосіб слово- або формоутворення [Белова 1969, 335, 340]. Часткова редуплікація заснована на відлунні першого елемента, причому другий елемент може бути асемантичним: *фокус-покус, теревені-вені, яйце-райце.* Стосовно таких римованих утворень на "м" (*червінець-мервінець, докази-мокази*) А. Ю. Кримський наголошував, що їх першоджерело треба шукати в тюркських мовах [Кримський 1928, 142]. Проте дослідник відзначав існування аналогічних формувань, утворених різними способами, в інших мовах [Кримський 1928: 140].

Як зазначає Н. Маматов, повтори "в узбецькій мові набувають нових лексичних значень, відмінних від значення повторюваної основи, напр.: *йўл* – дорога, *йўл-йўл кўйлак* – сукня в смужку, *йўл-йўл дафтар* –зошит у лінійку; *битта* – один, *битта-битта* – 1) по одному; один за одним; 2) окремо; 3)виразно, ясно; 4) повільно; ледь-ледь" [Маматов 1990, 14].

На думку М. М. Буранової, редупліковані утворення, а в їх основі лежить повторюваність, передають в англійській мові: **предметність** у широкому сенсі цього слова (*chee-chee* – 'потяг', *ju-ju* – 'амулет, чари'); **агентивність (***huddle-duddle* – 'старезний старий', *pog-rog* – 'дитина'); **дію** у широкому сенсі цього слова (*cag-mag* – 'лаятися, сваритися', *nabble-gabble* – 'викидати гроші'); **інтенсивність (***goona-goona* – 'пристрасне захоплення', *ding-dang* – 'швидко'); **неінтенсивність (***slip-slap* – 'неміцний напій', *litter-latter* – 'працювати вхолосту'); **невизначеність** у широкому сенсі цього слова (*blib-blab* – 'щось на зразок жарту', *dribble-drabble* –'порожня розмова'); **неперервність, багаторазовість (***dingle-dangle* – 'той, що качається туди-сюди', *tap-tap* – 'частий звук'); **стан** (*hab-dab* – 'нервове роздратування', *hedley-medley* – 'збентеження'); **множинність (***blang-blang* – 'порожня розмова', *ran-dan* – 'гулянка'); **каузативність (***haig-raig* – 'бентежити, заганяти на слизьке, збити з пантелику', *higry-pigry* – 'проносний засіб'); **взаємність, сумісність і рефлективність (***bish-bash* – 'безглузда бесіда'; *blah-blah* – 'міняти, вести торгівлю', *gif-gaf* – 'взаємна допомога'); **звуконаслідування** у широкому сенсі цього слова (*stip-stip* – 'звук кроків', *swish-swish* – 'свист') [Буранова 1982, 105–121].

Редуплікація передає послаблення ознаки у мові маорі, яка належить до полінезійських мов: *wera* – спекотний, *wera-wera* – теплий [Вендина 2008, 295–296]; граматичне значення числа у вірменській мові: *gund* – полк, *gund-gund* – полки [Вендина 2008, 296]; словотвірне значення у китайській мові: *кан* – дивитися, *кан-кан* – подивитися, *ман* – повільний, *ман-ман* – повільно [Вендина 2008, 296]; синтетичний спосіб вираження граматичного значення в індонезійській мові: *api* – вогонь, *api-api* – сірники [Вендина 2008, 296].

Даний спосіб утворення слів та їхніх форм не тільки у слов'янських мовах, але одночасно у системах багатьох мов пояснюється "наявністю загальної ідеї про невипадковість поєднання засобів вираження та ідей, які виражаються у мовному знакові" [Демидюк 1987, 3] та свідчить про універсальність існування редуплікації з типологічної точки зору.

У стилістиці та лінгвістичній поетиці мовленнєва повторюваність виступає основною категорією образного світовідчуття мовця, його індивідуальної мовної картини світу і проявляється у типології повтору як прийомі мовленнєвої реалізації

повторюваності. Для підкреслення будь-яких деталей в описі, створення експресивного забарвлення використовується стилістичний прийом повтору. Цікавий приклад лексичного повтору – використання заперечної частки *No –ні* – знаходимо у творі з такою ж назвою англійського поета Томаса Гуда. Вірш містить 24 рядки, у 23 із них від одного до чотирьох вживань заперечення *No,* яке передає монотонність і нудьгу осені. Останній рядок складається з одного слова *November* – листопад, яке підсумовує всю картину осені й одночасно створює каламбур, заснований на омонімічності першого складу назви місяця із запереченням, вжитим 43 рази [Hood 1907, 455].

Повтор – це одна з найпростіших стилістичних фігур, яка полягає у повторенні слів, словосполучень, речень з метою посилити їх змістовно-емоційне звучання і надати художньому тексту зв'язаності. Наприклад, у вірші "Море" сучасного польського поета Ареса Хадзініколау повторюється рядок *Люблю я дивитись на море*, але його продовженням у першій строфі є *неначе на жінку,* а у другій строфі – *що змінює маски.* Наведемо вірш повністю: "*Lubię patrzeć na morze / jak na kobietę / w której dojrzewa słońce, / Lubię patrzeć na morze – / zmienia maski / jak aktor z tragedii greckiej. / Jego sygnaly / podobhe do pulsów mojego serca. / Trudno je rozszyfrować"* [Chadzinikolau 2005, 620].

У поетичному і прозаїчному тексті повтори забезпечують контактний зв'язок по горизонталі: *"Як маю я журитися, / Докучати людям, / Піду собі світ за очі – / Що буде, те й буде"* [Шевченко 1976, 443]; *"А мені потрібна саме ця жінка, жінка з обличчям єдино коханої"* [Костенко 2011, 317]; *"– Що з них виросте? Що з них виросте?! – мало не плаче дружина"* [Костенко 2011, 373]; і дистантний – по вертикалі: *"Ти не лукавила зо мною, / Ти другом, братом і сестрою / Сіромі стала. Ти взяла / Мене, маленького, за руку / І в школу хлопця одвела / До п□яного дяка в науку"* [Шевченко 1976, 501]; *"Моя ти любо! Мій ти друже! / Не ймуть нам віри без хреста, / Не ймуть нам віри без попа / Раби, невольники недужі!"* [Шевченко 1976, 544]; *"Швидше, коню, швидше, коню, / Поспішай додому!"*[Шевченко 1976, 9]; *"Я ніхто. Я виборець. Я одиниця електорату. Я такий-то номер у списку. "Світ належить першим". Я стонадцятий"* [Костенко 2011, 97]. *"Він загартований на терпіння. А я втомився терпіти. Я втрачаю терпіння терпіти"* [Костенко 2011, 153]. Наведені приклади лексичних та синтаксичних повторів засвідчують, що під час дистантного зв'язку вони виконують структурно-композиційну функцію.

Повтор як мовна універсалія присутній у текстах різних функціональних стилів і жанрів. Вірші у прозі І. С. Тургенєва насичені повторами. Так, його "Восточная легенда" починається фразою: *"Кто в Багдаде не знает великого Джиаффара, солнца всей вселенной?*", а закінчується *"Кто в Багдаде не знает солнца всей вселенной, великого, знаменитого Джиаффара?"* [Тургенев 1987, 18–19]. Використання варіативного синтаксичного повтору створює композиційну фігуру кільце.

Хоча повтор зараховують до мовних універсалій, стосовно питання, що саме творить універсальність та унікальність повтору в мовах, існують контроверсні погляди. Повтор класифікують як одну з необхідних складових тексту. Але особливість повтору як однієї з фундаментальних мовних категорій полягає, зокрема, й у

тому, що він виявляє універсальні якості в різних сферах дії – семантичній, синтаксичній, комунікативно-прагматичній та просодичній.

Відповідно до класифікації мовних універсалій, запропонованої Б. А. Успенським [Успенский 1965, 179–181], повтор належить до дедуктивних універсалій, оскільки він базується на апріорних фактах і є абсолютною (або повною) універсалією з формулою: "для всіх мов характерне Х", де Х – певна закономірність, властивість одиниць мови. Повтор як мовна універсалія визначає ядро мовної системи, сукупність обов'язкових для кожної мови величин. Однак при цьому треба пам'ятати, що ""універсалізм", "всюдисутність" не є характерною ознакою універсалій, більш характерний універсалізм окремостей. Кожна мова містить елементи загальних і окремих універсалій" [Бархударов 1969, 324].

Повтор належить до елементарних (простих) універсалій відповідно до формули "для всіх (абсолютної більшості) мов світу характерне А", де А позначає повтор на різних рівнях мовної системи. Його слід віднести до синхронічних універсалій, оскільки повтор відбиває закономірності структури мовних систем.

Наявність повторів не тільки в мовній системі дозволяє зараховувати їх до екстралінгвальних універсалій. Уся література, яка створена досі українською мовою, складається з комбінацій лише 33 літер. Усі картини, намальовані досі, – поєднання всього 3 основних кольорів. Уся музика, яку створило людство, складається з комбінацій 7 нот. Усі арифметичні формули, які ми знаємо, містять тільки 10 символів.

Перелік повторів у навколишньому світі необмежений: дома у кварталах-новобудовах, нумерація в цих будинках. На цій основі побудовано сюжет фільму Ельдара Рязанова "Іронія долі, або з легким паром", який став культовим на території колишнього СРСР.

Без повторів, незважаючи на різні підходи до навчання, не відбувається педагогічний процес. Цікаво, що у багатьох народів світу у пареміях відбилося спостереження за способом навчання: лат. *Repetitio est master studiōrum*, англ. *Repetition is the mother of learning*, рум. *Repetiția este mama învățăturii.* укр. *Повторення – мати навчання,* рос. *Повторение – мать учения*.

Наявність повтору в усіх внутрішніх системах мови, дозволяє виділи фонетичні (фонологічні), граматичні, синтаксичні універсалії. Залишається невирішеним питання повтору як семантичної універсалії. На сьогодні продовжується вестися пошук універсалій у сфері семантики, "однак зроблено в цьому напрямі дуже мало. Це пояснюється, по-перше, складністю самої семантичної природи мови, а по-друге, – відсутністю задовільної методики її вивчення" [Андерш 1976, 183], варто було б "застосовувати поняття глибинних і поверхневих структур" [Андерш 1976, 191].

Позначення дійсності відбувається за допомогою понять і повторюваних стереотипних уявлень, які необхідно кваліфікувати в системі зв'язків і відносин, оскільки організація об'єктів у систему дозволяє виділити домінантну функцію повтору.

Розуміння загального в мовах як відображення однакового в психічних процесах дозволяє пояснити повтор з погляду психології мовної діяльності людини. "Оскільки мова є формою індивідуальної поведінки і одночасно формою загальнолюдської культури, універсалії дають можливість визначити зв'язок з психологічними зако-

номірностями (психолінгвістика) і сформулювати висновки стосовно людської культури в цілому (етнолінгвістика)" [Гринберг, Осгуд, Дженкинс 1970, 31].

Видатний фізіолог І. М. Сеченов писав: "усім відомо, яке значення у розумовому житті має повторення одних і тих же вражень або складних нервових актів взагалі. Будь-яке враження залишає на душі слід тим більше міцний і виразний, чим частіше воно повторювалося. Словом *міцність* виражається тут спроможність сліду зберігатися у душі тривалий час, а словом *виразність* – спроможність чуттєвого образу вигравати при повторенні у визначеності" [Сеченов 2001, 238].

Сучасний світ орієнтований на створення специфічного інформаційно-комунікативного простору, перебуваючи в якому людина потрапляє під постійний вплив. Цінності та уявлення про дійсність формуються в основному за допомогою засобів масової інформації. Маніпулятивний вплив є багатокомпонентним психолінгвістичним явищем, яке містить вербальні і невербальні компоненти тексту. Теоретики пропаганди визначили п'ять головних правил впливу. Останнє з них звучить так: "нескінченне повторення тих самих звертань у різних варіаціях та комбінаціях" [Дейвіс 2000, 516]. Нав'язування певної думки, формування уявлення досягається шляхом багаторазового повторення в теле- і радіопередачах, рекламі, а повтор виступає як неодмінний фактор психологічного впливу.

Отже, розглянутий матеріал різносистемних мов дозволяє стверджувати, що повтор у мові та мовленні належить до універсалій, які здійснюють різноманітні функції, є продуктивним граматичним способом слово- або формоутворення та одним зз основних принципів текстоутворення.

В статье рассматривается повтор как языковая и речевая универсалия с точки зрения диахронии и синхронии. Привлекается материал разносистемных языков. Установлено, что повторы, независимо от системы языка, находят отражение в осуществлении разнообразных функций: они являются продуктивным грамматическим способом слово- или формообразования, одним из основных принципов текстообразования.

Ключові слова: повтор, геминация, редупликация, ономатопея, универсалия, диахрония, синхрония, разноструктурные языки, текст.

The paper considers reduplication as a linguistic and speech universal category from the point of both diachrony and synchrony. The material from different system languages has been involved. It has been stated that reduplications, independent of the language system, take part in various functions fulfilment, as follows: they are the productive grammar means of word and their forms creating, one of the basic principles of text-formation.

Key words: germination, reduplication, onomatopoeia, universal category, diachrony, synchrony, different structure languages, text.

Література:

1. *Ажеж К.* Человек говорящий: вклад лингвистики и гуманитарные науки / Клод Ажеж ; пер. с фр. Б. П. Наумова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Едиториал: УРСС, 2008. – 304 с. – (Programme A. Pouchkine).

2. *Андерш Й. Ф.* Проблема мовних універсалій у сучасному зарубіжному мовознавстві / Й. Ф. Андерш // Питання теорії мови у зарубіжному мовознавстві. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 151–194.

3. *Бархударов А. С.* Санскритские универсалии современного хинди / А. С. Бархударов // Языковые универсалии и лингвистическая типология. – М.: Наука, 1969. – С. 322–331.

4. *Белова А. Г.* Новые универсалии в области фонологии, морфологии и синтаксиса / А. Г. Белова // Языковые универсалии и лингвистическая типология. – М. : Наука, 1969. – С. 332–340.

5. *Буранова М. М.* Структурно-семантические особенности редупликативных слов в английском и узбекском языках: дис. … канд. филол. наук : 10.02.02, 10.02.04 / Буранова Муаттар Махмудовна – Ташкент, 1982. – 144 с.

6. *Вандриес Ж.* Язык (лингвистическое введение в историю). – 2-е изд., стер. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 408 с. – (Серия "Лингвистическое наследие XX века").

7. *Вардуль И. Ф.* Понятие универсалии в лингвистической типологии / И. Ф. Вардуль // Языковые универсалии и лингвистическая типология. – М. : Наука, 1969. – С. 19–33.

8. *Вендина Т. И.* Введение в языкознание : учебное пособие / Т. И. Вендина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 2008. – 391 с.

9. *Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж.* Меморандум о языковых универсалиях / Дж. Гринберг, Ч. Осгуд, Дж. Дженкинс // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. 5. – С. 31–44.

10. *Дейвіс Н.* Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000. – 1464 с.

11. *Демидюк Л. Н.* Удвоение в предикативах индонезийского языка / Л. Н. Демидюк. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 114 с.

12. *Доброхотов А. Л.* Универсалии / А. Л. Доброхотов // Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – С. 672–673.

13. *Журинская М. И.* Лингвистическая типология / М. И. Журинская // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М. : Наука, 1972. – С. 516–544.

14. *Колшанский Г. В.* Проблемы универсалий языка / Г. В. Колшанский // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М. : Наука, 1972. – С. 545–561.

15. *Кондаков Н. И.* Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1976. – 720 с.

16. *Кримський А. Ю.* "Калач-малач, кішміш-мішміш". Лінгвістично-етнографічна порівняльна студія / А. Кримський // Кримський А. Ю. Розвідки, статті та замітки. – К. : Академія Наук, 1928. – С. 139–148.

17. *Маматов Н.* Собственносложные слова в узбекском языке : автореф. дис. … д-ра филол. наук : спец. 10.02.02 "Языки народов СССР (узбекский язык)" / Маматов Насим. – Ташкент, 1990. – 48 с.

18. *Москальчук Г. Г.* Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.

19. *Нетерина С. С., Огурцов А. П.* Пути к универсалиям / Светлана Неретина, Александр Огурцов. – СПб. : Изд-во Русской Христианской гуманитарной академии, 2006. – 1000 с.

20. *Николаева Т. М.* Универсалии / Т. М. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 535–536.

21. *Пизани В.* Этимология. История – проблемы – метод / В. Пизани. – М. : Изд-во иностр. лит., 1956. – 187 с.

22. *Рождественский Ю. В.* О лингвистических универсалиях / Ю. В. Рождественский // Вопросы языкознания. – 1968. – № 3. – С. 3–13.

23. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
24. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : АТ "ОКО", 1996. – 416 с.
25. *Семчинський С. В.* Універсалії мовні / С. В. Семчинський // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 688–689.
26. *Серебренников Б. А.* О лингвистических универсалиях / Б. А. Серебренников // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 3–16.
27. *Сеченов И. М.* Элементы мысли / И. М Сеченов. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с. – (Серия "Психология-классика").
28. *Ульманн С.* Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. 5. – С. 250–299.
29. *Успенский Б. А.* Структурная типология / Б. А. Успенский. – М. : Наука, 1965. – 286 с.
30. *Якобсон Р.* Значение лингвистических универсалий для языкознания / Р. Якобсон // Язык и бессознательное / пер. с англ., фр. К. Голубович, Д. Епифанова, Д. Кротовой, К. Чухрукидзе, В. Шеворошкина ; Составл., вст. слово К. Голубович, К. Чухрукидзе ; ред. пер. Ф. Успенский. – М. : Гнозис, 1996. – С. 184–198. – (Серия "Пирамида" – издательство "Гнозис").
31. *Ярцева В. Н.* Контрастивная грамматика / В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1981. – 112 с.

Додаткова література:

1. *Костенко Л. В.* Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).
2. *Тургенев И. С.* Восточная легенда / И. С. Тургенев // Тургенев И. С. Литературные и житейские воспоминания. – М. : Правда, 1987. – С. 18–19.
3. *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1976. – 600 с.
4. *Chadzinikolau A.* Morze / A. Chadzinikolau // Dlatego że są. Antologia współczesnej poezji polskiej. – Edycja 2-a, dopełniona / Wybór wierszy Stanisław Szewczenko. – Lwów, Kamieniar, 2005. – S. 620.
5. *Hood T.* No! / T. Hood // Poems of Thomas Hood / With an Introduction by Walter Jerrold. – London ; New York ; Toronto : Henry Frowde, Oxford University Press, 1907. – 516 p.

УДК 811.112.2:81'373.47

INTERJEKTIONEN IM SYSTEM DER DEUTSCHEN WORTARTEN

Pylypko Olena,
Promovende
Kyjiwer Nationale Linguistische Universität

Der Artikel befasst sich mit der Analyse verschiedener Gesichtspunkte, welche die Einteilung der deutschen Wortarten betreffen. Die Interjektionen stehen im Deutschen außerhalb der Morphologie und bleiben syntaktisch isoliert. Bis heute sind sie eine der umstrittensten Klassen der Sprache. Die Interjektionen bilden ein einzigartiges Phänomen sowohl semantisch als auch grammatisch.
Schlüsselwörter: Wortklassen, Interjektionen, Satzäquivalente.

Der vorliegende Artikel hat Interjektionen als Wortklasse zum **Untersuchungsgegenstand** und leistet einen Beitrag zur Interjektionsforschung.

Das **Ziel** dieses Aufsatzes liegt darin, den Status von Interjektionen im System der deutschen Wortarten zu präzisieren. Demgemäß wird es die **Aufgabe** dieser Arbeit sein, zu analysieren, ob das erwähnte Problem ausreichend erforscht wird und welche Stellung die Interjektionen im Wortklassensystem von semantischen, morphologischen und syntaktischen Gesichtspunkten einnehmen.

Die Wertung von Interjektionen als Wort oder Satz wird diskutiert (O. I. Moskalskaja, J. Erben, W. Jung, G. Helbig, J. Buscha u. a.), trotzdem bleibt sie bis heute noch unentschieden. Die Erforschung dieses Problems ist höchstens aktuell. Ungelöste und strittige Fragen in der Theorie von Interjektionen und die Notwendigkeit, den Status dieser Wortklasse in der deutschen Gegenwartssprache zu klären, bestimmt die **Aktualität** dieses Artikels.

Die Frage, über wie viele und welche Wortarten Deutsch verfügt, wird schon lange diskutiert, denn unterschiedliche Klassifikationen mit je unterschiedlichen Ergebnissen sind möglich. Die Wortarten liegen an der Schnittstelle zwischen Wort und Satz, infolgedessen spielen sie in jeder grammatischen Beschreibung eine wichtige Rolle. Sie kategorisieren das Lexikon einer Sprache hinsichtlich der Funktionalität und Kombinatorik. Alle Wörter lassen sich nach verschiedenen Kriterien klassifizieren. Das Problem der Wortarten verteilt sich auf wenigstens drei Problembereiche:

- das Problem der empirisch-deskriptiven Klassifizierung der Wörter einer Sprache;
- das Problem der theoretisch-begrifflichen Explikation und Fundierung der Wortartenbegriffe;
- das Problem der Universalität bzw. der einzelsprachlichen Bindung der Wortartenkategorien.

Es gilt weiterhin als unstrittig, dass sich das Wortartenproblem für jede linguistische Theorie und für jede praktische Sprachbeschreibung neu stellt und Lösungen des Problems je nach praktischem Zweck oder theoretischer Grundlegung mehr oder weniger gut begründet bzw. angemessen sein können.

Das Wesen der Wortarten wird von den Linguisten unterschiedlich beurteilt. Häufig werden sie als lexikalisch-semantisch charakterisiert. Manchmal nennt man sie grammatisch-semantisch. Einige Linguisten betrachten sie als grammatische Klassen. O. I. Moskalskaja meint: "Wortarten sind Wortklassen, in die die Grammatik den Wortschatz einer

Sprache gliedert. Die Zugehörigkeit des Wortes zu einer bestimmten Wortart wird durch den Charakter seines Funktionierens in der Sprache bestimmt" [Moskalskaja 1983, 41]. Die meisten Wörter der Sprache lassen sich auch außerhalb der Rede bestimmten Form- und Funktionsklassen zuordnen, die wir als Wortart oder Wortklasse bezeichnen. Doch gibt es über diese sprachliche Grundkategorie nicht nur unterschiedliche, sondern auch strittige Auffassungen.

Die Binnengliederung von Interjektionen und ihre Abgrenzung von anderen Wortarten kann im Einzelfall schwierig sein. Es besteht in der deutschen Grammatik eine alte Tradition, alle unveränderlichen Wörter unter den Namen Partikeln zusammenzufassen [Glinz 1971, 239]. Die Klasse von Partikeln ist sehr heterogen, sie sind morphologisch gleich geprägt, aber divergieren in allen anderen Hinsichten. Dazu gehören Interjektionen, Adverbien, Präpositionen und Konjunktionen.

W. Schmidt macht auch einen Versuch zur Einteilung der Wortarten. Sein System sieht 7 Wortarten vor (1. Substantiv, 2. Adjektiv, 3. Verb, 4. Stellvertreter und Begleiter des Substantivs, 5. Fügewort, 6. Kennzeichnungswort, 7. Interjektion), wobei 3 von diesen Wortarten aus je zwei Funktionsklassen bestehen (die vierte aus Artikel und Pronomen, die fünfte aus Präposition und Konjunktion, die sechste aus Adverb und Partikel) [Schmidt 1967, 76]. Die Interjektionen stehen außerhalb des Feldes der Wortarten, so müssen sie aufgrund ihrer Besonderheit eine eigene Gruppe bilden.

Die moderne Wortartenforschung ist zur Schlussfolgerung gekommen, dass im Rahmen des gesamten Wortschatzes einige Wortarten zu Wortartkomplexen vereinigt werden können. Einige Linguisten unterscheiden strukturell-semantische Typen von Wörtern [Erben 1983]:

- eigentliche Wortarten, d. h. Wortarten im eigentlichen Sinne des Wortes. Dazu gehören Wortarten mit nominativer Funktion, die als Benennungen fungieren. Sie sind zugleich Satzglieder. J. Erben spricht in diesem Falle von Autosemantika, d. h. Wörter mit selbständiger Bedeutung.
- Funktionswörter. Sie sind keine Benennungen, haben keine nominative Funktion und dienen zum Ausdruck verschiedener Beziehungen.
- Modalwörter. Sie haben lexikalische Bedeutung und modale grammatische Bedeutung, z. B. Vermutung, Bejahung. Sie sind keine Satzglieder, können aber satzwertig sein.
- Interjektionen. Sie haben nominative Funktion, keine lexikalische Bedeutung und sind Gefühlsäußerungen. Sie sind keine Satzglieder, aber können satzwertig sein.

H. Brinkmann spricht von Grundwortarten (Substantive, Adjektive, Verben) und vom Restbestand. In seiner Theorie äußert H. Brinkmann die Meinung: strukturell weisen die "höheren Wortarten" verschiedene Schichten auf, die sich in verschiedenem Anteil an Formenkreis der Wortteile zeigen. Die Formen der Wortarten sind ihrerseits mit verschiedenen Leistungen im Satz verbunden. Jede Wortart enthält eine Grundschicht, welche alle Formen komplett besitzt und dementsprechend zu allen Leistungen dieser Wortart fähig sind. Die übrigen Schichten enthalten Wörter, die nicht alle Formen der Grundschicht besitzen. Diese entstehen dadurch, dass ein Übertritt aus einer Wortart in die andere erfolgen kann. Dabei ist ein Überwechseln oft mit einer Veränderung der Lautgestalt des Wortes (Präfigierung, Suffigierung, Ablaut u. ä.) und der Leistungen oder

Funktionen verbunden. Unter "syntaktischer Funktion" versteht man die aktive Rolle des betreffenden Redeteils, die Aufgabe, die der Redeteil im Satz erfüllt [Brinkmann 1971]. J. Erben behauptet: "Es gibt 3 höhere Wortarten der deutschen Hochsprache: Substantiv, Verb, Adjektiv (Adverb), alles andere gehört zum Rest" [Erben 1983, 41].

In der Duden-Grammatik wird das komplexe Prinzip bei der Gliederung des Wortschatzes angewandt, weil dort die einzelnen Wortklassen durch ihre morphologischen, syntaktischen und semantischen Merkmale charakterisiert werden [Duden-Grammatik 1995, 85]. In diesem System sind 8 Wortklassen vertreten. Interjektionen werden hier zu den Partikeln gezählt. Bei der Subklassifikation einzelner Form- bzw. Funktionsklassen benutzen G. Helbig und J. Buscha semantische Kriterien. Die Interjektionen werden der Klasse der Satzäquivalente zugerechnet [Helbig/Buscha 2011, 529-530]. W. Jung ist der Ansicht, dass die Interjektionen keine Wortart im eigentlichen Sinne sind; sie haben Satzwert, wenn auch ohne Satzform [Jung 1988, 387]. Öfters liest man zu den Interjektionen Äußerungen der Art: "Die Frage freilich, ob die Interjektionen wirklich zu den Wörtern der deutschen Sprache zu rechnen seien, ist nach wie vor ungeklärt" [Engel 1994, 79].

Aufgrund der durchgeführten Analyse lässt sich Folgendes festhalten. Die Interjektion (Ausrufewort, Empfindungswort) ist eine Wortart, die dadurch gekennzeichnet ist, dass ihre Repräsentanten (a) morphologisch betrachtet unflektierbar sind und daher bisweilen den Partikeln zugerechnet werden, (b) in syntaktischer Hinsicht außerhalb des Satzrahmens stehen und deshalb auch als satzwertig (und so bisweilen nicht als Wortart) angesehen werden, (c) in semantisch-pragmatischer bzw. Kommunikativer Hinsicht als diskursspezifisches Mittel zur Kontaktaufnahme, der Lenkung von Gesprächspartnern oder dazu dienen, Empfindungen, Aufmunterungen, Flüche, Verwünschungen usw. zum Ausdruck zu bringen, z. B. *hallo!, he!, au!, aha!, ach!, oh!, hoppla!, o je!, verflixt!, pfui!, huhu!, ätsch!, uh!, mäh!, hurra!, brr!, tsch!, pst!, hm!* Obwohl manche Grammatiken die Interjektionen grundsätzlich zur Klasse der Partikeln rechnen, unterscheiden sie sich vor allem semantisch insofern stark von Partikeln, weil sie keine synsemantische, sondern mehrheitlich eine autosemantische, zum Teil auch eine sehr komplexe pragmatische Bedeutung – etwa die eines Tadels wie in *pfui!* – haben. Grundsätzlich kann man im Kernbereich der Interjektionen solche zum Ausdruck von Gefühlen wie *igitt, huch* oder *autsch* von solchen mit appelativer Funktion wie *he, na* oder *pfui* unterscheiden. Daneben gibt es auch weitere wie *ach* oder *hmm*, die semantisch nicht so leicht einzuordnen sind. Eine eigene Gruppe von Interjektionen bilden Onomatopoetika wie *hatschi, muh* oder *ticktack*, die der Nachbildung von Lauten dienen.

Aus dem Gesagten ergibt sich, dass der funktionale Anwendungsbereich der Interjektionen begrenzt ist. Reich an Interjektionen sind vor allem die mündliche Alltagsrede, auch der persönliche Brief und der Briefroman, die Belletristik (besonders Lyrik und Figurenrede), inoffizielle Textsorten der elektronischen Medien (wie Chats), spezifische literarische Textsorten (wie Comics), während sich in Texten der Wissenschaft und Technik Interjektionen fast gar nicht finden. Sie bilden eine ganz besondere, den anderen Wortarten gegenüberstehende Wortklasse. Interjektionen haben nicht, wie die "normalen" Wörter einer Sprache, die Funktion, integrierte Teile eines

Satzes zu sein und semantisch zu dessen Gesamtbedeutung beizutragen, sondern sie haben einen viel selbständigen Status [Hentschel und Weydt 2003, 295].

Diese Schlussfolgerungen haben zweifellos keinen erschöpfenden Charakter. Die **Untersuchungsperspektiven** sehen wir vor allem in einer komplexen Analyse, die semantische, morphophologische und syntaktische Eigenschaften berücksichtigt, von der Wortklasse der Interjektionen.

У статті розглядаються принципи виділення частин мови, зокрема вигуків. Цей клас мовних одиниць знаходиться в німецькій мові поза межами морфології і є синтаксично ізольованим. На сьогоднішній день вигуки залишаються одним із найбільш неоднозначно трактованих класів мови. У той же час вони становлять унікальне явище як у семантичному, так і в структурному плані.

Ключові слова: частини мови, вигуки, реченнєві утворення.

The article observes the principles of separation of parts of speech, namely of the interjections. This class of the language units is in the German language out of borders of morphology and is syntactic isolated. For today interjections remain one of the most ambiguously interpreted classes of the language. At the same time they make the unique phenomenon both in semantic and in a structural plan.

Key words: parts of speech, interjections, sentence formations.

Література:

1. *Admoni W.* Der deutsche Sprachbau / Wladimir Admoni. – 4., überarb. u. erw. Aufl. – München : Beck, 1982. – XV, 336 s.
2. *Brinkmann H.* Die deutsche Sprache : Gestalt und Leistung / Hennig Brinkmann. – 2., neubearb. u. erw. Aufl. – Düsseldorf : Schwann, 1971. – XXXI, 939 s.
3. *Drosdowski G.* Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / hrsg. und bearb. von Günther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Peter Eisenberg. – Mannheim [u. a.] : Dudenverl., 1995. – 864 s. – (Der Duden ; 4), 1995.
4. *Engel U.* Syntax der deutschen Gegenwartssprache [Text] / Ulrich Engel. – 3., völlig neu bearbeitete Auflage. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1994. – 316 s.
5. *Erben J.* Abriss der deutschen Grammatik [Text] / Johannes Erben. – 9., unveranderte Auflage. – Berlin : Akademie-Verlag, 1966. – 316 s.
6. *Glinz H.* Deutsche Grammatik : Kasussyntax, Nominalstrukturen, Wortarten, Kasusfremdes / Hans Glinz. – Frankfurt am Main : Athenäum, 1971. – 248 s. – (Studienbücher zur Linguistik und Literaturwissenschaft ; 3).
7. *Jung W.* Grammatik der deutschen Sprache [Text] / Walter Jung. – 9. unverand. Auflage. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1988. – 488 s.
8. *Helbig G.* Übungsgrammatik Deutsch / Gerhard Helbig ; Joachim Buscha. – 6. [Dr.]. – Berlin ; München [u. a.] : Langenscheidt, 2011. – 379 s.
9. *Hentschel E.* Handbuch der deutschen Grammatik / Elke Hentschel; Harald Weydt. – 3., völlig neu bearb. Aufl. – Berlin [u. a.] : de Gruyter, 2003. – X, 524 s.
10. *Moskalskaja O. I.* Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / O. I. Moskalskaja. – Moskau : Vysaja Škola, 1983. – 344 s.
11. *Schmidt W.* Grundfragen der deutschen Grammatik [Text] : eine Einfuhrung in die funktionale Sprachlehre / Wilhelm Schmidt. – Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1967. – 323 s.

УДК 81'255.2:6

АЛГОРИТМ ПЕРЕКЛАДУ НАНОНАУКОВИХ ТЕРМІНІВ

Радзієвська Світлана Олександрівна,
канд. філол. наук, доц.
Національний транспортний університет

У статті запропоновано визначення нанонаукового терміна, описано й обґрунтовано алгоритм перекладу термінів українською мовою з англійської. У ході дослідження доведено, що доцільним є визначення галузі нанонауки, до якої належить термін, здійснення категоризації, висвітлення структурно-семантичних особливостей з подальшою класифікацією за будовою, встановлення шляху утворення термінів тощо.

Ключові слова: нанонауковий термін, переклад термінів, алгоритм перекладу.

Проблема перекладу науково-технічної літератури стала центральною, починаючи з 90-х років XX ст., й пов'язана, з одного боку, з посиленням ролі української мови як державної та її становленням як мови науки й техніки, що стимулювало дослідження у галузі перекладу термінів українською мовою, а з іншого боку – з інтенсивною інтелектуалізацією суспільства, формуванням нових галузей знань у глобалізованому світі.

Актуальність статті зумовлена спрямуванням сучасних перекладознавчих досліджень на комплексний підхід до вивчення, розуміння, тлумачення та перекладу термінів.

Мета публікації полягає в описі алгоритму перекладу нанонаукових термінів українською мовою, які функціонують у глосаріях, опублікованих нещодавно за кордоном.

Об'єктом статті є нанонаукові терміни, а **предметом** – алгоритм перекладу цих термінів та дефініцій українською мовою з англійської з опрацюванням вітчизняної та зарубіжної наукової літератури.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у тому, що його результати є внеском до систематизації та подальшої розробки теоретичних та методологічних засад сучасної термінографії.

Становлення термінології як наукової дисципліни починається з 30-х років XX ст. Підґрунтям багатьох сучасних вітчизняних досліджень, присвячених перекладу термінів, стали праці вітчизняних та зарубіжних дослідників як у галузі термінології (Д. С. Лотте, О. Вюстер, Е. К. Дрезен, Я. К. Климовицький, Г. О. Винокур, О. О. Реформатський, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделакі, Л. І. Петрух, І. М. Кочан, Л. М. Полюга, Е. Ф. Скороходько та інші), так і в галузі перекладознавства (І. В. Корунець, В. І. Карабан, Т. Р. Кияк, А. С. Д'яков, З. Б. Куделько та інші).

Загальновідомим є факт, що для здійснення високоякісного перекладу науково-технічної літератури перекладач має не лише володіти вихідною і цільовою мовами, але й розуміти суть матеріалу. Беручи до уваги специфіку нанонаукових термінів, нами була опрацьована література з нанонауки (Ю. І. Головін, Д. М. Заячук, Б. А. Мовчан, І. С. Чекман та інші).

Нанонаука – нова галузь, що вивчає фізичні, фізико-хімічні, біологічні, фармакологічні, фармацевтичні, токсикологічні властивості наночастинок розміром до

100 нм, можливість їх синтезу за допомогою нанотехнологій та застосування у різних сферах народного господарства, біології, медицині, аграрному секторі [Чекман 2011, 14].

Незважаючи на популярність терміна як об'єкта дослідження і численні спроби дати визначення, навряд яке-небудь із них можна вважати всеохоплюючим. Зауважимо, що *нанонауковий термін* для зручності наукового опису вживається у нашій роботі як синонімічний *нанотехнологічному терміну.* Спираючись на аналіз дефініцій терміна, зроблений М. О. Вакуленком, та враховуючи специфіку термінів нанонауки й нанотехнологій, у контексті нашого дослідження під *нанонауковим терміном* розуміємо слово або словосполучення, яке є органічним елементом терміносистеми нанонауки та нанотехнологій і позначає певне поняття в галузі нанонауки та нанотехнологій [Вакуленко 2011, 141].

Переходячи до алгоритму перекладу нанотехнологічних термінів, зазначимо, що в процесі перекладу враховувалися: співмірність формально-змістової організації терміна як мовної форми вираження та відповідного наукового поняття, що знаходить відображення у логічному формулюванні визначень реєстрових терміноодиниць; активне функціонування термінологічних одиниць одночасно в різних галузях знань.

По-перше, нами було визначено, до якої галузі нанонауки належить термін, а саме: медицини, фізики, хімії, біології, механіки тощо. Наприклад, термін *DNA Microarray / ДНК-мікрочип* належить до біомедицини, конкретніше – генетики. Такий підхід можна пояснити міждисциплінарністю нанонауки. Цікавим є той факт, що термінологічна одиниця *array* вживається також у комп'ютерних науках, математиці, статистиці, астрономії, музиці тощо.

По-друге, ми виявили системну понятійну структуру нанонаукової термінології за допомогою здійснення категоризації. Такий підхід узгоджується з тим, що в науково-технічній термінології в основному позначаються поняття, які відносяться до наступних категорій: 1) предмети техніки (матеріали, інструменти, механізми, машини, деталі); 2) процеси – дії – явища; 3) властивості – якості – стани; 4) кількісні показники: фізичні і геометричні величини, різноманітні розрахункові поняття; 5) методи (управління, здійснення технологічних процесів тощо). Так, *DNA Microarray / ДНК-мікрочип* є предметом.

По-третє, нами було досліджено структурно-семантичні особливості термінів та класифіковано терміни за їх будовою на прості, похідні (суфіксальні, префіксальні, суфіксально-префіксальні), складні, терміни-словосполучення та багатокомпонентні терміни [Коваленко 2001, 258]. Наприклад, термін *DNA Microarray / ДНК-мікрочип* є складним, бо до його будови входить абревіатура *DNA (deoxyribonucleic acid)*, українським відповідником якої є *ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота)*, та похідний термін *microarray,* в якому префікс мікро- походить із гр. μικρός (*mikrós*) й означає "маленький".

На нашу думку, доцільним є оформлення ілюстративного матеріалу таким чином, щоб кожна словникова стаття складалася з чотирьох частин: реєстрового слова англійською мовою, українського відповідника, визначення терміна англійською

мовою й формулювання дефініцій українською мовою, які розкривають зміст ключових понять галузі. Реєстрові лексеми – однослівні терміни й терміни-словосполучення, одно- та багатокомпонентні терміни, термінологічні одиниці, що пишуться через дефіс або разом, надруковано жирним шрифтом.

Наведемо дефініцію терміна ***DNA Microarray / ДНК-мікрочип*** та її переклад:

– Initially developed by Patrick Brown during the 1980s, these microarrays enable analysis of the levels of expression of genes in an organism, or comparison of gene expression levels (e. g., between diseased and nondiseased tissues) via hybridization of messenger RNA (mRNA) to its counterpart DNA sequence when biological samples containing DNA (e. g., in liquid) are passed over the array surface.

To manufacture the DNA microarray, cellular mRNA is used to make segments of complementary DNA (cDNA) in lengths of approximately 500 to 5000 base pairs long, using the reverse transcription polymerase chain reaction (RT-PCR). These cDNA segments are then attached to a nylon or glass surface at known spots, so when hybridization of sample DNA occurs, the location of the spot tells what DNA was in the sample.

Another way to manufacture another type of DNA microarray is to similarly attach oligonucleotides or peptide nucleic acids of known sequence (composition) at known spots on the nylon or glass surface and pass the biological sample containing DNA (e. g., in liquid) over that surface to identify the DNA in the sample, by the spot it hybridizes to [Nill 2006, 101].

– Вперше розроблені Патріком Брауном (Patrick Brown) у 1980-х роках, ці мікрочипи дають можливість аналізувати рівні експресії генів в організмі або порівнювати рівні експресії генів (наприклад, між здоровими та хворими тканинами) шляхом гібридизації матричної РНК (мРНК) із специфічною послідовністю ДНК, коли біологічні зразки, що містять ДНК (наприклад, в рідині) пропускаються через поверхню матриці.

Для виготовлення ДНК-мікрочипів застосовується клітинна мРНК, щоб поділити комплементарну ДНК (кДНК) на сегменти довжиною приблизно 500-5000 пар основ, з використанням полімеразної ланцюгової реакції зі зворотною транскриптазою (ПЛР-ЗТ). Ці сегменти кДНК потім прикріплюються до нейлонової або скляної поверхні у певних ділянках в такий спосіб, що коли відбувається гібридизація зразків ДНК, розташування ділянки свідчить про те, яка ДНК була у зразку.

Ще один спосіб виготовлення ДНК-мікрочипів іншого виду полягає в тому, щоб таким же чином прикріпити олігонуклеотидні чи пептидні нуклеїнові кислоти заданої послідовності (складу) у певних ділянках на нейлонову чи скляну поверхню і пропустити біологічний зразок, що містить ДНК (наприклад, в рідині), через ту поверхню, аби визначити ДНК у зразку за допомогою ділянки, з якою вона гібридизується (зв'язується).

По-четверте, в деяких випадках увагу слід приділити шляхам утворення нанонаукових термінів. Зазначимо, що ми спиралися на концепцію А. С. Д'якова, згідно з якою нові терміни зазвичай утворюються трьома основними способами. Так, перший спосіб базується на використанні внутрішніх ресурсів мови і складається з таких видів: а) карбування похідних слів; б) надання наявним словам нових значень

(семантична деривація); в) складання основ; г) укладання словосполучень. До другого способу відноситься пряме запозичення терміноелементів, яке містить як повне запозичення (внутрішня форма разом із зовнішньою формою), так і неповне запозичення (тільки внутрішня форма). Третій спосіб полягає у вигадуванні штучних слів [Д'яков 2000, 105-106].

По-п'яте, у процесі перекладу як термінів, так і дефініцій ми використовували такі основні способи та прийоми перекладу нанонаукових термінологічних одиниць та їхніх визначень: транскодування, калькування, контекстуальна заміна, смисловий розвиток, описовий переклад, конкретизація значення слова, генералізація значення слова, додавання слова, вилучення слова, заміна слова однієї частини мови на слово іншої частини мови, перестановка слова тощо.

Розглянемо особливості перекладу термінів з розділу *Nonlinear Optics of Nanoparticles and Nanocomposites / Нелінійна оптика наночастинок та нанокомпозитів.*

Rayleigh scattering / Релеївське розсіювання

– Scattering of radiation in the course of its passage through a medium containing particles, the sizes of which are small compared with the wavelength of the radiation. OTDR is used.

– Розсіювання світла під час його проходження через середовище, що містить частинки, розміри яких маленькі в порівнянні з довжиною хвилі випромінювання. Використовується оптичний імпульсний рефлектометр.

Вищенаведений фізичний складний термін з антропонімом позначає явище, його українським відповідником є *Релеївське розсіювання* [Карабан 2004, 405]. Оскільки у процесі перекладу доцільним є використання довідкових джерел, якщо вони детальніше висвітлюють зміст понять, зазначимо, що відповідно до Вікіпедії "Релеївське розсіювання – когерентне розсіювання світла (також його називають пружним розсіюванням); розсіювання світла тілами з розмірами, меншими за довжину хвилі. *Релеївське розсіювання* вживається також для позначення розсіювання світла на флуктуаціях густини речовини. Термін названо на честь британського фізика лорда Релєя, який у 1871 р. довів залежність інтенсивності розсіюваного світла від довжини хвилі" [Рэлеевское рассеяние]. У цій дефініції подано абревіатуру *OTDR,* яка позначає *Optical Time-Domain Reflectometer* і перекладається як "оптичний імпульсний рефлектор". Проблему багатозначності термінів-абревіатур можна розв'язати шляхом аналізу дефініції терміна в поєднанні з вивченням контексту, в якому вжитий термін. Аналіз довідкових джерел дозволив встановити, що оптичний імпульсний рефлектор є пристроєм для вимірювання параметрів волоконно-оптичних ліній.

Spectrometer / Спектрометр

– A device used to measure radiant intensity or to determine the wavelengths of various radiations.

– Пристрій, що використовується для вимірювання інтенсивності випромінювання або визначення довжини хвиль різних випромінювань.

Для правильного перекладу цього фізичного терміна, що позначає пристрій і є складним, нами використано основний вид лексичної трансформації – транскодування [Карабан 2004, 282]. Застосування прийомів дескриптивного, лексико-

семантичного, словотвірного, компонентного аналізу, аналізу словникових дефініцій тощо дозволяє окреслити специфіку нанонаукових термінів.

Перспективним вважаємо використання запропонованого алгоритму перекладу нанонаукових термінів та їхніх визначень українською мовою з англійської, оскільки його поетапне виконання сприятиме розв'язанню проблеми термінологічного забезпечення нової галузі знання – нанонауки, яка, з'явившись зовсім недавно, все активніше входить в наше повсякденне життя.

В статье автор предлагает определение нанонаучного термина, описывает и обосновывает алгоритм перевода нанонаучных терминов с украинского языка на английский. В ходе исследования сделан вывод о том, что целесообразным является определение отрасли нанонауки, к которой относится термин, осуществление категоризации, рассмотрение структурно-семантических особенностей терминов, способов их происхождения.

Ключевые слова: нанонаучный термин, перевод терминов, алгоритм перевода.

The author suggests the definition of the nanoscience term. The determination of the field nanoscience term belongs to, the categorization of terms, their structural and semantic peculiarities, as well as their origin are to be considered. The translation algorithm of nanoscience terms from English into Ukrainian has been described.

Key words: nanoscience term, translation of terms, translation algorithm.

Література:

1. *Вакуленко М. О.* Термін і термінологія: сучасні уявлення та концепції / М. О. Вакуленко // Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium: сб. науч. тр. по лексикографии / под ред. В. В. Дубичинского и Т. Ройтера. – Харків : Видавництво "Підручник НТУ "ХПІ", 2011. – Вып. 12. – С. 140–145.
2. *Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б.* Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім "КМ Academia", 2000. – 218 с.
3. *Карабан В. І.* Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В'ячеслав Іванович Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
4. *Коваленко А. Я.* Загальний курс науково-технічного перекладу : навчальний посібник / А. Я. Коваленко. – К.: ІНКОС, 2001. – 290 с.
5. Рэлеевское рассеяние // Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://wikipedia.org/wiki/Рэлеевское рассеяние.
6. *Чекман І. С.* Нанофармакологія / Іван Сергійович Чекман. – К. : Задруга, 2011. – 424 с.
7. *Nill K. R.* Glossary of biotechnology and nanobiotechnology terms / K. R. Nill. – 4th ed. – Boca Raton ; London ; New York : Taylor & Francis Group, 2006. – 402 p.

УДК'367.622.22

КАТЕГОРІЯ ДЕМІНУТИВНОСТІ – ГНОСЕОЛОГІЧНО-МОВНА УНІВЕРСАЛІЯ

Руда Наталя Вікторівна,
канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті обґрунтовується твердження про універсальний характер гносеологічно-мовної категорії демінутивності.

Ключові слова: категорія демінутивності, демінутив, оцінно-емоційне значення.

Актуальність даного дослідження зумовлена важливістю вивчення як ідіоетнічних особливостей у мовах світу, так і універсального компонента з метою висвітлення загальних характеристик тих чи інших мовних явищ та специфіки їх відображення в структурі певної мови. **Мета** дослідження полягає в окресленні універсальних характеристик у формальному і семантико-функціональному вираженні категорії демінутивності в мовах світу. **Об'єктом** дослідження виступає категорія демінутивності як гносеологічно-мовна універсалія, а **предметом** – спільномовні характеристики структури та семантики її репрезентаторів.

Сучасне мовознавство більш орієнтоване на знаходження та пояснення ідіоетнічних особливостей у мовах світу, ніж на пошук універсального компонента. Б. Успенський відзначає, що прагнення знайти причини відмінностей у мовах, культурах, національному характері тощо, яке виникло в XIX ст. і характеризує сучасну лінгвістику, примушує шукати свій особливий "дух" у кожній мові ("внутрішню форму" мови), що призвело до встановлення різних мовних типів і створення морфологічної класифікації мов. Навпаки, вивчення універсального в мовах світу відходить на другий план [Успенский 1970, 8]. Та незважаючи на важливість дослідження специфічних законів і особливостей у мовах світу, які визначають індивідуальну самобутність кожної з цих мов, питання мовних універсалій залишається актуальним. "Еквівалентність при існуванні розбіжностей – це кардинальна проблема мови і центральна проблема лінгвістики", – писав Р. Якобсон [Якобсон 1985, 372].

Як відомо, мовні універсалії – це загальні для більшості мов закономірності, що репрезентують фундаментальні характеристики культурного досвіду і пам'яті людства, екзистентні константи, які підтверджують єдність і тяглість загальнокультурного розвитку носіїв різних мов [Мисик 2003, 39]. Дослідження мовних універсалій має давню історію та традиції – від античності до наших часів, однак справжній початок розробки проблем універсалій слід віднести до середини XX ст. Важливим етапом у розвитку цього питання була конференція у Нью-Йорку (1961 р.), на якій було заслухано доповідь Р. Якобсона про значення лінгвістичних універсалій для мовознавства, а також обговорювався "Меморандум про мовні універсалії", підписаний Дж. Грінбергом, Дж. Дженкінсом і Ч. Осгудом. У цьому меморандумі мовні універсалії визначаються як узагальнені висловлювання "про ті властивості і тенденції, які притаманні будь-якій мові і розділяються всіма, хто розмовляє цією мовою". У меморандумі розглядаються універсалії різних типів, а також показана сфера дії універсалій [Аракин 1979, 30].

Б. Успенський зауважує, що твердження про певне явище як універсальне для всіх мов може означати дві речі: те, що це явище існує у всіх відомих дослідникові мовах (екстраполюючи, він припускає, що воно, ймовірно, існує і в мовах йому невідомих), і те, що це явище повинно існувати в усіх мовах [Успенский 1970, 17]. Досвід пізнання людиною навколишньої дійсності по-різному відбивається у мовах світу, а це породжує певні обмеження в мовних універсаліях, бо окремі з них властиві багатьом мовам, але не всім. Отже виробляється поняття "неуніверсальної" мовної універсалї, яке пропонують назвати фреквенталією. Категорії, які зустрічаються лише в окремих мовах, називають ідіоетнічними. А О. О. Потебня взагалі вважав, що немає жодної граматичної і лексичної категорії, обов'язкової для всіх мов [цит. за Семчинський 1996, 378]. У зв'язку з усім сказаним вище традиційно розрізняються універсалії дедуктивні (обов'язкові для всіх мов) та індуктивні (коли явище має місце в усіх відомих мовах); абсолютні (повні) та статистичні (неповні); прості (які стверджують наявність або відсутність певного явища) та складні (які стверджують певну залежність між різними явищами); синхронічні та діахронічні [Мисик 2003, 44].

С. Ульман, досліджуючи семантичні універсалії, звертав увагу на такий цікавий факт, що між різними мовами спостерігається багато випадків схожості між ономатопоетичними елементами. Найвідомішим прикладом такої схожості є "символічне значення" голосного [і] як вираження ідеї малості. Підтвердження дослідник наводить із багатьох мов: англійські *little*, *slim*, *thin*, *wee*, *teeny-weeny*, французьке *petit*, італійське *piccolo*, румунське *mic*, латинські *minor*, *minimus*, новогрецьке *micros*, угорські *kis, kicsi, pici* тощо. До цих прикметників можна додати немало іменників, що позначають малі істоти чи речі, напр. англійські *chit – дитина*, *imp – пустунчик*, *slip – худенька дитина*, *midge – мушка*, *bit – шматочок*, *whit – крапелька*, а також зменшувально-пестливі суфікси *-ie, -kin, -ling*. Звичайно, лише ретельне дослідження більшої кількості мов зможе встановити, наскільки загальним є наведений факт і чи можна його описати статистично. При цьому обов'язково виникатимуть приклади, що протирічать зазначеній тенденції [Ульман 1970, 260].

Багато продуктивних ідей, теорій, напрямків загального та порівняльно-історичного мовознавства, семіотики, історичної типології пов'язані з вивчення універсалій. Гіпотеза про односпрямованість мовної еволюції, системну подібність архаїчних мов, теорія стадіальності ґрунтовані на виявленні мовних констант, загальних закономірностей у розвитку та зміні мови. Значення універсалій у лінгвістиці є незаперечним; визнання універсалій дає можливість визначити основні тенденції у розвитку мови, верифікувати через універсалії явища запозичення, типологічних сходжень тощо. Пошук та інтерпретація універсалій виводять дослідження на загальнонауковий та філософський рівні з метою пояснення домінантних характеристик картин світу, що розглядаються в широкому розумінні [Мисик 2003, 39–45].

У нашому дослідженні пропонується розглядати категорію демінутивності як одну з універсальних гносеологічно-мовних категорій, яка в мовах світу виражається за допомогою засобів різних рівнів мовної структури, реалізуючи семантику зменшеного розміру об'єкта, ослабленого вияву ознаки чи дії, що може супроводжуватися певними оцінно-емоційними та експресивними семами. Те, що катего-

рію демінутивності слід вважати гносеологічно-мовною універсалією логічно виводиться з факту існування самого поняття малості, тому цілком очевидно, що одиниці на позначення малого розміру властиві лексиконам більшості мов. Проте важливим є і той факт, що в більшості мов засоби вираження поняття малості, як правило, здатні експлікувати також й оцінно-емоційну семантику (як позитивну, так і негативну), таким чином, репрезентуючи в мові універсальні категорії оцінки та емоцій. "Вираження ласкавості в мовах світу, як правило, буває пов'язаним із позначенням малого розміру, навіть якщо це і не семантична універсалія, то, у будь-якому разі, дуже типове явище, хоча теоретично могло б бути інакше (наприклад, у дитячому світобаченні можливий якраз зворотній зв'язок між розміром і позитивною оцінкою. А Ч. Хоккет вказує, що в мові потаватомі є два типи демінутивів – один із гіпокористичним значенням, інший з пейоративним)", – пише У. Вайнрайх [Вейнрейх 1970, 176] (у нашому дослідженні демінутиви трактуються як похідні суфіксальні утворення зі значенням зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, яке може супроводжуватися певними оцінно-емоційними або експресивними семами – Н. Р.). О. С. Кубрякова звертає увагу на те, що можна назвати категорії, які найчастіше мають у різних мовах словотвірний характер і демонструють членування світу, що здійснюється за допомогою дериваційних засобів. Це, перш за все, експресивно-оцінно-емоційні категорії, в тому числі оцінно-квантитативні. Вони сприяють "розміщенню" об'єкта в одній із точок шкали "погано" – "добре", або "багато" – "мало", або "до норми" – норма" – "вище норми" і служать творенню демінутивів, аугментативів і т. п. [Кубрякова 1988, 164].

Про близькість значень малості та емоційної оцінки у семантиці демінутивів зазначається у багатьох дослідженнях Ще К. С. Аксаков писав про те, що "милому властиво бути маленьким… Сама ласка передбачає зменшеність предмета, і ось чому для вираження милого, для ласки вживається зменшувальне… Щоб уявити предмети милими, щоб виразити ласкаве ставлення, на них немовби направляється зменшувальне скло, і вони, зменшуючись, стають милими… Відтінки відношення до предмета зменшеного численні. Крім милого, предмет отримує характер нещасного, бідного, що викликає до себе таке ставлення мовця" [цит. за Виноградов 1972, 97].

Численні дослідження [Арнольд 1990, Вежбицкая 1996, Гималетдинова 2006, Голубовська 2004, Горбач 1954, Домбровський 1979, Нешко 2002, Пальгов 1963, Сенив 1972, Grzebieniowski 1962, Taylor 1995 та ін.] доводять, що в багатьох мовах демінутиви, крім функції позначення розміру, часто служать для вираженняоцінок та емоцій мовця, поява яких викликана тими чи іншими властивостями оцінюваного об'єкта, особистим ставленням мовця та ситуацією мовлення, а також для створення експресії, з метою підкреслення важливості певної інформації, експліцитного чи імпліцитного впливу на реципієнтів. Більша чи менша функціональна навантаженість демінутивів у конкретній мові залежить від багатьох факторів – як внутрішньомовних (напр. тип мови), так і екстралінгвістичних (напр. особливості емоційності народу-носія мови, культуромовні норми, прийняті в даному суспільстві). Етномовні характеристики також виявляються в різному співвідношенні параметричних та емоційних значень у семантичній структурі демінутивів у різних мовах, різноманітті ледь вловимих оцінних нюансів.

Поняття малості в різних мовах може позначатися за допомогою засобів різних рівнів мовної структури. Як правило, в європейському мовному ареалі найуніверсальнішим є суфіксальний спосіб творення (напр.: українське *лі**сок***; російське *мест**ечко***; англійське *brook**let*** (джерельце); латинське *angui**cul**us* (гадюченя); новогрецьке *arn**aki*** (ягнятко); німецьке *Tis**chen*** (столик); іспанське *arbo**lit**o* (деревце); французьке *sach**et*** (мішечок); італійське *fogli**ette*** (листочок); португальське *copi**nh**o* (чарочка). Доцільно зауважити, що, на нашу думку, саме внаслідок суфіксального способу творення демінутиви отримують здатність виражати всю ту гаму оцінно-емоційних та експресивних значень, яка їм властива (напр.: укр., ласк. *пташ**ят**к**о***, знев. *цар**ьок***; англ., *weak**ling*** (знев. *слабак*), *lass**ie*** (ласк. *дівчатко, любонька*), *crapp**y*** (знев. *щось поганеньке*); лат. *uxor**cul**a* (ласк., ірон. *дружинонька*), *com**ul**a* (ласк. *волоссячко*).

Проте в мовах світу семантика зменшеності може виражатися не лише за допомогою демінутивних суфіксів, але й іншими засобами, які формують різні зменшувально-оцінні значення. Наприклад, за допомогою словосполучень, які вказують на малість (напр.: українське *маленький дім*; російське *маленькое радио*; англійське *little face* (личко); латинське *puer parvus* (малий хлопчик); чеське *vydri mlade* (видреня), редуплікованих форм (напр.: узбецьке *чой-пой* (чайок); туркменське *kuman-kuman* (знев. книжечки), англ. *talkee-talkee* (коротка, неважлива розмова), прикладок-афіксоїдів (напр.: у мові суахілі *mbuzi* (коза), а *kibuzi* (кізочка), де ***ki*** – показник демінутивності; у мові еве *xo* (будинок), а *xovi* (будиночок), де ***vi*** (досл. "дитина") – показник демінутивності). Виражати значення зменшеності здатні й префіксальні утворення (напр.: укр. ***мікро**структура,* англ. ***mini**bus* (мініавтобус), лат. ***sub**defectio* (невелике послаблення), непохідні слова (напр.: укр. *дитина*, англ. *infant*), іноді навіть фразеологізми (напр.: укр. *як кіт наплакав*) тощо.

За словами Н. Н. Максимчук, засоби відтворення поняття зменшеності можуть формуватися і в морфології, і в лексиці, і в синтаксисі, але залежно від конкретної мовної структури в одних мовах ядерну позицію займають синтаксичні форми, при цьому лексичні й морфологічні відходять на периферію, в інших у ролі ядерних виступають морфологічні форми при периферійній позиції синтаксичних і лексичних виразників і т. д. [Максимчук 1972, 7]. "Специфіка різних мов, – підтверджують попередню думку С. С. Хідекель та Г. Г. Кошель, – проявляється в тому, що один і той самий оцінний компонент може виражатися різними засобами – морфемою в одній мові і різними словами чи словосполученнями в іншій, як, наприклад, російські *домишко*, *пальтишко*, *старушонка* еквівалентні англійським *a hovel* (*a wretched) house*, *threadbare (shabby) coat*, *a wisp of an old woman*. Певна лексична система може й не мати власного вираження будь-якого з видів оцінки, і така відсутність компенсується іншими засобами номінації, наприклад, словосполученнями" [Хидекель, Кошель 1983, 11]. Зменшувальні суфікси іменників, з якими зазвичай пов'язують категорію демінутивності, не відображають усіх можливостей вираження цього категоріального поняття. Категорія демінутивності охоплює багато інших елементів і конструкцій мови [Расулова 1981, 5-6].

Наші попередні дослідження на матеріалі української, англійської та латинської мов [див. Руда 2005, 2007, 2009, 2011] доводять, що категорія демінутивності є полісемантичною категорією, яка репрезентує ряд спільних значень та функцій влас-

тивих цій категорії у кожній із досліджуваних мов, а також мовноспецифічну семантику та прагматику. Аналіз семантики демінутивних одиниць у кожній зі згаданих вище мов засвідчив їх здатність до: 1) вираження об'єктивної зменшеності конкретних, відчутних для сприйняття об'єктів за параметрами висоти, довжини, товщини, глибини, обсягу, об'єму та вказівки на малість за віком, а також вираження слабкого вияву ознаки, дії чи стану в сфері абстрактних понять; 2) вираження позитивного оцінно-емоційного та/або експресивного значення; 3) вираження негативного оцінно-емоційного та/або експресивного значення. Властивість виразників категорії демінутивності реалізувати як позитивні, так і негативні оцінно-емоційні конотації, також є універсальною, очевидно, внаслідок того, що зменшеність в свідомості людини асоціюється не тільки з чимось беззахисним, милим, ласкавим, але й нещасним, неякісним, недосконалим тощо.

Отже, очевидно, що категорія демінутивності є понятійно-мовною універсалією, проте, внаслідок своєї складної семантичної структури, в одних мовах вона розвинена більше і перебуває у статусі семантичних домінант, а в інших має набагато вужчу функціональну парадигму. Найпоширенішим засобом вираження значення малості в багатьох національно-мовних картинах світу є демінутиви – похідні суфіксальні утворення, специфіка яких полягає у здатності до оцінно-емоційного маркування на рівні найменшої значущої одиниці – морфеми. Універсальні семантичні характеристики виявляються в як позитивному, так і негативному сприйнятті та відтворенні ознак малості. Національно-мовна специфіка відтворюється у потенційній здатності до вираження ширшого чи вужчого семного ряду, а також в емоційній наснаженості та експресивній силі виразників категорії демінутивності.

В статье обосновывается утверждение об универсальном характере гносеологически-языковой категории деминутивности.
Ключевые слова: категория деминутивности, деминутив, оценочно-емоциональное значение.

In the article the statement about general nature of gnoseological-linguistic category of diminutivity is confirmed.
Key words: diminutive, category of diminutivity, evaluative-emotional meaning.

Література:

1. *Аракин В. Д.* Сравнительная типология английского и русского языков : [учеб. пособие для пед. ин-тов. по спец-ти № 2103 "Иностранные языки"] / Владимир Дмитреевич Аракин. – Л., 1979. – 259 с.
2. *Арнольд И. В.* Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования : [учеб. пособие для пед. и-тов. по спец-ти "Иностранные языки"] / Ирина Вадимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая ; отв. ред. и сост. М. А. Кронагауз ; вступ. ст. Е. В. Падучева. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. *Вейнрейх У.* О семантической структуре языка / У. Вейнрейх // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во "Прогресс", 1970. – Вып. V. – С. 163–250.
5. *Виноградов В. В.* Русский язык (грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
6. *Гималетдинова Г. К.* Экспрессивность именных суффиксальных дериватов в английском и татарском языках : дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Гульнара Гималетдинова. – Казань, 2006. – 216 с.
7. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія, 2-е вид., випр. і доп.] / Ірина Олександрівна Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.

8. *Горбач Ф. Г.* Основные средства выражения уменьшительности во французском языке : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.05 "романские языки" / Ф. Г. Горбач. – К., 1954. – 14 с.

9. *Домбровський Р. О.* Латинські граматики про демінутивність і демінутиви / Р. О. Домбровський // Іноземна філологія. – Вип. 55. Питання класичної філології. – Львів : Вища школа, 1979. – № 16. – С. 32–41.

10. *Кубрякова Е. С.* Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. ; ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – С. 141–173.

11. *Максимчук Н. Н.* Количественные градации уменьшения-увеличения в системе имени (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "германские языки" / Н. Н. Максимчук – К., 1972. – 23 с.

12. *Мисик І.* Темпоральні універсалії в лінгвістичному вимірі / І. Мисик // Філософська думка. – 2003. – № 6. – С. 37–49.

13. *Нешко С. І.* Афіксальне вираження конотації в англійській мові : автореф. дис. … д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / С. І. Нешко. – Харків, 2002. – 19 с.

14. *Расулова М. И.* Способы выражения категории уменьшительности в узбекском и английском языках : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.02, 10.02.04 "германские языки" / М. И. Расулова – Ташкент, 1981. – 23 с.

15. *Руда Н. В.* Категорія демінутивності в латинській мові / Н. В. Руда // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 18, Кн. 2. – С. 122–126.

16. *Руда Н. В.* Демінутиви як виразники етнічної специфіки емоційно-оцінної концептуалізації в мовах світу (перспективи досліджень) / Н. В. Руда // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2007. – Вип. 21, Ч. 3. – С. 64–69.

17. *Руда Н. В*. Роль екстралінгвістичних чинників у створенні семантико-функціональної специфіки виразників категорії демінутивності в українській, англійській та латинській мовах / Н. В. Руда // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – Вип. 25, Ч. 3. – С. 242–246.

18. *Руда Н. В.* Семантико-функціональна специфіка демінутивів латинської мови та особливості їх відтворення українською мовою / Н. В. Руда // Studia linguistica : [зб. наук. пр.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2009. – Вип. 3. – С. 277–281.

19. *Руда Н. В.* Семантико-функціональні особливості демінутивізованих прикметників і прислівників української та латинської мов / Н. В. Руда // Studia linguistica : [зб. наук. пр.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – Вип. 5. – С. 173–177.

20. *Пальгов О. А.* Суффиксы субъективной оценки существительных русского языка и их соответствия в немецком языке / О. А. Пальгов // Вопросы английского и немецкого языкознания : [Матер. II науч. конф. вузов Урала] / отв. ред. Ю. М. Скребнев. – Уфа, 1963. – С. 79–83.

21. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – Вид 2-е, перероб. і доп. – К. : АТ "ОКО", 1996. – 416 с.

22. *Сенив М. Г.* Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.673 / Михаил Григорьевич Сенив. – К., 1972. – 28 с.

23. *Ульман С.* Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. V. – С. 250–298.

24. *Успенский Б. А.* Проблемы универсалий в языкознании / Б. А. Успенский // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. V. – С. 5–31.

25. *Хидекель С. С., Кошель Г. Г.* Природа и характер языковых оценок / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Лексические и грамматические компоненты в природе языкового знака. – Воронеж, 1983. – С. 11–16.

26. *Якобсон Р.* Избранные работы (переводы с английского, немецкого, французского языков) / Роман Осипович Якобсон ; сост. и общ. ред. В. А. Звегинцева ; предисл. В. В. Иванова. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.

27. *Grzebieniowski T.* Slownictwo i slowotworstwo angielskie / Tadeusz Grzebieniowski. – Warszawa : Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. – 282 s.

28. *Taylor J. R.* Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory / John R. Taylor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 321 p.

УДК 811.133.1'367.635

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАПЕРЕЧНОЇ ЧАСТКИ *NE* У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Фенюк Людмила Дмитрівна,
асист.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Частка **ne** вважається складовою заперечних конструкцій у французькій мові, але все ж вона зберегла деякі архаїчні конструкції свого автономного вживання. Французьке **ne** має здатність вживатися не лише в негативному значенні, але й у позитивному, наприклад, в якості частини лімітуючого заперечення **ne…que** та як особлива форма вираження сумніву в умовних часах **ne explétif**. Через свою позицію в реченні в розмовній мові вона майже припинила своє існування, поступившись місцем заперечній частці **pas**. Вона зазнала подвійних змін: від самостійної заперечної частки – до підсилювача заперечення та від складової складного заперечення до зникнення у розмовній мові.

Ключові слова: заперечна частка, лімітуюче заперечення, заперечний специфікатор, заперечний маркер.

Питання статусу категорії заперечення виникло ще за сивої давнини. Воно знайшло своє відбиття в різних наукових напрямах, починаючи з філософії і закінчуючи психоаналізом. Перш за все за допомогою заперечення вчені намагалися дати відповіді на одвічні питання про погане і хороше; про позитивне і негативне; про темряву і світло. Як не дивно, але не всі філософи вважали, що заперечення відноситься виключно до негативної категорії.

Дане питання стало одним із найважливіших у дослідницькій царині цих наук. Заперечення трактується як логічне, метафізичне та граматичне явище, а отже заперечення знаходиться у сфері вивчення і представників цих наук.

Заперечення цікавило вчених тим, що завдяки його використанню мовець міг висловити свою думку, повідомивши про існування чи неіснування предмета чи явища.

Перші спроби дати пояснення даній категорії відображено у філософській думці Стародавньої Греції та Індії. Відтоді заперечення не перестає цікавити філософів. Однак, на думку А. Й. Паславської, найвагоміший внесок у розв'язання теоретичних проблем заперечення було здійснено протягом останніх десятиліть. Особливо це стосується мовної категорії заперечення. Відомо, що сучасна когнітивна лінгвістика, перейнявши низку формально-логічних методів дослідження і пристосувавши їх до потреб лінгвістичного аналізу, істотно поглибила свої теоретичні можливості. Зв'язок логічних та мовних категорій не підлягає сумніву, а заперечення – якраз феномен, що яскраво відображає цю взаємодію. Адже саме філософія має найбагатший досвід у дослідженні категорії заперечення. Питання про суть заперечення, природу заперечних суджень та їхнє відношення до реальної дійсності належить до фундаментальних проблем сучасної філософії [Паславська 2006, 14].

Заперечення як вираження того, що стверджується чи заперечується стан речей, є основоположним елементом семантичної структури висловлювання. Заперечення вважається специфікатором і позначається знаком **Neg**. Отже, твердження особливо не позначається в семантичній структурі висловлювання, воно мається на увазі в тому випадку, якщо заперечення не відмічено.

З онтологічної точки зору категорія заперечення є відносно простою категорією: адже певний стан чи його елемент або існує, або ні.

Незважаючи на вдавану чіткість поняття заперечення, при його визначенні виникають проблеми і суперечки у зв'язку з тим, що будь-яке стверджувальне висловлювання може бути інтерпретоване як заперечення чогось іншого. Тому й існують різні підходи до вивчення даної категорії.

Заперечення є однією з найважливіших категорій французької мови, адже воно є ремою до вже визначеної частини мовлення, тобто до теми. Як відомо, мова є однією із найхарактерніших ознак людського суспільства і являє собою певну систему мовних знаків та специфічних механізмів їх використання, які, разом узяті, виконують функцію породження і вираження думки.

Категорія заперечення французької мови вирізняється з-поміж категорій заперечень інших романських мов, адже тільки у французькій мові заперечення є складним або подвійним, тобто вимагає вживання заперечної частки та підсилювача заперечення.

Заперечення пройшло певну еволюцію у французькій мові. Діахронічний аналіз, проведений мовознавцями М. Митилино, А. Й. Паславською та ін., дає змогу говорити про етапи і зміни, які відбулися у французькій мові.

Як відомо, французька мова виробила свою власну граматичну систему, яка значно відрізняється від першоджерела, тобто латини. В процесі еволюції граматична система латинської мови значною мірою видозмінилася. Модифікацій зазнала і категорія заперечення.

У французькій мові ця категорія цікава перш за все тим, що вона представлена численними граматичними формами, та тим, що її семантичне трактування не є однозначним.

У процесі свого розвитку заперечні конструкції поступово еволюціонували, і їхня кількість скоротилася. Ті, що вживалися найчастіше, зберегли своє місце та вживання в сучасній мові, а ті, які вживалися рідше чи лише за конкретно визначених умов, – припинили своє існування. При цьому відбувся процес функціонально-семантичної диференціації тих лексико-граматичних форм, які використовувалися для побудови заперечних конструкцій.

Значна кількість заперечних слів, які використовувалися у стародавній французькій мові, або зникли з мовлення (наприклад, *nun*), або не використовуються як заперечні (наприклад, *chose*); деякі заперечні підсилювачі припинили своє існування через те, що вони вживалися виключно в письмовому мовленні (наприклад, *haud*); інші зникли через фонетичні зміни (наприклад, у випадку з *nen*); певні підсилювачі стали архаїзмами і теж не використовуються мовцем (наприклад, *guère*).

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує частка *ne*, яка вирізняється з-поміж інших заперечних підсилювачів своєю здатністю вживатися в окремих випадках самостійно, в сполученні з іншими частками, та змінювати негативне значення висловлювання на позитивне. Для того, щоб мати змогу говорити про її позицію в сучасній мові, варто простежити за її перетвореннями від латинської мови до сьогодення.

Латинське *ne*, яке перейшло у французьку мову, зберегло свою функцію, а саме заперечення дієслова, тобто є предикативним запереченням. Ця заперечна частка редукувалася від *nen* і перетворилася на *ne.* Спочатку даний негативний маркер заперечував суб'єктивно, виражаючи акт волі, сумнів, наказ, вимогу, намір, бажання мовця. В мовленні *ne* вживалося з кон'юнктивом та імперативом, що і зумовило його подальше використання в умовному способі та зміну початкового значення, інакше кажучи, в подальшому використанні в даних реченнях *ne* втратило заперечну властивість і перейшло з негативного вираження емоцій до значно стриманіших висловлювань мовця, які часто виражають сумнів чи побоювання.

Звертаючи увагу на вживання даної заперечної частки, можна додати, що *ne* зливалося із займенником і утворювало *nel, nes, nem* в залежності від позиції в реченні [Митилино 1954, 5].

Ці злиті форми проіснували до XVI ст. і мали свою сферу використання. Щодо синтаксичних конструкцій, вказаний маркер зберіг свою позицію до наших днів: *ne* стоїть перед дієсловом, хоча в інтерпозиції можуть стояти займенники *en* та *y*; а підсилювачі стоять після дієслова, хоча є й винятки: *jamais, personne, rien* (їхня позиція в реченні залежить від синтаксичної ролі, яку вони виконують). Наприклад: *Jamais je ne me suis senti aussi inutile* [Céline 2006, 54].

Хоча *ne* й дещо розширило свою функцію (заперечення дієслова), але його сфера вживання залишилася обмеженою та недостатньою для повнозначного заперечення. *Ne*, як правило, стоїть перед словом, яке воно заперечує. До того ж, *ne* рідко коли вживається самостійно [Митилино 1954, 4–8].

Незважаючи на це, все ж збереглися деякі архаїчні конструкції вживання одного *ne.* Наведемо кілька прикладів вживання *ne*, яке зберігає своє заперечне значення і не потребує підсилення:

- в деяких виразах, що збереглися з давніх часів: *n'avoir cure*, *n'avoir garde*, *n'empêche*, *n'importe*, *qu'à cela ne tienne*, *à Dieu ne plaise* [Brunot 1922, 497];
- з дієсловами: *cesser de, oser*: *Il ne cesse de parler*; *Je n'ose le dire*. Проте дуже часто можна зустріти ці дієслова разом із *pas: Pauvre Éveline*! *Je ne cessai pourtant pas de l'aimer* [Brunot 1922, 498];
- з дієсловом *savoir* у значенні *могти*, а також коли воно виражає невпевненість (в деяких виразах): *je ne sais qui*, *je ne sais quoi*, *un je ne sais quoi de*, *Je ne sais si je dois le faire*. Але в значенні *знати* та *вміти* вживається подвійне заперечення: *Je ne sais pas la réponse*; *Il ne sait pas mentir* [Serban, Djonat 1934, 441];
- в архаїчних виразах: *ne dire*, *ne souffler mot*: *Je ne disais mot* [Serban, Djonat 1934, 441];
- у реченнях обставини часу, які починаються з *depuis que: Oui, j'ai eu des jours bien durs, depuis que je ne t'ai vu* [Brunot 1922, 498];
- у реченнях, введених з *qui* або *que au Subjonctif*, які залежать від питального чи заперечного головного речення: *Il n'est point de religion qui n'ait eu ses fanatiques* [Brunot 1922, 498];
- після *si* в архаїчних виразах: *si ce n'est*, *si je ne me trompe*: *ô ciel! Si ce n'est pour faire aimer le divin qui fut en eux* [Serban, Djonat 1934, 443];

- перед дієсловом *pouvoir: Je ne puis vous exprimer la joie que je ressens* [Brunot 1922, 497].

Однак, з давніх часів збереглися також й архаїчні конструкції вживання одного заперечного слова *ne*, які дещо не відповідають його первинному значенню (ці конструкції за своїм характером не є заперечними, але їх важко назвати стверджувальними), наприклад: *ne explétif* (*Il est parti avant que nous n'ayons mangé*); *ne* + обмежуюче *que* (*La paix n'est pour l'armée qu'une période de désoeuvrement turbulent entre deux combats*) [Vocabulaire des philosophes 2000, 183].

Ne explétif не можна вважати повноцінним запереченням, адже, як правило, воно вживається там, де за логікою заперечення не є необхідним: *Elle a peur qu'il ne revienne*. Деякі граматики вважають вживання *ne explétif* довільним і не виділяють правил його використання: *Ils quittèrent les lieux avant que les policiers (n') arrivent* [Céline 2006, 32].

Ne explétif використовується в реченнях, які не є заперечними та які не вимагають синтаксично заперечних часток. Це пояснюється тим, що в латинській мові воно вживалося з кон'юнктивом та імперативом. У даному випадку таке використання частки *ne* зумовлюється нюансами та намірами висловлювання самого мовця. При цьому необхідно розрізняти два значення *ne explétif*: негативне та позитивне. Наприклад: *Pierre craint que Lucie ne revienne à la charge i Pierre craint que Lucie ne revienne pas à la charge* [www. cce-unmontreal. ca/observations/ne. htm, 1].

У першому випадку мовець спирається на негативну конотацію дієслова *craindre* і міг використати висловлювання без заперечної частки: *Pierre craint que Lucie revienne à la charge.*

У другому прикладі чітко зрозуміло, що допоміжне речення є заперечним. З точки зору намірів мовця, то речення другого прикладу не можна замінити на інше, яке б виражало почуття мовця, тоді як перше можна навіть трактувати як: *Pierre souhaite que Lucie ne revienne pas à la charge.*

Отже, саме від мовця залежить прихований прагматичний підтекст висловлювання, він вирішує, чи використати речення з *ne explétif*, або ж вжити просте стверджувальне речення. Що стосується заперечення, то у випадку процесів, які відбуваються в комунікативному контексті, який визначає "закритість", мовець обере повнозначне заперечення, але якщо мовна комунікація передбачає існування у свідомості співрозмовника певних змістів, з якими пов'язані його інтенції, то мовець може обрати як літоту, так і *ne explétif*.

Згідно із французькими граматистами *ne explétif* вживається в підрядних реченнях після суб'єктивних дієслів (*Je crains qu'il n'intervienne publiquement)* та зворотів **à moins que** *(J'irai à votre rencontre, à moins qu'il ne pleuve*), **avant que**, (*Je le ferai avant que vous me l'ordonniez*), **plutôt que** (*On le craint plutôt qu'on ne le respecte*) [www. cce-unmontreal. ca/observations/ne. htm, 1]. Слід також зазначити, що після *ne explétif* вживається особливий час *le Subjonctif*, який сам по собі виражає умовність, нереальність чи бажаність дії.

На противагу *ne explétif* зворот *ne* + обмежуюче *que* вживається у всіх видах речень і не має чіткого визначення заборони чи окремих правил для його вживання.

Граматики називають конструкцію *ne…que* **лімітуючим або обмежуючим запереченням.** Його можна виділити як окремий вид заперечення, посилаючись на історичні витоки виразу *ne…que*. *Ne…que* перейшло у французьку мову з латинського *non…quam* і означало "нічого крім". *Ne…que* може вважатися еквівалентом *si ce n'est, sauf* [Паславська 2006, 8–10].

Проте *ne…que* не можна інтерпретувати як "чисте" заперечення, адже воно лише обмежує, а не заперечує; особливо цей ефект відчутний при перекладі даної конструкції. Наприклад: *Force et Justice n'était qu'un instrument bien accordé entre les mains des Muses* [Delerm 2001, 182].

Якщо проаналізувати звичайний приклад вживання *ne…que*, одразу видно позитивне значення висловлювання, наприклад: *Pierre n'aime que Marie* може трактуватися як: *Pierre aime seulement Marie.*

Ще одним аргументом на підтвердження того, що *ne…que* не має права вважатися повноцінним запереченням, вчені пропонують розглянути факт вживання *ne…que* разом із заперечною часткою *pas* в одному реченні, де роль абсолютного заперечення відіграє саме *pas*: *On marchait de concert et d'un bon pas, dehors il faisait froid, on se réjouissait déjà d'échapper au vent glacial, on ne se parlait plus qu'à intervalles, entre deux nuages d'haleine et deux frissons, mains dans les poches* [Delerm 2001, 181–183].

Хоча й збереглися архаїчні конструкції із вживанням одного *ne* у сучасній французькій мові, проте вони є швидше винятком, ніж правилом. Наприклад, як зазначає М. Митилино, ще у старофранцузькій мові заперечна частка *ne* почала приєднувати до себе додаткові елементи для підсилення чи пом'якшення заперечного значення висловленого. Тому сьогодні ми маємо велику кількість заперечних підсилювачів, які коригують та доповнюють зміст висловлювання: *Je* ***ne*** *mange* ***pas*** *toujours ici*; *Il* ***ne*** *veut* ***nullement*** *venir*; *Je* ***ne*** *te manque* ***aucunement***?; *Nous* ***ne*** *voyageons presque* ***jamais***; *Il* ***n'y*** *a* ***guère*** *de monde* [Попова 2007, 318].

Варто зазначити, що норма сучасної французької мови вимагає використання подвійного або складного заперечення, тому *ne* втратило свою здатність самостійно вживатися в заперечних реченнях. Якщо ж воно зустрічається в автономному вживанні, то воно швидше виражає позитивне висловлювання, ніж негативне. В літературному реченні заперечення виражається за допомогою *ne* + будь-який підсилювач (прислівник, займенник…). Наприклад: *Ne…pas/plus/jamais* вимагає вживання дієслова в простій формі в будь-якому часі: *Je ne te vois plus*; *Je ne vous en parle pas*, *Je ne te dirai jamais*. Проте якщо заперечення – в головному реченні після дієслів, які виражають думку мовця, то в підрядному реченні вживається час *le Subjonctif*: *Je ne pense pas qu'il soit malade*. Даний приклад можна також інтерпретувати як: *Je doute fort qu'il est malade* [www. cce-unmontreal. ca/observations/ne. htm, 1]. Такий вибір часів зумовлений витоками заперечних часток: підсилення чи пом'якшення висловлювання.

Оскільки нормою літературної мови залишається подвійне заперечення, не слід стверджувати, що розмовна мова теж послуговується цим граматичним правилом. Заперечна частка *ne* втрачає свої позиції на користь іншого підсилювача *pas*, що

обумовлено тим, що останній є кінцевою складовою ритмічної групи, а тому головним у висловлюванні. Відтак *ne* приглушується через свою позицію у висловлюванні, а отже, рідко використовується в повсякденній мові.

Таке вживання частки *pas* у ролі повнозначного заперечного слова обумовлене не лише тісним зв'язком розмовної та літературної мов чи бажанням мовця спростити власне висловлювання, але й своїм історичним походженням. В іпостасі єдиної заперечної частки воно вживається і в неповних реченнях літературної мови ще з XVII ст. Наприклад: *Dirait-on pas des yeux qui nous observent* [Brunot 1922, 498]. Сучасна французька мова теж користується цим заперечним маркером: *Pas de problèmes pour les repas* (що є скороченою формою від *il n'y a pas de problèmes pour les repas*). Дана частка часом може вживатися і в повних реченнях літературної мови. Наприклад: *Les autres paient cher des pièces petites, pas chauffées*. Як бачимо, вона використовується і для заперечення прикметників [Попова 2007, 318]. Заперечення *pas* є ще й елементом складного неозначеного займенника *pas un*. Очевидно, що роль *pas* отримує більшого поширення у функції автономного заперечного слова.

Зважаючи на всі тонкощі вживання заперечної частки *ne*, вважаємо, що категорія заперечення, пройшовши видозміни, заслуговує на детальніший розгляд. Хоча частка *ne* і вважається заперечною, але все ж вона зберегла деякі архаїчні конструкції свого автономного вживання. В таких конструкціях (*ne explétif* та *ne…que*) вона втратила своє негативне значення і виражає сумнів чи прихований підтекст висловлювання мовця. Проте у зв'язку із тенденцією до спрощення елементи розмовної мови проникли в літературну, тому зараз *ne* майже не вживається в розмовній мові.

Отже, даний маркер характеризується подвійними видозмінами у сучасній французькій мові: від заперечної частки з негативним забарвленням до архаїчної конструкції з позитивним значенням та від складової складного заперечення літературної мови до повного зникнення в розмовній.

Частица **ne** считается составляющей отрицательных конструкций во французском языке, но всё же она сохранила некоторые архаичные конструкции своего автономного употребления. Французское **ne** имеет способность употребляться не только в негативном значении, но и в позитивном, например, в качестве части лимитирующего отрицания **ne…que,** но как особенная форма выражения сомнения в условных временах **ne explétif**. Из-за своей позиции в предложении в разговорной речи она почти прекратила свое существование, уступив место отрицательной частице **pas**. Она испытала двойные изменения: от самостоятельной отрицательной частицы – к усилителю отрицания и от составляющей сложного отрицания к исчезновению в разговорном языке.

Ключевые слова: отрицательная частица, лимитирующее отрицание, отрицательный спецификатор, отрицательный маркер.

The particle **ne** is used as negative in French, but it has preserved some of archaic constructions of its autonomous application. The French **ne** is characterized by its ability to be used in negative and positive senses as for example in a limiting negation **ne…que** and as a special form of doubt in subjunctive and conditional moods. It has almost disappeared in colloquial language due to its place in the phrase. It has cedes its place to another negative particle **pas**. So we are able to affirm that this particle has perceived a double change: from an independent negative particle to an amplifier of the negative constructions and from a part of a complex negation to its disappearance in colloquial language.

Key words: negative particle, limiting negation, negative specified particle, negative marker.

Література:

1. *Митилино М.* Способы отрицания во французском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.04 / М. Митилино. – К., 1954. – 20 с.
2. *Паславська А. Й.* Заперечення та сфери його дії: семантика, синтактика, прагматика, просодика : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.04/ А. Й. Паславська. – К., 2006. – 35 с.
3. *Попова И. Н., Казакова Ж. А., Ковальчук Г. М.* Французский язык : учеб. для 1 курса ВУЗов и фак-тов иностр. языков / И. Н. Попова, Ж. А. Казакова, Г. М. Ковальчук. – М. : ООО Издательство Нестор Академик, 2007. – С. 318–319.
4. *Brunot F.* La pensée et la langue. Méthodes, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliqué au français / F. Brunot. – Paris : Masson et Clé, 1922. – 956 p.
5. *Serban N., Djonat N.* Grammaire française supérieure illustrée par de nombreux exemples / N. Serban, N. Djonat. – Jassy : Collection Lutetia, 1934. – 628 p.
6. Vocabulaire des philosophes. – Paris : Ellipses, 2000. – 184 p.
7. www.cce-unmontreal.ca/observations/ne.htm.

Джерела ілюстрованого матеріалу:

8. *Céline*, VBN: *Céline*. Voyage au bout de la nuit / Céline. – Paris : Folioplus, 2006. – 611 p.
9. *Delerm*, SA: *Delerm P.* La sieste assassinée / Philippe Delerm. – Paris : Gallimard, 2001. – 110 p.

УДК 81'272: 340.6

СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Черненко Ганна Анатоліївна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті описані потенційні сфери застосування результатів лінгвістичної експертизи. Відповідно до них автор пропонує розрізняти декілька функціональних типів лінгвістичної експертизи та дає їм детальну характеристику.

Ключові слова: юридична лінгвістика, лінгвістична експертиза, реклама.

Термін "лінгвістична експертиза" сьогодні вживається у вузькому й широкому значенні. Вузьке – обмежує застосування лінгвістичної експертизи сферою права [Богословська 2009; Горошко 2005, 161; Вул 2005, 17; Литвин 2001, 18; Левонтина 2008, 19; Прадід 2005, 20]. У широкому значенні цей термін може позначати мовознавчий аналіз тексту, результати якого оформлені у вигляді консультативного висновку й затребувані будь-де за межами лінгвістики [Баранов 2007, 16]. Як відзначають О. О. Сидоренко та В. А. Широков, "мовні питання та проблеми лінгвістичної експертизи останнім часом виходять далеко за межі юридичної казуїстики, набуваючи глобальних вимірів, пов'язаних з історичними долями соціальних спільнот, етносів і держав" [Сидоренко, Широков 2005, 21].

Можливості лінгвістичної експертизи, розвиток її термінологічного апарату та методологічного оснащення вивчаються в межах теорії лінгвістичної експертизи [Сидоренко, Широков 2005]. Синонімічні ряди *юридична лінгвістика* [Прадід 2005], *юрислінгвістика* (див. однойменні збірники наукових праць за ред. Д. Н. Голєва, зокрема останній випуск: [Юрислингвистика 2011]), *судова лінгвістика* [Горошко 2005, 160], *судове мовленнєзнавство* [Вул 2005, 17], а також *лінгво-юридична експертиза* (*лингво-юридическая экспертиза*), *судово-лінгвістична експертиза* [Богословська 2009; Левонтина 2008; Литвин 2001] та ін. вказують на те, що термін *лінгвістична експертиза* більш поширений у своєму вузькому значенні.

Існування термінологічної синонімії підтверджує думку фахівців про те, що лінгвістична експертиза "як самостійний вид експертизи ще не оформилася, окремі питання теоретичних основ потребують подальшої наукової роботи" [Богословська 2009, 2]. Вчені відзначають маргіналізованість лінгвістичної експертизи й необхідність привернути до неї увагу мовознавців та суспільства [Левонтина 2008, 151]. Гадаємо, цьому сприятиме популяризація поняття "лінгвістична експертиза" саме в широкому значенні. Формування ринкових відносин, розвиток культури інтелектуальної власності, зміни етикету спілкування збільшили кількість ситуацій, у яких лінгвіст може виступати експертом. При цьому постають проблеми вибору адекватних методик і виявлення лакун у лінгвістичному знанні, які слід заповнити, щоб своєчасно реагувати на суспільні запити [Бринів 2010, 3]. Одним із головних кроків для створення надійного теоретичного підґрунтя і розширення можливостей лінгвістичної експертизи має стати окреслення сфер її застосування. Це дозволить диференціювати функціональні типи лінгвістичної експертизи й впорядкувати синонімічні терміни.

Існують декілька варіантів переліку питань, для вирішення яких можна застосовувати лінгвістичну експертизу [Баранов 2007; Богословська 2009, 2; Вул 2005, 165; Горошко 2005, 160; Левонтина 2008, 151; Литвин 2001, 112-113]. Більшість із них пов'язана із використанням мовознавчих методів для підготовки доказової бази, на яку спираються під час розгляду справ у суді. Однак подеколи в цих переліках називаються завдання, що не стосуються судового процесу, наприклад, досягнення максимальної коректності формулювань і дефініцій у законодавчих актах, переклад міжнародних правових документів тощо. Обидві групи питань легко об'єднуються й можуть входити до кола об'єктів лінгвістичної експертизи, яку найчастіше називають юридичною. Невеличке доповнення, однак, зніме проблему розрізнення синонімів *судова* і *юридична.* Експертизу, що виконується в межах і задля здійснення судового процесу, так само, як експертизу законодавчих актів, цілком коректно назвати *юридичною*. Це узгоджується зі словниковою дефініцією лексеми *юридичний* – "1. Пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням <читай – у суді. – Г. Ч.> // Пов'язаний із вивченням і науковою розробкою правознавства, юриспруденції" [Великий тлумачний словник 2004, 1420]. Термін *судова*, очевидно, найкращий на позначення експертизи, чиї завдання підпорядковані судовому процесу. Експертизу, яка займається правовими питаннями, що виходять за межі судових, пропонуємо називати *правовою лінгвістичною експертизою*.

Крім уже зазначених термінологічних питань, правова лінгвістична експертиза повинна увібрати в себе проблеми, пов'язані з розробкою мовного законодавства. Лінгвісти мають достатню компетенцію для того, щоб допомогти визначити, наскільки певна юридична норма забезпечуватиме мовні права громадян у різних функціональних сферах. Про це свідчать експертизи законопроектів про Мови в Україні, що час від часу здійснюють за запитом Верховної Ради України вчені НАН України, а також експертні опитування, проведені Л. Т. Масенко і Г. Залізняк [Масенко, Залізняк 2001] та автором статті [Черненко 2010]. Серед перспектив правової лінгвістичної експертизи – дослідження семантичних лакун у законодавстві, які корелюють зі сферами життєдіяльності, неохопленими юридичним контролем; визначення напрямків розвитку цієї системи, наприклад, убік демократизації чи, навпаки, авторитаризму; знаходження суперечностей між статтями тощо [Сидоренко, Широков 2005].

Семантика лексеми *право* містить смисли, пов'язані не лише із юридичними нормами. Вона включає семи 'релігійні постулати', 'давні звичаї', 'інтереси особи, соціальної групи' [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2004, 917], тобто норми певної соціальної групи, дотримання яких регулюється механізмами несхвалення чи заохочення. Їхнє значення підвищується в період активного реформування правової системи і трансформації ціннісних настанов, що й відбувається зараз в Україні. В таких умовах як ніколи дієвими важелями впливу на суспільну мораль і порядок стають не лише закони й постанови суду, але будь-яке публічне мовлення: шкільні підручники, художня література, особливо дитяча, засоби масової інформації, мистецька продукція, реклама тощо.

Контроль за їхнім впливом на суспільство здійснює Національна комісія захисту суспільної моралі з опорою на Закон України "Про захист суспільної моралі"

№ 1296-IV від 20 листопада 2003 року. Однак деякі функції Комісії не мають юридичного статусу, хоча й не можуть лишатися без уваги. Вони пов'язані насамперед із аксіологічними орієнтирами суспільства [Баранов 2007, 324] та його інформаційною безпекою [Сидоренко, Широков 2005, 21]. За допомогою когнітивно-дискурсивного, семного, контент-аналізу та ін. мовознавчих методів можна визначити, які ціннісні концепти презентовані в тексті; загальнопозитивне чи негативне оцінне забарвлення має текст; встановити пануючі суспільні оцінні настанови щодо певних, переважно меншинних, соціокультурних груп. Висновки за результатами таких досліджень можуть бути представлені у формі експертних. Хоча в умовах відсутності відповідного законодавства вони матимуть лише рекомендаційно-консультативну, а не правову силу, соціальна значущість такої експертизи, якщо з нею ознайомити, зокрема, представників зацікавленої громадськості, наприклад, через ЗМІ, безперечна. В нашій класифікації така лінгвістична експертиза може називатися *лінгвосоціальною*, а зважаючи на можливість розширення сфери її застосування за рахунок власне культурних проблем (встановлення авторства художнього твору безвідносно до проблеми плагіату й майнових авторських прав; визначення аксіологічного контенту несучасних текстів тощо), – *лінгвокультурологічною*, для якої *лінгвосоціальна* – лише різновид (див., наприклад, [Дзядевич, Черненко 2009], де широкому загалу запропоновано аксіологічний аналіз творів художньої літератури, що претендують на включення до шкільної програми, та [Сидоренко, Широков 2005], де викладено результати моніторингу партійних програм за допомогою контент-аналізу). Основою для лінгвокультурологічної, але не лінгвосоціальної експертизи є, наприклад, дослідження, присвячені авторству роману "Тихий Дон" і "Слова о полку Ігоревім".

Експертиза брендів, слоганів та інших видів реклами, інструкцій до товарів здійснюється переважно як судова при порушеннях Закону про мови, авторське право чи недобросовісну рекламу. Якби таку експертизу проводили ще на етапі виготовлення рекламної продукції, багатьох процесів вдалося б уникнути: це, зокрема, відзначала І. Б. Левонтіна [Левонтина 2008, 151]. Окрім убезпечити рекламодавця від судових позовів, експертиза рекламних текстів може надати у розпорядження замовника висновки щодо мовленнєвої ефективності його продукції: з точки зору їхньої смислової ясності, естетичних якостей, фонетичної благозвучності, а також характеру впливу на реципієнта. Наприклад, лінгвіст-експерт міг передбачити ефект міжмовної омофонії у випадку з рекламованою на початку 1990-х років питною водою "Blue Water", чия назва викликала негативну фонетичну асоціацію із лексемою "блювота". Зважаючи на те, що мета експертизи такого типу – це комерційна ефективність текстів, що є об'єктами ринкових відносин, її можна назвати *лінгвокомерційною*.

Таким чином, залежно від сфери застосування доречно виділяти такі функціональні типи лінгвістичної експертизи: 1) **юридичну**, зокрема а) правову (експертиза законодавчих документів) та б) судову (експертиза текстів, що фігурують як доказова база під час судових процесів); 2) **лінгвокультурологічну**, що включає: а) власне лінгвокультурологічну експертизу (аналіз текстів як феноменів культури: визначення їхнього авторства, часу написання тощо), б) лінгвосоціальну (визнача-

ється характер впливу текстів на суспільні цінності); 3) **лінгвокомерційну** (аналіз ефективності рекламних текстів, товарних інструкцій тощо). З названих типів лише судова експертиза досліджена з достатньою повнотою. Лінгвоправова, лінгвокультурологічна та лінгвокомерційна експертизи потребують подальшого теоретичного обґрунтування та методичних розробок.

В статье описаны потенциальные сферы применения результатов лингвистической экспертизы. В соответствии с ними автор предлагает различать несколько функциональных типов лингвистической экспертизы и дает им детальную характеристику.
Ключевые слова: юридическая лингвистика, лингвистическая экспертиза, реклама.

Spheres where results of linguistic expertise may be used, are described in the article. According to them the author proposes to differentiate several functional types of the linguistic expertise and gives them a detailed description.
Key words: forensic linguistics, linguistic expertise, advertising.

Література:

1. *Баранов А. Н.* Лингвистическая експертиза текста / Анатолий Николаевич Баранов. – М. : Флинта, 2007. – 592 с.
2. *Богословська М. О.* Судова лінгвістична експертиза: процесуальні та кримінальні аспекти : автореф. дис. … канд. юрид. наук / М. О. Богословська. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – 19 с.
3. *Бринев К. И.* Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза : автореф. дисс. … д-ра филол. наук / Константин Иванович Бринев. – Кемерово ; Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2010. – 44 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
5. *Вул С. М.* Авторoведческая и лингвистическая экспертизы письменной речи / С. М. Вул // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : науково-практичні матеріали. – Х. : Право, 2005. – Вип. 5. – С. 161–166.
6. *Горошко Е. И.* Судебная лингвистика: становление теоретической парадигмы / Е. И. Горошко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : науково-практичні матеріали. – Х. : Право, 2005. – Вип. 5. – С. 156–161.
7. *Дзядевич Т. М., Черненко Г. А.* Право порівнювати / Т. М. Дзядевич, Г. А. Черненко // Дзеркало тижня. – 2010. – 14 серп. – С. 13.
8. *Залізняк Г., Масенко Л.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / Ганна Залізняк, Лариса Масенко. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2001. – 96 с.
9. *Левонтина И. Б.* Слово не воробей (о некоторых аспектах судебной лингвистической экспертизы) / И. Б. Левонтина // Общественные науки и современность. – 2008. – №6. – С. 151–159.
10. *Литвин Т.* Можливості судово-лінгвістичної експертизи на поч. XXI ст. / Т. Литвин // Право України 2001. – №1. – С. 110–113.
11. Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. moral. gov. ua/pages/2.
12. *Прадід Ю. Ф.* Проблеми лінгвістичної експертизи усного і письмового мовлення в дослідженнях українських учених / Ю. Ф. Прадід // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : науково-практичні матеріали. – Х. : Право, 2005. – Вип. 5. – С. 166–171.
13. *Черненко Г. А.* Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання / Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 47–56.
14. *Широков В. А. Сидоренко О. О.* Наукові засади лінгвістичної експертизи політичних та правових документів. Постановка проблеми / В. А. Широков, О. О. Сидоренко // Мовознавство. – 2005. – № 2. – С. 18–31.
15. Юрислингвистика-11: Право как дискурс, текст и слово : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Н. Д. Голева. – Кемерово ; Барнаул : Изд-во Алтайск. гос. ун-та, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://konference.siberia-expert.com.

УДК 811:001.4:61

МЕТАФОРИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНАТОМІЧНИХ І КЛІНІЧНИХ ТЕРМІНІВ)

Бражук Юлія Борисівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується метафоричний компонент і вихідні сфери метафоризації у клінічній та анатомічній термінології. Типи метафор виділяються на основі зовнішньої схожості з об'єктами живої і неживої природи, флорою і фауною. Метафора, завдяки образності, робить абстрактні значення більш зрозумілими і виявляє зв'язки між реальними об'єктами.

Ключові слова: метафора, клінічна та анатомічна термінологія, види метафор, зовнішня схожість.

Інтенсивний розвиток науки і техніки обумовлює процес розширення словникового складу мови. Так, сучасна наукова термінологія різних галузей знання є одним із тих пластів мови, що найбільш активно поповнюється. Зрозуміло, що самі наукові терміни, принципи номінації, знання, закодовані у складі терміна, є постійними об'єктами дослідження окремого лінгвістичного напрямку – термінознавства [Суперанська 2005; Лейчик 2006; Новодранова 2008 та ін.].

Особливе місце в цьому напрямку займає сучасна медична термінологія, яка формувалася протягом століть і сьогодні продовжує динамічно розвиватися, поповнюючись новими термінами. Інтернаціональний характер, різноманіття наукових понять, інтенсивність номінації забезпечують постійний дослідницький інтерес до цієї термінологічної галузі, визначають напрями досліджень і різні теоретичні аспекти вивчення [Алексєєва 1998; Дудецька 2007; Загрекова 2008; Новодранова 2008 та ін.].

Актуальність роботи полягає в тому, що у ній досліджується метафора як ефективний засіб номінації у сучасній медичній термінології. Дослідження анатомічних і клінічних термінів-метафор дозволяє зробити висновки про загальні тенденції формування наукової термінології, зокрема у медичній сфері. На сьогоднішній день недостатньо досліджений структурно-семантичний аспект метафоричної номінації в анатомічній та клінічній термінології.

Мета роботи – структурно-семантичний аналіз метафоричних номінацій в анатомічній та клінічній термінології, виявлення основних вихідних сфер і моделей метафоризації.

Об'єктом нашого дослідження є метафоричний компонент у анатомо-клінічній термінології.

Матеріалом дослідження є анатомічні та клінічні терміни латинського та грецького походження.

Відомо, що в медицині з найдавніших часів і до теперішнього часу використовуються не лише терміни з "прямою" номінацією (кваліфікативні), але також образні асоціативні терміни, створені на основі метафор. Найчастіше вони називають якусь зовнішню рису, наприклад, подібність органів людини або патологічних про-

явів хвороби до представників тваринного або рослинного світу, порівняйте: "очне яблуко", "вовча паща", "заяча губа" та ін. З точки зору когнітивної лінгвістики такі терміни зберігають закодовану інформацію, яка своїм корінням сягає глибокого минулого. Однією з причин виникнення метафоричної номінації є заборона вивчення будови організму людини, різних патологічних проявів, згідно з давніми середньовічними релігійними віруваннями.

З сучасної наукової точки зору деякі анатомічні та клінічні терміни асоціативного характеру є фрагментами наївної картини світу, тобто свідчать про особливості світогляду стародавніх народів.

Метафоризація – "ментальний процес, що полягає у встановленні відношення подібності між різними реаліями та проектуванні структур знання з однієї сфери в іншу і завершується експлікацією та фіксацією в мові…" [Кравцова 2011, 45]. Сучасна медична термінологія постійно оновлюється, оскільки є відображенням прискореного наукового прогресу, спеціалізації медичної науки, що, відповідно, сприяє виникненню великої кількості нових термінів. Метафорична номінація забезпечує фіксацію нових понять, реалій, процесів, раніше не відомих в медицині, а також переосмислення традиційних термінів.

Когнітивний підхід до вивчення термінології робить метафору дієвим знаряддям пізнання світу та наукового дослідження. Метафора здатна зробити наочним абстрактне та пояснити зв'язки різних об'єктів дійсності. Сьогодні метафора вважається не тільки стилістичним засобом (тропом), але й ефективним засобом номінації, вербалізованим способом мислення і відображення мовної картини світу [Арутюнова 1998, 186]. Як зауважує Дж. Лакофф, один із авторів теорії концептуальної метафори, "метафоричність – це не перевага і не недолік мислення; це просто неминучість" [Лакофф 2004, 68]. На його думку, при використанні метафор краще сприймаються абстрактні поняття і надзвичайно складні ситуації. Метафора, завдяки своїй образності, наділяє поняття живою формою, робить його доступним для споглядання, сприйняття, завдяки чому вона не втратила своєї ролі навіть зараз, коли медична наука пішла далеко вперед.

Безумовно, метафора здатна емоційно забарвлювати наукову інформацію, що допомагає засвоїти її краще і повніше. Так, порушення в склоподібному тілі ока позначаються клінічним терміном "деструкція з кристалічними вкрапленнями", або синонімічним терміном "золотий дощ" (лат. **synchysis scintillans**), в основу якого покладена подібність патологічного процесу до метеорологічного явища. Метафорична номінація створює яскравий образ, що допомагає швидко сприйняти та запам'ятати клінічний термін. Метафора свідчить про певну стереотипність людського мислення, відбиту в концептуальній і мовній картинах світу. Так, система медичної термінології зберігає архаїчні фрагменти наївного світосприйняття та останніх наукових досягнень, фіксує відповідну зміну джерел метафоризації. Саме тому номінативні процеси в термінології, різні види мотивації медичних термінів є об'єктами постійного наукового дослідження [Алексєєва 1998; Дудецька 2007].

Основним методом дослідження анатомічних і клінічних термінів-метафор залишається семантичний аналіз. Такий підхід дозволяє виявити різні метафоричні

моделі термінів. На думку української дослідниці Ю. В. Кравцової, метафорична модель – це "існуюча у свідомості носіїв мови схема вербалізації корелятивних в асоціативному плані понять" [Кравцова 2011, 47]. Компонентами моделі є: 1) вихідна поняттєва сфера; 2) нова поняттєва сфера; 3) семантико-когнітивний формант, який інтегрує ці сфери. Так, серед проаналізованих нами медичних термінів-метафор вихідною поняттєвою сферою найчастіше є явища та об'єкти неживої / живої природи.

До об'єктів неживої природи, що піддаються метафоризації у медичній термінології, належать найменування небесних тіл: **facies lunaformis** – місяцеподібне обличчя, атмосферні явища: **synchysis scintillans** – золотий дощ, елементи ландшафту: **lacus lacrimalis** – сльозове озерце.

Об'єкти живої природи, які зазнають метафоризації, можна розподілити на дві групи: представники рослинного світу та представники тваринного світу. На основі першої групи створюються медичні терміни – фітоморфні метафори, представлені як назвами рослин: **hordeŏlum** – ячмінь (на повіці), зменшувальне від лат. **hordeum**, так і широко поширеними метафоричними номінаціями основних частин рослини: **radix dentis** – корінь зуба, **rami nervi** – гілки нерва, **cortex lentis** – кора кришталика, **stadium alabastri** – стадія бутона, **sesamoideus** – сезамоподібний, **piriformis –** грушеподібний.

Друга група об'єктів метафоризації є поняттєвою сферою для зооморфних метафор, де наявні окремі назви тварин: **chameleon haematologicum –** гематологічний хамелеон, **elephantiasis** – елефантіаз, або "слонова хвороба". Найбільш численними є номінації частин тіла тварин, птахів, комах, наприклад: **auris felis** – котяче вухо, **crista galli** – півнячий гребінець, **os leporinum –** заячий рот, **cornu majus** – великий ріг, **cauda equina** – кінський хвіст, **ala nasi** – крило носа.

Вихідною поняттєвою сферою для метафоризації у галузі клінічної термінології часто виступає антична міфологія. Імена богів (теоніми) асоціюються з відомими міфологічними персонажами, наприклад: **caput Medusae** – голова медузи, **cyclopia** – циклопія, **facies Sphingis** – обличчя сфінкса. Як правило, метафоризація відбувається за подібністю зовнішньої риси божества та ознаками захворювання людини. Наприклад, *голова медузи* – це розширення підшкірних вен передньої черевної стінки, що виконують роль обхідних шляхів при ускладненні відтоку крові з ворітної вени (змієподібне розгалуження вен навколо пупка нагадує голову міфічного чудовиська Медузи Горгони зі зміями, що звиваються, замість волосся); *циклопія* – це вроджена вада розвитку, яка полягає у наявності одного ока, розташованого по середній лінії обличчя (міфічний велетень одноокий Циклоп); *обличчя сфінкса*, або симптом маскоподібного обличчя, вказує на незворушність, характерну для цього міфологічного персонажа.

Фундаментальною ознакою анатомічної термінології, на відміну від термінів інших медичних галузей, є статичне відображення досліджуваних об'єктів. Статичність подання обумовлена насамперед екстралінгвістичними факторами. Як відомо, анатомія розпочиналася з вивчення тіла мертвої людини (труп, внутрішні органи, окремі частини тіла), отже динаміка, властива живому організму, залишалася на

"периферії" пізнання. Метафорична номінація в анатомічній термінології спрямована на виділення переважно статичних ознак, пов'язаних з будовою людського тіла: розміром, формою, кольором, пропорціями анатомічних утворень та окремих складових частин.

Наше дослідження виявило, що до основних вихідних сфер метафоризації в анатомічній термінології належать:

- *неорганічний світ*, або елементи ландшафту (об'єкти неживої природи), наприклад: **tuberculum inferius** – нижній горбок, **canalis nutricius** – поживний канал, **nodi promontorii** – вузли мису. Подібні приклади свідчать про концептуалізацію людського тіла / організму як природного об'єкта, на функціонування якого сама людина не може впливати;
- *рослинний світ* і окремі його представники (фітоморфні метафори), особливо поширені номінації основних частин рослини, а також такі, що відображають певні стадії розвитку, наприклад: **radix** – корінь, **bulbus** – цибулина, **processus** – відросток, **cortex** – кора, **ramus** – гілка, **folium –** лист, **fructus** – плід. Подібне перенесення дозволяє говорити про подібність окремих частин людського організму рослинам, про людину як органічну складову єдиної біосистеми;
- *тваринний світ* (зооморфні метафори), представлений переважно номінаціями частин тіла різних видів тварин, наприклад: **cornu sacralis** – крижовий ріг, **ala vomeris** – крило леміша, **lobus caudatus** – хвостова частка, **squama frontalis** – лобова луска. Серед частин тіла домінують специфічні виступи, які переважно змінюють силует об'єкта, отже впливають на загальну зовнішню будову людського тіла, наближають її до тваринної подоби: **cornu** – ріг, **crista** – гребінь, **cauda** – хвіст, **ala** – крило.

Семантико-когнітивний формант, який інтегрує вихідну сферу і нову сферу (медична термінологія), є подібність зовнішнього вигляду об'єктів (форма, розмір предмета або його частини, положення предмета або його частини в просторі, світлова та кольорова характеристики), а також їхні тактильні, кінетичні і, рідше, акустичні характеристики, інколи функції.

Таким чином, можемо зробити попередній висновок стосовно того, що в процесі метафоричної номінації усувається експресивний компонент семантики, отже зникає протиріччя між тенденцією до експресивності, яка властива метафорі, і вимогою емоційної нейтральності щодо термінів. Вихідними сферами для метафоричної номінації в анатомічній і клінічній термінології найчастіше виступають об'єкти живої та неживої природи, що позиціонує людину, її тіло як важливу складову єдиної біосистеми. Сучасний медичний працівник має володіти концептуальним апаратом досліджуваної сфери знань, що забезпечує професійну успішність і досягнення високого рівня термінологічної компетентності.

В статье исследуется метафорический компонент, исходные сферы метафоризации в клинической и анатомической терминологии. Типы метафор выделяются на основе внешнего сходства с объектами живой и неживой природы, флорой и фауной. Метафора, благодаря образности, делает абстрактные значения более понятными и выявляет связи между реальными объектами.

Ключевые слова: метафора, анатомическая и клиническая терминология, виды метафор, внешнее сходство.

In the article a metaphorical component is studied on the background of basic spheres of metaphor usage in clinical and anatomical terminology. Types of metaphors are established on the basis of their outer resemblance with the objects of alive and dead nature, flora and fauna. The metaphor, due to its expressiveness, makes abstract meanings more clear and reveals relations among real objects.

Key words: metaphor, anatomical and clinical terminology, types of metaphors, similarity in appearance.

Література:

1. *Алексеева Л. М.* Термин и метафора / Л. М. Алексеева. – Пермь : Изд-во Пермского университета, 1998. – 250 с.
2. *Арутюнова Н. Д.* Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1998. – 461 с.
3. *Бессонова О. В.* Методологический анализ современных теорий метафоры / О. В. Бессонова // Интерпретация как историко-научная и методологическая проблема. – Новосибирск : Наука, 1986. – С. 56–64.
4. *Дудецкая С. Г.* Метафоризация как способ терминообразования (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии) : автореф. дисс. … канд. фил. наук / С. Г. Дудецкая. – Самара, 2007. – 24 с.
5. *Загрекова Е. Н.* Истоки и развитие российской медицинской терминологии : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Е. Н. Загрекова. – Саратов, 2008. – 23 с.
6. *Кравцова Ю. В.* Семантико-когнітивне моделювання метафоризації / Ю. В. Кравцова // Мовознавство. – 2011. – №1 – С. 43–54.
7. *Лакофф Д., Джонсон М.* Метафоры, которыми мы живём / Д. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. *Лейчик В. М.* Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 2-е изд. – М. : КомКнига, 2006. – 256 с.
9. *Москвин В. П.* Русская метафора: очерк семиотической теории / В. П. Москвин. – 3-е изд. – М., 2007. – 182 с.
10. *Новодранова В. Ф.* Именное словообразование в латинском языке и его отражение в терминологии / В. Ф. Новодранова. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 323 с.
11. *Панасенко Н. И, Топоров Г. Н.* Словарь терминов по клинической анатомии / Н. И. Панасенко, Г. Н. Топоров. – М. : Медицина, 2008. – 164 с.
12. *Покровский В.* Энциклопедический словарь медицинских терминов / В. Покровский. – М. : Медицина, 2005. – 960 с.
13. *Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.* Общая терминология: вопросы теории : монография / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : УРСС Эдиториал, 2005. – 256 с.
14. *Черкасов В. Г., Бобрик І. І., Гумінський Ю. Й., Ковальчук О. І.* Міжнародна анатомічна термінологія / В. Г. Черкасов, І. І. Бобрик, Ю. Й. Гуминський, О. І. Ковальчук. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 391 с.
15. *Haverkamp A.* Metapher. Die Ästhetik in der Rhetorik / Anselm Haverkamp. – München : Wilhelm Fink Verlag, 2007. – S. 282.

УДК 811.14'01-02:81'32

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Звонська Леся Леонідівна,
д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються лінгвостатистичні методи дослідження категорії темпоральності у давньогрецькій мові з архаїчної до класичної доби, в процесі становлення та розвитку лексико-граматичних засобів референції часу.

Ключові слова: категорія темпоральності, лінгвостатистика, коефіцієнт варіації, критерій суми рангів *H* Крускела-Уолліса, критерій χ^2, критерій Стьюдента, критерій *X* ван дер Вардена, відносна похибка.

Визначальною тенденцією сучасної лінгвістики є її спрямованість на вивчення не лише проблем функціонування, а й розвитку мовних одиниць та онтологічних і гносеологічних властивостей семантичних категорій. Дослідження мовних структур як засобів репрезентації базисних знань про світ насамперед стосується архетипних, універсальних понять картини світу, таких як категорія часу. **Актуальність нашого дослідження** зумовлюється насамперед його спрямованістю на систематизацію й типологічну інтерпретацію фактів розвитку семантики лексико-граматичних засобів з точки зору мовної репрезентації когнітивного змісту семантичної категорії темпоральності.

Мета полягає в застосуванні статистичних методів до дослідження мовних засобів вираження темпоральності впродовж розвитку давньогрецької мови від архаїчної до класичної доби.

Об'єктом дослідження є лексико-граматичні засоби репрезентації категорії темпоральності у лінгвостатистичному вимірі.

Предмет дослідження становлять статистичні характеристики різних вибірок у прозових і поетичних текстах, що охоплюють діапазон розвитку давньогрецької мови від архаїчної до класичної доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі концептуалізації й категоризації реалій об'єктивної дійсності та їх мовної референції складається певне світобачення носіїв мови. Етнолінгвістичні ідеї, котрі ґрунтуються на дослідженні етноментальної специфіки, яка відображається в національній мові на різних її рівнях, містяться в дослідженнях класичних мов у діахронному аспекті таких учених як Й. М. Тронський [Тронський 1967], М. М. Славятинська [Славятинська 1976, 1987], І. А. Перельмутер [Перельмутер 1977, 1995], В. П. Нерознак [Нерознак 1998], М. Г. Сенів [Сенів 1997], Г. Штайнталь [Steinthal 1962], Ж. Дюгу [Duhoux 1992], А. Ріксбарон [Rijksbaron 1989, 1994], Е. Дж. Баккер [Bakker 1998], С. М. Сікінг [Sicking 1996]. Оскільки мова – не жорстко детермінована система, а ймовірнісна, то для її пізнання не лише бажаними, а й необхідними є квантитативні методи дослідженням частотних, ймовірнісних, градуальних та інших нелогічних характеристик. Праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з лінгвостатистики [Головин 1971; Носенко 1981; Левицкий 2004; Ван дер Верден 1971; Hammerl 1990] дають змогу

використати математичні підходи для оптимізації та об'єктивізації дослідження мовних категорій в синхронії та діахронії, аналізу та співвіднесення параметрів, зумовлених вибором носія мови та її іманентною структурою.

Наукові результати. Лексико-граматичні форми, пов'язані з вираженням значення часу, як відомо, не збігаються в системах різних мов за своїм категоріальним значенням, перебувають у різних взаємовідношеннях з іншими формами, різняться місцем у системі та зв'язками з іншими категоріальними структурами. Взаємодія людини з об'єктивним часом у плані мовного вираження його ознак яскраво простежується в давньогрецькій мові, тому нам видається доцільним звернутися до аналізу розвитку граматичних засобів вираження часу та мовної стратегії відображення континуально-дискретних характеристик феномену часу носіями цієї мови [Звонська 2005; 2011].

Категорія часу та пов'язані з нею часові відношення знаходять своє відображення у мовних засобах на різних мовних рівнях. У процесі мовної репрезентації на вибір відповідної часової референції впливають як характеристики реальних властивостей часу, так і особливості структурно-семантичної організації і функціонування певної мови.

Оскільки граматична категорія часу остаточно сформувалася після розпаду праіндоєвропейської мовної єдності, що утруднює вияв первісних етапів формування граматичної категорії часу як з точки зору змісту, так і з точки зору плану вираження, то, як слушно зазначає М. М. Славятинська, "вивчення цієї категорії повинно провадитися для кожної мови окремо шляхом внутрішньої реконструкції" [Славятинская 1976, 116].

Дискретний, структурований на осі часу об'єктивний світ відображується в семантиці і структурі мови. Розуміння часу як універсальної поняттєвої категорії та його мовної референції на ґрунті давньогрецької мови є концептуальним підходом до розгляду внутрішньої структури категорії темпоральності, функціонально-семантичного діапазону граматичних часових форм, характеру співвідношення первинних і вторинних функцій певної часової форми, діахронної динаміки розвитку різних змістових варіантів функцій граматичних часових форм у межах категорії темпоральності.

Категорія темпоральності є організуючою і керуючою системою відображення часу в різних жанрових формах існування давньогрецької мови.

При дослідженні темпоральності як категорії колективного усвідомлення часу носіями давньогрецької мови ми не зіставляємо діалектні, ідіо- чи жанровоспецифічні засоби референції часу, а простежуємо в діахронії еволюцію мовних засобів відображення реального часу на матеріалі сукупності різножанрових та різнодіалектних текстів, оскільки лише на такому "макротекстовому" рівні можна виявити загальні закономірності розвитку категорії темпоральності.

У системі давньогрецького дієслова видові й часові значення об'єднані в єдиний комплекс. Онтологічним ядром категорії темпоральності є граматичні часові форми; в давньогрецькій мові центром граматичних відношень вираження часу є форми індикатива. Граматичне визначення часових форми оптатива, кон'юнктива, ім-

ператива (презенса, аориста, перфекта) свідчить не про їх темпоральну семантику (відповідно до категоріального значення презенса, аориста, перфекта), а про видову (відповідно – недоконаного, доконаного та результативного виду). Інші периферійні явища (дієприкметникові чи інфінітивні конструкції, лексико-граматичні засоби вираження часових відношень) пов'язані з семантикою таксису та мають відносно-часове значення.

Вираження абсолютних темпоральних характеристик лише формами індикатива, як наприклад, у давньогрецькій мові, попри всю способову систему (від домінування темпоральної семантики у формах індикатива, до умовно-часового або лише видового значення часових форм інших способів), відносно-часове значення дієприкметника та не часове, а видове значення інфінітива призводить до значного абстрагування категоріальних часових значень і їх формалізації. Тому взаємозумовленість і взаємовплив ментально-чуттєвої і граматичної категорій часу підкреслює узагальнюючий і часто контекстуально інтерпретативний характер часової семантики граматичних форм часу.

Значення часів у індикативі є основним для їх темпоральної диференціації, найбільш статичним і граматично закріпленим. Проте відомий філософ і філолог О. Ф. Лосєв небезпідставно твердить, що часові форми дієслова є не просто абстрагованими від мовця актами номінації дії, але актами його суб'єктивного розуміння відповідного часу [Лосєв 1983, 208]. Тому сфера мовного функціонування індикативних форм давньогрецького дієслова значно ширша, ніж граматично детермінована; вона також залучає лексико-семантичну валентність слова, модальність тощо, завдяки чому мовна референція часу набуває відповідності часовій дискретності.

Хоча гіпотетична модель мовного часу є значно ширшою за обсягом, ніж морфологічна модель категорії часу, і охоплює також лексичні, синтаксичні та контекстуальні засоби темпоральності, проте вона є основною складовою мовного часу: саме морфологічна категорія часу є онтологічним ядром функціонально-семантичної категорії темпоральності. При цьому враховується, що інтерпретативне визначення функціональної семантики дієслівної часової форми все ж не домінує над її категоріальним визначенням.

У давньогрецькій мові семантико-граматичним ядром і предикативним центром речення виступають дієслівні особові форми, пріоритет серед яких належить формам індикатива. Досвід опрацювання емпіричного матеріалу засвідчує, що різночасові форми індикатива доволі рівномірно представлені в текстах усіх періодів, незалежно від жанрових різновидів (прозовий чи поетичний). Проте для підтвердження висунутих гіпотез варто скористатися методами лінгвостатистики.

Математичні методи можуть використовуватися у двох різновидах: як кількісні методи, що зводяться до простого підрахунку частоти вживання мовних одиниць, та як статистичні методи, котрі передбачають використання різних формул для виявлення правил розподілу мовних одиниць, для виміру зв'язків між мовними елементами, для встановлення тенденцій у розвитку та функціонуванні мови та для встановлення залежності між якісними й кількісними характеристиками мови. Проведемо зіставлення статистичних характеристик різних вибірок: за значенням абсо-

лютних та відносних частот, смугою коливання середньої частоти, за критерієм Стьюдента та перевіркою на статистичну однорідність (критерій X^2), а за методом експертних оцінок визначимо непараметричні критерії відмінності.

Досліджувані тексти зі статистично однорідною кількістю формально-граматичних форм індикатива на одиницю обсягу матеріалу приймаються як умовно рівноцінні, тому подальші підрахунки функціонально-семантичних різновидів часових форм індикатива об'єктивно відображають еволюцію граматичної категорії часу та загальномовної стратегії відображення континуально-дискретних характеристик реалії часу.

Для підтвердження висунутої гіпотези як підґрунтя достовірності наших досліджень ми визначили розподіл досліджуваних формально-граматичних індикативних форм та зіставили статистичні дані їх уживання: 1) у текстах кожного автора зокрема і серед усіх авторів; 2) у текстах різних жанрів; 3) у прозових та поетичних текстах; 4) у текстах різних часових зрізів.

Для оцінки достовірності не абсолютного, а відносного діапазону можливих значень випадкової величини для кожного автора використаємо коефіцієнт варіації [Головин 1981, 49], який розраховують за формулою:

$$v = \sigma : \overline{x} \cdot 100\ \%.$$

Так, середня частота часових форм індикатива приймається нами як 97,86 словоформ на 1000 слів тексту. У даному випадку коефіцієнт варіації становить 9,76 % (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Кількість форм індикатива в прозі для вибірок у 1000 слів

Автор	Фрагмент	К-сть	Фрагмент	К-сть	Фрагмент	К-сть	Фрагмент	К-сть
Гомер	Δ 200-359	104	Λ 690-848	93	ζ 1-148	111	π 215-371	95
Гесіод	Θ. 506-670	107	Θ. 860-1020	90	Е. 90-253	110	Е. 375-535	84
Геродот	1.5-13	104	1.111-117	110	4.46-61	101	7.188-198	90
Фукідід	1.15-23	107	2.37-45	91	3.51-59	110	4.109-117	95
Ксено-фонт	’Αν. 4.5.1-28	94	Ἑλλ. 4.3.15-4.4.8	100	’Αγ. 2.1-16	94	’Απ. 1-19	89
Демосфен	6.13-33	104	18.40-62	90	19.315-334	102	21.102-121	109
Ісократ	3.43-64	83	4.1-27	87	10.21-45	90		91
Лісій	1.1-23	101	7.4-32	94	14.23-47	95	19.42-64	97
Есхіл	Πρ. 696-876	104	Εὐ. 576-746	109	’Αγ. 501-680	90	Π. 290-471	100
Еврипід	Μ. 446-616	116	Ὀρ. 1025-1178	120	Ἰφ. 900-1071	121	Κ. 163-339	108
Софокл	’Αν.163-351	97	Ἠλ. 1-85, 250-340	88	Οἰδ. 1345-1520	85	Φ. 402-575	86
Піндар		91		90		85		83
Емпедокл	1-35	105	100-159	93				

Таблиця 2
Кількість форм індикатива в поезії для вибірок у 1000 слів

Автори	*Фрагменти*	*К-сть*
Каллін ***Тіртей*** ***Архілох*** ***Сапфо***	1.1-16; 2-36.1-4; 5-6.1-11; 8.1-15 6-8; 26-41; 73-77 1.1-21; 55с-63; 116-124	89
Алкей ***Солон*** ***Мімнерм*** ***Анакреонт***	29-34; 42-44; 94-99 1.13-29; 3.9-24; 1.60-76 1.1-10-2.1-5; 7-10.1-12; 12-13 1-5.1-5	96
Анакреонт ***Ксенофан*** ***Семонід*** ***Гіппонакт***	43-46; 86-94 1.1-15; 9-14; 19-25 1.1-17; 7.21-37; 7.90-105 1-9; 50-66	103
Алкан ***Стесіхор*** ***Івік*** ***Феогнід***	36-49.1-3; 57-67; 92-104 1-7; 10-16 6-8; 12-30 1-16; 131-147; 535-551	90

Для визначення частоти наповнення різножанрових текстів часовими формами індикатива потрібно відкинути ті ознаки, розбіжності частот яких у функціональних стилях можна вважати випадковими. Для перевірки визначення випадковості чи суттєвості розбіжностей частот у вибірках $n > 5$ доцільно скористатися критерієм суми рангів, або H (Крускела-Уолліса).

Критерій H асимптотично наближений до критерію χ^2, тому вірогідність гіпотези про випадкову розбіжність дискретних величин приймають за даними меж χ^2 з l ступенями свободи. Критерій суми рангів вираховуємо за формулою [Носенко 1981, 112]:

$$\chi^2 = \left[12 : n\left(n+1\right)\right]\sum R_i^2 : n_i - 3\left(n+1\right),$$

де n_i – кількість підвибірок, n – сума підвибірок, $\sum R_i$ – сума рангів частот для кожної вибірки, k – кількість вибірок.

У нашому випадку (див. табл. 5) $n_1 = 12$, $n_2 = 8$, $n_3 = 12$, $n_4 = 8$, $n_5 = 8$, $n_6 = 12$, $n = 60$; кількість ступенів свободи $l = k - 1 = 6 - 1 = 5$. Таким чином:

$$\chi^2 = [12\ (14805{,}18 + 5591{,}53 + 9747 + 9940{,}5 + 2295{,}03 + 15950) : 3660] - 183 =$$
$$= 191{,}24 - 183 = 8{,}24.$$

Таким чином, при 95-відсотковому коефіцієнті надійності та п'яти ступенях довіри критичне значення критерію згоди χ^2 становить 11,1 [Носенко 1981, 151].

Оскільки отриманий нами показник $\chi^2 = 8{,}24 < \chi^2_{0,05} = 11{,}1$, тобто вибіркове значення хі-квадрата менше критичного, є всі підстави прийняти гіпотезу про випадковість розбіжностей частот часових форм індикатива у функціонально-стилістичних різновидах текстового матеріалу.

Таблиця 3
Розподіл частот та рангів за жанрово-стилістичними різновидами

Історична проза		**Філософська проза**		**Ораторська проза**		**Епічна поезія**		**Лірична поезія**		**Драматична поезія**	
104	44,5	105	47	104	44,5	104	44,5	91	21,5	104	44,5
110	54	93	25	90	16,5	93	25	90	16,5	109	51,5
101	40,5	84	4,5	102	42	111	56	85	6,5	90	16,5
90	16,5	83	2	109	51,5	95	33	83	2	100	38
107	48,5	93	25	101	40,5	107	48,5	87	9,5	116	57
91	21,5	88	11,5	94	29	90	16,5	94	29	120	58,5
110	54	100	38	95	33	110	54	91	21,5	121	60
95	33	120	58,5	97	35,5	84	4,5	94	29	108	50
94	29			83	2					97	35,5
100	38			87	9,5					88	11,5
94	29			90	16,5					85	6,5
89	13			91	21,5					86	8
ΣR_1	421,5	ΣR_2	211,5	ΣR_3	342	ΣR_4	282	ΣR_5	135,5	ΣR_6	437,5

Таблиця 4
Розподіл частот у вибірках прозових та поетичних текстів

Проза	x_i	101,25	100,75	94,25	101,25	87,7	96,75	99	87
Поезія	y_i	100,75	97,75	100,75	116,25	89	87,25	90,8	

При зіставленні форм писемних пам'яток (проза-поезія) можна скористатися критерієм Стьюдента [Головин 1971, 41]:

$$t = \left(\overline{x}_1 + \overline{x}_2\right) : \sigma_{1,2} \cdot \sqrt{\left(k_1 \cdot k_2\right) : \left(k_1 + k_2\right)}.$$

За даними таблиці 7 середні частоти ($\overline{x}$) часових індикативних форм у прозі і поезії становлять відповідно 96 та 97,5; $k_1 = 8$, $k_2 = 7$; незміщена оцінка середнього квадратичного відхилення в двох серіях вибірок обчислюється за формулою [Носенко 1971, 42]:

$$\sigma_{1,2} = \sqrt{\left[\sum\left(x_{i1} - \overline{x}_1\right)^2 + \sum\left(x_{i2} - \overline{x}_2\right)^2\right] : \left(k_1 + k_2 - 2\right)}.$$

Сума квадратів відхилень вибіркових частот від їх середньої для прози дорівнює 240,2; для поезії – 595,5. Незміщена оцінка суми середніх квадратичних відхилень вибірок прози і поезії віднаходиться $\sigma_{1,2} = \sqrt{\left(240,2 + 595,5\right) : \left(8 + 7 - 2\right)} = 8,02$. Підставивши отриману величину у формулу критерію Стьюдента, отримаємо: $t = \left[\left(97,5 - 96\right) : 8,02\right] \cdot \sqrt{56 : 15} = 0,19 \cdot 3,73 = 0,71$. Отримана нами величина приблизно дорівнює теоретичному значенню t при 13 ступенях свободи ($k_1 + k_2 - 2$), яке становить 0,694, що відповідає максимальному відсотку вірогідності і підтверджує гіпотезу про рівність двох середніх частот.

Додатково перевірити дані абсолютних частот і порівняти частоти досліджуваної ознаки у двох вибірках можна за критерієм *X* ван дер Вардена.

Формула визначення критерієм *X* ван дер Вардена [Ван дер Варден 1971, 110]:

$$X = \sum \Psi\left[r : \left(n_1 + n_2 + 1\right)\right],$$

де r – ранг, $n_1 + n_2$ – сума вибірок, функція Ψ має значення оберненої функції нормального розподілу.

Таблиця 5

Розподіл частот і рангів у вибірках прозових та поетичних текстів

Символ	x_8	y_6	x_5	y_5	y_7	x_3	x_6	y_2	x_7	y_1	y_3	x_2	x_1	x_4	y_4
Частота	87	87,25	87,7	89	90,8	94,25	96,75	97,75	99	100,75	100,75	100,75	101,25	101,25	116,25
Ранг	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

За таблицею критичних значень критерія ван дер Вардена [Носенко 1981, 152–153] віднаходимо, що при $n = 15$ величина $X_{0,05;15}$ становить 3,24. Оскільки отриманий нами результат (1,34) менше критичного, то можна вважати, що розбіжності частот використання часових форм індикатива у прозових та поетичних текстах є несуттєвими.

За критерієм хі-квадрат перевіримо частотність використання часових форм індикатива у різножанрових прозових та поетичних вибірках різних часових зрізів. Скориставшись середніми показниками за століттями, вирахуємо величину коливання частот вживання часових форм індикатива на різних хронологічних зрізах.

Коефіцієнт варіації $v = 4{,}28 : 93{,}6 \times 100\ \% = 4{,}6\ \%$.

Таблиця 6

Розподіл середніх частот та коефіцієнт варіації у вибірках різних часових зрізів

Ст.	**VIII**	**VII**	**VI**	**V**	$\bar{X}$	χ^2	**V**
$+\bar{x}$	100,75	92,59	91,5	89,5	93,6	1,21	4,6

Отже, різниця частотності вживання граматичних часових форм індикатива у текстах різних часових зрізів розглядається як несуттєва, розбіжності мають характер звичайного статистичного варіювання однієї й тієї ж величини. Таким чином, на підставі статистичних підрахунків з урахуванням критеріїв перевірки статистичних гіпотез (коефіцієнт варіації, критерій Стьюдента, хі-квадрат, сума рангів *H*, критерій *X*) було виявлено, що характер розподілу формально-граматичних часових форм індикатива має сталий характер, який не залежить від форми організації тексту, жанрових різновидів, періоду написання чи автора.

Така гомогенність формально-граматичного показника, проте, зовсім не свідчить про стабільність розподілу функціонально-семантичних різновидів часових форм індикатива в текстах різних періодів. У інших наших дослідженнях проведено аналіз використання вказаних різновидів у різножанрових текстах VIII – пер. пол. IV ст. до н. е.

Для визначення достовірності підрахунків встановимо відносну похибку. Відносна похибка при коефіцієнті надійності у 95 % з урахуванням коефіцієнту варіації вираховується за формулою [Головин 1981, 73]:

$$\delta = u_{a/2} : \sqrt{n \cdot v}.$$

У нашому випадку $u_{a/2}$ при 95 % надійності = 1,96; n – кількість вибірок у цілому, v – коефіцієнт варіації. У нашому випадку n = 100, v = 4,6 % (табл. 1.8). Таким чином: $\delta = 1,96 : \sqrt{100 \cdot 4,6} = 0,9\ \%$.

Отже, на підставі підрахунків з урахуванням критеріїв перевірки статистичних гіпотез нами встановлено, що розподіл формально-граматичних часових форм індикатива є статистично рівномірним у різножанрових прозових і поетичних текстах усіх досліджуваних хронологічних зрізів. Така однорідність частоти різночасових форм індикатива дає підстави вважати досліджувані тексти умовно рівноцінними. Це дозволяє твердити, що дані використання формально-граматичних та функціонально-семантичних різновидів індикатива у різножанрових текстах давньогрецької мови VIII – пер. пол. IV ст. до н. е. не залежать від жанрових, ідіостилістичних чи часових особливостей досліджуваних текстів.

Цілком закономірно, що функціонально-граматичні засоби вираження часових відношень у кожній мові можуть варіювати на кожному етапі розвитку залежно від об'єктивної її системної організації та ментальних особливостей її носіїв. Спостерігаючи за змінами функціонального навантаження часових форм як репрезентантів синкретичних часових планів, ми отримуємо можливість розкрити особливості ментально-чуттєвої перцепції часу, що лежать в основі його мовної референції, та встановити закономірності її змін упродовж досліджуваного історичного зрізу. При діахронному дослідженні можна спостерегти динаміку змін типологічної залежності між складом форм різних часових планів, віднайти як релікти минулого мовного стану, так і зародки майбутнього стану системи.

В статье рассматриваются лингвостатистические методы исследования категории темпоральности в древнегреческом языке в процессе становления и развития лексико-грамматических средств референции времени с архаического до классического периодов.

Ключевые слова: категория темпоральности, лингвостатистика, коэффициент вариации, критерий суммы рангов *H* Крускела-Уоллиса, критерий χ^2, критерий Стьюдента, критерий *X* Ван дер Вардена, относительная погрешность.

This article deals with lingvostatistic methods in research of category of temporality in the Greek language in the process of formation and development of lexical and grammatical means of time's reference from the archaic time to the classical period.

Key words: category of temporality, lingvostatistic, coefficient of variation, rank-sum *H* test Kruskel-Wallis, criterion χ^2, criterion Student's, criterion *X* van der Vardun, the relative error.

Література:

1. *Ван дер Варден Б. Л.* Математическая статистика / Б. Л. Ван дер Варден. – М., 1971. – 286 с.
2. *Головин Б. Н.* Язык и статистика / Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1971. – 192 с.
3. *Звонська Л. Л.* Генеза парадигми темпоральності в давньогрецькій мові / Л. Л. Звонська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2005.

4. *Звонська Л. Л.* Історія грецької мови / Л. Л. Звонська. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 302 с.

5. *Левицкий В. В.* Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.

6. *Лосев А. Ф.* Языковая структура / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 375 с.

7. *Молчанов В. И.* Время и сознание. Критика феноменологической философии / В. И. Молчанов. – М. : Высшая школа, 1998. – 143 с.

8. *Мосенкіс Ю. Л.* Найдавніші памятки грецької мови / Ю .Л. Мосенкіс. – К. : Дослідницький семінар "Мова та історія", 2000. – 28 с.

9. *Нерознак В. П.* Древнегреческий язык / В. П. Нерознак // БСЭ. Языкознание. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 118–119.

10. *Носенко И. А.* Начала статистики для лингвистов / И. А. Носенко. – М. : Высшая школа, 1981. – 160 с.

11. *Осипов А. И.* Пространство и время как категории мировоззрения и регуляторы практической деятельности / А. И. Осипов. – Минск : Наука и техника, 1989. – 219 с.

12. *Перельмутер И. А.* Залог древнегреческого глагола: теория, генезис, история / И. А. Перельмутер. – СПб. : Ноах, 1995. – 275 с.

13. *Перельмутер И. А.* Общеиндоевропейский и греческий глагол / И. А. Перельмутер. – Л. : Наука, ЛО, 1977. – 208 с.

14. *Сенів М. Г.* Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови) / М. Г. Сенів. – Донецьк : Донеччина, 1997. – 287 с.

15. *Славятинская М. Н.* Древнегреческий язык как функциональная система / Н. М. Славятинская // Живое наследие античности. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 5–24.

16. *Славятинская М. Н.* О становлении категории времени в греческом языке / Н. М. Славятинская // Вопросы классической филологии. – 1976. – № 6. – С. 115–145.

17. *Тронский И. М.* Общеиндоевропейское языковое состояние / И. М. Тронский. – М. ; Л. : Наука, 1967. – 104 с.

18. Written Voices, Spoken Signs: Tradition, Performance and the Epic Text / Bakker E. J., Kahane A. (eds.). – Cambridge : Mass. Reviewed by M. D. Usher, 1998. – 294 p.

19. *Duhoux Y.* Le Verbe grec ancien: elements de morphologie et de syntaxe historiques / Y. Duhoux. – Louvain-la-Neuve : Peeters, 1992. – 304 p.

20. *Hammerl R., Sambor J.* Statystyka dla jezykoznawcow / R. Hammerl, J. Sambor. – Warszawa, 1990.

21. *Friedrich P.* On Aspect Theory and Homeric Aspect / P. Friedrich // International Journal of American Linguistics Memoir. – 1974. – № 28. – P. 1–44.

22. *Rijksbaron A.* Aristotle, Verb Meaning and Functional Grammar: Towards a New Typology of States of Affairs / A. Rijksbaron. – Amsterdam : J. C. Gieben, 1989. – 308 p.

23. *Rijksbaron A.* Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek: An Introduction / A. Rijksbaron. – Amsterdam : J. C. Gieben, 1994. – 304 p.

24. *Sicking C. M. J. , Stork P.* Two Studies in the Semantics of the Verb in Classical Greek / C. M. J. Sicking, P. Stork. – Leiden : Brill, 1996. – Part I. Aspect choice: time reference or discourse function? – P. 1–118.

25. *Steinthal H.* Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römer mit besonderer Rücksicht auf die Logik / H/ Steinthal. – Berlin : Verlagsbuchhandlung, 1962. – VII. – 712 s.

УДК 811.124 1'34

ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ В ЛАТИНСЬКИХ КОМПОЗИТАХ

Єрьоміна Олена Юріївна,
асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються фонетичні зміни у латинських композитах. На структуру латинського композита впливає природа латинського наголосу, з яким може бути пов'язане явище апофонії. Чергування короткого голосного у серединному складі призвела до появи специфічної інтерфіксальної голосної латинських композитів. У сфері латинського вокалізму також поширені такі явища, як монофтонгізація і синкопа. Латинські композити відображають фонетичні зміни і у системі консонантизму: еволюцію графем латинського алфавіту і тенденції народної латини. Про вагання в орфографії свідчать дублети на рівні композитів і їх компонентів. Специфічною рисою латинських композитів є явище рекомпозиції – відновлення носієм мови внутрішньої форми слова з метою збереження його етимологічної прозорості.

Ключові слова: фонетичні зміни, латинський композит, апофонія, фонетичні закони, орфографічні дублети, рекомпозиція.

Латинська мова, за походженням індоєвропейська, зберегла багато спільних рис з іншими спорідненими мовами, проте і має свої особливості. Передусім це виявляється у явищі апофонії (чергування голосних) і, особливо, синкопі. Ми не розглядаємо всі особливості фонетичних змін у латинській мові, а лише ті, що найбільш яскраво відображені в структурі латинських композитів. Розуміння історичних фонетичних змін вкрай необхідне для ідентифікації латинських композитів. Ці зміни працюють з дивовижною регулярністю, тому їх часто називають фонетичними законами. Як правило, ці закони працюють у певний період розвитку мови. Вживання певних слів певного фонетичного вигляду в окремого автора дає підстави для "прив'язування" лексеми до того чи іншого періоду розвитку мови. Розбіжності з цими законами не є "помилками", а навпаки, підтвердженням основного правила, а також того факту, що мова розвивається еволюційно.

Проблему фонетичних змін голосних в латинській мові часто пов'язують з проблемою природи латинського наголосу: музичний він був чи динамічний? Багато дослідників, особливо французької школи, а також І. Тронський, вважали латинський наголос на початковому етапі свого розвитку музичним (тонічним), але наголошували на тому, що чергування голосного у серединному складі могло викликатися "*початковою інтенсивністю*" слова, яку М. Нідерман визначає як *специфічний наголос в історії долітературної мови, коли початковий склад кожного слова мав власний наголос* [Нидерман 2004, 22]. Але дослідники-романісти схилялися більше на бік гіпотези про динамічний (силовий, експіраторний) наголос. Серед сучасних праць найбільш ґрунтовною у галузі фонетики і фонології латинської і грецької мов є дослідження російського вченого А. М. Бєлова. Автор визначає особливість латинського наголосу, а саме "*його діахронічну мобільність і мінливість – швидкий перехід від вільного (пра)італійського наголосу до делімітативного силового на першому складі в епоху початкової інтенсивності, наступний перенос його на позицію 2/3 складу з заміною делімітативної функції на кульмінативну і, нарешті,*

його перетворення на наголос, який ставиться за традицією (без опори на метричні правила), що й було його останнім станом" [Белов 2005, 236].

Про обмеження у кількості складів у латинських композитах згадує французька дослідниця Мішель Фрюї (Michèle Fruyt), яка пов'язує це, перш за все, з тим, що прототип латинської лексеми коротший за грецький і санскритський, вважаючи, що менша пропорція композитів у порівнянні з цими мовами корелює з обмеженням у кількості складів у кожному (простому) слові [Michèle Fruyt 2004, 30–31].

Якщо проаналізувати кількість складів у латинських композитах, то виявляється, що більшість композитів мають 4 склади (41 %), а серед 3-складових (18 %) значна кількість таких, що у непрямих відмінках мають 4 склади, наприклад: N. s. signĭfer, G. s. signifĕri "прапороносець".

На нашу думку, така скла́дова пропорція латинських композитів корелює з висновком А. М. Бєлова про *квантитативний ритм латинської мови і про* ***"явне прагнення латинського наголосу виступати одночасно і ритмічним центром слова, розділяючи його на співвідносні одна з одною частини (у пропорції близькій до 1:1 або за "золотим перетином"*** [Белов 2011, 22].

Крім того, слід зазначити, що композити з 1 і 2 складами (трохи більше 2 %) часто є давніми словами, успадкованими з індоєвропейської прамови або "архаїчними", як-от bimus "дворічний (досл. "двозимовий"), hospes "гість", bes "8/12 цілого", anceps "двоголовий" тощо. Натомість кількість складів у авторів періоду пізньої імперії має тенденцію до збільшення.

Більшість дослідників визнають, що під впливом історичного наголосу на першому складі у вокалізмі латинського слова відбулися значні зміни, які вплинули на структуру як простого слова, так і складного. Усвідомлення цих змін важливе для ідентифікації композита і його складників, оскільки інколи складну структуру важко визначити. Розглянемо, передусім, систему змін голосних в композитах у різних позиціях.

1. **Апофонія** (чергування голосного):

Важливим фактором при визначенні морфемного шва в латинських композитах є чергування у серединному складі, яке може спостерігатися як у першому компоненті композита, так і у другому. У **відкритому серединному складі всі короткі голосні переходили в ĭ** (рідше ŭ). Наприклад, при поєднанні двох основ будь-яка голосна основи переходила в **ĭ.** Так з'явилася **єднальна голосна ĭ (інтерфікс)**, яка є специфічною рисою саме латинських композитів (пор. у цій функції і.-є. *o). Наприклад, squam**ĭ**fer, a, um "вкритий лускою" < squam**a**, ae f "луска"; popul**ĭ**fer, a, um "порослий тополями" < popul**us**, i f "тополя"; fruct**ĭ**fer, a, um "плідний" < fruct**us**, us m "плід"; cael**ĭ**cola, ae m "небожитель" < cael**um**, i n "небо"; rur**ĭ**cola, ae m "селянин" < rus, rur**is** n "село".

Така особливість латинського композита має свої переваги і недоліки. Основна перевага полягає у чіткому визначенні морфемного шва для переважної більшості латинських композитів: ця інтерфіксальна **ĭ** відіграє роль "водорозділу" між двома основами. До "недоліків" можна віднести ускладненість виокремлення першого компонента у деяких випадках (**aur**-is "вухо", **aur**-um "золото"), а також труднощі в

укладанні типологічної класифікації композитів. Апофонія також має місце в інших відкритих і закритих **серединних складах**, наприклад: aedifĭcium, i n "будівля" < făcio; decĕnnium "десятиріччя" < ănnus. Але композитні лексеми часто зберігають голосну простого слова, наприклад, hocănnivus, semiănnuus, illabefăctus, timefăctus.

Регулярність змін фонетичних одиниць, як відомо, називається фонетичним законом. Для історії латинської мови важливо враховувати позицію фонеми, різновид мови і, особливо, час [див., напр., Карасева 2006, 1]. Відхилення від фонетичного закону редукції можливі внаслідок різних причин:

- виникнення слова у пізніший період, коли уже не впливав силовий наголос на початку слова;
- затемнення фонетичних змін через нашарування інших фонетичних явищ;
- явище аналогії.

Відновлення первісного вокалізму у складних словах під аналогійним впливом відповідних їм простих слів називають **рекомпозицією** [Нідерман 2004, 37]. Це явище є специфічною особливістю саме композитів (меншою мірою префіксальних слів). Для носія мови була важливою етимологічна прозорість слова, особливо для уникнення явища омонімії. Наприклад, flori**lĕg**us, a, um "збирач нектару", sorti**lĕg**us, a, um "віщун" від **lĕg**o "збирати" (пор. stel**lig**er "зореносний" від stella "зірка" і gero "нести"; ca**lig**a "чобіт" від calx "п'ятка" і **lig**o "зв'язувати"). Показовим є і існування дублетів, наприклад fenisĕcium і fenisĭcium "сінокіс". Аналогійним є і вживання без апофонії компонентів, які набули продуктивного словотворчого статусу, наприклад, другий компонент *peta, який походить від peto "просити": heredipeta "шукач спадку", honoripeta "честолюбець", lucripeta "шукач наживи", agripeta "претендент на землю" (пор. compĭtum "перехрестя", але appĕto "домагатися").

2. **Монофтонгізація.**

Монофтонгізація – тенденція, успадкована від індоєвропейської прамови [Тронський 2011, 74], але в латинській мові численні довгі монофтонги не мають жодного стосунку до історії розвитку індоєвропейського вокалізму і не є спадком індоєвропейського стану [Филимонов 2006, 12]. Процес монофтонгізації був багатоетапним в історії латинської мови: від монофтонгізації індоєвропейських дифтонгів і власне латинських до розвитку нових дифтонгів, що ми спостерігаємо у романських мовах. Основний етап монофтонгізації завершився у III–II ст. до н. е. Але паралельно у мові йшли процеси, які можна умовно назвати "сільською" і "діалектною" монофтонгізацією. Крім того, в латинській мові спостерігалось явище "гіперурбанізмів" ("надкоректних" форм), особливо у запозичених словах [Тронський 2011, 77–78]. Літературна традиція "боролася" з народною практикою, про що свідчать численні натяки латинських пуристів про неправильну вимову дифтонгів: у Луцилія про "сільське" звучання імені Cecilius (замість Caecilius), численні корекції у Феста, курйозний факт про зміну вимови родового імені Claudius на Clodius з метою сподобатися плебеям. Яскравим прикладом є також свідчення Светонія про імператора Веспасіана, який на докір Флора (Florus) щодо вимови plostrum (замість plaustrum), наступного дня назвав його Флауром (тобто φλαῦρος, "дурень") [Svetonius. V. d. Vesp, XXII]. Багато з латинських композитів є показовими графічними свідченнями щодо змін у вимові і зближення окремих дифтонгів.

- Дифтонг **eu** у давній латині зник, але згодом знову зв'явився, переважно у словах грецького походження: **eu**raquilo "південно-східний вітер" < гр. **eu**rus.
- Дифтонг **au** зберігався протягом всієї античності: r**au**cisonus "хрипкий" < r**au**cus.

У народній латині дифтонг **au** змінювався у різних напрямках: **au > a** – **au**sculto і **a**sculto "прислухатися"; **au > u** – semicl**au**sus і semicl**u**sus "напівзачинений"; **au > o** часто відбувалось у словах сільських і діалектних і, хоча набуло широкого розповсюдження, не стало загальнолатинською тенденцією [Широкова 2005, 36]: bic**o**dulus "двохвостий" < c**au**da.

- Дифтонг **ae** у літературній мові існував паралельно з монофтонгізованою формою **ĕ**, яка з'явилася у мовленні передмість Рима, а згодом поширилася і у самій столиці, ставши протороманським явищем: equis**ae**tum і equis**e**tum "хвощ" < s**ae**tum.

Але у пізній період при позначенні колишніх дифтонгів зберігається їх диграфічний відповідник: semijud**ae**us "напівіудей" > jud**ae**us.

3. Синкопа.

Синкопою (від гр. *συγκοπη* "усічення") називається редукція голосного звука, яка призводить до повного його зникнення. У латинській мові синкопується тільки короткий голосний, як у серединних складах, так і в кінцевих [Тронский 2011, 89]. Синкопа мала місце протягом всього періоду розвитку латинської мови і притаманна здебільшого розмовному стилю: o**cl**opeta "сорока" < oc(**ŭ**)lus; tardigenu**cl**us "з негнучкими коліньми" < genuc(**ŭ**)lum. Часто спостерігаються і дублетні форми: Pop**u**lifugia і Po**pl**ifugia "Втеча народу (назва свята)" < pop(**ŭ**)lus; ju**rg**o "сваритися, судитися" і jur**ĭ**go < (**a**)go.

У сфері **латинського консонантизму** в композитах відбувалися такі зміни:

- Літера **h** римськими граматиками не вважалася літерою на позначення окремого звука, а лише знаком придиховості (nota aspirationis), ледь помітний придих на початку слова, а всередині майже невідчутний, згодом зник в орфографії: arenivagus "який блукає у пісках" < **h**arena.

Про вагання у правописі свідчать дублети – olusatrum і **h**olusatrum "різновид петрушки" < **h**olus. Деякі дублети співіснують із спотвореними, часто немотивованими написаннями: **h**orripilatio, orripilatio, obripilatio, obbripilatio "тремтіння від відрази" < **h**orreo. У період республіки грецькі літери **φ, χ, θ** у запозичених з греки словах передавалися літерами відповідно **p, c, t**: Scy**t**olatronia "країна скіфів-найманців" < Scy**th**a, cordifex "виробник мотузок" < chorda. У Плавта є варта уваги гра слів, яка підтверджує цю вимову: **Ch**rysalus "Крусал" і **c**rucisalus "який звивається на хресті" (тобто під тортурами) від **c**rux "хрест" і salio "стрибати" [Plautus. Bacch., 362]. Із зростанням впливу грецької культури на суспільство римляни намагалися якомога точніше відтворити звучання грецьких слів, і відтак римські граматики наполягали на позначенні в орфографії цієї аспірації. Тому з'явилися буквосполучення **ph, ch, th, rh**. Вагання у правописі спостерігається у лексемах tri**ch**ordis "триструнний" і septem**c**ordis "семиструнний" < chorda і дублетах **th**urifer і **t**urifer "багатий на фіміам" < **t**us (**th**yos). Втім, малоосвічені верстви населення, "наслідуючи" греків, утворювали "гіперурбанізми" на зразок **h**arundifer "порослий очеретом",

хоча arundo – слово латинське. Le**t**ifer "смертельний" іноді писали le**th**ifer, помилково пов'язуючи із гр. Ληθη, проте letum скоріш за все походить від етруського leine "мертвий".

У період імперії грецька **φ** перетворилася на спірант, який, як і латинська **f,** з білатеральної перейшла до лабіодентальних за місцем творення, що в орфографії проявляється у таких дублетах, як semi**f**alarica і semi**ph**alarica "невеличка фаларика (спис)" < **ph**alarica, pulti**ph**agus і pulti**f**agus "пожирач полби"; також у лексемі terri**f**agus "який їсть землю" < гр. **ph**agos.

Наявність **h** у лексемах a**h**enipes "мідноногий (бик)", A**h**enobarbus "Рудобородий" < aënus – формальна, **h** слугує лише маркером зяяння для позначення недифтонгічного характеру **ae**.

- Латинські граматики свідчать про палаталізацію **ti – ci – di**, яка, на думку Ріхтера, відноситься до VI ст. н. е. [за Гурычева 2008, 40], але спорадичні явища палаталізації могли відбуватися у народній латині вже у II-III століттях [Гурычева 2008, 39; Широкова 2005, 42]. Епіграфічні написи і глоси свідчать про поширення цього явища: nihilose**t**ius "тим не менш" < se**c**ius; multi**t**ius і multi**c**ius "тонкий" < i**c**o.
- Латинський алфавіт, як відомо, був запозичений у греків, але через етрусків. Основним доказом етруського посередництва є той факт, що у давньому латинському алфавіті не було окремої графеми для позначення дзвінкого задньоязикового звука [g], який був у етруській і латинській мовах, але якого не було в грецькій. Етруски (згодом і римляни) використовували грецькі літери Γ(гамма), K (каппа) і Q(коппа) для фонетичних варіантів задньоязикового в позиції перед різними фонемами: **K** перед **a** і **приголосними**, **C** перед **e** і **i**, **Q** перед **o** і **u** [Тронський 2011, 70]. Згодом **Q** у сполученні з **u** (**qu**) вживалося на позначення окремої лабіовелярної фонеми [q^v], літера C витіснила K, яка збереглася як архаїчний варіант лише на початку деяких слів. Графема G є модифікацією C і з'явилася у III ст. до н. е. Графема C у значенні G збереглася у скороченнях імен, наприклад, C. = Cajus = Gajus.

В орфографії композитів також відображена еволюція графем: terri**c**ena – terri**g**ena "народжений землею" < gigno, де **c** у першому слові не вимовляється як [k], а лише є давнім варіантом однієї й тієї самої графеми. Можливо, з цим явищем пов'язане чергування приголосних у числівниках: du**c**enti ("двісті") у другому компоненті має індоєвропейське *(d)kmtóm (centum). Щодо **g** в octin**g**enti "вісімсот", то А. Ерну у лексемах vi**g**inti, quadrin**g**enti визначає її як невідомого походження [Ерну 2004, 137]. На нашу думку, із зміною вимови під впливом сонорної **n** глуха [k] перейшла в [g], що і спровокувало заміну еволюційно "рідної" для **g** графеми **c** (пор. tre**c**enti, ses**c**enti, однак quin**g**enti, septin**g**enti, non**g**enti). Можливо, і у вимові не було великої різниці, лише більш виражена тенденція до одзвінчення [k] на вимові.

Глуха лабіовелярна [q^v], яка в орфографії позначається як **qu,** трансформувалася в **c** перед **o**, **u,** а також **приголосною** в закритому складі: **qu > c** перед **o: co**tidiano "щоденно" < **quo**t; pani**co**ctarius "пекар", semi**co**ctus, a, um "напівзварений" < co**qu**o. Перед іншими голосними **qu** зберігається: pedise**qu**a "служанка", unde**qu**in**qu**aginta "сорок дев'ять".

З метою збереження етимологічної прозорості (внутрішньої форми) відбувався і зворотній перехід **c > qu,** про що яскраво свідчать вагання в орфографії: **qu**ot(t)idie

(арх..) → **c**otidie (клас.) → **qu**otidie (пізн.) "щоденно"; magnilo**c**us (клас.) → magnilo**qu**us (пізн.) "пишномовний, хвалькуватий".

Перехід **c > qu** у позиції перед **i, e** може бути діалектною ознакою, наприклад, **ci**nquedentia "п'ятизубка (назва рослини)" < **qui**nque (пор. іт. cinque, фр. cinq).

Прихована лабіальність **qu** інколи найбільш чітко проявляється саме в композитах: ar**c**ipotens і ar**qu**ipotens "з міцним луком, який влучно стріляє" < ar**c**us < ar**qu**us.

4. У латинській мові літера **f** (на позначення відповідної [f]) зазвичай стоїть у позиції початку слова. Якщо **f** знаходиться у **середині слов**а, то це, як правило, ознака його **складної структури** (префіксальної або композитної). Певною мірою ця літера в композитах є формальною ознакою морфемного шва: saxi**f**ragum "ломикамінь" < saxum "скеля" і frango "розбивати"; signi**f**ico "позначати" < signum "знак" і facio "робити"; aqu**if**uga "сказ (водобоязнь)" < aqua "вода" і fugio "втікати".

Особливістю саме композитів є **відсутність асиміляції** на стикові компонентів (за винятком officium < op(i)ficium): septe**mf**luus (пор. co**nf**luens) < fluo; sati**sf**acio (пор. di**ff**icilis) < facio; aliquo**df**ariam (пор. a**ff**or) < for.

Інколи літера **f** в серединній позиції зустрічається в **діалектни**х словах, наприклад, scro**f**a у композиті scro**f**ipascus "свинопас". For**f**ex "ножиці" – діалектне слово або ж викривлене forceps чи forpex < formus "гарячий".

5. **Подвоєні приголосні** (гемінація) в латинських композитах зявляються:

- на стикові морфем: vicissim "у свою чергу" < vices "зайняте місце" і sum "бути";
- внаслідок асиміляційних процесів: ma**ll**uviae "вода для миття рук" < manus "рука" і lavo "мити";
- коли до складу композитів входять запозичені компоненти з подвоєними приголосними: bardocucu**ll**us "плащ з капюшоном у галлів" < галл. bardus "бард" і галл. cucu**ll**us "капюшон";
- коли компонент – експресивно марковане слово: aurifla**cc**us "капловухий" < auris "вухо" і fla**cc**us "обвислий".

Подвоєні приголосні у народній латині мають тенденцію до спрощення, крім того навіть у літературній мові вони вимовлялися як один приголосний (за винятком -ll-), тому часто в орфографії зустічаємо дублети: triba**c**ia і triba**cc**a "сережка з трьома перлинами" < tres "три" і ba**c**a "перлина"; bu**s**equa і bu**ss**equa "волопас" < bos "віл" і sequor "іти слідом".

- подвійне **ll** у народній мові перед **i** спрощується, але в літературній мові – зберігається, наприклад: sti**l**icidium і sti**ll**icidium "капання" < sti**ll**a "крапля" і cado "падати".

6. Про напівприголосний характер звука, позначуваного літерою **v** свідчить народна етимологія слов**f** pituita "слиз". Пор., напр.: *Pit**u**ita, каже* Елій, походить від *quia petat **v**itam, тому що слиз загрожує життю* [Quintilianus. Inst. or. 1. 6. 36]. Трискладовий характер цього слова підтверджують і словники.

Римляни для розрізнення звуків **[u]** і **[v],** які позначалися однією і тією самою графемою **v** (графеми u і v введені у 16 ст. П'єром Раме), уникали написання **vv** на письмі: через це зустрічаються написи, де одна **v** пропущена flvivs (flvvivs), крім того перед **v u** часто переходило в **o**. Тому деякі дослідники вважають, що у таких

словах як volt, volgus, volpes, voltur голосна **o** – це "замаскований" графічний прийом для уникнення написання **vv**, яке допускало читання uu, vu, uv і ū, а насправді ці слова вимовлялися як vult, vulgus, vulpes, vultur [Нидерман 2004, 58-59]. Але народна етимологія слова volpes не підтверджує цю гіпотезу. Пор. у Варрона: ***Volpes,*** *ut Aelius dicebat, quod* ***volat pedibus (Лисиця****, як говорив Елій, бо* ***літає ногами***); у Квінтиліана: ***vulpe****s походить* з ***volipes***.

7. **Асиміляція** (найчастіше регресивна) – найбільш поширене явище у сфері консонантизму, в композитах зокрема. Але найчастіше йдеться про асимілятивні явища всередині компонентів відповідних композитів: verva**ct**um "земля під паром" < ver "весна" і a**g**o "діяти"; stri**ct**ivilla "розпусниця" < strin**g**o "видаляти" і villus "рослинність" і дублет з повною асиміляцією stri**tt**ivilla.

8. **Дисиміляція і метатеза** композитних структур зустрічаються рідко.

Значно частіше зустрічається **гаплологія** (випадіння однакового або подібного складу): conchilegulis "збирач равликів" замість *conchi**li**legulus < conchilium "пурпурний равлик" і **l**ego "збирати"; fastidium "огида" замість *fas**ti**tidium < fastus "пиха" і taedium "огида" тощо.

Висновки. Латинські композити демонструють весь комплекс фонетичних змін, властивих латинським простим словам. Разом з тим, виділяються специфічні риси, які більш притаманні саме складним структурам:

- Латинські композити мають **обмеження у кількості складів**, яке пов'язане з природою латинського наголосу.
- Апофонія короткого голосного у серединному складі призвела до виникнення особливої єднальної голосної **ĭ (інтерфікса)**, яка у більшості композитів є ознакою морфологічного шва.
- Латинським композитам властиве явище **рекомпозиції** з метою збереження етимологічної прозорості (внутрішньої форми), що є важливим для носіїв мови.

В статье рассматриваются фонетические изменения в латинских композитах. На структуру латинского композита влияет природа латинского ударения, с которым может быть связано явление апофонии. Чередование краткого гласного в серединном слоге привело к возникновению специфической интерфиксальной гласной латинских композитов. В области латинского вокализма также распространены такие явления, как монофтонгизация и синкопа. Латинские композиты отражают фонетические изменения в системе консонантизма: эволюцию графем латинского алфавита и тенденции народной латыни. О колебаниях в орфографии свидетельствуют дублеты на уровне композитов и компонентов. Специфической чертой латинских композитов является феномен рекомпозиции – восстановление носителем языка внутренней формы слова с целью сохранения его этимологической прозрачности.

Ключевые слова: фонетические изменения, латинский композит, апофония, фонетические законы, орфографические дублети, рекомпозиция.

Dans cette article on étudie des changements phonétique dans la langue latine, surtout dans la composition latine. La nature de l'accent latin a influencé sur la structure des composés latins, elle peut être liée avec un phénomène d'apophonie. L'apophonie de la voyelle brève dans la syllabe médiale a invoqué l'apparition de la voyelle interfixale typique pour les composés latins. Dans le système vocalique la monophtongisation et la syncope sont assez repandues.

Les composés latins reflètent les changements phonétiques dans le système consonantique y compris l'évolution des graphèmes de l'alphabet latin et les tendances lu latin populaire. Des doublets au niveau des

composés et des composants sont la marque d'hésitation orthographique. La caractéristique particulière des composés latins c'est le phénomène de la recomposition de la structure interne du mot avec le but de la transparence étymologique qui est importante pour le sujet parlant.

Mots-cles: changements phonétiques, composés latins, apophonie, loi phonétique, doublets orthographiques, recomposition.

Література:

1. *Белов А. М.* Древнегреческая и латинская просодика (мора, ударение, ритмика) : автореф. дисс. … д-ра филол. наук / Алексей Михайлович Белов. – М., 2011. – 35 с.
2. *Белов А. М.* Латинское ударение: Проблемы реконструкции : дисс. … канд. филол. наук / Алексей Михайлович Белов. – М., 2005. – 249 с.
3. *Гурычева М. С.* Народная латынь : учебное пособие / Марина Сергеевна Гурычева. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 208 с.
4. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь / Иосиф Ханаанович Дворецкий. – М. : Русский язык, 1976. – 1096 с.
5. *Карасева Т. А.* Формула латинского фонетического закона и ее применение / Т. А. Карасева // Индоевропейское языкознание и классическая филология : Х. Материалы чтений, посвященных памяти профессора И. М. Тронского. – СПб., 2006. – С. 111–113.
6. *Нидерман М.* Историческая фонетика латинского языка / Макс Нидерман. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 192 с.
7. *Тронский И. М.* Историческая граматика латинського языка / Иосиф Моисеевич Тронский. – М. : Издательство ЛКИ, 2011. – 320 с.
8. *Филимонов Е. Г.* Праиндоевропейская монофтонгизация и ее следы в латинском языке : дисс. … канд. филол. наук / Евгений Геннадьевич Филимонов. – СПб., 2006. – 175 с.
9. *Широкова А. В.* От латыни к романским язикам : учеб. пособ. по ист. романских языков / Аида Васильевна Широкова. – 3-е изд. – М. : Добросвет, КДУ, 2005. – 224 с.
10. *Эрну А.* Историческая морфология латинского языка : учебное пособие / Альфред Эрну ; под ред. И. М. Тронского. – Изд. 2-е, испр. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 312 с.
11. *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire etymologique de la langue latine / Alfred Ernout et Antoine Meillet. – 4-eme ed. – Paris : Klincksieck, 2001. – 833 p.
12. *Michèle Fruy.* Le statut des composés nominaux dans le lexique latin / Michèle Fruy // La composition et la préverbation en latin / C. Moussy (éd.). – Paris : PUPS, 2004, collection Lingua latina. – №°8.
– P. 29–53.
13. Oxford latin Dictionary. – Oxford : Clarendon, 1968.
14. *Plautus T. M.* Bacchides / T. M. Plautus [Electronic source]. – Access mode: http://thelatinlibrary.com/plautus/bacchides.shtml.
15. *Quintilianus M. F.* Institutio oratoria. L. I / M. F. Quintilianus [Electronic source]. – Access mode: http://thelatinlibrary.com/quintilian.html.
16. *Svetonius G. T.* Vita divi Vespasiani. XXII / G. T. Svetonius [Electronic source]. – Access mode: http://thelatinlibrary.com/suetonius/suet.vesp.html.
17. *Varro M. T.* De lingua latina. L. V, VI / M. T. Varro [Electronic source]. – Access mode: http://thelatinlibrary.com/varro.html.

УДК 811.14'04:82-141

ПЕРШИЙ І ДРУГИЙ ГІМНИ СІНЕЗІЯ КИРЕНСЬКОГО: ЗМІСТ, МЕТРИЧНІ І СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, СИНОНІМІЧНІ ТЕОНІМО-ПОЕТОНІМИ

протоієрей ***Олег Кожушний,***
канд. філол. наук, асист., канд. богослов'я
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються перший і другий гімни Сінезія Киренського: проводиться аналіз метричної організації і стилістичних особливостей твору, а також розглядається вживання синонімічних теонімо-поетонімів.

Ключові слова: гімнографічна спадщина, літургічна традиція, синонімічні теонімо-поетоніми, поетичний дискурс, метрика.

Сінезій Киренський (давньогр. Συνέσειος; роки життя: 370/375 – 413/414) – християнський богослов, сучасник Іоанна Златоуста, якого називав "великим священиком" (ἱερεύς ὁ μεγάς) [Остроумов 1879, 294], і водночас представник Олександрійської школи неоплатонізму, "перший неоплатонічний поет", якого набагато більше цікавила релігія, ніж суто спекулятивне пізнання*, учень знаменитої Гіпатії [Meyer 1886; Аверінцев 1984, 59], до якої звертався: "благодійниця, вчителька, сестра і матір" [Epist. 16, PG, T.66, 1352] і називав "істинною наставницею таємниць філософії" [Epist. 136, PG, T.66, 1525]; чистий "дорієць" [Грабарь-Пассек 1968, 104], "пристрасний любитель грецької класики" [Тахо-Годі 1988, 51] і ранньовізантійський поет-гімнограф [Аверінцев 1997, 334], гімни котрого, реставруючи не лише античну метрику, а й лексику дорійського діалекту, являють собою дивну суміш язичницьких і християнських образів; "провінційний аристократ" [Курбатов 1991, 136] і "Philosopher-Bishop"[Bregman 1982, 4], про якого шанобливо згадує "Луг духовний" [Мосх 1915, 238–241] і якого вважали одним із вірогідних авторів знаменитих "Ареопагітік" [Шлёнов 2003, 195–214]; "прямодушний муж" [Wilamowitz-Mollendorf 1971, 172] і, взагалі, знакова особистість, яка, як справедливо зауважують дослідники, стала б знаменитою за будь-яких часів ("a man of mark in any day"). Ось як відгукується про Сінезія Ален Четфілд: "Всі визнають, що він був ученою і мудрою людиною, мав прекрасну вдачу і бездоганне життя, а його вишуканий розум і витончені почуття, люб'язна натура, а також завзяття й енергія повинні вражати кожного уважного читача" [Chatfield 1876, 6]. У літературі, що присвячена єпископу міста Птолемаїди Сінезію Киренському, можна знайти десятки інших захоплених характеристик цієї подиву гідної людини, які належать перу як давніх письменників (Євагрій, Іоанн Мосх, Фотій, Свида, імператриця Євдокія, Никифор Калліст), так і сучасних. Однак найбільш вдалу і повну із них, на наш погляд, залишив у своїй праці О. Ф. Лосєв: "Пристрасний прихильник і любитель класичної літератури, суспільно-політичний діяч, вождь й учасник битв зі зброєю в руках, любитель

* Він вважав філософію релігією і шукав у ній задоволення релігійної потреби серця. Вона видавалася для нього єдиним засобом, який може привести до спілкування з Божеством і вивільнити душу з кайданів тіла і матерії (Epist. 39, 40. PG, T.66, 1364–1365).

коней і собак, захоплений прибічник самотності і споглядальних почуттів, молитовно налаштована людина і поет, Сінезій був посвячений наприкінці, крім того, ще й у єпископи, хоча і не міг (до кінця – К. О.) залишити багатьох своїх суто язичницьких поглядів" [Лосев 1992, 24]. У добу непримиренної боротьби між язичництвом і християнством Сінезій був persona grata у кожному з таборів. І дійсно, два на перший погляд непоєднувані культурно-соціологічні типи все-таки перетнулися на його особистості. За його власними словами, "чорний плащ ченця рівнозначний для нього білому плащу мудреця" [Аверинцев 1967, 421]. Не дивуймося: подібний синкретизм є властивим не лише для особистості Сінезія, а є характерним відображенням усієї тогочасної епохи [Хвостова 1967, 397-405]. В особистості Сінезія неоплатонічна філософія досягла лише крайнього ступеня акомодації і синкретизму.

Сутність літературних поглядів Сінезія полягає в тому, що він доводить необхідність поєднувати філософію із красномовством і поезією або, іншими словами, софістикою. Зокрема, він указує на зручність приховувати важливі і священні таємниці філософії від поглядів непосвячених саме у творах риторики і поезії [Остроумов 1879, 221]. Літературна діяльність Сінезія досить розмаїта: звернення до імператора Аркадія "Про царську владу" [Синесий 1953, 327-357], міфологічний "роман" з актуальним політичним змістом "Про провидіння", трактат про сни, промови, проповіді, риторична вправа "Похвала лисині", нарис із виготовлення та використання астролябії* і навіть посібник з розведення собак. Однак на особливу увагу дослідника заслуговує його епістолярна спадщина (159 листів), яка не лише у X–XIV століттях була "предметом загального захоплення" [Аверинцев 1967, 421] і безперечним зразком для візантійської епістолографії, але й сьогодні є предметом наукової уваги [Грабарь-Пассек 1964, 169-175], а також 10 гімнів, які відрізняються досить високим художнім рівнем, а з філософсько-богословської точки зору прекрасно відображають картину теоретичних коливань Сінезія. Саме ці гімни є плодом проповідуваного філософом поєднання філософії з поезією з метою, як зазначалося, зробити неприступними (есотеричними) для непосвячених високі таємниці філософії. Про наявність такої мети свідчить сам автор у першому зі своїх гімнів:

Зупинись, відважна ліро!
Замовчи, не розголошуй
ти священні тайни людям!
Йди й оспівуй все земне,
вкрий мовчанкою небесне…
(76–80 вірші першого гімну)

Таким чином, Сінезій став для неоплатонічної філософії тим, ким був Лукрецій для епікурейської. Окрім аналізу релігійно-філософських поглядів птолемаїдського єпископа, що містяться в його поетичних творіннях, у запропонованій статті здійснюється також метричний та стилістичний аналіз першого і другого гімнів, а також розглядається вживання синонімічних теонімо-поетонімів.

* Кутовимірювальний прилад для визначення положення небесних світил.

Отже, гімнографічна спадщина Сінезія складається з десяти гімнів, 7 з котрих, якщо зважати на зміст цих творів, написані поетом до посвяти в єпископи, а лише 3 – після. Однак докладна хронологія гімнів залишається невідомою. Виконуючи аналіз цих творів, ми будемо дотримуватись однієї із двох запропонованих нижче нумерацій. Як справедливо зазначає один із дослідників, "гімни Сінезія … знайомлять нас з його релігійно-філософськими поглядами, дають можливість прослідкувати на них його поступове наближення до християнства, подекуди відкривають той внутрішній процес переродження поглядів Сінезія, внаслідок котрого у свідомості Сінезія утворювалася така амальгама з неоплатонічних і християнських образів, що важко і навіть неможливо останні відділити від перших і показати, де починаються одні і завершуються інші" [Остроумов 1879, 318]. Одне тільки залишається незаперечним: гімнографічний матеріал Сінезія чи не найкраще з усіх його творів ілюструє процес еволюції філософсько-богословських поглядів автора у напрямку від неоплатонізму до християнства. У будь-якому випадку, якщо гімни I–II стоять ближче за все до неоплатонізму, у гімнах III–IV вплив християнської догматики помітний швидше з психологічної точки зору, ніж з онтологічної, у гімнах V–VI цей вплив явно прогресує, то гімни VII–X не містять жодних розбіжностей з ортодоксальним християнством. Виконавши доволі непросту працю з перекладу гімнів Сінезія українською, ми можемо a posteriori підтвердити слова цитованого автора: складна побудова думки породжує іноді відповідний синтаксис, а якщо до цього додати вживання Сінезієм архаїчної лексики і зазначити, що написані гімни старовинним, подібним до піндарового [Christ 1871, XI; Афиногенов 2004, 267] дорійським діалектом [Fisk 1844, 242-249], то стане зрозумілим, яке складне завдання стоїть перед кожним дослідником і перекладачем гімнографічної спадщини цього філософа-богослова. Щоправда, послідовне використання Сінезієм особливостей дорійського діалекту є актуальним, насамперед, щодо збереження архаїчної $\bar{\alpha}$, яка в іонійсько-аттічному діалекті перейшла в **η** [Славятинская 2003, 410; Звонська 2007, 586].

Перший (дев'ятий)* **гімн** Сінезія – найбільш ранній за походженням і найбільш "неоплатонічний з усіх неоплатонічних" гімнів цього автора. На початку твору поет без жодного сумніву зазначає, що має намір оспівати більш важливі речі, ніж ті, які оспівували Анакреонт і Сапфо: його ліра (формінга) "залунає дорійським ладом…для божественних мелодій". З перших рядків Сінезій виявляє себе палким прихильником олександрійського містицизму, він готовий провадити усамітнене і невідоме життя, аби лиш воно було сповнене тієї мудрості, яка здатна благословити юність і старість автора, а також допомогти йому "сховатися надійно від сусідів".

* Нумерація гімнів подається за виданням *Ж.-Р. Міня* (Patrologiae cursus completus / Series graeca / Ed. J.-P. Migne. T. 66.) і за виданням *В. Хріста і М. Паранікаса* (Anthologia graeca carminum christianorum. – Lipsiae, 1871), які в свою чергу наводять нумерацію, встановлену відомим гуманістом XVII ст. Е. Портусом в його виданні 1568 року. В дужках зазначається нумерація за виданням *К.Лакомбрада* (Synesios de Cyrene / Texte etabli et traduit par Chr.Lacombrade. Paris, 1978. T. I. Hymnes), яка спирається на видання *Н.Терцаги* (Synesii Cyrenensis Hymni et opuscula, rec. N. Terzaghi. Romae, 1939–44. T. 1–2). Останній змінив нумерацію на основі старої візантійської традиції.

Потім він починає досить сумбурно оспівувати найвищу неоплатонічну Первоістоту – "єдностей священну Єдність і з монад Монаду першу". Ми дізнаємося, що з цієї першої Монади походить друга, яка, у свою чергу, "має силу трьохвершинну". Найвище джерело, таким чином, є увінчаним красою дітей, які виходять з центру й оточують його. Потім з цих трьох породжень-витворів Єдиного Сінезій зупиняється на зображенні ролі світової душі – "вічного розуму нашого безсмертного". Вона, будучи єдиною, призводить до руху небеса і поділяється на різноманітні частини: одна з цих частин одушевляє зірки, інша – хор ангелів, третя, обтяжена важкими кайданами матерії, отримала форму землі й одушевляє людей. Поневолена матерією душа – "розум…, відірваний від батька" – пам'ятає про своє походження і постійно прагне уникнути "злих матерії наскоків". Наприкінці автор закликає читача "земне залишити землі і, напившись з доброплинного потоку, жити в Бозі". Таким чином, 134 рядки оригінального тексту першого гімну якщо й згадують про християнські уподобання Сінезія, то лише в наступних віршах (11–12 рядки перекладу): "дитя мудрості тієї, що від Бога народилась". Хоча залишається не зовсім зрозумілим, що саме має тут на увазі гімнограф під "плодами пологових мук" або "дитям" мудрості? Навряд це завуальована згадка про Христа. Так само і згадка про другу монаду, яка поділяється на три частини, жодним чином ще не пов'язана у поетичній свідомості Сінезія з християнським вченням про Трійцю – Божественну Тріаду. Натомість характерною ознакою цього гімну є наявність оригінальної думки про божественну тетраду: Сінезій навчає не про три начала, як це було властивим для всіх неоплатоніків [Хвостова 1967, 395–408], а про чотири (56–75 рядки). З першої Монади він виводить другу, яка лише потім являється у потрійному вигляді. Жодних згадок про Νοῦς або Божественний Λόγος у гімні немає.

Основними елементами античного сакрального гімну, незалежно від його змісту (ὕμνος κλητικός, γενεαλογικός, μυθικός – гімн-призивання, родовідний, міфічний тощо), є призивання (invocatio, ἐπίκλησις, епіклеза) і магічна формула-прохання (carmen) [Рубцова 1981, 178, 215]. У більшості гімнів Сінезія витримана саме така форма, в якій іноді окремим елементом можна виділити також вступ. У вступі до першого гімну автор, мов гімнограф античної давнини, звертається до своєї ліри-формінги і закликає її налаштуватися на урочистий дорійський лад (1–17 вірші). Решта гімну – смиренна розмова Сінезія із власною душею, яку він закликає "уникати земних пристрастей лукавих". Ця розмова переривається досить розлогим оспівуванням Божества (вірші 56-112), після чого поет знову звертається до свого alter ego.

Другий (п'ятий) гімн (94 вірші) яскраво засвідчує, що Сінезій зазнав певного впливу християнської догматичної доктрини: та сама неоплатонічна тріада постає перед нами за допомогою християнської термінології. Неоплатонічна верховна Первоістота-Єдине називається Сінезієм "безоднею Отця" (29 вірш), друге начало – "славетним Сином", "надістотним Нащадком" (30, 37 вірші) etc., а третє – Святим Духом (34 вірш). Особливо цікавим є найменування другої іпостасі Трійці "великим Умом" (19 вірш). Однак на цьому християнство Сінезія у другому гімні завер-

шується: зміст цього гімну являє собою дивну суміш неоплатонічних і гностичних поглядів автора, які останній настільки вправно поєдує, що адекватно відтворити це у поетичному перекладі іноді є просто неможливим. У гімні Сінезій оспівує Бога, "Який дав вогонь для Еос, Який дав зірки для ночі" (6–7 вірші) й утворив "всесвітній хоровод" (8 вірш). Там, де "прекрасная Селена відділя склепіння неба", ефір вкриває поверхню матерії (10–13 вірші). "Понад восьмою поверхнею-сферою" (14 вірш) знаходиться Ум, який "вкриває крилом прадавнім царя всесвіту верхівку" (21–22 вірші). Далі ж "блаженнеє мовчання покриває…неподілений розподіл" (23–26 вірші). Саме тут знаходиться, за Сінезієм, єдине Джерело, яке є началом для всіх розумних істот, що, утворивши "хор вселенський", оспівують "Отця славу – ейдос творчий" (41–44 вірші). Решта гімну – уславлення "Природи природ" (68 вірш) й особисте прохання автора "пролити (на нього) благодать щедру безтурботного життя" (81–82 вірші). Слід зазначити, що наявне у Сінезія в першому гімні вчення про тетраду якщо й присутнє у другому, то у невербальній формі: йдеться, принаймні, лише про одну монаду (73 вірш).

По-різному оспівуючи Первоістоту, особливу увагу автор звертає на Її безпристрасність. Будучи безпристрасним і позбавленим бажання, божество постійно насолоджується спокоєм і тишею, а разом з ним і все, що знаходиться понад видимим світом, видається Сінезію зануреним у таємниче мовчання. Звідси у нього проявляється вчення про так зване Silentium divinum.

Бог, що Сам Собі початок,
і Отець – Владика сущих,
нерожденний, Він піднісся
понад висоту небесну,
в нескінченній своїй славі
Бог предвічний возсідає…
(56-61 вірші першого гімну)

А блаженнеє мовчання
покриває те, що далі:
неподілений розподіл,
мислиме і розумове…
(23–26 вірші другого гімну)

Проаналізувавши перший і другий гімни, можна також додати, що вони мають явні паралелі із другим гімном Вікторина Марія [Фокин 2007, 447–458].

Форма гімну класична: після короткого самозаклику прославити божество йде основна частина – оспівування (6-76 вірші), яка завершується традиційним благанням автора "бути милостивим до хору гімнів", "світло мудрості відкрити" і "наділити рясним достатком", щоб "крило (його) розумне до землі біда не гнула" (77–94 вірші).

Щодо метричної організації першого і другого гімнів Сінезія, то після проведеного аналізу можна зазначити наступне: гімни написані іоніками a minore (∪∪ —

— /∪∪ — —) [Snell 1962, 54; Славятинская 2003, 398] у формі диметра. Іноді висхідні іоніки переходять в анакластичні (диметр з перестановкою другого довгого і третього короткого ∪∪ — ∪/ — ∪ — — [Snell 1962, 55]), які утворюють малий анакреонтів вірш [Звонська 2007, 641]: ∪∪ — ∪ — ∪∪ — —.

Ἄγε μοι, λίγεια φόρμιγξ,
μετὰ Τηΐαν ἀοιδὰν
μετὰ Λεσβίαν τε μολπὰν
γεραρωτέροις ἐφ᾽ ὕμνοις
κελάδει δώριον ᾠδὰν…
Гей, дзвінка моя ти ліро,
після наспівів теоських
і лесбоських піснеспівів
залунай дорійським ладом
ти для урочистих гімнів…
(1-5 вірші першого гімну)

Πάλι φέγγος, πάλιν ἀώς,
πάλιν ἁμέρα προλάμπει
μετὰ νυκτίφοιτον ὄρφναν·
πάλι μοι λίγαινε, θυμὲ,
θεὸν ὀρθρίοισιν ὕμνοις.
Знов зоря і знов світанок,
знову світло денне сяє
після мороку нічного.
Знов, душе моя, оспівуй
Бога гімном ти ранковим.
(1-5 вірші другого гімну)

Аналізуючи поетичну творчість Сінезія Киренського, хотілося б обов'язково звернути окрему увагу на синонімічні теонімо-поетоніми, якими часто послуговується поет, створюючи філософсько-богословський образ Божества. Тут слід послатися на нашу роботу, де докладно пояснюється й обґрунтовується вживання такого терміну: синонімічні теонімо-поетоніми [Кожушний 2010, 456–461]. Теонімо-поетоніми – це найменування божества (або синонімічні до них за значенням поетичні вислови-словосполучення, описові конструкції, а іноді й цілі речення) в контексті твору будь-якого гімнографічного жанру. Вони є не просто синонімами, які покликані урізноманітнити поетичні пасажі, а досить часто являють собою складні богословські концепти, які відображають особливості богословського мислення тієї чи іншої епохи: тріадологічні, христологічні і пневматологічні сперечання тощо. Ось як, наприклад, звертається автор до Божества у першому і другому гімнах. Під "Божеством" у цих гімнах слід розуміти іпостасі Пресвятої Трійці або пантеїстичну троїчність, властиву неоплатонізму [Шевченко 2004, 245]. Крім загальновідомих

лапідарних звернень, – *Отче, творче, царю* – він використовує наступні поетичні найменування: *Бог; Творець; батько; мати; чоловік; жінка; голос; мовчання; нерожденний; Сам Собі початок; Отець-владика сущих; єдностей священна Єдність; з монад перша Монада; великий Ум; цар всесвіту; джерело одне і корінь; славетний Син; витвір (Отцевого) серця; мудрість світотворна; Святий Дух; надістотний Нащадок; творчий ейдос; для всього у світі корінь; природи Природа плідна; вічність вічності; корінь світу; осередок сущих; монада безсмертних чисел; монада володарів предвічних; паросток-нащадок*.

Отже, більше 30 простих, складних, складених і подвійних синонімічних теонімо-поетонімів у 225 віршованих рядках нагадують нам, здебільшого, про неоплатонічні і гностичні захоплення Сінезія (*з монад перша Монада, Сам Собі початок, єдностей священна Єдність, творчий ейдос, монада володарів предвічних* тощо), а також демонструють його обізнаність в античній філософській термінології. Подібну ситуацію спостерігаємо і в інших дохристиянських гімнах Сінезія, до аналізу котрих ми будемо вдаватися у наступних статтях.

В статье рассматриваются первый и второй гимны Синезия Киренского: проводится анализ метрической организации и стилистических особенностей произведений, а также рассматривается употребление синонимических теонимо-поэтонимов.

Ключевые слова: литургическая традиция, гимнография, синонимические теонимо-поэтонимы, поэтический дискурс, метрика.

The article deals with the First and the Second hymns of Synesius of Kyrene. The article analyses the metric organization and the stylistic peculiarities of the poems. At the same time the using of synonymic theonyms-poetonyms is analysed.

Key words: liturgical tradition, hymnography, poetic discourse, synonymic theonyms-poetonyms, metre.

Література:

1. *Аверинцев С. С.* Византийская литература IV–VII веков / С. С. Аверинцев // История Византии / под ред. С. Д. Сказкина. – М. : Наука, 1967. – Т. 1. – С. 409–434.
2. *Аверинцев С. С.* Литература / С. С. Аверинцев // Культура Византии. IV – первая половина VII в. – 1984. – С. 272–330.
3. *Аверинцев С. С.* Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. – М. : CODA, 1997.
4. *Аверинцев С. С.* Эволюция философской мысли / С. С. Аверинцев // Культура Византии. IV – первая половина VII в. – 1984. – С. 42–77.
5. *Афиногенов Д. Е.* Литература. Ранневизантийский период (IV – сер. VII в.) / Д. Е. Афиногенов // Православная энциклопедия. – М., 2004. – Т. VIII. – С. 253–267.
6. *Грабарь-Пассек М. Е.* Синесий / М. Е. Грабарь-Пассек // Памятники византийской литературы IV – IX веков. – М., 1968. – С. 104–119.
7. *Грабарь-Пассек М. Е.* Синесий. Письма / М. Е. Грабарь-Пассек // Памятники позднего античного ораторского и эпистолярного искусства / отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. – М. : Наука, 1964. – С. 169–175.
8. *Звонська Л. Л.* Давньогрецька мова / Л. Л. Звонська. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2007.
9. *Каждан А. П.* Книга и писатель в Византии / А. П. Каждан. – М., 1973.
10. *Кожушний О. В., прот.* Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гімнографія III–VIII століть / прот. О. В. Кожушний. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2009.

11. *Кожушний О. В., прот.* Синонімічні теонімо-поетоніми як важливий чинник художнього мовлення / прот. О. В. Кожушний // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2010. – Вип. 30. – С. 456–461.
12. *Курбатов Г. Л.* Ранневизантийские портреты / Г. Л. Курбатов. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1991.
13. *Лосев А. Ф.* История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1992, 1994.
14. *Мосх Иоанн.* Луг духовный / Иоанн Мосх. – Сергиев Посад, 1915.
15. *Остроумов А.* Синесий философ, епископ Птолемаидский / А. Остроумов. – М., 1879.
16. *Рубцова Н. А.* Форма обращения как конструирующий принцип гимнического жанра / Н. А. Рубцова // Поэтика древнегреческой литературы. – М. : Наука, 1981. – С. 178–223.
17. *Синесий Киренский.* О царстве / Синесий Киренский ; пер. М. В. Левченко // Византийский временник. – 1953. – Т. 6. – С. 327–357.
18. *Славятинская М. Н.* Учебник древнегреческого языка / М. Н. Славятинская. – М. : Филоматис, 2003.
19. *Тахо-Годи А. А.* Античная гимнография. Жанр и стиль / А. А. Тахо-Годи // Античные гимны. – М. : Издательство Московского университета, 1988. – С. 5–55.
20. Теорія літератури / за ред. О. Галича. – К., 2001.
21. *Фокин А. В.* Викторин Марий / А. В. Фокин // Православная энциклопедия. – М., 2004. – Т. VIII. – С. 447–458.
22. *Хвостова К. В.* Неоплатоническая философия / К. В. Хвостова // История Византии / под ред. С. Д. Сказкина. – М. : Наука, 1967. – Т. 1. – С. 395–408.
23. *Шевченко В. М.* Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2004.
24. *Шлёнов Дионисий, иером.* "Ареопагитики" / иером. Дионисий Шлёмов // Православная энциклопедия. – М., 2001. – Т. III. – С. 195–214.
25. Anthologia graeca carminum christianorum / Adornaverunt W. Christ et M. Paranikas. – Lipsiae, 1871.
26. *Bregman J.* Synesius of Kyrene, philosofer-bishop / J. Bregman. – Leiden, 1982.
27. *Chatfield Allen W.* Synesius, bishop of Ptolemais / Allen W. Chatfield // Songs and hymns of the Earliest Greek Christian poets, 1876.
28. *Christ W.* De poetis christianis graecis / W. Christ // Anthologia graeca carminum christianorum. – Lipsiae, 1871.
29. *Fisk B. F.* Grammar of Greek language / B. F. Fisk. – Boston, 1844.
30. *Meyer W. A.* Hypatia von Alexandria. Ein Beitrag zur Geschichte der Neuplatonismus / W. A. Meyer. – Heidelberg, 1886.
31. Patrologiae cursus completus // Series graeca / Ed. J.-P. Migne. – T. 66.
32. *Snell B.* Griechische Metrik / B. Snell. – 3d ed. – Göttingen : Vandenhoeck and Ruprecht, 1962.
33. Synesii Cyrenensis Hymni et opuscula / rec. N. Terzaghi. – Romae, 1939–44. – T. 1–2.
34. Synesios de Cyrene // Texte etabli et traduit par Chr. Lacombrade. – Paris, 1978. – T. I. Hymnes.
35. *Wellesz E.* A History of Byzantine Music and Hymnography / E. Wellesz. – 2nd ed. – Oxford, 1998.
36. *Wilamowitz-Moellendorf U. von.* Kleine Schriften II / U. von Wilamowitz-Moellendorf. – Nachdruck der 1. Aufl. – Berlin, 1971.

УДК 811.124'04:28(477)"15/16"

ОСОБЛИВОСТІ УМОВНИХ ПЕРІОДІВ У ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ КІНЦЯ XVI–XVII ст.

Косіцька Ольга Михайлівна,
канд. філол. наук
Національний транспортний університет

У статті розглядаються особливості організації та функціонування складнопідрядних речень з підрядними умови в латинськомовній документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. З метою виявлення специфіки таких речень у проаналізованих документах проводиться їх порівняння з подібними реченнями в інших досліджених латинськомовних текстах українського походження.

Ключові слова: пізньосередньовічна латина, латинськомовна документація Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст., умовні періоди.

Оскільки в середньовічну добу внаслідок політично-культурної ситуації в Європі латина набула статусу мови церкви, держави, науки, освіти, існуючи паралельно з місцевими мовами, фонетико-орфографічні та лексико-граматичні особливості середньовічної латини значною мірою зумовлені взаємодією з іншими мовами. Тому розвиток латини в середньовічний період розглядають у контексті вчення про мовні контакти. Латинська мова в Україні XVI–XVII ст., безумовно, зазнавала впливу мов, які побутували в той час на її території, передусім староукраїнської та польської. Спрямованість сучасних мовознавчих студій на вивчення мовних контактів та потреба поглибленого аналізу наслідків впливу однієї мови на іншу на різних мовних рівнях, що яскраво виявляється на прикладі українсько-латинських мовних контактів, визначають **актуальність** даного дослідження.

Таким чином, **метою** даної статті є визначення особливостей умовних періодів у латинськомовній документації Греко-католицької церкви. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких основних завдань: описати характерні риси умовних періодів у латині класичного періоду; порівняти умовні періоди, які зустрічаються в латинськомовній документації Греко-католицької церкви, з класичними зразками, щоб виявити відхилення від норм класичної латини; порівняти умовні періоди в латинськомовній документації Греко-католицької церкви з іншими, дослідженими на даний час латинськомовними текстами українського походження, щоб виявити особливості, притаманні саме латинській мові, вживаній у середовищі Греко-католицької церкви.

Об'єктом дослідження є латинська мова документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. в Україні. **Предмет** дослідження становлять особливості складнопідрядних речень з підрядними умови в документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. в Україні.

Наукова новизна даної роботи визначається відсутністю в сучасному мовознавстві лінгвістичних досліджень латинськомовної документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. в Україні, а також цілісного опису та аналізу латинської мови, вживаної в середовищі Католицької церкви східного обряду, як невід'ємного важливого складника українського різновиду середньовічної латини.

Упродовж останніх років в українському мовознавстві з'явилося декілька наукових праць, присвячених вивченню латинської мови, що побутувала на території України. Так, Н. Безбородько дослідила особливості латинської мови трактатів українських філософів [Безбородько 1972], В. Миронова – специфіку актової латини [Миронова 1999], Н. Бойко – мову інскрипцій [Бойко 2006], Р. Щербина – латинськомовні історіографічні твори [Щербина 2006]. Всі вищеназвані науковці (за винятком Р. Щербини) у своїх роботах звертали увагу на складнопідрядні речення з підрядними умови, що дало нам матеріал для порівняння умовних періодів у різних латинськомовних текстах українського походження.

Складнопідрядні речення з підрядними умови (умовні періоди) досить часто зустрічаються в текстах документації Греко-католицької церкви. В умовних періодах можуть вживатися сполучники *si, nisi, siquidem*. У класичній латині розрізняють три види умовних періодів, залежно від того, наскільки реальною є умова, поставлена для виконання дії: casus realis (реальний умовний період), casus potentialis (потенційний умовний період), casus irrealis (ірреальний умовний період) [Яковенко 2002, 155]. У проаналізованих текстах наявні всі види умовних періодів, однак спостерігається тенденція до зменшення кількості потенційних умовних речень (лише 11 % прикладів), основну масу складають реальні (52 %) та ірреальні (21 %) умовні періоди, також наявні змішані умовні періоди (16 %). Це можна пояснити тим, що в староукраїнській мові, як і в сучасній, існувало два види умовних речень: 1) з дійсним способом дієслова-присудка; 2) з умовним способом [Історія 1983, 395]. Тому реальний та ірреальний умовні періоди, які більш-менш відповідають цим формам, добре збереглися, а потенційний, який не був характерним для староукраїнської мови, починає занепадати.

Приклади вживання casus realis: *Quod **si factum fuerit**, multum illis partibus **proderit*** [Monumenta 1965, 280] – "Це **якщо буде зроблено, принесе** велику користь тим землям". *Confirmationem pensionis Luceoriensis, **si** nondum **obtinuistis**, **procurate** ut obtineatis* [Monumenta 1971, 354] – "**Якщо** ви ще **не отримали** підтвердження видатків для Луцька, **подбайте**, щоб отримати". ***Si** hoc **possibile est**, humillime **petimus*** [Monumenta 1971, 363] – "**Якщо** це **можливо**, уклінно **просимо**".

Приклади вживання casus potentialis: *expavescentes ne et ipsi **si uniantur** cum Sancta Romana Ecclesia ... paribus oppressionibus **opprimantur*** [Monumenta 1965, 298] – "боячись, щоб і вони, **якщо об'єднаються** зі святою римською церквою, **не зазнали б** таких самих утисків"

Приклади вживання casus irrealis: *Et certe, **nisi** Dominus **fuisset** nobiscum, et istius viri clarissimi prudentia et summa in defendenda religione catholica pietas **intercessisset**, forte iam vivos furor illorum **deglutisset** nos* [Monumenta 1964, 258] – "І напевно, **якби** Господь **не був** з нами, і **не заступався** за нас цей муж, дуже відомий своєю розсудливістю і найвищою благочесністю в утвердженні католицької релігії, мабуть, живими вже **пожерла би** нас їх лють". ***Si** mature **venissent**, res planiorem ingressum et progressum **habuisset*** [Documenta 1970, 49] – "**Якби** вони вчасно **прийшли**, справу було б легше почати й вона **мала би** успіх". *Mortem Patris Nicolai nostril plus dictum **dolerem**, **nisi** me literae D. tionis Vestrae R. mae **solarentur*** [Monumenta 1974, 16] –

"Я **б** невимовно **страждав** через смерть нашого отця Миколи, **якби** лист Вашої найдостойнішої вельможності мене не **втішив**".

Однак у латинськомовній документації Греко-католицької церкви спостерігається багато змішаних видів умовних періодів, що можна пояснити впливом староукраїнської мови, для якої характерне інше оформлення речень, що виражають умову. Поєднання протасиса реального умовного періоду з аподосисом ірреального: ***si*** *iniuria temporum vestris archiviis* ***pepercerat****, ni fallor, iussu Sanctitatis Vestrae facile* ***inveniretur*** [Monumenta 1964, 263] – "**якщо** жорстокий час **не знищив** ваші архіви, то, якщо я не помиляюся, з наказу Вашої святості [цей документ] легко **було б знайти**". ***Si*** *per hanc viam unio* ***concluderetur****, apertissimo miraculo … tribuendum* ***erit*** [Monumenta 1971, 420] – "**Якщо** таким шляхом **була б укладена** унія, це треба буде визнати за явне чудо". *…* ***possunt facere*** *scrupulum,* ***si vellent*** [Monumenta 1971, 618] – "дуже мало **можуть зробити**, навіть **якби хотіли**". ***Si videbitur*** *R. mo D. no Ingoli,* ***posset*** *imprimi et SS. mo D. no Nostro dedicari* [Monumenta 1974, 116] – "**якщо буде завгодно** найдостойнішому панові Інголі, він **міг би** перш за все виявити нашому Найсвятішому пану".

Поєднання протасиса реального умовного періоду з аподосисом потенційного: *Post quam publicationem talis copula matrimonium* ***censeri non debet****,* ***nisi*** *per benedictionem sacerdotis* ***ratificetur*** [Monumenta 1971, 342] – "Після оголошення цього такі союзи **не повинні вважатися** шлюбами, **якщо не будуть підтверджені** благословенням священика". *Venit huc ad me Chelmam archidiaconus Vlodimiriensis, cum quo egi et transegi, quod iam* ***velit*** *acceptare episcopatum Chelmensem,* ***si*** *ipsi* ***conferetur*** [Monumenta 1971, 486] – "Прийшов до мене сюди, до Холму, архідиякон Володимирський, з яким я знову і знову спілкуюся, оскільки він хоче **отримати** Холмський єпископат, **якщо** йому його **дадуть**". *Calendarium novum,* ***si*** *secundum morem antiquum* ***fieri non possit****,* ***suscipiemus*** [Documenta 1970, 68-69] – "Новий календар, **якщо** за давнім звичаєм **не може залишатися**, **приймемо**".

В українському різновиді пізньосередньовічної латини починає занепадати futurum II, який вживався у класичній латині переважно в підрядних реченнях, вказуючи на дію, яка відбудеться раніше іншої майбутньої дії, вираженої в головному реченні [Яковенко 2002, 87]. Поступовий занепад майбутнього II часу досить помітно виявляється у складнопідрядних реченнях з семантикою умови. Свідчення цього процесу наявні і в документації Греко-католицької церкви, і в латинськомовних текстах іншого походження, зокрема філософських [Безбородько 1972, 73]. Часто замість futurum II у досліджених текстах вживається futurum I: *Et* ***si morietur****, nullus illi unitus* ***succedet*** *ob extremum vitae periculum* [Monumenta 1965, 198] – "І **якщо він помре**, жоден уніат **не буде** його наступником через величезну небезпеку для життя". *Frumentum enim* ***si*** *in autumno* ***non emetur****, duplum postea in vere* ***erit*** *necessarium* [Monumenta 1971, 446] – "Бо якщо зерно **не буде куплене** восени, пізніше, навесні, **буде** вдвічі потрібніше". ***Si*** *quid tamen interim facere illos D. tio Vestra R. ma* ***iubebit****,* ***facient*** *pro posse* [Monumenta 1974, 16] – "**Якщо** Ваша найдостойніша вельможність між тим **накаже** їм щось зробити, вони **зроблять**, скільки зможуть". Також futurum

II може поєднуватися з теперішнім часом, що свідчить про певну модифікацію його значення: *Quae omnia petita a nobis* ***si obtinuerimus****, Sanctitati Vestrae cum omnibus successoribus suis nos et successores nostri dicto audientes, subque regimine Sanctitatis Vestrae semper* ***esse volumus*** [Documenta 1970, 81] – "**Якщо** це все, чого ми просимо, **отримаємо**, ми і наші наступники, підкорюючись сказаному, завжди **хочемо бути** під владою Вашої святості та всіх її наступників".

Таким чином, умовні періоди в латинській мові, яка побутувала в середовищі Греко-католицької церкви, зазнають певних змін порівняно з класичною латиною. Досить широко вживаються реальний та ірреальний види умовних періодів, натомість потенційні умовні періоди представлені дуже нечисленною групою речень, що викликано впливом староукраїнської мови, умовні речення якої формально близькі до реальних та ірреальних умовних періодів латинської мови, і не так легко адаптуються до форми, притаманної латинському потенційному умовному періоду. Внаслідок різного оформлення умовних речень в латинській та староукраїнській мовах розвинулося досить багато змішаних типів умовних періодів. Характерною особливістю досліджених текстів є поступовий занепад майбутнього II часу в складнопідрядних реченнях з підрядними умови.

Існують певні відмінності в організації та функціонуванні умовних періодів у латинськомовних текстах українського походження – актовій латині, латині інскрипцій та філософських творів. Зокрема в актовій латині відзначається вживання в підрядних реченнях умови тільки сполучника si [Миронова 1999, 13], в той час як у текстах документації Греко-католицької церкви та у філософських трактатах [Безбородько 1972, 71] продемонстровано значно ширший ряд сполучників. Причиною цього є рівень освіти авторів текстів, оскільки, безперечно, представники вищої ієрархії Греко-католицької церкви та І. Гізель, трактати якого стали основним матеріалом для дослідження Н. Безбородько, мали кращу освіту, ніж писарі-автори актових записів. Крім того, дослідники інших латинськомовних текстів вказують, що в актовій латині відсутній реальний умовний період, в латині інскрипцій – ірреальний, у латині філософських творів представлені всі три типи умовних періодів, однак відзначається незначна кількість реальних умовних періодів [Безбородько 1972, 70–75; Бойко 2006, 150; Миронова 1999, 13]. Інші тенденції бачимо в латинськомовних текстах документації Греко-католицької церкви, де, як уже зазначалося, основна маса умовних речень – це реальні та ірреальні умовні періоди. Такі відмінності можна пояснити перш за все специфікою змісту самих текстів, різним відношенням поданої в них інформації до дійсності.

Отже, результати даного дослідження суттєво розширюють та уточнюють комплекс відомостей про український різновид пізньосередньовічної латини кінця XVI–XVII ст. взагалі та про синтаксис складнопідрядних речень з семантикою умови зокрема і можуть бути основою для подальших досліджень, пов'язаних з проблематикою функціонування та граматичних особливостей латинської мови на території України в різних сферах культурно-політичного життя.

В статье рассматриваются особенности организации и функционирования сложноподчиненных предложений с придаточными условия в латиноязычной документации Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв. С целью опреления специфики таких предложений в проанализированных документах проводится их сравнение с подобными предложениями в других изученных латиноязычных текстах украинского происхождения.

Ключевые слова: позднесредневековая латынь, латиноязычная документация Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв., условные периоды.

The article examines the features of organization and functioning of compound sentences with subordinate clauses of condition in Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church at the end of the 16th–17th centuries. In order to establish specific features of the compound sentences, the comparative analysis has been done with similar sentences in other Latin texts of Ukrainian origin.

Key words: late Medieval Latin, Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church at the end of the 16th–17th centuries, conditional clause.

Література:

1. *Безбородько Н. И.* Язык латинских трактатов украинских философов XVII века / Н. И. Безбородько. – Днепропетровск, 1972. – 137 с.
2. *Бойко Н. В.* Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI – початку XVIII століть (лексико-граматичний аспект) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.14 / Н. В. Бойко. – К., 2006. – 218 с.
3. Історія української мови: Синтаксис / [Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 504 с.
4. *Миронова В. М.* Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / В. М. Миронова. – К., 1999. – 16 с.
5. *Щербина Р. А.* Латинськомовна історіографія в Україні середини XVII ст. як мовно-культурне джерело (на матеріалі хронік про Визвольну війну українського народу 1648–1657 років) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / Р. А. Щербина. – К., 2006. – 19 с.
6. *Яковенко Н. М.* Латинська мова: підручник / Н. М. Яковенко, В. М. Миронова. – [Вид. 2-ге, доп.]. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2002. – 468 с.
7. Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590–1600) / [collegit P. Athanasius G. Welykyj, OSBM]. – Romae, 1970. – 556 p.
8. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. Т. XI (1633–1659). Supplementum / [зібр. митрополит Андрей Шептицький ; видав митрополит Йосиф]. – Romae, 1974. – 648 p.
9. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. Т. II (1624–1648) / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Romae, 1965. – 358 p.
10. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. Т. I (1075–1623) / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Romae, 1964. – 350 p.
11. Monumenta Ucrainae Historica : в 14 т. Т. IX–X (1075–1632) / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Romae, 1971. – 942 p.

УДК 811.14'03

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ-ОРНІТОНІМОМ

Лазер-Паньків Олеся Василівна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу структурних та семантичних особливостей давньогрецьких фразеологізмів, до складу яких входить орнітонім. Групи приказок, утворених на основі метафоричного перенесення, класифікуються за типом транспозиції значення.

Ключові слова: національно-культурна специфіка, давньогрецькі фразеологізми, орнітоніми, структурно-семантичний аналіз, семантична група, тип метафоричного переносу.

У сучасній лінгвістиці неабиякого значення набувають дослідження, присвячені аналізу національно-культурної семантики фразеологічних одиниць, адже у них найбільш повно відображається своєрідність пізнавального та емоційного досвіду етносу, фіксуються його ціннісні орієнтації, система його естетичних, моральних та етичних уподобань. Особливий інтерес науковців викликають фразеологізми із компонентом-зоонімом (та, зокрема, орнітонімом). Особливості номінації тварин та птахів та функціонування їх назв у фразеологічних одиницях були предметом дослідження, зокрема, І. О. Голубовської, М. В. Кутьєвої, К. Р. Малафеєвої, Т. В. Маркелової, П. Г. Мусаєвої, М. В. Пасюрківської, І. Л. Покровської, О. О. Селіванової, О. Б. Сімакової, Д. А. Тишкіної, Д. В. Ужченко, Т. А. Шепилової, Д. В. Юрченко та багатьох інших. Для давніх мов семантичний аналіз фразеологічних одиниць є особливо важливим, оскільки дозволяє доповнити відомості щодо особливостей ментальності, світобачення та світосприйняття їх носіїв, від яких сучасних дослідників відділяють тисячоліття. Відтак, **актуальність** дослідження давньогрецьких фразеологізмів із компонентом-орнітонімом визначається необхідністю комплексного вивчення особливостей їх національно-культурного змісту та структурно-семантичних особливостей.

Об'єкт дослідження становить корпус фразеологічних одиниць, у складі яких виявлено орнітоніми, тобто назви видів птахів, гіперонім "птах" або назви частин тіла птахів (крило, пір'я тощо). **Матеріал** дослідження становлять давньогрецькі фразеологізми із компонентом-орнітонімом (124 одиниці), вилучені методом суцільної вибірки зі збірника давньогрецьких паремій Corpus paroemiographorum graecorum, частково з латиномовного збірника Еразма Ротердамського Adagia, де подаються латинський переклад та тлумачення давньогрецьких фразеологізмів, та словника М. І. Міхельсона.

Як показують дослідження на матеріалі різних мов, в етнокультурі різних народів фразеологізми із компонентом-орнітонімом – це, в першу чергу, висловлювання на позначення людини, її духовних, моральних, етичних та соціальних характеристик. Серед досліджених ФО із компонентом-орнітонімом можна виокремити наступні семантичні групи:

І. Характеристика особи (101 од.).

1. Морально-етичні якості (39 од.): балакучість (λαλίστερος τρυγόνος / χελιδόνος "балакучіший за горлицю / ластівку"; ἀηδόνες λέσχαι ἐγκαθήμεναι

"солов'ї, що вступили в розмову"); боягузтво (πτήσσει ὥς τις ἀλέκτωρ "лякається, як якийсь півень"); любов, прихильність (πρᾳότερος περιστερᾶς "ласкавіший за голуба", ἔποπος Ἰνδου στοργή "любов індійського одуда"); вищість, зверхність (ἀετὸς θρίπας ὁρῶν "орел, що дивиться на шашеля"; ἀετῶδες βλέπειν "дивитися по-орлиному", тобто, зверхньо, з погордою); брехливість, марні обіцянки (νέα χελιδών "нова ластівка"); войовничість (τὰ μέροπος δρᾷς "поводишся як яструб"; ἀλεκτρυὼν ἐπιπηδᾷ "півень вистрибує"); корисливість (λάρος κεχηνώς "чайка із роззявленим ротом"; ἅπερ οἱ γῦπες ποιεῖν "робити як шуліки"); підлабузництво (ψιττακὸς Ἰνδέστιος "папуга індійський"); вдячність (πελαργικοὶ νόμοι "закони лелек"); свободолюбство (κερκιώνων ἐλευθερία "свобода керкіонів"); ницість (σπερμολόγος ὢν οὐ λανθάνεις "будучи грачем, не сховаєшся"); нахабність (αἰγιθάλου τολμηρότερος "нахабніший за синицю"); лицемірство (κολοιὸς ἀλλοτρίοις πτεροῖς ἀγάλλεται "галка одягається в чуже пір'я"); хвалькуватість, хизування (πρὶν νενικηκέναι ᾄδειν "співати до отримання перемоги" – спершу так говорили про бійцівських півнів); злодійство (ὅς κλέπτει τὸ ᾠόν, κλέψει δὴ καὶ τὴν ὄρνιν "хто краде яйце, вкраде й птаха"); слава (Ψάφωνος ὄρνιθες "птахи Псафона" – вислів походить з переказу про одного лівійського чоловіка, який дуже хотів прославитися і щоб його вважали богом; для цього він, взявши численних птахів, навчив їх співати "Великий бог Псафон" та відпустив у гори; лівійці ж думали, що це божественний голос, і здійснювали жертвоприношення Псафону, який був для них богом, обраним птахами).

2. Соціальна сфера (36 од.): подібність, близькість душ (Ζεὺς ἀετὸν εἵλετο "Зевс обрав орла" (тобто, рівного собі за статусом); ἴρηκες ἴρηξι φίλοι "соколи соколам друзі"; γύψ κόρακα ἐγγυᾶται "шуліка поручається за крука"); безпечне життя, щастя / нещастя (часто згадуються прикмети) (δεξιὸν ἐρωδιὸν εἶναί τινι "у когось чапля з правого боку"; ἀλκυονίτιδας ἡμέρας ἄγεις "ти проживаєш морозюкові дні" (йдеться про 14 спокійних зимових днів, коли, за легендою, морозюки мостять гнізда та відкладають яйця); βύας ὤφθη "сича побачив", що вважалося поганим знаком); нерівність соціального статусу (ἀετὸν κορώνη ἐρεσχελεῖ "ворона насміхається над орлом"; ἀετὸν γλαυκὶ συγκρίνεις "порівнюєш орла з совою"); бідність / достаток (в тому числі випадки, коли маєш щось недосяжне, неможливе, нереальне) (φέρει καὶ ὄρνις γάλα "і птах дає молоко" (тобто, він настільки багатий, що у нього і таке трапляється); πτωχότερος / πενέστερος κίγκλου "бідніший за водяного дрозда"; Καλλίας πτερορρυεῖ "Калій втратив пір'я", тобто, збанкрутував); небезпека, неприємна ситуація (κόραξ τὸν ὄφιν "ворона змію"; λύκος ἀετὸν φεύγει "вовк тікає від орла"); спільна робота (ἔνθα πολλοῖ ἀλέκτορες, ἐκει ἡμέρα οὐ γίγνεται "де багато півнів, там день не настає"; μία χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ, οὐδὲ μέλισσα μέλι "одна ластівка не робить весни, а одна бджола – меду");

справедливе покарання (αἱ Ἰβύκου γέρανοι "Івікові журавлі"; в основі приказки відомий міф про поета Івіка).

3. Фізичні характеристики (15 од.): старість / молодість (κορώνην δευτέραν ἀναπλήσας "який досягнув віку двох воронів", а ворони, як вважалося, живуть по 300 років; Φοίνικος ἔτη βιοῦν "жити феніксові роки", який, за міфом, жив 500 років); ненажерливість (ἀλεκτρυόνος κοιλίαν ἔχειν "мати півнячий шлунок"); смерть (κύκνειον ᾆσμα / μέλος "лебедина пісня", оскільки вважалося, що лебеді співають єдиний раз у житті – перед смертю); фізичні вади (περδίκειος ποῦς "нога куріпки"); здоров'я (τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλειν ἀλεκτρυόνα "заборгувати півня Асклепію", адже існувала традиція після одужання приносити півня в жертву Асклепію); сон (οὐδ' ὅσον ἀηδόνες ὑπνοῦσιν "так не сплять і солов'ї", тобто, дуже чуйно); неспроможність (κείρειν πτερά "підрізати крила"); краса (ἐξ ᾠοῦ ἐγεννήθη "вийшов з яйця", як Єлена, яка народилася з яйця від Зевса, який перетворився на лебедя).

4. Риси характеру (11 од.): дурість, неосвіченість (ἀνόητος νεοττὸς ἑκὼν δείκνυσι τὴν ἑαυτοῦ νοσσιάν "нерозумне пташеня охоче показує своє гніздо"; κολοιὸς ἐν ταῖς Μούσαις "галка серед муз"); хитрість, винахідливість (μηχανικώτερος κόκκυκος "винахідливіший за зозулю"); розважливість, практичність (γέρανοι λίθους φέρουσιν "журавлі несуть каміння", яке вони використовували під час польоту для визначення типу земної поверхні під час нічних перельотів).

II. Характеристика явищ, речей (18 од.): характеристики явищ природи (ὀρνιθίαι ἄνεμοι "пташині вітри"); нове та невідоме (у більшості випадків воно ж неможливе) (λευκὸς ὄρνις "білий птах"); незначущість (γυπὸς σκιά "тінь шуліки"); недосяжне (ἀετὸς ἐν νεφέλαις "орел у хмарах"); неможливе (ἄνευ πτερῶν ζητεῖς ἵπτασθαι "намагаєшся літати без крил"); одяг (Θετταλικαὶ πτέρυγες "фесалійські крила" – так називали особливий вид фесалійського одягу з дуже широкими рукавами, схожими на крила).

III. Із вираженням неможливого пов'язане також позначення віддаленого часу та поняття "ніколи" (3 од.): ὅταν Νίβας κοκκύσῃ, τόθ᾽ ἕξεις πλοῦτον "коли Нібас закукурікає, тоді матимеш багатство" (у Фесалії, за переказом, є поселення Нібас, де півні ніколи не кукурікають).

IV. Зустрічається також один випадок вживання орнітоніма у формулі прокляття: (Φεῦγ᾽ /Βάλλ᾽ / Ἄπαγ') Ἐς κόρακας! "(Тікай / Йди) До воронів!".

Важливо відзначити, що в усіх окреслених групах переважну більшість становлять ФО з негативною конотацією, і лише 17 паремій (а це лише 13% від загальної кількості ФО) містять позитивну оцінку мовцем того чи іншого явища. Зокрема, серед сімнадцяти морально-етичних якостей людини, які позначаються ФО із компонентом-орнітонімом, лише чотири (а саме любов, вдячність, щедрість та свободолюбство) мають позитивну конотацію.

Національно-культурна специфіка сприйняття світу, зумовлена своєрідністю культури, звичаїв, традицій та релігії, виявляється у своєрідності орнітонімічної метафори, яка є основним видом переосмислення у всіх групах ФО із компонентом-орнітонімом. Фразеологічні одиниці, які містять компоненти-орнітоніми, відображають багатовіковий досвід спостереження людини за зовнішнім виглядом та поведінкою птахів. Тому не дивним виявляється той факт, що саме фізичні характеристики, особливості зовнішнього вигляду та поведінки становлять основне джерело метафоричних переносів, покладених в основу давньогрецьких паремій. Результати кількісного аналізу давньогрецьких ФО із компонентом-орнітонімом з огляду на тип переносу, покладеного в їх основу, можна представити у вигляді таблиці:

Тип переносу	**Приклад вживання**	**Кільк. / %**
Поведінка	πέρδιξ ζῷον πανοῦργον "куріпка – тварина хитра" ἀετὸς ἐν νεφέλαις "орел у хмарах" κόραξ ὑδρεύει "ворон мокне" καὶ ὁ ἀλέκτωρ ἐν τῇ οἰκείᾳ κοπρίᾳ ἰσχυρός ἐστι "І півень на домашньому гною сильний"	48 од. / 38,7 %
Фізичні характерис-тики птахів	ἄλλο γλαῦξ, ἄλλο κορώνη φθέγγεται "сова по-одному, а ворона – по-іншому звучить" Λιβυκὸν ὄρνεον "лівійський птах"	31 од. / 25 %
"Характер" птахів	αἰέτιον χάριν ἐκτίσω "відплачу орлиною дякою" ἀετοῦ γῆρας κορύδου νεότης "Старість орла – молодість жайворонка"	21 од. / 16,9 %
Міфи, легенди та байки	ὄρτυξ ἔσωσεν Ἡρακλῆ τὸν καρτερόν "сильного Геракла врятував перепел" ἐξ ᾠοῦ ἐγεννήθη "вийшов з яйця"	16 од. / 12,9 %
Прикмети, традиції	γλαὺξ ἵπταται "сова літає" Λάμπων ὄμνυσι τὴν χῆνα "Лампон присягається гускою"	8 од. / 6,5 %

Звичайно, вживання того чи іншого орнітоніма у ФО залежить від багатьох екстралінгвістичних чинників, як-от поширеності певного конкретного птаха на території проживання носіїв мови (птахи, що перебувають у найближчому оточенні людини, наділяються найбільшою кількістю різнопланових ознак), ступеня взаємодії людини з цим птахом, користі чи шкоди, яку може завдати птах людині особисто або її діяльності загалом. Відтак, і кількісна характеристика вживання назв тих чи інших птахів та їх конотативне значення у давньогрецьких пареміях досить різноманітні.

Загалом, у давньогрецьких ФО зустрічаються назви 35 птахів. Найбільшу групу становлять ФО, у яких вживається гіперонім "птах", частина тіла птаха або дія, характерна лише для птахів (19 од.): κείρειν πτερά "підрізати крила", ἐξ ᾠοῦ ἐγεννήθη "вийшов з яйця" тощо.

Найбільш уживаним у давньогрецьких ФО є орнітонім "орел" (17 од.). Для давніх греків він був символом царственості, величі та зверхності, до того ж орел – птах Зевса. Більшість ФО про орла базуються на спостереженнях за зовнішніми характеристиками та поведінкою птаха (ἀετὸν ἵπτασθαι διδάσκεις "навчаєш орла літати", ἀετὸς ἐν κοπρίᾳ οὐ ἵπταται "орел не літає на гнійній купі", ἀετὸς μυίας οὐ θηρεύει "орел не ловить мух").

Менш поширеним є використання у давньогрецьких ФО орнітоніма "ворона" (13 од.). Ворона мала не дуже гарну репутацію у Давній Греції, про що, зокрема, свідчить вживання цього орнітоніма у формулі прокльону (Φεῦγ᾽ / Βάλλ᾽ / Ἄπαγ') Ἐς κόρακας! "(Тікай / Йди) До воронів!" (пов'язане із тим, що людина, тіло якої залишали непохованим на поталу воронам, вважалася проклятою), а також у висловах κόραξι καὶ λύκοις χαρίζεσθαι "догоджати воронам та вовкам" (тобто, жадібним та невдячним людям), ἐκ κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν "від поганого ворона і яйце погане".

Серед орнітонімів, які вживаються у давньогрецьких ФО, поширеною є назва лише одного свійського птаха – півня (12 од.). Очевидно, серед усіх свійських птахів він дуже вирізнявся своїми зовнішніми характеристиками та особливостями поведінки. Найголовніша характеристика півня, яка виділяється греками у ФО, це його войовничість, яка змальовується, як правило, з певною долею іронії (наприклад: ἀλεκτρυὼν ἐπιπηδᾷ "півень вистрибує" – про тих, хто один раз зазнавши поразки, повертається до суперечки; φιλονεικότερος τῶν ἀλεκτρυόνων "більш схильний до суперечок, аніж півні"; πρὶν νενικηκέναι ᾄδειν "співати до отримання перемоги"). Інша його характеристика – здатність швидко перетравлювати їжу – стала основою для приказок про ненажерливість: ἀλεκτρυόνος κοιλίαν ἔχειν "мати півнячий шлунок".

Досить поширеним є використання у висловах орнітоніма "сова" (10 од.). І хоча у давніх греків сова шанувалася як символ мудрості та як птах Афіни, у жодній з ФО вона не виступає у такій ролі. Сова, як правило, згадується як хороша прикмета (γλαὺξ ἵπταται "сова літає" – про сприятливий знак), як дуже поширений у Афінах птах (γλαῦκα εἰς Ἀθήνας (φέρειν) "сову в Афіни (нести)" – про марну, непотрібну справу), як птах, що фігурує на афінських монетах (γλαῦκες Λαυρεωτικαί "лаврійські сови" – де "сова" – афінська чотиридрахмова монета із забраженням сови).

Серед менш поширених у давньогрецьких ФО орнітонімів слід згадати куріпку (5 од.; хитра, злодійкувата та безголоса пташка з негарними ніжками πέρδιξ ζῷον πανοῦργον "куріпка – пташка хитра", ἀφωνότερος πέρδικος "німіший за куріпку"), голуба (5 од.; ніжний та балакучий: λαλίστερος τρυγόνος "балакучіший за горлицю", πρᾳότερος περιστερᾶς "ласкавіший за голуба"), ластівку (4 од.; символ теплої погоди та балакуча пташка: δεῖσθαι οὐκ ὀλίγων χελιδόνων "потребувати немалої кількості ластівок", тобто, теплої погоди; λαλίστερος χελιδόνος "балакучіший за ластівку"), галку (4 од.; лицемірна та неосвічена пташка: κολοιὸς ἀλλοτρίοις πτεροῖς ἀγάλλεται "галка одягається в чуже пір'я", κολοιὸς ἐν ταῖς Μούσαις "галка серед муз"). Зустрічається також по три випадки вживання назви

шуліки (корисливий та хижий), солов'я (балакучий та чуйний), лебедя (згадується лише у зв'язку з передсмертним співом), жайворонка (неосвічений), дрозда (нерозумний та бідний).

В аспекті дослідження національно-культурної картини світу важливим також є аналіз переносного значення орнітонімів. Так, давні греки базікала та скнару називали грачем (ὁ σπερμολόγος), дурня та ненажеру – чайкою (ὁ λάρος), бевзя – буровісником (ὁ κέπφος), базікала – галкою (ὁ κολοιός), балакучих та нерозумних – "гусолисом" (χηναλώπηξ від ὁ / ἡ χήν "гуска" та ἡ ἀλώπηξ "лисиця"); однокореневим з назвою зозулі (ὁ κόκκυξ) є іменник ὁ κοκκυστής "крикун", а з назвою гусака (ὁ / ἡ χήν) – прикметник χηνώδης "схожий на гусака, базікало"; про людину, яка щось починала, але не могла закінчити, казали, що вона "плескає крилами" (πτερυγίζει). Деякі орнітоніми давньогрецької мови мають кілька дериватів, у яких зберігається метафоричність самих орнітонімів, як-от: κιχλίζω "сміятися, хихотіти" та ὁ κιχλισμός "сміх, хихотіння" (від ὁ κίγκλος "дрізд"), χελιδονίζω "торохкотіти" (від ἡ χελιδών "ластівка"); ἐκπερδικίζω "втікати" (від ὁ / ἡ πέρδιξ "куріпка"), σκορακίζω "брутально проганяти" (від ἐς κόρακας "до воронів!"), ἀντιπελαργεῖν "відповідати люб'язністю навзаєм" та ἀντιπελάργωσις "взаємна люб'язність" (від ὁ πελαργός "лелека").

Таким чином, давньогрецькі ФО із компонентом-орнітонімом відображають специфіку культури, ціннісні орієнтації давніх греків, їх світосприйняття та світобачення, досить повно та концептуально представляючи різні сфери життя, а тому є важливими носіями культурної інформації й надзвичайно цінним джерелом лінгвокраїнознавчих досліджень.

Статья посвящена анализу структурных и семантических особенностей древнегреческих фразеологизмов, в состав которых входят орнитонимы. Группы поговорок, образованных на основе метафорического переноса, классифицируются по типу транспозиции значения.

Ключевые слова: национально-культурная специфика, древнегреческие фразеологизмы, орнитонимы, структурно-семантический анализ, семантическая группа, тип метафорического переноса.

The article is devoted to the analysis of structural and semantic features of the ancient Greek proverbs with the component ornithonym. Groups of proverbs formed on the basis of metaphor are categorized by type of meaning transposition.

Key words: national-cultural specificity, ancient Greek proverbs, ornithonyms, structural and semantic analysis, type of metaphoric transfer.

Література:

1. *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / И. Х. Дворецкий. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
2. *Михельсон М. И.* Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний / М. И. Михельсон. – СПб. : Тип. АН, 1896–1912. – Т. 1–2. – 2208 с.
3. Corpus paroemiographorum graecorum / ed. E. L. a Leutsch, F. G. Schneidewin. – Gottingae, 1839–1851. – T. I. – 541 p. ; T. II. – 866 p.
4. Index adagiorum Graecorum [Electronic source]. – Access mode: http://jvpoll.home.xs4all.nl/back/Web/adaggr.htm.

УДК 811.14'03:81'42+27-9"03"

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ДОСКОНАЛОСТІ В ЕПІДЕЙКТИЧНИХ ПРОМОВАХ ТРЬОХ СВЯТИТЕЛІВ

Левко Олександр Вадимович,
асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується вербалізація поняття християнської досконалості в епідейктичних промовах Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста, аналізується змістове наповнення та мовна репрезентація поняття ἡ τελειότης "досконалість" у патристичному дискурсі "золотої доби".

Ключові слова: давньогрецька мова, вербалізація, грецька патристика, епідейктичне красномовство, досконалість, Василь Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст.

Давньогрецьке епідейктичне красномовство класичної доби мало на меті уславити героя як ідеал морально-етичної поведінки громадянина полісу. Промовець виголошував енкомій згідно з комунікативними стратегіями уславити героя та представити його як архетипний образ досконалості. Християнське епідейктичне красномовство, зберігаючи античні традиції, жанрову специфіку, методи та прийоми уславлення, напрацьовані античною риторикою, репрезентувало нове світосприйняття, новий ідеал досконалої людини. У сучасній патристичній та філологічній науці спорадично висловлюється важлива думка, що ідея досконалості людини є наскрізною у жанрі урочистого красномовства [Миллер 1991, 66–97; Mitchell 1995, 22–28; Усанова 2008, 284–290]. Зокрема, у статті М. Мітчелл, присвяченій епідейктичним промовам Іоанна Златоуста "De laudibus sancti apostoli Pauli", стверджується, що оратор репрезентує героя як архетипний образ християнської досконалості [Mitchell 1995, 18]. Проте, слід визнати, у сучасній науковій літературі недостатньо висвітлюються змістове наповнення та вербалізація в урочистому красномовстві когнітивно значимих для представників грецької патристики "золотої доби" уявлень про досконалість людини, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження, яке має на меті заповнити цю прогалину.

Мета даної статті полягає у дослідженні засобів вербальної репрезентації християнської досконалості у дискурсі представників грецької патристики IV ст. Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста. **Об'єктом дослідження** є лінгвокогнітивний простір грецької патристики "золотої доби". **Предметом дослідження** є вербалізація поняття *ἡ τελειότης* "досконалість", "довершеність" в епідейктичних промовах Трьох Святителів. **Матеріалами дослідження** є епідейктичні промови Григорія Богослова, Василя Великого та Іоанна Златоуста.

Уявлення про *ἡ τελειότης* "досконалість", "довершеність" та *ἡ ἀρετή* "досконалість", "доброчесність" людини змінювалися з плином віків залежно від зміни "телеологічного принципу, який міг бути сократівською мудрістю, епікурейським задоволенням, стоїчним щастям чи поведінкою, спрямованою на доступ до Граду Божого" [Європейський словник 2000, 475]. Якщо досконала людина класичної епохи V–IV ст. до н. е. повинна була мати такі риси, як *ἡ δικαισύνη* "справедливість", *ἡ σωφροσύνη* "розсудливість", *ἡ ἀνδρία* "хоробрість", *ἡ φρόνησις* "кмітливість", тобто

саме ті доблесті, які вважалися етичною нормою громадян полісу, то досконала людина доби патристики повинна була втілити у життя Євангельський ідеал.

У результаті проведеного дослідження епідейктичних промов Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста були визначені властиві для грецької патристики "золотої доби" змістове наповнення та вербалізація ідеї християнської досконалості.

Так, в урочистому красномовстві Василя Великого християнська досконалість вербалізується як сукупність *τῶν ἀξιώματων* "доблестей", серед яких актуалізовані наступні:

- *ἡ πίστις* "віра", зокрема, *ἡ* ***εἰς Χριστὸ ν*** *πίστις* [Julitt. PG 31, 240] "віра **у Христа**", *ἡ* ***εἰς Θεὸ ν*** *πίστις* [Gord. PG 31, 500] "віра в **Бога**", автор при цьому підкреслює у своїх героїв ***ἀσάλευτον τὸ στερέωμα*** *τῆς εἰς Χριστὸ ν πίστεως* [Gord. PG 31, 504] "**непохитну міцність** віри у Христа", ***ὁ*** *τῆς πίστεως* ***τόνος*** [Barlaam PG 31, 485] "**стійкість** у вірі", ***ἡ σύμπνοια καὶ ὁμόνοια*** *τῆς πίστεως* [Quadr. PG 31, 508] "**єдність та одностайність** у вірі";
- a) *ἡ εἰς Θεὸ ν ἀγάπη* "любов до Бога"; b) *τὸ φιλόστοργον* "любов", *ἡ ἀγάπη* "любов" у розумінні людських стосунків;
- *ἡ* ***τῶν μελλόντων*** *ἐλπίς* "надія **на майбутні блага**", тобто блага у Небесному Царстві;
- *ἡ εὐσέβεια* "благочестя", "набожність", зокрема *ἡ* ***εἰς Θεὸ ν*** *εὐσέβεια* [Julitt. PG 31 237] "благочестя **стосовно Бога**";
- a) *ἡ ἀνδρία* "мужність"; b) *τὸ στερῥόν* "твердість", "витривалість", *τὸ εὔτονον* "стійкість", "витривалість", *ἡ ἰσχύς* "міцність", "стійкість"; *ἡ ὑπομονή* "стійкість", "витривалість", *τὸ ὑπομονητικόν* "витривалість", зокрема, *ἡ ὑπομονὴ ἡ* ***περὶ τῆς ἀληθείας*** [Mam. PG 31, 593] "стійкість **за істину**"; c) *ἡ καρτερία* "терпіння", зокрема *ἡ* ***πρὸ ς τὰ δεινὰ*** *καρτερία* [Quadr. PG 31, 508] "терпіння **у нещастях**", особливо автор наголошує на *τῆς ψυχῆς* ***τὸ περιχαρές*** [Julitt. PG 31, 240] "**веселому настрої** душі", *τῆς διανοίας* ***τὸ ἄσειστον*** [Gord. PG 31, 504] "**непохитності** думки", *τὸ ἀήττητον* [Quadr. PG 31, 516] "нескореності", ***τὴ ν*** *ὑπὲ ρ τὴ ν ἀλήθειαν* ***ἔνστασιν*** [Quadr. PG 31, 508] "**стійкості** за істину" під час мук, випробувань, страждань;
- *ὁ ζῆλος* "ревність", *ἡ προθυμία* "душевний запал", "готовність до подвигу", ***ἡ προαίρεσις*** *τῆς ψυχῆς* [Julitt. PG 31, 244] "добрий намір душі", "добра воля душі";
- *ἡ παῤῥησία* "безстрашність у висловлюваннях", "принциповість", особливо автор підкреслює *τὴ ν* ***ἄτρεπτον*** *παῤῥησίαν* [Gord. PG 31, 497] "**непохитну** безстрашність у висловлюваннях";
- *ὁ ὀρθὸ ς λόγος* [Julitt. PG 31 260] "здоровий глузд", "розсудливість";
- *ἡ σωφροσύνη* "цнотливість", "непорочність";
- *τὸ πρᾷον* "лагідність", "м'якість";
- *τὸ κοινωνικόν* "привітність", "доброзичливість";
- *τὸ εὐχαριστεῖν* "вдячність", зокрема, Богу.

В урочистому красномовстві Григорія Богослова християнська досконалість вербалізується набагато ширше і різноманітніше, ніж в епідейктичних промовах Васи-

ля Великого, зокрема, серед змістових компонентів поняття *ἡ τελειότης* "досконалість" виділяються наступні *τὰ τῆς ψυχῆς καλά* "душевні чесноти":

- *ἡ πίστις* "віра", зокрема, *ἡ* ***εἰς Χριστὸ ν*** *πίστις* "віра **у Христа**", особливо підкреслюється ***ἡ θερμότης*** *τῆς πίστεως* [Or. 18, 33 PG 35, 1028] "**палкість** віри", ***τὸ στερέωμα*** *τῆς εἰς Χριστὸ ν πίστεως* [Or. 21, 33 SC 270, 182] "**міцність** віри у Христа" (Василь Великий теж вживає це висловлювання), ***τὸ*** *τῆς πίστεως* ***ἀρραγές*** [Or. 43, 32 SC 384, 198] "**непохитність** віри";
- a) *ἡ ἀγάπη* у розумінні любові до Бога [Or. 7, 24 SC 405, 240]; b) *ἡ ἀγάπη* у розумінні любові до людей [Or. 21, 19 SC 270, 148; Or. 25, 5 SC 284, 166]; вживає автор також слово *ὁ ἔρως* "любов" у розумінні християнської любові згідно з Божественними законами, зокрема, підкреслюється *ὁ ἔρως ὁ κατὰ Θεόν καὶ σώφρων* [Or. 43, 19 SC 284, 162] "непорочна любов у Богові";
- a) *ἡ εἰς Θεὸ ν ἐλπίς* [Or. 7, 24 SC 405, 240] "надія на Бога"; b) *αἱ μέλλουσαι ἐλπίδαι* [Or. 43, 20 SC 384, 166] "надії на майбутнє [Царство]";
- a) *ἡ εὐσέβεια* "набожність", "благочестя", особливо, *τὸ τῆς εὐσεβείας* ***ἄτυφον καὶ ἀκαλλώπιστον*** [Or. 8, 16 SC 405, 282] "**непоказна та неприкрашена** набожність", автор при цьому втілює комунікативний намір переконати ***ἐν τῷ κρυπτῷ*** *γεωργεῖν τὴ ν εὐσέβειαν* [Or. 8, 12 SC 405, 272] "**приховано від людей** виховувати у собі набожність"; b) *ἡ εὐλάβεια* "благоговіння", "шанобливість", зокрема, *ἡ* ***πρὸ ς Θεὸ*** *ν εὐλάβεια* [Or. 18, 33 PG 35,1028] "благоговіння **перед Богом**", "страх **Божий**";
- a) *ἡ σοφία* "мудрість", *τὸ σοφόν* "мудрість"; b) *ἡ φρόνησις* "розсудливість"; c) *ἡ σύνεσις* "розсудливість", "здоровий глузд", *τὸ συνετόν* "розсудливість";
- a) *ἡ ἀνδρεία* "мужність", зокрема, *ἡ* ***τῆς ψυχῆς*** *ἀνδρεία* [Or. 15, 4 PG 35, 916] "**душевна** мужність", *ἡ* ***κατὰ τῶν παθῶν*** *ἀνδρεία* [Or. 24, 18 SC 284, 80] "мужність **у боротьбі з пристрастями**", синонімічне висловлювання ***ἡ*** *τῆς ψυχῆς* ***εὐρωστία*** "душевна **міць**"; b) *τὸ γενναῖον* "мужність"; c) *ἡ καρτερία* "терпіння", *τὸ καρτερεῖν* "терпіння", зокрема, *ἡ* ***πρὸ ς τὰ δεινὰ*** *καρτερία* [Or. 8, 15 SC 405, 280] "терпіння **у нещастях**", ***τὸ*** *ἐν πάθεσι* ***καρτερικὸ ν καὶ ἀνάλωτον*** [Or. 18, 24 PG 35, 1013] "**терпіння та незламність** у стражданнях", синонімічне висловлювання ***τὸ τῆς ψυχῆς ἀνάλωτον καὶ ἀήττητον*** *ἐν τοῖς ὑπὲ ρ εὐσεβείας ἄγωσιν* [Or. 24, 15 SC 284, 74] "**незламність та нездоланність душі** у подвигах благочестя";
- a) *ἡ προθυμία* "душевний запал", "готовність до подвигу", зокрема, *ἡ* ***περὶ τὸ εὖ ποιεῖν*** *προθυμία* [Or. 18, 21 PG 35, 1009] "готовність **творити добро**", синонімічні ***ἡ θερμότης*** *τοῦ πνεύματος* [Or. 8, 14 SC 405, 276], "**палкість** духу", ***ἡ*** *πνευματικὴ* ***ζέσις*** [Or. 18, 9 PG 35, 996] "душевний **запал**", ***ἡ*** *περὶ τὸ καλὸ ν* ***φιλοπονία*** [Or. 7, 17 SC 405, 222] "**ревність** у добрі", ***τὸ σύντονον*** *τοῦ κηρύγματος* [Or. 18, 24 PG 35, 1013] "**невтомність** у проповіді"; b) *ὁ ζῆλος* "ревність", зокрема, ***ἡ*** *τοῦ ζήλου* ***θερμότης*** [Or. 21, 25 SC 270, 162] "**запал** ревності"; c) *ἡ σπουδή* "старанність", "запал";
- *ἡ παῤῥησία* "безстрашність у висловлюваннях", "принциповість", зокрема *ἡ* ***πρὸ ς ἄρχοντας*** *παῤῥησία* [Or. 7, 11 SC 405, 206] "безстрашність у висловлюваннях **перед владою**";

- *ἡ δικαιοσύνη* "праведність", "справедливість", "правдивість", синонімічне висловлювання ***τὸ*** *τοῦ ἤθους* ***ἄδολον*** [Or. 18, 24 PG 35, 1013] "**щирість** вдачі";
- a) *ἡ σωφροσύνη* "цнотливість", "непорочність", *τὸ σῶφρον* "цнотливіть"; b) *ἡ ἁγνεία* "чистота", "невинність"; c) *ἡ παρθενία* "невинність", "незайманість"; d) *ἡ καθαρότης* "чистота";
- a) *ἡ πραότης* "сумирність", "лагідність", *τὸ πρᾶον* "лагідність", "спокійність", "м'якість"; b) *ἡ ἐπιείκεια* "лагідність", "доброта", *τὸ ἐπιεικές* "доброта", "лагідність", "милостивість"; c) *τὸ ἅπαλον* "ніжність", "м'якість"; d) *τὸ ἥμερον* "лагідність", "люб'язність"; e) *τὸ ἐπίχαρι* "люб'язність", "привітність",
- a) *ἡ μακροθυμία* "великодушність", "незлостивість", синонімічне *τὸ ἀπόνηρον γνώρισμα* "незлостивість"; b) *ἡ φιλανθρωπία* "людинолюбство", "людяність", *τὸ φιλάνθρωπον* "людинолюбство", "доброзичливість", "людяність"; c) *ἡ φιλαδελφία* "братолюбство", "доброзичливість до братів" у широкому значенні;
- a) *ἡ εὐσπλαγχνία* "милосердя", зокрема, ***εἰς χήρας*** *εὐσπλαγχνία* [Or. 8, 12 SC 405, 270] "милосердя **до вдовиць**", ***εἰς τοὺ ς πένητας*** *εὐσπλαγχνία* [Or. 8, 13 SC 405, 272] "милосердя **до бідних**"; b) *ἡ μεγαλοψυχία* "великодушність", "щедрість"; c) *ἡ ξενοδοχία* "гостинність"; d) *ἡ πτωχοτροφία* "годування бідних"; *ἡ φιλοπτωχία* "любов до бідних", "милосердя до бідних";
- *ἡ ταπεινοφροσύνη* "смирення", "смиренна думка про себе", *τὸ ταπεινόν* "смирення", "покірність", зокрема, *τὸ ταπεινὸ ν ἐν ψυχῆς καταστήματι* [Or. 18, 23 PG 35, 1012] "смиренний стан душі", синонімічні висловлювання *τὸ πνεῦμα* ***ταπεινώσεως*** [Or. 8, 13 SC 405, 272] "**смиренний** дух", *τὸ ἄτυφον* [Or. 25, 7 SC 284, 172] "непихатість", "незарозумілість";
- *ἡ ἁπλότης* "простота", *τὸ ἁπλοϊκὸ ς ἤθος* "проста вдача";
- *ἡ ἐγκράτεια* "стриманість", "помірність", "контроль над собою", *ἡ ὀλιγάρκεια* "стриманість".

В епідейктичних промовах Іоанна Златоуста зміст поняття *ἡ τελειότης* "досконалість" вербалізується наступними лексемами на позначення чеснот:

- a) *ἡ πίστις* "віра", зокрема, зустрічаються такі слововживання: *πίστις* ***ἀκλινής*** [Juv. 1 PG 50, 572] "**непохитна** віра", *πίστις* ***ἀδιάκριτος*** [Dros. 3 PG 50, 688] "**нелицемірна** віра", метафори ***ὁ θησαυρὸ ς*** *τῆς πίστεως* [Jul. 3 PG 50, 670] "**скарб** віри", ***ὁ θυρεὸ ς*** *τῆς πίστεως* [Barl. 4 PG 50, 681; cf. Eph. 6, 16] "**щит** віри"; b) *ἡ ὁμολογία* "сповідування", як правило, *ἡ* ***εἰς Χριστόν*** *ὁμολογία* [Ign. 4 PG 50, 593; I Rom. 2 PG 50, 608; Jul. 4 PG 50, 672] "сповідування **Христа**", зокрема, зустрічається в Іоанна Златоуста метафора *ὁμολογίᾳ* ***ἀμφιάζεσθαι*** [Pel. 3 PG 50, 582] "**одягнутися** у сповідування";
- *ἡ ἐλπίς* ***τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*** [Jul. 1 PG 50, 668] "надія **отримати небесні блага**";
- *τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπακοή* "послух Богу";
- a) *ἡ ἀγάπη* "любов" як *ἡ* ***περὶ τὸ ν Θεὸ ν*** *ἀγάπη* [Dros. 3 PG 50, 687] "любов **до Бога**", а також у широкому розумінні як любов до людей (у сполученні з епітетами

ἡ ζέουσα ἀγάπη [In Mart. 1 PG 50, 663] "**палка** любов", *πολλὴ ἡ ἀγάπη* [I Rom. 2 PG 50, 608] "**велика** любов", метафорично *ἡ ἀγάπης τυραννίς* [Jul. 5 PG 50, 675] "верховенство любові", *τὸ πῦρ τὸ διάπυρον καὶ διακαὲ ς τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ* [Barl. 3 PG 50, 680] "палкий та незгасимий **вогонь любові до Христа**"); b) *ὁ ἔρως* "любов", зокрема, *ὁ πρὸ ς Θεὸ ν ἔρως* [Laud. Paul. 1, 14 SC 300, 134] "любов **до Бога**", *ὁ σφοδρὸ ς ἔρως ὁ πρὸ ς τὸ ν Χριστόν* [Laud. Paul. 2, 4 SC 300, 148] "міцна любов **до Христа**", зустрічається метафора *τῷ θείῳ ζεῖν ἔρωτι* [Ign. 1 PG 50, 588] "кипіти **божественною любов'ю**"; c) *ὁ πόθος* "любов", "прагнення", "потяг", здебільшого *ὁ τοῦ Χριστοῦ πόθος* [Bern. 6 PG 50, 638] "любов **до Христа**", зустрічаються метафори *τῷ τοῦ Χριστοῦ βαθῆναι πόθῳ* [Dros. 4 PG 50, 688] "**зануритися у почуття любові** до Христа", *ἀναζεῖν τῷ πυρὶ τοῦ Χριστοῦ πόθου* [Dros. 4 PG 50, 688] "**палати вогнем любові** до Христа", *ζεῖν τῷ κατὰ Θεὸ ν πόθῳ* [Juv. 1 PG 50, 572] "**палати любов'ю** до Бога"; d) *ἡ φιλοστοργία* "ніжна любов", як правило, "любов у сім'ї", "синівська любов", "батьківська любов", *τὸ φιλότεκνον* "любов до дітей", "батьківська любов";

- a) *ἡ εὐσέβεια* "набожність", "благочестя"; b) *ἡ εὐλάβεια* "благоговіння", "шанобливість"; c) *ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ* "страх Божий", "благоговіння", зокрема, *φόβος τοῦ Θεοῦ θερμὸ ς καὶ διάπυρος* [Ign. 1 PG 50, 587] "**гарячий і палкий** страх Божий";
- a) *ἡ προθυμία* "душевний запал", "готовність до подвигу", особливо підкреслюється *τῆς προθυμίας ἡ εὐτονία* [Luc. 2 PG 50, 524] "**сила** душевного запалу", *ἡ οἰκεία προθυμία* [Pel. 1 Pg 50, 579] "**внутрішній** запал", *ἡ προθυμία εἰς εὐχήν* [De mart. 2 PG 50, 648] "запал **до молитви**"; b) *ὁ ζῆλος* "ревність", "завзяття", зокрема, *ὁ πρὸ ς Χριστὸ ν ζῆλος* [Laud. Paul. 5, 3 SC 300, 324] "ревність **до Христа**", тобто палке прагнення до Христа, *ὁ ζῆλος τῆς πίστεως* [Melet. 3. PG 50, 518; Eust. 2 PG 50, 600] "ревність **у вірі**", *τὸ ζηλῶσαι τὴ ν ἀρετήν* [Luc. 1. PG 50, 522] "ревність **у доброчесності**", *φιλοστοργίας ζῆλος* [Jul. 5 PG 50, 675] "ревність у **любові**", здебільшого, сімейній або братній любові, *ζῆλος ἐπτερωμένος καὶ θερμός* [Luc. 1. PG 50, 522] "**окрилена та запальна** ревність", *ὁ οἰκεῖος ζῆλος* [Jul. 2 PG 50, 669] "**внутрішня** ревність; c) *ἡ προαίρεσις γενναία* "добрий намір", "добра воля";
- a) *ἡ ἀνδρεία* "мужність"; b) *ἡ ὑπομονή* "стійкість", "витривалість", *ἡ στερῥότης* "стійкість", "твердість духу", *τὸ στερῥόν* "стійкість", "незламність", особливо підкреслюється *τὸ στερῥόν τῆς διάνοιας* [Luc. 2 PG 50, 523] "непохитність **думки**", "сила **духу**", *τῆς γνώμης εὐτονία* [In Mart. 1 PG 50, 665] "непохитність **думки**", *τὸ φρόνημα τὸ στερῥόν* [Jul. 2 PG 50, 668] "непохитна **думка**", "незламна **воля**"; c) *ἡ καρτερία* "терплячість", "терпіння", зокрема, *ἡ ἐν τοῖς ἀλόγοις πάθεσι καρτερία* [I Macc. 3 PG 50, 622] "терплячість **у непомірних стражданнях**"; d) *ἡ ἀνεξικακία* "терплячість", "довготерпіння";
- *ἡ παῤῥησία* "безстрашність у словах", "відвертість", "сміливість у виловлюваннях", зокрема, *ἡ πρὸ ς βασιλέα παῤῥησία* [Bab. 1 PG 50, 294] "сміливість у висловлюваннях **перед царем**", *ἡ παῤῥησία ἡ πρὸ ς τὸ ν Θεόν* [Ign. 5 PG 50, 596; I Rom. 1 PG 50, 607; Bern. 1 PG 50, 630; De Mart. 2 PG 50, 648] "велика сила у заступництві **перед Богом**";

- a) *ἡ σοφία* "мудрість"; b) *ἡ σύνεσις* "розсудливість", "здоровий глузд"; c) *τὸ περὶ τὴ ν διδασκαλίαν ἔμπειρον* "досвідченість у християнському вченні";
- *ἡ δικαιοσύνη* "праведність", "справедливість", "правдивість", зустрічається новозавітна метафора ***ὁ θώραξ*** *τῆς δικαιοσύνης* [Barl. 4 PG 50, 681; cf. Eph. 6, 14] "**обладунки** справедливості", "**броня** правди";
- a) *ἡ σωφροσύνη* "цнотливість", "непорочність"; b) *ἡ παρθενία* "невинність", "незайманість", зустрічається метафора *παρθενίᾳ* ***ἀμφιάζεσθαι*** [Pel. 3 Pg 50, 582] "**одягнутися** у незайманість"; c) *ἡ καθαρότης* "чистота";
- a) *ἡ φιλοφροσύνη* "доброзичливість", "прихильність"; b) *ἡ φιλανθρωπία* "любов до людей", "людяність"; c) *ἡ φιλαδελφία* "братолюбство", "доброзичливість до братів" у широкому значенні;
- a) *τὸ ἔλεος* "співчутливість", "милість", *ἡ ἐλεημοσύνη* "милосердя", "милостиня", особливо підкреслюється ***ἡ ἐργασία*** *τῆς ἐλεημοσύνης* [De Mart. 4 PG 50, 652] "подання милостині", "**справи** милосердя"; b) *ἡ μεγαλοψυχία* "великодушність", "щедрість"; c) *ἡ φιλοξενία* "гостинність";
- *ἡ ταπεινοφροσύνη* "смиренність", "смиренна думка про себе", *ἡ ταπεινότης* "смирення", "покірність";
- a) *ἡ πραότης* "сумирність", "лагідність; b) *ἡ ἐπιείκεια* "доброта", "милостивість";
- *ἡ ἐγκράτεια* "стриманість", "помірність", "контроль над собою".

Виходячи з наведених вище мовних фактів, вважаємо доцільним проілюструвати вербалізацію християнської досконалості в епідейктичних промовах Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста у зіставній таблиці, яку наводимо нижче.

Таблиця
Вербалізація поняття *ἡ τελειότης* "досконалість" в епідейктичних промовах Трьох Святителів

Змістові компоненти поняття *ἡ τελειότης* "досконалість" (*ἡ ἀρετή* "досконалість", "доброчесність")	**Вербалізація у промовах В. В.**	**Вербалізація у промовах Г. Б.**	**Вербалізація у промовах І. З.**
ἡ πίστις "віра"	+	+	+
ἡ τῶν μελλόντων ἐλπίς "надія на майбутні блага"	+	+	+
ἡ εἰς Θεὸ ν ἐλπίς "надія на Бога"	–	+	–
ἡ περὶ/εἰς τὸ ν Θεὸ ν ἀγάπη "любов до Бога"	+	+	+
ὁ πρὸ ς/κατὰ Θεὸ ν ἔρως "любов до Бога/згідно з Богом"	–	+	+
ἡ ἀγάπη "любов" у розумінні людських стосунків	+	+	+
τὸ φιλόστοργον / *ἡ φιλοστοργία* "любов у сім'ї"	+	–	+
ἡ εὐσέβεια "набожність"	+	+	+

Продовження табл.

Змістові компоненти поняття *ἡ τελειότης* "досконалість" (*ἡ ἀρετή* "досконалість", "доброчесність")	**Вербалізація у промовах В. В.**	**Вербалізація у промовах Г. Б.**	**Вербалізація у промовах І. З.**
ἡ εὐλάβεια "благоговіння"	–	+	+
ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ "страх Божий"	–	–	+
τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπακοή "послух Богу"	–	–	+
τὸ εὐχαριστεῖν "вдячність", зокрема, Богу	+	–	–
ὁ ζῆλος "ревність"	+	+	+
ἡ προθυμία "душевний запал"	+	+	+
ἡ παῤῥησία "безстрашність у висловлюваннях"	+	+	+
ἡ ἀνδρία / ἡ ἀνδρεία "мужність"	+	+	+
τὸ στερῤῥόν / ἡ στερῤῥότης "твердість", "витривалість"	+	–	+
τὸ εὔτονον "стійкість"	+	–	–
ἡ ἰσχύς "міцність"	+	–	–
ἡ ὑπομονή "стійкість", "витривалість"	+	–	+
ἡ καρτερία "терпіння"	+	+	+
ἡ σοφία "мудрість"	–	+	+
ἡ σύνεσις "розсудливість", "здоровий глузд"	–	+	+
ἡ φρόνησις "розсудливість"	–	+	–
ὁ ὀρθὸ ς λόγος "здоровий глузд"	+	–	–
ἡ δικαιοσύνη "праведність", "справедливість"	–	+	+
ἡ ταπεινοφροσύνη "смиренність"	–	+	+
ἡ σωφροσύνη "цнотливість"	+	+	+
ἡ παρθενία "невинність", "незайманість"	–	+	+
ἡ καθαρότης "чистота"	–	+	+
ἡ ἁγνεία "чистота", "невинність"	–	+	–
τὸ πρᾶον / ἡ πραότης "лагідність", "сумирність"	+	+	+
ἡ ἐπιείκεια "доброта", "милостивість"	–	+	+
τὸ ἔλεος "співчутливість", "милість"	–	–	+
ἡ ἐλεημοσύνη "милосердя", "милостиня"	–	–	+
ἡ εὐσπλαγχνία "милосердя"	–	+	–
τὸ ἅπαλον "ніжність", "м'якість"	–	+	–
τὸ ἐπίχαρι "люб'язність", "привітність"	–	+	–
τὸ ἥμερον "лагідність", "люб'язність"	–	+	–
τὸ κοινωνικόν "привітність", "доброзичливість"	+	–	–
ἡ φιλοφροσύνη "доброзичливість", "прихильність"	–	–	+

Закінчення табл.

Змістові компоненти поняття *ἡ τελειότης* "досконалість" (*ἡ ἀρετή* "досконалість", "доброчесність")	**Вербалізація у промовах В. В.**	**Вербалізація у промовах Г. Б.**	**Вербалізація у промовах І. З.**
ἡ μακροθυμία "великодушність", "незлостивість"	–	+	–
ἡ μεγαλοψυχία "великодушність", "щедрість"	–	+	+
ἡ φιλανθρωπία "любов до людей", "людяність"	–	+	+
ἡ φιλαδελφία "братолюбство"	–	+	+
ἡ ἁπλότης "простота"	–	+	–
ἡ ἐγκράτεια "стриманість", "помірність"	–	+	+
ἡ ὀλιγάρκεια "стриманість"	–	+	–

Окремо слід зазначити про мовну репрезентацію любові в урочистому красномовстві Трьох Святителів. Іоанн Златоуст наголошує на винятковому значенні любові (*ἡ ἀγάπη*) в ієрархії цінностей і називає її *μητέρα τῶν ἀγαθῶν πάντων καὶ ἀρχὴ ν καὶ τέλος ἀρετῆς* [Laud. Paul. 3, 9 SC 300, 178] "матір'ю всякого добра, початком та кінцем доброчесності", а також стверджує, що вона найбільше *ἐγγύ ς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ* [Laud. Paul. 3, 1 SC 300, 162] "наближає до Бога". В епідейктичних промовах Василя Великого любов (*τὸ φιλόστοργον*) постає як *πρῶτον τῶν ἀγαθῶν καὶ τελειότατον* [Julitt. PG 31 256] "перша та найдовершеніша серед чеснот". Любов до Бога Іоанном Златоустом вербалізується трьома лексичними одиницями: *ἡ ἀγάπη,ὁ ἔρως,ὁ πόθος*, а любов до людей – як *ἡ ἀγάπη*. Василь Великий та Григорій Богослов тяжіє до вживання *ἡ ἀγάπη* на позначення любові до Бога [Julitt. PG 31, 244; Quadr. PG 31, 513; Or. 7, 24 SC 405, 240]. Божественну любов, якою був створений світ, Григорій Богослов може вербалізувати як *ἡ φιλία* [Or. 25, 5 SC 284, 166] "любов".

Григорій Богослов у промові "*In laudem Basilii Magni"* слово *ὁ πόθος* (дослівно "любов", "прагнення", "потяг") вживає зі значенням "братня любов" для вираження своїх стосунків з Василем Великим [Or. 43, 19 SC 384, 162], а також взаємозамінно оперує словом *ἡ φιλία* "любов", "дружба", "прихильність" у тому ж значенні [Or. 43, 17 SC 384, 160]. Дж. Бортнес називає слова *ἡ φιλία* та *ὁ πόθος* основними у слововживанні автора при описі дружби між ним та Василем [Bortnes 2000, 180-181]. Дослідник наголошує на певному впливі Платона на розуміння Григорієм *ἡ φιλία* "любові", "дружби", наводячи при цьому прецедентні висловлювання з діалогу Платона "*Symposion"*. Проте вчений приходить до важливого висновку, що "Григорій Богослов переосмислює спадщину Платона, щоб висловити своє бачення *ἡ φιλία*, згідно з яким *ἡ φιλία* – це взаємні стосунки любові у пошуках божественної правди" [Bortnes 2000, 184]. У тому ж значенні любові у пошуках божественного може вживатися і *ὁ ἔρως* [Or. 43, 19 SC 284, 162]. Слід зазначити, що *ὁ πόθος* може

використовуватися Григорієм Богословом у значенні плотської любові [Or. 24, 10 SC 284, 58; Or. 24, 11 SC 284, 62], так само як і слово *ὁ ἔρως*, зокрема, *οἱ τῶν σωμάτων ἔρωτες* [Or. 43, 19 SC 284, 162] "тілесна любов".

Таким чином, в епідейктичному красномовстві Трьох Святителів досконалість людини вербалізується як сукупність наступних чеснот: *ἡ ἀγάπη* "любов" до Бога і до людей (може вербалізуватися різними мовними засобами, зокрема, *ὁ ἔρως,ὁ πόθος*, *ἡ φιλοστοργία*, *τὸ φιλότεκνον*, однак найчастіше вживається *ἡ ἀγάπη*), *ἡ εἰς Χριστὸ ν πίστις* "віра у Христа", *ἡ εἰς Θεὸ ν ἐλπίς* "надія на Бога", *ἡ τῶν μελλόντων ἐλπίς* "надія на майбутні блага", *ἡ εὐσέβεια* "набожність", *ἡ εὐλάβεια* "благоговіння", *ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ* "страх Божий", *τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπακοή* "послух Богу", *τὸ εὐχαριστεῖν τον Θεόν* "вдячність Богу", *ἡ προθυμία* "душевний запал", *ἡ παῤῥησία* "безстрашність у словах", "принциповість", *ἡ ἀνδρεία* "мужність", *ἡ ὑπομονή* "витривалість", *ἡ καρτερία* "терпіння", *ἡ στερῤῥότης* "стійкість", *ἡ ἐγκράτεια* "стриманість", "контроль над собою", *ἡ δικαιοσύνη* "справедливість", "правдивість", *ἡ σωφροσύνη* "цнотливість", "непорочність", *ἡ παρθενία* "невинність", *ἡ καθαρότης* "чистота", *ἡ σοφία* "мудрість", *ἡ σύνεσις* "здоровий глузд", *ἡ φρόνησις* "розсудливість", *ἡ ταπεινοφροσύνη* "смиренність", *ἡ ἁπλότης* "простота", *τὸ ἐπιεικές* "доброта", *τὸ ἄπαλον* "ніжність", *τὸ ἥμερον* "лагідність", *τὸ ἐπίχαρι* "привітність", *ἡ εὐσπλαγχνία* "милосердя", *τὸ ἔλεος* "співчутливість", "милість", *ἡ μεγαλοψυχία* "великодушність", *ἡ φιλανθρωπία* "людинолюбство", "людяність", "доброзичливість".

В статье исследуется вербализация понятия христианского совершенства в эпидейктических речах Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоуста, анализируется содержание и языковая репрезентация понятия ἡ τελειότης "совершенство" в патристическом дискурсе "золотой эпохи".

Ключевые слова: древнегреческий язык, вербализация, греческая патристика, эпидейктическое красноречие, совершенство, Василий Великий, Григорий Богослов, Иоанн Златоуст.

In the article the author investigates the verbalization of the concept "Christian perfection" in epideictic sermons of Basil the Great, Gregory the Theologian and John Chrysostom, analyzes content and language presentation of the concept ἡ τελειότης "perfection" in the discourse of Greek patristics of the Golden Age.

Key words: the Ancient Greek language, verbalization, Greek patristics, epideictic oratory, concept of perfection, Basil the Great, Gregory the Theologian, John Chrysostom.

Література:

1. *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / Иосиф Ханаанович Дворецкий ; под. ред. С. И. Соболевского. – М. : Гос. изд. иностр. и нац. слов., 1958. – 1904 с.

2. Європейський словник філософії : Лексикон неперекладностей. – К. : Дух і Літера, 2009. – Т. 1. – 576 с.

3. *Миллер Т. А.* От поэзии к прозе (Риторическая проза Горгия и Исократа) / Т. А. Миллер // Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика. – М. : Наука, 1991. – С. 60–105.

4. *Усанова О. Г.* Педагогическая риторика в ситуации спонтанного общения / О. Г. Усанова // Вестник Таджикского государственного национального университета. – Душанбе : СИНО, 2008. – № 2 (44). – С. 284–290.

5. *Bortnes J.* Eros transformed : Same-sex Love and Divine Desire. Reflections on the Erotic Vocabulary in St. Gregory of Nazianzus's Speech on St. Basil the Great / J. Bortnes // Greek Biography and

Panegyric in Late Antiquity / ed. T. Hagg, P. Rousseau and C. Hogel. – Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 2000. – P. 180–193.

6. *Gregoire de Nazianze*. Discours 6–12 / Gregoire de Nazianze / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par M.-A. Calvet-Sebasti. – Paris : Les Editions Du Serf, 1995. – 432 p. – (Sources Chretiennes ; № 405).

7. *Gregoire de Nazianze*. Discours 20–23 / Gregoire de Nazianze / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Mossay et G. Lafontaine. – Paris : Les Editions Du Serf, 1980. – 325 p. – (Sources Chretiennes ; № 270).

8. *Gregoire de Nazianze*. Discours 24–26 / Gregoire de Nazianze / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Mossay et G. Lafontaine. – Paris : Les Editions Du Serf, 1983. – 314 p. – (Sources Chretiennes ; № 284).

9. *Gregoire de Nazianze*. Discours 42–43 / Gregoire de Nazianze / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Bernardi. – Paris : Les Editions Du Serf, 1992. – 336 p. – (Sources Chretiennes ; № 384).

10. *Jean Chrysostome*. Discours sur Babylas. Homelie sur Babylas / Jean Chrysostome ; Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par M. A. Schatkin, C. Blanc, B. Grillet et J.-N. Guinot. – Paris : Les Editions Du Serf, 1990. – 340 p. – (Sources Chretiennes ; № 362).

11. *Jean Chrysostome*. Panegyriques de S. Paul / Jean Chrysostome ; Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par A. Piedagnel. – Paris : Les Editions Du Serf, 1982. – 396 p. – (Sources Chretiennes ; № 300).

12. *Lampe G. W. H.* A Greek Patristic Lexicon / G. W. H. Lampe. – Oxford, 1961. – 1632 p.

13. *Liddell H. G., Scott R.* Greek-English Lexicon / compiled by Henry George Liddell, Robert Scott, revised by Sir Henry Stuart Jones. – Oxford : Clarendon Press, 1996. – 2042 p.

14. *Mitchell M. M.* The Archetypal Image: John Chrysostom's Portraits of Paul / M. M. Mitchell // Journal of Religion – 1995. – № 75. – P. 15–43.

15. Patrologiae Cursus Completus. Series Graecae / ed. J. P. Migne. – Paris, 1850–1887. – Vol. 31, 35, 50.

УДК 417.312.1

ФОНОВА ІНФОРМАЦІЯ ЯК СТИЛЕУТВОРЮЮЧА КАТЕГОРІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У СТРУКТУРІ АВТОРСЬКОГО ТЕКСТУ

Лефтерова Ольга Миколаївна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається роль та характер фонової інформації в контексті дослідження авторського стилю. Переосмислені поняття "цитата", "алюзія" та "ремінісценція" як традиційні форми дослідження інтекста. Описані форми реалізації інтекста як текстоутворюючої категорії в парадигмі сучасних наукових уявлень

Ключові слова: фонова інформація, цитата, алюзія, ремінісценція, пресупозиція, прецедентний текст, метакомпонент.

Дослідження мовної картини світу письменника і його індивідуально-авторського стилю в контексті проблем фонової інформації сприяє поглибленню уявлень про творчість митця, риси його мовної особистості на тлі культурних традицій і дозволяє визначити місце автора в історії національної та інтернаціональної культури. Вивчення фонової інформації в структурі ментально-вербальної картини світу письменника виявляє діалектику вербального і невербального в текстовій семантиці, де вербальні елементи опосередковують прирощення вербально не вираженого смислу. Такий напрям досліджень є особливо важливим для вивчення ідіостилю і творчої спадщини письменників, які належать до історичної доби, віддаленої від сучасного читача кількома століттями, зокрема для дослідження ідіостилю латиномовних українських авторів, оскільки саме в їх творчості поєднання елементів різних культур і конфесій є специфічно окресленим і органічним.

Актуальність даного дослідження обумовлена належністю розглянутих питань до таких загальнолінгвістичних проблем, як мова і мовна особистість, художня герменевтика, мовна картина світу на хронотопічному зрізі українського середньовіччя, онтологія мегаконтексту культури.

Реконструкція картини світу письменника може проводитися, з одного боку, в рамках традиційного підходу до дослідження художньо-мовної системи слововживання, яка містить різноманітні форми об'єктивації "чужої мови"; з іншого боку, у парадигмі сучасних уявлень про фоновий контекст мовно-образної картини світу письменника.

Традиційний підхід до дослідження даної проблематики бере початок у надрах греко-римської науки (трактат Феофраста "Про стиль", роботи перипатетиків – Цицерона, Діонісія Галікарнаського, Квінтіліана, Деметрія, Філона Олександрійського, Климента Олександрійського й Оригена) і не втратив своєї актуальності в наш час. Традиційне уявлення про "чужу мову" в тексті як способу передачі "зовнішньої" інформації отримало обґрунтування в теорії "прирощення смислу" в художньому тексті, яка була викладена в роботах О. О. Потебні, В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна і на сучасному етапі продовжує розвиватися в дослідженнях В. С. Іва-

нова, М. П. Смирнова, І. В. Гюббенет, Н. Ф. Катіне, Л. В. Полубоченко, та інших, пов'язаних з вирішенням проблеми реалізації "чужої мови" в певній системі слововживання. Аналіз форм об'єктивації "чужої мови" в рамках традиційного підходу припускає лише встановлення прямих відношень між текстом-джерелом і видами його реалізації у тексті-реципієнті. Основним засобом дослідження залишається тлумачення окремих складових ідіостилю і фонової інформації як зовнішніх показників, що не дозволяє створити глобальну картину участі "чужої мови" у формуванні цілісної мовно-образної картини світу автора і розглядати "чужу мову" як форму вияву фонових знань з огляду на їхні онтологічні характеристики.

У парадигмі сучасних уявлень дане питання висвітлюється в роботах Л. Єльмслева, Е. Бенвеніста, М. М. Бахтіна, М. Ю. Лотмана, П. Х. Торопа, З. І. Шмідта, Т. М. Ніколаєвої, С. Я. Єрмоленко, Н. В. Слухай, а також у дослідженнях представників західноєвропейської школи стилістики і російської формальної школи, де "чужа мова" розглядається як інтекст і аналізується з точки зору ономасіологічних і семіотичних характеристик. Інтекст – це семантично насичена частина тексту, зміст і функції якої визначаються подвійним описом контекстів [Тороп 1981, 33]. Проблема опису контекстів пов'язана з розумінням онтології тексту, а відтак всієї індивідуально-авторської системи. Дослідження інтексту дозволяє знаходити засоби, які не лише випливають з конкретного тексту, але притаманні даному типу тексту "в рамках можливого світу" [Степанов 1988, 43], що дає змогу розглядати семантику художнього твору на різних рівнях у відповідному культурному контексті й описувати засоби формування цілісної мовно-образної картини світу митця.

У традиційному аспекті питання співвідношення фонової інформації та ідіостилю письменника розглядається з точки зору форм об'єктивації "чужої мови" на рівні цитати, алюзії та ремінісценції.

Класифікації цитат авторського тексту ґрунтуються на їх структурно-семантичних характеристиках і можуть проводитися за характером джерел (нефілологічні – філологічні) або за способом введення (повні, усічені, деформовані).

Цитати філологічного типу у творах українських латинськомовних авторів можуть бути представлені цитатами з текстів Святого Письма, висловлюваннями з творів античної літератури, що пов'язано як з тематичною спрямованістю творів, так і з традиціями Середньовіччя. Вони можуть бути повними, усіченими або деформованими. Одна з особливостей повних цитат полягає в їхньому зближенні з генералізованими висловами: *fuge libidinem; si acceperis uxores, non pecavisti*. Усічені цитати в авторському тексті характеризуються прямими відношеннями референта і денотата, тобто фрагмент текста-джерела відтворюється здебільшого без деформації: Vides, ut Dido illa infelix, "novam, cui condere Jupiter urbem" dederat. Загальний напрям деформації цитат полягає у "звільненні" їх від своєї первинної мовної і семантичної "оболонки", що виражається як у зміні граматичних форм, так і в обігруванні їх у новому контексті, тому виявлення деформованих цитат в авторському тексті потребує широких фонових знань і ґрунтовної філологічної підготовки:

El ave, que liberal
Vestir matices presume,
Veloz citara de pluma… [Pedro Calderón de la Barca: www.books.google.com.ua/books].

У зв'язку з тим, що відношення між авторським текстом і текстом-джерелом можуть бути ускладнені, дослідження цитат може проводитися шляхом порівняння аналізованого висловлювання в авторському тексті та тексті-джерелі. Такий тип опозиції представлений в авторському тексті переказом і непрямою мовою.

Однією з форм вияву непрямої мови виступає псевдоцитата. Псевдоцитата – це семантико-стилістичний прийом, що являє собою виклад власне авторських думок, поданих у формі цитати з відсиланням до того першоджерела, що точно й адекватно відбиває суть аналізованих питань:

... si materia prima formam nullam habet insitam atque suam, quomodo formam aliunde acceptet ullam, aut quomodo infinitas et generando et corrumpendo formas illa accipeit, cum orno intus apparens extratium prohibeat, Aristotele in libris de anima locupletissimo teste [Orichoviana. 1891, 78].

Але, якщо, наприклад, С. Оріховський наводить це висловлювання Аристотеля як повну цитату, де виражається закінчена думка, то в першоджерелі вона є лише окремим фрагментом у міркуваннях філософа, що самим автором розглядається дещо в іншому аспекті.

Другий вид інтексту представлений алюзіями. З точки зору тематичної класифікації алюзії виділяють два напрями: перший, формально-семантичний, ґрунтується на урахуванні особливостей зв'язків алюзії з контекстом (прості й поширені); другий – диференціює алюзію залежно від джерел (історичні, літературні, міфологічні). За характером прояву в тексті алюзія може класифікуватися за типом поза текстової / текстової основи і розглядатися як дворівнева модель: цитатна алюзія та номінативна алюзія. У текстах латинськомовних авторів цитатна алюзія подана напіврозкритими і прихованими цитатами. Формою реалізації номінативної алюзії в авторських творах є фонові (енциклопедичні) та міфологічні алюзії, які подані антропонімами, топонімами і літературними алюзіями:

More suuo Seneca mores ratione moneat,
Optimus exculptor mourum…
[Alan SP, II, books.google.com.ua/books]
…se stati non fossero acqua d'Elsa
Li pensier tuoi intorno alla tua mente,
E'l piacer loro un Piarmo a la gelsa [Dante, books.google.com.ua/books]

Номінативні алюзії у творах митця розглядаються і як засіб компресії інформації, і як засіб підвищення експресивності авторського тексту і створення в ньому естетичного ефекту. Переплетіння фонових і міфологічних алюзій у текстах латинськомовних авторів свідчить про накладання на античну риторику християнських відповідників. На місце так званої "внутрішньої" топіки, характерної для античної

риторики, може вводитися християнська топіка, до якої належать тексти Святого Письма, і християнська міфологія. Інтерпретація Біблії є для латинськомовного середньовічного автора джерелом тематичного розмаїття, що ґрунтується на різнорідному використанні біблійних задумів.

Ремінісценції, третій вид реалізації інтекста, досліджуються в рамках тематики й літературної техніки, визначаються типом художньої системи, літературними традиціями і джерелами, до яких звертається письменник. Джерела ремінісценції, що складають словесну тканину авторського твору, можуть бути як зовнішні, так і внутрішні. Як зовнішні джерела ремінісценцій розглядаються будь-які тексти культури, що мають міфологічну і символічну природу, а також ритміко-стилістичні ходи. Формою реалізації внутрішніх джерел є авторемінісценції (вкраплення у текст ритміко-стилістичних ходів, образів і сюжетів, створених автором і реалізованих у попередніх творах). Своєрідність авторемінісценцій у творчості латинськомовних українських авторів полягає в тому, що вони активно використовуються як текстоутворюючий засіб, що виявляється у втіленні таких універсальних категорій, як "образ автора", "персонаж", "зв'язність тексту":

Quod praeceptum quam sit verum in acerbissimo ilio casus fortissimi viri Martini Zborovski expert! meminisse debemus caiamitas parti tuo summae invidiae fuit. [Orichoviana 1891, 43].

Обидва види ремінісценцій виявляються на двох рівнях: дискурсивно-логічному та образно-поетичному.

На дискурсивно-логічному рівні в авторському тексті латинськомовного українського автора ремінісценції можуть бути описані за допомогою опозицій: тексти грецьких / латинських авторів; ремінісценції, які апелюють до одного або до кількох джерел. При цьому ремінісценції з творів грецьких авторів створюють багатоплановість дискурсивно-логічного рівня. На рівні образно-поетичного сприйняття не спостерігається жорсткої опозиції зовнішніх ремінісценцій. Авторська мова тяжіє то до одного, то до іншого полюса, трансформуючись залежно від авторських інтенцій. Ремінісценції цього рівня апелюють до кількох джерел і включають широкий спектр асоціацій.

Порівняльний аналіз цитати, алюзії та ремінісценції в латинськомовних текстах українських авторів дає змогу говорити, що відмінність між ними, з одного боку, є не стільки генетичною, скільки функціональною, тому що всі вони можуть бути представлені як цитації в найширшому значенні цього слова. З іншого боку, чим більший розрив між змістом і висловом, тим чіткіше виявлятиметься автономність цитації від змісту першоджерела, до якого вона звернена. Така складність сприяє зближенню цитацій з тропами.

Аналіз ментально-вербальної картини світу митця в парадигмі сучасних уявлень про інтекст та категорію фонової інформації реалізується за допомогою текстоутворюючих категорій, які дають не тільки повну й об'єктивну характеристику його жанрової, стильової приналежності, а й засобів втілення тексту в словесній канві

твору. Оскільки інформативна глибина і багатоплановість художнього тексту значною мірою визначається текстоутворюючою категорією пресупозиції, вивчення її особливостей набуває особливого значення для інтерпретації й аналізу художнього твору. Категорію пресупозиції в контексті дослідження ідіостилю вивчають переважно або з огляду на прецедентні тексти (ПТ), або як метакомпонент (МТ). Прецедентні тексти розглядаються як значущі в пізнавальному та емоційному плані фрагменти позатекстової дійсності, до яких автор не раз звертається в процесі своєї творчої діяльності. Вибір, співвідношення та природа ПТ залежать від системи знань письменника про світ, тому їх дослідження виявляє національно-культурну специфіку картини світу письменника.

У процесі аналізу індивідуально-авторського стилю ПТ розглядаються на двох рівнях: на рівні горизонтального сприйняття тексту і на рівні вертикального контексту. Однак оскільки ПТ горизонтального контексту належать фоново-енциклопедичному світові реального повсякденного буття і мають нейтральний характер, основним об'єктом дослідження при аналізі індивідуально-авторського стилю виступають ПТ вертикального контексту. ПТ вертикального контексту, що кросхронотопічно кодують культуру як єдине ціле, досліджуються на рівні семіотичних, структурно-семантичних і семантичних характеристик.

Типологія реалізації ПТ у творах латинськомовних авторів може бути описана за допомогою ряду опозицій: на семіотичному рівні виявляється протиставлення інтеркультурних / інтракультурних прецедентних текстів, на семантичному – протиставлення явних / неявних прецедентних текстів, внутрішніх / зовнішніх прецедентних текстів; на структурно-семантичному рівні ядерних / периферійних ПТ; глобальних / локальних ПТ, одноразових / багаторазових ПТ.

Своєрідність авторського стилю полягає у відсутності жорсткого розмежування між опозиціями прецедентних текстів різних рівнів: інтракультурні та інтеркультурні виявляються на семантичному рівні й реалізуються за допомогою внутрішніх і зовнішніх ПТ:

Annum pande novum consul vetus, ac sine fastu
Scibere bis fastis; quamquam diademate crinem
Fatigatus eas…[Apollinaris Sidonius Carmina II, 3]

Внутрішні ПТ (наприклад, тексти законодавчих актів католицького духівництва) як необхідний компонент полемічних трактатів можуть розглядатися на рівні горизонтального контексту. Прецедентні тексти горизонтального контексту є проявом елементів, характерних для ядерних ПТ, і простежується на рівні периферійних. Так, більшість антропонімів, що апелюють до реальної дійсності, мають оказіональний характер і використовуються на локальній ділянці. У той же час варіативні ПТ, котрі виступають як периферійні в межах реалізації авторських інтенцій у конкретному творі (цитації з античної літератури), можуть розглядатися як стилістична й лексична основа формування індивідуально-авторського стилю:

Por manos de Vulcanos artificosas [Курціус Е. Р. 2007, 302].

Наявність глобальних ПТ, які піддаються трансформаціям з різними варіантами та апелюють до християнської міфології й античності, свідчить про вплив на письменника і фундаментальну класичну античну школу, а також культуру європейського гуманізму.

Актуалізація ПТ у мовному потоці здійснюється за допомогою метакомпонета. У даній роботі метакомпонент розглядається як мовна об'єктивація фонової інформації. Лінгвістична реалізація метакомпонента у структурі художнього тексту може здійснюватися засобами мовної, семіотичної, просодичної і графічної систем. На мовному рівні МК проявляється на трьох рівнях: лексичному, граматичному та стилістичному. При цьому актуалізація МК можлива як у межах однієї мовної системи, так і в межах інших мовних систем.

На лексичному рівні реалізація МК у творах латинськомовних авторів здійснюється переважно за допомогою топонімів і антропонімів, оскільки для їх творів топонімікон становить невід'ємну частину контексту. Топіка середньовічного автора не тільки локалізує місце, але й створює свій топонімічний малюнок, своє асоціативне поле, в якому топоніми відіграють роль ключових слів. Антропоніми як елементи реалізації метакомпонета в латинськомовних творах апелюють до історичних постатей, до літературних персонажів, до міфології в найширшому її прояві. При цьому, наприклад, в описі, що охоплює лише одну сторінку *("In funere Sigismundi Jagellonis Polonis regis")*, С. Оріховський згадує одинадцять історичних імен, які не є персонажами твору, але найкраще передають дух доби, діяння й заслуги польського короля. В авторських творах антропоніми виконують різноманітні функції: служать для створення колориту доби; використовуються як "семантично ущільнені одиниці:

Neque etiam homines putabunt, Ecclesias constitundae causa vos conucnisse, neque M. Lutherum hostem Ecciesiae pro pterea iudicasse, quod incommodis ipsius Ecclesia moveami ni: sed. id quod plerique iam dictitant emolument! vestri gratia, quod vohis Lutheri seditionibus. [Stanislai Orichovii Basiliae. 1551/ 1554, 13].

На стилістичному рівні реалізація метакомпонента здійснюється різноманітними стилістичними засобами, залученими з творів античних авторів і авторів епохи Відродження, що дозволяє створювати ефект введення кількох точок зору на одне явище.

Набір їх побудований так, що читач, ґрунтуючись на декількох судженнях, може скласти свою думку. Однак через так звану "інерцію синхронії" (викривлення сприйняття тексту через синхронізацію смислу джерел попередніх епох) сучасному читачеві важко осягнути повною мірою глибину імпліцитної інформації, яка запрограмована текстом за допомогою такого прийому.

Метакомпонет у тексті середньовічного автора виявляється також на просодичному, граматичному та графічному рівнях, може бути реалізований засобами іншомовних систем та актуалізувати також дані семіотичних систем широкого кола, зокрема звернення до скульптури, живопису, музики тощо, що виступає засобом реалізації своєрідного поєднання та переплетіння двох напрямів – так званої "зовніш-

ньої" і "внутрішньої" позиції автора, характерних для античності й Відродження, які гармонійно поєднуються в контексті авторського світосприйняття та репрезентують особливості ідіостилю митця. Використання внутрішньої й зовнішньої точки зору в трактатах латинськомовних авторів не суперечить одне одному, а є ознакою безперервності традицій у творчості автора, де прояв лінійної й зворотної перспективи виступає єдиною формою існування макроконтексту культури.

При дослідженні тексту актуальним є аналіз МК прямої і непрямої реалізації у зв'язку з тим, що мовні елементи, за допомогою яких пресупозиції реалізуються в тексті, виконують як свої прямі функції, так і додаткові. При цьому в художньому тексті саме непрямі пресупозиції найчастіше віддзеркалюють семантику тексту, виступають засобом вираження авторських інтенцій і зберігають з об'єктом позатекстової дійсності генетичний зв'язок, який ґрунтується на перенесенні значень різного ступеня. Непрямі МК, як і прямі МК, вказують на об'єкт референції. Тому відмінності між прямими й непрямими МК лежать у сфері номінативно-семасіологічній. Асоціативно-образний компонент, що виникає при реалізації непрямих МК, є умовою побудови стилістичних фігур, в основі яких лежить перенесення значення різного ступеня. Такі стилістичні фігури називаються асоціативно-образним апелятом (АОА) [Слухай 1995, 376].

АОА відіграють важливу роль при розкритті концепту твору, зберігають генетичний зв'язок з об'єктом позатекстової дійсності і виступають важливою складовою в реконструкції вербально-ментальної картини світу митця.

Дослідження АОА в авторських текстах здійснюється на основі аналізу логіко-мовних відношень, що складаються між АОА й об'єктом позатекстової дійсності, а саме відношень псевдототожності, подібності, аналогії, умовних відповідностей.

Відношення псевдототожності поєднують у собі функції ідентифікації та характеристики самого об'єкта зіставлення. АОА, що реалізують відношення псевдототожності, можуть бути представлені в авторському тексті метафорою, приблизною метафорою, перифразом і цитатою. Такі АОА характеризуються наявністю широкого кола суто словесних асоціацій. У тексті вони реалізуються за допомогою імен з постійною здатністю ідентифікуватися.

Другий тип логіко-мовного співвідношення АОА з об'єктом позамовної дійсності поданий відношеннями подібності. Способи введення АОА цього типу в тексти також досить різноманітні. Дана стилістична фігура вводиться в латинськомовний текст сполучниками: *quods/, quam, ut, ut…s/c, v/detur veiuti,* іменниками в родовому та орудному відмінках, формами вищого ступеня: *non minus, magis,* а також засобами приблизної номінації з порівняльною семантикою. АОА, що будується на відношеннях подібності, проявляється як розгорнута стилістична фігура з використанням двох об'єктів при одному суб'єкті.

Третій тип логіко-мовних відношень, що пов'язують об'єкт позатекстової дійсності з АОА, поданий аналогією. АОА, побудовані на аналогії, вводяться в текст фрагментом оповіді, асоціативно-образна природа якої виявляється при текстовому

ретроспективному співвіднесенні її з прототипом. Найчастіше в аналізованих авторських текстах аналогія будується на порівнянні двох систем (прототипу і моделі) при відсутності граматичних показників компаративності. Оскільки при інтерпретації деяких фрагментів зв'язок між моделлю і прототипом явно не встановлюється, можна говорити про принципи умовної аналогії.

При аналізі латинськомовних творів українських авторів нами було виявлено четвертий тип логіко-мовних відношень АОА з об'єктом позамовної дійсності, представлений в авторських текстах відношеннями умовних відповідностей. У ряді випадків відношення умовних відповідностей можуть перехрещуватися з відношеннями тотожності й умовної аналогії. Однак, на відміну від перших двох типів, відношення умовних відповідностей вказують на те, що зв'язок АОА з об'єктом позамовної дійсності носить деякий відтінок символічності. Характер умовних відповідностей визначається або культурними традиціями (макроконтекстом культури), або характером історичної доби та індивідуальним досвідом автора. Ця особливість АОА й обумовлює подвійний характер непрямих МК, що виражається, з одного боку, у звуженні простору знання в результаті конкретизації об'єкта, з іншого – в розширенні семантичного змісту художнього тексту, оскільки виходить за рамки лінійного розгортання розповіді. Подвійність функцій АОА зумовлює чинність "закону радіації синонімів". Дія "закону радіації синонімів" виявляється в прагненні кожного об'єкта зіставлення розширити свій семантичний сектор, згідно з чим у комплекс АОА можуть входити асоціативно-образні компоненти різного ступеня, за допомогою яких об'єкт переосмислення співвідноситься з суб'єктом.

Отже, вивчення фонової інформації в контексті дослідження авторського ідіостилю показало, що перспективним для аналізу індивідуально-авторського стилю митця є аналіз не складових тексту, а всього тексту як продукту творчої й мовної діяльності автора. Розгляд фонової інформації як стилеутворюючої і текстоутворюючої категорії дозволяє здійснювати гармонійний синтез мовних та позамовних факторів, що організують семантичний простір художнього тексту.

Генетична природа, вибір і співвідношення засобів реалізації фонової інформації як стилеутворюючої категорії в текстах латинськомовних українських авторів визначаються особливостями формування їх ментально-вербальної картини світу й культурного тезауруса, внаслідок чого проблема творчості таких авторів є не тільки лінгвістичною, а й філологічною, культурологічною і навіть етнопсихологічною.

В статье рассматривается роль и характер фоновой информации в контексте исследования авторского стиля. Переосмыслены понятия "цитата", "аллюзия" и "реминисценция" как традиционные формы исследования интекста. Описаны формы реализации интекста как стилеобразующей категории в парадигме современных научных представлений.

Ключевые слова: фоновая информация, цитата, аллюзия, реминисценция, пресуппозиция, прецедентный текст, метакомпонент.

The article observes the role and the character of background information in a context of research of author's style. The concepts of allusion, reminiscence, quotation as traditional forms of the intext's realization

are revised. Forms of intext realization as slyle-formating category are investigated within the frames of modern scientific paradigm.

Key words: background information: allusion, reminiscence, quotation, intext, presupposition, preciditional text, metacomponent.

Література:

1. *Курціус Е. Р.* Європейська література і латинське середньовіччя / Ернст Роберт Курціус – Львів : Вид. Літопис, 2007. – 748 с.
2. *Слухай Н. В*. Художественный образ в зеркале мира этноса М. Ю. Лермонтов, Т. Г. Шевченко / Наталья Витальевна Слухай. – К., 1995. – 376 с.
3. *Степанов Г. В*. Язык. Литература. Поэтика / Георгий Владимирович Степанов. – М. : АН СССР Отдел литературы и языка, 1984. – 264 с.
4. *Тороп П. Х.* Проблема интекста / П. Х. Тороп // Труды по знаковым системам XIV. Текст в тексте. Ученые записки Тартуского госуниверситета. – Тарту, 1981. – Вып. 567. – С. 33–44.
5. Apollinaris Sidonius [Electronic source]. – Access mode: http://www.books.google.com.ua/books.
6. Alan SP II [Electronic source]. – Access mode: http://www.books.google.com.ua/books.
7. Pedro Calderón de la Barca [Electronic source]. – Access mode: http://www.books.google.com.ua/books.
8. Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543–1566. – Cracoviae, 1891. – P. 100.
9. *Stanislai Orichovii Rutheni*. De lege Coelibatus cjntra Syricium in conci lio habita oratio einsdem Stanislai ad Julium Tertium Pont Max Supplicatio de approbando matrimonio a se inito imem, De bello adversus Turcas suscipiendo ad Equites Polonos Turcia prima. Ad Sigismundum Poloniae Regem. – Turcica secunda. Basiliae. 1551/1554.

УДК 811.124'373.61

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ І КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЙМЕНУВАНЬ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ

Лехніцька Світлана Іванівна,
ст. викл.
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

Стаття присвячена комплексному аналізу найменувань лікарських препаратів, а саме виявленню їх структурно-семантичного і комунікативно-прагматичного потенціалу. Багатофункціональність назв ліків поєднує номінативні витоки (ідентифікуюча, диференціююча, пізнавальна функції) з домінуючими комунікативно-прагматичними (сугестивна, атрактивна, емотивно-оцінювальна, образна функції), що експлікують відношення "знак-людина" і забезпечують рекламне призначення цих одиниць. Описуваний пласт периферійних власних імен називається номенклатурними одиницями, "рекламними іменами", "товарними знаками", "торговими назвами", "прагматонімами".

Ключові слова: структурно-семантичний потенціал, комунікативно-прагматичний потенціал, торгова назва, прагматонім.

Останнім часом все більше дослідницької уваги привертають до себе номінативні процеси у сфері виробництва та продажу лікарських препаратів. Цей особливий пласт периферійних власних імен можна вважати номенклатурними одиницями, які виконують функції "рекламних імен", "товарних знаків", "торгових назв", отже є "прагматонімами", від гр. πραγμα – *річ, товар і* όνυμα – *і'мя* [Исакова 2008, 5; Крюкова 2004, 76].

Вивчення мовних засобів, за допомогою яких створюються новітні назви лікарських препаратів для профілактики і лікування захворювань людини, дозволяє встановити деякі тенденції і закономірності процесу номінації в сучасних професійних мовах. В основу дослідження принципів і типів формування фармацевтичних назв, їх структурно-семантичних і функціональних особливостей має бути покладений фактор *адресата* [Шарапова 2008, 2].

Різноаспектна характеристика найменувань у сфері фармакології дозволяє розширити уявлення про розвиток різних термінологічних підсистем у медичній галузі і може стати прецедентним матеріалом для дослідження в області теорії номінації.

Актуальність роботи полягає в тому, що у ній досліджується сучасна номенклатура лікарських засобів, яка постійно оновлюється. Поява великої кількості торгових найменувань вимагає осмислення термінотворчих процесів, визначення алгоритму відбору словотвірних мовних засобів. Дослідження назв лікарських засобів дозволяє зробити висновки про загальні тенденції формування сучасних наукових номенклатур.

Мета роботи – це комплексний аналіз найменувань лікарських препаратів, а саме виявлення їхнього структурно-семантичного і комунікативно-прагматичного потенціалу.

Предметом нашого дослідження є структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний потенціал найменувань лікарських засобів. **Матеріалом** дослідження є грецько-латинські торгові найменування лікарських засобів, прагматоніми.

Новизна роботи полягає у недостатній дослідженості структурно-семантичного і комунікативно-прагматичного потенціалу найменувань лікарських засобів, а саме прагматонімів грецько-латинського походження. Дослідження фармацевтичної номенклатури, які існують на сьогоднішній день, присвячені переважно аналізу основних дериваційних моделей номенклатурних одиниць [Бєрєзнікова 1978; Гусятинська 1986; Лазарєва 2007; Нечай 2007; Воронова 2007; Бужина 2007].

Дослідження здійснюється у межах антропоцентричного підходу в лінгвістиці, оскільки передбачає визначення інтенцій сучасних номінаторів, а також комунікативно-прагматичних основ функціонування цих найменувань, зокрема, для нас цікава позиція людини, яка сприймає і осмислює вже створений знак. Використовуючи словотвірно-структурні і лексико-семантичні механізми прагматичного впливу, адресант досягає найбільшого впливу на адресата – покупця лікарських засобів [Шарапова 2008, 3].

Назви лікарських препаратів, так само як і інші прагматоніми, мають високий ступінь відтворюваності в сучасному комунікативному процесі: увійшовши у свідомість носія мови, вони беруть участь у формуванні його картини світу. Комунікативно-прагматичний аналіз найменувань лікарських засобів доводить, що вони досить часто є соціально орієнтованими, враховують гендерні і вікові фактори покупця (**Androfort**, де **Andr-,** від гр. **ἀνήρ, ἀνδρός** – *чоловік*, – **fort,** від лат. **fortis** – *сильний*; **Progynon**, де **Pro-,** від лат. **pro** – *для*, **gyn-,** від гр. **γυνή** – *жінка*), мають також соціолінгвістичне значення.

Різноаспектне вивчення найменувань лікарських засобів дає можливість розширити уявлення про змістову, структурну і функціональну різноплановість мовної одиниці, що належить до "апелятивно-онімічного межування", тобто дозволяє виявити і уточнити окремі особливості природи власного імені на його межі із загальним.

Вивчення найменувань лікарських засобів здійснюється в парадигмі різних лінгвістичних напрямів: лексичної семантики (семасіології і ономасіології), словотвору, лінгвістичної семіотики, прагмалінгвістики, теорії комунікації – із залученням теоретичних досліджень в суміжних галузях знання: маркетингу, соціології та психології реклами.

Найменування препаратів є результатом регулярної взаємодії традицій найменування в офіційній і народній медицині з образно-експресивними засобами мови, що зумовлено їхнім периферійним положенням в онімічному просторі мови. Принципи і витоки найменувань досліджуваних одиниць визначили виділення наступних різновидів: узуальні / авторські; образні / безобразні; індексальні, символічні, іконічні, "змістові" і "функціональні", композитні і некомпозитні.

Різноманітність способів формування номінацій лікарських засобів визначається фактором адресата: композиція (як розгорнута інформація щодо складу і призначення препаратів), використання аналітичних визначників, зокрема, тих, що актуалізують провідні ідеї в картині світу користувача, різноманітність лексико-семантичної деривації, орієнтація номінатора на перевірені часом моделі лікарських найменувань, нечасте використання буквених абревіатур, контамінантів, що затемнюють зміст номінацій.

Багатофункціональність назв ліків поєднує їх номінативні витоки (ідентифікуюча, диференціююча, пізнавальна функції, що підкреслюють відношення "знак-предмет") з домінуючим комунікативно-прагматичним потенціалом (сугестивна, атрактивна, емотивно-оцінювальна, образна функції), що експлікують відношення "знак-людина" і забезпечують рекламне призначення цих одиниць.

Найменування лікарських засобів належать до медичної сфери, чим і зумовлена подібність в їхньому мовному оформленні: відповідно до фармакологічної традиції, назви даних одиниць найчастіше містять інтернаціональні (перш за все латинські і грецькі) компоненти: **Andriolum, Somatropinum, Pyridoxinum, Lidocainum, Decametoxinum, Tramadolum**. Останнім часом у складі найменувань лікарських засобів використовується загальновживана українська лексика, порівняйте: **Dlanos, Dobroson**. Внутрішня форма найменувань подібних лексичних одиниць часто не є прозорою. Інформація про ліки зазвичай зберігається і використовується у вузькому професійному середовищі. Також слід зазначити, що в семантичному просторі найменувань лікарських засобів домінує ідея "боротьби з хворобою", наприклад, **Stoptussin, Stopgrippin, Dolaren, Antidiab, Analgin, Efferalgan, Nostress** і т. п. Найменування лікарських засобів належать до онімічного простору, а саме до його периферії, оскільки вони називають не одиничний об'єкт, а серійний, тобто за своїм змістом наближаються до таких власних назв, як журнал "Здоров'я", автомобіль "Славута", торт "Капучіно". Таким чином, досліджувані одиниці співвідносяться і з власними назвами, і з загальними назвами, але орфографічно оформлюються як власні.

Найменування ліків співвідносяться з областю, що межує із фразеологією, а саме, з **синлексами** (від гр. **συν** – *разом* з, і **λέξις** – *слово, зворот, вираз*). Даний термін вперше був введений російської дослідницею Г. І. Климовською в статті "О характере синонимологического знания" [Климовская 1970, 3] і надалі використовувався в низці її робіт [Климовская 1973, Климовская 1974, Климовская 1977, Климовская 1997, Климовская 2000]. Поняття синлекса поширюють такі найменування, які містять аналітичні визначники: **forte, depo, mitte, lente, retard, neo, plus**. Подібні назви орієнтовані на перевірену лікувальну цінність препарату, можуть вказувати на орган, що потребує лікування, або підкреслюють активність позитивного впливу, порівняйте: **Diclofenak Retard, Diltiazem-Retard, Secrepat Forte, Almagel Neo, Pilibact Neo, No-Spa Forte, Drotaverinum Forte, Essliver Forte, Essel Forte, Livolin Forte, Bifidumbacterin Forte, Lactovit Forte, Mezym Forte, Berocca Plus, Forcal Plus, Ferron Forte, Nutriflex Plus, Sustak Forte, Sustak Mitte, Olicrd Retard, Arifon Retard, Ramiril Plus, Bepanten Plus, Androcur Depo, Prostaplan Forte, Humulinum Lente**.

Як зауважують сучасні термінознавці, назви лікарських засобів відповідають "загальним принципам номінування" [Голев 1985, 51]. Так, якщо зміст узуального слова чи номінативного сполучення слів "відповідає предмету найменування", а предмет "не цілком відповідає узуальній номінативній одиниці", використовується ментальна операція порівняння: **Memoria, Pulmocort**, **Edem, Cerebrum compositum, Centrum Silver**. У більшості випадків переважає використання мето-

німічного переносу, наприклад, назва біологічного матеріалу, з якого готується препарат, стає його іменем, відбувається скорочення попереднього (для номінації) "тексту", наприклад, **Herbion Echinacea.** Таким чином, за наявністю / відсутністю у найменуванні компонента "образність" назви лікарських препаратів можна розподілити на безобразні найменування, що передають прямі лексичні значення, та образні, пов'язані з метафоричними переносами найменування [Лукьянова 1996, 26–39].

Можна говорити і "про словотвірну метонімію" [Гінзбург 1989, Резанова 1989, Шарапова 2008] по відношенню до похідних назв ліків: **Anticaries, Septil, Rostiran, Restful, Regulon, Rhythmocor, Pulsar.** Також не слід забувати про такий фактор, як традиційність, коли при створенні нових найменувань найчастіше спираються у номінації на фармакологічні традиції: використовують запозичення латинського чи грецького походження. Інновацією в процесі номінації можна вважати залучення загальновживаної лексики, а саме синтаксичних сполучень із сучасних європейських мов (української, російської, англійської та ін.), наприклад: **Novafigura, Dlanos, Uspokoi, Ranostop, Pyatirchatka**, **Happy baby.**

Серед найменувань лікарських препаратів, згідно з логікою визначення терміна, розрізняють такі види назв: 1) ті, що називають домінуючий компонент у складі препарату: **Iodoxydum**, **Calcii gluconas**; 2) ті, що вказують на призначення препарату: **Stoptussin, Antidiab, Phthivasidum, Therapinum, Herpevir**, чи орган, що підлягає лікуванню: **Anginal, Apisarthronum, Cardiovalenum**. Таким чином, перші слід називати "змістовими", що "зазначають позначуваний предмет", а інші – "функціональними", що "актуалізують відмінність предмета від інших предметів через правила оперування з ними" [Горский 1963, 64].

Назви лікарських засобів є багатофункціональними номінативними одиницями, але особливо важливою є їхня прагматична значущість, яка знаходить відображення в рекламуванні та в особливостях сприйняття назв лікарських засобів адресатом. Функції, які властиві цим найменуванням, представлені двома групами: 1) супутні номінативної (інформативна, диференціальна, ідентифікуюча, пізнавальна); 2) супутні загальнопрагматичної (експресивна, сугестивна, атрактивна, соціальна, рекламна). Особливо треба виділити пізнавальну функцію, що пов'язана з мнемонічною і комунікативною функціями.

До складу фармацевтичної номенклатури належать також назви, запозичені з інших номенклатур, наприклад, хімічної: **Acidum acetylsalicilicum, Acidum ascorbinicum, Bismuthi subcitras, Acidum nicotinicum, Calcii lactas, Camphora monobromata, Estradioli valeras**, або назви рослин з ботанічної номенклатури: **Extractum Cynarae Hexal, Gerimax Ginseng, Extractum Valerianae, Extractum Belladonnae**. Адресат рекламування лікарських засобів має орієнтуватися не тільки у великій кількості інтернаціональних терміноелементів, але також у численних назвах фірм-виробників: **Terbinafinum-*Ratiopharm*, Vitaminum E *Zentiva*, Antimigren-*Zdorovje*, Silimarinum *Hexal*, Simvastinum *Liconsa*, Rimantadinum-*Darnitsa*, Pentoxifyllinum *Sopharma*, Paclitaxelum-*Teva***.

Загальнопрагматична спрямованість найменувань лікарських препаратів має наступні вияви. Так, емоційно-оцінювальна функція співвідноситься з образною, а

отже, з метафоричними переносами: **Happy baby, Little friends, Aviamore, Tantum Rosa, Besugrei, Rativnik**. Соціальна функція виявляється у створенні образів реципієнтів, наприклад, актуалізує гендерний фактор: **Femoden, Gynaecophytum, Gynaecoheel, Androgel**, або вказує на вікову групу споживачів: **Fenuls baby, Gerovital, Vitrum Kids, Vitrum Junior.** Прагматичну значимість мають і деякі словотвірні моделі, що використовуються авторами назв ліків, зокрема, демінутивні: **Mili nosik**, **Alteyka**.

Велику роль у прояві прагматичного потенціалу в групі досліджуваних назв відіграють семантичні повтори, які створюють постійно "пульсуючі" ідеї, мотиви, які мають велике значення для людей, що занепокоєні станом свого здоров'я [Шарапова 2008, 15]. Так, наприклад, ідея "життя" втілюється у назвах за допомогою частого повторення відповідного грецького терміноелемента **bio-** та латинського **vit-**: **Biovital, Bioven Mono, Bioherp, Bioglobin-U, Bioline Allergy, BiolineInsomnia, Bioparox, Bioprost, Bioran, Biosept, Biosoma, Biosporin-Biopharma, Biotredin, Biofer, Bioferon, Bioflorax, Biofriz, Biocid, Biociclovir-Biopharma; Vitagren, Vitakap, Vitakomplid-Zdorovje, Vita-Life, Vitam, Vita-Melatonin, Vitaminum A, Vitaneiron, Vitaprost, Vitaftor, Vitiron Suscaps, Vitopril, Vitiforce.**

Терміноелемент **vir-**, який походить від лат. **virus, i** – *вірус*, є для споживачів інформатором про антивірусну дію препарату, наприклад, **Viramun, Virasept, Viread, Viro-Z, Virogel, Virodin, Virocomb, Virol, Virolex, Virolis, Virudin** та ін. Розповсюдженими терміноелементами є такі, що мають значення "біль, больове відчуття", наприклад, **Dolaren, Dolex, Dolobene, DoloMed, Doloroff, Rapidol, Aldolor, Panadol, Tramadolum**, де терміноелемент **dol- /dolor-** походить від лат. **dolor** – *біль*; а також **Analginum, Benalgin, Tramalgin, Tralgit, Cofalginum, Tempalginum, Quintalginum, Pentalginum, Sedalgin, Tetralgin, Novalgin,** де терміноелемент **alg-** походить від гр. **ἄλγος** – *біль*.

Прагматично спрямованими можна вважати також назви лікарських засобів, до складу яких увійшли терміноелементи з вказівкою на орган, що слід лікувати: 1) **Hepabel, Hepabene, Hepavirin, Hepadif, Hepalin, Hepa-Merz, Hepa Comp. Heel, Heparil 1000, Heparsilum, Hepasol A, Hepasol Neo, Hepatoimunum, Hepatophyt, Hepaphytol, Hepaforte,** де терміноелемент **hepa- / hepat-** походить від гр. **ἧπαρ, ἥπατος** – *печінка*; 2) **Gastritol, Gastro-Gran, Gastrodicin, Gastrokind, Gastrolit, Gastromax, Gastromed, Gastro-Norm, Gastropin, Gastropom-Apo, Gastrotipin-Darnitsa, Gastropharm, Gastrophyt, Gastroflox, Gastrozepin,** де терміноелемент **gastro-** походить від гр. **γαστήρ, γαστρός** – *шлунок*; 3) **Denta Guttae, Dentagel, Dentinox Gel N, Dentokind, Dentol 10%**, де терміноелемент **dent-** походить від лат. **dens, dentis** – *зуб*; 4) **Dermodrin, Dermazin, Dermazol, Dermasan, Dermaton, Dermasoft, Dermovate,** де терміноелемент **derm-** походить від гр. **δέρμα, δέρματος** – *шкіра*; 5) **Ostemax, Osteobion, Osteobios, Osteogenon, Osteodar, Osteocare, Osteo-Mepha, Osteoton,** де терміноелемент **osteo-** походить від гр. **ὀστέον** – *кістка*; 6) **Otisol, Otinum, Otipax, Otofa**, де терміноелемент **ot-** походить від гр. **οὖς, ὠτός** – *вухо*; 7) **Chondrasil, Chondrazaminum, Chondroxidum,** де тер-

міноелемент **chondro-** походить від гр. **χόντρος** – *хрящ*; 8) **Rhinosept, Rhinostop**, де терміноелемент **rhin-** походить від гр. **ῥίς, ῥινός** – *ніс*; 9) **Vasilip, Vasovist, Vasodipin, Vasocardinum, Vasoket, Vasocor, Vasonit, Vasoserc, Vasostat-Zdorovje**, де терміноелемент **vas-** походить від лат. **vasis** – *судина*.

Активне рекламування лікарських препаратів пов'язане з використанням засобів всіх рівнів мови: фонетико-графічного, лексико-семантичного, синтаксичного, а також лінгвостилістики. Головна ціль – навіювання споживачу думки про цінність лікарських засобів. Так, з метою привернути увагу споживача, окремі терміноелементи фармацевтичної назви можуть писатися з великої літери, наприклад, **AEvit, AEcaps, Adamon Long**, **Venitan Forte**. Престижність лікувального засобу підсилює також присутність у назві даних про фірму-виробника, особливо переданих за допомогою латинської графіки, наприклад, **L-Thyroxin Berlin-Chemie, L-Thyroxin-Darnitsa, L-Thyroxin-Farmak, Adrenalin-Darnitsa, Adrenalin-Zdorovje, AzitroHexal, Azithromycinum-Norton, Azitromycinum-Ratiopharm.**

Таким чином, у фармацевтів основна мета процесу номінації – зацікавити споживача ліків, що в більшій мірі залежить від ступеня мотивування назви ліків. Кожна фірма-виробник намагається привабити клієнта саме до тих засобів, які вона тиражує, таким чином саме назва стає фактором вирізнення "свого" препарату серед інших. Досліджений фактичний матеріал засвідчив динаміку, пов'язану з "нарощуванням" прагматичного потенціалу у назвах лікарських засобів, та підсилення тенденції до експресивізації однієї з професійних ділянок ономастичного простору мови.

Статья посвящена комплексному анализу наименований лекарственных препаратов, а именно выявлению их структурно-семантического и коммуникативно-прагматического потенциала. Представленный пласт периферийных собственных имен отвечает тому, что называется номенклатурными единицами, "рекламными именами", "товарными знаками", "торговыми названиями", "прагматонимами".

Ключевые слова: структурно-семантический потенциал, коммуникативно-прагматический потенциал, торговое название, прагматоним.

The article is devoted to the comprehensive analysis of the drugs names, determination of their structural, semantic, communicational, pragmatic potential.

Key words: structural, semantic, communicational, pragmatic potential, trade name, pragmatonyme.

Література:

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 2007. – 576 с.
2. *Березникова Р. Е.* Место номенов в лексической системе языка / Р. Е. Березникова // Имя нарицательное и собственное. – М., 1978. – 206 с.
3. *Бужина Т. П.* Современные тенденции терминологического словообразования в номенклатуре лекарственных средств / Т. П. Бужина // Язык медицины: Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С. 76–80.
4. *Вейсман А. Д.* Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – М., 1991. – 686 с.
5. *Воронова О. Н.* Проблемы товароведной терминологии в фармации / О. Н. Воронова // Язык медицины: Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С. 81–85.
6. *Голев Н. Д.* Естественная номинация объектов природы собственными и нарицательными именами / Н. Д. Голев. – М., 1985. – 195 с.
7. *Горский Д. П.* Логика : учебное пособие / Д. П. Горский. – Изд. 2-е, испр. – М. : Учпедгиз, 1963. – 97 с.

8. *Гумецкая Л. Л.* Заметки о терминологической синонимии в языке украинских грамот XIV в. / Л. Л. Гумецкая // Лексическая синонимия. – М., 1967. – С. 174–177.

9. *Гусятинская В. С.* Терминология лекарственных препаратов / В. С. Гусятинская // Парадигматические характеристики лексики : межвузовский сборник научных трудов. – М. : МГПИ, 1986. – С. 93–100.

10. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М., 2000. – 846 с.

11. *Дремова Н. Б., Березникова Р. Е.* Номенклатура лекарственных средств: особенности формирования и фармацевтическая информация // Н. Б. Дремова, Р. Е. Березникова. – Курск, 2002. – 152 с.

12. *Исакова А. А.* Эволюция прагмонимического пространства: структура, семантика, прагматика (на материале современной механонимии) : автореф. дисс. … д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / А. А. Исакова. – Краснодар, 2008. – 48 с.

13. *Кирпичева О. В.* Ономастикон рекламного текста : автореф. дисс. … д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / О. В. Кирпичева. – Волгоград, 2007. – 22 с.

14. *Климовская Г. И.* О характере синонимологического знания / Г. И. Климовская // Синонимия в языке и речи. – Новосибирск, 1970. – С. 3–13.

15. *Крюкова И. В.* Рекламное имя: от изобретения до прецедентов™ : монография / И. В. Крюкова. – Волгоград : Перемена, 2004. – 288 с.

16. *Лазарева М. Н.* Номенклатура лекарственных средств в гомеопатии: особенности класификации и номинации / М. Н. Лазарева // Язык медицины: Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С. 193–203.

17. *Машковский М. Д.* Лекарственные средства / М. Д. Машковский. – М., 2006. – 1216 с.

18. *Мордвинова Н. Г.* Словесные товарные знаки алкогольных напитков: на материале русского, чувашского, французского, итальянского, испанского, немецкого и английского языков : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Н. Г. Мордвинова. – Чебоксары, 2008. – 32 с.

19. *Нечай М. Н.* Ботаническая терминология как структурная составляющая тривиальных наименований лекарственных средств / М. Н. Нечай // Язык медицины: Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С. 227–231.

20. *Ражина В. А.* Ономастические реалии: лингвокультурологический и прагматический аспекты : автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / В. А. Ражина. – Краснодар, 2007. – 38 с.

21. *Салькова В. Е.* Некоторые проблемы синонимии в языке и речи / В. Е. Салькова. – Саратов, 1971. – 32 с.

22. *Суперанская А. В.* Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

23. Фарминдекс' 98 – лекарственные препараты // В. Н. Коваленко, А. П. Викторова. – К., 1998. – 1148 с.

24. *Фоменко О. С.* Прагматонимы-глобализмы: лингвистический статус и функциональная специфика : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.19 / О. С. Фоменко. – Волгоград, 2009. – 209 с.

25. *Шарапова Р. А.* Процессы деривации и терминологизации в подсистеме русского языка (на материале номинации биологически активных добавок) : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Р. А. Шарапова. – Новосибирск, 2008. – 19 с.

26. *Яковлева О. Е.* Семиотические типы прагматонимов современного русского языка: на материале номинаций продуктов питания : автореф. дисс. … канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / О. Е Яковлева. – Новосибирск, 2006. – 32 с.

УДК 81'367.625.43

ГЕНЕЗА ТА ВАРІАТИВНІСТЬ АБСОЛЮТНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

Мелещенко Катерина Сергіївна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто погляди науковців на історію появи та варіації самостійного дієприкметникового звороту – "називний самостійний" та "давальний самостійний" у слов'янських і давньоруській мовах, "самостійний родовий" у давньогрецькій мові та "аблатив самостійний" у латинській мові.

Ключові слова: самостійний дієприкметниковий зворот, незалежний відмінок, абсолютна конструкція, "називний самостійний", "давальний самостійний", "родовий самостійний", "аблатив самостійний".

Дієприкметникові звороти у їх синтаксичних функціях були і продовжують залишатись об'єктом зацікавлення й дослідження вчених-мовознавців. Дієприкметниковими зворотами називаємо будь-які словосполучення, в яких дієприкметник виступає центром конструкції, пов'язує інші слова в структурну одиницю. Але сама назва "дієприкметниковий зворот" має вузьке значення. Тому пропонуємо ввести термін "дієприкметникова конструкція", яка є незалежною від інших членів речення, і складається з власного суб'єкта дії та його ознаки – предиката, що за своїми функціями збігаються з підметом та присудком простого речення.

Питання функціонування та розвитку незалежної конструкції становить особливий інтерес з погляду еволюції індоєвропейської мовної системи.

Актуальність обраної теми зумовлена відсутністю комплексного підходу до дослідження передумов появи та розвитку незалежної конструкції. Розв'язати це завдання можна лише за умови детального розгляду цієї конструкції у давніх мовах.

Мета роботи полягає у розкритті ідентифікації джерела походження в індоєвропейській мові абсолютної конструкції та можливості варіювання її у давніх мовах.

Об'єктом дослідження є незалежна дієприкметникова конструкція.

Предмет дослідження складають структурні, семантичні та функціональні характеристики абсолютної конструкції та її компонентів у давніх мовах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві було здійснено комплексне вивчення варіацій незалежної конструкції, а також аналіз її структурних та функціональних особливостей на матеріалі різних мов.

Дефініція абсолютної конструкції у загальному мовознавстві обмежується лише поясненням незалежного відмінка. За визначенням Туро, незалежний відмінок є антонімом непрямого відмінка [Туро 1864, 267–281]. З часом розуміння терміна розширювалось і вивчалося "незалежне речення", яке являє собою "номінативну трансформацію цілого речення, що містить відмінювану дієслівну форму у своєму складі" [Берент 1973, 147–154] або "абсолютні конструкції", тобто "відмінкові форми імені, що виступають з дієприкметниками у конструкціях, які схожі на незалежні речення" [Леман 1974].

Історія незалежної конструкції бере свій початок з індоєвропейської мови. Дана конструкція зустрічається в низці мов індоєвропейської сім'ї, хоча іменна частина вживається в різних відмінках: в давньогрецькій мові – родовий самостійний, в латинській мові – аблатив самостійний, в давньоіндійській мові в незалежному зворо-

ті вживається родовий та місцевий відмінки, в той час як у готській, давньолитовській та старослов'янській – давальний відмінок [Борковский 1968].

Передумови появи абсолютної конструкції в індоєвропейській мові не мають точних пояснень. На думку В. П. Воробйова, абсолютні відмінки були більш давнім способом відображення складної думки, ніж підрядні речення. З плином часу абсолютні відмінки витіснили складнопідрядні речення з різними підрядними [Воробьев 1973, 95]. Згідно з В. Леманом, "абсолютні конструкції виникали в період, коли порядок слів в окремих діалектах розвивався від OV до VO (O – об'єкт, V – дієслово). Під час проміжного періоду дієприкметник відносився або до попередньої, або до подальшої відмінюваної форми дієслова. Відповідно, дієприкметник та узгоджений з ним іменник вживались "абсолютно", без вказівки на відмінювану дієслівну форму [Леман 1974].

А. Р. Корін розглядає причини виникнення самостійного звороту, виходячи з дієприкметникової частини конструкції, та визначає наступне: у дієприкметників "первинною функцією є атрибутивна функція при іменнику. Вторинна, предикативна функція може стати автономною, якщо і відмінкова форма стає автономною"… "Автономний характер відмінкової форми спричиняє наступні результати: з одного боку, відмінкове закінчення іменника стає показником субординації, а з іншого – реляція в синтаксичній групі стає не атрибутивною, а предикативною"[Корин 1995, 84].

Досліджуване явище зафіксоване, насамперед, у давніх мовах: латинській, давньогрецькій та давньоіндійській (ведичній і санскритській). Як пише Н. І. Гусар, незначне кількісне вживання цих конструкцій у давніх пам'ятках, їх граматична дифузія свідчать про процес формування цього явища в зазначених мовах. На початкових етапах розвитку цих конструкцій, яке можна простежити, наприклад, у "Ведах", синтаксична залежність конструкції від основного речення очевидна; у ведичній, як і в класичних мовах, є немало випадків їх вживання із затемненою семантикою, які не завжди дають підстави ідентифікувати їх як абсолютні конструкції [Гусар 2001, 43]. Навіть у пізньому санскриті при збільшенні кількості цих конструкцій та використанні інших відмінків для їх оформлення помітне поступове ослаблення залежності конструкції від речення. Ознаки незавершеності процесу становлення абсолютної конструкції, її неповна відмежованість від інших дієприкметникових конструкцій спостерігається і в мові Гомера [Шерльц 1883]. Отже, в пізніших пам'ятках низки мов абсолютна конструкція ще недостатньо поширена і її граматичні ознаки ще не повністю диференційовані.

Зустрічається також самостійна конструкція у слов'янських мовах, балтійських, германських і романських мовах на різних етапах розвитку цих мов. Наявні також припущення про існування цього явища в авестійській мові та в мовах кельтської групи [Ярцева 1969, 160–165].

Так, В. В. Моргалева, яка досліджувала абсолютну давальну конструкцію у готській мові, стверджує, що вона не є калькованим архаїзмом з давньогрецької мови, а властива лише германським мовам [Моргалева 2008]. Ми не можемо погодитися з цією думкою, оскільки абсолютна конструкція є універсальним загальноєвропейським явищем у різних мовах. Подібність її граматичних характеристик у мовах дав-

ніх і сучасних спростовує твердження, що це явище є запозиченням у будь-якій з них. По-перше, у низці мов абсолютна конструкція функціонує в певний відрізок її історичного розвитку, для якого характерна взаємодія з іншою мовою з розвинутою системою інфінітних утворень, в тому числі абсолютного дієприкметника. По-друге, логічно припустити, що у випадку запозичення, конструкція мала би бути запозиченою з відмінком, характерним для конструкції у мові-джерелі. А це не так, як вже згадувалося вище. Цей факт неодноразово відзначався дослідниками як вирішальний доказ притаманності незалежної конструкції, якщо не в кожній окремій мові, то в кожній групі [Кнабе 1953; Калинская 1954].

Незалежна конструкція може виступати з широким спектром відмінків у індоєвропейських мовах.

"Незалежний самостійний" та "давальний самостійний" представлені в давньоруській мові. Генезис звороту "називний самостійний" дослідники трактували у різних напрямках. О. О. Потебня розглядає цей зворот як один із шляхів становлення категорії дієприкметника, що може виконувати функцію другорядного присудка [Потебня 1958, 123]. Дослідники більш пізнього періоду відзначають, що цей зворот має іменний складений присудок із випущеною дієслівною зв'язкою. Незалежним дієприкметникам присвятила свою роботу Р. Л. Рінберг, яка бачила у цьому явищі один із найдавніших видів зв'язку – нанизування, прояв давнього паратаксису. За думкою Б. В. Кунавіна, було декілька типів вживання "називного самостійного": 1) підмет "називного самостійного" та дієслівної частини однакові; 2) виражені різними словами, але позначають один суб'єкт; 3) відносяться один до одного як частина до цілого [Кунавин 1987, 72–78].

"Називний самостійний" був вдалим засобом вираження залежності однієї частини речення від іншої в умовах недостатнього розвитку в мові засобів підрядності. Подібні звороти були прообразами гіпотактичних конструкцій, заснувавши підрядність у мові. Згодом вони були витіснені підрядними реченнями.

Проблема походження "давального самостійного" була та залишається дискусійною. Існують три точки зору на це питання. Згідно першої, "давальний самостійний" є лише властивістю літературної мови, оскільки він був запозичений із грецької мови або створений за її зразком (П. Я. Черних, В. В. Іванов, Б. А. Успенський). Інша група дослідників погоджується з першою лише в тому, що "давальний самостійний" з'явився на основі грецької конструкції у слов'янських мовах. Але, на їхню думку, він пройшов свій шлях розвитку (А. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв, І. М. Бєлорусов). Третя група лінгвістів наполягає на праслов'янському походженні звороту (Л. О. Коробчинська, О. О. Потебня, В. І. Борковський).

Зворот вживається найдовше у східнослов'янських мовах. На думку І. І. Срезневського, конструкція вживалася до XIV століття. Згідно з М. В. Ломоносовим [Ломоносов 1952, 567], зворот з'являється в літературному стилі навіть у XVIII столітті. А В. І. Борковський [Борковский 1978, 428] відзначає, що структура вживалася письменниками та поетами у XVIII–XIX століттях.

"Родовий самостійний", за визначенням С. І. Соболевського, складається з логічного підмета в родовому відмінку, вираженого іменною частиною мови, та узго-

дженого з ним дієприкметника в якості логічного присудка [Соболевский 1948]. Самостійний дієприкметник, як і залежний, вживається для заміни підрядних речень, але можливий і тоді, коли його логічний підмет не відноситься до керуючого дієслова в жодній синтаксичній функції. Л. Л. Звонська вважає, що витлумачення абсолютних синтаксичних конструкцій, у складі яких виступають непрямі відмінки, на противагу номінативу, як ознака їх залежного характеру, можливо, й прийнятне для інших європейських мов, але надавати йому універсального значення не слід [Звонська 1999, 37].

У латинській мові також спостерігається широке використання незалежної конструкції. Однак, як це зауважено дослідниками латини, на відміну від грецької, латинська абсолютна конструкція є можливою лише з аблативом.

Аналізуючи форми та функції самостійного незалежного звороту, Г. С. Кнабе підтверджує, що сутність "аблативу незалежного" полягає в його проміжній атрибутивно-предикативній природі, в його можливості надавати простому за формою реченню значення складного, послаблюючи гіпотактичність та єдність. Дослідник визначає, що в межах латинської мови класичного періоду виникають тенденції до усунення цієї проміжної природи незалежного звороту. Низка особливостей форми та вживання незалежного дієприкметника вказує на намагання пояснити його проміжну природу та наблизити його до автентичного речення або до звичайного другорядного члена речення [Кнабе 1953].

Висновки

Отже, існують різні погляди на передумови походження абсолютної конструкції. Але індоєвропейський абсолютний відмінок неможливо відновити через різноманітність проявів його реалізації в окремих мовах. Цілком імовірно, що варіація у вживанні відмінків з даним зворотом залежала від функції самостійної конструкції.

Для розкриття синтаксичної сутності самостійної конструкції продуктивним є її зіставлення у різних давніх мовах, яке підтверджує, що абсолютна конструкція є універсальним загальноєвропейським мовним явищем і не є запозиченим. У давньоруській мові абсолютна конструкція представлена "називним самостійним" та "давальним самостійним", у давньогрецькій мові – "родовим самостійним", у латинській мові – "аблативом самостійним".

В статье рассматривается история возникновения и вариации самостоятельного деепричастного оборота – "именительный самостоятельный" и "дательный самостоятельный" в славянских языках и древнерусском языке, "самостоятельный родительный" в древнегреческом языке и "аблатив самостоятельный" в латинском языке.

Ключевые слова: самостоятельный деепричастный оборот, независимый падеж, абсолютная конструкция, "именительный самостоятельный", "дательный самостоятельный", "родительный самостоятельный", "аблатив самостоятельный".

The article elucidates the history of appearance and variation of independent participial –"nominative independent" and "dative independent" in the Slavic and Old Russian languages, "independent patrimonial gender" in Greek language and "ablative independent" in Latin.

Key words: independent participial, independent case, absolute structure, "nominative independent", "dative independent", "genitive case", "ablative independent".

Література:

1. *Белоруссов И. М.* Дательный самостоятельный падеж в памятниках церковно-славянской письменности / И. М. Белоруссов // Русский филологический вестник. – 1899. – № 41.
2. *Борковский В. И.* Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский. – М., 1978.
3. *Борковский В. И.* Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков / В. И. Борковский. – М., 1968.
4. *Буслаев Ф. И.* Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М., 1959.
5. *Воробьев В. П.* Дательный самостоятельный / В. П. Воробьев // Русская речь. – 1973. – № 4. – С. 95.
6. *Востоков А. Х.* Русская грамматика / А. Х. Востоков. – СПб., 1831.
7. *Гусар Н. І.* Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові : дис. … канд. філол. наук / Н. І. Гусар. – К., 2001. – 183 с.
8. *Звонська-Денисюк Л. Л.* Внутрішня структура давньогрецької мови. Особливості функціонування синтаксису системи дієслова / Л. Л. Звонська-Денисюк. – К., 1999. – 84 с.
9. *Иванов В. В.* Историческая грамматика русского языка / В. В. Иванов. – М. : Просвещение, 1990. – 265 с.
10. *Калинская Т. Л.* История абсолютной конструкции во французком языке : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.05 / Т. Л. Калинская. – М., 1954. – 248 с.
11. *Кнабе Г. С.* Самостоятельный причасный оборот во французском и латинском языке : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.05 / Г. С. Кнабе. – К., 1953. – 517 с.
12. *Коробчинская Л. А.* Дательный самостоятельный Суздальской летописи по Лаврентьевскому списку 1377 / Л. А. Коробчинская // Доповіді та повідомлення Львівського держ. ун-ту. – 1952. – Вип. 3, Ч. 1.
13. *Кунавин Б. В.* К вопросу о причастии-сказуемом придаточного предложения в древнерусском языке / Б. В. Кунавин // Функционирование языковых единиц в синхронии и диахронии. – Л., 1987.
14. *Ломоносов М. В.* Российская грамматика / М. В. Ломоносов // Полное собрание сочинений. – М. ; Л., 1952. – Т. 7.
15. *Моргалёва В. В.* Абсолютный дательный причастный оборот в готском языке / В. В. Моргалёва // Филология. – 2008. – 23 июня.
16. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М., 1958.
17. *Ринберг В. Л.* Древнерусские сложные конструкции и их современные параллели / В. Л. Ринберг. – К., 1975. – 153 с.
18. *Соболевский С. И.* Учебник древнегреческого языка / С. И. Соболевский. – М., 1948.
19. *Успенский Б. А.* История русского литературного языка (XI–XVII вв.) / Б. А. Успенский. – М., 2002.
20. *Черных П. Я.* Очерк русского исторического синтаксиса / П. Я. Черных. – К., 1960.
21. *Шерльц В. И.* Синтаксис древнеиндийского языка / В. И. Шерльц. – Харьков, 1883. – 321 с.
22. *Ярцева В. Н.* Развитие национального литературного языка / В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1969. – 286 с.
23. *Berent S.* Absolute Constructions as "Subordinate Clauses" / S. Berent // C / Corum, T. C. Smith-Stark, and A. Weiser, (ed.), You Take the High Node and I'll Take the Low Node, – Chicago,1973. – P. 147–154.
24. *Corin A. R.* The Dative Absolute in Middle Bulgarian Texts / A. R. Corin // Die Welt der Slaven, 1995. – 251 p.
25. *Lehmann W.* Proto-Indo-European Syntax / W. Lehmann. – Austin ; London, 1974.
26. *Thurot C.* De la logique de Pierre d'Espagnell / C. Thurot // Revue archeologique. – 1864. – P. 267–281.

УДК 807.415.1

АНТИЧНІ АВТОРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОПОВІДІ XVII СТОЛІТТЯ

Миронова Валентина Миколаївна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються шляхи і методи запозичення античних сюжетів українськими проповідниками XVII ст. А. Радивиловським і І. Галятовським. З'ясовано, наскільки творчо підходили українські проповідники до використання античних текстів і визначено моделі використання сюжетів.

Ключові слова: українська проповідь, античні автори, античні сюжети, латинське посередництво,барокове проповідування.

Українському бароко XVII ст. притаманні всі основні якості стилю: античність сприйняття і відображення світу, почуттєва й інтелектуальна напруженість, поєднання аскетичних закликів з гедонізмом, рафінованості з брутальністю, абстрактної символіки з натуралістичністю, динамічність, афектованість, театральність, феєричність, ілюзіонізм [Українська література XVII ст. 1987, 8-9]. Письменники і проповідники XVII ст. використовують у своїх творах алегорику, метафори, уподібнення, античні образи й християнські. Значення проповіді як проповідного жанру ораторської прози в цей час і за змістом, і за формою, і за суспільною функцією виходить за межі суто церковної настанови. Проповідь, окрім завдань просвітительських, виконувала також і завдання спеціально-естетичні, таким чином вона ставала виразно бароковою [Крекотень 1983, 7]. Творчість найвидатніших українських церковних і культурних діячів другої половини XVII ст. пов'язана з Києво-Могилянською колегією, за посередництвом якої Україна вступила в простір західної освітньої комунікації, учасникам якої були зрозумілі сенс та ідеї ключових античних текстів, а латинська мова доби Августа залишалася символом універсальності й зразковості.

Найвидатнішими представниками нового типу української проповіді в другій половині XVII ст. були вихованці Києво-Могилянської колегії Іоаникій Галятовський і Антоній Радивиловський.

NB! *Проповідницька спадщина Дмитра Туптала, Стефана Яворського та Феофана Прокоповича створювалася не лише наприкінці XVII ст., а й на початку XVIII ст., має свої стильові і змістові особливості і належить як українській, так і російській літературі, тому розгляд її має бути предметом окремого дослідження.*

Проповіді І. Галятовського створювалися від 50-х до 60-х років XVII ст. і були надруковані в 7 виданнях, а творчий доробок А. Радивиловського складався з двох томів проповідей, які були видані відповідно у 1676 р. під назвою "*Огородок Марії Богородиці*" та в 1688 році – під назвою "*Венец Христов*".

Проповіді обох згаданих авторів були написані "*простою ... українською мовою"* [Огієнко 1995, 112], з наявними церковно-словянськими елементами, оскільки вони були "*органічними складниками мовної свідомості, як і свідомості староукраїнського суспільства в цілому*" [Гнатюк 2010, 76]. В їх основу покладено роз'яснення християнських правд і тлумачення Святого пиьма. В якості прикладів обидва автори використовують ілюстративний матеріал з творів римських, грецьких і но-

волатинських авторів, переважно тих, що вивчалися у програмах гуманістичної школи. Ці приклади мали за мету пожвавити увагу аудиторії і заохотити її до слухання. І. Галятовський, зокрема, радив проповідникам черпати приклади з найрізноманітніших джерел:

"*Треба читати Библию, животи святих, ... треба читати гистории и кройники о розмаитых панствах и сторонах, що ся в них деяло і тепер що ся деет…*

Если ты книги и казаня будеш читати, знайдеш в них достаточную матерію на отпор геретикам, на збудоване верным и на спасение души своей" ["Наука, албо способ зложеня казаня" 1985, 220].

Це обумовлювало специфіку барокового проповідування XVII ст., невід'ємною частиною якого стало використання прикладів (exempla) і зрозумілість викладу.

І. Галятовський, зокрема, підкреслював: "*старайся, жебы всі люде зрозумілы тое, що ты мовишь на казаню, бо с(вя)тый Иван Златоустый мудрый был казнодія, єднак его ганила невіста за казанье трудное, же ся з него нічого не научила и не отнесла пожитку душевного… А кгды будеш мовити що на казаню, а то чим не доведеш, скажуть люде, же то неправда и твои вымыслы*" ["Наука…" 1985, 218, 517].

Як слушно зауважив Володимир Крекотень "*проповідники другої половини XVII ст. робили велику послугу літературі, переносячи на Україну нові теми і сюжети*" [Крекотень 1983, 44].

Але численні дослідники творчої спадщини проповідників, зокрема *Костомаров М., Сумцов М., Марковский М., Шевченко С., Житецький П.*, були не надто високої думки про літературні якості І. Галятовського і І. Радивиловського, оскільки підходили до вивчення їх діяльності насамперед як історики, оцінюючи не стільки художню майстерність проповідників у викладі матеріалу, скільки історичну вартість наведених у проповідях прикладів про Демокрита, Птолемея, аргонавтів тощо та свідчень стародавніх письменників Цицерона, Тацита, Плутарха, Геродота та інших.

Досконале знання проповідниками латинської мови обумовлювало доступ до західної культури, а той факт, що численні посилання на грецьких авторів (Гомера, Плутарха, Ксенофонта) ніколи не супроводжувалися автентичними цитатами, дозволяє вважати, що грецькі тексти вони використовували через латинське посередництво.

Підрахунок використаних обома проповідниками античних авторів дав такі результати:

А. Радивиловський запозичує 2 сюжети з "Одіссеї" Гомера (про перетворення Одіссея) [Крекотень 1983, № 235, № 237, 336], 1 сюжет з Евріпіда (про невинність Поліксени) [Крекотень 1983, № 233, 335], 1 сюжет з Геродота (про царя Дарія) [Крекотень 1983, № 115, 268], 1 сюжет з Ксенофонта (про випробування подружньої любові та вірності вірменського царя Тиграна і його дружини у полоні перського царя Кіра) [Крекотень 1983, № 138, 283], 5 сюжетів з твору "*Життя, вчення і міркування славетних філософів*" Діогена Лаертійського (Лаерція) [Крекотень 1983, № 161, 295; № 169, 299; № 186, 305; № 196, 310; № 198, 311]. Набагато більше посилань на "*Паралельні біографії"* і *"Moralia*" Плутарха – Радивиловський запозичує звідти аж 14 сюжетів [Крекотень 1983 № 105, 262; № 106, 263; № 132, 280; № 136,

282; № 139, 283; № 143, 284; № 147, 286; № 152, 289; № 166, 298; № 195, 310; № 182, 303; № 182, 303; № 204, 314; № 190, 307], починаючи оповідь з конкретного посилання на автора: "*пишет Плютарх*", "*пишет Плютарх-философ*" і подібне.

Поодинокі сюжети А. Радивиловський запозичує у грецьких та римських істориків, не посилаючись на них безпосередньо у тексті легенд чи фабул або ж з посиланнями на зразок "*пишется в историях*", "*пишет един историк*". Зі змісту випливає, що це, зокрема, римський історик II–III ст. Клавдій Еліан (1 сюжет із "*Строкатих оповідань*"), грецький історик Секст Юлій Африканський (1 сюжет із "*Кестена*"), римський історик III–IV ст. Лактанцій (1 сюжет), римський історик Сенека. Ці сюжети проповідник брав або безпосередньо з творів цих авторів, або ж запозичував їх через посередництво пізніших текстів. Можна припускати, що базовими джерелами запозичень тут виступали знамениті збірки проповідей Іоана Верденського, Меффрета, Йогана Герольта та ін.

Загалом же нам вдалося встановити, що А. Радивиловський посилається у своїх проповідях на 18 грецьких та римських авторів, надаючи перевагу історикам. При цьому для підтвердження, обгрунтування або ж доведення певної тези він наводить як реальні факти, так і загальновідомі античні анекдоти, персонажами яких виступали римські імператори Август, Веспасіан і Юлій Цезар; грецькі вожді Александр Македонський, Аристид, Фемістокл; знамениті філософи Анаксагор, Діоген, Платон, Демосфен, герої античних міфів. Щодо І. Галятовського, то він у збірці досліджуваних мною українськомовних творах подає на полях досить конкретні посилання на античних письменників та істориків. Серед них вдалося виокремити 14 сюжетів з римських авторів та 4 з грецьких, а саме:

Вергілій

- сюжет про Троянського коня [Галятовський 1985, 97];
- сюжет з "*Aeneas*", який у християнському прочитанні тлумачили як пророцтво про народження Богородиці [Галятовський 1985, 97, 270].

Квінт Курцій

- сюжет про Александра Македонського і Діомеда з "*Historia Alexandri Magni Macedonis*" [Галятовський 1985, 60, 99].

Пліній

- сюжет про пророцтво Дельфійського оракула аргонавтам щодо Богородиці і про храм, споруджений Ясоном у м. Цизик на честь Діви Марії з "*Naturalis historia*" [Галятовський 1985, 289, 394, 400];
- античний анекдот про пророцтво Дельфійського оракула царю Амадеусу, який мав правити у тій землі, де на нього впаде дощ [Галятовський 1985, 289, 400].

Евтропій

- сюжет про воїна, який кинув камінь на ікону Богородиці і від цього загинув з "*Breviarium ab urbe condita*" [Галятовський 1985, 291].

Светоній

- сюжет з "*De vita Caesarum*" про пророцтво Дельфійського оракула Неронові щодо його загибелі від власного меча [Галятовський 1985, 398].

Павсаній

- сюжет з "*Descriptio Graeciae*" про пророцтво щодо зруйнування міста Ліберта свинею [Галятовський 1985, 398].

Кассіодор

- сюжет з "*Historia Ecclesiastica tripartita*" про Діву Марію, яку нагодувала і напоїла пальма, схиливши гілля [Галятовський 1985, 251, 252].

Овідій

- сюжет з "*Metamorphoses*" про переселення душ [Галятовський 1985, 281, 401];
- сюжет з "*Epistulae ex Ponto*" (рядки послання до Максима), які християнська традиція тлумачила як провіщення про Богородицю [Галятовський 1985, 281].

Цицерон

- античний анекдот з "*Disputationes Tusculanae*" про облудне пророцтво Дельфіського оракула Пірру, царю Єгипту;
- античний анекдот про те саме – відповідь Аполлона Крезу, з обіцянкою нібито виграти війну з греками [Галятовський 1985, 401].

Діодор Сицилійський

- античний анекдот з "*Bibliotheca historiae*" про неправильно витлумачене пророцтво Гамількарові, що він нібито здобуде місто Сиракузи [Галятовський 1985, № 405, 152].

Плутарх

- сюжет з "*Moralia*" про єгипетського царя Птолемея, який завжди тримав перед собою череп, аби пам'ятати про смерть [Галятовський 1985, № 498, 187].

Валерій Максим

- античний анекдот з "*Factorum et dictorum memorabilium libri IX*" про Філіпа Македонського, який, повіривши пророцтву Дельфійського оракула, що він загине від воза, знищив усі вози, але загинув від меча, на якому був намальований віз [Галятовський 1985, 397];
- античний анекдот про пророцтво Аполлона Дафедасу, який мав загинути від коня, а загинув, скинутий пергамцями зі скелі, що була подібна до коня;
- античний анекдот про Креза, якому Оракул напророчив царювання в його царстві мула, і ним дійсно став Цирус, якого називали мулом, себто метисом, оскільки його мати була медійкою, а батько персом.

Густе запозичення сюжетів вимагає з'ясувати, наскільки творчо підходили українські проповідники до використання античних текстів

Свого часу Михайло Марковський, дослідник творчості А. Радивиловського, зіставляючи приклади, які наводив проповідник з латинськими оригіналами дійшов висновку, що "*відмінність текстів іде іноді дуже далеко і стосується істотних сторін прикладу"* [Марковський 1894, 109].

Здійснена мною зондажна перевірка показує, що це справді так: і в А. Радивиловського, і в І. Галятовського використані фрагменти переказуються дуже спрощено. Разом з тим, коли автори прямо цитують якусь фразу з оригіналу, то перекладають її абсолютно точно, наприклад І. Галятовський, показуючи сюжет з "*Aeneas*" Вергілія про Троянського коня, пише так:

"Прировнаю я монастыръ до коня Троянского, которого ґреки учинили з(ъ) дерева на кшталтъ гѡры великого и великоє войско в(ъ) немъ замкнули и написали з(ъ)верху: "ѡфера богине Мінерве". А сами, ѡд(ъ) места ѡдступивши, скрылися. Трѡяне того коня до места в(ъ)провадили якъ ѡферу, богине своєй Мінерве даную, не ведаючи, же тамъ в(ъ)нутръ суть жолнере грецкїє, котѡрыи потымъ в(ъ)ноче, з(ъ) коня вышедши, место Трою ѡгнемъ и мечемъ з(ъ)бурыли."

В оригінальноу тексті це місце читається так:

"...fracti bello fatisque repulsi
ductores Danaum tot iam labentibus annis
instar montis equum diuina Palladis arte
aedificant, sectaque intexunt abiete costas;
uotum pro reditu simulant; ea fama uagatur.
huc delecta uirum sortiti corpora furtim
includunt caeco lateri penitusque cauernas
ingentis uterumque armato milite complent".

[Publius Vergilius Maro 1969, L. II, 13–20]

А. Радивиловський, посилаючись на 50 лист Сенеки до Луцилія, розповідає про поведінку карлиці Гарпастес:

"...По жене его зостала при нем в дому єдина блазниця, Гарпастес названая, которая нагле ослепла, але, же була глупая, не хотела того до себе знати, и овшем мовила, же я добре вижу, але дом темный, окна замкненыє. И проводити ся некому не дала, любо що раз упадала и волала, жебы ю на видок выпроважено…" [Крекотень 1983, № 216, 323].

В оригіналі це місце читається так:

"... Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in domo mea remansisse ipse enim avarissimus ab istis prodigiis sum: si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus: me rideo. Haec fatua subito desiit videre in credibilem rem tibi narro, sed verram: nescit esse se caecam: subinde paedagogum suum rogat ut migret ait domum tenebrieo sam esse…" [L. Annaeus Seneca MDCCCLXXVII, 102, 103].

У цілому ж способи використання проповідниками античних текстів можна звести до 3 моделей:

1) буквальний переклад "*простою українською мовою*";

2) вільний переказ, часто зі значним спрощенням;

3) створення власного оповідання на ґрунті прочитаного.

Це дозволяє стверджувати, що українські проповідники з кола Києво-Могилянської колегії були з античною спадщиною на "ти": вони не лише вільно оперували нею, а й препарували її на потребу проповідницького жанру.

В статье рассматриваются пути и методы заимствования античных сюжетов украинскими проповедниками XVII века А. Радивиловским и И. Галятовским в своих произведениях. Установлено, насколько творчески украинские проповедники использовали античные сюжеты и определены модели их использования.

Ключевые слова: украинская проповедь, античные авторы, античные сюжеты, латинское посредничество, барокковая проповедь.

This article considers ways and methods of loan of antique plots by the Ukrainian preachers of the XVII-th century A. Radivilovsky and I. Galyatovsky. Ways of creative usage of antique plots by Ukrainian preachers are cleared out, models of their implementation are shown.

Key words: Ukrainian sermon, antique authors, antique plots, Latin mediation, baroque sermon.

Література:

1. *Гнатюк Л.* Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія / Л. Гнатюк. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2010. – 446 с.
2. *Крекотень В. І.* Оповідання Анатолія Радивиловського / В. І. Крекотень. – К. : Наукова думка, 1983. – 408 с.
3. *Марковский М.* Антоний Радивиловский – южнорусский проповедник 17 века / М. Марковский. – Киев, 1894.
4. "Наука, албо способ зложеня казаня" // Ключ розуміння / І. Галятовський. – Л. : Наукова думка, 1985. – Арк. 519–520 зв. – 443 с.
5. *Огієнко І.* Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
6. Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К. : Наукова думка, 1987. – 608 с.
7. L. Annaeei Senecae opera quae supersunt. Recognovit et rerum indicem locupletissimum adiecit Fridericus Haase. Vol. III, Lipsae, MDCCCLXXVII.
8. Vergilii Maronis Opera / ed. Roger A. B. Mynors. – Oxonii, 1969.

УДК 81.161.2.09

ТЕОНІМІЧНА МЕТАФОРА В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Михайлова Олена Григорівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовані особливості функціонування античних міфотеонімів як прецедентних імен у віршах Ліни Костенко. Імена давніх богів і героїв виступають у ролі фокусних онімів в авторських ономастичних метафорах.

Ключові слова: історична ономастика, антична міфологія, теонім, прецедентне ім'я, метафора.

Заклик Миколи Зерова "Ad fontes!" (1924 р.), який символізував "повернення української культури до своєї європейської культурної прабатьківщини", залишається актуальним і сьогодні, коли Україна має намір офіційно приєднатися до європейської спільноти. Особливу роль у цьому процесі відіграють справжні митці слова, які в умовах "заблокованої культури" намагаються повернути суспільство до духовних джерел оновлення людської моралі. Одним із таких вічних джерел, де зливаються реальне та фантастичне, суб'єктивне та об'єктивне, сьогодення та вічність, залишається поезія.

Нашу увагу привернула нова поетична збірка відомої української поетеси Ліни Костенко "Річка Геракліта" (РГ), видана у 2011 році. Ім'я грецького філософа у назві твору нагадує нам про невпинний плин часу, про гераклітівську формулу буття: πάντα ῥεῖ (omnia mutantur) – 'все тече, все змінюється'. Ліна Костенко по-новому осмислює тисячолітню мудрість античної міфології та філософії і "формує нову модель української культури, яка тримається принципу "трьох М": *міфу, музики, магії*" [Дроздовський 2011, 318]. На першому місці цієї формули є міф, оскільки "ресурсів людської мови замало для художньої творчості", тому справжній поет має створити особливий тип реальності, свій художній простір з власним відчуттям часу. Ліна Костенко як неперевершений майстер дивних поетичних метаморфоз вільно синтезує час і простір, "перетворює реальність чуттєву на реальність інтелектуальну, а далі – на сакральну й релігійно-міфологічну" [Дроздовський 2011, 317]. Такий спосіб сприйняття навколишнього світу, властивий давньому міфологічному пантеїзму, підносить поета до висот космічного універсуму, поєднує природне і надприродне в єдине ціле. За допомогою оригінальних образних засобів, зокрема метафори, Ліна Костенко легко вписує авторську художню модель світу в оновлений міфологічний простір. Як у старовинному рукописі крізь стертий текст проступає інший, виникає ефект "палімпсестного накладання" [Гаспаров 2011, 318], коли авторська картина світу начебто "проступає" крізь образно-міфологічну картину світу, а порівняння окремих фрагментів призводить до несподіваного збігу образів.

Особливої виразності набувають поетичні метафори, сфокусовані на власних назвах – своєрідних "акумуляторах" інтелектуальної інформації, що зберігають "онтологічну матрицю Всесвіту". Саме ім'я, за визначенням видатного російського лінгвокультуролога В. М. Топорова, є "… знаком вищої енергії, який не тільки сигналізує про явище, але виявляє себе як це явище, як своєрідна епіфанія…" [Топоров

2000]. Пригадаємо, що божественну сутність імені визнавав ще Платон у діалозі "Кратил". Філософія імені набула подальшого розвитку у творах таких відомих мислителів минулого століття, як П. Флоренський ("Имена"), С. Булгаков ("Философия имени"), О. Лосєв ("Философия имени"), символісти В. Іванов ("О границах искусства"), Е. Касирер ("Философия символических форм") та ін. Особливий мовний статус онімів продовжує привертати увагу сучасних учених завдяки високому емоційно-аксіологічному потенціалу імені, полівалентності, здатності поширювати семантику та переходити у загальні назви.

Пропріальні назви, а отже й ономастичні метафори, вжиті у тексті художнього твору, є важливою частиною авторського задуму, засобом апеляції до системи культурних цінностей. **Об'єктом** нашого дослідження ми обрали особливості функціонування історичних онімів у поетичному тексті та окремий вид ономастичної метафори у творах Ліни Костенко – теонімічну метафору, джерелом якої є антична міфологія. Звертання поетеси до всесвітньовідомих міфологічних образів синтезує минуле і сучасне, допомагає створити оригінальний поетичний простір, де "немає дат, немає фактів голих, усе дійшло у вимірах легенд" [Костенко 1987, 73]. Імена античних богів і героїв ніби "оживають" у новому контексті, повертають нас, народжених в "епоху спорту і синтетики", до ціннісних орієнтирів, перевірених часом, до духовної спадщини поколінь та еталонних образів світової культури. Таким чином, оніми та ономастична метафора в поезії Ліни Костенко виконують особливу сакральну функцію: "і в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось – рідне і чуже… душа скарби прадавні стереже" (РГ, 107).

Метою нашого дослідження є аналіз структури та особливостей функціонування авторських теонімічних метафор у збірці вибраних поезій Ліни Костенко "Річка Геракліта". Головний компонент теонімічної метафори – "фокусний онім" розглядається нами як прецедентний феномен, оскільки більшість власних назв античних богів і героїв для сучасних носіїв української мови є іменами з "багатовіковою" прецедентністю.

Основи теорії прецедентності були закладені у монографії Ю. М. Караулова "Русский язык и языковая личность" [Караулов 1987], а також у публікаціях Д. Б. Гудкова і В. В. Красних [Гудков, Красных, Захаренко, Багаева 1997] та ін. Згідно теорії, в когнітивній базі людини зберігається не тільки вербальний феномен, але також те, що за ним криється і робить його прецедентним – сукупність диференційних ознак і атрибутів [Красных 1998, 63], або набір певних класифікаторів. Прецедентним можна вважати ім'я, вживання якого в процесі комунікації передбачає "апеляцію не до денотата (референта), а до набору диференційних ознак даного прецедентного імені …" [Красных 2003: 48]. Деякі античні міфотеоніми, "відомі будь-якому сучасному homo sapiens незалежно від його приналежності до тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти…" [Красных 1998, 69], можна вважати універсально-прецедентними феноменами. Додамо, що до цієї категорії прецедентних феноменів належать насамперед оніми, прецедентність яких доведена часом, оскільки об'єкти номінації увійшли до "знакової парадигми світового контексту". За допомогою таких імен відбуваються своєрідні хронологічні зсуви, за-

вдяки яким одиничне набуває загальнокультурного значення. Так, сучасні нащадки давніх греків і римлян продовжують вважати Геракла втіленням сили, Венеру – краси, Купідона – кохання і т. п. Імена-символи "ніби виходять за межі просторово-часових параметрів у вічність… Власне ім'я ототожнюється з набутою інформацією, може її замінювати, тобто стає її знаком…" [Лукаш 2006, 114]. Для міфоніма "вихід у вічність" означає вторинну номінацію, в результаті якої ім'я збагачується новим конотативним значенням, отже виникає конотонім [Отин 1978, 2006; Лукаш 2006, 114]. Однією з важливих особливостей функціонування міфологічних одиниць є збереження їхнього асоціативного зв'язку з прецедентним текстом міфу або міфологічною прецедентною ситуацією.

Ономастична метафора, сфокусована на прецедентному імені, має подвійну емоційну дію, оскільки, як ми вже зазначали, відбувається екстраполяція власної назви в інший "семантичний простір", а також в іншу часову реальність. Як вважає білоруська дослідниця І. Е. Ратнікова, трансформації ономастичного значення можливі у двох випадках: 1) за подібністю ознак домінантів; 2) через спільність асоціацій, які вони викликають [Ратникова, 613]. Ономастична метафора існує у дескриптивній рамковій конструкції – мікроконтексті, який обов'язково містить рамковий атрибут, або актуалізатор [Ратникова, 613]. Рамковий атрибут метафори осучаснює фокусний теонім, вказує на його нову національну, локальну та часову співвіднесеність.

Прикладом авторської ономастичної метафори можна вважати назву поетичної збірки Ліни Костенко "Річка Геракліта". Річка Геракліта – це метафоричний образ часу, де з'єдналися недосяжна для людини вічність і швидкоплинна мить особистого життя, яку неможливо зупинити: "Чи, може, це приснилось нам купання в річці Геракліта?" (РГ 83).

У поезії Ліни Костенко існує особлива часопросторова модель світу, наближена до міфологічної. У міфах поняття часу базувалося на дихотомії: сакральний час (час існування богів і творення космічного універсуму) / профанний час (людський час), отже вічність сакрального часу протистояла ефемерності людського буття. Подібна дихотомія зберігається у віршах поетеси, де відчуття часу переростає у проблему буття людини у часі, людини-творця, людини-деміурга, що створює власний поетичний світ. З одного боку, зауважує поетеса, людське життя обмежує час: "усі ідуть за часом, як за плугом", "не час минає, а минаєм ми", "життя ж коротке і шалене, летить як цифри на табло", з іншого – поезія набуває позачасового виміру, не розрізняє, що є минуле, сучасне або майбутнє.

Поет, за визначенням Ліни Костенко, – це не просто людина, це **Сізіф** сьогодення, який тягне вгору камінь. Теонімічна концептуальна метафора, на якій ґрунтується вірш "Тінь Сізіфа", знімає протиріччя між сакральним і профанним часом:

В корчах і в кручах умирають міфи…
І тільки ми, подряпані Сізіфи,
Тябричим вгору камінь-рюкзаки (РГ, 222)

"Потойбічний гість" Сізіф, довічно покараний богами, змінює часопросторову реальність і починає разом із нами долати труднощі людського життя. У метафорі роль актуалізатора нової семантики античного теоніма виконує особовий займен-

ник **ми**, підсилений незвичною для міфічного імені формою множини. Теонім, вжитий у предикативній функції (ми – Сізіфи), наближається до конотонімів-апелятивів, хоча зберігає написання з великої літери. Емоційне забарвлення фокусного імені підсилює атрибутивне означення "подряпані", яке має іронічний відтінок: життя, ніби попереджає Ліна Костенко, – це вузька кам'яниста стежка, що веде угору, ніхто не може здолати її без "подряпин":

А ми йдемо, де швидше, де поволі.
Йдемо угору, і нема доріг.
І тінь Сізіфа, тінь моєї долі…
І камінь в прірву котиться з-під ніг… (РГ, 83)

Поетичний вимір часу дозволяє поетесі вільно мандрувати епохами та континентами, відірвавшись від буденного життя:

Я скрізь своя, і я ніде не дома.
Душа летить у посвіті епох (РГ, 169)

Історичними віхами, що межують простір, виступають прецедентні імена творців історії, які зберігаються у людській свідомості як своєрідні культурно-історичні маркери. Так, античні часи для Ліни Костенко асоціюються з відомими іменами реальних історичних особистостей, наприклад, римських правителів **Тита**, **Нерона** або **Аристотеля**, який водив поетесу "під руку в якомусь дуже дивному саду". У функції історичного маркера може виступати також міфічний онім, наприклад: "в часи прекрасної **Гелени** ще не літало НЛО" (РГ, 90). На антитезі будує поетеса визначення нашого духовно спустошеного часу:

Були Геракли і Перикли,
І не порнуха, а Парнас.
Навіщо ми до всього звикли?
Навіщо звикло все до нас? (РГ, 90)

З гіркою іронією поетеса майстерно сплітає в один поетичний рядок вульгаризм і античні власні назви. Усі три оніми (Геракли, Перікли, Парнас) позитивно марковані, тому за аксіологічними ознаками протистоять пейоративному апелятиву "порнуха", вжитому із заперечною часткою "не". Графічно та граматично прецедентні імена як символи сили, розуму, таланту переважають словесний еквівалент низовинного. Поєднання непоєднуваного створює "синестезію" різностильових явищ, своєрідну "хронотопічну" метафору, побудовану за принципом оксиморона. Емоційний вплив підсилює низка авторських риторичних запитань, які супроводжують метафору.

Ліна Костенко подовжує життя героям античних міфів і сама відчуває себе частиною дивного світу, де "браму неба зачиняють **Ори**", "стоїть величавий **Парнас"**, де "на **Олімпі** лютує **Юнона**", а морський бог "**Посейдон** посідає свій трон". Прецедентні оніми, вжиті у прямій номінативній функції, створюють відчуття реальності міфологічної картини світу. За таких умов цілком органічним продовженням є теонімічна авторська метафора "ні **Скілл**, ні **Харибд**", побудована як еліптичне речення із заперечною часткою "ні" (не хочу ані Скілл, ані Харибд):

Просто хочеться моря. Ні Скілл, ні Харибд.
І богиню із піни, невзуту (РГ, 172)

Імена двох міфічних страховиськ у формі множини символізують природні катаклізми, що загрожують сучасному людству, наприклад, у вигляді танкера, що наскочить на риф і розіллє "муари мазуту" (РГ, 172).

Сучасна людина втратила зв'язок із природою, не відчуває себе частиною світового універсуму, не розуміє таємні коди природи, приховані у міфах, тому поволі знищує сама себе: "зникаєм, як етруски і ацтеки", "Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік… жив-був народ над Прип'яттю – і зник". Ономастичним символом нашого безпорадного часу, на думку поетеси, є неслухняний хлопчик **Ікар**:

Заворожили ворони світанок –
Не сходить сонце – тільки кар та кар.
Розбившися грудьми об полустанок,
В траві лежить березовий Ікар (РГ, 155)

"Березовий Ікар" Ліни Костенко – концептуальна авторська метафора, попередження та заклик до нас згадати про забуті духовні джерела, повернути божественну гармонію природи, відчути магію поетичного слова:

Одкам'янійте, статуї античні,
Одкам'янійте і кричіть на ґвалт!
В Лос-Анжелесі пальми синтетичні
Уже вростають коренем в асфальт (РГ, 187)

Вірші зі збірки "Річка Геракліта" містять, на наш погляд, дуже цікавий мовний матеріал, який вимагає подальшого більш детального дослідження, але зробимо деякі попередні висновки. Прецедентні оніми в поезії Ліни Костенко виконують важливу хронотопічну функцію – виступають у якості мовних маркерів різних епох. Власні назви набувають особливої виразності в ономастичних метафорах. Навколо фокусного імені утворюється своєрідна "рамкова конструкція", де онім може виконувати різні синтаксичні функції, наприклад, предиката: "ми – подряпані Сізіфи", прямого додатку: "ні Скілл, ні Харибд", сполучатися з узгодженим означенням: "березовий Ікар". В ономастичній метафорі відбувається екстраполяція міфологічного імені в новий семантичний простір, що підсилює емоційний ефект. Для поетичної мови Ліни Костенко властива особлива "синестезія" різностильових мовних явищ, коли поєднання начебто неможливого, підвищує образність метафори.

В статье проанализированы особенности функционирования античных теонимов как прецедентных имен в стихотворениях Лины Костенко. Имена богов и героев выступают в роли фокусных онимов в авторских ономастических метафорах.

Ключевые слова: историческая ономастика, античная мифология, теоним, прецедентное имя, метафора.

This article analyses peculiar traits of antique theonyms' functioning as precedent names in the poems of Lina Kostenko. The names of gods and heroes present themselves as focused onyms in the author's onomastic metaphors.

Key words: historical onomastics, antique mythology, precedent name, theonym, metaphor.

Література:

1. *Гаспаров Б. М.* Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Борис Михайлович Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.

2. *Гудков Д. Б., Красных В. В., Захаренко И. В., Багаева Д. В.* Некторые особенности функционирования прецедентных высказываний / Д. Б. Гудков и др. // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – № 4. – С. 106–118.

3. *Дроздовський Д. І.* Хвилі Часу / Д. І. Дроздовський // Річка Геракліта. – К.: Либідь, 2011. – С. 280–323.

4. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.

5. *Костенко Л. В*. Річка Геракліта / Ліна Василівна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.

6. *Костенко Л. В*. Сад нетанучих скульптур / Ліна Василівна Костенко. – К. : Радянський письменник, 1987. – 207 с.

7. *Красных В. В*. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? / Виктория Владимирова Красных. – М. : Диалог МГУ, 1998. – 286 с.

8. *Красных В. В*. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / Виктория Владимирова Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.

9. *Лукаш Г. П.* Процес моделювання конотонімних конструкцій / Г. П. Лукаш // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Изд-во ДНУ, 2006. – С. 113–126.

10. *Отін Є.* С. Конотативна ономастична лексика / Євгеній Степанович Отін // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 47–53.

11. *Отин Е. С.* Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Москва ; Донецк : ООО "А Темп", 2006. – 243 с.

12. *Ратникова И. Э.* Ономастическая метафора в публицистике: структура и функции / Ирина Энгелевна Ратникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Rossica-38/Rossica-38_78.pdf.

УДК 811.124'02:801.6

РИТМІКО-ЗВУКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІГРАМ МАРЦІАЛА

Ніколаєнко Оксана Іванівна,
викл.
КНУ ім. О. О. Богомольця

Стаття присвячена опису ритміко-звукових особливостей епіграм Марціала. У статті описані особливості ритму, повторів, а також звукової інструментовки та рими творів Марціала.

Ключові слова: епіграма, алітерація, асонанс, звуковий повтор, рима, ритм, анафора, епіфора, анепіфора, епанафора.

Актуальність обраної теми визначається великою життєздатністю жанру епіграми, який набув популярності у всіх європейських літературах, зокрема і в римській. Сьогодні є актуальним вивчення так званих малих форм (анекдоту, елегії, загадки тощо). Проте із поля зору лінгвістів випав такий тип тексту, як епіграма. Вивчення латинської епіграми є актуальним і своєчасним, оскільки дозволяє більш повно уявити історію всієї епіграми, дозволяє прослідкувати її роль і долю в античності, зрештою, вона допомагає висвітлити деякі складні та маловивчені питання теорії та історії римської літератури.

Об'єктом дослідження є латинськомовні епіграми Марціала.

Предмет дослідження: ритміко-звукові особливості епіграм Марціала.

Мета дослідження полягає в ритміко-звуковому аналізі епіграм Марціала. Для цього попередньо вирішуються такі **завдання**: 1) визначити специфіку звукових фігур повтору; 2) вивчити проблему класифікації звукових повторів у творах Марціала; 3) встановити особливості багаторазового повтору будь-якого слова чи словосполучення (анафори, епіфори, анепіфори, епанафори); 4) провести огляд звукопису (алітерації, асонансу) та рим епіграм Марціала.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є першим із робіт, присвячених вивченню ритміко-звукових особливостей епіграм Марціала.

Фоніку зазвичай розуміють як галузь літературознавства, що вивчає літературний твір як певну звукову цілісність. Найчастіше головними компонентами звукової організації вірша вважають звукові повтори, звукопис (алітерація й асонанс) та риму.

Звукові фігури повтору епіграм Марціала

Чітка вимова, яка зумовлює повільний темп, та інтонаційна насиченість приводить до того, що звук стає відчутнішим у мовленнєвому потоці. Така підвищена наповненість звуків сприяє тому, що їх повтор створює додатковий ефект. Ми погоджуємося з думкою Б. Гончарова про те, що "… у звуковій структурі вірша звукові повтори не автономні, а входять до інтонаційної системи і тільки в ній набувають художньо-виразного значення" [Гончаров 1973, 118].

Повтор слова є одним із проявів загальної закономірності віршованої мови і надає йому нових інтонаційних відтінків. Поетичні повтори є однією з форм компонування і, отже, прояснення смислу поезії. Г. Майфет вважає, що " … кожне слово є фактором роздратування певних центрів мозку, де шляхом умовних замикань дістається "значіння" цього слова. Тому повтор слова є в той же час повтором роздра-

тування, а це, у свою чергу, свідчить про бажання поета ("свідоме" або "несвідоме") звернути на щось нашу особливу увагу, підкреслити щось у нашій уяві, відновити для нас шляхом повтору думку, що була висловлена раніше" [Майфет 1926, 7].

Хоча дослідники звукових повторів намагалися визначити їх певні градації, та загальноприйнятої класифікації так і не існує. Тому, враховуючи умовність будь-якої класифікації, ми виділимо декілька видів звукових повторів: 1) багаторазовий повтор будь-якого слова чи словосполучення (анафора, епіфора, анепіфора, епанафора); 2) звукопис або інструментовка (алітерація, асонанс); 3) рима (повтор звуків наприкінці віршових рядків); 4) внутрішня рима.

Повтори є однією з найважливіших складових поетичної мови Марціала. Вони відіграють роль ритміко-синтаксичного чинника його художньої мови як важливого елемента естетичного та психологічного впливу творів автора на читача. Враховуючи семантичне наповнення звука, характерне для творчості Марціала, такі фігури повтору, як анафора, епіфора, анепіфора та епанафора ми зараховуємо до звукових.

Серед прийомів звукової організації поетичного тексту, в основі яких лежать повтори, почесне місце належить ***анафорі***.

Наприклад:

Issa est passere nequior Catuli,
Issa est purior osculo columbae,
Issa est blandior omnibus puellis,
Issa est carior Indicis lapillis,
Issa est deliciae catella Publi.
(Ep. I, 109, 1-5).

Якщо кілька поетичних рядків чи строф закінчуються тим самим словом або словосполученням, то маємо стилістичну фігуру ***епіфору***. Епіфора не лише сприяє посиленню ритмічності поетичного тексту, а й відіграє важливу роль у композиції твору, надає останнім рядкам додаткового смислового навантаження.

Інколи навіть цілі групи слів повторюються в кінці других рядків дистиха протягом всієї епіграми, як, наприклад, в Ep. II, 18, 1-6:

Capto tuam, pudet heu, sed capto, Maxime, cenam,
Tu captas aliam: iam sumus ergo pares.
Mane salutatum venio, tu diceris isse
Ante salutatum: iam sumus ergo pares.
Sum comes ipse tuus tumidique anteambulo regis,
Tu comes alterius: iam sumus ergo pares.

Особливістю поетичної мови Марціала є те, що у ній в одному творі можуть використовуватися дві стилістичні фігури – анафора й епіфора, які відіграють важливу роль у його композиції та посилюють експресію вислову.

Наприклад, в Ep. IX, 97 "Про заздрісника" одне й те ж словосполучення є початком і кінцем дистиха протягом всієї епіграми:

(1) "*Rumpitur invidia* ……
(2) …… *rumpitur invidia*" і т. д.

Певну роль у побудові епіграм відіграє і стилістична фігура ***анепіфора***, або ***кільце***, у якій речення чи строфа починається і закінчується одним і тим же словом чи словосполученням.

Наприклад:

Auriculam Mario graviter miraris olere.
Tu facis hoc: garris, Nestor, in auriculam.
(Ep. III, 28).

Стилістична фігура ***епанафора,*** або ***стик,*** будується на повторенні на початку нового речення слів, якими закінчилося попереднє речення. Епанафора сприяє організації віршового тексту, хоч і трапляється у епіграмах Марціала рідше, ніж анепіфора.

Наприклад:

(2) "…… *unus erit?*
(3) *Unus erit* ……".
Ep. III, 5.

Отже, повтори в епіграмах Марціала сприймаються як виражальні засоби, які забезпечують ритмомелодику твору, а створені на основі повторів стилістичні фігури відіграють неабияку роль в організації структури епіграматичного тексту.

Оскільки епіграми не пов'язані між собою і читаються кожна окремо, певна монотонність вірша, яка створюється повторенням одних і тих же слів чи груп слів, не втомлює читача, а навіть урізноманітнює саму форму вірша, підкреслюючи потрібний відтінок думки поета.

Художній звукопис або звукова інструментовка епіграм Марціала

Наступний вид повтору пов'язаний із виразною грою у мові голосних та приголосних. Йдеться про ***художній звукопис*** (асонанс, алітерація).

Під звукописом розуміють систему звукового інструментування, спрямовану на створення звукового образу [Качуровський 1984, 9]. Специфічне поєднання звуків (особливо у поетичному тексті) має на меті створення певної мелодії, кольорових уявлень, психічних настроїв.

Римські поети приділяли велику увагу звукопису. Одним із найпоширеніших прийомів інструментовки вірша була ***алітерація***. Це поетичний прийом, який полягає у періодичному повторенні однакових приголосних звуків у віршованому рядку, фразі чи строфі для підвищеної їхньої звукової чи інтонаційної виразності [Суч. тлум. сл. 2006, 24].

Наприклад:

Ep. X, 8, 2: *nolo: anu**s** e**s**t. Vellem, **s**i magi**s** e**ss**et anu**s**.*

Ep. XI, 49 (50), 3-4: *nunc p**l**orat specu**l**o fa**ll**ax anci**ll**a re**l**icto,*
*Gemma ve**l** a digito ve**l** cadit aure **l**apis.*

Аналізуючи тексти епіграм, ми помітили, що часто зустрічаються випадки, коли слова у рядку розпочинаються з одного приголосного:

Ep. IX, 6, 4: ***p**ermi**t**tis, **p**u**t**o, **p**illea**t**a Roma.*

Ep. X, 72, 3 і 5: ***d**icturus **d**o**m**inu**m** **d**eu**m**que non su**m**.*
*Ad **P**arthos **p**rocul ite **p**illeatos.*

Не менш поширеним прийомом інструментовки епіграми є ***асонанс***. Це поетичний прийом, який полягає у періодичному повторенні однакових голосних звуків у віршованому рядку чи строфі [Суч. тлум. сл. 2006, 38].

Наприклад:

Ep. IX, 8 (9): *Ni**l** ti**bi** legav**i**t Fab**i**us, B**i**thyn**i**ce, cu**i** tu*
*Annua, s**i** mem**i**n**i**, mil**i**a sena dabas.*
*Plus null**i** ded**i**t **i**lle: quer**i**, B**i**thyn**i**ce, nol**i**:*
*Annua legav**i**t m**i**l**i**a sena t**i**b**i**.*

Досліджуючи тексти латинських епіграм, ми помітили, що у них часто зустрічається поєднання алітерації з асонансом, що підвищує звукову та інтонаційну виразність тексту.

Наприклад:

Ep. I, 100: *M**a**mm**a**s **a**tque t**a**t**a**s h**a**be**t** **A**fr**a**, sed ips**a** t**a**t**a**rum*
*Dici et m**a**mm**a**rum m**a**xim**a** m**a**mm**a** pot**e**st.*

Ще одним прийомом інструментовки епіграми є ***повтор звукосполучень***, який ще називають **поліфонічним**.

Наприклад:

Ep. X, 15, 1: *Ce**de**re **de** nostris nulli **te** dicis amicis.*

Ep. XII, 50, 1: *Daphn**onas**, platan**onas** et aërios pity**onas**.*

Деякі епіграми Марціала побудовані на ***звуковій грі слів***, яка базується на комічному використанні однакового звучання слів.

Наприклад:

Odi te quia bellus es, Sabelle.
Res est putida, bellus et Sabellus,
Bellum denique malo quam Sabellum.
Tabescas utinam, Sabelle belle!
Ep. XII, 39.

Аналіз інструментовки епіграм Марціала переконує нас, що ми маємо єдину, цільну композицію, для якої дуже важливі не лише окремі співзвуччя, але й уся сукупність звукового матеріалу. Завдяки використанню звукопису створюється загальний звуковий образ епіграматичного твору, визначається його тональність, яка здійснює емоційний вплив на читача.

Рима як прийом метричної та звукової організації епіграм Марціала

У звуковій структурі віршованого твору своєрідна роль належить римі, яка пов'язана з різноманітними звуковими рівнями – фоніко-ритмічним, синтаксичним, лексичним. Вона може виконувати різні функції, але найважливішою є естетична.

Визначення поняття рими у дослідників трактується неоднаково. Тому, з огляду на неможливість сформулювати універсальне визначення рими, зупинимося на словниковому трактуванні: рима – це "… суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих словах, які можуть бути на місці клаузул або перебувати в середині віршового рядка " [ЛСД 1997, 592].

З метричної точки зору, рима є, з одного боку, складовою частиною вірша, яка збігається з його закінченням (клаузулою); з іншого боку, вона слугує поєднанню строфи як прийом метричної композиції.

Існує велика кількість видів рим, і їх зазвичай класифікують за такими ознаками: 1) за місцем наголосу; 2) за розташуванням у строфі; 3) за повнотою суголось; 4) за граматичною будовою рим.

В. М. Жирмунський [Жирмунський 1975, 255] та Г. А. Шенгелі [Шенгелі 1960, 23] **за місцем наголосу** в суголосних словах розрізняють жіночі (наголос на передостанньому складі), чоловічі (наголос на останньому складі), дактилічні (наголос на третьому складі з кінця) та гіпердактилічні рими (наголос на четвертому складі з кінця).

Наприклад:

1) жіночі рими:

Ep. I, 109, 22-23: *aut utramque putabis esse veram,*
aut utramque putabis esse pictam.

2) чоловічі рими:

Ep. I, 49, 25-26: *leporemque forti callidum rumpes equo,*
cervos relinques vilico.

Провівши аналіз, ми можемо сказати, що дактилічні та гіпердактилічні рими не є характерними для епіграм Марціала.

А. Ткаченко [Ткаченко 2003, 328] **за розташуванням у строфі (**або **за способом римування)** виділяє суміжні (парні), перехресні, кільцеві (охопні), потрійні, тернарні (через два рядки) рими.

Наприклад:

1) суміжні (парні) рими:

Ep. II, 90, 1-4: *Quintiliane, vagae moderator summe iuventae,*
gloria Romanae, Quintiliane, togae,
vivere quod propero pauper nec inutilis annis,
da veniam: properat vivere nemo satis.

2) перехресні рими:

Ep. II, 89, 1-4: *Quod nimio gaudes noctem producere vino*
ignosco: vitium, Gaure, Catonis habes.
carmina quod scribes Musis et Apolline nullo
laudari debes: hoc Ciceronis habes.

3) кільцеві (охопні) рими:

Ep. VI, 42, 1-4: *Etrusci nisi thermulis lavaris,*
inlotus morieris, Oppiane.
nullae sic tibi blandientur undae,
non fonts Aponi rudes puellis.

4) потрійні рими:

Ep. VI, 43, 1-4: *canaque sulphureis nympha natatur aquis,*
me Nomentani confirmant otia ruris
et casa iugeribus non onerosa suis.

5) тернарні рими:

Ep. I, 25, 3-7: *quod nec Cecropiae damnent Pandionis arces*
nec sileant nostril praetereantque senes.

ante fores stantem dubitas admittere Famam
teque piget curae praemia ferre tuae?
Post te victurae per te quoque vivere chartae.

За повнотою суголось рими поділяють [Літ. енц. 2007, 322] на точні (коли збігаються усі звуки після останнього наголошеного звука в римованих словах) і приблизні (коли римовані звуки фонетично не збігаються, а збігаються тільки подібні приголосні чи голосні від наголошеного голосного).

Наприклад:

1) точні рими:

Ep. III, 12, 1-2: *unguentum, fateor, bonum dedisti*
convivis here, sed nihil scidisti.

2) приблизні рими:

Ep. IV, LX, 3-4: *cum Tiburtinas damnet Curiatius auras*
inter laudatas ad Styga missus aquas.

Залежно від того, **які частини мови римуються**, виділяють [Безпечний 2009, 213–214] рими граматичні, або одногрупні (римуються слова, які належать до однієї частини мови), та неграматичні, або різногрупні (римуються слова різних частин мови).

Наприклад:

1) граматичні (одногрупні) рими:

Ep. VI, 47, 7-8: *tu contenta meo iam crimine gaudia fontis*
da secura tui: sit mihi sana sitis.

2) неграматичні (різногрупні) рими:

Ep. VI, 43, 3-4: *me Nomenti confirmant otia ruris*
et casa iugeribus non onerosa suis.

Важливим компонентом фоніки епіграм Марціала є ***внутрішня рима***. Тривалий час внутрішня рима не розглядалася як самостійне віршознавче поняття. Внутрішня рима – це співзвучність, яка поєднує такі ритмічні групи, серед яких хоча б одна знаходиться всередині вірша [Жирмунський 1975, 271]. Вживання внутрішньої рими, особливо у тих випадках, де вона співзвучна із закінченням вірша, нерідко має ту ж ціль, як і нагромадження однакових крайових рим.

Наприклад:

Ep. XI, 66: *Et delator es et calumniator,*
et fraudator es et negotiator,
et fellator es et lanista. Mirror
quare non habeas, Vacerra, nummos.

Отже, застосування внутрішньої рими увиразнює звукову інструментовку епіграми.

У Марціала ми зустрічаємо нові для традиційних письмових форм літератури випадки римування віршів у кінці чи в середині строфи. Він великого значення надає формі епіграми, її звуковій стороні, хоча ніколи не робить це своєю самоціллю.

Як видно з наведених прикладів, рима сама по собі не може виразити яку-небудь думку, тому вона сприяє синтезу словесного ряду в епіграмі і виділяє із поетичного контексту певні слова, на які звертається додаткова увага.

Статья посвящена описанию ритмических и звуковых особенностей эпиграмм Марциала. В статье описаны особенности ритма, повторов, а также звуковой инструментовки и рифмы поэзий Марциала.

Ключевые слова: эпиграмма, аллитерация, ассонанс, звуковой повтор, рифма, ритм, анафора, эпифора, анэпифора, эпанафора.

The article is devoted to description of rhythmic and sound features of Martial epigrams. In the article features of rhythm, reiterations, sound instrumentation and rhyme of Martial works are described.

Key words: epigram, alliteration, assonance, reiteration, rhyme, rhythm, anaphora, epiphora, anepiphora, epanaphora.

Література:

1. *Безпечний І. П.* Теорія літератури / І. П. Безпечний. – К. : Смолоскип, 2009. – 388 с.
2. *Гончаров Б. П.* Звуковая организация стиха и проблемы рифмы / Б. П. Гончаров. – М. : Наука, 1973. – 276 с.
3. *Жирмунский В. М.* Теория стиха / В. М. Жирмунский. – Л. : Советский писатель, 1975. – 664 с.
4. *Качуровський І.* Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен : УВУ, 1984. – 208 с.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 624 с.
6. Літературознавчий словник-довідник Nota bene / за ред. Гром'яка Р. Т., Коваліва Ю. М., Теремка В. І. – К. : ВЦ "Академія", 1997. – 749 с.
7. *Майфет Г.* Матеріали до характеристики творчості П. Тичини / Г. Майфет. – Харків, 1926. – 32 с.
8. Сучасний тлумачний словник української мови: 50000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД "ШКОЛА", 2006. – 832 с.
9. *Ткаченко А. О.* Мистецтво слова: Вступ до літературознавства : підр. для студ. гуман. спец. вищ. навч. закл. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.
10. *Шенгели Г. А.* Техника стиха / Г. А. Шенгели. – М. : Государственное изд. худ. лит., 1960. – 312 с.
11. *Martialis M. Val.* Epigrammata / M. Val. Martialis // Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. M. Lindsay. – Editio altera. – Oxford. – (Classical texts).

УДК 811.14'02: 81'42

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Поліщук (Шадчина) Анна Сергіївна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дослідження присвячено культурно та дискурсно маркованим контекстам вживання епістемічної модальності в давньогрецьких філософських текстах. Йдеться про доведення за аналогією, віртуальні промови, "абстрагування" лексичної семантики слова підрядним реченням із застосуванням модальних форм, що відбиває важливий для філософського знання принцип "критики мови", а також стратегію мовної ввічливості.

Ключові слова: давньогрецька мова і культура, філософський дискурс, епістемічна модальність, мовна ввічливість.

На нинішньому етапі розвитку когнітивної лінгвістики та лінгво-культурології найбільш актуальними є питання, пов'язані з описом мовної компетенції не тільки як відтворення граматичних правил, а й мовного контексту на рівні синтаксичної валентності та позамовного – на рівні відповідності культурним та інтерактивним конвенціям. Аналізуючи результати сучасних досліджень з прагмалінгвістики K. Hyland (1996, 1998), R. Markkanen, H. Schröder (1997), T. Varttala (2001), ми не могли не замислюватися над тим, наскільки давньогрецький мовний матеріал може виявити свою специфіку і автентичність. При цьому **об'єктом** дослідження було обрано філософський дискурс (твори Геракліта, Горгія і Платона), а **предметом** – функціонально-прагматичні значення епістемічної модальності, вираженої в давньогрецькій мові саме кон'юнктивом, оптативом та ірреальним індикативом. Оскільки мова виступає у подвійній функції форми зберігання і форми відтворення культури [Голубовська 2005, 27], спроби виявити *дискурсно та етнодетерміновані контексти* вживання модальних засобів у давньогрецьких філософських текстах нам видаються не тільки актуальними, але й відповідними рівню новітніх досягнень лінгвістики.

Питання первинності мовної норми чи норми культури, на думку Ф. К. Бока [Бок 1999, 115], має два підходи розв'язання. Перший – пов'язаний з гіпотезою Б. Л. Уорфа та його послідовників – визнає взаємовплив цих феноменів, але домінантним вважається мовний фактор, що обмежує горизонт культури, спрямовуючи її розвиток чітко окресленим шляхом. За Б. Л. Уорфом [Уорф 1999, 87] це відбувається тому, що мова є системою, а не просто комплексом норм. Структура великої системи зазнає істотних змін дуже повільно, тоді як в багатьох сферах культури зміни відбуваються порівняно швидко. Альтернативою ідеї зв'язку між культурними нормами і мовними моделями є позиція учня Е. Сепіра К. Л. Пайка [Pike 1967], який прагнув сформулювати загальну теорію людської поведінки. Основою його підходу є переконання, що всі мовні форми утворюють підгрупу більш загальної категорії – категорії культурних форм. Вкладаючи в поняття *культура* "традиційну спільність розуміння, що реалізується в дії та артефакті – її матеріальному результаті", послідовник Пайка Ф. К. Бок [Бок 1999, 116] визначає *культурну форму* як

набір взаємопов'язаних і частково довільних очікувань, розумінь, вірувань і конвенцій, які поділяються членами соціальної групи, що впливає чи впливав на поведінку деяких членів цієї групи. Обидві позиції насправді певною мірою урівноважуються тим, що до культурних форм Бок відносить мовні одиниці, а Уорф часто під мовою розуміє "манери мовлення" або інваріанти мовних одиниць.

Власне, ми також обмежимося рівнем дискурсу та його артефактів, хоча серед досліджень давньогрецької філософії, мови і культури можна знайти приклади встановлення аналогій між епістемологічною і мовною картиною світу. О. Ф. Лосєв [Лосев 1965] висловлює думку про те, що відсутність глибокої формалізації давньогрецького синтаксису можна поставити у відповідність до раціоналістичного та об'єктивованого типу філософського пізнання греків. Ймовірно, що витончено диференційований простір можливих світів, граматикалізований та лексикалізований численними засобами давньогрецької мови, також свідчить про схильність давніх греків до раціоналістичної рефлексії. Інтуїтивно принцип зв'язку між семіотикою мови і культури виражає образна оцінка Б. Гілдерсліва граматичної семантики рідкісного в системі індоєвропейських мов бажального способу: завдяки властивості оптатива позначати чисту абстрактність, інтелектуальне моделювання безвідносно до реального здійснення оптатив визнається "*ідеальним способом уяви, що відображає ментальність давньогрецької мови*" [Robertson 1934, 1020].

Велике значення для культурологічної інтерпретації мовленнєвої норми виявляють контексти модалізованого мовлення. У своєму дослідженні ідіоматичних модальних формул на позначення нездійсненного бажання та недійсного припущення у текстах Гомера, Г. Надь [Надь 2002] дійшов висновку, що ірреальний та потенційний модуси, які далеко не завжди передбачають неможливість реалізації дії чи хибність пропозиції в припущенні, в більшості контекстів вимагають у постпозиції сполучників ὡς/οὕτω... ὡς, οὕτως "*як.. так*", "*так само*", за допомогою яких між попередньою і наступною частинами висловлення встановлюються відношення аналогії. Таким чином, настанова, з якої випливає нездійсненне бажання чи умова, є ключем для інтерпретації іншого факту. Подібну архаїчну модель образного порівняння ми могли спостерігати в доведенні за аналогією у філософському дискурсі Геракліта і Платона.

- καθαίρονται δ' ἄλλωι αἵματι μιαινόμενοι **οἷον εἴ** τις εᾳ ς πηλὸν ἐμβὰς πηλῶι ἀπονίζοιτο. μαίνεσθαι δ' ἂν δοκοίη, εἴ τις αὐτὸν ἀνθρώπων ἐπιφράσαιτο οὕτω ποιέοντα. καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτ῾οισιν εὔχονται, ὁκοῖον **εἴ** τις δόμοισι λεσχηνεύοιτο, οὔ τι γινώσκων θεοὺς οὐδ' ἥρωας οἵτινές εᾳ σι. *Очищуються іншою кров'ю осквернені,* ***наче якби*** *хтось, увійшовши в бруд, брудом відмивався. За божевільного визнала б його людина, побачивши, що він чинить таке. А їхні молитви до статуй схожі на те,* ***наче якби*** *хтось промовляв до будинків, не розуміючи нічого ані про богів, ані про героїв* [5=130.126 DK].
- **ὥσπερ** οὖν ἄν, εᾳ τῷ ὄντι ξένος ἐτύγχανον ὤν, συνεγιγνώσκετε δᾳ που ἄν μοι εᾳ ἐν ἐκείνῃ τῇ φωνῇ τε καὶ τῷ τρόπῳ ἔλεγον ἐν οἷσπερ τεθράμμην, καὶ δὴ καὶ νῦν τοῦτο ὑμῶν δέομαι δίκαιον, ὥς γέ μοι δοκῶ, τὸν μὲν τρόπον τῆς λέξεως ἐὰν ᾽ ἴσως μὲν γὰρ χείρων, ἴσως δὲ βελτ…ων ῾ν εᾳη αὐτὸ δὲ τοῦτο σκοπεῖν καὶ τούτῳ τὸν νοῦν

προσέχειν ἱ *І так само, як ви вибачили б мене, якщо я, будучи насправді чужоземцем, говорив би тією мовою так, як звично з дитинства, отже, і тепер єдине, чого у вас прошу – по справедливості, як мені здається, дозволити звернути увагу і висловитися по-своєму: можливо, гірше, можливо, краще…(Pl. Apol.17d-18a).*

Продовженням аргументації за аналогією виступає вербальна ілюстрація ідеї за допомогою **віртуальних промов**, функція яких полягає в інтерпретації чиєїсь точки зору, яка ніколи в дійсності не була і, очевидно, не могла бути висловлена. При цьому модалізації зазнає предикат мовлення, який, як правило, супроводжується сполучником ὥσπερ *наче:*

- καὶ φαίνεται τοῦτον λέγειν τὸν Σωκράτη, προσκεχρῆσθαι δὲ τὸ μὸ νὸματι, ἐμὲ παράδειγμα ποιούμενος, **ὥσπερ** ἂν εἴ ποι ὅτι "Οὗτος ὑμῶν, ὦ ἄνθρωποι, σοφώτατός ἐστιν, ὅστις ὥσπερ Σωκράτης ἔγνωκεν ὅτι οὐδενὸς ἄξιός ἐστι τῇ ἀληθείᾳ πρὸς σοφίαν." *І здається, при цьому він не має на увазі саме Сократа, а користується моїм іменем для прикладу, все одно якби він сказав: "Той з вас, люди, наймудріший, хто, як Сократ, пізнав, що нічого насправді не варта його мудрість" (Pl. Apol.23a-b).*
- οὗτος γὰρ ἐμοὶ φαίνεται τὰ ἐναντία λέγειν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐν τῇ γραφῇ **ὥσπερ** ἂν εἴ ποι "Αδικεῖ Σωκράτης θεοὺς οὐ νομίζων, ἀλλὰ θεοὺς νομίζων." *Тому що мені здається, що в своєму обвинуваченні він сам собі суперечить, як ніби він сказав: "Сократ порушує закон тим, що не визнає богів, але богів визнає" (Pl. Apol.27a).*
- λείου δ' αὖ καὶ τραχέος παθ ματος α τίαν πᾶς που κατιδὼν καὶ ἑτέρῳ δυνατὸς ἂν εἴη λέγειν· σκληρότης γὰρ ἀνωμαλότητι μειχθεῖσα, τὸ δ'ὁμαλότης πυκνότητι παρέχεται. *Кожний, розглянувши причину гладкості та шорохуватості, міг би сказати іншому таке: перше є поєднанням твердості з неоднорідністю, а друге – однорідності зі щільністю (Pl. Tim.63e).*

Риторична компетенція була однією зі складових іміджу "суспільної людини" ἀνὴρ πολιτικός – людини, здатної впливати на керування державою та займатися інтелектуальною діяльністю. Піднесенню до незвично високого рівня ролі усного аргументованого мовлення сприяла вся структура афінської демократії, не кажучи про "інтелектуальну революцію" першої софістики V ст. до н. е. Виходячи з цього, мовленнєву ілюстрацію думки, яка типово вводилася за допомогою фрази ὥσπερ ἂν εἴ ποι "*як ніби він сказав*" (*Pl. Tim.63e, Apol. 23b, 27a, 29c, 37e та ін.*), очевидно, можна розглядати як відображення в аргументації фрейму комунікативної поведінки.

Якщо порівняння для унаочнення точки зору мовця досягало в тексті обсягу надфразової єдності, воно отримувало специфічне, з культурологічного погляду, оформлення. Так, у деяких своїх діалогах шляхом жанрового комбінування Платон відтворює антиномію двох універсальних парадигм: сакрального "міфу" та секулярного "логосу". Таке співвідношення священного тексту про Атлантиду та його раціональної інтерпретації у вигляді філософського вчення знаходимо в композиції діалогу Платона "Тімей", в якому жанрова диференціація вплинула на кількісні показники вживань модальних форм: у нарративному викладі міфу були вжиті лише форми реального індикатива. А в метадискурсивній частині (в припущенні з *низьким* рівнем достовірності), навпаки, більш конкретна семантика ірреального індикатива, типова для ранніх діалогів, змінилася гіпотетичним опта-

тивом, а також зросла кількість лексичних форм на позначення об'єктивної можливості [Шадчина 2004].

Виходячи з того, що модальні одиниці різняться не стільки набором функціональних значень, скільки іллокутивним потенціалом, важливим аспектом їх вивчення є прагматична інтерпретація. З погляду прагматики, епістемічна модальність може бути інтерпретована як **стратегія мовної ввічливості**. Суть цього комунікативного принципу полягає в тому, що висунуті мовцем твердження пом'якшуються, незважаючи на очевидну впевненість автора в їхній достовірності. У спеціалізованій комунікації під цією стратегією розуміють не особисту "люб'язність", а дотримання мовцем відповідних для певного мікросоціуму конвенцій стосовно реципієнтів тексту. Проте така конвенційність у науково орієнтованому дискурсі не є однорідною [Шадчина 2002, 369], тим більше, коли йдеться про давні культури, де комунікативні норми охоплюють діапазон від ієратичних правил комунікації до формалізованої конформності. Таким чином, модальні значення можуть виражати не лише власне епістемічні оцінки, але й асоціюватися з комунікативними нормами міжособистісного спілкування, репрезентуючи академічний етикет.

Стратегія посилення позиції адресата через запит його волі, згоди, бажання (***позитивна*** мовна ввічливість) давньогрецькому науково-філософському дискурсу загалом не притаманна. Тим не менш в окремих випадках позитивна ввічливість у філософських діалогах Платона виражається питальним реченням (з відтінком умовляння) чи його прагматичним еквівалентом у вигляді умовного речення з кон'юнктивом *conjunctivus eventualis, conjunctivus prospectivus* у другій особі:

- ἆρ᾽ Ἴσως ἄρα νὴ Δί' ἔσται, ὥσπερ ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις, καὶ νομοθέτης ὁ μὲν ἀγαθός, ὁ δὲ κακὸς, <u>ἐάνπερ</u> τὰ ἔμπροσθεν ἐκεῖνα <u>ὁμολογηθῇ</u> ἡμῖν. *Значить, мабуть, присягаюся Зевсом, щоб як і в інших мистецтвах, один законодавець був хороший, а інший – поганий, <u>якщо тільки ти згоден</u> з попереднім моїм твердженням (Pl. Crat.431e).*
- Διὰ τίνος ἄλλου οὖν ἔτι <u>προσδοκᾷς ἂν</u> ταῦτα μαθεῖν; *За допомогою чого б іншого ти запропонував їх вивчати (Pl. Crat. 438e)?*

Позитивна ввічливість, виражена модальними засобами, є певною мірою надлишковою, про що свідчать паралельні форми в індикативі:

- Ἐάσομεν οὖν, ἢ <u>βούλει</u> (**ind.**), οὕτως ὅπως ἂν δυνώμεθα *Давай спробуємо, <u>якщо на те твоя ласка</u>, розглянемо це так, як зможемо … (Pl. Crat.425b).*
- καὶ οὖν μοι ἔδοξεν, ὦ Φαῖδρε, <u>εἰ μὴ</u> τι σὺ ἄλλο <u>λέγεις</u> (**ind.**), δὶς καὶ τρὶς τὰ αὐτὰ εἰρηκέναι… *І мені здається, Федре, <u>якщо ти не маєш іншої думки</u>, що він повторює те саме двічі чи тричі (Pl. Phaed. 235a).*

Оскільки в класичний період переконливість висловлювань у давньогрецьких філософських творах почала залежати від раціональних аргументів, це зумовило більш дискретний виклад і потребу в експліцитній маніфестації мовця в тексті, зрештою, як і потребу в захисті його "обличчя" (***негативна*** мовна ввічливість). Типовими узусами негативної мовної ввічливості виступають волюнтативно-деонтичні комунікативні акти, репрезентовані дієсловами волевиявлення та необхідності, спонукальні висловлювання, а також епістемічні оцінні висловлювання,

виражені риторичними питаннями, лексикалізованими значеннями можливості, дієсловами мовлення і мислення, що утворюють модусну рамку для презентації обґрунтованих у ході аргументації положень. Усі вони можуть бути потенційно розцінені як комунікативно небезпечні інтерактивні дії, тому переважаючим засобом модалізації в них виступає *optativus potentialis* або *conjunctivus prospectivus*:

- ᾿Αλλ' ἐγὼ μὲν συγχωρῶ· πάνυ γὰρ ἂν ἡδέως τὰ ἐπίλοιπα περὶ τῶν ὀνομάτων ἀκούσαιμι (**opt.**). *Принаймні я приєднаюся, оскільки із задоволенням послухав би й все інше про імена* (Pl. Crat.397a) – спонукальне висловлювання.
- ἐγὼ γὰρ ἃ μὲν χθὲς ἤκουσα, οὐκ ἂν οἶδ' εᾳ δυναίμην (**opt.**) ἅπαντα ἐν μνᾳμῃ πάλιν λαβεῖν· *Я не певен, чи зміг би я поновити в пам'яті все, що чув вчора (Pl. Tim.26b).*
- Ἐάσομεν οὖν, ἢ βούλει οὕτως ὅπως ἂν δυνώμεθα (**conj.**), καὶ ἂν σμικρόν τι αὐτῶν οἷοί τ᾿ ὦμεν κατιδεῖν, ἐπιχειρῶμεν, προειπόντεςί *Давай спробуємо, якщо тобі завгодно, розглянемо це так, як зможемо, і якщо ми виявимося хоча б трохи здатними на це, то давай візьмемося ... (Pl. Crat.425b).*
- σκέψαι οὖν ἣν εᾳ σάγω μηχανὴν ἐπὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἃ ἂν ἀπορῶ (**conj.**). *Отже, дивись, який вихід я придумав для всього того, що мені важко пояснити (Pl. Crat.409d).*

Зрідка в *епістемічних* комунікативних актах може використовуватися еквівалентна функціональна семантика ірреального індикатива, у тому числі з предикатами волевиявлення [Шадчина 2003, 286-7]: Οὕτω γὰρ ἂν οἶμαι δᾳλωμά του [σώματος] ἐγίγνετο **(ind.)** μιμησαμένου, ὡς ἔοικε, τοῦ σώματος ἐκεῖνο ὃ ἐβούλετο **(ind.)** δηλῶσαι. *Так, я думаю, відбувається вираження чогось за допомогою тіла: коли тіло наслідує те, що воно хотіло б виразити (Pl. Crat.423a-b).*

В історичному плані було помічено, що використання неозначених, узагальнюючих висловлювань з кон'юнктивом було обмеженим у Гомера, але потім почало поступово зростати [Robertson 1934, 958]. Зокрема, однією із специфічних сфер вживання, долучених до спектру прагматичних функцій проспективного кон'юнктива у філософському дискурсі, стала функція відображення можливих світів та зниження іллокутивної сили висловлювання. У досліджуваному матеріалі зустрілися такі граматичні контексти кон'юнктива, які в смисловому плані можна було б назвати синтаксичною тавтологією, коли лексична одиниця розгортається в речення, що розкриває її зміст, тобто коли підрядне речення тлумачить зміст слова з головного речення, причому це слово є спільнокореневим з предикатом підрядної синтаксичної одиниці.

1. οὔκουν ἐπιθυμεῖ ὁ μὴ οᾳόμενος ἐνδεὴς εἶναι οὗ ἂν μὴ οἴηται ἐπιδεῖσθαι. *Отже, не прагне нічого той, хто не вважає, що йому бракує того, що він і не думає потребувати (Pl. Symp.204a).*

2. οὐ γὰρ ἐμὸν ἐρῶ τὸν λόγον ὃν ἂν λέγω, ἀλλ' εᾳς ἀξιόχρεων ὑμῖν τὸν λέγοντα ἀνοίσω. *Адже висловлюючись, я висловлю не свою власну думку, а посилатимуся на мовця, який у вас користується довірою (Pl. Apol.20e).*

3. καὶ διότι αὖ τούτῳ σημαίνει ἃ ἂν σημαίνῃ ἡ ψυχή, καὶ ταύτῃ "σῆμα" ὀρθῶς καλεῖσθαι. *Оскільки через нього душа виражає те, що їй слід виражати, тому його правильно називати знаком (Pl. Crat.400c).*

4. δεσμῶν δὲ κελλιστος ὃς ἂν αὑτὸν καὶ τὰ συνδούμενα ὅτι μάλιστα ἓν ποιῇ, τοῦτο δὲ πέφυκεν ἀναλογία κάλλιστα ἀποτελεῖν. *Найпрекрасніший із зв'язків той, який найбільшою мірою єднає себе і те, що він зв'язує, – і цю задачу найкращим чином виконує пропорція (Pl. Tim.31c).*

Додатковим аргументом на користь того, що згадана стратегія граматичного ускладнення мотивована не лише смислом, але й комунікативною нормою дискурсу, служить формальна й функціональна симетрія однакових підрядних речень, де в першому з них вживається індикатив, а в другому – кон'юнктив: ϡ Ονομ' ἄρ' ἐστίν, ὡς ἔοικε, μίμημα φωνῇ ἐκείνου ὃ μιμεῖται (**ind.**), καὶ ὀνομάζει ὁ μιμούμενος τῇ φωνῇ ὃ ἂν μιμῆται (**conj**.). *У такому разі ім'я, очевидно, є наслідуванням за допомогою голосу тому, що наслідують, і той, хто наслідує голосом, дає ім'я тому, що наслідує (Pl. Crat.423b).*

Стратегія тлумачення слова підрядним реченням, яку ми нерідко зустрічаємо в Платона, дещо нагадує функцію визначення, коли здійснюється спроба шляхом розгорнутого тлумачення вивести поняття, виражене словом, з тотожності самому собі. Порівняймо інші приклади витлумачення поняття через граматичну та словотвірну словозміну:

- εϡ μὲν οὖν διὰ τὸ πρῶτον, ἄξιος αϡ τιᾶσθαι ὁ αϡ τιώμενος· θεοῦ γὰρ προθυμίαν ἀνθρωπίνηι προμηθίαι ἀδύνατον κωλύειν. *Якщо прийняти перше, то обвинувачена достойна обвинувачення: божому промислу людські помисли не можуть бути перешкодою (Gorg. Hel.6).*
- τὸ γὰρ κινησόμενον ἄνευ τοῦ κινήσοντος ἢ τὸ κινῆσον ἄνευ τοῦ κινησομένου χαλεπόν, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον, εἶναι· κίνησις δὲ οὐκ ἔστιν τούτων ἀπόντωνί. *адже важко, вірніше, неможливо уявити собі те, що буде рухатися, без того, що рухатиме, чи, навпаки, те, що буде рухати, без того, що буде рухатися, а рух неможливий без того й іншого… (Pl. Tim.57e.)*

При цьому цей інтелектуальний крок зміщення зі сфери конкретного, загальновживаного модусу в абстрактний у Платона супроводжується додатковими засобами мовної конвенційності: абстрактність, задана синтаксичною структурою речення, підсилюється семантикою умовного способу. Це явище, аналогічне термінотворенню, ще раз демонструє критичність цензу, який філософський дискурс встановлює по відношенню до власної мовленнєвої практики як інструменту професійного пізнання. Філософське долання "*дорефлективної невинності*" слів шляхом осмислення і переосмислення загального уявлення, закладеного в семантиці мовних одиниць, – є однією з визначальних риторичних стратегій давньогрецьких філософів, яку С. С. Аверінцев образно порівнює з "*педантичною дріб'язковістю та крючкодерством*" [Аверинцев 1979, 66]. На його думку, власне, ця критика мови якраз і позначає границю, що відмежовує філософію від попереднього дорефлективного стану, характерного для протонаукового знання.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити наступні **висновки**. Аналогічно до того, що наявність рамки переказаних діалогів у Платона вважається симптомом початку регламентації шкільного життя 80–70-х рр. IV ст. до н. е., виникнення метадискурсивної частини в монологічному викладі також мо-

жна тлумачити як початок регламентації наукового дискурсу і наукового стилю. В одному з пізніх діалогів Платона "Тімей" можна помітити встановлення нової позиції суб'єкта знання щодо границь і джерела свого пізнання не лише на рівні композиції – раціоналістична інтерпретація культового переказу про Атлантиду у вигляді філософського вчення, – але й на рівні мовлення, коли різні мовні засоби – зміна особи, етикетизовані модальні вислови – вказують на встановлення діалогічного простору з реципієнтом тексту і знання, яке цей текст передає. За своєю функцією метадискурс філософських творів виражає не лише епістемічну оцінку пропозиції, а й виступає маніфестацією традиційної наукової "скромності" щодо можливості, здатності досліджувати якусь проблему або відсутності знання, некомпетентності її розглядати. Як правило, конвенційною формою вираження негативної мовної ввічливості в давньогрецькому науковому тексті виступають функціональні значення оптатива, кон'юнктива та зрідка ірреального індикатива. На відміну від стратегії послаблення категоричності, посилення позиції адресата для науково-філософського дискурсу не характерне. В окремих випадках на позначення позитивної мовної ввічливості виступає проспективний кон'юнктив. Зіставлення давньогрецьких способів у прагматичному аспекті доводить, що іллокутивна сила кон'юнктива є інтенсивнішою, ніж в оптатива, а тим більше – в ірреального індикатива, відтак це розширює його інтерактивні можливості, порівняно з іншими способами.

Етномаркованою та специфічною для давньогрецької культури можна вважати мовленнєву ілюстрацію думки у формі віртуальної промови, яка типово вводилася фразою ὥσπερ ἂν εἰ εἴποι "*як ніби він сказав*".

Отже, хоча в тексті Платона ускладнена підрядність з логічною і комунікативною навантаженістю модальними засобами є чи не найприкметнішою рисою ідіостилю, на нашу думку, ця мовленнєва риса цілком відповідає тим завданням, які завжди ставив перед собою філософський дискурс, а особливо на стадії свого становлення, – глибина логічного проникнення через "критику мови".

Исследование посвящено культурно и дискурсно маркированным контекстам употребления эпистемической модальности в древнегреческих философских текстах. Речь идёт о доказательстве по аналогии, виртуальных речах, "абстрагировании" лексической семантики слова придаточным предложением с модальными предикатами, что отражает важный для философского знания принцип "критики языка", а также о стратегии языковой вежливости.

Ключевые слова: древнегреческий язык и культура, философский дискурс, эпистемическая модальность, языковая вежливость.

The study is devoted to the cultural contexts and discourse marked use of epistemic modality in the ancient Greek philosophical texts. There are the proof by analogy, virtual speeches, "abstracting" lexical semantics of the word by subordinate clause with modal predicates, which reflects an important philosophical knowledge principle – "critique of language", as well as the strategies of linguistic politeness.

Key words: ancient Greek languge and culture, philosophic discourse, epistemic modality, linguistic politeness.

Література:

1. *Аверинцев С.* Классическая греческая философия как явление историко-литературного ряда / С. Аверинцев // Новое в современной классической филологии. – М. : Наука, 1979. – Вып. 1. – С. 41–81.

2. *Бок Ф. К.* Структура общества и структура языка / Ф. К. Бок // Зарубежная лингвистика I / пер. с англ. В. А. Звегинцева, Н. С. Чемоданова. – М. : Прогресс, 1999. – С. 115–129.

3. *Голубовська І. О.* Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. … д-ра филол. наук : 10.02.15 / Ірина Олександрівна Голубовська. – К., 2005. – 38 с.

4. *Лосев А. Ф.* О законах сложного предложения в древнегреческом языке / А. Ф. Лосєв // Статьи и исследования по языкознанию и классической филологии. Уч. записки Моск. пед. ин-та им. В. И. Ленина / под ред. Василенко И. А. – 1965. – № 234. – С. 38–131.

5. *Надь Г.* Греческая мифология и поэтика / Грегори Надь ; пер. с англ. Н. П. Гринцера. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – 432 с.

6. *Уорф Б. Л.* Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // Зарубежная лингвистика I / пер. с англ. В. А. Звегинцева, Н. С. Чемоданова. – М. : Прогресс, 1999. – С. 58–91.

7. *Шадчина А. С.* Прагматична функція епістемічної модальності в науково орієнтованому дискурсі / А. С. Шадчина // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 22. – С. 367–370.

8. *Шадчина А. С.* Семантика ірреального індикатива в давньогрецькій мові / А. С. Шадчина // Українське мовознавство. – 2003. – Вип. 26. – С. 73–77.

9. *Шадчина А. С.* Аналітичні засоби вираження модальності в давньогрецькій мові / А. С. Шадчина // Мовні і концептуальні картини світу. – 2004. – № 10.– С. 677–685.

10. *Hyland K.* Writing without conviction? Hedging in science research articles / K. Hyland // Journal of pragmatics. – 1996. – Vol. 17, № 4. – P. 433–454.

11. *Hyland K.* Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse / K. Hyland // Journal of pragmatics. – 1998. – Vol. 30, № 4. – P. 437–455.

12. *Markkanen R., Schröder H.* Hedging: A Challenge for Pragmatics and Discourse Analysis / R. Markkanen, H. Schröder // Hedging and Discourse: Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts. – Berlin ; New York : Walter de Greyter, 1997. – P. 188–207.

13. *Pike K. L.* Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior / Kenneth Lee Pike. – 2nd ed., rev. Janua Linguarum, series maior 24. – The Hague : Mouton, 1967. – 762 p.

14. *Robertson A. T.* A grammar of the Greek New Testament in the light of historical research / Archibald Thomas Robertson. – Broadman press, Nashville, Tennessee, 1914, 1934. – 1454 p.

15. *Varttala T.* Hedging in Scientifically Oriented Discourse. Exploring variation According to Discipline and Intended Audience / Teppo Varttala. – Electronic dissertation, PhD. – 2001. – Acta Electronica Universitatis, Tamperensis 133 [Electronic source]. – Access mode: http://acta.uta.fi.

УДК 811.161.2'801.561.6

ОЦІНКА ЯК КАТЕГОРІЯ МОДУСУ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Шинкарук Василь Дмитрович,
д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті обґрунтовано сутність категорії оцінки як категорії модусу; досліджено формальні показники реченнєвих структур з оцінним модальним значенням та з'ясовано їх структурно-синтаксичну своєрідність; обґрунтовано вплив семантичного і синтагматичного оточення на зміст реченнєвих структур з оцінним значенням у латинській мові.

Ключові слова: оцінка, категорія модусу, модальність, загальнооцінне значення, частковооцінне значення, емоційно-оцінне значення, засоби вираження оцінки.

У мовознавстві досить неоднозначно витлумачена сама природа оцінки, що спонукає до перегляду засобів та способів її вираження, до встановлення співвідношення між словотворчими, морфологічними та синтаксичними ресурсами. Її **актуальність** визначає передусім стратегічне завдання граматики латинської мови – подати повний, вичерпний набір категорій усіх трьох підсистем – словотвору, морфології та синтаксису, а також необхідність адекватно витлумачити формально-змістову структуру категорії оцінки.

Проблема оцінки становить інтерес у різних за своїм ладом мовах у межах певного засобу її вираження або в цілому, бо вона спирається на різні національні оцінні стереотипи.

Категорійний підхід до вивчення граматичної структури, який активно використовують в останні роки в мовознавстві, зумовив новий аспект аналізу оцінних компонентів у реченнєвих структурах. Це посприяло вирізненню категорійного синтаксису.

Метою наукової праці є цілісний аналіз формальних, структурних і функціонально-прагматичних особливостей реченнєвих структур з оцінним значенням та засобів їх вираження у латинській мові.

Об'єктом дослідження є речення, які характеризуються чітко вираженим оцінним значенням, своєрідною синтаксичною побудовою й оформленням.

Предметом дослідження є комплекс мовних засобів, що використовуються в латинській мові для реалізації реченнєвих структур з оцінним значенням.

Наукова новизна полягає в тому, що на принципово нових засадах виокремлено категорію оцінки в латинській мові, обґрунтовано особливості засобів її вираження.

Зв'язок роботи з важливими науковими і практичними завданнями. Дослідження пов'язане з вирішенням актуальних питань функціонального, семантичного й емоційно-експресивного синтаксису.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У практиці лінгвістичних досліджень межі вживання терміна "модус" втратили свою визначеність, до того ж важко знайти двох авторів, які б розуміли модус однаково. І це зумовлено не лише спробами вчених найповніше окреслити потенціал модальних значень, а з іншого – відмежувати їх від схожих чи споріднених, але й тим підходом до вивчення мовних

явищ, що є в кожному конкретному випадку визначальним. Звідси – різні аспекти категорії модусу.

Модус і модальність – поняття не ідентичні, хоча їх відношення і побудовані на однаковому принципі – орієнтації на мовця, але ця орієнтація різна. У сфері модусу вона означає будь-яке відношення мовця – до предмета мовлення, змісту висловлення, співрозмовника, форми мовлення, порядку, ходу думки, а поза сферою модусу модальність виражає відношення мовця до змісту повідомлюваного з погляду його реальності / ірреальності.

Змістова організація речення забезпечує "компонування" в ньому певної інформації, зокрема й суб'єктивної (модусна частина), а комунікативна – ієрархізацію цієї інформації, і ця остання операція суб'єктивна через свою залежність від того, як проходить спілкування, обізнаності співрозмовників, тих цілей, які ставить перед собою кожен із мовців.

Оцінка як категорія модусу характеризується особливою структурою, що містить ряд обов'язкових і факультативних елементів. Цю структуру можна подати як модальну рамку, яка накладається на речення і не збігається ні з його логіко-семантичною будовою, ні з синтаксичною.

На думку більшості дослідників, сфера будь-яких оцінних значень ґрунтується на опозиції "добре" / "погане". Залежно від способу отримання цих оцінних кваліфікацій розрізняють абсолютну й порівняльну оцінку. Перша "завжди передбачає оцінні стереотипи носіїв мови, що є однією з основних її ознак" [Вольф 1985, 204]. Друга спирається на порівняння [Ивин 1970, 24; Арутюнова 1987, 12; Вольф 1985, 15], суть якого полягає в тому, що оцінювана ознака, властивість порівнюється із стандартом, зразком, що слугує за норму. Воно спричинило введення поняття "оцінна шкала" як імпліцитного елемента структури оцінки [Телия 1986, 49]. Ця шкала виконує роль "засобу створення емотивно-оцінних значень слів і виразів, містить не тільки вказівку на ступінь наростання / спаду якоїсь якості, а ще й відображає певну оцінну модифікацію цієї якості як стереотип (чи стереотипи), характерні для мовної картини світу певної лінгвокультурної спільноти, що істотно відрізняє її від власне оцінної шкали" [Телия 1986, 49–50].

Більш поширеною є порівняльна оцінка. Проте її автори поділились на два табори в питанні про місце норми на оцінній (аксіологічній) шкалі, що зумовило дві концепції про структуру оцінки. Одні з них співвідносять норму з позитивним кінцем шкали (знаком +). Отже, те, що відповідає нормі, виконує функцію позитивної оцінки, а те, що не збігається з нею, – негативної оцінки. Це дало їм підстави зробити висновок про двокомпонентну структуру оцінки: позитивну й негативну, яку відображають знаки + та – [Бессонова 1995, 13]. Характерно, що з поняттям норми вони пов'язали і кількісну перевагу негативної оцінки над позитивною і що знаки + та – не є абсолютно симетричними на оцінній шкалі в природній мові [Бессонова 1996, 14], тому що "добре" не завжди можна протиставити "поганому" і що прагматичний аспект оцінки також не передбачає симетрії +/– [Бессонова 1995, 14].

Інші дослідники на оцінній шкалі між знаками + та – виділяють посередині третю точку, яка слугує відправним пунктом, еталоном, з яким пов'язують норму оці-

нюваної якості. Оскільки вона лежить посередині шкали, то її називають "серединною", "нейтральною" або "нульовою" [Хидикель, Кошель 1981, 5; Бессонова 1995, 13]. Щодо неї в один бік визначають позитивну, а в інший – негативну оцінку. На такій аксіологічній шкалі ґрунтується трикомпонентна структура оцінки. Її покладено в основу виділення категорії оцінки. Позитивну і негативну оцінку, услід за іншими дослідниками, кваліфікуємо як два різновиди емоційної оцінки. Зважаючи на те, що серединна оцінка спирається на оцінні критерії набутого суспільного досвіду носіїв мови, її позначено терміном "раціональна оцінка".

У жодній із праць, присвячених проблемам оцінки, не запропоновано шкали емоцій. Це пояснюють іноді суб'єктивним характером почуттів, вибірковістю сприйняття людиною навколишнього світу.

Дослідники виділяють від 35 до 150 і більше емоційних станів людини, які можна покласти в основу системи емотивних станів словникових позначок. Лінгвістичне розв'язання цієї проблеми залежить від ступеня розв'язання проблеми емоцій у психології та фізіології. На думку Р. Г. Апресяна, "словник емоцій" налічує 5000 – 6000 термінів [Апресян 1987, 22]. Відсутність чіткого вичерпного визначення емоцій ускладнює теоретичне обґрунтування і побудову емоційної оцінної шкали.

Основною опозицією цієї шкали вважають протиставлення "схвалення / осуд", яке позначають як + / – оцінку. Розподілити оцінні назви в межах емоційної "+" та "–" оцінки дуже непросто. Відома спроба виокремити відповідно 5 і 6 оцінних назв [Бессонова 1995, 18-19], що відповідає висновкові про асиметрію співвідношення між позитивною і негативною оцінкою.

Тип емоційної "+" оцінки (схвалений) об'єднує п'ять видів емоцій: 1) ласка; 2) грайливість; 3) захоплення; 4) схвалення, співчуття; 5) жарт. Тип емоційної "–" оцінки представлений шістьма видами емоцій: 1) осуд; 2) зневага; 3) приниження; 4) презирство; 5) лайка; 6) образа [Лукьянова 1991, 32].

На нашу думку, усіх цих назв емоцій достатньо, щоб висловити суб'єктивне ставлення людини до того, що вона сприяє в навколишньому світі, тобто її суб'єктивну оцінку.

У латинській мові кількісні параметри емоційної оцінної шкали також не встановлені.

Створити струнку класифікацію оцінних модусних категорій важко було ще й тому, що в мовознавстві досить суперечливо витлумачено співвідношення понять "оцінний", "емоційний" та "експресивний". Здебільшого вказують на зв'язок цих понять, але не ототожнюють їх. Емоційне в мові завжди є експресивним, тобто служить для увиразнення, підсилення, але не кожне експресивне явище належить до емоційних. В емоційному завжди наявний компонент оцінки, воно виражає почуття, позитивне чи негативне сприйняття кого- чи чого-небудь [Шаховский 1983, 82]. Тому поняття "емоційний" і "оцінний" нерідко вживають як взаємозамінні. На думку інших, емоційність не завжди передбачає оцінність, проте вона являє собою "могутнє потенційне джерело оцінності" [Белявская 1989, 24]. Безпідставним видається використання поняття "експресивний" замість "емоційний" чи "оцінний", як то спостерігаємо в працях мовознавців [Городенська 1994, 27].

Крім того, більше уваги приділяли визначенню місця оцінного компонента в структурі лексичного значення слова, а не в системі предикатних значень базових синтаксичних одиниць.

В останні десятиріччя з'явилися спеціальні лінгвістичні праці, автори яких вивчають оцінку як один із видів модальності [Хинтикка 1980, 38; Шинкарук 1992, 60-62], оскільки модальність властива кожному реченню, незалежно від його синтаксичної функції, тобто його синтаксичної самостійності/несамостійності [Wiezbicka 1969, 13]. Речення, які виражають оцінку чи інші види модальності, містять дескриптивний і недескриптивний компонент, тобто модальний, де перший з'ясовує суть однієї або кількох можливих справ, а другий подає їх оцінку.

Наукові результати. Оцінка як категорія модусу, подібно до його інших категорій, безпосередньо пов'язана з використанням речення в мовленнєвому акті. Вона прямо залежить від інтенції мовця і має прямий стосунок до прагматичного аспекту речення. Значення, які становлять модус речення, є в основному комунікативно-інтенційними. Вони накладаються на власне значення, модифікують їх і забезпечують актуальне прив'язання речення до референтної ситуації та введення його до тексту.

Аналіз наявних у мовознавстві концепцій про семантичну організацію речення й суб'єктивності в мові дає змогу розглядати категорію модусу як комплекс суб'єктивних значень, які виражає мовець у процесі комунікації стосовно змісту речення й адресата.

Модус виражають різноманітні мовні засоби, які ми поділяємо відповідно до ярусів мовної структури на лексико-граматичні (модальні слова й словосполучення, частки, предикативи, вигуки), морфологічні (модусні дієслова, способи дії, особа, час), синтаксичні (конструкції різних типів) та фонетико-графічні (авторські розділові знаки). Крім того, розмежовуємо модусні експліцитні категорії (коли значення модусу виражене за допомогою лексичних засобів) й імпліцитні, значення яких можна визначити лише із пресупозиції й контексту речення.

Загальною семантичною ознакою "модальних об'єктів" є "погляд мовця". Всього виділено п'ять типів значень, які мають різноманітні (граматичні, лексичні, інтонаційні) засоби вираження. Серед них:

I. Оцінка мовцем змісту речення з погляду реальності/ірреальності, яка виражена за допомогою форм способу і часу дієслова, а також деяких сполучників, часток та інших елементів структури речення: *Et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus, et honesti et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possit (C. De orat. 2. 81. 333) – І розумному властиво висловлювати свою думку про найважливіші справи, а серйозні і досвідчені люди мають здатність завдяки розумові передбачати, завдяки авторитетові доводити, завдяки красномовству переконувати.*

II. Виражена модальними дієсловами та іншими модальними словами оцінка ситуації, що відтворена в реченні, з погляду її можливості, необхідності чи бажаності: *Carmina ni sint, ex umero Pelopis non nituisset ebur (Tib. 1. 4. 63) – Якби не лунали пісні, замість плеча у Пелопа не блищала б красою слонова кістка; Valeant, cives*

mei, valeant! Sint incolumes, sint florentes, sint beati! (C. Mil. 34. 93) – Нехай живуть мої громадяни, нехай живуть, нехай не знають лих, нехай процвітають, нехай будуть щасливими.

III. Оцінка мовцем ступеня його впевненості в достовірності повідомленого, яку можуть виражати модальні прислівники, вставні слова, а також складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним, де в головному реченні подано модальну оцінку того, що виражено в підрядному: *Victus sum, si dixeris (Pl. Am. 428) – Я буду переможений, якщо ти скажеш; Perii, si me aspexerit (Pl. Am. 320) – Я помру, якщо він мене побачить.*

IV. Комунікативна функція речення. Згідно з цією ознакою всі речення поділяють на розповідні, питальні, спонукальні та оптативні. Засоби вираження цих значень різні: морфологічні (способи дієслова), синтаксичні (конструкції речення), інтонаційні: *Ametus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis, praesentes fructus neglegamus, posteritatis gloriae serviamus (C. Sest. 68. 143) – Любімо батьківщину, підкоряймося сенату, турбуймося про добро, відмовляймося від очевидної вигоди, прагнімо посмертної слави; Nos non poetarum voce moveamur? (C. Arch. 8. 19) – Чи не зворушує нас голос поетів?*

V. Значення ствердження/заперечення, що відображають характеристику стосунків між предметом мовлення і тим, що про нього говорять. Перший член опозиції (ствердження) не маркується, другий – маркується граматичними, лексичними та іншими засобами*: Sed nemo Annales nostros cum scriptura eorum contenderit, qui veteres populi Romani res composuere (Tac. A. 4. 32) – Але нехай ніхто не зіставляє наші Аннали з творами тих, хто описували давні справи римського народу.*

Внутрішня диференціація оцінки як категорії модусу веде до виділення оцінних модусних категорій, які згідно з їхнім призначенням у реченні поділяємо на чотири групи: 1) модуси із загальнооцінними значеннями; 2) модуси із частковооцінними значеннями; 3) модуси з емоційно-оцінними значеннями; 4) модуси із аксіологічним значенням.

У структурі загальнооцінних модусів розрізняємо позитивну й негативну оцінку. Їх складові розрізняють ступенем вияву суб'єктивності оцінного значення. Він є високим у позитивнооцінних та негативнооцінних значень, бо ґрунтується безпосередньо на ставленні мовця до об'єкта оцінки, пор.:. *Ad me advenit mulier, qua muliere alia nullast pulchrior (Pl. Merc. 101) – До мене підійшла жінка, кращої за яку немає; Te omnes amant mulieres, qui sis tam pulcher (Pl. Mil. 59) – Тебе люблять усі жінки, оскільки ти такий красень; Neque in eo solum offenderat, quod patriae male consuluerat, sed etiam, quod amicitiae fidem non praestiterat (Nep. 19. 2. 2) – Він був невдоволений не лише тому, що погано дбав про батьківщину, а й тому, що не проявив довір'я у дружбі.*

Оцінка – єдине модусне значення, виражати яке – "право", а не "обов'язок" мовця. Незважаючи на це, нам завжди важливо знати, позитивно чи негативно мовець ставиться до того, про що він говорить. Пор.: *Neque monere te audeo praestanti prudentia virum nec confirmare maximi animi hominem unumque fortissimum (C. Fam. 4.8.1) – Я не наважуюся нагадувати, що ти – людина надзвичайного розуму, ані твердити, що ти – наймужніша людина велетенського духу.*

Співрозмовники дуже уважні до виявів цього модусного значення, і часто можна чути запитання "Це добре чи погано?". Вони означають, що мовець недостатньо чітко висловив чи приховав свою оцінку, створивши цим самим комунікативний дискомфорт для співрозмовників, напр.: *Annon dixi esse hoc futurum? – Dixi (Ter. And. 621) – Хіба я не казав, що майбутнє буде таким? – Казав.*

У реченні може встановлюватися проста і більш складна оцінна перспектива, напр.: *Cohortarer vos, quo animo fortiores essetis, nisi vos fortiores cognossem, quam quemquam virum (C. Fam. 14.7.2) – Якби я вас переконав, що ви сильні духом, крім того, якщо б я не знав, що ви мужніші за будь-кого із чоловіків.* У цьому реченні визначено оцінку з боку мовця, потім подано зівставлення з узагальненою оцінкою і, нарешті, висловлено оцінку з боку автора.

У багатокомпонентних складних реченнях оцінка при послідовній супідрядності у кожній наступній частині визначається дієслівною формою попередньої: *Quae res sua sponte scelerata et nefaria est, ut, etiamsi lex non esset, magnopere vitanda fuerit (C. Verr. 1.42.108) – (Ця) справа сама по собі є злочинною і нечестивою, щоб, навіть якби не було закону, треба було б її уникати.* Головна частина речення "quae res sua sponte scelerata et nefaria est" містить оцінку, від неї залежить підрядна "ut magnopere vitanda fuerit" з формою perfectum conjunctivi, яка вказує на попередність дії, від цієї підрядної – інша "etiamsi lex non esset" – з imperfectum conjunctivi, який вказує на одночасність дії відносно оцінки першої підрядної частини.

Аналіз співвідношення понять оцінність, модальність, емоційність, експресивність дає нам змогу кваліфікувати оцінку як модусну категорію, що виражає авторське позитивне чи негативне ставлення до диктуму в цілому або до якогось із його елементів.

Емоційність завжди пов'язана з емоційною оцінкою, однак деякі слова не мають оцінки (емоційні вигуки, частки), а тільки виражають емоції й почуття мовця, що дає змогу розмежовувати категорії оцінності й емоційності й виділити окрему категорію емоційних модусів. На відміну від емоційно-оцінних, ці модуси не мають оцінки, за їх допомогою адресант лише передає свій психічний стан, який зумовлює його емоційне ставлення до предмета, об'єкта, адресата мови й ситуації спілкування.

Засобами вираження емоційних модусів є емоційні дескриптори. Це слова, сполучення слів або речення, семантика й структура яких сприяє встановленню загальної емоційності, а також емоцій, виражених модусом. Зокрема, вигуки, входячи до структури речення, ускладнюють його диктумний зміст, різні емоції, почуття, волевиявлення, тобто різновиди суб'єктивно-модальних значень. Напр.: *O imperatorem probum! (Pl. Bacch. 759) – О чесний імператоре! O operam tuam multam! (C. Att. 13.6.4) – О численні твої труди! O fallācem hominum spem! – О зрадлива надіє людей!*

В емоційних реченнєвих структурах виділяється препозитивна, інтерпозитивна та постпозитивна актуалізація засобів вираження. Зокрема, вигуки у реченні переважно стоять в препозиції. Напр.: *Ei misero mihi! (Ter. Heaut. 234) – Ох я нещасний!* Рідше вигуки стоять в інтерпозиції. Напр.: *Uror, io, remove, saeva puella, faces! (Tib. 2.4.6).* Трапляються також випадки у латинській мові, коли вигук буває і в постпозиції*: Labor, io! (Ov. Ars. 3.742).*

Емоційними дескрипторами є й емоційно-підсилювальні частки, які використовуються для підсилення емоційного впливу на адресата. Таку функцію підсилення в латинській мові, за нашими спостереженнями, виконують модальні частки *non, haud, ne*.

Стосунок до підмета частка *non* виявляє за необхідності його логічного виділення. *Non* використовується для заперечення поняття, вживається з індикативом та кон'юнктивом, а також у питаннях: *Quis hoc non credat? – Хто в це не вірить?*

Частка *haud* вживається переважно при прикметниках та прислівниках, рідше при іменниках та дієсловах; має подвійне значення: менш категоричне заперечення або цілком категоричне заперечення: *Haud ergo, ut opinor, erro vero (C. N. D. 2.21.57) – Як я гадаю, я помиляюся зовсім не через це.*

З часткою *ne* заперечується щось із суб'єктивної позиції мовця – його бажання, наказ, намір, спонукання: *Caesar postulavit, ne Ariovistus Aeduis bellum inferret – Цезар вимагав, щоб Аріовіст не починав війну з едуйцями.* Частка *ne* може зустрічатися у варіанті *ni: Monent, ni teneant cursus – Вони застерігають, щоб ті не трималися (цього) шляху.*

Якщо у реченні стоять два заперечення, то вони дають ствердження: nihil non *все*; non nihil, haud nihil *щось*; nullus non, nemo non *кожен*; non nulus, non nemo *дехто*; nunquam non *завжди*; non nunquam *іноді*; nusquam non *скрізь*; non nusquam *денебудь*: *Athenienses Alcibiadem nihil non afficere posse dicebant (Nep. 7.7.1) – Афіняни говорили, що Алківіад все може зробити.*

У модусній частині речення частки вживається для підсилення динамізму розповіді та стилістичного багатства мови. Вони є також засобом підсилення, особливого вияву ознаки, напр.: *Ne corrumpi tabulae possint, idcirco lex in publico poni voluit (C. Vat. 33) – Текст закону було віддано на збереження у державний архів, щоб записи не пошкодилися.*

Сполучники *ne, non,* втрачаючи сполучникове значення, вживаються як підсилювально-обмежувальні частки, надають реченню більшої експресивності, напр.: *Ne sim salvus, si alĭter scribo ac sentio! – Нехай не буду я здоровий, коли я пишу інакше, ніж відчуваю! Fecit pacem his condicionibus, ne qui afficerentur exsilio (Nep. 8.3.1) – Він встановив мир з тією умовою, що ніхто не буде змушений іти у вигнання.* У таких конструкціях міститься цілий комплекс емоційних нашарувань і асоціацій, пов'язаних із спогадами, роздумами. Цьому сприяє особлива інтонація і пауза між частинами фрази.

Для того щоб виразити переживання, волю, тобто у звуковій словесній формі передати емоційні й спонукально-вольові реакції на довкілля, у модусній частині речення вживають відповідні вигуки, напр.: *Alexander cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset: O fortunate, inquit, adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris! (C. Arch. 10.24); O miserae sortis! (Luc. 2.45).*

Вигуки мають яскраво виражені модусні значення, виражають почуття автора чи оповідача в конкретній ситуації (незадоволення, співчуття, докір тощо). Інтенсифікована мовна виразність має важливе значення для семантичної і стилістичної мобілізації всього словесного, звукового, граматичного комплексу фрази, для надання реченню більшої інформативності, комунікативної сили.

Роль засобів вираження оцінки у структурі речення не тільки в інформуванні, констатації, але й у тому, щоб емоційно переконати, завоювати співрозмовника на свій бік, досягти емоційного співпереживання щодо себе*: Non patrem ego te nominem, ubi tu tuam me appelles filiam? (Pl. Epid. 4.2.18) – Чи зможу я не назвати тебе батьком, якщо ти назвеш мене своєю дочкою? Sapiens non dubitat, si ita melius sit, migrare de vita (C. Fin. 1.19.62) – Розумна людина без вагань піде з життя, якщо так буде краще.*

Отже, оцінка як категорія модусу характеризується особливою структурою, що містить ряд обов'язкових і факультативних елементів. Цю структуру можна подати як модальну рамку, яка накладається на речення і не збігається ні з його логіко-семантичною будовою, ні з синтаксичною. Важливою особливістю оцінки як категорії модусу є те, що в ній завжди присутній суб'єктивний фактор, який взаємодіє з об'єктивним. Структура оцінки об'єднує як імпліцитні, так і експліцитні елементи. До складу оцінної модальної рамки входять елементи трьох типів: ті, які звичайно експлікуються (об'єкт оцінки), елементи переважно імпліцитні (шкала оцінок, оцінний стереотип, аспект оцінки) й елементи, які реалізуються і в експліцитній, і в імпліцитній формі (суб'єкт оцінки, аксіологічні предикати).

В статье обоснована сущность категории оценки как категории модуса; исследованы формальные показатели предложений с оценочным модальным значением и выяснено их структурно-синтаксическое своеобразие; обосновано влияние семантического и синтагматического окружения на содержание предложений с оценочным значением в латинском языке.

Ключевые слова: оценка, категория модуса, модальность, общеоценочное значение, частичнооценочное значение, эмоционально-оценочное значение, средства выражения оценки.

The article dwells on the notion of the category of evaluation as a modus category, studies the formal markers of sentence structures with the evaluative modal meaning and determines their structural and semantic peculiarities. The influence of semantic and syntagmatic environment on the content of sentence structures with the evaluative meaning in Latin has been considered.

Key words: evaluation, modus category, modality, general evaluation meaning, partial evaluation meaning, emotional and evaluative meaning, evaluation expressive means.

Література:

1. *Апресян Ю. Д.* Прагматика и лексикография: прагматическая информация для толкового словаря / Ю. Д. Апресян // Пропозиционные предикаты в логическом и лингвистическом аспекте : тез. докл. рабочего совещания. – М. : ИЯ АН СССР, 1987.– С. 20–32.
2. *Арутюнова Н. Д.* Аномалия и язык (к проблеме языковой "картины мира") / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 9–19.
3. *Белявская Е. Г.* Оценочная вариантность семантики слов и фразеологизмов в контексте / Е. Г. Белявская // Английская фразеология в функциональном аспекте : сб. науч. тр. / МГИИЯ им. М. Тореза. – М., 1989. – Вып. 336. – С. 20–32.
4. *Бессонова О. Л.* Оценка как семантический компонент лексического значения слова (на материале существительных – наименований лица в английском, французском и украинском языках) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.19 / О. Л. Бессонова. – Донецк, 1995. – 184 с.
5. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 226 с.
6. *Городенська К. Г.* Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 22–28.
7. *Ивин А. А.* Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.

8. *Лукьянова М. А.* Экспрессивность как семантическая категория / М. А. Лукьянова // Языковые категории в синтаксисе. – Новосибирск : НГУ, 1991. – С. 4–22.
9. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
10. *Хидикель С. С., Кошель Г. Г* Оценочный компонент лексического значения слова / С. С. Хидикель, Г. Г. Кошель // Иностр. яз. в шк. – 1981. – № 4. – С. 7–12.
11. *Хинтикка Я.* Логика в философии – философия логики / Я. Хинтикка // Логико-эпистемологические исследования. – М. : Наука, 1980.– С. 38–47.
12. *Шаховский В. И.* Эмотивный компонент значения и методы его описания : учеб. пособ. к спецкурсу / В. И. Шаховский. – Волгоград : ВГПИ, 1983. – 94 с.
13. *Шинкарук В. Д.* Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.
14. *Wierzbicka A.* Dociekania semantyczne / A. Wierzbicka. – Wroclaw ; Warszawa ; Kraków, 1969. – 287 s.

Список умовних скорочень при посиланнях на оригінальні твори та імена їхніх авторів:

C.	Arch.	M. Tulius Cicero	Pro Archia
	Att.		Epistulae ad Atticum
	De orat.		De oratore
	Fam.		Epistulae ad familiares
	Cl.		Pro Cluentio
	Fin.		Definibus bonorum
	Mil.		Pro Milone
	N. D.		De natura deorum
	Sest.		Pro Sestio
	Vat.		In Vatinium
	Verr.		In Verrem (actio secunda)
Luc.		M. Annaeus Lucanus	Bellum civile
Nep.		Cornelius Nepos	
Ov.	Ars.	P. Ovidius Naso	Ars amatoria
Pl.	Am.	T. Maccius Plautus	Amphitrio
	Bacch.		Bacchides
	Merc.		Mercator
	Mil.		Miles Gloriosus
Tac.	A.	Cornelius Tacitus	Annales
Tib.		Albius Tibullus	
Ter.	And.	P. Terentius Afer	Andria
	Heaut.		Heauton timorumenon
Pl.	Epid.	T. Maccius Plautus	Epidicus

УДК 811.14'02+811.124'373

КОНЦЕПТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Шовковий В'ячеслав Миколайович,
д-р пед. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються концепти інтелектуальної сфери людини на матеріалі давньогрецької мови. Через призму контекстуального аналізу, визначення семантики похідних слів визначається зміст концептів, які відображають такі когнітивні процеси та сутності: пізнання, розум, свідомість, самосвідомість, думка, позиція (σοφίά νοῦς, φρήν, γνώμη).

Ключові слова: концепт, давньогрецька мова, інтелектуальна сфера особистості, σοφία νοῦς, φρήν, γνώμη.

Дослідження концептів давньогрецької мови є важливим і перспективним напрямом наукових пошуків сучасної наукової лінгвістичної парадигми. Сучасна лінгвістика повинна пройти етап дослідження концептів, щоб поглибити уявлення про ментальні та когнітивні ресурси мови, інформаційні структури носіїв мови, концептуальні системи, відображені у свідомості людини, що сприятиме оптимізації процесу комунікації між носіями різних мов.

У мовознавстві широко розгорнулися когнітивні дослідження, з'явилася низка праць, у яких розглядають як теоретичні питання когнітивної лінгвістики, так і конкретні концепти (праці Ю. Апресяна, А. Вежбицької, Г. Гачева, І. Голубовської, Л. Звонської, Л. Компанцевої, К. Кубрякової, П. Мацькова, О. Усанової, Т. Ященко). Проте ця проблема є невичерпаною, а обсяги концептосфери кожної мови є безмежними. Тому виникає потреба у дослідженні насамперед тих концептів, які найповніше та найглибше репрезентують ментально-когнітивні особливості мови, дух народу-носія мови.

Концепти інтелектуальної сфери людини у давньогрецькій мові не були предметом спеціального вивчення, однак у нашій свідомості склалися стереотипи у сприйнятті та інтерпретації цих концептів, що стоїть на перешкоді адекватному розумінню оригінальних текстів. Тому дослідження концептів інтелектуальної сфери людини є одним із важливих штрихів у вивченні концептосфери давніх еллінів у цілому.

Концепт будемо розглядати як абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною [Скаб 2009, 4].

Основними поняттями інтелектуальної сфери людини є пізнання (процес активного відображення об'єктивного світу в свідомості людини), інтелект (здатність до мислення, особливо до його вищих, теоретичних рівнів), свідомість (властивий людині спосіб відношення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії), самосвідомість (усвідомлення людиною самої себе, своїх якостей, думок, почуттів, інтересів, дій, явищ, ролі в природі і суспільстві), думка (розумове явище, яке разом з образами та емоціями є основоположною формою відображення оточуючої дійсності у свідомості особи), позиція (охоплює ставлення людини до дійсності в трьох

площинах: пізнавальній (інтелект), емоційній (почуття) і мотиваційно-спрямовуючій (поведінка); вони не виступають окремо, а взаємно обумовлюються) [БСЭ; Усанова 2004].

У давньогрецькій мові основні концепти інтелектуальної сфери репрезентовані лексемами **σοφία, νοῦς, φρήν, γνώμη.**

Давньогрецьке слово **σοφία** ми наповнюємо семою "мудрість". І така відповідність закріпилася міцно у нашій свідомості. Сучасний словник "Вікіпедія" визначає "мудрість" як володіння знанням, розумінням, досвідом, обачністю та інтуїтивним розумінням включно зі здатністю також вживати ці якості; це розсудливе та грамотне застосування знання, великий, глибокий розум, що опирається на життєвий досвід, здатність знаходити рішення різних проблем, в тому числі життєвих, опираючись на свій і чужий досвід, уникаючи часом безпосередніх логічних операцій і розуміння онтології того, що відбувається.

У давньогрецькій мові σοφία має значення: майстерність, мистецтво; тямущість, виверткість, спритність; розумність, розсудливість, життєва мудрість, практичний розум; ученість, обізнаність, знання; наука; вища мудрість, філософське знання: σοφία δημηγορική мистецтво переконання; σοφία ἐν ταῖς τέχναις (Arst). майстерність у галузі мистецтв; σοφίᾳ χρᾶσθαι (Her). пускати в хід хитрощі, ἡ περι τὸν βίον σοφία (Plat.) життєвий розум; ἐστι δὲ σοφία τις ἡ φυσική (Arst.) природознавство є певною наукою.

Розглянемо спільнокореневі слова та похідні. Лексема σοφός має значення досвідчений, діловий, майстерний, умілий; розсудливий, кмітливий; тямущий, розумний; мудрий: σοφὸς τέκνων – досвідчений, умілий майстер, σοφὸς κύων (Xen.) – розумний пес.

Лексема σοφιστής, οῦ ὁ має значення досвідчена людина, знавець; майстер, художник; творець, винахідник; мудрець; софіст, платний учитель філософії і риторики; (починаючи з Платона) софіст, лжефілософ, шарлатан: σοφιστὴς Θρᾷξ (Eur.) фракійський художник, тобто Орфей; σοφιστὴς πολλῶν πημάτων (Eur.) творець багатьох лих; οἱ ἐκ τῆς Ἑλλαδος σοφισταί (Her.) мудреці із Греції.

Поняття σόφισμα означає майстерність, уміння, мистецтво; прийом, затія, вигадка, прийом, спосіб; хитрий прийом, помилковий висновок, софізм: δίκην δοῦναι σοφισμάτων κακῶν (Eur.) поплатитися за злочинні задуми; σόφισμα ἔσται, οὔκ ἀπόδειξις (Arst.) це буде софізм а не доказ.

Поняття σοφίζομαι має такий семантичний діапазон – здобувати знання, ставати майстерним; роздумувати, міркувати, винаходити, вигадувати; мудрувати, мудрити; хитрувати, обманювати.

Отже, як свідчить контекстуальний аналіз, у давньогрецькій мові поняття σοφία не відповідає українському "абсолютна мудрість, вища мудрість, філософська мудрість". Про це свідчать різні випадки поєднання цього слова з іншими словами, які не мають нічого спільного з ознакою "високої мудрості", наприклад, σοφὸς κύων (Xen.).

Концепт σοφία в аспекті інтуїтивної картини світу, можна вважати, мав такі основні значення – кмітливість, спритність, майстерність, виверткість. На відміну від української мови, де слово "мудрість" має позитивне значення, навіть пафосно піднесену емоційно-оцінну конотацію, у давньогрецькій мові слово σοφία має більш

нейтральну емоційно-оцінну семантику, а периферійні семи цього поняття мають відтінки негативної конотації – "хитрощі, обман".

Однак у науковій картині світу це поняття змінює свій семантичний діапазон. І ці зміни припадають на період створення видатним філософом античності Платоном філософії як завершеної світоглядно-політичної і логіко-етичної системи та закладення Аристотелем фундаменту філософії як науки, як дослідницько-теоретичної бази вивчення реального світу. Поняття σοφία розширює свій семантичний діапазон і позначає "вчення, просвіту, знання" а слово φιλοσοφία у прямому своєму значенні – любов до знань, любов до науки. А статусу науки σοφία набуває в Аристотеля. Однак підсилюється і негативна семантика цього слова. І це пов'язано зі становленням софістики, класичний період якої припадає на V – 1-шу половину IV ст. до н. е. Софістика набула критики у Сократа, сократиків та Платона. Саме у цей час, особливо у творах Платона, лексеми σοφίζομαι, σόφισμα, σοφιστής набувають негативної конотації – "хитрість, обман, лжезнання, вигадка".

Іменник **νοῦς,** ὁ має значення "розум, думка, розсудливість, здоровий глузд; задум, намір, дума; думка, спосіб мислення, бажання, воля, зміст, значення": νοῦν ἔχειν πρὸς τι (Arph.) – направляти свій розум, звертати увагу на щось, σὺν νόῳ (Her.) розумно, розсудливо; ὅσοι καὶ σμικρὸν νοῦ κέκτηνται (Plat.) у кого є хоч трохи розуму; νοῦν σχές (Soph.) візьмись за розум; νόον νοεῖν задумати, наміритися; τῷ νῷ λέγειν (Soph.) говорити згідно з переконаннями; ἀγαθῷ νόῳ прихильно; εἰ τεθήσεται κατὰ νοῦν τὰ πράγματα (Thuc.) якщо обставини кладуться так, як бажає (=як планує). В ідеалістичних філософських системах іменник називає "світовий розум, мисленнєве начало, інтелект": λέγω δὲ νοῦν, τὸ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνειν ἡ ψυχή (Arst.) я називаю розумом те, чим душа мислить і сприймає. Платон і Аристотель поняттям **νοῦς** називали індивідуальну розумну частину людської душі.

У переносному значенні іменник νοῦς означає "душа, серце": χόλος οἰδάνει ἐν στήθεσσι νόον (Hom.); μὴ κεῦθε νόῳ (Hom.) не таї в душі, (у серці). Проте, як підказують наведені приклади, "душа і серце" у цьому контексті є нічим іншим, як українськими еквівалентами сталих виразів, адже слово νοῦς означає "розум", і вислів має значення "не тримай у пам'яті, не думай про щось".

Похідні слова від νοῦς мають такі значення: ἀδιανόητος незрозумілий, без смислу; θηλύνοος той, хто має жіночий розум (смиренний); νοερός той, що належить до розуму, інтелектуальний; розумний, мудрий; νοήμων розумний, розсудливий, мудрий; той, що має здоровий глузд; νόησις мислення, світогляд; νοητικός наділений здатністю мислення; νουθέτημα напучення, повчання; νουνέχεια розсудливість; νόημα думка, задум, намір мислення, свідомість.

Дієслово νοέω має значення сприймати, помічати; осягати думками, уявляти собі, мислити, думати, обдумувати, придумувати, затівати, замишляти, вважати, думати, означати: ὀρθὰ νοεῖν думати правильно, бути правильної думки; ἄλλα νοεῦντες ті, які думають інакше; τῷ νοῆσαι δεινότατος (Plut.) дуже розсудливий; νοεῖν κακόν τινι (Her.) замислювати проти когось лихо.

Отже, концепт νοῦς позначає розум, інтелект людини, здатність мислити, раціоналізувати; усвідомлене оперування поняттям, розуміння смислу, змісту. Νοῦς поз-

начає "чистий" розум, інтелект, позбавлений афектів, душевних характеристик, таких як почуття, воля, інтуїція, уява. Νοῦς = інтелект [БСЭ (літера I)].

Φρήν у давньогрецькій мові у прямому значенні позначає а) діафрагму, грудну перегородку, б) груди, в) розум, мислення, думку; в переносному значенні – серце, душу: κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν (Hom.) глибоко в душі; φρεσὶν ἀγαθῇσι κεχρῆσθαι (Hom.) мати чисті помисли; μετὰ φρεσί βαλλεσθαί τι (Hom.) в думках щось вирішувати; ἐρινύς φρενῶν божевілля, затуманення розуму (про людей, які вчинили злочин іншим).

Похідні слова мають такі значення: φρόνησις, εως, ἡ здоровий глузд, розсудливість; сприйняття, відчуття, розуміння; думка, намір, рішення; гордість; зарозумілість, хизування.

Φρόνημα спосіб мислення, настрій, розум, розумне судження, здоровий глузд, благородство, намір, воля; зарозумілість, гординя: ἐν ἐλευθέρῳ φρονήματι βεβιωκώς (Plat.) той, який мислив, як вільні люди; δουλοῦν τὸ φρόνημα зламати дух, волю; παυσάμενοι τῶν φρονημάτων (Isocr.) ті, які відкинули гординю.

Φρονέω відчувати, мати відчуття; бути при повному розумі, бути розумним, свідомим; думати, мислити, роздумувати; замишляти, припускати, мати намір; прагнути, спрямовувати думки, брати до уваги, мати на увазі, пам'ятати: ἐλεητὺν φρονέω (Hom.) мати співчуття, τοῦ φρονεῖν ἐξιστάναι τινά (Xen.) позбавляти когось розуму (свідомості); μὴ φρονεῖν (Aesch.) позбавлятися розуму, φρονῶν ἔπρασσον (Soph.) я вчинив свідомо, εἰδέναι τε καὶ φρονεῖν (Plat.) пізнавати й усвідомлювати (розуміти), τὸ αὐτό τινι φρονεῖν (Her.) бути з кимось однієї думки (=думати, розуміти, усвідомлювати так само); κακῶς φρονεῖν (Hom.) задумувати лихе, ἀμφὶς φρονεῖν (Hom.) мати різні наміри; τά τινος φρονεὶν (Xen.) бути на чиємусь боці (=підтримувати когось, а отже, думати так само); οὐ τὰ ἄριστα φρονεῖν (Thuc.) перебувати у смутку; μέγα φρονεῖν (Hom., Lys.) бути гордовитим, гордувати, μέγα φρονεὶν ἐφ' ἑαυτῷ (Xen.) бути про себе високої думки; ὄρθῶς φρονεῖν πρὸς τὰς πημονάς (Aesch.) зберігати душевну рівновагу під час лих; ὄπιδα φρονεῖν ἐνὶ φρεσίν (Hom.) прагнути до помсти.

Особливу увагу привертають композити, до складу яких входить компонент φρεν-|φρον-φρεν-απατάω вводити в оману, спокушати, φρεν-απάτης обманщик, спокусник, φρενιτιάω бути в гарячковому маренні, впасти в шаленство, бути шалено схибленим, φρενο-βλάβεια божевілля, безумство, φρενο-δαλής що бентежить душу, зводить з розуму, φρενο-μανής що біснується, несамовитий, φρενόπληκτός уражений безумством, φρεν-ωλης що втратив розум, божевільний. Ці композити можна об'єднати спільним значенням – "утрата контролю над собою, над своєю поведінкою, перебування у стані афекту, нездатність контролювати власні дії і стан".

Аналіз семантики слова φρήν та похідних від нього дав можливість визначити, що концепт φρήν максимально наближений до сучасних понять свідомості та самосвідомості. Свідомість, мовою сучасної психологічної науки, трактується як психічна діяльність, яка забезпечує узагальнене і цілеспрямоване віддзеркалення зовнішнього світу; виділення людиною себе з довкілля; здатність планувати свої дії; контроль і управління поведінкою особи, її здатність усвідомлювати те, що відбувається як в тому, що оточує, так і у своєму власному духовному світі. Самосвідомість визначається як рефлекторна (відображувана) свідомість, за допомогою якої

особа конкретно усвідомлює себе у своїх власних розумових діях і станах; самоусвідомлення [БСЄ (літера С)].

Φρήν охоплює ту царину людського духу, яка виокремлює людину зі світу тваринного. Завдяки φρήν людина усвідомлює себе, здатна керувати своїми діями, емоціями, вчинками, контролювати себе. Φρήν позначає ті думки, які властиві лише людині – благородність, мужність, волю, дух. Осередком φρήν, за уявленнями давніх еллінів, є груди людини.

Іще одним концептом інтелектуальної сфери людини є **γνώμη, γνώμα.** Іменник γνώμη має такі значення: розум, свідомість, дух: πάσῃ τῇ γνώμῃ (Thuc.) усіма помислами, γνώμαις καὶ σώμασι (Xen.) думками і тілом, тобто використовуючи всі інтелектуальні та фізичні сили; τὴν γνώμην προσέχειν τινί (Her.) звертати увагу на щось, проникнутися думкою; знання, розуміння: οὐ γνώμαν ἔσχεις; (Soph.) хіба ти не розумієш? розум, здоровий глузд: ἡ γνώμη ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστι κρίσις ὀρθή (Arst.) розум – правильне судження про помірність; παρὰ γνώμην διακινδυνεύειν (Thuc.) іти на безглуздий ризик; думка, переконання: τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι (Thuc.) мати таку ж саму думку; ταύτῃ τῃ γνώμῃ πλεῖστός εἰμι (Her.) я рішуче схиляюся до такої думки; διὰ μιᾶς γνώμης εἶναι (Isocr.) бути одностайними; ἀλλοιότεροι ἐγένοντο τὰς γνώμας (Thuc.) вони змінили свою думку; ἀπὸ γνώμης φέρειν ψῆφον (Aesch.) голосувати згідно зі своєю думкою; κατὰ γνώμην τὴν ἐμήν (Her.) на мою думку; схильність: πρὸς τι τὴν γνώμην ἔχειν (Thuc.) бути схильним до чогось; ἐν γνώμῃ γεγονέναι τινί (Her.) бути комусь до душі; думка-намір, мета-намір: οὐκ οἶδα γνώμῃ (Soph.) не знаю, з якою метою; рішення, постанова: κοινῇ γνώμῃ χρεώμενοι (Her.) згідно з загальним рішенням.

Дієслово γιγνώσκω дізнаватися, пізнавати, усвідомлювати, упізнавати, усвідомлювати, розуміти, вважати, вирішувати, постановляти, враховувати: εἰ ὧν ἡμεῖς ὀρθῶς περὶ αὐτῶν γινώσκομεν (Her.) якщо ми про них маємо правильні відомості (правильні знання); ὥστε ὥρα λέγειν ὅ τι τις γιγνώσκει ἄριστον εἶναι (Xen.) тож настав час висловитися, хто знає, як вчинити найкраще; γιγνώσκειν ἀλλήλων (Hom.) упізнати один одного; ταὐτὰ γιγνώσκειν (Xen.) бути такої ж думки, τἀναντία τινὶ γιγνώσκειν (Xen.) дотримуватися думки, протилежної чиїйсь; τὴν πόλιν ἐγνωκότος αὐτοῦ κολάζειν (Thuc.) він вирішив покарати місто; ἐγνωσμένον ἐστί (Luc.) вирішено.

Отже, концепт γνώμη позначає ту сферу людської інтелектуальної діяльності, яка відображає переконання, певну позицію особистості, яка ґрунтується на досвіді, накопичених знаннях, рішеннях, зосередженні уваги, накопиченні знань. Γνώμη відображає ту частину інтелектуальної сфери, яка пов'язана із накопиченням знань і досвіду, що переростають у переконання особистості, її позицію у вчинках і діях.

В статье исследуются концепты интеллектуальной сферы человека на материале древнегреческого языка. Сквозь призму контекстуального анализа, исследования семантики производных слов определяется содержание концептов, которые отображают такие когнитивные процессы и сущности : познание, ум, сознание, самосознание, мысль, позиция (σοφία, νοῦς, φρήν, γνώμη).

Ключевые слова: концепт, древнегреческий язык, интеллектуальная сфера личности, σοφία, νοῦς, φρήν, γνώμη.

The article investigates concepts of intellectual sphere of man in the Ancient Greek language. Through the prisma of contextual analysis, investigation of derivatives' semantics meaning of concepts is determined, which reflect such cognitive processes and phenomena as cognition, mind, consciousness, self-consciousness, idea, position (σοφία, νοῦς, φρήν, γνώμη).

Key words: concept, Ancient Greek language, intellectual sphere of personality,
σοφιά νοῦς, φρήν, γνώμη.

Література:

1. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bse.sci-lib.com.
2. *Скаб М. В.* Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 "українська мова" / М. В. Скаб. – К., 2009. – 36 с.
3. *Усанова О. Г.* Коммуникативная компетентность в культуре педагогического общения : монография / О. Г. Усанова. – Челябинск, 2004. – 139 с.
4. *Усанова О. Г.* Речевая культура: проблемы и перспективы / О. Г. Усанова // Вестник ЧГАКИ. – 2010. – № 3 (23). – С. 105–109.

УДК 81'246 + 81'276 + 81'282.8

МІЖДЗЫКУЛТУРОВОŚĆ У СЛОВІАН JAKO TYP PRZESTRZENI POLILINGWALNEJ

Bracki Artur,
doktor habilitowany nauk humanistycznych
adiunkt, Uniwersytet Gdański
profesor, Narodowy Uniwersytet imienia Tarasa Szewczenki w Kijowie

Niniejszy artykuł porusza problem sytuacji polilingwalnej w aglomeracji kijowskiej, a opiera się na wypowiedziach interesantów instytucji państwowych. Założenia teoretyczne to twierdzenie, że w obszarze aglomeracji kijowskiej fakt koegzystencji ludności wieloetnicznej i wielojęzycznej spowodował wytworzenie się niepowtarzalnej słowiańskiej przestrzeni polilingwalnej, w której można zaobserwować różne postawy językowe i różne typy mowy.

Słowa kluczowe: komunikacja międzykulturowa, Słowianie, kontakty językowe, interferencja językowa, polilingwizm, dyglosja

Ze względu na zróżnicowanie wewnętrzne Słowiańszczyzny, a także – odmienną naturę problemów, związanych z komunikacją codzienną w poszczególnych częściach areału słowiańskiego, niniejsze omówienie siłą rzeczy dotyczyć będzie tylko kilku z wielu podobnych zagadnień, a skupi się na omówieniu jednego z nich – zawartego w obrębie Słowiańszczyzny Wschodniej. Zawężenie obszaru badawczego do części terytorium słowiańskiego, reprezentowanego (w odniesieniu do zebranych materiałów) przez jedną wielką aglomerację (Kijów) nie tylko nie odbiera proponowanej analizie wiarygodności sądów, ale dzięki obserwacji mniejszej, zamkniętej i sprecyzowanej przestrzeni pozwala także na wyciągnięcie wniosków, które mogą być wykorzystane przy badaniach większego terytorium. Dzieje się tak ze względu na szczególną, można rzec – specyficzną sytuację stolicy Ukrainy na tle przekroju demograficznego regionu kijowskiego i całego terytorium ukraińskiego, a nawet – wschodniosłowiańskiego, przez co wskazany obszar można rozpatrywać jako odrębną całość, a wyniki, zebrane podczas prac w granicach aglomeracji kijowskiej, pozwalają na uzyskanie rezultatów, które mogą być wskazówką przy ich kontynuacji na większym terytorium.

Specyfika sytuacji Kijowa polega na wypadkowej składu etnicznego tego miasta i języka w nim dominującego (rosyjskiego bądź ukraińskiego), przy czym w drugim elemencie sprawa dotyczy określenia supremacji konkretnego języka na podstawie szeregu odmian języka w szeroko pojmowanej komunikacji, a przede wszystkim: języka komunikacji codziennej, języka prestiżu i języka mass mediów (o czym niżej). W odniesieniu do ostatniego wieku jako odcinka czasu, obejmującego okres radziecki i bez mała dwadzieścia lat historii niepodległego państwa ukraińskiego, skład etniczny (dynamika jego zmian) pozostaje bodaj głównym czynnikiem, determinującym używalność konkretnego języka. Prowadzona w okresie radzieckim polityka mieszania składu etnicznego poszczególnych republik, poprzez kierowanie na ich terytorium osób z

oddalonych zakątków Kraju Rad (zwłaszcza po odbyciu przez nie studiów wyższych i w związku z obowiązkową służbą wojskową), wzmocniona forsowaniem od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku rosyjskiego jako języka komunikacji między narodami ZSRR [por. Bracki 2008a, Masenko 2008, 61-95] spowodowała po pierwsze masowy przyrost ludności nieukraińskiej w aglomeracji kijowskiej, a po drugie – uczyniła rosyjski językiem tejże aglomeracji [por. Залізняк, Масенко 1997].

Wspomniane zmiany demograficzne i wymuszone poszukiwanie języka komunikacji w kijowskim tyglu językowo-kulturowym zbiegły się ze zdobyciem przez rosyjski statusu języka prestiżu i awansu społecznego na Ukrainie jeszcze w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Skutki tego są widoczne nawet dziś – po kilkunastoletnim okresie niepodległości Ukrainy i takim samym stażu ukraińskiego w roli jedynego języka państwowego na Ukrainie nierzadko można spotkać się z opinią (będącą zresztą wynikiem stereotypowych sądów), że rosyjski jest w Kijowie językiem bardziej naturalnym dla tego miejsca niż język ukraiński [por. Масенко 2004, 35]. Co więcej, mimo że sfera oświaty, administracji państwowej i prawodawstwa w pełni przeszła na język ukraiński, poziom narzędzia komunikacji codziennej (nie bez wpływu ze strony języka mass mediów) w społeczności kijowskiej pozostaje domeną języka rosyjskiego [por. Масенко 2004, 37-53].

W ten sposób wytwarza się niezwykły, unikalny i, w pewnym sensie, endemiczny typ aglomeracji wielokulturowej, w którym o rolę dominującą rywalizują dwa spokrewnione ze sobą języki, należące nie tylko do jednej grupy, ale też od zawsze (w odniesieniu do historii Słowiańszczyzny Wschodniej) ze sobą sąsiadujące. Ukraiński nie przejął jeszcze wszystkich funkcji języka dominującego, a rosyjski pozostaje językiem komunikacji codziennej dużej części ludności Kijowa nawet wówczas, gdy nie jest on dla konkretnych osób językiem rodzimym – dotyczy to przede wszystkim ludności migrującej z ukraińskojęzycznej prowincji do stolicy [Рябчук 1997, 165]. Fenomen komunikacji w obrębie Kijowa pod względem używanego języka polega na jego wielokanałowości: rozmowa może toczyć się przy użyciu przez współrozmówców dwóch wspomnianych języków, może również opierać się na rosyjsko-ukraińskiej hybrydzie językowej (*surżyku*[1]), może wreszcie odbywać się w dobrze znanej i opisanej w Polsce konwencji *mieszania* i *przełączania kodu* [por. Lipińska 2003; Nalborczyk 2003] w obrębie obu tych języków (rzadziej, z domieszką języka angielskiego).

W niniejszym artykule uwaga skupia się wokół **aktualnego** obecnie **problemu badawczego**, polegającego na określeniu natury języka komunikacji codziennej w sytuacji konieczności użycia specjalistycznej leksyki i terminów z zakresu medycyny. Konkretnym **przedmiotem** analizy jest język wypowiedzi pacjentów przychodni publicznych w Kijowie. **Badanie ma na celu** ujawnienie sposobu funkcjonowania różnych wariantów języka mówionego (mających w podstawie język rosyjski lub ukraiński), sprowadzonych do pasma idiolektów w przestrzeni *różnojęzycznej dyglosji*[2].

[1] Pojęcie to było obiektem analizy w oddzielnych artykułach [por. m.in. Брацкі 2007; Bracki 2008b].

[2] Szerzej na ten temat por. [Радевич-Винницький 1997, 153]. Tam też objaśnienie wskazanego terminu. Pojęcie *dyglosji intralingwalnej/interlingwalnej*, w istocie tożsame z ww. terminem, omawia m.in. Włodzimierz Wysoczański [Wysoczański 2000, 70]; por. także [Berutto 1989].

Dla niniejszej pracy przyjęto, że w sytuacji wymuszonego posługiwania się leksyką z określonego zakresu zdecydowanie czytelniej przejawia się *stałość językowa* (bądź jej brak) oraz *stabilność językowa* (bądź jej brak)[3], można zatem wskazać również ewentualne zalążki nowego typu języka, wspólnego dla określonej grupy zamieszkującej określone terytorium[4].

Materiały (wypowiedzi pacjentów zakładów opieki zdrowotnej z obszaru miasta Kijowa), wykorzystane w niniejszej publikacji, pochodzą ze zbioru zapisów wypowiedzi respondentów, który powstał w rezultacie badań terenowych, przeprowadzonych na Ukrainie w latach 2007-2009. Ogół materiałów (w tym – poniższe) zawarto w oddzielnej monografii [Bracki 2009]. Przykłady wypowiedzi, wybrane do niniejszej pracy to zarówno fragmenty rozmów z poszczególnymi osobami jak i zasłyszane wypowiedzi pacjentów. Dokładne dane ankietowe (imię, nazwisko, wiek, miejsce zamieszkania itd.) nie stanowią istotnych informacji dla toku analizy, dlatego w opisie osoby podano jedynie jej płeć i przybliżony wiek. Zapis wypowiedzi, zgodny z zaproponowanym w ww. monografii, zanotowano grażdanką ukraińską i transkrypcją fonetyczną, stosowaną przez Bibliotekę Kongresu; opis uzupełniono poprzez tłumaczenie na język rosyjski **JR** i ukraiński **JU** (języki wyjściowe dla tych wypowiedzi), a także tłumaczenie na język polski **JP**.

1. Mężczyzna, wiek średni, fragment rozmowy telefonicznej przed "okienkiem" Rejestracji:

– Вони тут говорять, шо ім рентген нада.
– Да, потрібен рєнтґєн і всьо.
– Кажуть: буде рєнтґєн, тагда хірурґ прийме.
[– Vony tut hovor'at', šo im Renthen nada.
– Da, potr'iben R'enth'en i vs'o.
– Kažut': bude R'entg'en, tahda xirurg pryjme.]
JR: – Они тут говорят, что им нужен рентген.
– Да, нужен рентген и всё.
– Они говорят: будет рентген, тогда хирург примет.
JU: – Вони тут кажуть, що їм рентген потрібен.
– Так, потрібен рентген і все.
– Кажуть: буде рентген, тоді хірург прийме.
JP: – Mówią mi tu, że im jest potrzebny rentgen.
– Tak, potrzebny jest rentgen i koniec.
– Mówią: będzie rentgen, wtedy przyjmie chirurg.

W powyższym przykładzie uwagę zwraca użycie leksemu *rentgen*. W każdym z trzech zdań jest ono użyte w innej realizacji fonetycznej. Pierwsza z nich odpowiada ukraińskiej normie fonetycznej, a trzecia – rosyjskiej. Forma **рєнтґєн / r'enth'en** użyta w zdaniu drugim jest swoistą krzyżówką pierwszej i trzeciej realizacji fonetycznej.

[3] Znaczenie obu pojęć przyjmuję za Łarysą Masenko [2008, 159-173].
[4] Podobne spostrzeżenie wyraził swego czasu Jurij Szewelow (George Y. Shevelov, *Jurij* Szerech) odnośnie ukraińsko-rosyjskiej mieszanki językowej (*surżyk*) stwierdziwszy, że należy uznać ją za odmianę języka ukraińskiego, gdyż występuje tylko na obszarze ukraińskim i posługują się nią Ukraińcy [por. Шерех 1998, 41].

Jednakże nie można jej uznać za taką, która wskazuje na określoną prawidłowość w mowie tej osoby, czy – szerzej – osób ze środowiska kijowskiego, ponieważ występuje ona równolegle z realizacjami fonetycznymi dwóch różnych norm językowych.

2. Mężczyzna, wiek średni, fragment rozmowy z pielęgniarką przed "okienkiem" Rejestracji:

Будь ласка, поставте мені печать.

[Bud' laska, postav'te men'i pečat']

JR: Пожалуйста, поставьте мне печать.

JU: Будь ласка, поставте мені печатку.

JP: Proszę przystawić mi pieczątkę.

Drugi przykład przynosi inny niż poprzedni typ fuzji w obrębie formy określonego leksemu. Na podstawie pierwszego przykładu można było założyć, że zalążkiem odmiennej mowy aglomeracji kijowskiej będzie typ mieszania kodów, polegający na tworzeniu form leksykalnych, posiadających równoległe cechy z obu języków wyjściowych (tj. fonetyczne, fleksyjne itd.). Jednakże w powyższym zdaniu pojawia się inny rodzaj modyfikacji istniejącego wyrazu: to przekształcenie rosyjskiego leksemu **печать / p'ečat'** poprzez ukraińską realizację fonetyczną **печать / pečat'** do postaci będącej w istocie hybrydą leksykalną powstałą nie w skutek skrzyżowania się lecz nałożenia na siebie w jednym leksemie rosyjskiej formy leksykalnej z jej ukraińską realizacją fonetyczną.

3. Kobieta, wiek średni, rozmowa w kolejce do lekarza ogólnego.

Я все врем'я, коли навіть по лікарнях лежала, я все надіялась, що він до мене прийде в больніцу.

[Ja vse vremja, koly navit' po l'ikarn'ax ležala, ja vse nad'ijalas', šo v'in do mene pryjde v bol'n'icu].

JR: Я всё время, когда даже по больницам лежала, я всё надеялась, что он ко мне придёт в больницу.

JU: Я весь час, коли навіть по лікарнях лежала, я все сподівалась, що він до мене прийде в лікарню.

JP: Cały czas, kiedy przebywałam w szpitalach, cały czas miałam nadzieję, że on przyjdzie do mnie do szpitala.

Kolejny przykład dotyczy sfery mechanizmu w obrębie interferencji rosyjsko-ukraińskiej, któremu nadano umowną nazwę *quasi-rozszerzenie synonimiczne* [Брацкі 2007, 143; Bracki 2009, 57-75]. Mówiący traktuje ukraiński leksem *лікарня* oraz rosyjski *больница* (pol. *szpital*) jak synonimy w mowie, którą się posługuje. W ten sposób do dwóch poprzednich przykładów, pokazujących różne postaci innowacji leksykalnych dochodzi zupełnie inny typ interferencji, polegający na równoległym usytuowaniu leksemów z dwóch różnych języków.

4. Kobieta, wiek starszy, rozmowa z pacjentami w rejonowej przychodni lekarskiej.

Там посовітуватися у тому отдєлєнії… Смотря яка форма, то вона виліковується. Це ж не тільки я лежу, напрімєр, і мені нічого не хочеться… У голові отаке-от. Я не можу сосрєдоточиться. У мене безсонниця була… Це лєкарство було дуже дороге. Я забула названіє. Три раза треба принімать: утром, дньом і вечером… Я пила таблєткі від давлєнія.

[Tam posov'ituvatys'a u tomu otd'el'en'iji… Smotr'a jaka forma, to vona vyl'ikovujet's'a. Ce ž ne t'il'ky ja ležu, napr'im'er, i men'i n'ičoho ne xočet's'a… U holov'i otake ot. Ja ne možu sosr'edotočyt's'a. U mene bezsonnyc'a bula… Ce l'ekarstwo bulo duže dorohe. Ja zabula nazvan'ije. Try raza treba pryn'imat': utrom, dnjom i večerom… Ja pyla tabl'etk'i v'id davl'en'ija].

JU: Там порадитися у тому відділі… Дивлячись яка форма, то вона виліковується. Це ж не тільки я лежу, наприклад, і мені нічого не хочеться… У голові отаке-от. Я не можу зосередитися. У мене безсоння було… Ці ліки були дуже дорогі. Я забула назву. Три рази треба приймати: вранці, вдень і ввечері… Я пила таблетки від тиску.

JR: Там посоветоваться в том отделении… Смотря какая форма, то она вылечивается. Это ж не только я лежу, например, и мне ничего не хочется… В голове вот-такое. Я не могу сосредоточиться. У меня бессонница была… Это лекарство было очень дорогое. Я забыла название. Три раза надо принимать: утром, днем и вечером… Я пила таблетки от давления.

JP: Tam poradzić się na tym oddziale… Zależy jaka forma, to poddaje się leczeniu. To nie tylko ja leżę, na przykład, i nic mi się nie chce… W głowie ot co. Nie mogę się skupić. Dokuczała mi bezsenność… To lekarstwo było bardzo drogie. Zapomniałam nazwy. Trzy razy trzeba było brać: rano, w dzień i wieczorem… Brałam też tabletki na ciśnienie.

Ostatni z prezentowanych przykładów to dłuższy fragment wypowiedzi, w której na plan pierwszy wysuwają się rusycyzmy w swoisty sposób ukrainizowane poprzez ukraińską realizację fonetyczną oraz dodanie fleksji ukraińskiej. Takie pobieżnie zaadoptowane leksemów z jednego obszaru językowego do drugiego jest mechanizmem zupełnie różnym od przykładów fuzji leksemów czy *quasi-rozszerzenia synonimicznego*. Co więcej, wykracza on daleko poza użycie leksemów rosyjskich i zastępowanie nimi leksemów ukraińskich w zakresie specjalistycznych wyrażeń medycznych i leksyki ogólnej dotyczącej medycyny, co widoczne jest w treści cytowanych zdań, gdzie niemal każdy rzeczownik to rusycyzm pobieżnie anektowany przez mówcę do własnego leksykonu. Działa tu mechanizm, który umownie można by zapisać następująco: leksyka rosyjska + ukraińska grafia, fonetyka, fleksja i morfemy poboczne = leksyka ukraińska, np. ***без***сонниця (ukr. *безсоння*, ros. *бессонница*, pol. *bezsenność*), *давлєнія* (ukr. *тиску*, ros. *давления*, pol. *ciśnienia*), *лєкарство* (ukr. *ліки*, ros. *лекарство*, pol. *lekarstwo*), *отдєлєн**ії*** (ukr. *відділі*, ros. *отделении*, pol. *oddziale*), *по**совітуватися*** (ukr. *порадитися*, ros. *посоветоваться*, pol. *poradzić się*), *сосрєдоточиться* (ukr. *зосередитися*, ros. *сосредоточиться*, pol. *skupić się*).

Ten krótki przegląd wybranych przykładów użycia specyficznego rodzaju mowy w kontaktach ze służbą zdrowia pokazuje bardzo wyraźnie, że obrębie aglomeracji kijowskiej przestrzeń komunikacji werbalnej zdeterminowana jest stanem wielokulturowości i wielojęzyczności. Wskazuje na to przede wszystkim używany przez respondentów specyficzny typ kodu językowego, zbudowanego z chaotycznie dobranych elementów języka rosyjskiego i ukraińskiego, choć na poziomie syntaktyki wyraźnie skłaniający się ku językowi ukraińskiemu. Daje to podstawę do twierdzenia, że ten typ mowy opiera się na językowym fundamencie ukraińskim (poza syntaktyką również

fonetyka, fleksja itd.), do którego włączany jest pozasystemowo (tzn. bez uwzględnienia zasad istniejących przy asymilacji zapożyczeń) leksykon rosyjski, a także poszczególne elementy fonetyczne i fleksyjne.

Przeprowadzona analiza nie dała jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy w obrębie aglomeracji kijowskiej rodzi się nowy typ komunikacji werbalnej. Precyzyjną ocenę zastanej sytuacji uniemożliwia powszechne (nie tylko w wybranych przykładach, ale też w większości zapisów dokonanych w trakcie badań terenowych) użycie w mowie elementów dwóch języków (rosyjskiego i ukraińskiego). Czasem przyjmuje ono formę mieszaniny słów pochodzących z różnych leksykonów, częściej sprzyja tworzeniu jednorazowych, niepowtarzalnych innowacji leksykalnych, powstałych w wyniku spontanicznego aktu mowy. Te innowacje leksykalne, fonetyczne, fleksyjne itp. tworzą nowego zwartego systemu, i w tym kontekście odpowiedź na pytanie o tworzenie się nowego typu komunikacji jest negatywna, jednakże niezaprzeczalnym jest fakt, że każda osoba biorąca udział w komunikacji werbalnej na terenie aglomeracji kijowskiej zna komponenty (elementy języka rosyjskiego i ukraińskiego), składające się na wypowiedź poszczególnych uczestników tej komunikacji, zatem w tym kontekście należy mówić o wytworzeniu się specyficznej wspólnoty mentalno-kulturowej. Cechuje ją osłabiona stałość i stabilność językowa przy jednoczesnym ograniczonym wyborze komponentów aktu komunikacji, zawężonych do dwóch języków wyjściowych. Opisany stan w obrębie aglomeracji kijowskiej nosi znamiona stadium przejściowego od niemożności wskazania języka dominującego (ani ukraiński, ani rosyjski nie ma tego statusu) do przewagi jednego z nich (podstawę stanowi język ukraiński).

Стаття порушує проблему полілінгвальної ситуації в київській агломерації та базується на записаних висловлюваннях відвідувачів державних установ. Теоретичне припущення викладене у твердженні, що в київській агломерації факт співіснування багатонаціонального і багатомовного населення викликав утворення унікального слов'янського полілінгвального простору, де спостерігаються різні мовні поведінки та різновиди мовлення.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, слов'яни, мовні контакти, мовна інтерференція, полілінгвізм, диглосія.

Статья затрагивает проблему полилингвальной ситуации в киевской агломерации и основывается на записанных высказываниях посетителей государственных учреждений. Теоретическое предположение изложено в утверждении, что в киевской агломерации факт сосуществования многонационального и многоязычного населения вызвал образование уникального славянского полилингвального пространства, где можно наблюдать различные типы языкового поведения и типы речи.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, славяне, языковые контакты, языковая интерференция, полилингвизм, диглоссия.

This article touches a problem of the polylingual situation in the Kiev agglomeration and it is based on the utterances of the public institutions' visitors. Theoretical pre-condition is the assertion, that in the area of Kiev agglomeration the fact of coexistence of polyethnic and multilingual population entailed the formation of the unique polylingual slavonic space, in which different types of speech and language behaviour models coexist.

Key-words: interculture communication, Slaves, linguistic contacts, linguistic interference, polylingualism, diglossia.

Literatura:

1. *Брацкі А.* Суржик – опис і визначення рамок явища / Артур Брацкі // Скарби культури – безсмертя нації. Серія "Студії з україністики" / За ред. Р. Радишевського. – К., 2007. – Т. VII. – С. 132–145.
2. *Залізняк Г. М.*, *Масенко Л. Т.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / Ганна Миколаївна Залізняк, Лариса Терентіївна Масенко. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2001. – 96 с.
3. *Масенко Л. Т.* Мова і політика / Лариса Терентіївна Масенко. – К. : Соняшник, 2004. – 119 с.
4. *Радевич-Винницький Я.* Україна: від мови до нації / Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 1997. – 360 с.
5. *Рябчук М.* Лист до редакції / Микола Рябчук // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – Груд. – С. 165.
6. *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок / Юрій Шерех ; упор. Р. Корогодський. – К. : Вид-во "Час", 1998. – 456 с.
7. *Berutto G.* On the Typology of Linguistic Reportoires (An Italo-Romance View) / Giorgio Berutto // Status and Function of Languages and Language Varieties / ed. Ulrich Ammon. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1989. – P. 551–560.
8. *Bracki A.* (a) Międzykulturowość czyli różnokulturowość surżyka w ukraińskim i rosyjskim opisie naukowym zjawiska / Artur Bracki // Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza / red. Alicja Pstyga. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. – T. III. – S. 269–276.
9. *Bracki A.* Surżyk – historia i teraźniejszość / Artur Bracki. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009. – 273 s.
10. *Bracki A.* (b) Trasianka i surżyk – dwie postacie interferencji językowej / Artur Bracki // Pogranicza: kontakty kulturowe, literackie, językowe / red. Leonarda Dacewicz i Beata Edyta Dworakowska. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008. – S. 13–20.
11. *Lipińska E.* Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności / Ewa Lipińska. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. – 147 s.
12. *Masenko Ł.* Język i społeczeństwo. Wymiar postkolonialny / Łarysa Masenko ; przekł. i red. nauk. A. Bracki. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. – 197 s.
13. *Skowron-Nalborczyk A.* Zachowania językowe imigrantów arabskich w Austrii / Agata Skowron-Nalborczyk. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie "Dialog", 2003. – 298 s.
14. *Wysoczański Wł.* Ekologia języka jako dyscyplina heterogenicznego opisu języka / Włodzimierz Wysoczański // Biuletyn PTJ. – Warszawa : "Energeia", 2000. – Nr. LV. – S. 63–76.

УДК 811.161.2'373

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ "НАЗВИ ЗБРОЇ ТА ЇЇ ЧАСТИН" (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.)

Гриценко Світлана Павлівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Військова лексика як невід'ємний компонент словникового складу мови активно розвивалася в XVI–XVII ст., що було зумовлено суспільно-політичною ситуацією в Україні. Вогнепальна та холодна зброя, акумулюючи найновіші досягнення тогочасної світової техніки військового виробництва, всебічно представлена питомими та запозиченими номінаціями в староукраїнських писемних пам'ятках. Історія цих лексем – це історія становлення, унормування української літературної мови, це історія розвитку українського війського ремесла і виробництва, основана на зростанні чи зменшенні позначень відповідних реалій.

Ключові слова: лексико-семантична група, запозичення, питомі одиниці, мова-реципієнт.

Історія військової лексики – це історія становлення і розвитку спеціальної термінологічної системи лексики, яка є невід'ємним компонентом словникового складу української мови і в різний час була об'єктом наукового інтерпретування багатьох лінгвістів. Однією "…з перших спроб опису військової лексики давньої спільнослов'янської мови" [Сороколетов 1970, 9] була робота А. Буділовича [Будилович 1878–1882], яку високо оцінив І. Бодуен де Куртене, назвавши "…великою чудовою працею… в жодній слов'янській літературі до цього часу не було подібного твору, і навіть у світовій науковій літературі, крім відомої книги Пікте, навряд чи знайдеться щось подібне, сплановане і виконане з настільки широким розмахом…" [Бодуэн де Куртенэ 1880, 42]. Деякі групи військової термінології та фразеології були описані в докторській дисертації Ф. Філіна [Филин 1949, 166]. Лексика, що виражає поняття, пов'язані з військовими подіями описаними в Іпатіївському списку Галицько-Волинського літопису, була проаналізована з погляду семантики у дослідженні А. Генсьорського [Генсьорский 1961, 51–66, 112–120, 155–162, 183–188]. Значний внесок в едицію військової лексики зробила С. Ледяєва [Ледяева: 1954; 1959; 1980], яка всебічно проаналізувала (з точки зору семантичної, словотвірної та фразеологічної) 315 слів і виразів, які номінували поняття військової сфери в давньоруській мові; дослідила проблему синонімії у сфері військової лексики та фразеології. Слова на позначення військових понять другої половини XVII ст. – першої половини XVIII ст., стали предметом зацікавлення М. Тузової [Тузова 1956], яка основну увагу приділила "…встановленню нових явищ у військовій термінології і аналізу закономірностей лексико-семантичних змін і зрушень в цій термінології" [Сороколетов 1970, 14] Аналіз військової термінології, зафіксованої в писемних пам'ятках XVI–XVII ст., на тлі інших тематичних груп лексики проводиться у ряді досліджень російських вчених, зокрема Л. Кутіної, О. Порохової, Д. Гарибян [Кутина 1955; Порохова 1952; її ж, 1969; Гарибян 1956]; стан лексики цієї тематичної групи "…розглядається як результат історичного розвитку мови" [Сороколетов 1970, 14]. Цікавими є дослідження про функціонування деяких груп військової лек-

сики в окремих писемних пам'ятках, зокрема це роботи С. Мартьянової, А. Абдульманової, В. Максимова, Р. Сидоренко, В. Ільєнко, І. Хаустової [Мартьянова 1952; Абдульманова 1958; Абдульманова 1966; Максимов 1958; Сидоренко 1958; Сидоренко 1960; Ильенко 1960; Хаустова 1958]. Першим дослідженням, в якому автор намагався узагальнити процес історичного розвитку давньоруської лексики, невід'ємним компонентом якої є військова термінологія, є праця П. Черних, яка, як зізнається сам автор, є своєрідним зібранням "деяких матеріалів спостереження, етимологій, лексикологічних ескізів" [Черных 1956, 3]. Вагомим внеском в осмислення ролі внутрішньомовних та позамовних факторів розвитку лексичної системи в діахронічному аспекті, значення іншомовних впливів на цілісність мовної системи, співвідношення запозиченої та питомої лексики та відношень між ними в межах певної тематичної групи стала праця Ф. Сороколетова "Історія військової лексики в російській мові XI–XVII ст." У білоруському мовознавстві військова лексика була предметом наукових зацікавлень О. Булики [Булыка 1972; 1980] та Н. Пометько. [Пометько 1985] В українському мовознавстві військова лексика аналізувалася крім вищезгаданих лінгвістів Р. Сидоренко та А. Генсьорського, ще такими українськими мовознавцями як Ф. Ткач, Л. Батюк, П. Ковалів, А. Бурячок [Ткач 1954; Батюк 1957; Батюк 1959; Батюк 1970; Ковалів 1962; Бурячок 1983]. Значення іншомовного впливу у процесі формування військової лексики було висвітлено у наукових розвідках М. Рогаль, Г. Халимоненка, С. Гриценко, Л. Мурашко, Я. Яремка, Я. Рибалки, Т. Михайленко, Л. Туровської, О. Андріянової, назви військового одягу, в тому числі й іншомовні, досліджено у працях Г. Миронової, В. Горобця, Г. Войтів, Н. Яценко [Рогаль 1965; 1969; Халимоненко 1993; Гриценко 2003; 2006; 2011; Мурашко 1997; Яремко 1997; Рибалка 1998; Михайленко 1996; Туровська 2005; Андріянова 2011; Миронова 1977; 1978; Горобець 1979; Войтів 1991; 1995; Яценко 2007; 2009]. Однак досі лишається актуальним створення наукової розвідки, в якій би були закумульовані військові запозичення з *різних* мов, що зафіксовані староукраїнськими писемними пам'ятками XVI–XVII ст., досліджений їх шлях потрапляння у мову-реципієнт, з'ясовані мовні та позамовні причини з'яви цих запозичень та їх співіснування з питомою лексикою, проаналізовані парадигматичні відношення в межах даної тематичної групи лексики.

Історія військової лексики має свої етапи формування, кожен з яких характеризується певними умовами і закономірностями розвитку. Українська військова термінологія, як російська та білоруська, пройшла складний шлях творення та усталення [Див.: Сороколетов 1970, 362–363; Булыка 1980, 60–61]. На думку Л. Мурашко, історія української військової лексики починається в княжі часи, а формування військового словника сягає спільнослов'янського періоду; іншомовні запозичення у системі військової лексики цього періоду складають ще досить незначний прошарок [Мурашко Автореф. 1997, 13]; наступний період пов'язаний з процесом формування козацтва як національної військової організації; він "…позначений специфічними геополітичними умовами", що спонукали "до значних змін в українській військовій термінології: узвичаєні слов'янські військові терміни витісняються тюркськими лексичними елементами" [Там само]. Зауважимо, що на думку Г. Ха-

лимоненка, процес наповнення системи української військової термінології тюркськими лексичними елементами розпочався ще в X ст. і тривав аж до XVIII ст. – протягом усього історичного періоду формування та модернізації збройних сил України; "вирішальну роль у формуванні іншомовної частини української військової термінології XI–XV ст. грали говори Чорних Клобуків, половців, кипчаків Степової України" [Халимоненко Автореф. 1993, 22]. Цю думку поділяє й Я. Яремко, вказуючи на інтенсивні інтеррегіональні військові контакти населення Київської держави з тюркськими племенами, варягами і Візантією, які спричинили проникнення чужомовних лексичних елементів, з-поміж яких переважали тюркізми: *канчук, кістень, колчан*" [Яремко Автореф. 1997, 4]. XV–XVI ст. – окремий період розвитку військової лексики, окреслення якого пов'язане з поширенням в українських землях польського війського устрою. Писемні пам'ятки цього періоду фіксують, що "поряд із словами слов'янського та тюркського походження у системі, зокрема, військових звань та посад українських козаків з'являються полонізми: *залога, в'язень, жовнір*. У ранговій ієрархії Війська Запорозького поряд із слов'янськими лексемами (*писар, суддя*) вживалися тюркські терміни (*джура, осавула, отаман*)" [Мурашко Автореф. 1997, 13]. Наступний етап розвитку української військової термінології пов'язують з першим українським Відродженням – XVI–XVII ст. "У цей час посилюється увага до латинської мови як джерела поповнення словникового складу літературної мови (*комисар, каштелян, реенть*)" [Там само]. Особливо відчутно іншомовні назви поповнювали українську військову лексику, на думку Я. Яремка, саме в цей період: "Поширення магдебурського права в Польсько-Литовській державі значною мірою посилювало вплив германізмів: *гільза, гвер, куля, шомпол, шріт, штик*. Відчутного імпульсу надав приплив слів з французької мови: *амуніція, багнет, карабін, лафет, петарда*, а також латинізмів та термінів з італійської мови: *мушкет, піка, пістолет, картеч*; запозичення з чеської – *гуфниця, пищаль, рушниця*. Спорадичним є вкраплення з угорської мови (*булат*) та ін." [Яремко Автореф. 1997, 6]. Автор зазначає, що у XVIII ст. внаслідок зміни геополітичної ситуації "переривається розвиток української військової термінології, законсервувавшись на теренах Центральної і Лівобережної України у народнорозмовній стихії до кінця XIX ст. У Галичині часткова реанімація української військової термінології відбулась у 1848-1849 рр. ("Руководство до вправи для стражі народної", 1848)" [Яремко Автореф. 1997, 7]. Зауважимо, що деякі дослідники, зокрема Н. Яценко, розглядаючи формування назв військового одягу в українській мові в діахронічному аспекті, виділяє сім етапів формування військової термінології [Яценко 2009, 20–25].

Осмислення кожного етапу творення військової лексики дозволить лінгвістам внести уточнення, а в деяких моментах і переписати історію творення цієї ТГЛ української мови та й лексичного складу загалом. Адже "історія лексики певної тематичної групи відтворює картину стану і історії того чи іншого ремесла, виробництва і т. п. (на основі зростання чи зменшення позначень відповідних реалій). Вивчення історії лексико-семантичних груп дає можливість відтворити картину істинно мовних процесів, які спричиняють закономірності розвитку лексики" [Сороколетов 1970, 23].

Невичерпним джерелом дослідження історичних віх життя українців, а відповідно і їх мови, яка всотувала усі зміни, що відбувалися в різних сферах життєдіяльності суспільства, стали лексичні запозичення. Предметом нашого зацікавлення є лексичні запозичення, які фіксуються українськими писемними пам'ятками XVI–XVII ст. на позначення військових понять. Це був час "могутніх козацьких повстань, які показали сучасникам впливовість і державотворчі можливості української козаччини, час особливо активної боротьби козаків як захисників південних степових кордонів України і водночас це доба важливих реформ релігійного життя, формування нових громадських структур, …небаченого раніше пожвавлення літературного життя" [Історія 2001, 482]. Звертаючись до пам'яток XVI–XVII ст., ми можемо часто натрапити на опис історичної ситуації в Україні зазначеного періоду. Зокрема, "Волинський релігійний вільнодумець" так характеризує становище українців у "своїй хаті": "… той же нынѣ гнѣв божий постиг руси за тое, як тогды жидову, и выдал их тым же ляхом в неволю, що и землю их за неволники мают, же и вѣру их в них кгвалтят" [Волинський 1905, 82].

Українська мова активно реагувала на всі зміни, які відбувалися в суспільстві, вона рясніє запозиченнями з різних мов; не є винятком і тематична група лексики "військова справа", в межах якої ми можемо окреслити лексико-семантичні групи: військове маневрування (*маршъ, експедиция, пасъ*); військова тактика і стратегія, військові дії (*утарчка, потычка, алла-алла*, *безбаш, сакма, чамбул*, *яса*, *сидло, боєвати, варовати, здрада, форитовати*, *звитяжство, поражка,* ***клѧска****, зтачати, уторгненьє, штурмовати, перенагабане, натарте, облежене, отвротъ, уступувати, отпудити, пляцъ, побоиско*); військові підрозділи та роди військ, тип військової служби (*драґання, гуфецъ, ґварнизонъ, ґвардия, кварцяный, корнетъ, легионъ, подездь, райтария, чата, чамбулъ, гайдуцтво,* ***отсѣчъ****, ватага, президіумъ, варта, караулъ, компанія*); організація війська та його побутування (*вербунокъ, абшитъ, строй, поратунокъ, котера, пицованьє,* ***повѣтряникъ****, кошъ, курінь, майдан, табір*); військове спорядження (*бехтеръ, галжбантъ, гелмъ,* ***павѣза,*** *зверцадло, карвашъ, кирисъ, наспизоване, похвы, пошвы, ойстро, цекавза*); назви зброї та її частин (*зброя, бронь, армата, риштунокъ, узброене*): назви вогнепальної зброї (*гаковница, аркабузъ, мушкетъ, бардабушка, ґвѣнтувка, флинта,* ***фꙋзѣя****, курокъ, ладунокъ, дѣло, карабинъ, шротъ, куля, граната, гранатъ*); назви холодної зброї (*ґротъ, дарда, шефелинъ, ощепъ, шпада, шабля, шабелтасъ, тилецъ, галабартъ, желязко, кончеръ, килефъ, ковчанъ, мусатъ, кордъ, пуйналъ, аркан, булат, чеканъ, ганлжар, канчук, карбач, келеп, кестень, кобур, сагайдак*); військове командування та його діяльність (*директоръ, дуксъ, гетманъ, годножъ, єнерал, конфедератъ, рейментарство, джура, осавула, отаман, товариш, муштровати, пописъ*); атрибути військової влади; військові регалії та символіка (*гелмъ, барабан, буздиган, киндяк, китайка, кобза, сурма, тулумбас*); воїн, зброєносець (*гермекь, здрадца, драбъ,* ***драбовѧ****, драґанъ, гайдукъ, галабартникъ, запасникъ, защитникъ, звитяжца, козакъ, копийникъ, оборонца, добошъ, лазука, спекуляторъ, подхватачъ, стражникъ, стражъ, шпикгъ, новозатяжный*); військові трофеї (*жолдъ*); військово-транспортна техніка

та її складові частини (*ґаляра, жаґелъ, байдак, катарга, каюк, сала, чайка, чардак, аргомак, арчак, огир, табун, чапрак*); полон; поранення; смерть як наслідок військових дій (*крвавє,* ***крвавитисѧ,*** *крывавобитный, брочити, помордовати, страчене, єнецъ*); назви оборонних, фортифікаційних споруд (*зашанцованьє, привалокъ, стражница, стрѣлница, шанець, варовный, белюарда*).

Детальніше зупинимося на аналізі ЛСГ "назви зброї та її частин". Кардинальні зміни, які відбулися у військовому будівництві, "поєднання традиційних для запорозького козацтва методів ведення війни і нових форм, характерних для не лише європейського, а й азіатського регіонів, у середині XVII ст. дало змогу Б. Хмельницькому істотно збагатити скарбницю світового воєнного мистецтва" [Чухліб 2003, 293]. Рівень озброєння армії та військових утворень був найвагомішим показником розвитку будь-якої держави досліджуваного періоду. Не стояла осторонь цього процесу й "українська армія доби Національно-визвольної війни середини XVII ст.", яка найбільше славилася своїм "вогнистим військом"; гетьман Б. Хмельницький постійно наказував своїм полковникам, щоб їхні підрозділи були "з доброю вогнепальною зброєю" та "мали свою зброю, стрільбу" [Там само, 313]. В Україні використовувалася зброя як місцевого, так і іноземного виробництва, зокрема, польського, турецького, іранського, російського, французького, голландського.

Українські писемні пам'ятки XVI–XVII ст. фіксують питомі лексеми на позначення збірного поняття "зброя" – *оружже* (> *оружный* "озброєний"), *железо*. Наприклад: "ѡ вывожжє(н)є припра(в) воє(н)ны(х) и всѧкого жєлѣза до зє(м)ли нєприятє(л)скоє" [ВЛС 1566, 38]; "В тую раду ити пѣшо, безъ всякого оружжа" [Летопись Самовидца 1878, 74]. Лексема *оружжя* з тим самим значенням відома і в сучасній українській мові, хоч кваліфікується як застаріла [ЕСУМ 4, 215–216]; синонімом до неї у писемних пам'ятках виступає лексема *зброя* (1564): "…здобичу немалую войско… взяло: зброй большъ двухъ тысечъ" [Акты, относящиеся к истории Западной России, III, 134] або "Козакъ нѣмаючи нѣ зброи, нѣ шишака, Стигає(т) Татаръ: бы моглъ допа(с)ти Лошака" (1622) [ІСУМ 11, 78–79]. Зауважимо, що одні дослідники вказують на польське походження лексеми *зброя*: "п. zbroja "зброя" зіставляється з broić "пустувати, витворяти" (первісно "рубати")" [ЕСУМ 2, 248; Булика 1980, 69], інші – не згадують про польське коріння [ІСУМ 11, 78–79], хоча в похідних дериватах (*збройне (-о, -ый)* "збройно" < стп. zbrojnie [ІСУМ 11, 78–79]) вказують на польськомовне джерело запозичення (> *незбройный* "неозброєний", *узброяти, -ся* "озброювати, -ся", *узброене* "озброєння" [МСТ 2, 420; 1, 485]). Для номінації збірного поняття "зброя" пам'ятки досліджуваного періоду фіксують ще одну лексему – *бронь (бронъ, броня)*, яке, на думку Є. Тимченка є польським запозиченням (< стп. *bron* "те, що служить для оборони, оружже, зброя, узброєння" [ІСУЯ, 143]. Цю позицію поділяють й інші вчені [пор.: Булика 1980, 69; SSP I, 163]). Однак укладачі ІСУМ та Є. Тимченко [ІСУМ 3, 76; МСТ 1, 70] це слово зараховують до питомої лексики української мови. Існує й інша думка щодо походження слова *броня*: "псл. brьnja запозичено з германських мов; гот. brunjō "броня, панцир, лати", двн. brunja, brunna "тс.", дангл. brunnia "нагрудник" запозичені з кельтських мов" [ЕСУМ 1, 262–263]. Вперше ця лексема зафіксована в "Описі Брацлавського зам-

ку", який датується 1552 р.: "всякую бронь побрати казалъ." [Опис Брацлавського замку 1552, 143]; зустрічається вона в пізніших староукраїнських писемних пам'ятках, зокрема в "Хронографі" (сер. XVII ст.): " Возми бронь твою сагайдакъ и лукъ, а выди на поле" [Рукописный, 41]. Зауважимо, що у старобілоруських пам'ятках ця лексема з'являється раніше – 1434 р. [Булика 1980, 69]. Найбільшого поширення в староукраїнських писемних пам'ятках на позначення збірного поняття "зброя" набув латинізм *армата (аръмата, гармата, гаръмата)* < стп. armata, harmata, що сягає іт. armata < слат. armata < arma. [ЕСУМ 1, 475]: "…армату и аппарамента до ней належать, быдло, стадо, спрятъ домовый … побрали, поплюндровали" [АрхЮЗР Ч. III, т. 1., 380] або "…с пулгаками, шаблями и и(н)шою а(р)матою… кгва(л)то(в)не наеха(л)…" [ДМВН, 60]. Зауважимо, що лексема *армата* зафіксована ще із значенням "військо", зокрема у "Материалах для истории воссоединения Руси" П. Куліша: "Гетманъ запорозский зъ гарматою станулъ въ Бѣлой Церкви" (1630) [Кулиш 1877, 302] та у "Віршах" Григорія Богослова:

"Зевшоднъ аръматою моцно обляжетъ,
И кождому противъ него серце звяжетъ"
[Вірші з трагодії 1630, 166].

У староукраїнських писемних пам'ятках на позначення поняття "зброя" (а також "снаряд, гармата; спорядження") вживалося ще одне запозичення *–риштунокъ* < нім. Rustung [МСТ 2, 273] або < нвн. rüsten "споряджати, озброювати" [ЕСУМ 5, 86]: "Козаки зъ обозовъ своихъ противу Поляковъ на румакахъ добрихъ и въ шатахъ при риштункахъ дорогихъ, школу рицерскую на подивлене и послѣдній страхъ Ляхомъ отправовали" [Летопись Грабянки 1854, 54].

Назви вогнепальної зброї та її частин.

Одним із улюблених і шанованих видів вогнепальної зброї козаків була рушниця, яка мала декілька різновидів. "Про високу культуру користування і збереження рушниць та пістолів у козацькому середовищі свідчить наявність спеціальних "ольстр" – чохлів із різнобарвного сап'яну, сукна або оксамиту, гаптованих золотою або срібною ниткою. Велику повагу до рушниці як основної зброї українського війська засвідчує факт використання відомого зображення козака з мушкетом на державних печатках та прапорах Гетьманської України другої половини XVII–XVIII ст." [Чухліб 2003, 314].

На позначення цього виду зброї в староукраїнських писемних пам'ятках відбито ряд лексем, зокрема питомих: ***пѣщалъ*** "пищаль, вид гвинтівки" < "псл. *pisčal < *piskělъ похідне від *pisčati < *piskěti "пищати"; значення "сопілка, дуда, трубка" згодом на підставі схожості було перенесене на вогнепальну зброю" [ЕСУМ 4, 382]: "…мнѣ пѣщалъ татарскую …подарилъ" [Дневник Марковича Ч.1., 1893, 307]; у "Лѣтописі Грабянки" зафіксована лексема *самопалъ* "гладкоствольна рушниця в козаків, що заряджалася через дуло" [ІУМЛФ, 499]; лексема *пулгакъ* зі значенням "коротка гаківниця, мушкет зі штиком" згадується в АБМУ: "Пулгак коштовал десет золотых" та в інших пам'ятках [МСТ 2, 258; ДМВН, 57]; *кобыла* "(вид вогнепальної зброї) кобила": "На завтрє знову нѣмцѣ шту(р)мовали …кулѣ с кобилъ на црковъ падали" або "теды насланцы… // … ударивши въ бубонъ, учинивши окрикъ,

съ кобылъ стрелятъ и волатъ… почали" [ІСУМ 14, 154]; *коза* "(вид вогнепальної зброї) коза": "гако(в)ни(ц) три(д)ца(т) осмъ двє с ни(х) бє(з) кȣ(р)ко(в), а три(д)ца(т) мєжи ними побо(л)ши(х) козами зову(т)" [ІСУМ 14, 163]. Зауважимо, що О. Булика не погоджується з думкою українських істориків мови щодо питомого "коріння" лексеми *пулгакъ,* яка визначається дослідником як польське запозичення: "*пулгакъ (полгакъ)* "срэльба сярэдняй велічыні" 1582 < стп. pulhak" [Булика 1980, 70]. Пам'ятки фіксують також цілий ряд запозичень для номінації поняття "рушниця". Частовживаною є лексема *гаковица (гаковниця, гаковьница, гакивница)* < стп. hakownica "вид зброї, гаківниця" [ІСУМ 6, 183; SSP II, 47], що була запозичена із стч. hȧkovnica [Булика 1980, 70; Reczek 1968, 63] і походить від "свн. hākenbühse та складається з основ іменників hāken "гак" і bühse "рушниця; бляшанка" [ЕСУМ 1, 454]. Є. Тимченко та О. Булика уточнюють значення цієї лексеми, вказуючи, що це "рід довгої важкої на дерев'яній підставці рушниці, що вживалася по фортецях і закріплювалася гаком до землі" [ІСУЯ, 502; Булика 1980, 70]. Перша писемна фіксація цього запозичення – 1529 р.: "И сь тыхь пенязей казали есмо имъ… гаковницы, и порохи, и иные потребы ку оборонь местской справовати" [РЕА 1, 167], зустрічається і в пам'ятках пізнішої доби, зокрема "Львівський літопис", описуючи події середини XVII ст., зазначає: "та(м) же єдни били козаки, а другїи дьлъ щона(и) бо(л)ши(х) три взяли, и гаковни(ц) // двь и в сво(и) обо(з) впровадили." [Львівський літопис, 168–169]; пам'ятки фіксують також похідний прикметник *гаковничный*: "Куль гако(в)ничъныхъ жєлєзныхъ сви(н)цомъ обълитыхъ двєстє" [Опис Київського замку 1552, 36 зв.] або: "Пороху пушє(ч)но(г) с чотыри рєшота, пороху гако(в)ни(ч)но(г) бочє(ч)ка" [Опис Остерського замку 1616, 1 зв.]. Для номінації "ручної зброї без багнету з монтовим запалом", тобто тієї рушниці, яка заряджалася з дула, в українській мові XVI–XVII ст. вживалося запозичення з польської мови *аркабузъ (гаркабузъ, гаръкабузъ)* < стп. arkabuz, harkabuz, яке своїм корінням сягає нім. Arkebúse та фр. arquebuse < "зводяться до іт. archibugio, archobugio, arcobugio «аркебуз», що виникло з свн. hākenbühse «тс.»" [ЕСУМ 1, 85; SP I, 216; SJP I, 202]: "… а князь дєй Ярославъ гаркабузомъ Жєлєха мєжи очи на голову вдарилъ" [Archiwum VI, 250]. Зауважимо, що українські писемні пам'ятки фіксують полонізм *бардабушка* (< пол. berdebuska), який позначає "гаркебуз, рід стрільби" (1583) [ІСУЯ, 58; пор.: Булика 1980, 67–68]. Староукраїнські писемні пам'ятки фіксують також чеське запозичення – *ручница, рушница* "рушниця, різновид легкої, ручної гаківниці" (> *ручничый*) < ч. ručnice "вогнепальна ручна зброя", як і слц. (заст.) ručnica "пищаль, рушниця" є похідним від "рука" [ЕСУМ 5, 151; пор.: Булика 1980, 70; SSP VIII, 49; Brückner 469]; деякі дослідники не поділяють думку щодо іншомовного походження цієї лексеми [МСТ 2, 302]; вона раніше з'явилася у старопольських (1478 р.) та старобілоруських (1510 р.) пам'ятках, а згодом і в староукраїнських: "Слюсаръ … принюсъ 2 фузѣя, чили ручницѣ" [Дневник Марковича. Ч. І., 233; ДМВН, 60]. Іншим видом рушниць була *фузѣя* "рушниця" [МСТ 2, 457], "вид флінти" [ІУМЛФ, 500], "старовинна рушниця з кременем" [ЕСУМ 6, 136]. Ця лексема була запозичена з пол. fuzja походить від фр. fuzil "рушниця", фр. ст. foisil, fuisil і далі від нар.-лат. *fŏcilis "з каменю викресаний вогонь", пов'я-

заного з focus "вогнище" [ЕСУМ 6, 136; Булика 1980, 69]. Ще одним видом рушниці (із кремінним затвором) була *флинта*: "Калениченку реестъ далемъ купить мнѣ шлiонску флинту" [Дневник Марковича Ч. 1., 35]. Це запозичення з німецької мови Flinte, яке виникло внаслідок скорочення складного слова Flintbüchse "кремінна рушниця", утвореного із іменників Flint (двн. Flins, снн. flint) "кремінь", можливо, спорідненого з дірл. slind "цегла", гр. πλίνθος "цегла, брусок" і Büsche "мисливська рушниця" [ЕСУМ 6, 109; ІУМЛФ, 500; МСТ 2, 454]. Популярною серед українців була "рушниця з гнотовим затвором" – *мушкетъ*, яка зафіксована в "Пирятинських актових книгах" та інших пам'ятках, [ІУМЛФ, 499] запозичена через посередництво польської та західноєвропейських мов з італійської і своїм корінням сягає латинської мови: пол. muszkiet "старовинна гнотова рушниця" < нім. Muskéte "тс." < фр. mousquet "тс." < іт. mouschetto "стріла для арбалету, мушкет; маленька мушка" < слат. musca "муха; вид метального пристрою" [ЕСУМ 3, 544; Булика 1980, 69; Фасмер III, 652; SJP IV, 914; Machek 384]. Староукраїнська актова пам'ятка "Позов білоцерківському підстаросте Станіславу Рокошу до Володимирського гродського суду в справі за скаргою Андрія Фірлея про незаконне стягнення мита…" (1628), фіксує запозичену лексему *карабинъ* на позначення "виду ручної вогнепальної зброї": "… у ных в способъ мыта взялъ… у Тимоша // Дорошенка – кордъ…, у Ждана Федоренъка – лукъ зъ сагаидаком…, у Петра Сторожа – карабинъ…" [ТУВН, 285]. Це слово було запозичене через посередництво старопольської (karabin) та німецької (Karabin) мов з французької (carabine) [ІСУМ 14, 48; Булика 1980, 69; SSE II, 64], інші вчені вказують на можливість російськомовного посередництва [ЕСУМ 2, 381]. На початку XVIII ст. з'явилася нова "гвінтова рушниця, що була поширена в Росії, а згодом і серед козаків", назву якої було запозичено з польської мови (gwintówka < заст. gwindówka < gwintowy "гвинтовий" [ЕСУМ 1, 486]) > укр. *гвѣнтувка, гвинтовка, винтовка*: "Кгвѣтувокь осмь." [ІСУЯ, 641; МСТ 1, 196; ІУМЛФ, 499].

Невід'ємним елементом бойових операцій була інша вогнепальна зброя – артилерія. "Армія Б. Хмельницького мала на своєму озброєнні всі найновіші тогочасні типи гармат, поширені в інших країнах Європи. Залежно від калібру, форми та розміру в них були різні назви. Найвживанішими були гармати середнього та малого калібру – октава, фалькон (сокіл), бастардова кольобрина (кулеврина), серпантина чвертькартавна, фальконет (мала піщаль), мала серпантина, органка, дільце, виватка, шкіряна гарматка" [Чухліб 2003, 314]. Визначними центрами українського відливання гармат були міста: Київ, Львів, Новгород-Сіверський, Глухів. Збереглися згадки про майстерну працю українських людвісарів Йосипа та Карпа Балашевичів, Івана Степанова, Івана Андрійовича, Івана Полянського, які свої витвори часто прикрашали вишуканими орнаментами, гербами тощо. Досі Московський Крель пишається українською гарматою, яка була виготовлена К. Балашевичем на замовлення гетьмана І. Мазепи (її довжина – 3 м 95 см). Ця зброя була репрезентована і в староукраїнських писемних пам'ятках, зокрема вони часто фіксують лексему *дѣло* на позначення поняття "вогнепальна зброя великого калібру, гармата" < пол. działo [Булика 1980, 69; SSP II, 290]: "Порохꙋ до дєлъ до гаковъницъ до рꙋчъницъ ѡдного

до всєє стрє(ль)бы…" [Опис Кременецького замку 1552, 148] або "… з дєлы, з гаковни(ц)ами, и з ручница(ми), и з и(н)шою многою стрє(л)бою и ѡру(ж)є(м), во(и)нє налєжачо(и), ко(н)но и збро(и)но …наєхавши мо(ц)но …на имє(н)є жоны моєє… з дєлъ, з гаковни(ц) стрєляли…" [АЖМУ, 100-101; див. АЖГУ, 52; Київський літопис, 75] та ін. Пам'ятки фіксують також прикметникову форму *дѣлный* "(призначений для гармати) гарматний" [ІСУМ 9, 14]. Зі значенням "гармата" у писемних пам'ятках староукраїнської мови вживалася в різних фонетичних варіантах ще одна запозичена лексема *армата*: "тєды всѣ ночу з ѡбозꙋ без потички в чѡ(м) хто мо(г) … и гдє хто мо(г) а(р)мату, ѡрꙋжїя, и добра всѣ зоставивши ꙋтєкли" [Львівський літопис, 179]. Крім запозичених лексем на позначення вогнепальної зброї великого калібру (а також на позначення допоміжних елементів) вживалися і питомі лексеми, зокрема: *инорозъ* "(вид гармати) єдиноріг" [ІСУМ 13, 141]; *снастъ* "гармата; остов, основна частина гармати" [МСТ 2, 337]; *роскатъ* "поміст, на якому ставилися гармати на замкових укріпленнях" [МСТ 2, 29]; *колода* "(станок для ствола гармати) лафет" [ІСУМ 14,192].

Усі згадки про вогнепальну зброю у пам'ятках супроводжуються описом її складових (куль, пороху тощо); частовживаною була лексема *аппаратъ*, яка походить із пол. aparat, що сягає лат. apparatus і позначала "сукупність речей, призначених для стрільби": "чого всего места поблизшые украшенные такъ его королевское милости, яко панские и шляхецъкие, през додаваня апъпаратов военъных, бунтовъ и рад таемъныхъ чыненя, ребелизантом козаком помоцю были" [Арх. ЮЗР Ч. 3, т. 4, 426]. "Для стрільби використовували різні заряди – ядро, бомбу, картеч" [Чухліб 2003, 314]. Пам'ятки вказують на використання у досліджуваний період ще такого виду заряду як *граната, гранатъ* "заряд у вигляді кулі, начиненої порохом, смолою, що його метали гарматою чи вручну на ворожу ціль" < іт. granata "розривний снаряд" < лат. garanatus "зернистий" [ІУМЛФ, 500; пор.: Булика 1980, 68; SSE I, 339; SP VIII, 93], деякі дослідники вказують на можливість запозичення з нім. Granáte "тс." [ЕСУМ 1, 584]: "метаніемъ страшнихъ гранатовъ" [АЮЗР 1677, XIII, 366]. У військових, а іноді й у побутових, сутичках часто використовували свинцеві кулі, які мали назву – *шротъ* < нім. Schrot: "Въ томъ городку арматъ желѣзнихъ дванадцать штукъ, а шесть такихъ, що шротомъ стрѣляютъ" [ЛСВ III, 448]. Вогнепальна зброя не могла функціонувати без *куль* "куля, ядро (снаряд для стрільби)"; ця лексема походить від стп. kula < нвн. Kugel [ІСУМ 15, 178; пор.: SSP III, 461; Булика 1980, 68; SSE III, 339; Фасмер III, 339–340; Machek 285; Brückner 281; ПЭС I, 411]; "…джерела засвідчують назву *куля* (ст.-н. kūle) в сучасному розумінні (*куль* железныхъ, свинцомъ облитихъ … до гаковницъ тыхъ … девятьсотъ сорокъ и шесть …) та у значенні "ядро" (*куль* каменныхъ около полъ трети пяди …), також *дробъ*..." [ІУМЛФ, 500]. Для заряджання рушниць часто використовували січене залізо, яке ще називали "сіканка" або ж польским терміном *ґліоть* (< стп. glot) [SSP II, 417; Булика 1980, 68; Brückner 142]: "Ханского забито сестренца кгліотомъ желѣзнымъ" [ІСУЯ, 644].

Окрему мікрогрупу утворюють питомі та запозичені лексеми, які номінують певні компоненти вогнепальної зброї, допоміжні її елементи або ж сам процес користування цією зброєю : *курокъ* "(частина ударного механізму в ручній вогнепальній

зброї) курок; (фігура мішень у вигляді півника; пристрій для стрижні, що служить для напрямку вітру) флюгер" < пол. kurek [ІСУМ 15, 195; ДМВН, 60; Булика 1980, 70], іноді вказують на посередництво російської мови та на німецьке коріння польської лексеми (Hahn "курок; кран; півень") [ЕСУМ 3, 156]; *ладунокъ* "(пучок паперу для забивання набою в ручну вогнепальну зброю) пиж" < пол. ładunek < свн. Ladung [ІСУМ 15, 219-220; Булика 1980, 68; SSE IV, 422], в сучасній українській мові досі вживається похідне дієслово *ладувати*, *лядовати* "вантажити, заряджати", яке "запозичене з середньоверхньонімецької мови, можливо, через посередництво польської: свн., нвн. laden «тс.»" [ЕСУМ 3, 181]; питомі лексеми: *кресъ* "(затвор у вогнепальної зброї, механізм для видобування іскри за допомогою кременя) кресало" [ІСУМ 15, 101]; *натравка* "поличка (заглиблення у кременевій рушниці, куди насипали порох)" [ІСУМ 13, 14; ЕСУМ 4, 48]; *выстрелъ* "вистріл, постріл" (*выстрѣлити, выстрѣлѧти*) [ІСУМ 6, 64]; *стрелене* "постріл" [МСТ 2, 370]; *шпиляти* "стріляти" [МСТ 2, 501]; *стрелба, стрѣлба* "вогнепальна зброя, заряд" [МСТ 2, 370, 373]; *кий* "(вид вогнепальної ручної зброї) кий, дрюк" [ІСУМ 14, 91-92; ДМВН, 57].

Назви холодної зброї та супровідних елементів.

"Серед холодної зброї, якою користувалися козаки, головною була шабля (меч). У середні та ранньоновітні часи на Заході та Сході вона цінувалася як найпочесніший вид зброї" [Чухліб 2003, 314]. В Україні шабля вважалася лицарською зброєю і часто означувалася як "чесне оружжя" [Галенко 1998, 97]. Шанобливе ставлення українців до цього виду зброї демонструють думи та пісні, в яких вона названа "шаблею-сестрицею", "ненькою-рідненькою", "панночкою-молоденькою". "Значного поширення серед козацького війська набули шаблі турецького, іранського, сирійського, угорського, російського та польського походження. Однак найбільше цінувався так званий козацький тип ("черкаського дєла") шаблі, який вироблявся в Україні. Він став великим синтезом західних (угорсько-польських) і східних (переважно турецьких) досягнень у галузі зброярства. Їх прикрашали за допомогою гравіювання, карбування, чернення, оздоблення коштовним камінням та емалювання" [Чухліб 2003, 314].

Щодо походження самої лексеми *шабля* "холодна зброя (застосовується кінно-тою), шабля" [ЕСУМ 6, 365], то одностайної думки мовознавців поки не існує: одні вказують на польське коріння (< пол. szabla) [МСТ 2, 487], інші – на давнє запозичення з угорської мови (< уг. szablya "шабля", букв. "різак" – є суфіксальним утворенням від szabni "краяти, різати"), відкидаючи при цьому гіпотезу про тюрсько-татарське коріння [ЕСУМ 6, 365; пор.: Булика 1980, 70; Фасмер III, 541; Brückner 538; ПЭС II, 243]: "Вишневецкій вскочилъ въ самую середину Козацкого навалу и великое между ними, взявши ихъ на шаблѣ учинилъ пораженє" [ЛСВ IV, 19]. Поширеним різновидом шабель в Україні була *булатна шабля*: перша фіксація цього словосполучення, на думку Г. Халимоненка [Халимоненко Дис. 1993, 95], припадає на 1577 р.: "шабля булатная" [АВАК Т. 3, 282], ці дані потребують корекції: 1572 р. – "…в то(й) жє скрынє… побрано шаблю бγлатнγю ѡпра(в)лєнγю позолотистγю…" [Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни / Цит. за: ІСУМ 3, 95]. Вираз *шабля булатная* зустрічається і в українських думах, і в літопи-

сі Самійла Величка, а в "Дневнике генерального подскрабия Якова Марковича" натрапляємо на словосполучення "ножъ булатный" [МСТ 1, 73], а в "Жизни князя Андрея Михайловича Курбского…" – "ка(р)вашъ бγлатны(й)" [Цит. за: ІСУМ 3, 95]. Зауважимо, що форма *булат* зі значенням "гартована сталь, стальний клинок, шабля" відома в сучасній українській мові, куди свого часу потрапила з північнотюркських мов, в які була запозичена з перської мови (pūlād "сталь") [ШЭС І, 2; Фасмер І, 238; ПЭС І, 52; ЕСУМ 1, 289]; для порівняння: каз. bolat "булат" [Байжанов 1975, 5]; тур. bolud "тс." Ф. Корш поділяв думку щодо перського походження цієї лексеми і вважав, що іранську етимологію цього слова пояснити важко; він порівнював перську лексему з д.-інд. pharawat "назва котрогось інструменту", parwat "індійський епітет плуга", котре в іранських діалектах мало оформлення pula-f/a/t [Халимоненко Дис. 1993, 96]. У давньотюркських текстах термін не засвідчено, проте зафіксовано антропонім Bulat [Древнетюркський 1969, 122], який має зв'язок з цим словом (пор. також власне ім'я *Булат* у багатьох народів Сходу). К. Менгес вважає, що русичі цей термін запозичили у половців (полов. Bolat) [Menges 1959, 180]; аналіз половецької лексики засвідчує, що половці запозичили чимало персизмів, отож таку реалію, як *булатну шаблю* українці цілком могли запозичити саме в них [Халимоненко Дис. 1993, 96]. Іншими видами шабель, які козаки номінували питомими лексемами, були *мунтянъ:* "Мунтянъ на аксамитѣ червономъ въ сребро злоцѣсто зъ туркусами оправный" [ЛСВ IV, 114: цит. за МСТ 1, 439] і *гамалия:* "Пограбили … пулгакъ шаблю гамалѣю з ладунъками" [ІСУЯ, 505], "Шаблю … гамалию зъ серебромъ за золотыхъ 15 …взяли" [Книга Гродская Луцкая: цит. за МСТ 1, 169; див. ще: ІСУМ 6, 187]. Зауважимо, що лексема *гамалия* відома і в сучасній українській мові, однак у семантичному її наповненні відбулися зміни: "носильник, раб". Деякі лінгвісти вказують на тюркське походження цього слова: "запозичення з турецької мови; тур. hamal «носій, носильник» походить від ар. ḥammāl «носильник», пов'язаного з ḥamala «носити, нести»; кінцева частина -ія з'явилася під впливом ст. гамалія «вид шаблі» або тур. hamaliye «плата за перенесення речей»" [ЕСУМ 1, 464; Булика 1980, 71; Brückner 4].

Староукраїнські писемні пам'ятки фіксують лексему *кордъ* "палаш, меч" < цсл. кордъ < тур. kard [ІСУМ 15. 14] (> кордикъ "(малий палаш, малий меч) кордик"). Зауважимо, що деякі дослідники вважають, що ця лексема запозичена не з турецької мови, а з іранських мов через тюркське посередництво: сперс., перс. kard "ніж" [ЕСУМ 3, 13]. О. Булика поділяє думку щодо перського коріння цієї лексеми, вказуючи при цьому не лише на можливість старопольського посередництва, а й на угорське [SSP III, 346; Булика 1980, 70; Brückner 256]: "У Микиты Ту(р)чына: коня рыжого …, шабєлъ двє, ко(р)дъ, срыбро(м) ωпра(в)ны(и), сага(и)да(к)" [ДМВН, 194]. Для номінації поняття "меч" українці послугувалися турецькою лексемою *мусатъ* [МСТ 1, 440], яка вживалася ще зі значенням "сталеве кружало для гостріння ножів; кресало": була запозичена частково через посередництво східнороманських мов (молд. мэсат, рум. măsát "сталевий брусок") з турецької мови: masad "сталеве точило" і походить від араб. massad "тс." [ЕСУМ 3, 539; Brückner 349]. Українці

також користувалися "вузьким прямим мечем з довгим гранованим клинком", який номінувався питомою лексемою *ганчаръ:* "Ганчары… золотом ѡправленые с каменем" [Archiwum T. VI, 214].

Серед холодної зброї у козаків користувалися попитом кинджали, про що свідчив Д. Яворницький [Яворницький 1990 Т. 1, 210]. Лексема *кинджал* "засвідчене у багатьох мовах Євразії" [Джидалаев 1990, 166] і запозичене з турецької мови (chindžal) [ІУМЛФ, 500]. Г. Халимоненко уточнює походження цього запозичення: "За подібністю до українського слова найдужче підходить ногайська форма (qunzal). Коли зважити, що українське козацтво вступало з ногайцями у безпосередні контакти, то потрібно визнати, що джерелом запозичення терміна "кинджал" в українську мову була ногайська, а не кумиська форма (qundžal)" [Халимоненко Дис. 1993, 101]. Ця сама реалія, що одержала в українській мові назву *кинджал*, має й інше звукове оформлення – *ганджар*, тільки джерелом запозичення її є вже інша тюркська мова – ординські говори півдня України або кримських татарів. Лексема *ганджар* "різновид кинджалу", "широкий татарський кинджал" у мовлення українського козацтва увійшла приблизно у XIV–XV ст. з кримсько-татарської мови (Г. С. – ця лексема не фіксується в ССУМ). В тюркські мови термін перейшов із арабського han ar, пор. крм., тур. xanʒär, тат. qanʒar "кинджал"; с-тур. hanʒar "т. с."; крм. γanʒer; аз. xändžär; узб. (діал.) qanžal "т. с." [Там само]. Дещо спрощений шлях переймання цього запозичення подає авторський колектив ЕСУМ: "запозичення з турецької мови; тур. hancer «тс.» походить від ар. hanǧar «тс.»" [ЕСУМ 1, 467]. Серед кинджалів виділяли ще *кончеръ* "(вид холодної зброї) кинджал з довгим вузьким клинком", "важкий довгий меч": "…товары(ш) воите(х) пе(ш)ко на ѡсмъ кони на не(м)… шиша(к) шабля ко(н)че(р) га(р)кабу(з)"; лексема походить < пол. koncerz < тюр. chandžär. [ІСУМ 14, 250] Г. Халимоненко поділяє думку щодо походження цієї лексеми: "З тур. qoncer «кинджал» через романські, а потім чеську й польську мови запозичили українці й термін *кончер* «кинджал», «рапіра»" [Халимоненко 1993, 101; пор.: SSP III, 326; Булика 1980, 71; SSE II, 408], на думку авторів ЕСУМ: "кончан «вид кинджала з довгим клинком для пробивання броні» – видозмінене запозичення з тюркських мов; тат. kandžar «кривий кинджал», крим.-тат. χandzär, тур. hançer, аз. xəнчəр «тс.», як і кумик. хынжал «тс.» походить від перс. хänджäр" [ЕСУМ 2, 562; Фасмер II, 316; Machek 217; Brückner 252]. Староукраїнські пам'ятки досліджуваного періоду для номінації поняття "кинджал" засвідчують ще одну запозичену лексему – *пуйналъ* (*пувналъ*) < пол. pujnał [МСТ 2, 257]; зауважимо, що коріння цього запозичення сягає італійської мови: іт. pugnale [Булика 1980, 68; Brückner 447]: "Облапивши его, пробилъ пуйналомъ" [Рукописный хронограф, 98] або "Ся …съ пуйналми на королѣ помазанци Божіи порываютъ" [Апокрисис 1882, 1284].

Українські козаки користувалися ще іншими різновидами холодної зброї – *шпада* "шпага" (< гр. σπάυη < лит. spada) [МСТ 2, 500]; О. Булика вбачає інший шлях запозичення: стп. szpada < іт. spada [Булика 1980, 69]; та *шабелтасъ* "шашка" (< нім. Säbeltasche) [МСТ 2, 487]; у сучасній українській мові лексема *шабельтас* вживається із значенням "портупея" і, на думку укладачів ЕСУМ, вона "запозичена через польське посередництво з німецької мови; н. Säbeltasche – складне слово, що

виникло на основі слів Säbel "шабля" і Tasche "футляр, сумка, кишеня", яке походить з нар.-лат. *tasca (< лат. taxa) "доручене завдання; (пізніше) винагорода за нього", звідки розвинулося значення "торбинка (що в ній несли зароблене)" [ЕСУМ 6, 364].

"До холодної зброї козацького війська слід також віднести сокири-чекани, келепи, бойові коси та серпи, списи, кинджали, окрім того використовували дерев'яні ціпи і палиці, булави-колотушки" [Чухліб 2003, 314]. Частовживаною в староукраїнських писемних пам'ятках є лексема *келеп,* яка позначала поняття "старовинна ручна зброя, що має форму молота, насаджена на довгий держак" [СУМ 4, 139; див. ЕСУМ 2, 421]. Детальне пояснення цій реалії дає Д. Яворницький: "Це ручна зброя, яка складалася з дерев'яної ручки, завдовжки майже один метр; на одному кінці ручки був молоток, з одного боку з гострим обушком, а з другого – гостре довге лезо. На другому кінці дерев'яної ручки були зроблені дві дірочки на петлю, за допомогою якої келеп надягався на руку, а можливо, й прикріплювався до сідла" [Яворницький 1990 Т. 1, 219]. Запорожці використовували келепи в рукопашному бою для двобою з ворогом, а також для розбивання обладунків. В. Левшин зазначає, що цю зброю здавна використовували казахи [Левшин 1832, 49]. Ця реалія була настільки поширеною, що знайшла своє поетичне втілення "в українських думах: "А козак козачий звичай має, келепом по ребрах торкає", – а також в актових документах: "(1643) обухами били и келепами перси зьгнетли" (АЮЗР, I, VI, 987)" [Халимоненко Дис. 1993, 100]. Термін *келеп* фактично не застосовується в інших слов'янських мовах. Тюркські мови засвідчують його зі значенням, далеким від військової сфери: тур. käläpä "тичинка для підтримування лози", "різновид дерев'яних кайданів"; тат. kiläp aγačy "мотовило"; перс. kalaf "пута (на коня)"; угор. kalapacs "молот". На грунті тюркських мов лексему етимологізувати важко, очевидно, це один з тих "культурних" термінів, котрі поширені на значних територіях, а їхні етимони губляться у давніх мовах Сходу. Факт відсутності терміна зі значенням "зброя" у пам'ятках тюркських мов XIV–XVII ст. може свідчити про запозичення його в українську мову з койне Чорних Клобуків чи половецької мови [Халимоненко Дис. 1993, 100]. Зауважимо, що ЕСУМ вказує на відсутність чіткої етимології, схиляючись до думки про турецьке джерело запозичення [ЕСУМ 2, 421], а ІСУМ кваліфікує *келеп* як питому лексему: "пограбили… рожновъ чтыри желизныхъ, келепъ двѣ, секачовъ два" [ІСУМ 14, 86].

Староукраїнські писемні пам'ятки фіксують ще одне запозичення, що номінувало холодну зброю українців – *килефъ* "(бойова сокира) кайло". Ця лексема потрапила в мову-реципієнт через посередництво німецької мови (kilof) з грецької (κιλοφα) [ІСУМ 14, 92]: "…з ро(з)ными бронями, шпадами и рапирами, и килефами напа(д)ши…" [ТУВН, 309].

Популярною серед козаків була "гиря на ремінці" як "різновид холодної зброї", яка номінувалася лексемою *кестень, кистень* [Булика 1972, 154]. П. Білецький слово *кистень* вважав синонімом слова *келеп* [БНС, 184]. "У пам'ятках української мови XVI ст. термін засвідчується часто: "(1540) У Хотена весь хрибет кестенем збит"; "(1541) сын его предсе кистенем его был" (АВАК Т. XVII, 246; 360)" [Хали-

моненко Дис. 1993, 102]. Пам'ятки XVII ст. (1611 р.) також зберегли цю лексему: "…огледалъ есми, на возехъ привезеныхъ изъ Шерщеневъ, ранныхъ… старыхъ и молодыхъ людей, … побитыхъ кистенями, шаблями…" [ІСУМ 14, 103]. Г. Халимоненко висуває припущення, що "це лексема перського походження" [Халимоненко Дис. 1993, 102], поділяючи думку Л. Будагова, який виводить перс. kistan "прес, лещата", "палиця, щоб нею бити масло", а також узб. kistan "палиця або різновид зброї (дротик)", засвідчених у творах Бабура [Будагов Т. 2, 177]. О. Булика поділяє думку М. Фасмера [Фасмер 2, 240] про татарське коріння цього запозичення [Булика 1980, 71], хоча укладачі ІСУМ визначають *кистень* як питому лексему [ІСУМ 14, 103].

Серед запозичень з польської мови, які фіксуються українськими писемними пам'ятками XVI–XVII ст., зустрічаємо лексему *ґротъ (кгроть, гротъ)* < стп. grot < свн. Grat на позначення ще одного виду зброї, який був поширений серед козаків – списа (> *ґротокъ* "невеликий спис") [ІСУМ 7, 143]: "…а гаковници и ручници, … кнегиня ее милость Дмитровая Буремъская побрала шпись // зъ кгротомъ и пропорь" [АрхЮЗР Ч. 7, т. 1, 239–240]. Зауважимо, що О. Булика дещо уточнює значення цього слова: "накінечник списа; дротик" і окреслює польську мову як джерело запозичення [Булика 1980, 69-70; SP VIII, 152]. У військовому арсеналі українців досліджуваного періоду були *дарди* "(списи на дерев'яному держаку) дарди" [ІСУМ 7, 173]: "…то естъ зъ шефелинами, зъ усписами, зъ дардами // зъ рогатинами… безъоборонного чоловѣка… збили" [АрхЮЗР Ч.3, т. 1, 142–143] або "ωрγжіє: Мѣчъ, бронь, зроѧ, дарда" [ЛБ, 153]. Ця лексема потрапила в мову-реципієнт з польської мови (< стп. darda, dard < фр. dard < італ. dardo) [ІСУМ 7, 173; Булика 1980, 69; пор.: SP 4, 502; SJP 2, 24]. Для номінації поняття "спис" у староукраїнських пам'ятках фіксується ще одна лексема – *шефелинъ,* яка походить з польської мови (szefelin) [МСТ 2, 493], в яку потрапила із стч. šefelin < нім. Schäfelein [Булика 1980, 69; пор.: картотека SP; SJP 8, 1072]. З цим же значенням у пам'ятках згадується лексема *ощепъ* "спис", яка є польським запозиченням (< пол. oszczep) [МСТ 2, 79; Булика 1980, 70; SSP 5, 681], що, як і "ч. oštěp, слц. oštep «тс.», нл. wóšćěp «скіпа, лучина», утворене за допомогою префікса o(b)- «об-» від szczerać «розколювати, щепити»; первісно…означало розколювати дерев'яну палицю" [ЕСУМ 4, 246; Brückner 534; Machek 421-422]. З цим же значенням ("холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку; мисливська зброя, рогатина" [ЕСУМ 5, 372]) у пам'ятках зустрічається ще одна лексема – *списъ*, яка визначається як питома [ІУМЛФ 500], з чим не погоджується О. Булика [Булика 1980, 68] та укладачі ЕСУМ: "спис – …запозичення з польської мови; п. spisa "спис", заст. spis "тс." походить від нім. Spiess "спис, піка; рожен", що продовжує свн. двн. spiʒ" [ЕСУМ 5, 372]. Синонімами до цієї лексеми у пам'ятках виступають слова: *копие / копия* "спис, піка", яке було запозичене з польської мови (< пол. kopija) або з церковнослов'янської (< цсл. копиє) [ІСУМ 15, 9]: "…в рєбра копъє(м) прободєнъ бы(л)…" [Четья, 176 зв.] або "…далъ ми єси смєрть ω(т) копєи" [там таки, 59 зв.] (пор. похідні: *копейно* (> *копейный, копѣйный*) "зі списом" [ІСУМ 15, 8]) та питома лексема

рогатина "спис" [МСТ 2, 274]: "Зъ рогатыною на вартѣ стой" [АЮЗР II, 190]. Зауважимо, що зі значенням "спис" у досліджуваний період вживалася питома лексема *обухъ* [ІУМЛФ, 500], хоча семантика цього слова дещо узагальнена, її уточнює ЕСУМ: "тупа, важча частина гострого знаряддя або зброї, молот" [ЕСУМ 4, 146]. "Різновидом обуха" [ІУМЛФ, 500] був *чеканъ* "вид давньої зброї у вигляді палки з молотком на кінці" [МСТ 2, 477]: "Шляхтичъ Пекарскій на Жигмонта, короля полского… ударилъ чеканомъ" [Черниговская летопись, 75]. Є. Тимченко вважає це слово питомим українським, автори ІУМЛФ та ЕСУМ не погоджуються з цією думкою, вказуючи на турецьке коріння: "давнє запозичення з тюркських мов, пор. чаг. čakan «бойова сокира», пов'язане з тур. çakman «бити, карбувати»" [ІУМЛФ, 500; ЕСУМ 6, 291; пор.: SSE I, 115; Фасмер IV, 324–325; Machek 93; ПЭС II, 57–58]. Зауважимо, що для номінації "тупої сторони гострої зброї" в староукраїнській мові використовували польське запозичення *тилецъ* (< пол. tylec) [МСТ 2, 391], а сам "залізний накінечник на стрілі або списі" називали полонізмом *желязко* (< пол. zelazko): "…з луку в самый крыжъ з боку левого шкодливе… пострелилъ, же ажъ желязко въ самой кости в немъ зостати мусело" [Голубев Т. II, 268]. Для позначення останньої реалії використовували ще питомі лексеми *площикъ* "железко, накінечник у стріли" та *остре* "накінечник" [МСТ 2, 111; МСТ 2, 57]: "Стрѣли великіе с площиками широкими" [Летопись Самовидца, 88] або "…додаваютъ же кшталтовъ и на сагайлаки и на сагайдачные остра и кульбаки" [ВКЗ, 209]. В сучасній українській мові збереглася ботанічна назва *площик*, яка позначає "ячмінь дворядний"; ця номінація мотивована формою колоска цієї рослини, оскільки він має плоску форму, на відміну від ячменю чотирядного [ЕСУМ 4, 455].

Частовживаною серед українських воїнів була холодна зброя, яка номінувалася питомою лексемою – *пѣрначъ* і позначала "вид зброї, яка мала насаджену на рукоятку металеву головку з гострими виступами" [МСТ 2, 261]: "Пѣрначъ полковничій" [ЛСВ III, 21], "Пѣрначъ Турецкій срѣброзлоцѣстій подъ бляхмалемъ" [ЛСВ III, 115] або "Вручилъ полковнику… пѣрначъ и значокъ полковый" [Дневник Ханенко, 134]. Серед питомих лексем, які позначали види холодної зброї українців у писемних пам'ятках згадуються ще: *куша* "(різновид лука) самостріл" [ІСУМ 15, 206–207], *кий* "(вид холодної зброї) кий, дрюк" [ІСУМ 14, 91–92]: "…абы нихто …не сме(л) въ зброя(х)… з ручницею з лγко(м) с кγшею… до судγ… приходити" [ВЛС, 50 зв.], "Дреколь, Алѧбарта, галѧбард(а), албо кій, сокира, рогатина" [ЛБ, 33].

У досліджуваний період популярним видом холодної зброї було "ратище з сокирою на кінці – алебарда" – *галабартъ*: "Ѡргжіє: Мѣчъ, …волочнѧ, ощѣ(п), галѧбар(т), рогатин(а)." [ЛБ, 153] Ця лексема потрапила на українськомовний грунт через посередництво польської мови (< стп. halabart) з французької (< фр. hallebarde), в яку було запозичено з німецької (< свн. Helmbarte) [ІСУМ 6, 184]; О. Булика виключає французьку ланку у процесі запозичення *галябарда* (*алябарда, алябарта*) < стп. halabarda, alabarta < свн. helbarte, нім. Hellebarde, Hellebarte [Булика 1980, 68; пор.: SSP II, 536; SSE I, 394]; складніший шлях входження цієї лексеми

у мову-реципієнт відстоюють укладачі ЕСУМ: "запозичено через російську та польську мови з французької; фр. hallebarde через посередництво італійської мови запозичено з середньоверхньонімецької; свн. helmbarte «алебарда» складається з іменників helm «рукоятка, топорище» … і barte «сокира», пов'язаного з bart «борода»" [ЕСУМ 1, 60].

Зауважимо, що запозичення всіх вищезгаданих іншомовних лексем не було "механічним перенесенням окремих слів з однієї мови в іншу. Це [Г. С. – був] … процес органічного засвоєння нових лексем, нових словотвірних елементів і семантичного пристосування до сформованої в даній мові системи словникового складу. Доля запозичених слів перебуває у прямій залежності від перебігу процесу семантичного пристосування, від того, наскільки їх введення виправдано потребою вираження особливих понять, нових значень і смислових відтінків" [Сорокин 1965, 64]. Аналіз лексики, яка номінувала різні типи зброї, що була поширена на теренах України в досліджуваний період, спонукає до висновків: 1) більша частина питомої лексики на позначення вогнепальної та холодної зброї виникла саме у досліджуваний період, причиною чого була нестабільна суспільно-політична ситуація в Україні, споконвічне прагнення українців відстояти свою незалежність, захистити рідну землю від іноземних посіпак (*оружже* (> *оружный* "озброєний"), *железо, пѣщалъ, самопалъ, пулгакъ, кобыла, коза, инорозъ*, *снастъ, роскатъ, колода, кресъ, натравка, выстрелъ* (похідні: *выстрѣлити, выстрѣлѧти*), *стрелене, шпиляти, стрелба, стрѣлба, кий, гамалия, мунтянъ, ганчаръ, рогатина, обухъ, площикъ, пѣрначъ, куша, кий*); 2) практичне удосконалення військового мистецтва спонукало інтенсивну розбудову ЛСГ "назви зброї" шляхом запозичення лексем, які номінували нові реалії, або ж уточнюювали існуючі. Зокрема, мовою-реципієнтом були запозичені лексеми: із німецької мови безпосередньо чи через посередництво: *флинта* < нім., *шротъ* < нім., *риштунокъ* < нім., *гаковица* (*гаковниця, гаковьница, гакивница*; похідні: *гаковничный* (*гаковничъный, гаковъничный, гаковъничъный*)) < стп. < свн., *куля* < стп. < нвн., *ґротъ* (*кгроть, гротъ*) < стп. < свн., *ладунокъ* < пол. < свн. (похідні: *ладувати, лядовати*), *шефелинът* < стп. < стч. < нім.; із тюркських мов: *булат, кордъ, кордикъ, мусатъ, кинджал, ганджар, кончерь, келеп, аркан, канчук, карбач, кобур, ковчанъ, сагайдак*; із польської мови: *желязко, тилецъ, курокъ, ощепъ, бардабушка*, *ґвѣнтувка (гвинтовка, винтовка), дѣло* (похідні: *дѣлный*), *ґліоть, пуйналъ* (*пувналъ*); *копие / копия* < пол. або < цсл. (похідні: *копейно* (> *копейный, копѣйный*); із латинської мови безпосередньо чи через посередництво інших мов: *армата* < лат., *аппаратъ* < пол < лат., *граната (гранатъ)* < іт. < лат., *фузѣя* < пол. < фр. < нар.-лат., *мушкетъ* < пол. < нім. < фр. < іт. < слат.; із італійської мови через посередництво інших мов: *аркабузъ (гаркабузъ, гаръкабузъ)* < стп. < нім. < фр. < іт., *дарди* < стп. < фр. < іт.; із французької мови через польське посередництво : *карабинъ* < стп. < фр.; із грецької через німецьке посередництво: *килефъ* < нім. < гр.; 3) окреслюється група запозичень, яка номінує різні види вогнепальної та холодної зброї, походження яких однозначно встановити важко; досі серед мовознавців то-

читься дискусія щодо шляхів потрапляння цих слів у мову-реципієнт: *зброя, бронь, ручница, шабля, шабельтасъ, шпада, кистень, галабартъ, спис, чеканъ*; 4) значна частина питомої та запозиченої лексики на позначення різних видів холодної та вогнепальної зброї, зафіксована староукраїнськими пам'ятками (з конкретним значенням), нині має статус застарілої, історичної лексики, причиною чого були кардинальні зміни, що відбулися у сфері військового "оснащення", часткове переозброєння українського війська, орієнтація на нові види зброї, зміна політичної ситуації в Україні тощо (*железо, бронь, оружже, самопалъ, пулгакъ, аркебуз, бардабушка, фузѣя, келеп, флинта, дѣло, пуйналъ, ладунокъ, кресъ, натравка, гамалия, мунтянъ, инорозъ, роскатъ, колода, килефъ, гротъ, дарди, алебарда, ощепъ, шефелинъ, чеканъ, пѣрначъ*); 5) простежується група лексики, на позначення зброї, її частин та супровідних елементів, які фіксуються у писемних пам'ятках досліджуваного періоду та сучасними лексикографічними джерелами із збереженням або частковою зміною лексичного значення (*зброя, гармата, кордь, кинджал, рушница, винтовка, граната, шабля, куля, курокъ, выстрелъ, стрелба, списъ*).

Осмислення ролі внутрішньомовних та позамовних факторів розвитку лексичної системи, значення іншомовних впливів на цілісність мовної системи, співвідношення запозиченої та питомої лексики та відношень між ними в межах певної тематичної групи, уточнення часу та шляхів запозичення, аналіз всіх етапів пристосування запозичених лексем до системи мови-реципієнта – ось неповний перелік тих проблем, без вирішення яких неможливо відтворити повної історії становлення та розвитку будь-якої мови, української зокрема.

Военная лексика как неотъемлимый компонент словарного состава языка активно развивалась в XVI–XVII в., что было обусловлено общественно-политической ситуацией в Украине. Огнестрельное и холодное оружие, аккумулируя новейшие достижения мировой техники военного производства того времени, всесторонне представлено иксонными и заимствованными номинациями в древнеукраинских писменных памятниках. История этих лексем – это история становления, нормирования украинского литературного языка, история развития украинского военного ремесла и искусства, основанная на росте или сокращении номинаций соответсвующих реалий.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, заимствование, исконные единицы, язык-реципиент.

Military lexics as mandatory component of dictionary content of language had been actively developing in XVI–XVII ct., that was caused by social and political situation in contemporary Ukraine. Fiream and cold steel, accumulating the newest achievements of the contemporary world technics of military production, are widely presented by native and adopted nominations in literacy sources of ancient Ukraine. History of these lexems is the history of establishment, normalization of Ukraininan literary language, is the history of development of Ukrainian military craft and production, based on increasing or decreasing of quantity of naming of corresponding realities.

Key words: lexical and semantical group, adoption, native units, language-recipient.

Джерела:

АБМУ – Акты Бориспольского мейского уряда 1612–1699 гг. – К. : Киевская старина, 1892. – 112 с.;
АВАК – Акты, издаваемые Виленскою археографической комиссиею. – Т. 1–39. – Вильно, 1865–1915;

АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду: 1590–1635 / підгот. до вид. Мойсієнко В. М. – Житомир : Полісся, 2004. – 250 с.; **АЖМУ** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. Бойчук М. К. – К. : Наукова думка, 1965. – 191 с.; **Акты**, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Т. 1–5. – СПб., 1846–1853; **Апокрисис**, соч. Христофора Филалета (1597–1599) // Русская историческая библиотека. – СПб., 1882. – Т. 7; **АрхЮЗР** – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 1, т. 1. – Ч. 8, т. 6. – К., 1859–1911; **Archiwum książąt Lubartowiczow Sanguszkow w Sławucie**. – Lwow, 1910. – T. I. (1366–1506). – 1887; T. III. (1432–1534). – 1890; T. IV. (1535–1547). – 1890; T. VI. (1549–1577). – 1910; T. VII. (1554–1572). – 1910; **АЮЗР** – Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. – СПб., 1863–1892. – Т. 1–15; **Вірші** з трагодії Христос пасхон **Григорія Богослова**. – Львів : Друкарня братства, 28.III 1630. 1630. – 18 арк., 24 ряд. // ЗНТШ. – Т. 117–118. – Львів, 1914. – С. 156–178; **ВКЗ** – Вирши Ером. Климентия Зиновиева сына (кінець XVII – початок XVIII ст.) // Пам'ятки української мови і літератури. – Львів, 1912. – Т. 7. – С. 1–215; **ВЛС** – Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – Б. м. н. , 1566. – Збер. у Відд. рук. Львів. наук. бібл. АН України, шифр О/Н-15. – л. 38; **Волинський релігійний вільнодумець**. – Б. м. н., поч. XVII ст. (Тексти з антикатолицьких, протестантських заміток ієромона Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. – К., 1905. – Кн. XVIII, отд. 3; **Густинская летопись** // ПРСЛ. – Т. II. – СПб., 1843. – 392 с.; **ДМВН** – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / підгот. до вид. Німчук В. В., Русанівський В. М., Симонова К. С., Франчук В. Ю., Черторизька Т. К. – К. : Наукова думка, 1981. – 315 с.; **Дневник** генерального подскрабия **Якова Марковича. –** 1717–1734 гг. – Ч. I–III. – К., 1893; Ч. IV. 1735–1740 гг. – Львів, 1913; **Дневник** генерального хорунжего **Николая Ханенко. –** 1727–1753. – К. : Киев. старина, 1884. – 524 с., 12 с. пр.; **ІУМЛФ** – Історія української мови. Лексика і фразеологія / під ред. В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1983. – 744 с.; **Київський літопис** // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1888. – С. 73–92; **Книга Гродская Луцкая**. Рукопис Центр. государ. истор. архива в Киеве. – 1624. – л. 1060; **ЛБ** – Беринда П. Лексикон словенороський. – К., 1627 / підгот. тексту і вст. стаття В. Німчука. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.; **Летопись** Григория **Грабянки**. – Киев : Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1854; **Летопись Самовидца** по новооткрытым спискам: С прил. трех малорос. хроник: "Хмельницкой", "Краткого описания Малороссии" и "Собрания исторического". – Киев : Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1878. – XVIII, 81, 469 с.; **ЛСВ** – Лѣтописъ событий в Юго-Западной России в XVII в. Составил Самуил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720. Издана Временною комиссией для разбора древних актов. – Киев : Лито-типогр. зав[едение] Вильнера, 1848–1864. – Т. 1. Сказаніе о войнѣ козацкой с поляками чрез Зеновия Богдана Хмельницкого. – 1848. – 545 с. ; Т. 2. Повествования летописная о малороссийских и иных отчасти поведениях собранная и зде описанная. – 1851. – 612 с. ; Т. 3. Повествования летописная о малороссийских и иных отчасти поведениях собранная и зде описанная. – 1855. – 568 с. ; Т. 4. Прил. : Тип. Федорова. – 1864. – 407 с.; **Львівський літопис** 1498–1649. – Рукописна копія в ЦНБ АН України, шифр VII 206 м/37, арк. 168–182; **Опис Брацлавського замку**. – Брацлав, 1552. – Збер. у ЦДАДА Росії, ф. 389, од. зб. 563, арк. 142–145; **Опис Київського замку**. – К., 1552. – Збер. у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Лит. метр.), од. зб. 563, арк. 32 зв.; **Опис Кременецького замку**. – Кременець, 1552. – Збер. у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Лит. метр.), од. зб. 563, арк. 145 зв.; **Опис Остерського замку**. – Варшава 1616. – Збер. у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Лит. метр.), од. зб. 563, арк. 47-53 зв.; **Рукописный хронограф**: Кроника си єсть лѣтописець изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лѣта чрезъ много лѣтъ дописана 1771; **РЕА – Русско-еврейский архив**: Документы и материалы для истории евреев в России / собрал и издал С. А. Бершадский. – СПб. : Общество распростр. просвещ. между евреями в России, 1882–1903. – Т. 1–3; **ТУВН** – Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина / підгот. до вид. Кравченко В. М., Яковенко Н. М. – К. : Наук. думка, 1990. – 405 с.; **Універсал** гетмана **Остряницы**

// Кулиш П. Записки о Южной Руси. – СПб., 1857. – С. 292–294; **Четья Мінея** 1489 р. – Рукопис зберігається в ЦНБ АН України, шифр ДА/415 л.; **Черниговская летопись** по новому списку (1587–1725) и Коломацкие челобитные с предисловием А. Лазаревского // Киевская старина. – 1890. – Т. XXIX.

Словники:

БНС – Білецький-Носенко П. Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1966. – 419 с.; **Будагов** – Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, со включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык : в 2 т. – СПб. : Тип. АН. – Т. 1. – 1869. – 810 с. ; Т. 2. – 1871. – 415 с.; **Древнетюркський** словарь. – Л. : Наука, 1969. – 676 с.; **МСТ** – Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. – К. ; Нью-Йорк : ВПЦ "Літопис-XX", 2002. – Кн. 1. – 512 с.; Кн. 2. – 2003. – 513 с.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 1982. – 631 с. ; Т. 2. – 1985. – 570 с. ; Т. 3. – 1989. – 549 с. ; Т. 4. – 2003. –653 с. ; Т. 5. – 2006. – 703 с. ; Т. 6. – 2012. – 566 с.; **ІСУМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Вип. 1. – 1994. – 151 с. ; Вип. 2. – 1994. – 151 с. ; Вип. 3. – 1996. – 251 с. ; Вип. 4. – 1997. – 259 с. ; Вип. 5. – 1998. – 257 с. ; Вип. 6. – 1999. – 255 с. ; Вип. 7. – 2000. – 255 с. ; Вип. 8. – 2001. – 255 с. ; Вип. 9. – 2002. – 255 с. ; Вип. 10. – 2003. – 255 с. ; Вип. 11. – 2004. – 255 с. ; Вип. 12. – 2005. – 244 с. ; Вип. 13. – 2006. – 241 с. ; Вип. 14. – 2008. – 255 с. ; Вип. 15. – 2010. – 255 с.; **ІСУЯ** – Тимченко Є. Історичний словник українського язика. – Х., 1930–1932. – Фотопередрук О. Горбача. – Мюнхен, 1985. – 947 с.; **ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / за ред. Л. Гумецької. – К. : Наукова думка. – Т. 1. –1977. – 632 с. ; Т. 2. –1978. – 592 с.; **СУМ** – Словник української мови. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 1970. – 799 с. ; Т. 2. – 1971. – 550 с. ; Т. 3. – 1972. – 744 с. ; Т. 4. – 1973. – 840 с. ; Т. 5. – 1974. – 840 с. ; Т. 6. – 1975. – 832 с. ; Т. 7. – 1976. – 723 с. ; Т. 8. – 1977. – 927 с. ; Т. 9. – 1978. – 916 с. ; Т. 10. – 1979. – 658 с. ; Т. 11. – 1980. – 699 с.; **ПЭС** – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. – М. : Наука, 1958. – Т. 1. – 674 с. ; Т. 2. – 417 с.; **Срезн.** – Матеріалы для Словаря древнерусскага языка по письменнымъ памятникамъ. Трудъ И. И. Срезневскаго. – СПб. : Типогр. Импер. Академіи наукъ. – Т. 1. – 1893. – 1420 с. ; Т. 2. – 1902. – 1802 с. ; Т. 3. – 1912. – 1684 с., дополненія 272 с., дополненія къ указателямъ сокращеній, помещенныхъ въ тт. I-мъ и II-мъ 13 с.; **ШЭС** – Этимологический словарь русского языка / под ред. Н. М. Шанского. – М. : Изд-во МГУ, 1965. – Т. 1, вып. 2. – 271 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс. – Т. 1. – 1964. – 562 с. ; Т. 2. – 1967. – 671 с. ; Т. 3. – 1971. – 827 с. ; Т. 4. –1973. – 855 с.; **Brückner** – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1957. – 805 s.; **Machek** – Machek V. Etymologický slovnik jazyka českèho a slovenskèho. – Praha : Nakladatelství Ceskoslovenské akademie věd, 1957. – 627 s.; **Miklosich** – Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. – Wien : Wilhelm Braumüller, 1886. – 547 s.; **Reczek** – Reczek J. Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku. Wybrane zagadnienia. – Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Prace Komisji Słowianoznawstwa PAN, 1968 – 159 s.; **SP** – Słownik polszczyzny XVI wieku. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : PAN. – T. 1, 1966 ; T. 2, 1967 ; T. 3, 1968 ; T. 4, 1969 ; T. 5, 1971 ; T. 6, 1972 ; T. 7, 1973 ; T. 8, 1974 ; T. 9, 1975 ; T. 10, 1976 ; T. 11, 1978 ; T. 12, 1979 ; T. 13, 1981 ; T. 14, 1982 ; T. 15, 1984 ; T. 16, 1985 ; T. 17, 1987 ; T. 18, 1988 ; T. 19, 1990 ; T. 20, 1991 ; T. 21, 1992 ; T. 22, 1994 ; T. 23, 1995 ; T. 24, 1996 ; T. 25, 1997 ; T. 26, 1998 ; T. 27, 1999 ; T. 28, 2000 ; T. 29, 2001 ; T. 30, 2002 ; T. 31, 2003 ; T. 32, 2004 ; T. 33, 2009 ; T. 34, 2010 ; T. 35, 2011; **SJP** – Słownik języka polskiego. – T. I–XI / red. W. Doroszewski. – Warszawa, wyd. 1., Państwowe Wydawnictwo "Wiedza Powszechna" (t. I–IV), Państwowe Wydawnictwo Naukowe (t. V–XI), Warszawa 1958–1969; **SSE** – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków : Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1978. – T. I. – 1952 ; T. II. – 1958 ; T. III. – 1969 ; T. IV. – 1970 ; T. V. – 1978; **SSP** – Słownik staropolski / red. S. Urbańczyk. – PAN. – T. 1–11, 1953–1993: T. 1. – Warszawa, 1953–1955 ; T. 2. – Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1956–1959; T. 3. – Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1960–1962 ; T. 4. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1963–1965 ; T. 5. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1965–1969 ; T. 6. – Wrocław ; Warszawa ;

Gdańsk, 1970–1973 ; T. 7. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1973–1977 ; T. 8. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź, 1977–1981 ; T. 9. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź, 1982–1987 ; T. 10. – Kraków, 1988–1993 ; T. 11. – Kraków, 1995–2002.

Література:

1. *Абдульманова А. К.* Военная и иноязычная лексика исторической повести "Казанский летописец" / А. К. Абдульманова // Уч. зап. Бийского гос. пед. инст. – 1958. – Вып. II – С. 324–340.

2. *Абдульманова А. К.* Общественно-политическая и военная лексика : автореф. дисс. ….канд. филол. Наук / А. К. Абдульманова. – Куйбышев, 1966. – 15 с.

3. *Андріянова О. Я.* Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика : автореф. дис. … канд. філол. наук / О. Я. Андріянова. – Запоріжжя, 2011. – 18 с.

4. *Байжанов Г.* Военная лексика в казахском языке : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Г. Байжанов. – Алма-Ата, 1975. – 24 с.

5. *Батюк Л. І.* Лексика Літопису Самовидця / Л. І. Батюк // Дослідження й матеріали з української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 1. – С. 24–36.

6. *Батюк Л. І.* Назви одягу в "Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст." / Л. І. Батюк // Питання історії української мови. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 19–26.

7. *Батюк Л. І.* Спостереження над мовою Хмільницького літопису / Л. І. Батюк // Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР. Дослідження з мови та літератури. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – Т. 4. – С. 61–67.

8. *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Несколько слов о "Культуре первобытных и древних славян". (По поводу книги Антона Будиловича "Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. Исследования в области лингвистической палеонтологии славян") / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – К. : Тип. Фрица. – Ч. I. – Вып. I. – 1878. – 264 с. ; Ч. II. – Вып. 2. – 1879. – С. 265–405; К. : Тип. Милевского. – Ч. 2. – Вып. 1. – 1882. – 153 с. // РФВ, 1879 – Т. II, № 4. – С. 165–206; отд. оттиск: Варшава, 1880.

9. *Будилович А. С.* Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. Исследования в области лингвистической палеонтологии славян / А. С. Будилович. – К. : Тип. Фрица. – Ч. I. – Вып. I. – 1878. – 264 с. ; Ч. II. – Вып. 2. – 1879. – С. 265–405; К. : Тип. Милевского. – Ч. 2. – Вып. 1. – 1882. – 153 с.

10. *Булыка А. М.* Даўныя запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск : Нав. і тэхн., 1972. – 384 с.

11. *Булыка А. М.* Лексічныя запазычанні у беларускай мове XIV–XVIII ст. / А. М. Булыка. – Мінск : Нав. і тэхн., 1980. – 256 с.

12. *Бурячок А. А.* Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов / А. А. Бурячок. – К. : Наук. думка, 1983. – 248 с.

13. *Войтів Г. В.* Загальні назви одягу в писемних пам'ятках української мови / Г. В. Войтів // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 66–77.

14. *Войтів Г. В.* Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. : автореф. дис. …канд. філол. наук / Г. В. Войтів. – Львів, 1995. – 24 с.

15. *Галенко О.* Лук та рушниця в лицарській символіці українського козацтва: парадокси козацької ідеології і проблема східного впливу / О. Галенко // Medievalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. Товариство дослідників Центрально-Східної Європи / ред. О. Толочко [та ін.] – К. : Критика, 1998. – Т. 5. – 128 с.

16. *Гарибян Д. А.* Из истории русской лексики. О военной лексике "Азовских повестей XVII в." / Д. А. Гарибян // Уч. зап. Ереванского пед. ин-та. – Ереван, 1956. – Т. 6. – С. 281–314.

17. *Гарибян Д. А.* Лексика и фразеология "Азовских повестей XVII в." : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Д. А. Гарибян. – М., 1956. – 20 с.

18. *Генсьорский А. І.* Галицько-Волинський літопис. (Лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / А. І. Генсьорський. – К. : АН УРСР, 1961. – 283 с.

19. *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижниеи (Опыт исторического исследования) / С. Т. Голубев. – К., 1883. – Т. I. – 559 с.; 1898. – Т. II. – 524 с.

20. *Горобець В. Й.* Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.: На матеріалі українських діаріушів / В. Й. Горобець. – К. : Наукова думка, 1979. – 127 с.

21. *Гриценко С. П.* Латинські запозичення в українськомовних пам'ятках доби козацтва / С. П. Гриценко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2003. – Вип. 12. – С. 271–275.

22. *Гриценко С. П.* Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII ст. : монографія / С. П. Гриценко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 367 с.

23. *Гриценко С. П.* Польські запозичення в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2006. – Вип. 15. – С. 246–252.

24. *Джидалаев Н. С.* Тюркизмы в дагестанских языках. Опыт историко-этимологического анализа / Н. С. Джидалаев. – М. : Наука, 1990. – 241 с.

25. *Doerfer G.* Turkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berucksichtigung alterer neupersischer Geschichtsquellen vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit / G. Doerfer // Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Veroffentlichungen der Orientalischen Kommission. – Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 1963–1975. – Vol. I. Mongolische Elemente im Neupersischen. – 557 p. ; Vol. II. Turkische Elemente im Neupersischen, alif bis ta. – 671 p. ; Vol. III. Turkische Elemente im Neupersischen, gim bis kaf. – 670 p. ; Vol. IV. Turkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit. – 640 p.

26. Думи : історико-героїчний цикл / упоряд. та приміт. О. І. Дея ; вступне слово М. П. Стельмаха. – К. : Дніпро, 1982. – 158 с.

27. *Ильенко В. И.* Диалектная лексика в языке общерусских летописных сводов XV–XVII вв. : автореф. дисс. ….канд. филол. наук / В. И. Ильенко. – Днепропетровск, 1960. – 17 с.

28. Історія української культури. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2. – 847 с.

29. *Ковалів П.* Лексичний фонд літературної мови Київського періоду XI–XIV ст. / П. Ковалів. – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1962. – Т. 1. – 444 с.

30. *Кулиш П. Я.* Материалы для истории воссоединения Руси / П. Я. Кулиш. – М., 1877. – Т. 1. 1578–1630. – 322 с.

31. *Кутина Л. Л.* Лексика исторических повестей о смутном времени Московского государства : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Л. Л. Кутина. – Л., 1955. – 23 с.

32. *Левшин А.* Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсакских орд и степей / А. Левшин. – СПб. : Тип. Карла Крайя, 1832. – Ч. 3. Этнографические известия. – 331 с.

33. *Ледяева С. Д.* Военная лексика в древнерусском языке XI–XIII вв. / С. Д. Ледяева // Уч. зап. Кишинев. пед. инст. – 1954. – Т. 8. – С. 69–84.

34. *Ледяева С. Д.* К вопросу о некоторых названиях соединений в древнерусском языке. По материалам летописей XI–XIII вв. / С. Д. Ледяева // Вестник МГУ. Серия историко-филологическая. – М., 1959. – Вып. IV. – С. 163–174.

35. *Ледяева С. Д.* К истории названий воинских символов / С. Д. Ледяева // Тезисы докл. науч. конференции профес.-препод. состава по итогам научн.-исследов. работы за 1958 г. – Кишинев, 1959. – С. 80–83.

36. *Ледяева С. Д.* Из истории формирования русской военной лексики XI–XIII вв. / С. Д. Ледяева // Ледяева С. Д. Очерк по исторической лексикологии русского языка. – Кишинев : Штиинца, 1980. – С. 7–58.

37. *Максимов В. И.* Местная лексика в Псковской первой летописи / В. И. Максимов // Уч. зап. ЛГПИ им. А. И. Герцена. Кафедра русского языка. – Л., 1958. – Т. 173. – С. 169–211.

38. *Мартьянова С. А.* Лексика писцовых книг города Казани XVI–XVII вв. / С. А. Мартьянова // Уч. зап. Казанск. гос. унив. им. В. И. Ульянова-Ленина. – 1952. – Т. 112, кн. 6. – С. 109–149.

39. *Миронова Г. М.* Загальні назви одягу в давньоруській мові / Г. М. Миронова // Мовознавство. – 1977. – № 1. – С. 50–59.

40. *Миронова Г. М.* Названия одежды в древнерусском языке : дисс. …канд. филол. наук / Г. М. Миронова. – К., 1978. – 181 с., додатки – 47 с.

41. *Миронова Г. М.* Назви верхнього одягу в давньоруській мові / Г. М. Миронова // Мовознавство. – 1977. – № 6. – С. 77–86.

42. *Миронова Г. М.* Назви одягу від давнини до сучасності / Г. М. Миронова // Культура слова. – 1978. – Вип. 14. – С. 54–60.

43. *Михайленко Т. Д.* Интра- и экстралингвистические аспекты формирования и функционирования военной системы в национальных языках (на материале русского, немецкого и украинского языков) : дисс. … д-ра филол. наук / Т. Д. Михайленко. – М., 1996. – 412 с.

44. *Menges K. H.* Schwierige slavisch-orientalische Lehnbesitzungen / K. H. Menges // UAJ. – 1959. – B. 30. – S. 180–181.

45. *Младенов С.* Вероятни и мнимы остатъци от езика на Аспаруховите българи в новобългарската реч / С. Младенов // Годишник на Софийския университет. – 1920–1921. – Т. XVII. – С. 226–230.

46. *Мурашко Л. В.* Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади) : автореф. дис. … канд. філол. наук / Л. В. Мурашко. – К., 1997. – 21 с.

47. *Мурашко Л. В.* Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади) : дис. … канд. філол. наук / Л. В. Мурашко. – К., 1997. – 175 с.

48. *Покровский М. М.* Семасиологические исследования в области древних языков / М. М. Покровский // Уч. зап. Импер. Московского ун-та. Отд. истор.-филол. – М., 1896. – Вып. 23. – 124 с.

49. *Пометько Н. К.* Военная лексика в старобелорусском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук / Н. К. Пометько. – Минск, 1985. – 21 с.

50. *Порохова О. Г.* Лексика сибирских летописей XVII в. : автореф. дисс. … канд. филол. наук / О. Г. Порохова. – М., 1952. – 21 с.;

51. *Порохова О. Г.* Лексика сибирских летописей XVII в. / О. Г. Порохова. – Л.: Наука, 1969. – 204 с.

52. *Рибалка Я. І.* Структура тематичної групи "військова лексика козацтва" в українській мові XVII–XVIII століття : дис. … канд. філол. наук / Я. І. Рибалка. – Дніпропетровськ, 1998. – 193 с.

53. *Рогаль М. С.* Лексические заимствования в украинских летописях конца XVII – 1-ой половины XVIII вв. : автореф. дисс. … канд. филол. наук / М. С. Рогаль. – К., 1969. – 16 с.

54. *Рогаль М. С.* Тюркські лексичні запозичення в українських літописах кінца XVII – початку XVIII ст. / М. С. Рогаль // З історії української та інших слов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 171–192.

55. *Сидоренко Р. И.* Из наблюдений над лексикой памятника XVII в. "Ученіе и хитрость ратнаго строенія пехотныхъ людей" / Р. И. Сидоренко // Наук. зап. Київ. держ. пед. інст. – К., 1958. – Т. XXIX. – С. 49–56.

56. *Сидоренко Р. И.* Военная лексика памятника XVII в. "Ученіе и хитрость ратнаго строенія пехотныхъ людей" : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Р. И. Сидоренко. – Львов, 1960. – 16 с.

57. *Севортян В.* О тюркских элементах в "Русском этимологическом словаре" М. Фасмера / В. Севортян // Лексикографический сборник. – М., 1962. – Вып. V. – С. 11–19.

58. *Сорокин Ю. С.* Развитие словарного состава русского литературного языка 30–90-е годы XIX века / Ю. С. Сорокин. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 565 с.

59. *Сороколетов Ф. П.* История военной лексики в русском языке XI–XVII вв. / Ф. П. Сороколетов. – Л. : Наука, 1970. – 383 с.

60. *Ткач Ф. Е.* Язык деловых документов канцелярии Б. Хмельницкого: лексика и фразеология : автореф. дисс. … канд. филол. наук / Ф. Е. Ткач. – Львов, 1954. – 16 с.

61. *Тузова М. Ф.* Русская военная лексика 2-й половины XVII – первой половины XVIII в. : автореф. дисс. … канд. филол. наук / М. Ф. Тузова. – М., 1956. – 16 с.

62. *Туровська Л. В.* Військові звання та посади в Україні : історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Л. В. Туровська. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 158 с.

63. *Филин Ф. П.* Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи. (По материалам летописей). Докт. дисс. / Ф. П. Филин // Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена. Кафедра рус. яз. / отв. ред. Н. П. Гринкова. – Л., 1949. – Т. 80. – 288 с.

64. *Халимоненко Г. І.* Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва : дис. … канд. філол. наук / Г. І. Халимоненко. – К., 1993. – 142 с.

65. *Хаустова И. С.* Лексикологическая характеристика "Ведомостей" Петра I (По материалам лексики, связанной с военной тематикой) / И. С. Хаустова // Уч. зап. ЛГУ. Серия филол. наук. – 1958. – Вып. 142. – С. 159–182.

66. *Черных П. Я.* Очерк русской исторической лексикологии: древнерусский период / П. Я. Черных. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 243 с.

67. *Чухліб Т. В.* Воєнне мистецтво / Т. В. Чухліб // Історія української культури. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 293–317.

68. *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д. Яворницький. – К. : Наук. думка, 1990–1991. – Т. 1. – 583 с. ; Т. 2. – 560 с. ; Т. 3. – 556 с.

69. *Яремко Я. П.* Формування української військової термінології : автореф. дис. … канд. філол. наук / Я. П. Яремко. – Дрогобич, 1997. – 16 с.

70. *Яремко Я. П.* Формування української військової термінології : дис. … канд. філол. наук / Я. П. Яремко. – Дрогобич, 1997. – 164 с.

71. *Яценко Н. О.* Назви військової форми одягу в українській мові : дис. … канд. філол. наук / Н. О. Яценко. – К., 2007. – 219 с.

72. *Яценко Н. О.* Формування назв військового одягу в українській мові / Н. О. Яценко. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – 180 с.

УДК 81:39

ТИПОЛОГІЧНІ І КЛАСИФІКАЦІЙНІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ МОВ С. В. СЕМЧИНСЬКОГО

Запорожець Лариса Михайлівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено висвітленню аспектів наукової концепції взаємодії мов проф. С. В. Семчинського (1931 – 1999) щодо типологічних та класифікаційних параметрів контактування мов.

Ключові слова: Семчинський, взаємодія мов, типологія мовної взаємодії, класифікація видів мовних контактів.

Особливе місце в науковій спадщині проф. С. В. Семчинського, авторитетного представника вітчизняної школи загального мовознавства, індоєвропеїстики, компаративістики, зіставного мовознавства й перекладознавства, займають надзвичайно важливі не лише для сучасного мовознавства, а й для теперішнього глобалізованого світу в цілому проблеми, пов'язані із взаємодією мов, їх контактами в умовах інтенсивної міжмовної і міжкультурної комунікації. Про це свідчать численні наукові праці С. В. Семчинського, присвячені активному лексичному запозиченню, семантичній інтерференції, міжмовній ізосемії при мовній взаємодії тощо.

Спектр питань, пов'язаних із мовною взаємодією, що не перестають бути дискусійними й сьогодні, в роботах С. В. Семчинського є досить розгалуженим. Це і з'ясування причин, факторів та умов контактування мов, труднощі у виборі релевантного мовознавчого терміна на позначення такого процесу, його дефініції, типологія мовної взаємодії відповідно до обраних критеріїв, класифікація видів мовного контактування за різними маркерами, результати та наслідки взаємодії мов у вигляді таких явищ, як двомовність, поліглотія та процесів, що їх супроводжують (інтерференція, запозичення, утворення мовних союзів тощо). Відповіді на ці питання, сформульовані С. В. Семчинським, певною мірою прояснюють та збагачують окремі положення цієї давньої мовознавчої проблеми.

Важливим для наукової концепції видатного мовознавця щодо міжмовних зв'язків є, перш за все, чітке визначення статусу взаємодії мов, мовного контактування як реального явища, процесу. Він вважає, що мовне контактування було, є і буде панхронічним перманентним явищем, характерним для всіх етапів існування, функціонування й розвитку будь-якої мови. До того ж його слід відносити до зовнішніх, позамовних факторів розвитку мови, які, поєднуючись із внутрішніми, мовними чинниками, забезпечують динаміку й поступ мови, а також її комунікативну придатність й ефективність у різних для неї часових, а також просторових вимірах. У такий спосіб С. В. Семчинський спростовує відоме положення Ф. де Соссюра про те, що визначальними для існування і розвитку мови можуть бути тільки внутрішні чинники [Семчинський 1996, 334 – 335].

Задовго до широкого використання й ренесансу у мовознавстві XX ст. антропоцентричного підходу при дослідженні та поясненні мовних явищ С. В. Семчинський зауважує, що мовна взаємодія є детермінованою антропоцентрично і відбиває

потреби в обміні загальнолюдськими знаннями й цінностями. Власне мовне контактування стає можливим тільки завдяки контактуванню та інтеракції реальних носіїв конкретних мов, які беруть участь у таких глобальних процесах, як міграція народностей, міжнаціональні та міждержавні зв'язки, міжнародне сумісне виробництво, міжнародна спільна наукова діяльність, туризм тощо [Семчинський 1996, 347].

Досить обережно ставився С. В. Семчинський до вибору релевантної термінологічної номінації самого процесу мовного контактування. Не погоджуючись із вже запропонованою різними авторами низкою термінів "змішування мов", "схрещування мов", "іншомовний вплив", "взаємний вплив", "метисація мов" (для позначення взаємодії споріднених мов), "гібридизація мов" (взаємодія неспоріднених мов), вбачаючи в них неадекватність у позначенні власне реальних процесів контактування мов або не зовсім точне й пряме їх найменування, С. В. Семчинський визнає найдосконалішим мовознавчим терміном для позначення процесу взаємного впливу мов саме термін *взаємодія мов* або ж *мовні контакти*. Однак, на жаль, й досі не всі сучасні вітчизняні мовознавчі термінологічні словники пропонують ці терміни, хоча й використовують їх у коментарях при тлумаченні термінів *соціолінгвістика, мовна ситуація, мовна політика, мовний союз* тощо.

С. В. Семчинський пропонує своє власне сприйняття й експлікацію обраного терміна *взаємодія мов,* розуміючи його не лише як надбання, ознаку мовлення, а й як надбання та ознаку системи мови. Отже, "дві мови взаємодіють, якщо висловлювання однією мовою включають до свого складу елементи чи відношення другої мови, або навпаки – висловлювання другою мовою включають до свого складу елементи чи відношення першої мови, а також якщо елементи й відношення першої мови входять до *системи* [виділено нами] другої мови і навпаки" [Семчинський 1996, 348].

С. В. Семчинський надав суттєве уточнення терміна *взаємодія мов*, зазначивши, що це становить двосторонній процес і стосується не тільки самого процесу мовлення, а й мови як системи одночасно.

У межах наукової концепції мовного контактування С. В. Семчинського зазначається, що процеси взаємодії мов відбуваються в межах різного простору і часу, різних культур і набувають специфічних форм через множинність мов світу, через розмаїтість суспільних факторів взаємодії. На думку С. В. Семчинського, завданням мовознавства є встановлення спільних рис таких процесів і побудова типології мовної взаємодії, мовних контактів.

До цього часу у мовознавстві було прийнято виділяти три відомі типи мовних контактів – *адстрат, суперстрат, субстрат*, що були запропоновані свого часу відповідно Дж. М. Бартолі (1939 р.), В. Вартбургом (1936 р.) та Г. Асколі (1887 р.), очевидно, за критеріями ступеня взаємовпливу систем мов, що контактують, та різними відношеннями, що складалися історично між народами, носіями цих мов [Звегинцев 1962, 205].

С. В. Семчинський будує досить чітку власну систему типологій мовної взаємодії, кожна з яких визначається не за принципом простого переліку типологічних рис взаємодіючих мов, як це можна спостерігати у багатьох дослідників проблеми кон-

тактування мов, а за аргументованими релевантними критеріями, ознаками кожного типу взаємодії мов. Таких типологій С. В. Семчинський пропонує, принаймні, три [Семчинський 1996, 349–351].

Перша типологія мовної взаємодії, побудована за генетичними і структурними ознаками контактуючих мов, представлена двома типами:

1. Взаємодія неспоріднених і цілком різних за структурою мов (наприклад, взаємодія російської і китайської мов).

2. Взаємодія близькоспоріднених і структурно подібних мов (наприклад, взаємодія російської та української мов).

Ці два типи мовної взаємодії є полярно протилежними, між якими за названими критеріями слід розташувати перехідні типи взаємодії мов:

- споріднених, але структурно віддалених мов (наприклад, взаємодія російської і болгарської мов);
- не споріднених, але більш-менш близьких за структурними ознаками мов (наприклад, взаємодія удмуртської мови з татарською). При цьому С. В. Семчинський зазначає, що критерії генетичної і структурної близькості мов, за якими визначається той чи інший тип їх взаємодії, впливають на ефективність самого процесу контактування мов. Так, структурна й генетична близькість контактуючих мов становить сприятливі умови для їх взаємодії, а структурна й генетична віддаленість мов гальмує цей процес [Семчинський 1996, 349].

За іншим критерієм, а саме критерієм напрямку дії (впливу) контактуючих мов та певного рівня мовної системи, на якому зазначається їх взаємовплив, С. В. Семчинський пропонує іншу типологію мовної взаємодії і встановлює наступні типи:

1. Взаємодія, при якій одна з мов впливає на іншу в односторонньому напрямку на одному й тому ж рівні мовної системи. Зворотний вплив при цьому є неможливим через об'єктивні історичні фактори функціонування та існування мов. Цей тип мовної взаємодії автором названо *однобічним* через наявність одностороннього напряму впливу. Зразком у цьому випадку може бути контактування латинської або давньогрецької мов з будь-якою сучасною слов'янською мовою, вплив на яку з боку давніх мов реалізується лише на лексичному рівні і є односпрямованим, бо вплив у зворотному напрямку виключається.

2. Взаємодія, при якій вплив контактуючих мов визначається як двосторонній і також тільки на одному з мовних рівнів. Такий тип взаємодії С. В. Семчинський називає *обопільним* (наприклад, взаємодія російської та італійської мов на лексичному рівні призвела до лексичних запозичень в обох мовах).

3. Взаємодія мов з однобічним впливом однієї мови на іншу вже на різних рівнях мовної системи. Зразком тут можуть бути, на думку С. В. Семчинського, контактування арабської й турецької мов, при якому вплив арабської на турецьку мову наявний на різних рівнях мовної системи, а зворотний вплив турецької на арабську мову майже непомітний.

4. Взаємодія мов, яку С. В. Семчинський називає *обопільною* (двосторонньою) через взаємний вплив обох мов на різних стратах мовної системи. Таким типом контактування, за свідченням автора, можуть бути мови східних романців і слов'ян в

історичний період їх спільного побутування, що зафіксовано текстами письмових пам'яток цих народів.

Коментуючи виділені типи мовної взаємодії, С. В. Семчинський застерігає, що однонаправленість мовного впливу при контактуванні мов не означає пасивного характеру мови, що зазнає впливу. Активність її проявляється у раціональному відборі, селекції елементів та відношень між ними тієї мови, яка здійснює односторонній вплив. Від інших одиниць та їх параметрів мова, яка зазнає впливу, може відмовлятися, тим самим вдосконалюючи свій склад, свою будову, збагачуючи свої план вираження й план змісту.

Третю типологію мовної взаємодії С. В. Семчинський будує за критерієм територіального функціонування взаємодіючих мов [Семчинський 1996, 350]. Тут передбачається виділення двох типів взаємодії мов:

Перший тип – *маргінальна* взаємодія мов, при якій взаємодіючі мови функціонують на територіях, що є суміжними для носіїв кожної з них. Очевидно, що маргінальний тип (від лат. marga – край, межа) взаємодії є актуальним для мов, якими користуються власне носії сусідніх держав, країн, регіонів. Контактуючими мовами з таким типом взаємодії, очевидно, можна вважати українську і словацьку, українську й польську, українську й румунську тощо.

Другий тип – *внутрішньорегіональна взаємодія* мов. При цьому взаємодіючі мови використовуються на одній і тій самій території. Напевно, така ситуація характерна для багатонаціональних держав, носії мов яких проживають на єдиній території, що поділяється на певні регіони. Прикладом тут можуть бути українська мова із статусом державної й будь-яка з мов національних меншин, що використовується регіонально, або ж російська мова як державна в її активних зв'язках із регіональними мовами.

С. В. Семчинський, характеризуючи останній тип мовної взаємодії за територіальною ознакою, зауважує, що внутрішньорегіональна взаємодія мов є більш динамічною, стабільною й репрезентативною, ніж маргінальна, через наявність постійних соціальних зв'язків між етносами однієї держави.

Представивши ці три типології взаємодії мов за різними ознаками, С. В. Семчинський підкреслює, що дослідниками можуть бути запропоновані й інші типології, що проблема типології мовних контактів ще не набула довершеності й досконалості через змішування різних підходів при вирішенні цієї проблеми, через обрання часом не завжди релевантних типологічних критеріїв тощо.

У своїх роботах, присвячених мовному контактуванню, С. В. Семчинський наголошує на тому, що слід чітко диференціювати типологію мовної взаємодії і класифікацію видів мовних контактів, чого не завжди дотримуються дослідники з названої проблеми.

Підставою для такої диференціації може служити розрізнення в розумінні між поняттями *взаємодія мов* і *мовні контакти*. Взаємодія мов розуміється як комплекс явищ, що охоплюють системи взаємодіючих мов, їх страти і мають певні, зафіксовані словниками й граматиками, результати внаслідок встановлення міжмовних зв'язків. А мовні контакти можна розглядати як певний вид міжмовного зв'язку, ре-

зультат якого не завжди актуалізується і може залишатися, скоріше, прогностичним, бажаним.

Отже, види мовних контактів С. В. Семчинський [Семчинський 1996, 350 – 351] пропонує за такою послідовністю:

1. *Каузальні*, або випадкові, тимчасові мовні контакти, яким властива дуже слабка інтенсивність мовної взаємодії. Такі контакти не завжди можуть перетворитися на процес взаємодії мов з усіма його особливостями і вимогами за визначенням.

2. *Перманентні*, або тривалі, постійні й стабільні мовні зв'язки, які є наслідком постійного й тривалого спілкування носіїв різних мов. Подібні контакти можуть у подальшому стати основою мовної взаємодії.

Перший і другий види мовних контактів, очевидно, виділені С. В. Семчинським за ознакою їх тривалості, часу та інтенсивності.

3. *Природні*, або безпосередні, невимушені мовні контакти, що відбуваються при безпосередньому спілкуванні носіїв різних мов з метою порозумітися, зорієнтуватися у певних обставинах.

4. *Штучні*, або контакти з навчальною метою, в умовах освітнього процесу.

Останні види мовних контактів С. В. Семчинський визначає, певно, за ознакою умов та інтенції, мети спілкування носіїв певних мов. Крім того, він пропонує виділяти й комбінований вид двох останніх видів мовних контактів – *природно-штучні* контактування. У такому разі одна з мов стає не тільки мовою навчання, з функцією освітньої мови, а й поступово мовою безпосереднього спілкування мовців. Прикладом такої комбінованої форми мовного контактування може бути зв'язок української мови з мовами національних меншин України або взаємодія російської мови з мовами народів багатонаціональної Росії, чи англійська мова в її контактах з мовами численних емігрантів. Очевидно, така форма мовного контактування є досить поширеною для всіх багатонаціональних держав з мультикультурною національною політикою, з високим індексом мовної різноманітності (за Дж. Гринбергом) [Greenberg 1987], що є показником багатомовності певного регіону. Однак, останнім часом деякі мовознавці об'єднують параметри, за якими встановлюють і типи взаємодії мов, і види мовних контактів, які намагався диференціювати С. В. Семчинський [Селіванова 2008, 332].

Будучи послідовним прихильником положення про те, що взаємодія мов безпосередньо спричинена, в першу чергу, взаємозв'язками між їх носіями, народами, С. В. Семчинський пропонує залучати до активного обігу ще не зафіксовані всіма термінологічними мовознавчими словниками відносно нові терміни на позначення особливостей контактування мов, народів, їх культур, науки, техніки, мистецтва тощо. Нова термінологія суттєво доповнює вже призвичаєні поняття субстрату, суперстрату та адстрату. Такими є, на позначення тривалої й тісної взаємодії мов і мовців, представників однієї території, терміни *інстрат* (від лат. instratum – внутрішній шар) та *перстрат* (від лат. perstratum – вирівняний), під якими пропонують вважати випадки взаємодії мов у сфері духовної культури, науки й техніки. Інстратом можна вважати взаємодію української, польської, білоруської, угорської, чеської, словацької мов тощо на заході мовного масиву України. Перстратом для біль-

шості європейських літературних мов є давньогрецька мова, у Росії таку функцію виконує російська мова у відношенні до інших мов народів Росії.

Статья посвящена характеристике аспектов научной концепции взаимодействия языков проф. С. В. Семчинского (1931 – 1999) относительно типологических и классификационных параметров контактирования языков.

Ключевые слова: Семчинский, взаимодействие языков, типология языкового взаимодействия, классификация видов языковых контактов.

The article is devoted to the characteristic of aspects of the scientific conception of languages interaction after prof. S. V. Semchinsky (1931–1999) concerning typological and classification parameters of the contacting languages.

Key words: Semchinsky, interaction of languages, typology of language interaction, classification of language contacts.

Література:

1. *Звегинцев В. А.* Очерки по общему языкознанию / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Московского университета, 1962. – 383 с.
2. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 711 с.
3. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : АТ "ОКО", 1996. – 416 с.
4. *Greenberg J.* Language in the Americas / J. Greenberg. – Stenford, 1987.

УДК 811.134.2'373

ВПЛИВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА МЕРЕЖНІ НЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Ляпунова Наталія Валеріївна,
асп.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядається питання впливу англомовних запозичень на неологічні процеси в іспанській мережній субмові. Здійснюється спроба аналізу причин домінуючої ролі англійської мови в мережній комунікації та наслідків її впливу на лексичну систему іспанської мови, а також чинників, що впливають на процеси запозичення в іспанській мережній субмові, форм, в яких цей процес відбувається, його характерних особливостей та стадій.

Ключові слова: Інтернет, англійська мова, неологізм, запозичення, зміна мовного коду, спангліш.

При аналізі еволюції мови в Інтернеті важливим є питання про відносну активність англійської мови порівняно з іншими та про її вплив на процес функціонування інших мов у мережному комунікативному середовищі. Іспанська мережна субмова розвивалася і продовжує розвиватися під сильним впливом англійської як на лексичному, так і на морфологічному рівні. **Актуальність** дослідження цього питання зумовлюється недостатньою його розробленістю у вітчизняній лінгвістиці. Аналіз праць і публікацій вітчизняних та зарубіжних авторів, у яких здійснюється розгляд даної проблеми (Айдачич 2000; Калмыков 2005; Трофимова 2004; Постегільйо 2002; Гілберт 1997), дозволяє говорити про важливість чинника англомовних запозичень при дослідженні неологічних процесів у мережній субмові, проте причини, механізми та наслідки впливу англійської мови на мережні неологічні процеси саме іспанської мови є недостатньо чітко визначеними і, відтак, вимагають подальшого вивчення. Наукова **новизна** дослідження полягає у комплексному підході до аналізу ролі, яку відіграють англомовні запозичення в мережних неологічних процесах іспанської мови, що не зводиться до запозичення окремих лексичних одиниць, є багатоступеневим і відбувається одночасно як на лексичному, так і на морфологічному рівнях.

Мета цієї статті, отже, полягає у спробі аналізу місця та ролі англомовних запозичень у лексичній системі іспанської мережної субмови та її неологічних процесах. **Теоретичне значення** роботи визначається тим, що розв'язання поставленої мети може сприяти глибшому розумінню протікання неологічних процесів у мережній субмові і закономірностей, за якими вони відбуваються, та сприяти формуванню мережної мовної компетенції.

Об'єктом дослідження є мережна лексична система іспанської мови, розглянута з точки зору впливу англомовних запозичень на процеси її розвитку та оновлення. **Предметом** дослідження є запозичені з англійської мови елементи мережної лексичної та морфологічної системи на різних ступенях входження в мову.

З історичних причин більшість термінів, що описують різні аспекти мережної діяльності, вперше виникла в англійській мові. Також з історичних та технічних причин англійська мова певний час була єдиною, а пізніше – домінуючою мовою мережного спілкування. З огляду на це, вплив англійської мови на неологічні про-

цеси інших європейських мов, зокрема іспанської, є надзвичайно сильним. Це проявляється не лише у великій кількості запозичених лексичних одиниць, а й у появі нових продуктивних морфем (афіксів та афіксоїдів), абревіатур та абревіатурних моделей тощо, джерелом яких також є англійська мова. Таким чином, словотвірні процеси в іспанській мережній субмові тісно пов'язані з процесами запозичення і не можуть розглядатися у відриві від цих останніх.

Домінуюча роль англійської мови в мережному комунікативному просторі ілюструє залежність лінгвістичних характеристик мережного спілкування від суто технічних обмежень каналу. Перші спроби створити комп'ютерні мережі відбулися в США. В той час в мережних технологіях використовувався 7-бітний двійковий цифровий код, що дозволяв використання лише 128 символів ASCII, значна частина яких була необхідна для організації виводу комп'ютерних даних. Таким чином, у розпорядженні користувачів залишалася обмежена кількість символів, достатня для відображення скороченої версії латинського алфавіту. Для спілкування між користувачами мережі надавався набір лише тих букв та символів, які необхідні в англійській мові. Були виключені додаткові букви та діакритичні знаки, що існують в інших алфавітах на основі латинського (такі, як ň та графічний наголос в іспанській мові, умляут в німецькій, діакритичні знаки у французькій тощо). Розширений 8-бітний код ASCII, який мав 256 символів і дозволяв вільне користування європейськими мовами, був введений значно пізніше. Ще пізніше стала можливою підтримка кирилиці, деванагарі, ієрогліфічних алфавітів, арабської, грецької писемності тощо. Таким чином, довільний з технічної точки зору вибір початкового обмеженого коду спричинив переважне використання однієї з європейських мов, поставивши її у становище привілейоване, порівняно з іншими європейськими мовами, і тим більше – із мовами, які послуговуються алфавітами, відмінними від латинського (слов'янськими, хінді, японською, китайською, арабською, грецькою тощо) [Posteguillo 2002, 27].

Це спричинило такі наслідки на лексичному рівні:

1. Велика кількість запозичень з англійської мови різного ступеня адаптованості, в першу чергу – в термінології, в більшості мов – учасниць мережного спілкування. Перші користувачі мережі – міжнародна спільнота програмістів – послуговувалися англійською мовою в якості універсального засобу спілкування в багатомовному професійному середовищі навіть після розширення коду ASCII. Їх приклад наслідували пересічні користувачі, чому сприяла також популярність англійської мови в якості мови міжнародного спілкування. Процес адаптації англомовних запозичень частково полегшується завдяки тому факту, що певна кількість запозичених термінів має корені грецького чи латинського походження (cyber, virtual та ін.). Відтак, ці слова не сприймаються носіями мови-реципієнта як повністю чужі. Більшість із них перетворюється зрештою на інтернаціоналізми.

2. Тенденція до використання скороченого варіанта латинського алфавіту навіть у тих випадках, коли на це вже немає технічних підстав. У європейських мовах – це спрощене написання слів без використання специфічних для даних мов символів, у слов'янських – запис слів латинським алфавітом, за допомогою транслітерації. Ви-

користання транслітерації пов'язане не лише з тим, що підтримка інших алфавітів стала можливою досить пізно порівняно з латинським, але й із частою відсутністю на комп'ютерах відповідної клавіатурної розкладки, а також із конфліктами кодувань і відмовою деяких мережних сервісів та програм доступу розпізнавати відмінні від латинського шрифти. Останнім часом ця тенденція слабшає.

3. Як наслідок відсутності в національних мовах необхідних термінів – збереження часткової чи повної англомовності елементів навігації багатьох як міжнародних, так і національних мережних сервісів. Такі лексичні елементи не можна назвати запозиченнями, оскільки вони не входять до системи мови-реципієнта і рано чи пізно замінюються наново створеними відповідними термінами, запозиченими чи оригінальними, і зустрічаються дедалі рідше.

Порівняльний аналіз співвідношення кількості оригінальних та запозичених з англійської термінів, а також інших лексичних явищ англомовного походження дозволяє говорити про більшу розвиненість оригінальних термінологічних систем (як їх суто професійних, так і загальновживаних варіантів) у мовах тих країн / мовних спільнот, де є більш розвиненим національний сектор мережі Інтернет [Айдачич 2000, 9–14].

Водночас протягом останніх декількох років стає дедалі сильнішою тенденція до використання відмінних від англійської мов у мережному комунікативному просторі і розвиток національних секторів мережі. Цей процес стимулюється двома взаємодоповнюючими чинниками. З одного боку, це збільшення кількості представників різних націй та народностей серед користувачів мережі Інтернет, які не тільки стають споживачами вже існуючого мережного контенту, але й беруть участь у його конструюванні в якості співтворців, розвиваючи національні мережні сектори. Водночас розширення національних аудиторій змушує організації та установи, що розміщують інформацію в мережі, рахуватися з потребами цієї нової аудиторії. Останнім часом більшість орієнтованих на широку аудиторію мережних порталів та сервісів розширюють, наскільки це можливо, кількість мов, якими представлені як контент, так і навігація.

Деякі науковці (наприклад, А. А. Калмиков та Л. А. Коханова) дотримуються тієї думки, що бурхливий процес запозичення комп'ютерних та мережних термінів деструктивно впливає не лише на національні мови, які відмовляються від власних засобів словотвору на користь запозичень, а й на англійську мову, яка є найбільшим і мало не єдиним постачальником термінів для запозичення. На їхню думку, цей процес не можна назвати позитивним для англійської мови, оскільки він змінює її семіотичну структуру. Англійська мова є більш вразливою до ератизаційних процесів і до нав'язування звичним поняттям нових, абстрагованих від похідних, смислів, у той час як інші мови запозичують із неї ці смисли в готовому вигляді, разом із новими словами [Калмыков 2005, 187]. На погляд інших дослідників (Г. Н. Трофімова), не можна говорити про спотворення чи спрощення мов внаслідок запозичення іншомовних слів чи ератизаційних процесів, оскільки в даному випадку йдеться про нормальний процес розвитку мови, зокрема – про виникнення особливого соціолекту, субмови мережного спілкування [Трофимова 2004, 145].

Запозичення як інструмент поповнення лексичного складу мережної субмови в більшості мов є найбільш активним серед усіх інструментів мережної неологізації. Спонтанний характер та швидкість неологічних процесів у мережній субмові є однією з причин значної кількості запозичень, асимільованих та неасимільованих, серед мережних неологізмів. Адаптація готового терміну вимагає від мовної спільноти значно меншої кількості часу і зусиль, ніж на створення нового. Мовою ж, яка слугує джерелом більшості запозичень, залишається англійська. На це існує декілька причин, окрім вже згаданої першості США у розробці технічного та програмного забезпечення для комп'ютерних мереж та позиції, яку англійська мова продовжує займати в якості мови міжнародного спілкування. Однією з них є морфологічна структура англійської мови, яка надає можливості для більш швидкого та легкого створення нових термінів. Ці чинники призводять до того, що терміни на позначення нових мережних явищ з'являються в англійській мові раніше, ніж в інших, які, в свою чергу, часто не встигають створити власний еквівалент англомовного терміна через відносну повільність неологічних процесів, що не встигають за комунікативними потребами мовців. Запозичення можуть бути віднесені до двох категорій: до першої належать нові слова, що входять до мови разом із появою нового явища, наприклад, *chat, web*; до другої – раніше запозичені слова, що під впливом розвитку технологій набули нового значення, наприклад, *surfing, avatar*.

Швидкість розповсюдження інформації в мережі разом із домінуючою роллю англійської як мови міжнаціонального спілкування спричиняє реакцію, відому як "зміна мовного коду" (*code switching*): під час здійснення мовленнєвого акту мовець із низки причин переходить на мову, відмінну від тієї, якою велася попередня комунікація. Зміна коду може відбуватися у двох напрямках: мовець переходить від рідної мови до іноземної, або ж навпаки – від іноземної до рідної. Зміна також може бути остаточною (подальша комунікація ведеться новою мовою) або короткочасною (мовець повертається до тієї мови, якою велася попередня комунікація). Для такої поведінки існують різні причини, але найчастіше до цього призводить неспроможність мовця висловити думку мовою попередньої комунікації як через погане володіння нею, так і через відсутність у мові необхідних ресурсів, зокрема – потрібних термінів.

В умовах, коли національна мова не встигає вчасно зреагувати на актуальну потребу дати назву новому явищу, зміна мовного коду шляхом переходу неангломовних користувачів до англійської мови є розповсюдженим рішенням. Це часто проявляється не лише в міжособистісному мережному спілкуванні, але й в елементах керування програм та мережних сервісів. Крім того, спеціалізовані білінгвальні словники ілюструють цю тенденцію, лишаючи певні англомовні терміни без перекладу. Якщо ж необхідний термін не з'являється і на цьому етапі, наступним кроком зазвичай стає поступова асиміляція англомовного терміну і його пристосування до орфографічної та морфологічної системи даної мови, тобто перетворення на неологізм-запозичення. Ті ж самі причини призводять до того, що популярним способом творення нового терміну є калькування відповідного англійського слова.

З об'єктивних причин зміна мовного коду отримала більше розповсюдження в тих мовах, які поділяють з англійською користування латинським алфавітом. У мовах, які користуються відмінними від латинського алфавіту системами запису (наприклад, російська чи японська), зміна мовного коду передбачає зміну способу введення тексту, що викликає додаткові технічні труднощі. В таких мовах процес асиміляції запозичень є більш активним. У випадку іспанської мови як з мовних, так і з позамовних причин зміна мовного коду є розповсюдженою і активно вживаною практикою, так само як і стихійне запозичення англомовних слів. Про це свідчить існування такого явища, як спангліш (*espanglish*), що виникло через історичні чинники задовго до появи комп'ютерних мереж. Так само ще до появи Інтернету виникла тенденція до розширення лексичного складу комп'ютерної термінології переважно за рахунок запозичень з англійської мови. Роль мережі Інтернет у цих процесах зводиться, головним чином, до надання їм експонентного характеру. З появою та розповсюдженням Інтернету в іспаномовних країнах термін "спангліш" набув нового значення, а саме явище з локального перетворилося на загальномовне, не обмежене тим чи іншим географічним регіоном. Сантьяго Постегільйо вживає на позначення цього нового феномену термін "кіберспангліш" (*cyberspanglish*) – суміш англійської та іспанської мов, що переважно вживається в мережі Інтернет [Posteguillo 2002, 30]. Подібно до історичного спанглішу, кіберспангліш як мовне явище охоплює сферу лексики і сферу синтаксичних структур.

Від запозичення як засобу поповнення лексичного складу мови та зміни мовного коду як інструменту, до якого вдається мовець в умовах дефіциту мовних засобів у власній мові, кіберспангліш відрізняється помилковим вживанням англомовних морфем, лексичних одиниць чи синтаксичних структур замість тих, що вже існують в іспанській мові (наприклад, *disco removible* (від англ. *removable*) замість *disco extraible*; *el programa no corre* (від англ. *doesn't run*) замість *no funciona*).

Сфера вживання субмови, названої "кіберспангліш", та суміжних із нею явищ не зводиться виключно до мережної комунікації, включаючи в себе специфічний дискурс комплексу усних та писемних текстів, пов'язаних так чи інакше з темою мережних та комп'ютерних технологій і адресованих користувачам мережі. Так, в якості прикладу зміни мовного коду можуть слугувати назви іспаномовних спеціалізованих журналів "Web, la revista de los usuarios de internet" та "PC Plus", у той час як назва журналу "Computer Hoy" може бути віднесена до кіберспанглішу.

Випадки вживання слів англомовного походження в іспаномовній мережній лексиці можна умовно поділити на три категорії:

- адаптовані запозичення;
- неадаптовані запозичення;
- зміна мовного коду.

Критерії належності того чи іншого запозиченого слова до категорії адаптованих чи неадаптованих варіюються. Так, Л. Гілберт у своїй роботі з лексикографії назвав наступні критерії втрати словом іноземного походження свого неологічного характеру:

- фонологічний: слово адаптується до фонетичної та графічної системи мови-реципієнта;

- морфосинтаксичний: слово починає слугувати основою для творення похідних слів;
- семантичний: слово набуває нових значень і перетворюється на багатозначне [Guilbert 1977, 46].

Гонсалес Алехо наводить такі критерії належності мережної лексичної одиниці до тієї чи іншої категорії:

- адаптовані запозичення – слова, включені до Словника іспанської мови Королівської Академії ;
- неадаптовані запозичення – слова, включені до Нового словника англіцизмів, або слова, що систематично зустрічаються в позамережних текстах, адресованих мережній аудиторії;
- зміна мовного коду – слова, що не включені до словників і не зустрічаються або несистематично зустрічаються в позамережному контексті [Alejo Gonzбlez 1998, 230-231].

Говорячи про запозичення та асиміляцію в іспанській мові англомовних термінів зі сфери комп'ютерних та мережних технологій, варто звернути увагу на таку характерну рису цього процесу, як його стихійність та відсутність систематичності. Некерованість неологічних процесів у мові мережної комунікації виявляється в непослідовності вживання запозичених та новостворених оригінальних іспанських термінів. Сантьяго Постегільйо ілюструє цей феномен прикладами зі статей, опублікованих у спеціальних комп'ютерних журналах "Web, la revista de los usuarios de internet" та "Computer Hoy", де зустрічаються випадки паралельного вживання англійського та іспанського термінів (наприклад, *browser/navegador*), вживання англійського терміну, до якого в дужках додається іспанський, і навпаки (наприклад, *e-mail (correo electrynico)* або *enlace (linc)*), вживання запозиченого терміну, до якого в дужках додається пояснення іспанською мовою (наприклад, *avatar (personaje digital)*) [Posteguillo 2002, 30].

Англомовний та іспаномовний терміни можуть бути повними синонімами (наприклад, *browser/navegador*), різнитися за стильовою приналежністю (наприклад, термін *e-mail* частіше вживається в неформальному мовленні, а *correo electrynico* характерний для офіційно-ділового стилю) або за сферою вживання (наприклад, термін *avatar* властивий жаргону геймерів; хто ж не послуговується цим жаргоном, надає перевагу терміну *personaje digital*).

Водночас причини, через які мовець надає перевагу терміну англомовного походження перед іспанським, можуть бути найрізноманітнішими: від економії часу та місця (термін *e-mail* коротший, ніж *correo electrynico*) до бажання продемонструвати свою належність до певної соціальної групи (терміни англомовного походження часто використовуються з конспірологічною метою членами тих чи інших угруповань, які бажають відокремитися від інших: геймерами, отаку та ін.). Часто терміни англомовного походження вживаються замість багатозначних іспаномовних термінів з метою уникнення багатозначності та більш чіткого окреслення сфери вживання. Так, наприклад, служба віртуальних конференцій у режимі он-лайн, що дозволяє одночасне спілкування між двома та більше особами, в іспанській мові отрима-

ла назву *charla*, що є калькою з англ. *chat* – 1) балачка, базікання; 2) чат (текстовий полілог у режимі реального часу). Проте, оскільки іспаномовне слово *charla* є більш багатозначним, ніж англомовне *chat*, у розмовній іспанській мові на позначення віртуальної конференції активніше використовується термін *chat* чи його адаптований варіант *chateo*, вживання якого в іспанській мові обмежено виключно сферою мережної комунікації і який не має інших значень. Варіанти *cibercharla* та *charla interactiva* також не отримали популярності.

Запозичені слова розвивають систему деривативів за продуктивними моделями мови-реципієнта. Так, від іменника *chat* пізніше утворилося дієслово *chatear* на позначення акту здійснення комунікації в чаті (англійський відповідник – *to chat*). Це значення не визнавалося Королевською Академією іспанської мови за даним дієсловом до червня 2007 р., коли воно було внесено до Словника іспанської мови Королівської Академії (до того дієслово *chatear* мало в ньому лише значення: *la acciyn de tomar chatos (de vino)*). До словника Diccionario panhispбnico de dudas, що публікується Королівською Академією іспанської мови та Асоціацією академій іспанської мови, дієслово *chatear* було внесено у 2005 р. зі значенням *mantener una conversaciyn mediante el uso de mensajes electrynicos*. Від того ж іменника пізніше утворився похідний іменник *chater*, що не має відповідника в англійській мові і вживається 1) на позначення людини, яка зловживає характерним для чатів стилем спілкування в інших мережних та позамережних комунікативних ситуаціях, де він є недоречним; 2) на позначення особи, яка набула залежності від спілкування в чатах.

В якості захисту мови від неконтрольованого проникнення іноземних слів шукаються шляхи протидії термінологічному тиску англійської мови, зокрема – розвитку власної термінологічної системи. Одним із проявів цієї тенденції є розвиток спеціальної лексикографії, що базується, головним чином, на створенні двомовних словників, які можуть надати оригінальні еквіваленти англомовним термінам, зменшивши кількість випадків зміни мовного коду через відсутність або незнання необхідної лексичної одиниці. Створення спеціальних словників має три основні мети:

1. Стандартизація термінології, яка необхідна в ситуації співіснування великої кількості повних чи часткових синонімів різного походження та стильової приналежності.
2. Встановлення лексичних еквівалентів між англійською та іспанською мовами.
3. Заповнення лакун традиційної лексикографії.

З вищевикладеного можна зробити наступні **висновки**. З огляду на те, що з історичних причин більшість одиниць мережної термінологічної системи вперше виникла саме в англійській мові, процеси неологізації в іспанській мережній субмові тісно пов'язані з процесами запозичення, і при їх дослідженні необхідним є врахування цього чинника. Причиною домінуючого положення англійської мови порівняно з іншими в мережному комунікативному просторі стали суто технічні обмеження каналу, а саме вибір початкового двійкового коду. Це спричинило появу в іспанській мові великої кількості англомовних запозичень різного ступеня адаптованості, а також тенденцію до вилучення елементів, що не входять до скороченого варіанта латинського алфавіту (літери ň, графічного наголосу тощо) навіть у тих

випадках, коли ситуація цього не вимагає. Також спостерігається збереження часткової чи повної англомовності елементів навігації мережних сервісів. Кількість запозичених з англійської термінів, а також інших лексичних явищ англомовного походження свідчить про більшу розвиненість термінологічних систем у мовах тих країн / мовних спільнот, де є сильнішою тенденція до розвитку національного сектора мережі.

З огляду на те, що іспанська лексична система не встигає за комунікативними потребами мовців через відносну повільність неологічних процесів та високу швидкість обігу інформації в мережі Інтернет, найбільш активним інструментом мережної неологізації є запозичення. Запозичені слова розвивають систему дериватив за продуктивними моделями мови-реципієнта. Швидкість розповсюдження інформації в мережі разом із домінуючою роллю англійської як мови міжнаціонального спілкування поряд із стихійним запозиченням англомовних слів є причиною виникнення таких явищ, як зміна мовного коду та кіберспангліш. При цьому сфера вживання цих явищ не зводиться виключно до мережної комунікації, включаючи в себе дискурс текстів, пов'язаних так чи інакше з темою мережних та комп'ютерних технологій і адресованих користувачам мережі.

Процес запозичення та асиміляції в іспанській мові англомовних термінів зі сфери комп'ютерних та мережних технологій є стихійним та некерованим. До причин, через які мовець надає перевагу терміну англомовного походження, відносяться економія часу та місця, демонстрація належності до певної соціальної групи, уникнення багатозначності та більш чітке окреслення сфери вживання тощо. В якості захисту мови від неконтрольованого проникнення іноземних слів шукаються шляхи протидії термінологічному тиску англійської мови, зокрема – розвиток власної термінологічної системи

Подальші перспективи дослідження полягають у необхідності більш детального вивчення особливостей мови мережного спілкування в цілому та її лексичної системи зокрема. Зважаючи на відносну молодість мережної лінгвістики як галузі мовознавства, а також відносно незначну кількість досліджень у цій сфері, неологічні процеси в іспанській мережній субмові та чинники, що впливають на ці процеси, досі є недостатньо вивченими. Відтак, дослідження динаміки, характерних особливостей та визначальних факторів процесу оновлення лексичного складу мережної субмови становить одне з актуальних завдань мережної лінгвістики.

В статье рассматривается вопрос влияния англоязычных заимствований на неологические процессы в испанском сетевом субъязыке. Предпринимается попытка анализа причин особой роли английского языка в сетевой коммуникации и последствий ее влияния на лексическую систему испанского языка, а также факторов, которые влияют на процессы заимствования в испанском сетевом субъязыке, форм, в которых этот процесс протекает, его характерных особенностей и стадий.

Ключевые слова: Интернет, английский язык, неологизм, заимствование, смена языкового кода, спанглиш.

The article dwells upon the question of the influence made by the English loanwords on the neological processes in the Spanish Netspeak. The attempt of the analysis of the causes of the specific role of the English language in the Net communication is made, as well as one of the consequences of its influence on the lexical

system of the Spanish language and the factors which influence the process of the adoption of the loanwords in the Spanish Netspeak, forms which can be assumed by this process, its characteristic features and stages.

Key words: Internet, English language, neologism, loanword, code switching, Spanglish.

Література:

1. *Айдачич Д.* Новые славянские слова и метафоры в Интернете / Деян Айдачич // Мова і культура. – К., 2000. – Вип. 2. – С. 9–14.
2. *Калмыков А А.* Интернет-журналистика / А. А. Калмыков, Л. А. Коханова. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 320 с.
3. Нет третьего пункта литературы!!!
4. *Трофимова Г. Н.* Языковой вкус интернет-эпохи в России: Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты / Галина Николаевна Трофимова. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 380 с.
5. *Alejo Gonzбlez R*. Code-switching in Spanish economic discourse. Rhetorical strategies in research articles / Rafael Alejo Gonzбlez // Genre studies in English for academic purposes. – Castellyn : Universitat Jaume I, 1998. – P. 227-254.
6. *Guilbert L*. Lexicografia y terminologia / Louis Guilbert // Terminologias 76. Coloquio internacional Paris – La Defense. – Paris : La Maison du Dictionnaire, 1977. – 75 p.
7. *Posteguillo S.* Netlinguistics and English for Internet Purposes / Santiago Posteguillo // Ibérica : Revista de la Asociaciyn Europea de Lenguas para Fines Especнficos (AELFE). – 2002. – № 4. – P. 21–38.

УДК 811.161

IDENTITATEA ETNOLINGVISTICĂ A PERSOANELOR DE ORIGINE UCRAINEANĂ/RUSĂ ÎN MEDIUL ROMÂNOFON DIN REGIUNILE POLIETNICE ALE UCRAINEI

Chemes Valerii Fedorovych,
cand. în ştiinţe filolog., docent
Universitatea Naţională "Taras Şevcenko" din Kiev

În articolul de faţă se analizează fenomenul autoidentificării lingvistice a persoanelor de origine ucraineană/ rusă în mediul românofon în contextul chestiunii, dacă va deveni limba ucraineană ca factor de consolidare al naţiunii politice ucrainene. E important de ţinut cont de întreaga totalitate a factorilor social-psihologici pentru a clarifica toate efectele posibile, negative şi pozitive, în viaţa lingvistică a sociumului polietnic ucrainean. Metoda de cercetare a *(auto)biografiilor lingvistice* urmează să fie considerată ca una productivă, fiindcă ea permite a fixa "pe viu" verbalizărea narativă a conceptelor respective a conştiinţei etnice şi lingvistice a persoanei în situaţii de multilingvism şi polietnicism. Biografiile lingvistice înregistrate, ele prezintă un tip specific de text neinstituţionalizat, cu o anumită compoziţie şi structură, care conţine o totalitate difuză multiaspectuală de microdiscursuri. La schimbarea mediului etno-lingvistic mecanismele de adaptare psihologică se pronunţă deosebit de intensiv, activizând în conştiinţa persoanei necesitatea de mobilizare a întregii experienţe de viaţă premergătoare, a regulilor şi stereotipurilor mentale, elaborate înainte vreme referitor la reprezentanţii comunităţii locale, în scopul alegerii schemei de comportament lingvo-cultural: 1) acceptare; 2) confrontare.

Cuvinte-chee: sociolingvistică, identitate etnolingvistică, naţiune politică, (auto)biografie lingvistică, discurs, limba română, limba ucraineană.

Ucraina, după cât se ştie, este un stat, ce se caracterizează prin fenomenul multilingvismului regional, în primul rând, în regiunile ei de sud-vest – Transcarpatică, Cernăuţi (Bucovina), şi de sud – Odesa, unde, afară de ucraineni, locuiesc cetăţeni de alte etnii, printre care şi românii (moldovenii). Ţinând cont de istoria complicată a teritoriilor menţionate şi, respectiv – a etniilor din această regiune a Europei (în diferite perioade ale istoriei lor ele fusese părţi componente ale altor state, în care limbile ucraineană, română, ungară avuseră statut funcţional distinct), e importatnt de efectuat o cercetare obiectivă a situaţiei sociolingvistice actuale. Un asemenea obiectiv devine cu atât mai important, cu cât se ia în considerare, că actualmente este vorba de o situaţie lingvistică nouă, condiţionată de modificarea, după a. 1989, a statutului oficial al limbii ucrainene, când ea devenise limbă de stat. Totodată avuse loc şi schimbarea situaţiei privind limba română, care a fost recunoscuta identică cu aşa-numita limbă "moldovenească", ceea ce a fost confirmat prin faptul reveneririi moldovenilor din Moldova la grafia latină (este necesar să se precizeze că în realitate în reg. Odesa la nivel oficial se menţine şi ideea existenţei limbii moldoveneşti, cu toate că se foloseşte grafia latină). Procesul de reînnoire culturală şi de învăţământ a atins şi alte limbi etnice ale Ucrainei. Astfel putem constata schimbări socioculturale însemnate, care au dus la corelaţii noi între conştiinţa etnică şi cea naţională (civilă) a persoanei, deoarece destrămarea URSS provocase modificări fundamentale în viaţa lingvistică a societăţii ucrainene în general şi a fiecărui individ în particular. Aici s-ar putea vorbi de fenomenul al mentalităţii postsovietice, avându-se în vedere modul de gândire, totalitatea presupoziţiilor mentale şi spirituale, caracteristice unei persoane aparte sau unui grup social.

Fără îndoială, problema constituirii limbii ucrainene ca factor de consolidare a naţiunii ucrainene urmează să fie abordată (modelată) în toată complexitatea ei. Pe lângă faptul, că atât factorii social-economici negativi, cât şi alte condiţii nefavorabile – în primul rând, cele demografice şi etno-lingvistice, care distrugeau spaţiul sociocultural ucrainean până în prezent şi care, spre regret, îşi continuă influienţa sa negativă şi acum, e posibil, totuşi, de evidenţiat şi unii factori pozitivi, care sunt în stare să contribuie la parvenirea schimbărilor aşteptate de societate în ceea ce priveşte viaţa lingvistico-culturală a naţiunii. Fără asemenea schimbări, în opinia noastră, atingerea unei armonii sociale şi interetnice în ţară ar fi imposibilă. Dar anume ea ar putea garanta dezvoltarea economică şi spirituală a sociumului ucrainean nou, inclusiv, desigur, a membrilor tuturor comunităţilor etnice şi lingvistice ale lui, împreună cu limbile lor, folosite în viaţa lor cotidiană.

Existenţa naţională a unei etnii este condiţionată, în mare măsură, de statutul funcţional al limbii etnice. În vorbirea individului, după cât se ştie, se obiectivizează într-un mod natural un şir de particularităţi semnificative ale lui – sociale, psihice, lingvistice propriu-zise. Pentru a clarifica statutul funcţional real al limbii ucrainene e necesar de efectuat o stratificare sociolingvistică a continuumului lingvistic actual. Stratificarea menţionată poate fi efectuată numai luându-se în considerare şi formele de manifestare a anumitei inerţii obiective sociale în existenţa lingvistică a unui individ şi a grupelor sociale de vorbitori. Este vorba de fenomenul ruinării unui echilibru relativ al orientărilor sociale şi ideologice în procesul alegerii limbii de comunicare în perioada postsovietică. Iaroslav Hrytsak, comparând, în temeiul materialelor unui sondaj propriu (1994), verbalizarea noţiunii de identitate în două oraşe din Ucraina – la Donețk şi la L'viv, care se află la două poluri ale "mobilizării politice", a ajuns la concluzia privind prevalarea evidentă la Donețk a identităţii "sovietice" asupra celei ruse (30 %), însoţite de sentimentul de patriotism teritorial, spre deosebire de L'viv, unde majoritatea oamenilor s-au obişnuit să gândească prin categorii naţionale. De comparat fragmentul din datele din tabelul raitingurilor identităţii (în %): la L'viv: (1) *ucrainean/că* 73,1; *l'vivean/că* 69,9; (3) *femeie* 46,0; (4) *greco-catolic/ă* 38,4…; la Donețk: (1) *donecean/că* 55,6; (2) *femeie* 48,8; *"sovietic"/ă"* 40,0; *ucrainean/că* 39,3…[Hrytsak, 1998, 273].

E important, deci, de ţinut cont de întreaga totalitate a factorilor social-psihologici pentru a clarifica toate variantele posibile ale efectelor negative şi pozitive în viaţa lingvistică a sociumului actual ucrainean, printre altele, şi în regiunile polietnice bi-/multilingve.

Paradigma factorilor respectivi pozitivi, care ar putea să asigure "autoconştientizarea" şi "autorecreaţia" lingvo-culturale a ucraineanului etnic, este, în particular, următoarea (conform aspectelor respective):

1. Aspectul regional-etnodemografic: Păstrarea teritoriului prim etnic ucrainean (partea de nord-vest a ţării) ca o macroregiune cu o desnaţionalizare lingvistică relativ neînsemnată, unde ucrainenii îşi menţin identitatea lingvistică ucraineană, spre deosebire de zonele aşa-numitei "a doua" colonizări (caracterul sedentar de populare) din perioada ultimelor două-trei secole (Stepa de Sud-est, Bazinul Mării Negre), precum şi a regiunilor de frontieră ucraineano-române, -moldoveneşti, -ungare şi altele).

2. Aspectul demografic propriu-zis: Un fenomen destul de simptomatic, ultimul timp caracterizat de creşterea numărului de persoane, care se identifică etnic ca ucraineni – drept urmare a modificării priorităţilor etnodemografice în conştiinţa unei cantităţi considerabile a populaţiei. Se are în vedere, în primul rând, aşa-zisa creştere "de hârtie" – cetăţenii tineri, care provin din familii mixte (din punct de vedere al etniei lor), în decursul ultimilor 15-20 de ani tot mai frecvent se autoidentifică, din punct de vedere etnic, ca ucraineni, în comparaţie cu situaţia, ce avuse loc 20-40 de ani în urmă. Avem de a face cu fenomenul autoucrainizării etnice, condiţionat de crearea stereotipului mental nou al prestigiului mult mai valoros în cazul uneia asemenea identificări etno-naţionale. Datele Recensământului naţional al populaţiei (2001) [*http://www.ukrstat.*] ne demonstrează explicit această nouă situaţie. Pe lânga reducerea generală a populaţiei Ucrainei în comparaţie cu a. 1989, cota reprezentanţilor aşa-numitei "naţiuni-titlu" a crescut şi constituie deja 77,8 % din cantitatea totală a populaţiei (+5,1 % !). Concomitent avem fenomenul unei descreşteri considerabile atât a cantităţii absolute a ruşilor din populaţia Ucrainei (cu 3,02 mln. (–26,6 % !), cât şi micşorarea părţii a persoanelor, aparţinând acestei etnii, în structura etnică a populaţiei – din 22,6 % la 17,3 % (cu 4,8 %). Există temei pentru a presupune, că o parte din persoane, care provin din familii monoetnice (ruse) şi cele mixte (ucraineano-ruse, neucraineano-ruse, ucraineano-neruse, neucraineano-neruse ş. a.) şi care în trecut puteau să decidă şi, respectiv, să se declare de etnie *rus/rusoaică*, acum îşi zic *ucraineni.* Este clar, că calea spre o asemenea autoschiţare e de o lungă durată, fiind condiţionată de acţiunea totalităţii din cei mai diverşi factori de ordin sociocultural. Rolul decisiv în acest spectru de motivări îl joacă, desigur, aspiraţia persoanei de a depăşi sentimentul unei anumite dezbinări etno-lingvistice sau a unei ezitări. În "ajutorul" persoanei vine şi declarata existenţă (sau crearea) naţiunii politice ucrainene. De aceea în Ucraina, de exemplu, în acest sens, toţi sunt ucraineni. Dar autoidentificarea etnică şi lingvistică a persoanei nu e o acţiune declarativă, ci o anumită stare psihologică, ca rezultat al reflexiilor, mult-puţin durabile, a persoanei asupra categoriilor respective cu proiectarea asupra propriei biografii. De alfel, în condiţiile Europei actuale (ţinând cont de cerinţele "Cărţii Europene a Limbilor Regionale sau ale Minorităţilor Etnice" cu privire la asigurarea drepturilor vieţii lingvistice ale comunităţilor etnice respective) există mecanisme suficiente pentru a ocroti aceste comunităţi de o hipotetică ucrainizare etnică şi lingvistică.

3. **Aspectul lingvistic propriu-zis:** 1) Majoritatea covârşitoare a populaţiei rusofone posedă diferite forme de bilingvism rus-ucrainean, iar populaţia românofonă – cele ale multilingvismului româno-ruso-ucrainean. Acest factor va condiţiona, probabil, şi în continuare o stare de inconflict relativ (psiholingvisti, în primul rând) în ceea ce priveşte aplicarea limbii ucrainene în situaţiile respective şi perfecţionarea nivelului de cunoaştere a ei în noile condiţii sociale; 2) înrudirea apropiată a limbilor ucraineană şi rusă, principiul de ortografie fonetic, relativ simplu al limbii ucrainene, diferenţele neînsemnate în sintaxa acestor limbi ş. a. prezintă, fără îndoială, nişte factori de influienţă pozitivă în procesul interacţiunii acestor limbi pe parcursul însuşirii limbii ucrainene sau perfecţionării cunoaşterii ei, spre deosebire de cazul cu limbile română şi ucraineană, acestea fiind neapropiat înrudite şi tipologic îndepărtate. Cu toate acestea, actualmente

observăm un fenomen interesant – elevii şcolilor medii cu limba de predare română, însuşind limba ucraineană ca un obiect obligatoriu, asimilează şi forma literară a ei, drept urmare, în numeroase cazuri, vorbirea lor ucraineană, chiar dacă nu e prea bogată din punct de vedere lexical, nu conține dialectisme, rusisme, regionalisme etc, spre deosebire de vorbirea elevilor etnici ucraineni din zonele respective, aceasta (vorbirea) având caracter de trecere diglosică a subcodului lingvistic, în conformitate de situație de comunicare. În ceea ce priveşte generația medie şi cea de vârstă înaintată a românilor (moldovenilor) etnici, vorbirea ucraineană a lor este marcată de semne regionale şi dialectale evidente.

4. **Aspectul lingvistico-didactic:** 1) Până în prezent categoriei social active aparțin şi persoane, care şi-au făcut studiile medii şi cele superioare încă în limba ucraineană, când deucrainizarea şcolilor încă nu atinsese caracter de masă (anii 50–60), după cum se întâmplase în anii 70-80 ai secolului trecut; 2) în viața social-economică se implică acei, care deja au absolvit şcoala medie, instituția de învățământ superior în perioada renaşterii limbii ucrainene în sistemul învățământului național (începând cu anii 90), cota acestora fiind într-o permanentă creştere; 3) actualmente învățarea limbii ucrainene este obligatorie nu numai în şcolile cu limba de predare rusă, ci şi în şcolile cu limbile de predare ale altor etnii din Ucraina – română, ungară, polonă, tatară de Crimeia, ceea ce nu existase în perioada sovietică, când în asemenea şcoli, afară de limbile etnice, în mod obligatoriu, se studia doar limba rusă; 4) a crescut simțitor numărul de şcoli cu limba de predare ucraineană (în a. 2006 cantitatea lor atinsese deja 88 %). Situație similară observăm şi în sistemul învățământului superior.

5. Aspectul apartenenții sociale a indivizilor: Independența statală a Ucrainei a deschis calea spre formarea (renaşterea) accelerată a elitelor naționale de stat (politică, economică, militară, financiară, juridică, religioasă etc), autoritatea cărora va avea o exercitare directă asupra aşa-numitei "clase medii", care întotdeauna prezintă cea mai dinamică şi sensibilă parte a sociumului în ceea ce priveşte posibilele schimbări ale priorităților sociale (în cazul dat – cele etno-lingvistice).

Desigur, în vederea caracterelui polietnic şi multilingvistic al unei părți considerabile a teritoriului Ucrainei, la analiza obiectului menționat urmează de luat în considerare şi altele aspecte importante, în particular, aspectul lingvistic-religios, cel culturologic ş. a. m. d. Cu atât mai mult că vorba este şi despre o situație lingvistică, în care indvidul, aparținând etniei ucrainene şi folosind limba ucraineană (sau rusă) în comunicarea familială, îşi duce viața într-un mediu polietnic şi multilingv, unde componentul lingvistic aloglot (în particular, cel român) predomină.

Anthony Giddens vorbeşte despre trei tendințe posibile în viitoarea dezvoltare a relațiilor interetnice: 1) asimilarea; 2) contopirea (o nouă variantă comună a etniei); 3) pluralismul cultural (fără asimilare şi etnie nouă) [*Гіденс* (*Giddens*) 1999, 285–286]. Acceptabilă pentru Ucraina este, desigur, doar ultima variantă. Unul din scopurile principale ale sociolingvisticii ucrainene actuale este clarificarea parametrelor calitative a alegerii/ modificării a marcherului apartenenței etno-lingvistice a persoanei. De pe poziții neprejudecate, lipsite de tratarea ideologizată vulgaro-sociologică din perioada URSS, situația lingvistică din țară este cercetată doar ultimii 15–20 de ani [Яворская,

1992; 1996; 2000; Шумарова, 1994; 1995; 2000; Чемес, 1995; 1996; 2000; 2001; 2002; 2005; Яворська, 1996; Масенко, 1999; Лазаренко, 2001; Залізняк, Масенко, 2001]. Însă, pe lângă unele succese şi realizări, instrumentariul asemenelor cercetări, precum şi asigurarea lor metodică, orientată numai spre paradigma macrosociolingvistică (monitoringul, anchetarea anumitor straturi sociale ale societăţii, interpretarea datelor Recensământului naţional al populaţiei din 2001 etc), au demonstrat o oarecare unilateritate în abordarea problemei, deoarece în spatele sociumului "se ascunde" o anumită persoană lingvistică, cu o istorie concretă a socializării sale lingvistice (în numeroase cazuri – a resocializării).

În Ucraina neindependentă, în zonele, unde populaţia ucraineană în aspect cantitativ nu constituea majoritatea, cu alte cuvinte, prezenta un fel de minoritate regională (e cunoscut, că sociologii consideră minoritate "doar acele comunităţi, membrii cărora se află *într-o situaţie nefavorabilă* în comparaţie cu majoritatea populaţiei şi au sentimentul *solidarităţii de grup,* a soartei sale comune. Acel fapt, că ei sunt un obiect de pregudecare şi descriminare, deobicei intensifică sentimentul de unire şi interese comune" [*Ґіденс* (*Giddens*)1999, 285-286]), exista o situaţie lingvistică tipică (ţinându-se cont de limbile de comunicare în localităţile etnic mixte): 1) limba română (sau bulgară, ungară etc) ca limba majorităţii etnolingvistice; 2) limba rusă ca limbă, ce îndeplinea funcţia unui instrat, în conformitate cu rolul ei exclusiv în perioada URSS, când ea era limba comunicării interetnice, având un prestigiu sociocultural atât de mare, încât deseori îndeplinea funcţia de limbă de predare în şcolile medii în zonele menţionate; 3) în sfârşit, limba ucraineană, prestigiul căreia în asemenea zone era foarte scăzut. Astfel, limba rusă literară era studiată la toate nivelurile din necesitate, din cauza lipsei de posibilităţii de a alege o altă limbă, din motive pragmatice şi în mod obligatoriu (aici funcţionau factori de o natură dublă – politica de stat, îndreptată spre scoaterea din uz a limbilor naţionale, şi o anumită reacţionare la ea a celor mai inrezistente persoane în ceea ce priveşte apărarea priorităţilor sale etno-lingvistice – a celor de origine etnică nerusă), iar ucraineana – doar în temeiul unei toleranţe individuale, ca limba vecinului apropiat în localitatea respectivă. Drept rezultat – dezintegrare, destrămare şi pierdere a componentului definitoriu al identităţii etnice ucrainene – a limbii materne şi, respectiv – crearea, în această perioadă, a individului comunicativ de origine ucraineană cu limba maternă ucraineană, aplicată ori numai în limita lui etnică familială, ori neaplicată deloc (în cazurile căsătoriilor mixte – ruso-ucrainene sau ucrineano-ruse, româno-ucrainene sau ucraineano-române etc). Deci, în acest (micro)mediu concret polietnic şi lingvistic limba ucraineană nu avuse valoare cultural-comunicativă suficientă, ceea ce a provocat aici, la sfârşitul anilor 80 ai sec. trecut, o situaţie mai mult decât complicată. Fiind uniţi de factorul coexistenţei într-o microzonă concretă (până la limitele unui sat inclusiv), etniile unui asemenea mediu polietnic comun fusese dezbinaţi lingvistic, psihologic, social ş. a. m. d. Nu poţi să-ţi faci carieră de serviciu, dacă nu cunoşti rusa (româna); nu eşti stimat şi acceptat de consătenii tăi, dacă tu, executând, de exemplu, obligaţiunile de primar al satului, de secretar, medic etc,, vorbeşti în limba ucraineană, deoarece: 1) majoritatea oamenilor din această localitate nu te înţeleg; 2) nu ai deprinderi să traduci documentele oficiale din ucraineană (rusă) în română, fiindcă ai absolvit şcoala medie locală în limba de predare rusă sau

română şi nu ai studiat ucraineana, sau în general, eşti îndreptat în această zonă polietnică dintr-o regiune monoetnică (ucraineană), neavând experienţă de comportare lingvistică în mediul plurilingv; 3) nu ai posibilitate, în condiţiile noi, să-ţi perfecţionezi cunoaşterea limbii materne (ucrainene), deoarece limba actelor de cancelarie este cea rusă; 4) în sfârşit, dacă soţia (soţul) îţi este de altă etnie – română, în particular, deseori nu ai cu cine comunica în limba maternă ucraineană în propria ta familie.

Situaţia descrisă s-a schimbat, în mare măsură, după intrarea în vigoare a *"Legii cu privire la limbi în Ucraina"* (1989). În această Lege limba ucraineană fusese determinată ca limbă de stat şi, începând cu anii 90, introdusă în sistemului învăţământului public de toate nivelurile. Drept urmare, la nivel funcţional, limba ucraineană, formal, devenise un subiect mai de forţă şi mai activ în procesul de interacţiune regională a limbilor în Ucraina – un fapt interesant atât pentru macrosociolingvistica tradiţională (straturi, comunităţi, popoare etc), cât şi pentru microsociolingvistică (grupuri, asociaţii, mediuri sociale, persoane aparte etc). Însă datele medii, obţinute pe urma cercetărilor respective, nu permit punerea în evidenţă a proceselor, domeniul obiectivizării al cărora este conştiinţa individului. Anume de aceea sociolingvistica actuală tot mai insistent se străduieşte să schiţeze noi tratări, având drept scop elaborarea unor metode şi algoritme noi de descriere a situaţiilor lingvistice în contextul interacţiunii limbii şi a mediului social privitor la straturile socioculturale, în particular – la cele polietnice şi/sau multilingve.

Astfel că actuală devine necesitatea de a cerceta şi explica fenomenele psihosociale a existenţei etnolingvistice a persoanei într-un mod cât mai puţin formalizat şi generalizat şi, totodată, într-o măsură cât mai obiectivă datorită formei personale verbale (discursive) a prezentării refelexiilor individului în ceea ce priveşte autoevaluarea etnolingvistică a sa. Acestor cerinţe, fără îndoială, corespunde o asemenea metodă sociolingvistică, ca *(auto)biografia lingvistică* a persoanei. E important, că în procesul unei, am putea spune, spovedanii faţă de el însuşi, individul îşi pune preţul sie personal, printre toate celelalte – şi prin prisma aprecierii priorităţilor lui etno-lingvistice de către alte persoane. Asemenea interacţiune ciclică virtuală indirectă între individ şi micro- şi macrosocium elucidează şi cristalizează în conştiinţa lui, într-o formă conceptualizată, astfel de raţionamente, aprecieri şi concluzii, conţinutul cărora nu este preconizat, provocat sau îngreuiat de o hipoteză de lucru, elaborată de cercetător, pe care un sociolingvist n-ar fi în stare să prevadă şi să-l "dobândească" în scopul analizei posterioare nici prin anchete, şi nici prin sondaje.

Apreciind situaţia lingvistică în general, s-ar putea constata, că pe parcursul ultimelor 15 ani de existenţă a noului statut al limbii ucrainene, a parvenit o anumită reconstruire nu numai în domeniile respective ale vieţii sociale şi ale învăţământului public, ci şi, ceea ce prezintă un interes deosebit pentru sociolingvistică, are loc o reconstruire a conştiinţei persoanelor din zonele menţionate ale Ucrainei în ceea ce priveşte autoidentificarea lor etnică şi lingvistică (limba maternă), apartenenţa naţională (în sensul politic – recunoaşterea/nerecunoaşterea psihologico-subiectivă a cetăţeniei sale politice, iar a Ucrainei ca o Patrie unică a sa).

Deci, datele obţinute pot să ne ofere posibilitatea de a face unele concluzii referitor la: 1) pierderea/menţinerea identităţii etnice în condiţiile social-politice noi în Ucraina; 2) conflictele (în temeiul unor ezitări şi *anomii* – după cum se ştie, Emil Durkheim

considera, că preschimbările în lumea actuală parvin atât de rapid şi atât de intensiv, încât provocă complicări serioase sociale – aşa-numite *anomii,* adică sentimentul de neajutorare sau de disperare, insuflat de viaţa socială. Desigur, asemenea sentimente se obiectivizează, în primul rând, în conştiinţa unui individ separat.) în conştiinţa persoanelor din zonele polietnice şi multilingve în ceea ce priveşte autoidentificarea lor etnică şi/sau lingvistică; 3) dependenţa pierderii/ menţinerii identităţii lingvistice de anumiţi factori demografici şi sociali (nivelul de studii al persoanei, statutul ei social, profesia, tipul căsătoriei, tipul localităţii, unde ea locuieşte (rurală – urbană, bilingvă – multilingvă etc), religia, schimbarea locului de trai, limba de predare la şcoala medie şi instituţia de învăţământ superior, sexul ş. a. m. d.).

Obiectul studiului nostru fusese persoanele monolingve, bilingve şi multilingve – ucraineni (printre care şi aşa-numiţii rusofoni), precum, parţial, ruşi etnici şi persoane din familii mixte (etnicitate diferită a părinţilor), care ţin, în fond, de aşa-zisa clasă medie (ce-i adevărat, mai curând în sens social, decât cel material), printre ei – şi reprezentanţii diferitelor elite locale. Pentru cercetare au fost selectate, după cum am menţionat, localităţile polietnice şi multilingve, în primul rând, cele cu populaţie majoritară românofonă şi ucrainofonă (având şi componentul rusofon) în următoarele regiuni ale Ucrainei: 1) *Cernăuţi*: or. Cernăuţi, localităţile rurale în partea de sud a regiunii: Ščerbync'i, Koteliv, Maršync'i (raionul Novoselyc'a); or. Herca; satul Korovija (raionul Hlyboka); 2) *Odesa*, în partea de sud-vest a regiunii: or. Kilija, satele Červonyi Jar, Şevcenkove, Myrne (raionul Kilija); or. Tatarbunary, localitatea rurală Borysivka (raionul Tatarbunary); or. Bolhrad, satele Krynyčne, Vynohradivka, Žovtneve (raionul Bolhrad); or. Reni, localităţile rurale Plavni, Novosel's'ke (raionul Reni); or. Izmail, satul Utkonosivka (raionul Izmail); 3) *Transcarpatică*, raioanele de sud-est ale regiunii: or. T'ačiv, satul Dibrova (Apşa de Jos) – raionul T'ačiv; satul Bila Cerkva (Biserica Albă) – raionul Rahiv.

Subiectul cercetării constituise fenomenul aşa-numitei *individuaţii* sociolingvistice – motivele (cauzele), argumentele, convingerile etc în procesele de identificare etnică şi lingvistică a persoanei, dinamicul posibilelor modificări în conştiinţa ei pe parcursul vieţii, condiţionate de schimbarea aspectelor situaţiei lingvistice în zona respectivă sau în ţară. Termenul *individuaţie* îl tratăm după definiţia adusă de Dr. Prof. Klaus Bochmann la comunicarea prezentată la şedinţa de inaugurare a proiectului "Limbă şi identitate în situaţii de multilingvism. Identificarea lingvistică în regiunile multietnice din Europa de Est (R. Moldova şi Ucraina)" (februarie, 2003): "procesul mental în care individul îşi dă seama de particularităţile lui substanţial lingvistice precum şi sociolingvistace, prin experienţa de comunicare socială, practica socială care îi spune care este valoarea socială a limbii lui şi a limbilor celorlalţi".

Reflexsiile spontane ale persoanei asupra priorităţolor ei etno-lingvistice şi socioculturale în forma unei naraţiuni orale permit cercetătorului realizarea analizei unui anumit discurs tematico-motivaţional al ei. Parţial cercetările au fost realizate şi în aspect contrastiv – datorită înregistrărilor textelor biografiilor lingvistice ale persoanelor de origine ucraineană, care locuiesc în România, în scopul clarificării particularităţilor autoidentificării lor etno-lingvistice, provocate de cunoscuţii factori extralingvistici

(statutul incomparabil al limbii ucrainene în Ucraina şi România, caracterul diferit al bilingvismului ucrainenilor în zonele de frontieră în ambele ţări etc) [v. articolul autorului asupra acestei probleme: Чемес, 2004].

Metoda de cercetare a *(auto)biografiilor lingvistice* urmează să fie considerată ca una productivă înclusiv de aceea, că ea permite a fixa "pe viu" verbalizărea narativă a conceptelor respective a conştiinţei etnice şi lingvistice a persoanei în situaţii de multilingvism şi polietnicism, în scopul unei modelări ulterioare de cercetător structurii motivaţional-argumentative în contextul discursului specific, construit de persoană. Discursul acesta devine instrument "metodologic" important în coordonarea şi corectarea comportării etno-lingvistice a persoanei în micro- şi macrosociumul dat. Comportarea menţionată poate fi îndreptată spre păstrarea sau schimbarea identităţii lingvistice şi/ sau a celei etnice, sau, uneori, chiar spre o anumită reconstruire (prof. Bochmann schiţează în acest context o oarecare triadă a dinamicului potenţial al dezvoltării conştiinţei etno-lingvistice a individului, vorbind despre procese de *construcţie*, *deconstrucţie* şi *reconstrucţie* a "identităţii individuale şi colective" [Bochmann, 2005, 76], deoarece, "pornind de la contactul dintre vorbitori de limbi şi / sau varietăţi sociolingvistice diferite din decursul vieţii indivizilor, un deosebit interes reprezentînd evenimentele-nod în care individul ia în considerare distincţiile sau contradicţiile socio-culturale care îl separă de partenerii contactului lingvistic în cauză sau, dimpotrivă, îl leagă de ei" [Bochmann, 2005, 75].

Încă o prevalare considerabilă a (auto)biografiilor lingvistice constă în aceea, că în ele "se pot filtra elemente de conştiinţă lingvistică, atitudini lingvistice, judecăţi şi evaluări lingvistice, şi nu în ultima instanţă, identităţi lingvistice, care, alături de aspectele "pur" individuale, conţin şi aspecte sociale" [Bochmann, 2005, 75].

Unul din obiectivele analizei textelor biografiilor lingvistice fusese, de asemenea, "sondarea" atitudinii ucrainenilor etnici, a ruşilor, persoanelor rusofone din partea locului atât faţă de limba ucraineană şi perspectivele ei, cât şi faţă de limba celor mai apropiaţi vecini – română în localităţile din cele trei regiuni ale Ucrainei, menţionate mai sus. În afară de experienţa lingvistică privitor la limba etniei sale cercetase de asemenea caracterul şi dinamicul dobândirii de ei şi experienţei anumite privitor şi la limba română.

În ceea ce priveşte caracterizarea generală a (auto)biografiilor înregistrate, ele, desigur, prezintă un tip specific de text neinstituţionalizat, cu o anumită compoziţie şi structură, care deseori conţine o totalitate difuză multiaspectuală de microdiscursuri, printre care: 1) **patriotic** (de comparat, de ex., Nina B., 65 a., s. Şevcenkove, r. Kilija, reg. Odesa: *Aşa trebuie să fie**, dacă noi suntem ucraineni, noi trebuie să vorbim ucraineşte.*** […] ***Noi trăim în Ucraina,*** *sau unde trebuie să trăim?* […] *În faţa mea asemenea întrebare nu se iscase nicicând, fiindcă eu sunt ucraineancă.* […] ***Eu nicicând nu-mi schimb limba***.); 2) **purist** (Vira O., 63 a., s. Ševčenkove, r. Kilija, reg. Odesa: ***La începutul anilor şaizeci,*** *când eu încă învăţam,* ***oamenii din sat vorbeau într-o limbă mai curată,*** *decât deja la sfârşitul anilor optzeeci*); 3) de **toleranţă lingvistico-culturală** (părintele Mykola G., 27 a., rusofon, s. Myrne, r. Kilija, reg. Odesa: ***Noi*** *totuşi* ***respectăm această limbă, ucraineană*** […], *fiindcă* ***noi trăim în Ucraina;*** 4) **lingvistico-religios** (părintele Mykola G.: ***Mai întâi de toate trebuie să existe religia,*** *de aceea că* […] ***există***

religie – va exista şi limba rusă); 5) **de reconstrucția istoriei** (Myhajlo Z., 85 a., s. Ščerbync'i, r. Novoselyc'a, reg. Cernăuți: *Asta tot a fost* ***bătaie de joc,*** *la fel ca şi* ***la români;*** *acelaşi lucru în acea vreme,* ***la bolşevici – ce vroiau, aceea şi făceau***), precum şi cele **estetic**, **naționalist**, **cosmopolit**, **pragmatic** ş. a. Această particularitate transformă fiecare narațiune autobiografică într-un anumit hipertext şi din punctul de vedere al posibilităților de analiză a fragmantelor lui separate ca unele, ce sunt suficient sine stătoare în aspect tematic în limitele aplicării aşa-numitei metode de descompoziție a discursului în câteva nivele adânci, în spiritul lui T. A. van Dijk.

Şi cu toate că paradigma postmodernă a analizei sociolingvistice, ce predomină astăzi, îşi are şi neajunsurile sale, deoarece, "în locul accentelor asupra universalității, regularității, unilateralității, transparenței etc a sociologiei din epoca modernismului" a parvenit "multilateritatea principială, hazardul şi ambivalența observărilor, concluziilor şi generalizărilor, aplicate de sociologi", şi, ca urmare, "realitatea actuală socială se prezintă mai mult ca o activitate discursivă, ca un flux de reflexitate, interpretări şi reînterpretări, fapt pentru care sociologul nu poate să pretindă la rolul unui "arbitru", "tălmaci al adevărului", ci, mai curând este un "interpret", "egal printre ceilalți" [Танчер, 2000], totuşi, un alt mod de apropiere de înțelegerea operatorilor psihosociali ai procesului de individuație a persoanei, ca cel de *om* (naratorul) *prin om* (cercetătorul, interpretătorul), după cum ni se pare, nu există. Cu toate acestea, un asemenea fapt nu exclude posibilitatea şi necesitatea unei analize complexe a narațiunii autobiografice întregi, luându-se în considerare toate presupozițiile şi aluziile, care pot să fie evidențiate, "descifrate" şi analizate în mod textologic.

Fiecare narațiune lingvistico-biografică, prin conținutul său textual (verbalizat) şi hipertextual, a confirmat sau, în cazuri aparte, a contestat hipotezele respective de lucru cu privire la formele pronunțării conştiinței lingvistice şi etnice, demonstrând o prioritate mai mare sau mai mică pentru individ a variabelelor sociolingvistice anumite, ce ne permită în analiza datelor obținute şi sub unghiul de vedere macrosociolingvistic a schița un vector specific a stereotipului de atitudini al ucrainenilor (ucrainofoni, rusofoni), al ruşilor, într-o oarecare măsură – şi al românilor (moldovenilor) în zonele menționate cu bilingvismul ucrainean-român sau multilingvismul ucraineano-româno-rus față de problemele autoidentificării etnolingvistice.

Schimbarea locului de sediu al persoanei prezintă o condiție preliminară universală pentru lansarea mecanismelor complicate, totodată – naturale, de adaptare psihologică a ei la circumstanțele noi, chiar dacă e vorba de motivările şi cauzele teritoriale sau sociale propriu-zise ale unui stres, mai mare sau mai mic, în condițiile mediului etno-lingvistico-cultural omogen. Însă la schimbarea mediului etno-lingvistic aceste mecanisme se pronunță deosebit de intensiv, activizând în conştiința persoanei necesitatea de mobilizare a întregii experiențe de viață premergătoare, a regulilor şi stereotipurilor mentale, elaborate înainte vreme referitor la reprezentanții comunității locale, în scopul alegerii schemei de comportament lingvo-cultural: 1) acceptare; 2) confrontare. Comunitatea locală, la rândul său, se conduce şi ea de anumite stereotipe, ceea ce prezintă o anumită unitate de convingeri, impuse din exterior (mituri social-ideologice, preconizări etc), şi din date empirice, acumulate de vorbitor personal pentru întărirea ilustrativă în conştiința

lui a ideilor respective. Cercetătoarea austriacă R. Wodak, de ex., evidențiază următoarele preconizări verbalizate în mediul comunității naționale austriece: 1) folosirea permanentă a expresiilor conotative, care ar crea față de minoritățile sociale imaginea de străini; 2) folosirea epitetelor frecvente negative, care ar sublinia neajunsurile tipice naționale, cică caracteristice reprezentanților minorităților etnice; 3) crearea "noi-discursului", scopul căruia este educarea sentimentului de solidaritate națională, superioritatea națională ca un temei pentru respingerea anumitor grupuri etnice; 4) "nivelarea lingvistică" a evenimentelor importante (glorioase, ruşinoase, tragice) şi neutre sau a celor perioade a vieții popoarelor, când ceva important şi ceva neînsemnat se înşiră special alături, acestea fiind egalate în mod artificial în ceea ce priveşte valoarea lor, sunt zmulse din contextului istoric, descrise într-o formă absolut neadecvată, umilitoare ş. a. [Водак Р. (Wodak R., 1990), 1998, 91-92].

La drept vorbind, migrația exterioară în Ucraina nu prezintă un fenomen extins în comparație cu țările din Vest, de aceea vorba este despre schimbarea locului de trai în limitele statelor, actualmente postsovietice, sau, în majoritatea cazurilor – despre migrațiile interregionale în limitele Ucrainei (tipurile cele mai răspândite: zona mono- sau bilingvă, în primul rând – ucraineană-rusă → zona multilingvă (ucraineano-ruso-română/ ungară/ bulgară şi viceversa. Majoritatea schimbărilor mediului de trai, despre care se vorbeşte în biografiile înregistrate (v. mai jos), avuseră loc încă pe timpurile URSS (persoanele, în fond de vârstă medie sau de cea înaintată, au fost alese pentru interviuri în mod conştient din motive înțelese). Despre persoanele tinere, care nu migrase nicăieri, se poate vorbi doar în contextul "schimbării" virtuale a macromediului, provocate de modificarea statutului limbii ucrainene, ceea ce a dictat necesitatea de a "modifica şi o oarecare matriță a priorităților apreciative şi pragmatice ale persoanei. Ar fi nespus de interesant de înregistrat biografii lingvistice şi a cetățenilor ai Ucrainei ucrainofoni (rusofoni, românofoni), care s-au deplasat temporar în țările Europei de Vest în căutatrea câştugurilor, în vederea analizei adaptării socio-etno-lingvistice a lor. De exemplu, în una din biografiile lingvistice (N 53, s. Maršync'i, r. Novoselyc'a, reg. Cernăuți) respondenta, o ucraineancă etnică, a relatat că, nimerind în acest sat românofon, a însuşit limba sătenilor prin comunicarea cu ei (lucrase vânzătoare la un magazin de produse alimentare). Plecată la câştig în Italia, timp de 10 luni a însuşit italiana – datorită cunoaşterii limbii "moldoveneşti", în care la început comunicase cu o femeie italiană în vârstă, lucrând tutoare; bătrâna italiană o înțelegea, iar vorbitoarea noastră începuse să vorbescă italiana deja peste 2-3 luni. Plus la tote acestea respondenta consideră, că în asemenea cazuri totul depinde de om şi de dorința lui de a învăța. Despre consătenii săi moldoveni se exprimă prietenos *("timp de 30 de ani n-am auzit de la ei nici un cuvânt rău la adresa mea"; "oameni buni*").

Analiza doar a unei părți neînsemnate a biografiilor lingvistice înregistrate, prezentată aici, mărturiseşte, în opinia noastră, despre un material expedițional extrem de interesant pentru cercetarea autoidentificării etnolingvistice şi autoafirmării persoanei în condițiile de schimbare a mediului de trai, material, care poate fi folosit şi în scopul elucidării a unui şir de alte parametre dinamice ale persoanei lingvistice, care depăşesc limitele problematicii sociolingvistice propriu-zise, precum şi a acestui articol, în particular.

У статті аналізується феномен етномовної самоідентифікації осіб українського (російського) походження в румунськомовному середовищі у контексті питання, чи стане українська мова фактором консолідації української політичної нації. Важливо враховувати всю сукупність соціально-психологічних факторів з метою з'ясування всіх можливих негативних і позитивних ефектів у мовному житті сучасного українського поліетнічного соціуму. Дослідницький *прийом мовних (авто)біографій* слід вважати виключно продуктивним, оскільки він дає можливість зафіксувати наживо наративну вербалізацію відповідних концептів етнічної і мовної свідомості особи у ситуаціях багатомовності і поліетнічності. Записи мовних (авто)біографій є специфічним типом неінституціалізованого тексту своєрідної композиції і структури, який містить у собі дифузну багатовимірну сукупність різних мікродискурсів. При зміні мовноетнічного середовища механізми психологічної адаптації виявляють особливу інтенсивність, активізуючи в свідомості особи потребу мобілізації всього попереднього буттєвого досвіду і попередньо набутих ментальнісних установок та стереотипів стосовно представників місцевої спільноти з метою вибору схеми мовнокультурної поведінки: 1) прийняття; 2) протистояння.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовноетнічна ідентичність, політична нація, мовна (авто)біографія, дискурс, румунська мова, українська мова.

The article analyses the phenomenon of ethnolingvistic self-identification of Ukrainian (Russian) origin persons in the Rumanian speaking environment in the question context whether the Ukrainian language will become a factor of Ukrainian political nation consolidation. It is important to take into account the entire set of socio-psychological factors in order to determine all possible negative and positive effects in the language life of modern Ukrainian multiethnic society. Language (auto)biographies research method should be considered an exceptionally productive, because it lets you to record live narrative verbalization of certain concepts of person's ethnic and linguistic consciousness in situations of multilingualism and multi-ethnicity. The records of the language (auto)biographies are a specific type of informal text with its composition and structure that contains a set of different multi-dimensional and diffusive microdiscourses. When you change the ethnolingvistic environment the psychological adaptation mechanisms show the particular intensity, activating in person's mind the need to mobilize all the previous life experience and previously acquired attitudes and mental stereotypes regarding the local community members with the aim of selecting of cultural and linguistic behavior scheme: 1) acceptance; 2) confrontation.

Key words: sociolinguistics, ethnolingvistic identity, political nation, language (auto)biography, discourse, Rumanian language, Ukrainian language.

Literatură:

1. *Залізняк Г. М, Масенко Л. Т.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / Г. М. Залізняк, Л. Т. Масенко. – К.: Вид. Дім "КМ Академія", 2001. – 95 с.
2. *Лазаренко Л.* Лексична інтерференція в усному румунському мовленні в Україні (лінгвістичний та соціолоінгвістичний аспекти) / Л. Лазаренко. – К., 2001. – 130 с.
3. *Масенко Л. Т.* Мова і політика / Л. Т. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 100 с.
4. *Танчер В.* Соціологія та ідеологія в ракурсі постмодерного мислення / В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 4. – С. 131.
5. *Чемес В. Ф.* До проблеми етно-мовного самовизначення молоді у районах Одеської області з мішаним населенням / В. Ф. Чемес // Матеріали IV міжнародного лінгвістичного семінару "Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми", Донецьк, 10–13 червня 2005 р. – Донецьк, 2005. – С. 156–160.
6. *Чемес В. Ф.* Динаміка співвідношення української і російської мов як рідних серед студентів різних груп філологічного фаху / В. Ф. Чемес // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : Прайм-М, 2002. – № 6. – Кн. 2. – С. 271–277.
7. *Чемес В. Ф.* Зміна мовної ситуації і проблема моделювання її динаміки / В. Ф. Чемес // Державність української мови і мовний досвід світу : матеріали Міжнародної конференції. – К., 2000. – С. 419–434.
8. *Чемес В. Ф.* К вопросу о функционировании украинского языка в восточнороманских этноязыковых субареалах / В. Ф. Чемес // Славянские культуры в инонациональной среде : материалы

Международной научно-практической конференции (май 1995 года, г. Кишинев). – Кишинев, 1995. – С. 126–128.

9. *Чемес В. Ф.* Персоналізація суб'єктивного уявлення про еталонний зразок національної мови (за матеріалами анкетування київських студентів) / В. Ф. Чемес // Українське мовознавство. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 23. – С. 106–120.

10. *Чемес В. Ф.* Проблеми мовного буття українського вчителя в сучасній Румунії / В. Ф. Чемес // Актуальные проблемы вербальной коммуникации: язык и общество : сб. науч. тр. / под общ. ред. Л. А. Кудрявцевой. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2004. – С. 259–270.

11. *Чемес В. Ф.* Соціолого-психологічні виміри мовно-культурного буття нації (до питання про можливі об'єктивні фактори позитивної дії) / В. Ф. Чемес // Язык и культура. Четвертая международная конференция. Материалы. – К., 1996. – Ч. II. – С. 152–159.

12. *Чемес В. Ф.* Суб'єктивне і об'єктивне в оцінці проблем вживання державної мови представниками різних соціальних груп мовців (зіставний аспект) / В. Ф. Чемес // Наукова спадщина проф. С. В. Семчинського і сучасна філологія. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2001. – С. 526–533.

13. *Шумарова Н. П.* Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 1994. – 283 с.

14. *Шумарова Н. П.* Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К., 2000.

15. *Шумарова Н. П.* Мовна поведінка як форма вираження ціннісних орієнтацій / Н. П. Шумарова // Мова тоталітарного суспільства. – К., 1995. – С. 100–106.

16. *Яворская Г. М.* Принципы социолингвистического подхода к анализу языка / Г. М. Яворская // Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 16–63.

17. *Яворська Г. М.* "Мовна свідомість" та її вплив на сучасні процеси мовного розвитку / Г. М. Яворська // Актуальные проблемы изучения и преподавания русского языка : сб. статей. – Сумы, 1996. – С. 25–30.

18. *Яворська Г. М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.

19. *Bochmann Klaus.* Istoriografia lingvistică drept istorie socială trăită. Cu privire la valoarea euristică a biografiilor lingvistice / Klaus Bochmann // Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară. – 2005. – Nr. 1–3. – P. 76.

20. *Giddens Anthony.* Sociology / Anthony Giddens. – Polity Press, 1977. [cit. după: *Ґіденс Ентоні*. Соціологія / Traducere din engl. В. Шовкун, А. Олійник ; Red. şt. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – С. 285–286].

21. *Hrytsak Yaroslav.* National Identities in the Post-Soviet Ukraine: Case of L'viv and Donets'k / Yaroslav Hrytsak // Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk. Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. 22. – P. 263–281.

22. http://www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html.

23. *Wodak R.* Discourse Analysis: Problems, Findings, Persprctives / R. Wodak // Text. – New York, 1990. – № 10 [cit. după: *Штерн І. Б.* Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – К. : АртЕк, 1998. – С. 91–92].

ЗМІСТ

Білецький А. О.
Сучасне порівняльно-історичне мовознавство (проблеми та аксіоми) 5

Білецький А. О.
Адаптація давньогрецького ономастикону
в східнослов'янських мовах (частина 1) 17

Білецький А. О.
"Яфетичні зорі" академіка Марра 24

Семчинський С. В.
Про лінгвістичну специфіку субстрату
(характер слов'яно-східнороманської мовної взаємодії) 28

Семчинський С. В.
Про "негативні" семантичні запозичення.....38

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Акульшина Н. Т.
Загальна характеристика способів словотворення
сучасної перської військової термінології 47

Волосенко І. В.
Жанрові особливості молодіжних інтернет-щоденників
(на матеріалі сучасної німецької мови) 54

Галич О. Б.
Поняттєва категорія "містичне" в англійському готичному романі
як об'єкт лінгвістичного аналізу.....58

Гливінська Л. К.
Мова поезії: у пошуках методики дослідження 63

Голубовська І. О.
Проблема методології лінгвістичних досліджень
у міждисциплінарному висвітленні 67

Грицина С. В.
Неологізація в староукраїнській літературній мові XVII століття 76

Гулей Т. В.
Особливості урбанонімікону британського та американського
варіантів англійської мови.....82

Дедушкина Т. А.
Языковая игра: современное состояние вопроса.....88

Дмитренко О. П.
Словотвірна продуктивність фразеологічних одиниць
на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові 93

Дупикова Н. Н.
Функции повторов в подъязыке радиообмена пилот – диспетчер.....99

Кісельова О. Г.
Мовні засоби категорії "причина – наслідок" у нозологічних одиницях.....107

Колєнцова В. М.
Експериментальна перевірка ефективності коректурних вправ
у навчанні правопису студентів ветеринарних факультетів 111

Косович О. В.
Динамічні процеси лексичного складу французької мови. Неологізація 117

Костусяк Н. М.
Принципи класифікації морфологічних категорій.....121

Кузнєцова Д. Ю.
Семантичний діапазон світлопозначень
в англомовних номінаціях мімічних експресій 126

Лалаян Н. С.
Граматичні модифікації фразеологізмів сучасної німецької мови як один із
різновидів їхнього функціонування у мовленні 132

Лучканин С. М.
Особливості ідеологізації румунського мовознавства
другої половини 1960–1980-х рр.: "марксизм-ленінізм" у поєднанні
з лінгвістичним "націоналізмом", "лінгвістичний матеріалізм", "дакоманія".....136

Мединська Н. М.
Дієприкметник у функції предиката 146

Межов О. Г.
Формально-синтаксичні та комунікативні варіанти субстанційних синтаксем 153

Мішкур В. Г.
Явище варіантності у пареміях з анімалістичним компонентом 160

Ніка О. І.
Барокова проповідь XVII ст. і розвиток староукраїнської літературної мови 165

Niemczyk H.
Semantische verbindbarkeit der adverbien mit den verben 171

Патєха Ю. І.
Готський суперстрат в іспанській мові.....181

Пахолок З. О.
Повтор як мовна і мовленнєва універсалія 187

Pylypko O.
Interjektionen im system der deutschen wortarten 198

Радзієвська С. О.
Алгоритм перекладу нанонаукових термінів.....202

Руда Н. В.
Категорія демінутивності – гносеологічно-мовна універсалія 207

Фенюк Л. Д.
Еволюція заперечної частки *не* у французькій мові.....213

Черненко Г. А.
Сфери застосування лінгвістичної експертизи 220

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОСТІ

Бражук Ю. Б.
Метафоричний компонент у медичній термінології
(на матеріалі анатомічних і клінічних термінів).....224

Звонська Л. Л.
Методи дослідження категорії темпоральності в давньогрецькій мові 229

Єрьоміна О. Ю.
Фонетичні зміни в латинських композитах 238

Кожушний О.
Перший і другий гімни Сінезія Киренського:
зміст, метричні і стилістичні особливості, синонімічні теонімо-поетоніми.....246

Косіцька О. М.
Особливості умовних періодів
у латинськомовній документації
Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. 254

Лазер-Паньків О. В.
Структурно-семантичний аналіз давньогрецьких фразеологізмів
із компонентом-орнітонімом 259

Левко О. В.
Вербалізація християнської досконалості
в епідейктичних промовах трьох святителів.....265

Лефтерова О. М.
Фонова інформація як стилеутворююча категорія
та її роль у структурі авторського тексту 275

Лехніцька С. І.
Структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний потенціал
найменувань лікарських препаратів 284

Мелещенко К. С.
Генеза та варіативність абсолютної конструкції 291

Миронова В. М.
Античні автори в українській проповіді XVII століття 296

Михайлова О. Г.
Теонімічна метафора в поезії Ліни Костенко 302

Ніколаєнко О. І.
Ритміко-звукові особливості епіграм Марціала 308

Поліщук (Шадчина) А. С.
Лінгвокультурологічна інтерпретація епістемічної модальності
в давньогрецькому філософському дискурсі 315

Шинкарук В. Д.
Оцінка як категорія модусу в латинській мові 323

Шовковий В. М.
Концепти інтелектуальної сфери людини у давньогрецькій мові 332

МОВНА ВЗАЄМОДІЯ
У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Bracki A.
Międzykulturowość u słowian jako typ przestrzeni polilingwalnej 338

Гриценко С. П.
Тенденції розвитку лексико-семантичної групи "назви зброї та її частин"
(на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.) 345

Запорожець Л. М.
Типологічні і класифікаційні аспекти наукової концепції взаємодії мов
С. В. Семчинського 368

Ляпунова Н. В.
Вплив англійської мови на мережні неологічні процеси в іспанській мові.....374

Chemes V. F.
Identitatea etnolingvistică a persoanelor
de origine ucraineană/rusă în mediul românofon din regiunile polietnice ale ucrainei ...383

Наукове видання

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 6

Частина 1

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Формат 70x100$^{1/16}$. Ум. друк. арк. 32,24. Наклад 100. Зам. № 212-6034.
Ґарнітура Times. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № ІФ5.
Підписано до друку 10.05.12

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02